

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 10309

DER LETSTER FUN DI TSADIKIM

Andre Schwarz-Bart

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אנדרעי שווארץ־בארט / דער לעצטער פון די צדיקים

אנדדעי שווארץ־בארט

דער לעצטער
פון די צדיקים

ראמאן

פארלאג „מנורה“ תל־אביב

תשכ״א — 1961

פון פראנצויזיש: עזריאל שראגער

ANDRE SCHWARZ-BART
LE DERNIER DES JUSTES

Copyright By „Menora” Publishing House

24, Sangvill str., Tel Aviv, Israel

אויסשליסלעכע רעכט אין דער גאַנצער וועלט געזיכערט ביי:
פארלאג „מנורה“ (מ. זאַנשייזן), תל-אביב, רח' זנגביל 24, ישראל.

Printed in Israel — נדפס בישראל

דפוס „אוניברסל“

וויאזוי זאל איד הייליקן דיינע מתים
וויאזוי קאן איד באגלייטן זיי צו קבורה
דאס ביטל אש דאס צעשפרייטע
צווישן ערד און הימל.
מ. יאסטרוק, „די לוייה“

די לעגענדע פון די ל״ו צדיקים

דער מחבר וועגן זיך

... „מינע עלטערן פוילישע יידן, זענען געקומען קיין פראנקרייך אין יאָר 1924 און האָבן זיך באַזעצט אין נידער־מען. דאָרט בין איך געבוירן געוואָרן אין 1928. מיין מוטער־שפּראַך איז ייִדיש. פּראַנצויזיש האָב איך געלערנט אויף דער גאַנצן און אין דער פּאָלקס־שולע, פּאַראַלעל אויך באַזוכט אַ ייִדישע שולע. מיין פּאָטער האָט עטלעכע מאָל געבעטן פּראַנצויזישע ביר־גערשאַפט, אָבער אַן דערפּאָלג, מיר זענען געווען אַרימעלייט... איך דערמאָן זיך, אַמאָל ווען ס'איז מיר נישט געפענן געוואָרן דער נוסח פון אַ געוויסער דערציילונג, האָב איך אַליין פּאַרפּאַסט אַ דערציילונג אויף דערזעלבער טעמע און כ'האַב זי פּאַרגעלייענט מיין מאַמען. מיין אַרעמע מאַמע, אַ פשוטע פרוי, האָט זיך צוגעהערט און מיר געזאָגט: „זאָלט מיר נישט דער־ציילן, אַז דו האָסט עס געשריבן, וווּ האָסטו דאָס געפונען?“ כ'האַב זי נישט געקאָנט איבערציילן, אַז איך אַליין בין דער מחבר פון דער דערציילונג.

עלף יאָר בין איך אַלט געווען, ווען די מלחמה איז אויסגע־בראָכן. אונזער זיצפּלאַץ איז באַשטימט געוואָרן אין אולסטאַן־פּאַלאַץ און אין נאַך פון זעקס מאָנאַטן געווען אַ לערנינגל אויף אַ פישער־שיף. נאָך בעתן ווירטשאַפּטלעכן קריזיס, אין יאָר 1938, האָב איך נאָך די שול־לעקציעס פּאַרקויפט צייטונגען אין די גאַסן.

ווען די דייטשן זענען אַריינגעדורנגען קיין פּראַנקרייך, זענען

די יידן פארטריבן געוואָרן פון די פארטיגענטן, אין די מער
אינערלעכע ראַיאָנען. דאָס איז געווען אין יאָר 1941. מיר זענען
אַריבער קיין סענפאלדע-ליזאַן און אידן בין אַוועק אין דער
פאך-שולע פון סעלאַך, כדי צו לערנען מעכאַניק. אָבער כּהאַב
נישט אויסגעהאַלטן דאָס יאָר. אין אַ שיינעם טאָג זענען מיינע
עלטערן מיט מיין עלטערע שוועסטער דעפּאַרטירט געוואָרן. מיט
מיר זענען געבליבן דריי קליינע ברידערלעך, דער יונגסטער דריי
יאָר אַלט, אידן בין דעמאָלט אַלט געווען פערצן יאָר.

כּהאַב זיך פאַרדינגען צו פויעריים, כדי מפרנס צו זיין און
צו דערציען מיינע ברידערלעך. קלאַר, אַז דער מצב איז נישט
געווען פויגלדיק...

מער האָב אידן מיינע עלטערן נישט געזען. כּיבין אַריינגע-
טרעטן אין דער אונטערדירשער קאַמפּס-באַוועגונג, דערנאָך אין
מיליטער און צוויקגעקומען קיין פאַריז, כדי טאַג-טעגלעך צו
זיין אין לוטעציע, דאָס אַרט וווּ ס'זענען זיך צוזאַמענגעקומען
אַלע ניצול-געוואָרענע, איינמאַל האָט מען אונז מודיע געווען, אַז
די וואָס זענען ביז איצט נישט געקומען, וועלן מער נישט קומען.
כדי צו דערהרגענען די צייט, בעסער געזאַגט, כּוי נישט
צו טראַכטן, האָב אידן מיט אייפער גענומען לייענען דעטעקטיוו-
ראַמאַנען. דאָס האָט זיך אַזוי געצויגן, ביז די אַלטע ביבליאָטע-
קאַרין האָט מיר געגעבן „פאַרברעכן און שטראַף“. דאָס איבער-
לייענען דאָס בוך האָט דערשיטערט מיין וועלט, און מיר געוווּן,
אַז מ'קאַן טראַכטן מיט דער הילף פון אַ צווייטן און אַרויסבאַ-
קומען נוצן פון אַ צווייטנס נסיון. פּלוצים האָב אידן אַנטדעקט
אין זיך אַ שטאַרקן ווילן צום לערנען. כּהאַב געלייענט היסטאָ-
רישע ביכער, עטנאָלאָגיע, פּילאָזאָפּיע, לויט די יידישע באַגריפּן,
האַבן לימודים אַן אַנדערן באַזייט ווי איינזאַמעלען ידיעות, דאָס
איז אַ מין גייסטיקער וועג און אינערלעכע רייניקונג, וואָס גייט
זאַנט-ביי-האַנט מיטן דערהויבן פון דער נשמה. פּאַאַן זאַכן,
וואָס מ'קען זיי נישט תּופּס זיין נאָר מיט דער הילף פון דער נשמה.
שול-פּלאַן. געקויפט שול-ביכער פאַר דער זעקסטער קלאַס, דערנאָך
פונדאַנען איז געקומען דער געדאַנק אַדורכצומאַכן דעם

פאר דער פערטער, פינפטער, כ׳בין געווען פול מיט התלהבות.
נאך אן ארבעטס־טאג, אלס מעכאניקער, האב איך געלערנט
בינאכט. נאך צוויי יאָר, בין איך בייגעשטאָנען די ערשטע עקזאַ-
מענס. די מאַטור־עקזאַמענס זענען שוין געווען אַ שפּילעכלי-
דערנאָך זיך פאַרשריבן אויף סאַרבאַנע.

אַלע היסטאָרישע פּאַקטן אין מיין בוך „דער לעצטער פון
די צדיקים“ זענען פּינקטלעכע. דאָס זענען אַלץ אויסצוגן פון
אַנטשפּרעכנדיקע ביכער (וועגן די נאַצישע לאַגערן) און פּערזענלע-
כע קאַנטאַקטן מיט מענטשן צוריקגעקומענע פון יענע מקומות.
אין אַ געוויסן טאָג האָב אייך געפונען אַ זאַץ אין איינע
פון די ספרים פון רבי חסידים אין אַכצנטן יאָרהונדערט:
די ערשטע און די לעצטע אויפגאַבע פון שרייבן איז אַנצוקניפּן
אַ פאַרבינדונג צווישן די נשמות, אויב ס׳איז נישטאָ אין דיין
שרייבן אַ זאַך וואָס קאָן שאַפּן אַזאַ פאַרבינדונג, איז אין דעם
גאַרנישט נישטאָ וואָס זאָל קאָנען באַשאַפּן אַ בוך.“

דער זאַץ דעפּינירט אין אַ גענוגנדיקער מאַס דעם גייסט אין
וועלכן אייך האָב זיך געמיט צו שאַפּן.

די לעגענדע פון די ליר צדיקים

אונזערע אויגן נעמען אויף דאס ליכט פון פארלאשענע שטערן.
די ביאגראפיע פון מיין פריינד ערני, וואלט זיך לייכט געקאנט
פארציען אין צווייטן פערטל פון צוואנציקסטן יארהונדערט; אבער
די אמתדיקע געשיכטע פון ערני לוי הויבט זיך אן א סך פריער,
ארום דעם יאר טויזנט פון דער קריסטלעכער צייטרעכענונג, אין דער
אלטער אנגליקאנישער שטאט יארק. עטוואס גענויער געזאגט:
ארום דעם 11-טן מערץ 1185.

דעם דאזיקן טאג האט דער בישאָף וויליאַם פון נאָרדהאַוז געהאַלטן
א גרויסע דרשה, און ביי אויסגעשרייען: „אַזוי איז גאַטס רצון“, האָט
זיך דער המון פאַנאָדערגעשפּרייט איבערן פּלאַץ פאַר דער קירכע.
עטלעכע מינוט שפּעטער, האָבן די יידישע נפשות אָפּגעגעבן דיין
וחשבון פאַר זייערע עבירות דעם גאַט, וואָס האָט זיי גערופן
צו זיך דורכן מויל פון זיין בישאָף.

דערווייל זענען אייניקע משפחות, בעת דער רויבעריי אַנטלאָפן
אין אַן אַלטן פאַרלאָזענעם טורעם, ביים ראַנד פון דער שטאָט.
גאַנצע זעקס טעג זענען זיי דאַרט געווען באַלאַגערט.

יעדן פרימאַרגן, אין דעמער-שעה, ווען ס'איז שווער פאַנגאַ-
דערצושיידן צווישן הונט און וואַלף, האָט זיך אַ מאַנאַך דערנענטערט
צום שוצגראַבן וואָס אַרום דעם טורעם, און מיט אַ קרוציפיקס אין
האַנט, האָט ער צוגעזאָגט צו ראַטעווען די יידן דאָס לעבן, וואָס
וועלן מודה זיין אײַ די ליידן פון יעזוס קריסטוס, אָבער לויט די
ווערטער פון אַן עדי־ראיה, דעם בענעדיקטינער דאָם בראַקטאַן, איז
די טורעם-מויער געבליבן „שטום און פאַרשלאָסן“...

דעם זיבעטן פרימאַרגן האָט דער רב, ר' יום־טוב לוי, צי-
נויפגעזאַמלט אַלע באַלאַגערטע אויפן גאַנעק פון וואַכטורעם.
— ברידער — האָט ער צו זיי געזאָגט — גאַט האָט אונז

געגעבן דאָס לעבן, לאַמיר עס אים אליין אָפגעבן מיט אונזערע
אייגענע הענט, אזוי ווי עס האָבן געטאָן אונזערע ברידער אין
דייטשלאַנד.

מענער, פרויען, קינדער און זקנים, האָבן אַלע ווי איינער אויס-
געשטרעקט דעם שטערן, מקבל צו זיין זיין ברכה און דאָן דעם
האַלדו צום חלף, וואָס ער האָט געהאַלטן אין דער האַנט.
דער אַלטער רב איז געבליבן איינער אליין אין אַנבליק פון
זיין אייגענעם טויט.

דאָס בראַקטאָן דערציילט: „און ס'האָט זיך דערטראָגן אַ גרויסע
לילה, וועלכע איז געהערט געוואָרן ביז צום שטאַט־קוואַרטאַל פון
הייליקן דזשיימס“.

און דער מאַנאָך פאַרענדיקט מיט אַ פרומען פירוש זיין כראָניק:
„מען האָט אָפגעציילט זעקס און צוואַנציק יידן אויפן גאַנצן פון טורעם,
נישט רעדנדיק וועגן די ווייבער און פאַרשאַלטענעם קליינוואַרג.
צוויי יאָר שפּעטער האָט מען אויסגעפונען דרייצן קערפערס
אין אַ קעלער, וווּ זיי זענען באַגראָבן געוואָרן בעת דער באַלאַגערונג;
אַבער כמעט אַלע פון זיי זענען געווען זיגיקינדער.“

וואָס שייך דעם רב האָט ער נאָך געהאַלטן דאָס הענטל פון
חלף, וואָס האָט איבערגעשניטן זיין האַלדו. אויסערדעם האָט מען
קיין אַנדער געווער אין טורעם נישט געפונען.

זיין גוף איז אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין אַ גרויס פּיער און
זיין אַש איז צום באַדויערן צעזייעט געוואָרן אויפן ווינט, אזוי
אַז מיר וועלן עס מוזן איינעטעמען, און ביי דער מיטוירקונג פון
בייע רוחות וועט אונז באַפאַלן אַ מרה־שחורה, וואָס וועט אונז
אינגאַנצן צעטומלען.“

דער דאָזיקער סיפור־מעשה ברענגט נישט מיט זיך קיין שום
אויסערגעוויינלעכס. אין די אויגן פון די יידן איז די שחיטה אויפן
טורעם נישט געווען מער ווי אַ קליינער עפיזאָד פון אַ געשיכטע,
וואָס איז איבערגעפולט מיט קדושים.

אין יענע תקופות פון אמונה, האָבן זיך גאַנצע קהילות אַרייני-
געוואָרפן אין די פייערפלאַמען, כדי ניצל צו ווערן פון די פאַרפיר-
רענישן פון נייעם טעסטאַמענט.

...אזוי איז דאָס געווען אין שפייער, אין מאַנענץ, אין וואַרמס,

אין קעלן און אין פראג בעת די קרייץ-צוגן, זומער, יאר טויזנט
זעקס און ניינציק און נאך שפעטער, אין דער צייט פון דער
שווארצער מגיפה — אין דער גאנצער קריסטלעכער וועלט.

אָבער די מעשה פון ר' יום-טוב לוי האָט געהאַט אַ באַזונ-
דער מוֹל, זי האָט זיך אויפגעהויבן איבער דער אַלגעמיינער טראַ-
געדיע, זי איז געוואָרן אַ לעגענדע.

כדי צו פאַרשטיין דעם גאַנג פון דאָזיקן גלגול, מוז מען
האַבן אַ ידיעה אין דער אור-אַלטער יידישער טראַדיציע פון די
ל"ו צדיקים וואָס דער תלמוד שרייבט עס צו, צו אַן אַלטן מקור,
וועלכער איז מרמז אויף די רייד פון ישעיה הנביא* (

טייכן בלוט האָבן זיך געגאַסן, זיילן פון רויך האָבן פאַר-
פינצטערט די הימלען, אָבער איבער די אַלע תהומען האָט זיך
די דאָזיקע טראַדיציע אויפגעהיטן, אַן אומבאַריטע, ביז צו
אונזערע טעג.

לויט אַט דער טראַדיציע האַלט זיך אויף דער קיום פון דער
וועלט, אין זכות פון די זעקס און דרייסיק צדיקים, וואָס טיילן
זיך מיט גאַרנישט אויס פון אַנדערע פשוטע בשר-וודמס; טיילמאַל
ווייסן זיי אַליין אויך נישט, ווער זיי זענען.

אָבער ווען ס'וואַלט אַמאָל אויסגעפעלט איינער פון זיי, וואַלטן
דאָן די יסורים פון די מענטשן בכח געווען צו פאַרסמען אפילו
די נשמות פון קליינע קינדער, און די מענטשהייט וואַלט זיך גע-
שטיקט אין איין גרויס געשריי... ווייל די ל"ו צדיקים זענען

* דער ערשטער מקור וועגן דער ל"ו צדיקים טראַדיציע, גע-
פינט זיך אין סנהדרין צ"ז ע"ב: „לא פחות עלמא מתלתין
ושיתא צדיקי דמקבלי אפי שכניה בכל דרא, שנאמר אשרי
כל חוכי לו, בגימטריא תלתין ושיתא הווי“ (נישטאָ אויף
דער וועלט ווייניקער פון זעקס און דרייסיק צדיקים, וואָס
זענען מקבל פנים די שכניה יעדן דור, ווי ס'ווערט גע-
ברענגט אין ישעיה ל' י"ח: „ווייל איז צו די, וואָס האָפּן;
צו אים“ — דאָס וואָרט לו פון „אשרי כל חוכי לו“ באַ-
טרעפט ל"ו. — זעקס און דרייסיק).

דאס קאלעקטיווע הארץ פון דער וועלט וואס אין אים גיסן זיך אריין אלע אונזערע לידן ווי אין אן אויפנעם-געפעס.

טויזנטער פאלקס-מעשהלעך ווערן וועגן זיי געשפונען, אומע-טום געפינען זיי זיך.

אן אלטע פאלקסלעגענדע דערציילט, אן ספעציעל נויטיקן זיך אין רחמים, דוקא די ליו צדיקים אליין. פאר זיי איז דער אַנבליק פון דער וועלט ממש א גיהנום, נישט צום באשרייבן.

אין זיבעטן יאָרהונדערט האָבן די יידן אין אַנדאַלוזיע פאַר-הייליקט אַ פעלו, אין פאַרם פון אַ טרער, זיי האָבן געגלויבט, אז דאָס איז אַ נשמה פון אַן אומבאַקאַנטן ליוניק וואָס איז פאַר-שטיינערט געוואָרן פון יסורים.

אַנדערע ליוניקעס זענען מגולגל געוואָרן אין הינט, אַזוי ווי העקובע, אַף דער גריכישער מיטאַלאָגיע, וואָס וואַיעט איבערן טויט פון אירע זין.

ווען אַן אומבאַקאַנטער צדיק — דערציילט די חסידישע לע-גענדע — גייט אַרויף אין הימל, איז ער אַזוי פאַרגליווערט, אַז גאָט ברוך-הוא באַדאַרף אים צו דערוואַרעמען טויזנט יאָר צווישן זיינע פינגער, ביז זיין נשמה וועט קאַנען אַריינגיין אין גן-עדן, און ס'געשעט, אַז אַ סך פון זיי פאַרבלייבן אויף אייביק נישט געטרייסט פון מענטשלעכן צער, אין אַזאַ מאָס, אַז גאָט אליין קאַן זיי נישט דערוואַרעמען.

דענסמאָל רוקט השם-יתברך פאַרויס מיט איין רגע דעם זייגער פון לעצטן יום הדין.

די לעגענדע וועגן ר' יום-טוב לוי ציט זיך, אין אַ גלייכער ליניע פון דער ליו-טראַדיציע, איר אַנטשטיקן איז אויך צו פאַרדאַנקען דעם באַזונדערן פאַל, דער אויסערגעוויינלעכער פאַסי-רונג פון דעם יונגן שלמה לוי, דעם בן-זקונים פון ר' יום-טוב.

דאָ דערגייען מיר צום שיידוועג, וווּ די געשיכטע גיסט זיך אַריין אין דער לעגענדע און ווערט פון איר איינגעשלונגען, ווייל ס'פעלן גענויע פרטים, און די ווערסיעס פון די כראַניק-שרייבער זענען זיך סותר.

לויט אייניקע, האָט זיך שלמה לוי געפונען צווישן די דרייסיק קינדער, וואָס מ'האַט געשמדט בעת דער שהיטה.

לויט אַנדערע, אַ נישט דערשאַכטענער דורך זיין פּאַטער, איז ער געראַטעוועט געוואָרן דורך אַ פּויערטע, וואָס האָט אים פּעגעגעבן צו יידן פון שכנותדיקן געגנט.

צווישן די פּילצאָליקע ווערסיעס, וועלכע זענען אַרומגעגאַנגען צווישן די יידישע קהילות, אין 13-טן יאָרהונדערט, דערמאַנען מיר די פּאַנטאַסטישע פּאַלקס-מעשה פון שמעון ראובני פון מאַנטואַ אין איטאַליע. ער דערציילט וועגן דעם „נס“ מיט די ווערטער: „ביים אַנפאַנג פון פּאַלק ישראל איז געווען דער קרבן פון יהיד, פון אברתם אבינו, וואָס האָט געברענגט פאַר גאַט זיך זון צו דער עקדה.

ביים אַנהייב פון דער משפּחה לוי, געפינט זיך אויך דער קרבן פון אַן איינאַינציקן מענטש, דעם סאַמע איידעלן און ליכטיקן ר' יום-טוב, וואָס האָט מיט זיין אייגענער האַנט געשאַכטן צוויי הונדערט און פּופציק גלויביקע יידן, אַ טייל זאָגן אַז טויזנט.

„ווייטער שטייט געשריבן: „און גאַט אַליין האָט נישט גע-קאַנט סובל זיין די איינזאַמע גסיסה פון ר' יום-טוב לוי זכרון לברכה“.

נאָך ווערט געברענגט: „פון אונטער דעם מאַסן-קבר איז אויפ-געשטאַנען צו אַ ניי לעבן זיין יונגסטער זון, שלמה לוי, וואָס זיינע היטער זענען געווען די מלאכים אוריאל און גבריאל.“

און צום סוף: „ווען שלמה איז געוואָרן אַ בר-דעת, האָט ער אין חלום דערהערט אַ בת-קול, וואָס האָט צו אים געזאָגט: „הער אויס שלמה, נויג צו דיין אויער צו מיינע רייד: דעם זיבעצנטן טאָג פון חודש סיון, יאָר פיר טויזנט ניין הונדערט פינף און פערציק (תתקמ"ה) האָט דיין פּאַטער יום-טוב דערוועקט רחמים אין מיין האַרץ. דערפאַר וועט יעדן פון זיינע קינדער און אייניקל לעך דיגען דער זכות פון איינעם פון די לוי צדיקים, אין זיין צייט, אויף דורי דורות“.

„דו ביזט דער ערשטער, דו ביזט עס דער, דו ביזט הייליק“.

און דער ווונדערלעכער מחבר פאַרענדיקט מיט דעם לשון: „איר ברידער פון אונזער גלות, ווי די טייכן וואָס גיסן זיך אַריין אין ים, אַזוי פליסן אונזערע טרערן אַריין אין גאַטס האַרץ“.

צי די וויזע פון שלמה לוי איז אמת געווען, אדער נישט.
זי האט אבער ארויסגערופן אלגעמיינע פאראינטערעסירונג. זיינע
מינדסטע מעשים זענען דערציילט געווארן דורך די כראניקער פון
יענער צייט. טייל פון זיי שילדערן זיין אויסזען: א שמאל עטוואס
קינדיש און צעשטראלט פנים, מיט לאנגע שווארצע לאקן, פארזונקען
אין מחשבות.

אבער מיר מוזן זיך רעכענען מיט אמתע פאקטן: זיינע הענט
האבן נישט געהיילט קיין ווונדן, זיינע אויגן האבן נישט געשפריצט
מיט קיין בשמים, אויך ער האט געוויינט במשך פון 5 יאר אין
דער שול פון טרויאש, דארט האט ער געדאוונט, דארט געגעטן,
דארט געשלאפן אויף דער זעלביקער אלטער באנק, איז וועגן דער
דאזיקער התנהגות זינער דערציילט געווארן אפילו אין בריוו
אין דעם קליינעם גהינומדיקן וועלטל פון די געטאס. אזוי האט
מען זיך דערווארט ר' שלמהס טאג פון שטארבן, וואס האט במילא
איבערגעהאקט אלע ויכחים וועגן אים.

ער איז נפטר געווארן, אין יאר 1240, נאך א ויכוח, וואס
איז אויפגעצווונגען געווארן דורכן בארימטן מלך לואיס דעם
הייליקן.

לויטן מנהג זענען די רבנים פון פראנקרייך געשטאנען אין אין
שורה אנטקעגן דעם טריבונאל פון דער קירכע, אין וועלכן ס'האבן
אנטייל גענומען א ייד פון שאטערן, דער ראש פון דער סארבאנע
און דער בארימטער ניקאלאס דאנין.

אין די דאזיקע אויסטערלישע ויכחים האט ארומגעשוועבט
דער טויט ארום יעדער תשובה פון די תלמודיסטן. יעדער איינער
פון זיי האט גענומען דאס ווארט לויט א סדר, כדי צו זיין א
גלייכער שותף צו דער סכנה פון טויט-שטראף.

ביי דער פראגע פון בישאף גראציוס וועגן דער געטלעכקייט
פון יעזוס קריסטוס, האט זיי ארומגענומען א פארשטענדלעכע
ציטערניש.

אבער פלוצים האט זיך באוויזן ר' שלמה לוי, וואס האט
זיך פריער שעמעוויק א ביסל צוריקגעהאלטן, אליין נאך א
יונגערמאן, א שלאנקער, אנגעטאן אין זיין שווארצן מאנטל, א

ביסל דערשראָקן, איז ער מיט וואַקלדיקע טריט צוגעגאנגען צום טריבונאַל.

— אויב ס'איז אמת — האָט ער מיט אַן איינגעהאַלטן קול אַרויסגערעדט — אַז משיח, וועגן וועלכן עס רעדן אונזערע נביאים, איז שוין געקומען, וויאזוי דערקלערט איר דעם היינטיקן מצב אין דער וועלט? — דאָן אונטערהוסטנדיק פון שרעק, מיט אַ טאָן, דין ווי אַ פּאָדעם: — איידעלע האַרן, די נביאים האָבן דאָך אָנגע- זאָגט, אַז ביים אָנקומען פון משיח, וועלן פון דער וועלט פאַר- שוונדן ווערן טרערן און יסורים, נישט אמת? אַז לייבן און שעפּסן וועלן זיך פאַשען צוזאַמען, בלינדע וועלן געהיילט ווערן און הינקענדיקע וועלן היפּערן ווי הירשן, און אַלע פעלקער וועלן צעברעכן זייערע שווערדן, כדי צו שמידן פון זיי אַקעראייזנס. נישט אזוי?...

און צום סוף, מיט אַ טרויעריקן שמיכל צום קעניג לואיס: — וואָס וואָלט מען געזאָגט, האַר, ווען איר וואָלט פאַרגעסן, ווי- אזוי מען פירט מלחמה?

און דאָס זענען געווען די רעזולטאַטן פון דער קליינער רעדע, ווי ס'איז געשילדערט געוואָרן אין דעם טרויעריקן ספר „עמק הבכא“ (טאָל פון טרערן):

„און דאָן האָט דער מלך לואיס גוזר געווען, אַז אָונזערע פאַריזער ברידער זאָלן מיט געוואָלט געבראַכט ווערן צו די קריסט- לעכע תפילות, צו די פרעדיקטן, מיט אַ רונדיקער געלער לאַטע און אין אַ שפיציקן הוט, אַז מען זאָל די ספרים פון תלמוד פאַר- ברענען אויפן שייטערהויפן, אויף אַן עפטנלעכן פּלאַץ אין פאַריז, ווי עס ווערט געטאָן צו רשעים און באַהערשכע פון שטן, און אַלס מוסר-השכל זאָל מען אַריינזאָרפן אין די פּלאַמען פון די תלמוד-ספרים אַ לעבעדיקן, דעם צדיק, דעם ל׳ויניק ר' שלמה לוי, וואָס איז אזוי געפרוּוּט געוואָרן אין יסורים, וועמען מען האָט פון איצט אָן גערופן: דער טרויעריקער רבי הי״ד.“

נאָך דעם פאַרברענען פון צדיק, איז זיין איינציקער זון, מנשה

דער שיינער, ארועק קיין ענגלאנד, פונראנען ס'זענען אמאל אנט-
לאפן זיינע עלטערזיידעס, זינט צען יאר האט ביי די ענגלישע
ברענעס געהערשט שלום, און ס'האט זיך יידן אויסגעזוכט, און
איביק וועט עס אזוי זיין.

מנשה האט זיך באזעצט אין לאַנדאָן, וווּ מען האט אים באַלד,
צוליב זיין צדיקים-יחוס אַרועקגעשטעלט בראש פון דער נייער
קהילה.

ווייל ער איז געווען אַן איידעלע און שיינע געשטאַלט, אַ
גוטער רעדנער, איז ער געבעטן געוואָרן צו זיין אַ מליץ-יושר
פאַר יידן, וואָס זענען טאַג-טעגלעך באַשולדיקט געוואָרן אין כישוף,
עלילת-דם, און פאַרסמען די ברונעמס, און אין אַנדערע משונה
דיקע פאַרברעכנס. אין עלטער פון צוואַנציק יאַר, האָט ער דער-
גרייכט זיבן באַפריינגס-ארטיילן, דאָס האָט זיך גערעכנט פאַר
אַ באַדייטנדיקע דערגרייכונג.

די אומשטענדן פון זיבטן פראָצעס זענען געווען אַ ביסל
באַקאַנט :

אַ מעשה מיט איינעם, אליעזר זשעפריאַ, וואָס איז באַשולדיקט
געוואָרן, אַז ער האָט דורכגעשטאַכן די הייליקע האַסטיע (אַ פיגור)
און דורכדעם ווידער דערהרגעט כריסטוסן און געלאָזט בלוטיקן
זיין האַרץ. דער דערפאַלג אין דעם משפט האָט זייער באַומרויקט
צוויי מעכטיקע בישאָפּן. קורץ נאַכדעם איז מנשה געשטעלט גע-
וואָרן פאַרן טריבונאַל פון דער הייליקער אינקוויזיציע און איז
באַשולדיקט געוואָרן אין דעמוזעלבן פאַרברעכן, פון וועלכן ער האָט
ריינגעוואָשן אליעזר זשעפריאַ.

די געריכטס-פראַטאַקאָלן באַשולדיקן אים אין דער זינד פון
עקשנותדיקן שוויגן, און דעם זיבעטן מאַי 1279, ביי דער אַנ-
ווענהייט פון די עלעגאַנטסטע דאַמען פון לאַנדאָן, האָט ער
איבערגעטראַגן די יסורים פון דער האַסטיע, ווען ער איז דריי
מאַל געשטאַכן געוואָרן אין זיין האַלדז מיט אַ ווענעציאַנישן
קינזשאַל.

נאַכדעם ווי ער האָט אונז — שרייבט אַ כראָניקער תּמימותדיק
אין זיין פּנקס — אומזיסט פאַרטידיקט פאַר די טריבונאַלן פון

בית-דין של מטה, איז דער צדיק מנשה לוי אַרויף אין הימל, כדי
מלמד-זכות צו זיין פאַר אונז פאַרן בית-דין של מעלה."

ס'האַט אויסגעזען, אז זיין זון ישראל וועט נישט גיין מיט
דעם דאָזיקן געפערלעכן וועג. ראיז געווען אַ שטילער און איידע-
לער מענטש, אין זיין קליינעם שוסטער-שטיבל, האָט ער מיט
זיין העמערל אויסגעקלאַפט קלאַג-לידער און פיוטי-סליחות.
זיין באַשיידנקייט איז געווען אין אַזאַ מאַס, אז די זעלטענע
קונים זיינע האָבן דאָרט געזען בלויז די שייך... מ'האַט געזאָגט.
אַז ער איז שטאַרק בקי אין ספר "הוהר", און אַז, לויט זיינע
מילדע אויגן און ווייכן קול, איז ער מער ענלעך צו אַ טויב.
עטלעכע פון זיינע פיוטים זענען אַריינגענומען געוואָרן אין די
סליחות נוסח אשכנז. ער איז געווען דער מחבר פון דער באַקאַנט-
טער סליחה: "גאַט, פאַרשווייג נישט מיין בלוט" — (אלהים, אל
דומי לדמי*).

אַזוי האָט ישראל געענדערט זיין לעבנסשטייגער, אַן ירעש, אַן
טענות. ווען ס'איז אַרויס זי גזירה פון גירוש קעגן די יידן פון
ענגלאַנד. שטענדיק אַ צוריקגעהאַלטענער, איז ער געווען פון די
לעצטע וואָס האָבן פאַרלאָזן דאָס אינדזל. תחילת האָט די שייף
אַנגעשלאַגן די ברעגעס פון האַמבורג. אין ווייטערן וועג זיך גע-
מוזט אַפּזאָגן פון די ברעגעס פון פאַרטוגאַל, נאָך פיר חדשים פון
וואַגלענישן, האָט דאָס שיפל געאַנקערט אין פאַרט באַרדאַ.
דאָס שוסטערל איז אין פחד אַנגעקומען קיין טולוז, וווּ ער
האַט אַדורכגעמאַכט עטלעכע יאָר אין סוויזדיקן קדושה-לעבן.
ער האָט ליב געהאַט די דרומדיקע פּראָווינג, וווּ די קריסטלעכע
מנהגים זענען געווען אַ ביסל גרינגערע, כמעט מענטשלעכע. אַ
ייד האָט געמעגט באַארבעטן אַ שטיקל ערד, און באַשעפטיקן זיך
מיט אַנדערע עסקים, נישט נאָר מיט געבן הלוואות אויף פּראָצענט.

(*) די סליחה "אל דומי לדמי" ווערט געזאָגט ביי מוסף פון
יוס-כיפור און אין תענית כ' סיון.

אפילו אַ יידס אַ שבועה איז אַנערקענט געוואָרן פֿאַר די טריבונל-
נאַל, ווי דער ייד וואָלט באמת גערעדט מיט אַ מענטשלעכער
שפּראַך. דאָ האָט ער געשפּירט אַן אַנהייב פון טעם גר-עדן.

דער איינציגער שטן איז געווען אַ מנהג גערופן „קאַפּיוז“,
וואָס האָט געפּאָדערט, אַז יעדעס יאָר ערב פסח, זאָל דער ראש
קהל זיך באַווייזן אין דער קאַטעדראַלע אין בלוזין העמד, וווּ
דער גראַף פון טולוז, האָט אים ביי די קלאַנגען פון דער קריסט-
לעכער תפילה עפנטלעך דערלאַנגט אַ פאַטש. אָבער אין לויף פון
דורות איז דער דאָזיקער מנהג אַ ביסל מילדער געוואָרן: פאַרן
פרייז פון פּופציק טויזנט גילדן, האָט זיך דער אַדלמאַן באַגענונגט
בלויז מיט אַ סימבאָלישן פאַטש, ביי אַ מרחק פון זעקס טריט.
מיטאַמאַל איז ישראל דערקענט געוואָרן דורך אַ פּליט פון ענ-
גלאַנד און האָט וועגן אים איבערגעגעבן צו די פּרנסיס פון טולוז-
זער קהל. מען האָט באַלאַגערט זיין שוסטער-קרעמל, געבענטשט
אים, זיין טאַטע-מאַמע, זיינע עלטערזיידעס און אַלע זיינע
נאַכשטאַמיקע. ער איז ממש געצוונגען געוואָרן אַנצונעמען דעם
פאַסטן פון ראש-הקהל, וואָס איז נישט פאַרבונדן געווען מיט קיין
שום סכנות.

די יאָרן זענען אַזוי אַוועק אין זייער יסורים-גאַנג אַק אַ
קליין ביסל נחת, וועלכע זענען דורך אים אויסגעפורמעט געוואָרן
אין קינות און אין סליחות. פון צייט-צו-צייט האָט ער פאַרבאַרגע-
נערהייט אויך געמאַכט אַ פאַר שיד.

אין יאָר 1348 איז דער אַלטער גראַף פון טולוז געשטאַרבן,
זיין זון אַ שטרענגער מושל, האָט באַשלאָסן צו באַנייען די ערב
פּסח-דיקע פעטש.

ישראל האָט זיך באַווייזן אין הוילן העמד, באַרוועס, אויף
זיין קאַפּ איז געווען דאָס לצים-היטל מיט שפיצן און צוויי גרויסע
געלע לאַטעס זענען צוגענייט געוואָרן צו דער וויסקייט פון זיין
ברוסט און רוקן. דעם טאַג איז ער אַלט געוואָרן צוויי און זיבע-
ציק יאָר. אַ גרויסער המון איז געקומען זיך צוקוקן צו דער
פאַטש-צערעמאָניע.

זיין שפיצן-הוט איז מיט כח אַראַפּגעשליידערט געוואָרן אויף
דער ערד. לויטן אַלטן מנהג האָט ישראל געדאַנקט און דריי מאָל

זיך געבוקט פארן יונגען גראף. דערנאך, ווערנדיק אונטערגעהאלטן פון זיינע ברידער יידן, האט ער אדורכגעשפרייזט די רייען פון צעיושעטן המון.

ווען ער איז אהיימגעקומען, האט זיין רעכט אויג געשמייכלט מיט בטחונדיקער מידקייט, אבער איבער דער באק מיט די סימנים פון פיר פינגער, האט זיין לינק אויג געוויינט און ביינאכט איז זיין אלט בלוט פארוואנדלט געווארן אין וואסער. נאך דריי וואכן האט ער געהאט די ווונדערלעכע שוואכקייט, אוועקצושטארבן פון בזיון.

ר' מתתיהו לוי, זיין זון, איז געווען אזוי געניט אין מאטע-מאטישע וויסנשאפטן, אין אסטראנאמיע און אין מעדיצין, אז א טייל יידן האבן אים חושד געווען, אז ער איז אין באציינגען מיטן שטן. זיין שארפזין און פעיקייט זענען געווען גוט באוואוסט. אין איינער פון זיינע פארשרייבונגען פארגלייכט אים יוחנן בן חסדאי צו א וועוועריק.

אין טולח האט ער זיך פארנומען מיט מעדיצין, אזוי אויך אין אש, אין זשימאן, אין קאסטעלסאראסען, אלבי, גאיאק, אין ראבאסטען, אין ווערדון אויף דער גאראנע. זיין גורל איז געווען דער גורל פון אלע יידישע דאקטוירים פון יענער צייט. אין אש און גאיאק האט מען אים באשולדיקט, אז ער האט פארסמט זיינע קריסטלעכע קראנקע, אין קאסטעלסאראסען, אז ער האט זיי קרע-ציק געמאכט, אין זשימאן, אז ער איז א פארטאמער פון ברוגעמס אין ראבאסטען האט מען געטענהט, אז ער באנוצט זיך מיט א רפואה געמאכט פון מענטשלעך בלוט און אין טולוז, אז ער היילט מיט דער פארבארגענער האנט פון שטן. צום סוף איז ער באשולדיקט געווארן אין ווערדון, אז ער פארשפרייט די שווארצע מגפה.

ער האט געהאט צו פארדאנקען זיין לעבן די קראנקע, וואס האבן אים באצייטנס געווארנט, אויסבאהאלטן אים און געהאלפן אים פארשווינדן ווערן. טראץ די שטענדיקע רדיפות, האט ער געפונען, ווי ס'דערציילט בן חסדאי, „משונה'דיקע ארגומעטן ווי-

דער צו עפענען זיין טיר פאר א קריסטלעכן חולה. אין פארשידענע ערטער האט מען מודיע געווען וועגן זיין טויט: אט האט מען אים אריינגעווארפן אין יידן-גרוב אין מאסיניאק, אן עד ראיה האט געזען ווי מען האט אים לעבעדיק פארברענט אויפן אשער בית-עלמין, אדער גאר געשטאכן אין ווערדון ביי דער גארנצע. און אין א העלן טאג האט זיך דער געהיימער מאן באוויזן א טרויעריקער, ערגעץ אין א שול. און אז דער מלך שארל, דער זעקסטער, האט לויט דער קלוגער עצה פון זיין אייגענעם ווידוי-גלח ארויסגעגעבן די גזירה צו פארטרייבן די יידן פון פראנקרייך. האט זיך ר' מתתיהו לוי אויסבאהאלטן אין דער געגנט פון באיאן, פון דארט איז ער אריבער קיין שפאניע.

ער איז געשטארבן אין טיפן עלטער, אויפן סעוויליער ברענענ-דיקן שייטערהויפן, „קוועמאדערא“, צוזאמען מיט נאך דריי הונד-דערט יידן, די טעגלעכע קרבנות-נארמע פון די „נישט גלויביקע“. ס'איז נישט באוויסט, צי ער האט געוונגען בעתן פארברענען אים. נאך אט דעם גאנץ פשוטן לעבן, האט זיין בלייכער טויט ארויס-גערופן ספקות וועגן זיינע איינגעשאפטן אלס צדיק.

„דאך — שרייבט בן חסדאי — באדארף מען אים אריינרעכענען אין דער הייליקער מיוחסדיקער משפחה; ווייל אויב דאס שלעכטע איז שטענדיק קלאר און בולט, קליידט זיך דאס גוטע טיילמאל אן אין א באשיידענעם לבוש, און ס'איז דאך באקאנט, אז א סך סארבארגענע צדיקים שטארבן אומבאקאנט.“

אבער זיין זון יהויקים האט אומצוויידיטיק עדות געזאגט וועגן זיין שליחות. צו פערציק יאר האט ער אָנגעשריבן אַ חבור וועגן פראגן פון הלכה און א ספר וואס שילדערט די דריי ספירות פון דער קבלה: פראכט, פארנונפט, און גבורה (תפארת, בינה, גבורה) לויט א לעגענדע, האט ער אמאל אויסגעהאקט פון לאווע און באזאלט א גולם, וואס פשוטע מענטשן מיינען, אז גאט אליין פורעמט זיי אויס אין זיין אייגענער „פארם און געשטאלט“.

אין אט דער הויכער מדרגה האבן אים די רדיפות לגמרי

נישט דערגרייכט. תמיד איז ער א שטרענג ערנסטער, מלכותדיק געזעסן צווישן זיינע תלמידים, וואָס זענען געקומען פון אלע עקן שפּאַניע, און מיט יעדן האָט ער געשמועסט וועגן ענינים פון זיין טויט. נאָך אַ באַרימטן ויכוח, האָט ער לחלוטין פעסטגעשטעלט: אַז די רדיפות פירן צום העכערן תענוג. „אז אַן אמתער ייד פילט בכלל נישט די יסורים פון ענויים, צי מען וועט אים פאַרשטיינערן, אָדער פאַרברענען, צי לעבעדיקערהייט באַגראַבן, אָדער הענגען, קיין שום זיפּץ וועט זיך נישט אַרויסרייסן פון זיינע ליפּן“.

אינצווישנצייט — ווי עס שילדערט אַ באַרימטער לי'וניק — האָט גאָט פון זיין זייט, ביי דער פאַרמיטלונג פון מאַנאָך טאַר-קוועמאַדאַ, צוגעגרייט דעם עדיקט פון פאַרטרייבן די יידן פון שפּאַניע אויף אייביק. אונטער די שוואַרצע הימלען פון דער אינ-קוויזיציע, האָט די גזירה געווירקט ווי אַ דונער, פאַר אַ סך יידן-האַט דאָס באַדייט, אַ באַלדיקער גירוש פון יעדן קיום.

צו זיין גרויסער חרפה איז ר' יהויקים אַוועק קיין פאַרטוגאַל. זשאַן דער דריטער האָט דאָרט אַנגעבאַטן די פאַרטריבענע אַ זוינרעכט-חסד אויף אַכט חדשים, און דאָס פאַרן פרייז פון אַ גרויסער געלט-סומע, פאַרן אַרײַנגיין. אָבער מיט זיבן מאַנאַטן שפעטער, האָט דער זעלבער הערשער באַפוילן, אַז ער וועט שענ-קען דאָס לעבן די אַלע יידן, וואָס וועלן באלד פאַרלאָזן זיין לאַנד, און נאַטירלעך, ווידער פאַר אַ געהעריקן פּדיון פאַרן אַרױסגיין. צוליב מאַנגל אין געלט-מיטלען איז רב יהויקים פאַרקויפט געוואָרן אַלס שקלאַף, צוזאַמען מיט אַנדערע טויזנטער יידן, זיין פּרוי האָט מען צוגעזאַגט דעם טערק פאַר זיין הנאה וועגן, זיין זון חיים האָט מען אָפּגעגעבן קריסטוסן און אים אָפּגעשמדט אין קלויסטער.

אַ געוויסע אומקלאַרקייט הענגט איבערן סוף פון ר' יהויקים. אַ לעגענדע דערציילט וועגן זיין פאַרמאַטערט ווערן צום טויט אין כינע, אויפן שפיץ פון אַ סלופ. אָבער מער ערנסטע כראַניקער זענען זיך מודה, אַז זיי ווייסן גאַרנישט. זייער השערה איז, אַז דער סוף פון ר' יהויקים לוי איז געווען אַן אַנטשפּרעכיקע צו זיין גרוי-סער לומדות און צדקות.

דאס יינגעלע חיים האט געהאט א ווונדערלעכן גורל, ער איז דערצויגן געווארן אין א קלויסטער, באשטימט געווארן פאר א גלח, און האט מקיים געווען זיין יידישקייט אונטער דער גלחישער-סוטאנע. זיינע עלטסטע, זייענדיק צופרידן פון זיין גוטער התנהגות, האבן אים אויסגעקלימן אין יאר 1522 אלס שליח צום הייליקן שטול אין רוים, מיט א גרופע „יידישע גלחים“, וואס האבן געדארפט לערנען אין דער קדושה-סביבה פון פויפסט אליין. קיין רוים איז ער ארויסגעפארן אין א סוטאנע און אין א בערעט, און אנגעקומען איז ער קיין מאגענץ אין א שווארצן מאנטל און אין א שפיצקן הוט, ווו ער איז אויפגענומען געווארן מיט גרויס כבוד דורך די רעשטלעך פון דער לעצטער שחיטה.

ווערנדיק באהאנדלט ווי בהמות, איז געווען פארשטענדלעך וואס די יידן זענען געווען פארבענקט נאך עפעס העכערס, איבער-נאטירלעכס, די אייניקלעך פון רב יום-טוב לוי האבן זיך גע-שטארקט איבער אלע געטא-מיערג, פון אטלאנטישן אקעאן ביו צו די גרענעצן פון אראביע, פאסטן יידן יעדעס יאר, דעם צוואנ-ציקסטן טאג פון חודש סיון, א תענית-ציבור און זיי זאגן מיט פרומקייט די סליחה פון רב שלמה בן שמעון פון מאגענץ:

„מיט טרעטן פון בלוט באוויין איך די קהילה קדושה פון יארק, א ווייגעשריי רייסט זיך פון מיין הארץ איבער די קרבנות פון מאגענץ, די גבורים פון גייסט, וואס זענען געשטארבן אויף קידוש השם“.

דאס אנקומען פון חיים לוי, וואס איז דערצויגן געווארן אין די קלויסטערס, איז געווען אזוי ווונדערלעך, ווי דאס נס מיט יונה הנביא אין זיין צייט; דער צדיק איז ניצול געווארן פון די קריסט-לעכע אפגרונטן.

מען האט אים געמלט און געבענטשט. מען באשרייבט אים: א מענטש פון הויכן, שלאנקן ווקס, מיט א טיפער שלוהדיקער שטים.

נאך אכט יאר התבודדות אין בית-המדרש, האט ער חתונה געהאט מיט רחל גרשון, וואס האט אים געשענקט א יורש, מיט

עטלעכע חדשים שפעטער, האָט אים אַן אייגענער גלויבנס-ברודער פאַראַטן. מען האָט אים צוריק אויסגעוויזן צו פאַרטוגאַל. דאָרט האָט מען צעבראַכן זיינע אברים, געגאַסן בליי אין זיינע אויגן, אין זיינע אויערן, אין זיין מויל, יעדן טאָג אַ טראָפּן, צום סוף אים פאַרברענט.

זיין זון אפרים לוי איז דערצויגן געוואָרן אין פרומקייט, אין מאַנהיים, אין קאַרלסרוהע, אין טיבינגען, אין רויטלינגען, אין אויגוסבורג, אין ראטיסבאָן, אַלץ שטעט אַזעלכע, וווּ יידן זענען נישט ווייניק גערודפט געוואָרן צוליב זייער אמונה.

אין לייפציג איז זיין מאַמע געשטאַרבן פון אַסטמע. דאָרט האָט זיך אין אים איינגעליבט אַ מיידל, מיט וועלכער ער האָט חתונה געהאַט. דער שטאַט-גראַף איז נישט געווען צופיל פרום און נישט צו־פיל רשע, ער האָט פשוט ליב געהאַט געלט. האָט ער געשפילט דאָס אַלטע באַליבטע שפּיל פון די דייטשע פירשטן, וואָס האָבן גערודפט די „אומגלויביקע“ און צוגענומען זייער פאַרמעגן. דער יונגער אפרים איז אַוועק מיט זיין משפּחה קיין מאַגדעבורג, פון דאָרט קיין ברוינשווייג, פונדאָנען איז ער אַוועק מיטן טויטן-שליאָך פון די צדיקים, ווערנדיק דערהרגעט פון אַ שטיין, וואָס האָט אים געטראָפּן אַריינקומענדיק אין דער שטאַט קאַסעל.

זייער ווייניק איז וועגן אים געשריבן געוואָרן. די פאַרצייכענער מיידן אים כמעט אויס; יהודה בן אַדרת ווידמעט אים קוים אַכט שורות. אָבער שמעון ראובני פון מאַנטואַ, דער האַרציקער כראַ-ניקער פון איטאַליע, דערמאַנט די טאַנצנדיקע, ספּיראַלע לאַקן פון אפרים לוי, זיינע לאַכענדיקע אויגן, די עלאַסטישע אברים זיינע, וואָס זענען שטענדיק וואַך געווען ווי צום טאַנץ. מ'דערציילט, אַז פון טאַג, ווען ער האָט דערקענט זיין ווייב, האָט זיין מויל קיינמאַל נישט אויפגעהערט צו שמייכלען. מ'פלעגט אים רופן: דער סאַלאַווי פון תלמוד.

די פאַר שורות זענען די איינציקע, וואָס שילדערן די באַ-צויבערנדיקע געשטאַלט פון יונגן אפרים לוי, ווייל אפילו די גליקלעכסטע ליבע איז נישט פאַסיק פאַר אַ צדיק, אַ ליוביק,

זיין קדושים-טויט האט נישט וויכעד געמאכט די יידישע היסטאָ-
ריקער, זיי פאָרצייכענען נישט די דאָטע פֿון זיין אומקום.

זיין זון יונתן האָט געהאַט מער מזל אין זיין לעבן. אין משך
פֿון יאָרן איז ער אַ סך מאל אַדורכגעגאַנגען בעהמען און מאַראַזייע
אַלס וואַנדערנדיקער הענדלער און בעל-דרשן. ביים אַריבערטען
די טויערן פֿון אַ געטאָ. האָט ער פֿאַנאָדערגעפֿאַקט זיין גאַלאַנטעריע
קרעמל, דערנאָך, ווען ער האָט זיך אָפּגעפֿאַרטיקט מיטן מסחר, האָט
ער דאָס פֿעקל געלייגט צו זיינע פֿיס, און פֿאַרהאַלטן פֿאַר בייגייערס.
געשמעסט מיט זיי וועגן תּורה, וועגן גאָט און די מלאַכים און
וועגן משיחס קומען, במהרה בימינו.

רויטע האָר האָבן פֿאַרדעקט זיין פנים ביז צו די אויגן, און
נאָך שלימער איז געווען וואָס זיין שטים האָט זיך הייזעריק גע-
ריסן, אָבער דער כראַניקער דערציילט: אַ „מעשהלע האָט ער געהאַט
פֿאַר אַלע אונזערע צרות און יסורים“.

אין יענער צייט האָבן אַלע יידן פֿון מערב געטראָגן דעם
לאַנד-צייכן, לויט דער גזירה פֿון פּויפּסט אינאָצענט דעם 3-טן.
פינף הונדערט יאָר נאָך דעם קריסטלעכן גזר האָבן זיך די גע-
רודפֿטע אויף אַ משונהדיקן אופן געענדערט: אונטערן פֿאַרשפּיי-
ציקטן הוט, דעם „פּילעום קורנוטום“ האָבן די יידן, לויט דער
מענטשלעכער פֿאַנטאַזיע, געהאַט צוויי קליינע הערנער און אין
המשך פֿון דער פּלייצע אַראָפּ, האָט מען געזען זייער לעגענדאַרן
עק; און יעדער האָט געוויסט וועגן די געשפּאַלטענע קלאַען פֿון
די יידישע פֿיס. די וואָס האָבן אויסגעטאַן טויטע יידישע קער-
פּערס, האָבן געשטוינט צו זען, אַז דאָס זענען מענטשלעכע קער-
פּערס, אָבער געוויינלעך האָט קיין מענטש זיך נישט דערנענטערט
צו קיין שום ייד, צו אַ לעבעדיקן אָדער צו אַ טויטן, סיידן פֿון
אַ דיסטאַנס, מיט אַ שטעקן.

במשך די לאַנגע וואַנדערונגען פֿון זיין לעבן, האָט ר' יונתן
אַפט געליטן פֿון קעלט, הונגער און פֿון די גזירות פֿון פּויפּסט
אינאָצענט דעם דריטן. אַלע אברים פֿון זיין גוף זענען ביטער

געפרוויט געוואָרן. יהודה בן אדרת שרייבט: ביים סוף האָט שוין דער צדיק קיין שום צורה נישט געהאַט. אין פּאָלאַצק, וווּ ער איז אַדורגעגאַנגען אין ווינטער, יאָר 1552, איז ער געווען גע- צווינגען, פון שוואַכקייט, זיך אָפּצוזאָגן פון פעקל. צו זיין מזל איז אויפגעדעקט געוואָרן, אָז ער איז אַ ל"וּניק, האָט מען אים געהיילט און געפלעגט און אַריינגענומען אין דער ישיבה פון גרויסן ר' יחיאל מיכאל, וווּ גאַנצע עלף יאָר, זענען אים אַדורך ווי איין טאַג.

אין יענע טעג האָט, איוואָן דער גרויזאַמער, מיט שטורעם איינגענומען פּאָלאַצק.

ווי ס'איז געווען באַוווּסט, זענען אַלע יידן דערטרונקען געוואָרן אין דעם טיך, דווינע, מיטן אויסנאַם פון זיי וואָס האָבן געקושט דעם צלם, נאָכן באַשפּריצן זיי מיט אויסלייזנדיקן הייליקן וואַסער. דעם צאר האָט זיך פאַרוואַלט ווייזן אין מאַסקווע „אַ פּאַרל צאפּלדיקע רבנימלעך“, געהעריק אָפּגעטויפטע. האָט מען מיט אַלע מיטלען געפרוויט אָפּשמדן ר' יחיאל און ר' יונתן. אָבער ווען דאָס איז אים נישט געלונגען, האָט מען זיי צוגעפּעס- טיקט צום וויידל פון אַ מאַנגאָליש פּערדל און זייערע טויטע קער- פּערס אויפּגעאַנגען אויף אַ צווייג פון אַ דעמבענעם בוים, ביי דער זייט פון צוויי געפּרטע הינט, און דאָן אויף דער אַראַפּהענ- גענדיקער פלייש-מאַסע צוגעקלעפט די באַוווּסטע קאַזאַקייזע אויפּשריפט:

„צוויי יידן צוויי הינט — אַלע פיר פון זעלבן גלויבן.“
 די כראַניק שרייבער פאַרענדיקן די געשיכטע מיט אַ לירישן טאַן.
 דאָקעגן יהודה בן אדרת באַמערקט מיט פּשטות:
 „אַזוי זענען זיי געפּאַלן די גבורים.“

דינסטיק דעם 5טן נאָוועמבער 1611, איז אַן אַלטע דינכט געקומען אין דער גרויסער שול פון ווילנע. זי האָט זיך גערופן מאַריאַ קאַזעמעניצעקאַ, אַ קאַטוילין. זי האָט אויפּגעכאַוועט אַ יידיש קינד, אפּשר, האָט זי צוגעגעבן מיט ווייכקייט, וועלן זיך די יידן באַשטייערן, כדי אויסצומיידן זיין מיליטערי-דינסט.

א ביסל צוגעדריקט דורך פראגן, האָט זי זיך געשווינדן ביי
אַלע הייליקע, אַז דאָס קינד איז איר געבוירן געוואָרן פון אַ גאָסן
הענדלער. דערנאָך האָט זי זיך ווידער „מודה געווען“ אַז זי
האָט דאָס קינד אויפגעהויבן צומאַרגנס נאָך דער רוסישער
אַקופאַציע, ביי די טויערן פון פּאַלאַצקער געטאָ; צום סוף האָט
זי דערציילט דעם אמת:

זייענדיק ביי ר' יונתן אַ קעכין, האָט זי באַקומען דאָס קינד
פון די הענט פון ר' יונתנס פרוי אין מאַמענט, ווען די רוסן האָבן
אויפגעריסן דאָס טויער. ביינאַכט איז זי אַנטלאָפן אין איר גע-
בורטס-דאָרף. זי האָט דאָס אומשולדיקע קינד געהאַלטן, געפלעגט
ווי אַן איגענס און אָפּגעהיטן איר ריינקייט, צוליב אים. — זייט
מיר מוחל — האָט זי פאַרענדיקט מיט טרערן אין די אויגן.

— גייט צוריק אין אייער דאָרף — האָט איר דער רב גע-
זאָגט — און ברענגט מיט זיך דאָס יינגל. אויב ער איז באמת
געמלט, וועלן מיר אים אויסקויפן.

צוויי יאָר זענען אַריבער. דער קלוגער רב פון ווילנע האָט
קיינעם וועגן דעם נישט דערציילט און איז געווען צופרידן.
אַבער אין אַ געוויסן אָונט, אַרויסגייענדיק פון שול, האָט ער
זיך אָנגעטראָפן אויף אַ יונגען פויער, וואָס איז געשטאַנען ביים
אַריינגאַנג, צעשראַקן און מיד, די אויגן פינקלען, און אין אים
ראַנגלען זיך גאווה און פחד.

— רב פון די מייניקע, מיר דאַכט זיך, אַז כ'ביז אַן אייעריקער,
אפשר קאַנט איר מיר זאָגן, וויאָזוי קאָן מען ווערן אַ יידישע חיה?
צומאַרגנס, האָט ער געזאָגט מיט ביטערקייט:

— אַ חזיר אין זיין חזיר-שטאַל און אַ ייד אין זיין געטאָ;
מ'איז דאָס, וואָס מ'איז, נישט אַזוי?

אַ צייט שפעטער האָט זיך אים אַרויסגעריסן; איך וויל אייך
זייער אָפּגעבן כבוד, אַבער איך קום נישט צו דעם, איך האָב דאָ אינע-
ווייניק אין בויד עפעס אַ ווידערוויילן...

אַבער אין געשפרעכן אויג-אויף-אויג, האָט ער דערציילט זייער
ליידן און חרפה, ער האָט דעזערטירט ביינאַכט פון דער אַרמיי,
צוליב אַ נאַרישקייט, וואָס איז נישט צום פאַריכטן מער.

— איך האָב זיך אויפגעוועקט, אַט אַזוי, און האָב געהערט.

ווי זיי כראפען, אויפן קריסטלעכן שטייגער. יעזשי, יעזשי, האָב
איך צו זיך געזאָגט, דו ביזט נישט אַרויס פון דעם בויד, וואָס
דו האָסט געמיינט, אָבער אַ מענטש איז נאָר דאָס וואָס ער איז,
נוזשע, הענדעלע, וואָס נאָרסטו זיך אליין אָפּ.

אַט די מחשבות האָבן אים געטריבן, האָט ער פאַרטויבט די
וועכטער און אַ פאַרבייגייער, ביי וועמען ער האָט די מלבושים
אַראָפּגעצויגן און ווי אַ חיה, וואָס וואָרפט זיך אין דער נאַכט
אַריין, האָט ער זיך געלאָזט אויפן וועג קיין ווילנע, אַ מרחק פון
צוויי הונדערט קילאָמעטער פון זיין גאַרניזאָן.

פון אַלע פּראָווינץ־שטעטלעך זענען אָנגעלאָפּן מענטשן, וואָס
האָבן געקאָנט זיין טאַטן, דעם צדיק ר' יונתן לוי. צוערשט האָט
אַ ביסל זיין פּראָסטקייט אָפּגעשטופּט. שפעטער האָט מען אים
מקרב געזען און צוגעקוקט זיך צו זיין התנהגות; מ'האָט געזאָגט,
אַז עס פעלן אים פינף יאָר, כדי צו זיין ענלעך צו ר' יונתן.
ער האָט זיך האַרציק צעלאָכט, אַז מען האָט ביי אים אָנטדעקט
יידישע האָר, יידישע אויגן, אַ לאַנגע, יידישלעך־איינגעבויענע
נאָז. אָבער שטענדיק האָט מען מורא געהאַט פאַרן משוגענעם
פויער, וואָס דרימלט אין אים. צייטנווייז, אַז ס'האָט אין אים אויפגע-
ברויזט דער כעס, האָט ער געשאַלטן מיט קללות און ניבול־פה,
וואָס דאָס אויער האָט נישט געקאָנט סובל זיין. נאָכדעם האָט ער
זיך פאַרמאַכט אויף וואַכן־לאַנג, אין אַ מחשבותדיקער און ליידיג-
דיקער שווייגעניש. אין זיין באַרימטן ספר: „די מעשה פון אַ נס“
דערציילט דער ווילנער רב: „ווען ער האָט איין לשון קודשדיק וואָרט
נישט פאַרשטאַנען, האָט דער זון פון די צדיקים געקלאָפט זיין
שאַרבן צווישן זיינע גרויסע פויערישע הענט, כדי פון זיך אַרויס-
צורייסן דאָס אָנגעוואַקסענע פסולת פון אַמאָל“

זיין ווייב האָט עפנטלעך דערציילט, אַז ער שרייט גאַנצע נעכט
פון שלאָף, און רופט צו זיך די תנכישע געשטאַלטן און איינעם, דער
הייליקער יונג, דער באַשיצער פון זיין קריסטלעכער קינדהייט.
איינמאָל, בעתן דאַווענען, איז ער אַנידערגעפאַלן אין זיין גאַנצער
לענג, שלאָגנדיק מיט די פויסטן אין זיינע שלייפן. מ'האָט באלד
באַטראַכט זיין שגעון פאַר הייליק.

און אזוי פאַרענדיקט דער ווילנער רב: „ווייל דער אויבערשטער

האָט זיך טוף־טוף אויף אים מרחם געווען, זענען אויסגעטוישט געוואָרן צו נחמיה לוי אַלע טיילן פון זיין מוח.

דאָס לעבן פון זיין זון, יעקב לוי, איז געווען אַ מיין פאַר־צווייפלט אַנטלויפן פון גאַטס אומברחמנות־דיקער „ברכה“. דאָס איז געווען אַ בריאה מיט דאָרע און לאַנגע אברים, מיט אַ ווייכן קאַפּ, מיט לאַנגע, דערשראַקענע אויערן, ווי ביי אַ האָז. אין זיין באַמיען זיך צו פאַרבלייבן אומבאַקאַנט, האָט ער זיין פלייצע וואָס מער פאַררונדיקט, כדי צו פאַרשטעלן זיין הויכן וואָס פון מענטשנס־בליקן, און ווי אַ געיאָגטער, וואָס מישט זיך אויס אין המון, איז ער געוואָרן אַ פשוטער לעדער־אַרבעטער, אַ מענטשל, אַ גאַרנישט.

ווען מען האָט אים דערמאַנט זיינע זיידעס און עלטער־זיין דעם, האָט ער געזאָגט, אַז דער גאַנצער ענין איז נישט מער ווי עפעס אַ בייזע שפּיל, טענהנדיק, אַז ער פילט אין זיך גאַרנישט, חוץ שרעק. — איך בין נישט מער ווי אַ ווערמל — פלעגט ער זאָגן צו זיינע מקורבים — אַ נישטיק ווערמל, וואָס ווילט איר פון מיר? צומאַרגנס איז ער נעלם געוואָרן.

צום גליק האָט אים די השגחה מזווג געווען מיט אַ באַווערעז־דיק ווייב.

הונדערט מאל האָט זי זיך געשווירן, אַז זי וועט שווייגן, אָבער אין אַ שיינעם פרימאַרגן, האָט זי אַריינגעשעפטשעט אין אויער פון אַ שכנה: „מין מאַן האָט אין זיך גאַרנישט, האָט האָט זי אַנגעהויבן מיט צביעות, און דער סוד האָט זיך צעשפּרייט ווי שטויב. דער רב האָט פאַרבעטן דעם, תמימותדיקן לעדער־אַרבע־טער, און נאָכדעם ווי ער האָט די איינלאַדונג נישט אַנגענומען, האָט ער אויסגעזען צו זיין אַ גליקלעכער. דער געפערלעכער רום איז זיך צעגאַנגען איבער אַלע שטעטלעך, וווּ דאָס פאַרל איז נאָר אַדורכגעגאַנגען. „כדי ער זאַל נישט קאָנען געניסן פון דער שלוה־די קייט פון אַ נסתר“ — שרייבט מאיר פון נאַסאַק — האָט גאַט ברוך הוא אַוועקגעשטעלט דעם ווייבס צונג, פאַר אַ היטער־ין.

צום סוף, אן אויסגעשעפטער און פארמאטערטער, האָט ער פארטריבן דאָס ווייב און זיך ערגעץ באַזעצט אין אַ געסל פון קיעווער געטאָ. וווּ ער האָט זיך אין געהיים פאַרנומען מיט זיין פאָך. מענטשן זענען געקומען אויף זיינע שפורן, אָבער אויס מורא. ער זאל נישט פונסניי נעלם ווערן, איז ער און זיין סוד אָפגעהיטן געוואָרן. ווי דורך זיך אליין. די באַאָבאַכטערס דערציילן, אַז זיין געשטאַלט האָט זיך אויסגעגלייכט און זיינע אויגן זענען ליכטיקער געוואָרן. מען האָט אים געזען גיין מיט לייכטיקייט און שמחה. ס'האָט אויסגעזען אַז דאָס זענען ביי אים געווען גליקלעכע יאָרן.

זיין טויט איז געקומען, ווי ס'איז געווען פאַרויסצווען:

...די קאַזאַקן האָבן פאַרשפּאַרט אַ גרופּע יידן אין דער שול און האָבן געפאַדערט פון אַלע מענער און פרויען אויסצוטאָן זייערע בגדים, ווען אייניקע האָבן זיך אָנגעהויבן אויסצוטאָן, האָט זיך פּלוצים אַרויסגערוקט איינער פון קהל, וואָס זיין איידעלער אויסזען האָט דערמאָנט די באַרימטע לוידינאַסטיע פון יאַרק. ווענדנדיק זיך צו די וויינענדיקע יידן, האָט ער פּלוצים איינגער-בויגן זיינע אַקסלען און האָט מיט אַ געבראַכן קול אויסגעוואַנגען די סליחה פון רבי שלמה בן שמעון פון מאַגעניץ: „איך ווילן מיט טרערן פון בלוט“...

זיין קינות-געזאַנג איז איבערגעהאַקט געוואָרן דורך אַ קלאַפּ פון אַ האַק, אָבער די רעשט קולות האָבן זיך פאַראייניקט און ממשיך געווען די סליחה, ביז עס איז נישט געבליבן ווער ס'זאָל ווייטער זינגען, ווייל אַלע זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין בלוט. אַזוי האָט דאָס פאַסירט ביי אונז, אין קיעוו, דעם 16-טן נאָוועמ-בער 1723, אין דער צייט פון דער שרעקלעכער היידאַמאַקשטיגע. (משה דאָביעצקי: געשיכטע פון די יידן אין קיעוו.)

זיין זון חיים, גערופן דער בשורה-זאָגער, האָט פון אים איבער-גענומען בירושה זיין באַשיידנקייט. ער האָט געלערנט תורה פון אַלעמען, סיי פון זאַכן, און סיי פון מענטשן. „דער בשורה-זאָגער האָט

אויפגענומען אלע קולות און דערהערט אפילו די תרעומות פון
א דין גרעזעלע.

ער איז געווען א שיינער מאן אין פולן בלי, ביזע צינגער
האָבן געמורמלט, און די געטא-תושבים האָבן אויף איב און אויג,
צוליב זייערע טעכטער.

נאָך האָבן זיי צוגעטראַכט, און צוליב זיין בחורשאַפט האָט דער
יונגער רבי פּלוצלינג פּאַרלאָזן קיעוו. אינדעראַמתן, האָט ער
געהאַט אַ בפירושן געבאַט פון זיינע אבות אבותיו, און ער זאָל
גיין צום געטלעכן מאָן, ר' ישראל בעל-שם-טוב, כדי דאַרטן צו
פאַרברייטערן זיינע תורה-ידיעות און רייניקן זיין האַרץ.

נאָך צען יאָר התבודדות, אין די ווילדע קאַפּאַטין-בערג, האָט
ר' ישראל בעל-שם-טוב אויפגעשטעלט זיין געצעלט אין זיין גע-
בורטס-שטעטל מעזשביזש, אין פּאָדאָליע, און פון דאַרטן האָט
ער צעשיקט זיינע ליכט-שטראַלן איבער אלע יידישע ישובים אין
פוילן. יידן פלעגן קומען קיין מעזשביזש, צו היילן זיך פון
א מחלה, צו פאַרענטפערן אַ שווערע קשיה, אָדער אַ וויסטייבן
אַ דיבוק. קלוגע און נאַראַנים, זינדיקע פּאַלקס-מענטשן, גרויסע
מיוחסים און סתם פשוטע יידן-מאמינים, האָבן זיך צוגנויפגע-
זאַמלט אַרום דעם צדיק, דעם מתבודד. חיים לוי, נישט האָבנדיק
דעם מוט אויפצודעקן, ווער ער איז, האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ
פשוטן משרת, אין שייער צווישן די קראַנקע, און מיט ציטער זיך
איינגעקוקט אין דעם שטראַלנדיקן ליכט פון הייליקן בעש"ט. אזוי
זענען פאַרגאַנגען פינף יאָר. ער איז געוואָרן אזוי ווייט אַ משרת,
און די חסידים פון קיעוו, האָבן אים צומאַל נישט דערקענט.

זיין איינציקע פעיקייט, למראית-עין, איז געווען דאָס טאַנצן.
ווען חסידים האָבן זיך דביקותדיק אין טאַנץ געשלאָסן, האָט ער
אין התעוררות געפלאַטערט ממש אין דער לופטן און זיינע קולות
פון ברענענדיקער התלהבות, האָבן אַ טייל חסידים אַריינגעברענגט
אין פאַרלעגנהייט. לסוף איז ער פאַרבליבן מיט זיינע קראַנקע,
געטאַנצט צווישן זיי, און זיי משמח געווען.

אין אַ צייט שפעטער, ווען אַלץ וועגן איב איז שוין געווען
באַווסט, האָט מען אים גערופן „דער געטלעכער טענצער“.

אין אַ געוויסן טאַג האָט דער בעל-שם-טוב זצ"ל. באַקומען

א ידעה פון קיעווער גאון, ער האָט געהייסן באַלד אויסרופן, אַז אַ באַהאַלטענער צדיק געפינט זיך אין מעזשביזש, מ'האַט אויסגעפאַרשט אַלע חסידים: קראַנקע, לומדים, רבנים, מגידים; צומאַרגנס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער משרת איז נעלם געוואָרן. עדות-זאָגער, יעדער מיט זיין פּאַנטאַסטישן נוסח, האָבן דערציילט, אַז דער אורח-פרחיניק האָט אַ גאַנצע נאַכט געטאַנצט אין שיעור, מיט שמחה באַדינט די קראַנקע אד"גל. אַבער דער בעל-שם-טוב, אויס-ווישנדיק אַ טרער, האָט געזאָגט מיט פשטות: — ער איז מסתמא געווען דער חשובסטער צווישן די קראַנקע און איך האָב נישט געזען.

קלאַנגען האָבן זיך פאַרשפרייט, אַז דער בידנער חיים איז נע-ונד, האַלט דרשות אין עפנטלעכע ערטער און איז עוסק אין פאַרשידענע אויסטערלישע מלאכות, ווי למשל, מיט נאַטור-רפואה, מיט בלויזע צוויי הענט, היילנדיק מענטשן און חיות.

כראַניקער דערציילן, אַז ער האָט בעתן דרשענען געשטראַפּט. געמוסרט, מעורר געווען, ווי ער וואַלט געווען אונטער דער שליטה פון די מלאכי השרת. נאָך פערצן יאָר פון משונהדיקער התבודדות, ווערט ער אַזוי מפורסם, אַז מען אידענטיפיצירט אים מיטן בעל-שם-טוב גופא, וואָס איז אַליין אויך געווען אַ וואַגלער. אין דער שפע פון אַלטע פאַרמעטן איז שווער אונטערצושיידן צווישן די מעשי נסים ונפלאות. אַבער דער אמת איז, אַז דער בשורה-זאָגער האָט זיך אָפּט אויפגעהאַלטן אין אַ שטאַט, וווּ ער האָט זיך פאַר-נומען נאָר מיט רפואה, אַזוי אַז ער איז פון קיינעם נישט באַ-מערקט געוואָרן.

אַבער די לעגענדע וועגן אים איז געגאַנגען גיכער פון אים אַליין, מען האָט אים דערקענט צוליב געוויסע סימנים: לויט זיין הויכן וווקס פון אַ האַלצהעקער, לויטן שראָם אין זיין פנים, צום סוף, צוליבן פעלנדיקן רעכטן אויער וואָס פּוילישע פּויערים האָבן אים אַמאָל אָפּגעשניטן. ער פלעגט דעריבער אויסמיידן די גרויסע שטעט, וווּ זיינע סימנים זענען באַקאַנט געווען.

אין אַ ווינטערדיקן אָונט, יאָר 1792, אַנקומענדיק אין דער געגנט פון שטעטל זעמיאַק, ביאָליסטאַקער קרייז, האָט ער זיך צוזאַמענגעבראַכן אויפן שוועל פון אַ יידישער שטוב. זיין פנים

אין זיינע שיך זענען געווען אזוי אפגעטראגן, ער איז געווען אזוי פארשטייפט פון קעלט, אז מען האט אים געהאלטן פאר איינעם פון די אומצאליקע דארפסגייער, וואס האבן געוואנדערט איבער פוילן און אין דעם "ידישן" תחום המושב" פון רוסלאנד. מען האט געמוזט אפשוטירן זיינע פיס ביז צו די קני. ווען ס'איז אים לייכטער געווארן, האט מען געקאנט אפשאצן די פעיקייטן פון זיינע הענט און זיין בקיאות אלס סופר פון ספרי-תורה. יעדן טאג האט זיין גאסטגעבער אים אפגעפירט אין א האנט-וועגעלע אין בית-המדרש אריין. דאך זענען געווען רעשטלעך פון א מענטש, אבער ער האט געבראכט נוצן און איז נישט געפאלן קיינעם צו לאסט.

„ער האט נישט גערעדט — שרייבט רב לייב סאסאווער — וועגן גשמיותדיקע זאכן, ווי ברויט און וויין“.

דער צדיק איז געזעסן אין זיין וועגעלע, ווי א וועקסן ליכט, אריינגעשטעקט ערגעץ אין א פינצטערן ווינקל פון בית-המדרש, נישט ווייט פון עמוד. ס'פלעגט טרעפן, אז דער רב פון שטעטל האט א טעות געהאט איז מפרש זיין א פסוק, האט היים אויפגעהויבן אין ברעם און באטאפט דאס איינציקע אויער, קלוג אונטערגעהוסט, ווידער אונטערגעשטעלט דאס אויער: שווער צו פארשווייגן גאטס אמת, שווער, און לסוף אנגעשפארט זיך, מיט איין האנט אין וועגעלע און געבעטן רשות, צו דערקלערן דעם ענין. מען האט אים באשאטן מיט שאלות, כאטש ער האט געליטן יסורים, האט ער אלעמען געענטפערט כהלכה, מיט גרויס חריפות. צום אומגליק, איז דער אלטער רב פון זעמיאק אריין אין א מין וויינענדיקער התפעלות:

— רבנו של עולם — האט ער אויסגערופן יאכצנדיק — האר פון די גשמות, גאט פון שלום, פון דעם מויל גייען דאך ארויס לויטער פערל. אוי ניין, מיינע קינדערלעך, איד קאן מער נישט זיין אייער רב, ווייל דער ארעמער נע-ווגנדיק איז א גרעסערער תלמיד-חכם פון מיר. וואס זאג איך א גרעסערער? ער איז דער איינציקער גרויסער.

קומענדיק צו זיך האט ער ארומגענומען זיין איבערגעשרא-קענעם ממלא מקום.

אין שטעטל זעמיאק

1

וויאזוי היים האט אלץ נישט געפרוויט אויסבאהאלטן, איז לסוף אנטפלעקט געווארן. וואס האט פאסירט נאך זיין חזונה, אזוי אויך די דיפלאמאטיע וואס ער האט אנגעווענדט, כדי מען זאל אים נישט צוריקערן מיט טומל קיין קיעוו — נין, דאס אלץ קאן נישט זיין קיין טעמע פאר א היסטארישער דערציילונג. דאך וועט דערציילט ווערן, אז טראץ זיין טיפער עניווח, איז אים אויסגעקומען זיך אפצוזאגן פון לאזן זיך פירן אין א וועגעלע, צו דער שול.

א פרומער בעל-מלאכה האט דערפינדן א פאטעל אויף רעדן לעך, אן אמתדיקן כסא-הכבוד, אויסטאפעטירט מיט סאמעט. מיט גרויס פאראד האט מען אין אים אריינגעזעצט דעם צדיק; א געשטריקטע זיידענע דעק האט צוגעדעקט זיין אינוואלידשאפט. דער חזן איז געגאנגען פון רעכטס, דער אלטער רב פון לינקס, כדי ער זאל זיך קאנען ווענדן צום געזונטן אויער פון צדיק. דער כהן האט געשטופט דעם כסא-הכבוד, און נאך אים האט גע-צויגן אן עדה גאטספארכטיקע באגלייטערס, וואס האבן אויף דעם אויפן אפגעגעבן כבוד דעם „טענצער פון גאט“.

ביים אנהייב האבן די קינדער זיך באצויגן מיט דרך-אריץ. אבער איינמאל, ווערנדיק אן שום ספק דורך וועמען פארפירט,

האָבן זיי זיך אויסגעשטעלט מיטן אלטן וועגעלע, אַנטקעגן דעם פאַרבייגייענדיקן צוג.

די מענטשן זענען געווען פאַרביטערט, אָבער חיים האָט עס הנאה געטאָן:

— לאָזט זיי, זיי חוזקן נאָר פון כסא-הכבוד, אָבער זיי לאַזן דאָך נישט פון וועגעלע...

זיין אופן פון רעאגירן האָט נישט צופרידן געשטעלט די זעמיאקער יידן, וואָס האָבן זיך געפילט געטרעפן פון זער העזה. מען האָט אָפּגעהאלטן אַ באַראַטונג און באַשלאָסן צו באַשטעלן פּיס-פּראַטעזן פון האַלץ, באַדעקט מיט לעדער און זייד, און מען האָט זיי פּיערלעך איבערגעגעבן דעם צדיק. די פּראַטעזן האָבן זיך אָבער אַרויסגעוויזן פאַר אַ מקור פון פּיין; זיינע צעבוֹאָכענע אברים האָבן נאָך מער געליטן. ער איז געווען געצוּונגן פון זיי צו רעזיגנירן. דאָן האָט מען אַריינגעשטעלט אַן אַרונ-קודש צום צדיק אין שטוב, וואָס איז געוואָרן אַ בית-חפּילה. אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט דער בוינדיקער גאַנג צו דער שול.

די שטאַט-יידן, די פאַרערער פון דעם גרויסן מענטש, האָבן אין אים געזען אַ בעל-מופת.

חיים האָט אָבער געטענה'ט אַז ער האָט נישט קיין שום כוח, אויסער אפשר, האָט ער באַטאַנט, דעם כוח פון טרערן. דאָך האָט ער אויפֿ-גענומען קראַנקע, וועמען ער האָט געעצה'ט צו נעמען רפואה גראַזן פון פעלד, און בהמות האָט ער געהיילט אין שכנות-דיקן שייער.

טיילמאָל, אַז ער האָט נישט געקענט דעם קראַנקען, האָט ער זיך מיט אים אויסגעשמועסט, נישט געפרעגט אים קיין דעהויבענע פּראַגן, ווי מ'האָט געקאַנט מיינען, נאָר גערעדט וועגן פּשוטע זאַכן. וועגן זיין משפּחה, וועגן לעבן פון קראַנקן, זיין אַרבעט, זיינע קינדער, וועגן זיין קו און עופות.

אַ משונהדיקע זאַך, די מענטשן זענען אַוועק פון אים צופּרי-דענע, זאָגנדיק, אַז ער וויסט וויאָזוי אויסצוהערן אַ מענטש. אויסהערנדיק יעדנס סיפור המעשה, האָט ער שטענדיק אויסגע-פּונען די אַנגעווייטיקטע זייט פון דער נשמה. ווען ער האָט שלעכט געהערט, האָט ער צוגעבויגן זיין לינק אויער און צוגעוונקען:

ליבלעך מיט זיינע אויגן: „ווי אזוי ווילסטו, זאל איך זיך פאר-
אינטערעסירן מיט דיין נשמה, אז דו אינטערעסירסט זיך נישט
מיט מיין אויער?“

אין א געוויסן טאג האט ער געזאגט צו אן אומגליקלעכע,
וואס האט אים געדאנקט:

— אלטיטשקע, גיב מיר נישט קיין דאנק, מיין נשמה גייט
דיר אנטקעגן, ווייל כ'האב דיר נישט וואס צו געבן“.

ער האט דארט געקאנט אויפשטעלן א מקום-תורה, ווייל
גרויסע תלמידי-חכמים, רייכע רביים מיט סויבעלנע פעלצן, אדער
וואנדערנדיקע בני-תורה, וואס האבן געלעכצט נאך קדושה און
התלהבות, זענען געקומען פון מרחקים, כדי צו שמועסן מיטן
צדיק, דעם ל"ו'ניק. זיי האבן זיך אבער אנגעטראפן אויף זיין שטיל-
שוויגן, אדער אויף זיין לייטזעליקייט און ער האט געווענדט דעם
שמועס אויף אויסגעדראשענע מחשבות וועגן סוד פון דערקענטניש.
אין די זון-שעה, האט ער פארווערט צו עפענען די טיר פאר
לומדים מיט בערד, און זיצנדיק ביים פענצטער, האט ער א
לאנגע צייט איינגעטעמט לופט. זיין פנים איז געווען פארוואקען
אין צער. געווען טעג פון שמירה ארום זיין הויז, ווייל די שכנותדיקע
יינגלעך פלעגן זיך אריינגנבענען אין צדיקס שטוב, כדי צו גע-
פונען אונטער זיין קישן דעם טעלער מיט ראזשינקעס, ניסלעך,
מאנדלען און צוקערלעך, וואס דער צדיק פלעגט צעטיילן צווישן
זיינע חסידים. ביי יעדער געלעגענהייט האט דער גוטער אלטיטש-
קער געשמועסט מיט די קינדערלעך וועגן רעגן, שיינעם וועטער,
פון דער וויסקייט פון שניי און וועגן די סאמעטענע קארשן אויפן
בוים. „איר גיט מיר צוריק מיינע פיס“ האט ער נישט איינמאל
אויסגערופן צו זיי אינמיטן א לעבהאפטיקן ויכוח.

און אפזיפצנדיק לייכט האט ער צוגעגעבן:

— מיינע פיס און אפשר נאך מער.

איינמאל האט מען אנטדעקט צוויי יינגלעך אונטער זיין בעט:
איבעראטע פון דעם אנקומען פון א גרופע מקובלים, האבן זיי
פארבראכט א גאנצן נאכמיטאג אונטער דער שטול.

ווען די קליינע פיסקלעך זענען געווארן צו טומלדיק, האט
ר' חיים צו זיי געזאגט מיט פשטות:

— נו, קינדערלעך, פארגעסטזשע נישט, אז איך בין אינמיטן פון א חשובן שמועס.

די געסט האבן געשטוינט, מייגענדיק אז ער רעדט צו איבער-ערדישע גייטער.

דאס האט גורם געווען א קליינעם אינצידענט. אלע האבן געוואלט, אז דער צדיק זאל זיך פארנעמען מיט טיפערע ענינים און באזונדערס דארף ער מקפיד זיין אויף זיין כבוד. א צייט שפע-טער נאך אט דער מעשה, האט זיך באמערקט א געוויסע ענדע-רונג. ער האט געבעטן טיגט, פאפיר און א סך גענדזענע שרייב-פעדערן. מען האט געמיינט, אז דער גוטהארציקער מאן האט אויף זיך אליין גענומען א תיקון. יודעי-דבר האבן אנגעזאגט, אז ער שרייבט חידושי תורה אין הלכות צדקה.

לסוף האט זיך ארויסגעוויזן, אז ער האט זיך גאנץ לעבן געשריבן פשוטע מעשהלעך פאר קינדער.

ביים געבוירן פון זיין ערשטן זון, האט זיך ר' חיים געפרייט און געטראכט, אז אלץ איז שוין פאָרענדיקט, אז דער קרייז פון זיין לעבן איז ביים סוף. און וויאזוי וועט ער זיך שטעלן פארן אויבערשטן? אין וועגעלע, כי, דערנאך איז זיין הארץ פאר-קלעמט געוואָרן פון פחד:

— רבוננו של עולם, ווי געבעכדיק איז די מתנה וואָס איך ברענג דיר, און וויאזוי וועסטו אויפהויבן אויף מיר דין שווערד? וואָס איז דער טויט וואָס וואָרט מיר?

דאָרט אינדרויסן, ביי די שטעטלדיקע, זענען זיך אלע זאכן געגאנגען געמיטלעך אונטערן אויסגעלייטערטן הימל פון זעמיאָק. אָבער טראַכטנדיק וועגן די אופנים פון טויט פון זיינע עלטער-זיידעס האט ר' חיים געזאָגט צו זיך, אז די קוואַלן פון גאָט זענען אומדערשעפלעך, און ס'איז נישטאָ קיין גרענעץ צו זיינע מעשים. ער איז דערגאָנגען ביז צו פערציק יאָר — אן עלטער וואָס זייניק צדיקים פון די ל"ו האָבן אים דערגרייכט.

ס'איז נאָך געווען א פראַגע פון טעג, פון וואָכן, ביים סוף פון זעקס מאָנאטן האט ער פאַרשטאַנען די שרעקלעכע ווירקלעכ-קייט: זעמיאָק איז געווען אזא שלווהדיק שטעטל און אזוי פאַר-

שטויסן, אז אפילו א צדיק א ל'ו'ניק האט דארט געקאנט שטארבן
נאר אין זיין בעט.

די שטורמישע מענטשלעכע גורלות בריוון אפטמאל אין די
אויסגעטרעטענע וועגן פון מסחר און אינדוסטריע. אבער זעמיאק
רוט ערגעץ אין א טאל, ווייט פון א פרעמד אויג. כמעט איז א
מרחק פון א מייל, האבן פויערים געלעבט אין מענטשלעכע בא-
ציונגען מיט יידישע בעלי-מלאכה און קרישטאל-שניידער. פון
אייביק אן, אפשר מער פון הונדערט יאר, זענען דא יידן שיין
געשטארבן אין זייערע חכריכים, מורא האבנדיק נאר פאר דער
כאלערע, פאר דער שווארצע-מגפה און פאר גאטס הייליקן נאמען.

חיים האט געחלומט א חלום. יעדע נאכט האט ער זיך אויף
פראטעזן געלאזט אין וועג אריין, אדער ער איז אנטלאפן אין א
קליין קעסטל פאר הינקנדיקע וואס איז געלאפן מיט בליץ-שנעל-
קייט. אבער שטענדיק האבן די שטאטס-לייט פונסניי אים צוריק-
געבראכט אין זיין גרויסן פעדערן-בעט, און ביים קול פון שופר איז
דאס בעט געטרעגן געווארן אויף פיר אקסלען ווי א מתים-ארון,
כדי אים צו ברענגען אין דער שטאט פון זיין אומקום.

ווען זיין ווייב איז ווידער פארגאנגען אין טראגן, האט גאנץ
זעמיאק געטומלט. מ'האט אפגעגעהאלטן געהיימע אסיפות, צום סוף,
האט זיך א דעלעגאציע פון די חשוב'סטע בעלי-בתים פון זעמיאק
באוויזן צוקאפנס פון צדיקס בעט, כדי פאר אים אויסצודריקן
די זארג פון כלל, און אזוי האבן זיי אים געזאגט: הייליקער צדיק,
וואס האט איר געמאכט? אייערע זיידעס האבן געבוירן איין זון
און דערנאך זענען זיי געשטארבן. זאגט אונז אויב דאס קינד וואס
וועט געבוירן ווערן, וועט אויך זיין א זון, איז ווער פון זיי ביידע
וועט זיין אייער גייסטיקער יורש? ווער פון זיי וועט זיין דער ל'ו'ניק?
— מייע גוטע פריינט, איך האב נישט געקענט מיין ווייב שוין
מער ווי צוויי יאר, ווייל כ'האב מורא געהאט, אז דאס איז קעגן
דעם ווילן פון דער געטלעכער השגחה. אבער דערנאך האב איך
געזעהן, אז ס'איז נישט גוט, ווען א מאן פירט זיך אזוי כלפי זיין
ווייב, לויט גאטס ווילן, וועט דאס זיין א טאכטער.
א יונגער למדן האט אים אין דבקות געפרעגט:

— און אויב ס'וועט זיין אַ יינגל?
— אים ירצה השם, — האָט היים מיט פשטות איבערגעזאָרט.
— וועט דאָס זיין אַ מיידל.

עטלעכע חדשים שפעטער, איז געבוירן געוואָרן אַ יינגל, און ווידער האָט אַ דעלעגאַציע געבעטן אַ באַגעגעניש מיטן צדיק, וועמען זי האָט געטראָפֿן אין זיין בעטל פֿון צער, דאָס אויג טריב, ס'האָט אויסגעזען, ווי ער אַליין וואַלט אַקאַרשט אַדורכגעמאַכט אומדערטרעגלעכע געבורטס־ווייען. „פאַרוואָס פֿייניקט איר מיך? — האָט ער זיך געקלאַגט — נישט איך דאַרף באַשטימען אין די זאַכן, איך האָב גאַרנישט געטאַן, כדי אַפּצושטופן מיין טויט.“

— אָבער אויך נישט, כדי צו פאַרזוימען דאָס געבוירן ווערן פֿון צווייטן קינד — האָט דער יונגער למדן געזאָגט מיט אַ רמו, — אייער ווייב האָט זיך...

— זי איז אויך אַ צדקת — האָט דער ליגנדיקער דער־ווידערט — אפשר בין איך בכלל נישט קיין ל'ויניק — האָט ער געזיפּט — איר האָט מיר איינגעאַרדנט אַ מלכותדיקן שטול, אָבער איך בין אין אים געזעסן מיט צער און פאַרביטערונג. איך האָב קיינמאַל נישט געהאַט דאָס אינערלעכע געפֿיל, נישט דעם קלענסטן סימן, קיין שום בת־קול האָט מיר נישט מבשר געווען, אַז איך בין אַ ל'ויניק. ווי ווייט איך דערמאַן זיך, האָב איך שטענדיק געטראַכט, אַז דער מיוחסדיקער משפּחה־בוים האָט זיך געענדיקט מיט מיין טאַטן, דעם אומגליקלעכן יעקב, גאָט זאָל דערוואַרעמען זיין נשמה, האָב איך אייד דען באַוויזן מופּתים? כִּיהאָב דאָך מער נישט געבעטן ווי אַ וועגעלע.

— אָבער איר זיצט דאָך ווייטער אויפֿן מלכות־שטול — האָט האַסטיק געזאָגט דער יונגער למדן — איר האָט דאָך געקאַנט זאָגן, אַז איר פֿילט גאַרנישט.

— וואָס זאָל איך איך זאָגן, מינע פֿריינט? כִּיבין מער נישט ווי אַ בשר ודם.

— ס'שטייט געשריבן — האָט ער שטיל געענטפּערט — אַז גאָט וועט דערפֿילן דעם ווילן פֿון די גאַטספּאַרכטיקע, און אַט זעסטו ווי ער האָט אויסגעהערט דיין בקשה, צו געפֿונען אַ שעת־הכושר, כדי אַפּצושפּעטן פֿון מיר.

די ווערטער האָבן צעשטורעמט אַלע אָנווענדדיקע, און צו אַלעמענס שטוינען האָט דער יונגער למדן אָנגעהויבן מוראדיק שרייען, בלייבנדיק פאַרגליווערט, עס האָבן אים שווער געטראָפן די ווערטער פון צדיק. ווען ס'איז ווידער געוואָרן שטיל, זענען אַלע צוגעגאַנגען צום בעטל פון חולה, האָבן געקושט זיין האַנט און שטיל פאַרלאָזן דאָס צימער. אַלע, וואָס האָבן בייגעוויינט דעם פאַל האָבן קיינמאַל דערפון נישט גערעדט. אָבער קלאַנגען האָבן זיך פאַרשפרייט איבער גאַנץ פוילן, און גאָט האָט נישט געקאָנט גוזר זיין צוצונעמען חיים לוי, וועמענס האַרץ איז געגליכן צו אַ האַרץ פון אַ קינד.

אויסער די טעכטער האָט אים זיך ווייב, צו זיין צעטומלעניש געבוירן נאָך דריי זין.

דער קומענדיקער צדיק — האָט ער לכתחילה געטראַכט — וועט זיך לייכט אויסטיילן פון זיינע ברידער, אַזוויי אַ שוואַן איז בולט צווישן קאַטשקעס. אָבער ווען זיי זענען אַלע אונטער געוואָקסן, האָט חיים געמוזט מודה זיין, אַז קיינער פון זיי אַטעמט נישט מיט רוח־הקודש. די מחלוקת איבער דער ירושה, דאָס אינ-טריגירן איינער קעגן צווייטן, כדי צו באַקומען דעם חזקה־טיטל, דאָס אַליין איז געווען אַ גענוגענדיקע ראיה, אַז קיין איינער פון זיי איז אים נישט ראוי.

דער פינפטער איז געווען אונטער יעדער מדרגה; און עס־הארץ, אַ צוריקגעשטאַנענער, אַ שלימזל ממש. מען פלעגט אים רופן ברודער־בהמה, ער האָט אפילו נישט געקאָנט לייענען, און גאַנץ שווערלעך האָט ער אויפגענומען עפעס אַ מחשבה. ר'איז געווען בא-שטימט פאַר פעלד־אַרבעט. אַנשטאַט צו דאווענען און צו שניידן קריש־טאָל, האָט ער געפלאַנצט כל מיני פשוטע אַרבעסן, וואָס גייען אויף פון זיך אַליין און דאַרפן נישט קיין שום אַרבעט, נאָר ביים עסן זיי. געוויינט האָט ער אין אַ פאַרעיפושטער כאַטקע, צווישן אַ טשאַטע דינט, שילדקרעטן, פעלדמיין און נאָך אַזעלכע מיאוסקייטן, צו וועלכע ער האָט זיך באַצויגן ממש, ווי צו זיינע ברידער — געהאַ-דעוועט זיי, געשפילט זיך מיט זיי, פריינטלעך זיי אַריינגעבלאָזן אין די נעז, זיי געשפייזט און געשיצט. פון זיין געבוירן אָן איז ער געווען מיאוס, מיט אַ פאַרגליווערט אויג און נאָכהענגענדיקער

ליפ. דאָס קומען פון אַ גולם איז געווען אַ בולטער צייכן, דער
אַרעמער חיים האָט אין דעם געזען זיין סימן: גאָט ברוך הוא
האָט צוריקגענומען זיין וואָרט.

די קורצע גסיסה פון צדיק איז געשען ביי דער אָפּווענהייט
פון ברודער־ל־בהמה, וואָס האָט זיך דעמאָלט שלווהדיק אַרומגעבלאָגן
קעט צווישן זיינע בעלי־חיים אין פעלד.

דער אַלטער פּאָטער האָט צו זיך צוגעלאָזט נאָר זיינע זין.
בעת זיי האָבן זיך געאמפּערט, ווער ס'זאָל איבערנעמען די ירושה
און האָבן געפרעגט, צי גאָט וועט זי עמעצן פון זיי צוטיילן, דער־
ציילט מען, אַז דער בשורה־זאָגער האָט זיך צעוויינט און זיך גע־
שלאָגן על־חטא מיט ביידע פּויסטן, וואָס ער האָט אַזוי לאַנג
געלעבט, כדי צו שטאַרבן אין זיין בעט ווי אַ פּרוי, ווי אַ גוי.

פלוצים האָט ער זיך איבערגעקערט אויפן קישן און האָט טיף
אַפּגעזיפּצט פון דערלייכטערונג.

— נאָר דאָס האָט געפעלט — האָט דער עלטסטער זון קאַלט
געזאָגט, גלעטנדיק זיך ברוגזדיק די באַרד — וואָס וועלן מיר
איצט טאָן?

אַבער דער גוסס האָט ווידער אַנגעהויבן עטעמען, ווי מיט
באַרעכנטער לאַנגזאַמקייט און לסוף געזאָגט מיט אַ לעבעדיקן
און וואַכזאַם אויג:

— „קינדער, זייט מיך נישט מבזה — האָט ער געזאָגט מיט
אומגעזויינלעכן צאָרן — צו מיין צער איז מיר געבליבן נאָר אַ
טראָפּן לעבן, אַבער מיין שכל איז נאָך מיט מיר.

שפעטער, אַראַפּלאָונדיק זיינע אויגן־דעקלעך, האָט ער זיך גע־
גרייט אַוועקצוגיין אין תּהום פון אַן אַנדערער וועלט, וווּ עס
ווירקט נישט מער דער צוציונגס־כּוח פון זיין טויטן פלייש און
זיינער און פון דער אַרומהילנדיקער נאַכט:

— קינדער — האָט ער געזאָגט ווי אין חלום — קינדער פון
ערד און ליים, האָט אַ מענטש נישט קיין רעכט צו שמיכלען צו
זיין טויט. ווען גאָט מילדערט אים דעם טויט? ניין, כּפּיל נאָך
נישט דאָס פאַרבייגיין — האָט ער אַריינגעפליסטערט אין זיין
גראָער, פון אננסט, פייכטער באַרד.

— הערט זיך צו, נייגט צו אייערע אויערן, אט פארוואס
איך האב איצט געלאכט. ווען מיין נשמה האט פארגאסן טרערן
האב איך דערהערט א שטים: מיין ליבער חיים, דיין אטעם ווערט אלץ
מער באשרענקט, אייל זיך צו אויסצורופן פאר א ל״ויניק דעם
זון וואס אלע רופן אים ברודערל-בהמה, ער וועט זיין דיין יורש
ביז צו זיין לעצטן אטעם.

און ווידער האט דער אלטער ר' חיים אין שלוה געלאכט,
און שטיל געשעפטשעט: „וויסט איר? דער אין הימל האט נחת“
און ער איז געשטארבן.

2

צוריקקומענדיק פון פעלד אין אונט, האט ברודערל-בהמה
געריטשעט, געיאמערט צוקאפנס זיין טאטן; אַנשטאָט צו פרייען זיך
מיט דער ווונדערלעכער קרוין, וואָס ער האָט באַקומען בירוטה.
צומאָרגנס האָט ער געדראָט צו פאַרלאָזן זעמיאַק, אויב מען וועט
זיך איינעקשענען, אים ממנה צו זיין פאַר אַ רב.

קיין שום זאך האָט נישט געהאַלפן: נישט די מאַסקירטע
סטראַשוּנקעס. נישט די הבטחות פון אַלעם גוכן אויף דער ערד.
מ'האַט נישט געקאָנט משפיע זיין אויף אים ער זאָל משנה זיין
אפילו איינע פון די פאַר אים טייערע געווינהייטן.

יעדן אינדערפרי, נאָכן אַרייַנזשלאָקען זיין שיסל פשוטע
זופ, האָט דער נייער צדיק אַרויפגעלייגט אַ לאַפאָטע אויפן אַקסל,
אַ פייף געטאָן צו זיינע הינט און איז אַוועק צום שטיקל פעלד.
וואָס אַ פוילישער פויער האָט אים אַפגעטרעטן. די מתנות האָבן
געפוילט אין דער כאַטקע. פיינע קיכלעך, קריגעלעך מיט האַניק,
פוטער-געבעקס, אלץ וואָס די הינט האָבן נישט געוואָלט האָט ער
אַוועקגעגעבן די קינדער פון דאָרף. ער אליין האָט זיך באַגנוגנט
מיט גרויסע טעפלעך פון גרינער אַרבעס-זופ, אין וועלכער ער
האַט אַרייַגעבראַקט שוואַרץ ברויט. אַדער אין נויטפאַל ברויט-
קרישקעס.

נישט געקוקט דערויף וואָס ער איז געוואָרן וואָס אַמאָל
מיאוסער, שמוציקער און מער פאַרטעמפט, און פלעגט משתין
זיין ווילד אָן צוריקהאַלט. (חוץ אין שול, ווו ער איז געווען ווי
געליימט פון פחד). האָבן וועגן אים געחלומט די שענסטע מיידלעך
פון זעמיאַק, ווייל יעדער פון זיינע חסרונות האָט זיך איצט געזען
אין אַן אַנדער ליכט, אין שיין פון זיין בכבודיקן מעמד.

דערשראַקענע, פאַרכישופטע, האָבן די מענטשן נישט גע-
קאַנט בייקומען זיין צוציונגס־כוח. «ס'איז שווער וועגן אים עפעס
צו זאָגן», האָבן זיך פאַרדראַסיק געטרייסלט ביי זיי די פאות, אָבער
ער האָט עפעס אַזוינס אין זיך».

די שענסטע שידוכים האָט מען אים גערעדט, אָבער ברודערל-
בהמה האָט זיך נישט גערירט. דער קאַפּ צום הימל, צונויפגעלייגט
די הענט, אָדער איינגעגראָבן דעם פינגער אין דער נאָז, איז ער
פאַרבליבן אַ געפלעפטער איבער דעם ווונדער וואָס אַרום אים;
אָבער ער האָט זיך צו אים נישט דערנענטערט. דאָס מינדעסטע
וואָרט וועגן חתונה האָבן, פלעגט ביי אים אַרויסרופן משונהדיקע
כעס־אויסברוכן, מיינענדיק אַז ער דריקט אויס אויף דעם אופן
פאַרבאַרגענע פאַרלאַנגען, האָט איינמאָל אַ פאַטער, העזהדיק זיך
צוגעבויגן צום צדיק און אַנווייזנדיק אויף זיין טאַכטער, האָט ער
אים היימישילעך אַריינגעשעפטשעט אין אויער: — נו, ברודערל-
בהמה, צי האַסטו נישט קיין חשק אַריינצולייגן דאָס טייבעלע
אין דיין בעט?

דער צדיק האָט געווענדט זיין פייכטן בליק צום יונגן, נאָוואו
מיידל און האָט, נישט אַרויסרעדנדיק אַ וואָרט, אַראָפגעלאָזט זיין
פויסט ווי אַ האַמער אויפן קאַפּ פון עזות־פנים. אַט דאָס איז
געווען זיין תשובה.

ער האָט קיינמאָל נישט געהאַט מער ווי איין חבר, יהושע
לוי, מ'האַט אים גערופן «דער צעטראַגענער». נאָך אַלס קינד, זייענ-
דיק געזונט און נאַרמאַל (אויסער דער בולטער גטיה צו טרוי-
מעריי) האָט דער קליינער יהושע צייטנווייז באַגלייט זיך פעטער
אין פעלד און זיך צוגעקוקט צו זיין שווערער אַרבעט; מיט דער
צייט, ווי מען דערציילט, זענען דער שוטה און דאָס קינד געווען
פאַרזונקען אין גרויסע וויכוחים. דאָך האָט זיי קיין מענטש אַנ-

דערש נישט געזען ווי שוויגענדיקע, איינער אַ גראַבענדיקער און דער צווייטער אַ פאַרחלומטער. איינמאָל האָט דער שוטה גע- שענקט זיין פלימעניק אַ קליין געל הינטל. עטוואָס שפעטער, אַ סך שפעטער, האָט מען זיך דערמאָנט, אַז דאָס יינגל האָט קיינמאָל נישט גערופן זיין פעטער ברודערל-בהמה, ווי אַלע, נאָר פשוט ברודערקע. אַט דער פאַקט פאַרוואָס אין אָנהייב איז ער פאַרעכנט געוואָרן אויפן חשבון פון זיין צעטראַגנדיקייט, האָט זיך שפעטער אין אַ באַשטימטן טאָג אויפגעקלערט.

אין אַ שיינעם מאַי-טאָג, ווען ברודערל-בהמה איז געלעגן אויפן טויטן-בעט, האָט ער נאָר גערופן צו זיך זיינע הינטל, זיין ציג און דאָס יונגע טויבן-פאַרל. אַבער די משפּחה לוי האָט געפּאָדערט, אַז ער זאָל מגלה זיין דעם נאָמען פון זיין יורש, און ווען ער האָט כסדר געטענהט, אַז ער ווייסט גאַרנישט, האָט מען פון אים דערווייטערט זיין חיות-כאַליאַסטרע, וואָס האָט געוואָיעט, געמעקעט און אומאויפהערלעך געברילט.

מען דערציילט, — אַבער צי איז דאָס אמת? — אַז ווען ברודערל- בהמה האָט זיך אָפּגעהאַלטן פון זאָגן דעם נאָמען, האָבן אים די לויס גערודפט ביז צו זיין לעצטן אַטעם. — האָט רחמנות, רחמנות, האָט ער זיך געבעטן — איך שווער אייך, אַז איך הער נישט קיין שום קול.

אַ לאַנגע צייט נאָך זיין טויט, האָבן רכילות-טרייבער דער- ציילט, אַז דער שוטה, געפּינענדיק זיך אין אַ מצב פון לאַנגער גסיסה, און אין דער מורא, אַז מען וועט אים, אָן סוף, נישט לאָזן שטאַרבן, האָט ער אַרויסגעברענגט דעם נאָמען פון זיין קליינעם פלימעניק, יהושע לוי: „איר ווייסט דאָך, דער וואָס האָט מיין געל הינטל“. אַזוי איז ער איינגעשלאָפּן אין לעצטן שלאָף פון אַ צדיק. פון דעמאָלט אָן, איז געווען די מורא אַז די קרוין פון רום און גוטן שם קאָן אַמאָל אַראָפּפאַלן אויף אַ וועלכן-עס-איז קאַפּ, האָט מען דעריבער אָן רחמנות אָנגעהויבן דריקן אויפן גייעם צדיק, ער זאָל דערפילן זיין שליחות. דאָס לעבן פון יהושע לוי האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ לאַנגן וועג פון יסורים. ער האָט צוגעזאָגט זיין נאָך זייער יונגער פרוי, אַז ער וועט ממנה זיין אַ זון פון זיין אייגענעם בלוט און פלייש אַלס יורש, אַבער בעת

זיין גסיסה האָט ער זיך אַרויסגעכאַפט מיט אַ באַמען פון עפעס
אַ פלימעניק. מער האָט מען גאַרנישט געוואָסט. די אומגליקלעכע
משפּחה לוי האָט אומזיסט געזוכט אַלערליי סימונים, אויף
וועלכע ס'זאָל זיך שטיצן גאָטס אויסוואָל. צי דאָרף ער זיין פאַר-
זונקען אין תפילות? צי אַרבעטן אויפן פעלד? אפשר גאָר ליב
האַבן חיות? מענטשן? טאָן מעשים טובים, אָדער ווייטער לעבן
דאָס נעבעכדיקע, זיסלעכע לעבן פון זעמיאַק?
ווער וועט זיין דער אויסדערווילטער?

אַזוי איז אַדורך די יוגנט פון די לויס, פון איצט אָן אונטער
אַ ניי מזל, וואָס גאָט האָט אַרויפגעלייגט אויף זיינע אויסדערווילטע;
אַ פראַגע-צייכן וואָס האָט געשוועבט איבער זייערע קעפּ, ווי אַן
אומבאַשטימטער אַרעאַל.

כל זמן דאָס זאַמד פון דער צייט האָט זיך אַזוי שטיל גע-
קיקלט, אַ קערנדל נאָך אַ קערנדל, האָבן די יידן פון זעמיאַק
עקשנותדיק געגלויבט, אַז די מענטשלעכע צייטן זענען באַשטימט
געוואָרן נאָך אויפן באַרג סיני, זיי האָבן, אין זייער אמונה, געלעבט
גאָטס צייטן, וואָס פאַסן זיך נישט אַריין אין קיין שום זאַמד-
זייגער. צי איז דאָס געווען איין טאָג? הונדערט יאָר? זייט דעם
וועלט-באַשאַף האָט גאָטס האַרץ נישט מער געקלאַפט ווי אַ
האַלב מאָל.

לעבנדיק אַזוי אין די עולמות עליונים, האָבן זיי נישט גע-
האַט קיין אויגן צו זען, וואָס עס וועבט זיך אויס אין דער גייט
ביי די קריסטן. די ניי אויפגעקומענע פּוילישע אינדוסטריע, האָט
ביסלעכווייז רואינירט דעם קיום פון די יידישע בעלי-מלאכה.
יעדע נייע פאַבריק, האָט צעבראַכן די פרנסות פון ווונדערטער
כאַלופניקעס. צייטנווייז האָבן זיך זקנים דערמאַנט אין אַמאָליקע
בעסערע צייטן, מער גינסטיקע פאַר אויפשטעלן נייע משפּחות
און אויך בת-מדרשים. אַבער אַזוי ווי זיי האָבן נישט געקאַנט
משלים זיין מיט די נייע חיות-נעסטן פון פאַרניכטונג — די נייע

פאבריקן. ווו מען איז מחלל שבת און מען קאן מער נישט מקיים זיין די זעקס הונדערט און דרייצן מצוות מיט דעם אמאליקן גלאַנץ, ווי ביי זיך אינדערהיים, זענען זיי אזוי פרומערהייט גע- שטארבן פון הונגער.

שפעטער, זענען מער דרייטערע יידן, וואָס האָבן נישט שטאַרק מקפיד געווען אויף מצוות, אַוועק קיין דייטשלאַנד, פראַנקרייך, ענגלאַנד און זענען אויך דערגאַנגען ביז אין ביידע אַמעריקעס. אַ דריטל פון די פּוילישע יידן האָט אָנגעהויבן לעבן בעיקר פון שטיצע פון אויסלאַנד, און אַזוי איז עס אויך געשען מיט די איינוווינער פון זעמאַק, וווּ דאָס קרישטאָל-שניידן האָט מער נישט מפרנס געווען די אַרטיקע יידן.

אַבער די משפּחה לוי האָט נישט באַקומען קיין שום שטיצע מיט דער פּאָסט און האָט אויך נישט געוואָרט אויף דעם.

זיי האָבן געוויסט, אַז אויסוואַנדערן, הייסט זיך בוקן פאַר די אַמעריקאַנישע אָפּגעטער, הייסט פאַרלאָזן דעם איינאַינציקן גאַט, און היות ווי די פּוילישע יידן האָבן געהאַלטן, אַז גאַט ברוך הוא, האָט זיך אינערגעץ נישט אַזוי גוט געפילט ווי אין פּוילן, האָבן די לוי'ס געגלויבט, אַז זייער זיצן אין זעמאַק, אַן אַרט פון צדיקים, איז אַ שמים-זאָך. אַזוי האָבן זיי דאָס אַרט קינמאַל נישט פאַר- לאָזט, געווען זענען זיי אַלע באַהאַפטן מיט גאַט און אַלע זענען זיי געווען אין גרויסער נויט.

און ווייל זיי זענען געווען די גרעסטע אביונים פון זעמאַק, האָבן די ווייניקער אַרעמע זיי געגעבן צדקה; ווייל די רייכע זענען זיך דאָך מרחם נאָר מיט זייערע אויגן, צי איז עס נישט געווען אזוי. אין צייט פון ארבעט אויף די פעלדער, האָבן זיך די לוי'ס פאַרדונגען צו ערד-פאַרמערס, אַבער די פּוילישע פּויערים האָבן די יידישע דאַרע הענט גרינגעשעצט און האָבן זיי געצאָלט אַ קליינעם אָפּצאָל אין נאַטור.

מיטן סוף פון ניינצענטן יאָרהונדערט האָט מען די קינדער פון די לוי'ס דערקענט לויט זייערע בלייכע פּנימער.

מרדכי לוי (דער זיידע פון אונזער פריינט ערני) איז געבוירן געווארן אין אן ארעמער משפחה פון קרישטאָל-שניידערס. אַלס יינגל האָט ער געהאַט אַ שמאַלן און לענגלעכן קאַפּ, אַ לעבעדיק שאַרפן בליק און אַ גרויסע איינגעבויענע נאַז וואָס האָט בולטער געמאַכט זיין פנים. אָבער זיך נטיה צו וואַגלעריי און אַוואַנטורעס. האָט זיך באַוווּן ערשט שפּעטער.

אין אַ געוויסן טאַג, ווען ס'איז אפילו נישט געווען דער טראַדיציאָנעלער קבצנים-הערינג אויפן טיש, האָט מרדכי דער-קלערט, אַז מאַרגן גייט ער זוכן אַרבעט אין די שכנותדיקע דער-פער. די ברידער האָבן אים אַנגעקוקט מיט שטוינונג, פרוי לוי האָט געמאַכט געוואַלטן און זיך געשווירן, אַז די פויערים וועלן אים באַליידיקן און צום טויט שלאָגן, איין גאַט ווייסט וואָס ס'וועט געשען.

ביים אַנהייב האָט מען אים בכלל אָפּגעזאַגט יעדע אַרבעט, יידישע אַרבעטס-הענט זענען באַשעפטיקט געוואָרן נאָר אונטערן דרוק פון אַרבעטס-סעזאָן, נאָך לאַנגע אומזיסטע זוכענישן האָט מען אים צוגענומען צום קלייבן קאַרטאַפּל אין אַ פאַרוואַרפּענער פערמע. דער פאַרוואַלטער האָט אים באַלד אַ זאַג געטאַן: „דו ייד, ביזט הויך ווי אַ בויס, איך וועל דיר געבן טעגלעך צען קילאָ קאַרטאַפּל, אָבער הער נאָר, צי וועסטו אויך האָבן מוט זיך צו שלאָגן?“ מרדכי האָט אים באַטראַכט מיט אַ פאַרגליווערטן און דורכדרינגלעכן בליק און געשוויגן.

צומאַרגנס איז ער צוויי שעה פאַר באַגינען שוין געשטאַנען אויף די פיס. זיין מאַמע האָט אים געפרוּווט צוריקהאַלטן: — ס'וועט מיט אים פאַסירן אַן אומגליק ווי ס'האַט פאַסירט מיט דעם און יענעם, וואָס זענען צוריקגעקומען פאַרבלוטיקטע. מרדכי האָט זי אויסגעהערט מיט אַ שמייכל, כ'בין דאָך ווי אַ בויס, האָט ער ביי זיך געטראַכט.

אָבער געפונענדיק זיך איינער אַליין אין בעלד, אין גראַען באַגינען, ווען דאָס ביסל וואַרעמקייט פון גלעזל טיי און פון די

פאר אַראָפּגעשלונגענע בולבעס איז פאַרשווונדן, זענען אים צוריק-
געקומען אויפן זינען די ווערטער פון פערמע-פאַרוואַלטער.

רבנו של עולם, האָט ער צו זיך געזאָגט, ער גייט דאָך אַהין
אַרבעטן, ער וועט זיך דאָרט אויפפירן מיט אַלעמען אַזוי גוט,
אַז דער שד אַליין וועט נישט האָבן קיין האַרץ אים שלעכטס צו טאָן.
די ערשטע מאָרגן-שעהן זענען פאַרביי אָן שום געשעעניש.
אויסשפּרייטנדיק די פּיס, האָט ער אויפגעהויבן דעם אַרבעטס-
מכשיר און מיט כוח אים אַראָפּגעלאָזט אַרום די פאַרטרו-
קנטע קאַרטאָפּליקוטעס, מיט פּליסיקייט איבערגעגראָבן די ערד
אין אירע טויזנטער געזעעבן און האָט אָנגעוואָרפן די פּרוכט ביים
ראַנד פון אָפענעם גרוב. לינקס און רעכטס פון אים זענען די
רייען פון די פּוילישע אַרבעטער געגאַנגען פאַרויס מיטן זעלבן
גאַנג. צוליבן אָנשטרענג, ער זאָל חלילה נישט בלייבן הינטער-
שטעליק, האָט ער נישט באַמערקט די פאַרווונדערטע און אומצו-
פּרידענע בליקן, וואָס זיינע שכנים האָבן צוגעוואָרפן צו דעם שטאַל-
טנעם יידישן בחור, וואָס האָט אין זיין לאַנגער צעכראַסטעטער
קאַפּאַטע פעסט געהויבן זיין לאַפּאַטע, מיט דבקות פון אַ גלח
און בלינדער פּליסיקייט פון אַ שמיד.

אַנקומענדיק אינדערמיט פעלד, האָט ער אַראָפּגענומען זיין
סאַמעטענעם קאַפעלוש און אים פאַמעלעך אַוועקגעלייגט אויף צוויי
קאַרטאָפּל-צווייגלעך. אַבער ווען דער שווייס האָט זיך געגאַסן
איבער זיין פנים האָט ער, אַ צען מעטער ווייטער, אַראָפּגענומען
אויך זיין קאַפּאַטע.

דערנאָך, ווען די ריי פון די קאַרטאָפּל-קלויבערס האָט כמעט
דערגרייכט דעם עק פון פעלד, האָט ער דערפילט אַ מין שפּין
מיט פּילצאַליקע שניידנדיקע לאַפּקעס אויף זיין פּלייצע, ער האָט
זיך אַזש איינגעבויגן פון ווייטיק. אָן איינגעקאַרטשעטער האָט
מרדכי פאַמעלעך אויפגעהויבן זיין לאַפּאַטע, שעפטשענדיק: „גאַט
מיינער, העלף דיך קנעכט, העלף.“ נאָר אַ דאַנק דער תפילה וואָס
ער האָט געמורמלט ביי יעדן קאַרטאָפּל-בערגעלע, אַזוי האָט ער זיך
דאָס דערקלערט, איז ער העלדיש דערגאַנגען ביזן עק פון פעלד און
האָט דערגרייכט די זעלבע נאַרמע וואָס די פּוילישע אַרבעטער.
צו מיטאַג איז ער אַוועק אין פעלד, גענומען די קאַפּאַטע און

דעם קאפעלוש. ציטערנדיק פון קעלט און פון אומקלארע שרעק,
איז ער צוגעגאנגען צום פייער פון צווייגלעך, ארום וועלכן ס'זענען
געווען אויסגעשטעלט די ארבעטער.

ביי זיין אַנקומען זענען זיי אַנטשוויגן געוואָרן. ער האָט זיך
אַראָפּגעלאָזט אויף די קני און אַרײַנגעוואָרפֿן דריי בולבעס אין
דעם הייסן אַש. די שווייגענדיקע בליקן אַרום האָבן אין אים
דערוועקט טויט-אימה. דער פֿאַרוואַלטער איז אוועק צו זײַנע
עסקים און מרדכי האָט זיך געפֿילט ווי ביים וואָלף אין עײַסק.
דער קלענסטער ריר — און די חיהשע צײַן בײַסן זיך אײַן אין
זײַן גוף. קוים געכאַפּט דעם אַטעם פֿון פּחד, האָט ער אַרױסגענומען
אַ קאַרטאַפל פֿון אַש און אים געקײקלט אין זײַנע דלאַניעס.

— ער באַנוצט זיך מיטן פייער, נישט פּרעגנדיק אפילו —
האָט ווער הינטער אים געברומט.

פון גרויס מורא, האָט מרדכי אַרױסגעלאָזט די בולבע און
זיך באַלד אויפגעשטעלט, פֿאַרדעקנדיק מיט דער האַנט דאָס פנים
ווי צום באַשיצן זיך פֿאַר אַ קלאָפּ.

— כ'האָב נישט געוויסט, פֿאַניע — האָט ער געשטאַמלט
אין זײַן צעבראַכענעם פּויליש — אַנטשולדיק מיר, כהאָב געמײנט...
— איר האָט געהערט? ער האָט געמײנט...

— איר האָט געהערט ער האָט געמײנט...

דער פּויער איז געווען כמעט אין זײַנע יאָרן, טראָץ דער
שאַרפּער קעלט זענען זײַנע אַרעמס געווען אַנטבלויזט און זײַן
האַלב צעעפנט רעקל האָט אָפּגעדעקט אַ מעכטיקן יונגן קאַרק
ווי ביי אַ ביק. די פֿאַרהאַרטעוועטע לאַפּעס, מיט גאווה צעלייגט
אויף די באַקעס, האָבן נאָך שאַרפּער אויסגעדריקט דעם אויסזען
פון אַ פֿאַסיווער חיה. מרדכי האָט אויפגעציטערט. פון רויטלעכן
רויקן פּרצוף, האָבן צוויי העלבלאַע אויגן אים אָנגעקוקט מיט
אַ מין שטילער און שווערער שנאה.

— נישטאָ וואָס צו רעדן — האָט עמיצער אַ בורטשע געטאָן —
מען דאַרף זיך שלאָגן.

מרדכי האָט זיך געווערט:

— צוואַס עפעס זיך שלאָגן?

אוי ווענדנדיק זײַן פנים צו דער גרופּע פּויערים, האָט ער

אָנגעהויבן זיך פאַרטיידיקן, לויט דער אָנגענומענער שיטה פון
אונזערע אַלטע חכמים, אין ענלעכע פּאַלן:

— מיינע הערן — האָט ער געזאָגט, אויפהויבנדיק די
האַנט — דערלויבט מיר איך זאָל אייך נעמען אַלס עדות, איך
האָב דאָך נישט געוואָלט באַליידיקן דעם פּאָן, ווען כ׳האָב באַנוצט
די קוילן פאַר מיינע קאַרטאָפּל, גלויבט איר מיר נישט?

— און ווייל ס׳איז דאָ נישטאָ קיין שום באַליידיקונג — האָט
ער ממשיך געווען, אין היץ פון זיינע רייד מיט אַ ציטערדיק קול,
אַבער מיט אַן אויפגעהויבענער און טיף אַטעמענדיקער ברוסט,
צוהאַלטנדיק זיינע קני אויף דער ערד — און ווייל כ׳האָב קיינעם
נישט באַליידיקט, וועט איר דאָך אודאי פאַרשטיין, מיינע הערן
ערד־אַרבעטער, אַז ס׳זענען דאָ אַרגומענטן, וואָס זענען גענוג אויף
אויסצוגלייכן דעם סכסוך מיט דעם פּאָן? — האָט ער פאַרענדיקט
מיט אַ באַדויערנדיקן טאָן.

— וואָס פּלודערט ער דאָרט דער זשידעק — האָט דער
יונגער פּאַלאַק געזאָגט מיט אַן איבערצייגנדיקער שטים, און מיט
אַן ענערגישער האַנט־באַוועגונג מרדכי'ן א שליידער געטאָן צו
דער ערד.

מרדכי האָט זיך גערוקט אויף זיינע עלנבויגנס, אויף עטלעכע
מעטער פאַרויס, דער ריח פון דער ערד האָט גערייזט זיינע
נאָזלעכער, די פויערים האָבן זיך הילכיק צעלאַכט פון ויין צע־
טומלעניש, ער האָט אַראָפּגענומען אַ שטיקל ליים־גרודע, וואָס
האָט זיך צוגעקלעפט צו זיין באַק.

דער יונגער פּאַלאַק האָט געמאַכט אַ טריט, מרדכי האָט צו־
געלייגט אַ פּינגער צו זיין באַק, כדי אַ ביסל לייכטער צו מאַכן דעם
קלאַפּ, ער האָט געמוזט ווייזן די מענטשן, אַז זיי האָבן דאָ געהאַט
אַ טעות; מען קאָן דאָך נישט צווינגען אַ גלויביקן מענטש, ווי
ער, זיך צו שלאָגן, אַ ייד, וואָס אַלע זיינע פּרינציפּן שטעלן זיך
אַנטקעגן אַזאַ מין התנהגות, וואָס פּאַסט זיך בכלל נישט צו דער
תורה פון אונזערע חכמים, אַ יונגער לוי, וואָס האָט קיינמאָל נישט
בייגעוויינט קיין געשלעג און נישט געוואַסט וואָס דאָס הייסט
אַ קלאַפּ פון אַ פּויסט.

אַבער אַז דער אַנפּאַלער האָט זיך צו אים מער דערנענטערט,

ציענדיק נאריש מיט די אקסלען, האָט מרדכי דערפילט, אָז די
אלע רייד זענען אַרויסגעוואָרפענע.

און ווי ער האָט זיך נאָר געגרייט צום אַנטלויפן, האָט דער
פּויערישער שטיוול אים דערגרייכט און ער איז געפאלן מיטן
גאַנצן פנים צו דער ערד. — שמוציקער ייד, שמוציקער ייד — האָט
דער פּויער הנאהדיק איבערגעחזרט און האָט מיט קראַפט גע-
קאַפעט אין מרדכיס הינטער-חלק יעדעס מאָל, ווען ער האָט גע-
פרווט זיך אויפהויבן. אַ קול פון נצחון האָט זיך דערהערט און
מרדכי האָט פּלוצים דערפילט, אָז זיין פולע פאַראַכטונג קעגן דער
בעסטע פאַרוואַנדלט זיך אין אַ צאַרנדיקן פּלאַקער, וואָס פאַר-
ברענט אין אים אַלץ. ער האָט צוריק באַקומען די קראַפט אין
זיין קערפער, וואָס האָט זיך אויסגעגלייכט און אויסגעצויגן ווי
אַ בויגן.

ער האָט אַליין נישט געוואָסט וויאַזוי דאָס איז געשען, ער
איז ווידער געשטאַנען אויף די פיס, האָט זיך אַוועקגעשטעלט
אַנטקעגן דעם יונגן פאַלאַק, אויסשרייענדיק: — אַבער וואָס
טוסטו?

דער צאַרן האָט אין אים געברענט.

3

ווען די פּויערים האָבן מרדכי'ן אַוועקגענומען פון זיין צע-
מיתטן קעגנער, וועמען ער האָט אָן אויפהער געשלאָגן מיט דער
פּויסט, מיטן פוס און מיט דער גאַנצער שטאַלענער מאַסע פון
זיין גוף, האָט ער אַ צעקאַכטער מיטאַמאָל דערוען, אָז די ברו-
טאַלע קריסטלעכע וועלט וואָס איז אים באַפאַלן, איז פּילשאַטיק
געשלאָגן געוואָרן.

— אַט דער ייד, איז נישט ווי אלע אַנדערע — האָט אַ פּויער
געזאַגט.

אַ בושע האָט אַרומגענומען מרדכי'ן.

ג. — האָט ער אויסגערופן מיט . נאָווער גאווה — איצט
קאָן איד זיך שוין באַנוצן מיט אייער אַש?

דעמעלכן אַוונט קומענדיק אַ היים, האָט ער געוואוסט, אַז
ער באַזיצט אַ געוויסע איבערגעוויכט כלפי זיינע נאָענטע: זיין קער-
פער, וואָס איז שטאַרק צוגעבונדן צו דער ערד, צו די געוויקסן און
צו די ביימער, צו אַלע רויקע און געפערלעכע חיות, אַריינגע-
רעכנט אַיך די, וואָס טראָגן דעם נאָמען מענטש.

אין דער ערשטער צייט האָט יעדער נייער אַרבעטס-פּלאַץ
אַרויסגערופן אַ געשלעג. אָבער זיין שם אַלס „שלעכטער ייד“
האָט אים אין דער גאַנצער סביבה פון זעמיאַק, פאַרשאַפט סימ-
פאַטיע, וואָס שייך די אַידעלע יידישע נשמות פון זעמיאַק, האָבן
זיי אויף אים געקוקט אַ ביסל קרומלעך און מיט דרך אַרץ, ווי
ס'פאַסט לגבי אַ געפאַלענעם לוי, און מיט פאַראַכטונג און געהייר-
מער קנאה, ווי לגבי אַ גרויסן גולן. די לוי'ס האָבן זיך צו אים
באַצויגן מיט חשד: זיינע מגושמדיקע הענט האָבן זיי געשראַקן
און זיין התנהגות האָט ווייט נישט עדות געזאָגט פון קיין טראַדי-
ציאָנעלער תמימות און געהעריקער בטלנות.

איינציקווייז, האָט ער זיך געמאַכט די געווינהייט צו קומען
קיין זעמיאַק נאָר פרייטיק פאַרנאַכט, פאַר קבלת-שבת. דעם
גאַנצן שבת איז ער געווען פאַרטאָן מיט יראת-שמים און זונטיק
פאַרטאָג מיטן סידור און תפילין-זעקל אין זיין טאַרבע, האָט ער
זיך ווידער מפקיר געווען דער ווייטער נאַטור.

אין איינעם אַ טאָג, ווען ער איז אָנגעקומען אין אַ פּאַרם,
ווייט פון זעמיאַק, האָט ער באַגעגנט אַן אַלטן ייד, אַ דאַרפסגייער,
וועלכער איז געזעסן אויף זיין וואַנדער-פעקל, אויפן ראַנד פון
שליאַך, מיט אויגן פול מיט צער. ער האָט געטראָגן זיין משא
אין אַ שכנותדיק שטעטל, וווּ דער אַלטער האָט געהאַט, — אַזוי
האָט ער דערציילט — אַ „שטיקל משפּחה“. דאָס פעקל האָט
אַנטהאַלטן יידישע מעשה-ביכלעך, פאַרביקע קרעלן, אַ ביסל גלאַז-
וואַרק. מרדכי האָט אויף קאַטאַוועס, אים געהאַלפן פאַרקויפן אַ
ביסל סחורה אין די דערפער, דער אַלטער הענדלער האָט זיך צו-
געקוקט און געשמייכלט. אָבער אַז זיי זענען נאָך דריי טעג אָנגע-
קומען אין שטעטל, האָט דער אַלטער געזאָגט צו מרדכי: — אַיך

האָב פאַרענדיקט מיט מיינע עסקים, איך קאָן מער נישט גיין איבער די דערפער. נעם דו צו דעם פּאַק און גייל. איך לאָז דיר איבער מיין ביסל סחורה, מיינע קליענטן, דעם פּלאַן פון מיין וועג. דו ביזט דאָך פון די לוי'ס פון זעמיאַק; איך ריזיקיר דאָ גאַר נישט. אַז דו וועסט אָפּשפּאַרן אַ פאַר גילדן, וועסטו קומען אַהער מיר אָפּגעבן דעם קרן. גייל, זיי מצליח.

מרדכי האָט געלאָסן אַרויפגעלייגט דאָס פּעקל אויף זיינע פלייצעס.

אַ וואַנדערנדיקער הענדלער האָט תמיד געפונען אַן אכסניה אין די דערפער און שטעטלעך. ער האָט מיט זיך מיטגעבראַכט אַ ביסל לעבעדיקייט, אַ ניי ווינטל אין די פאַרוואַרפענע ישובים, וואָס זענען אַ גאַנץ קיילעכיק יאָר געווען איינגעקאַרטשעט אין זיך אליין.

מרדכי האָט ליב געהאַט פשטות, פרייקייט, געלאַכט אויפן הויכן קול, געגעסן מיט אָפּעטיט און געאַמפּערט זיך מיט יעדן, וואָס האָט נישט אָפּגעשאַצט זיין סחורה, אָבער ווי נאָר ער האָט זיך דערנענטערט צו זעמיאַק, האָט ער פאַרלאָשן דאָס לעבעדיקע פייערל פון זיינע אויגן און געפילט, ווי עס נעמט אים אַרום אַ שלווהדיקע כוואַליע פון מורא. מיט שעמעוודיקער פאַר-זיכטיקייט האָט ער אַוועקגעשטעלט דעם פּדיון אויפן עק פון טיש, ביי אַ קאַלטער שטילקייט פון די לוי'ס.

— ביזט טאַקע צוריק דאָ? — האָט דער פּאַטער געפרעגט מיט ביטול. — זיי האָבן דיך טאַקע אָפּגעלאָזט? — און אַז מרדכי האָט פון בושאָ אַראָפּגעלאָזט דעם קאַפּ, האָט אים דער פּאַטער גערופן — קום אַ ביסל נענטער, תכשיט מיינער, לאַמיך אַ קוק טאָן ווי ס'זעט אויס מיין זון, צי האָט ער נאָך אַ יידישע צורה. אָבער קום נאָר אַהער, אויף וואָס וואַרטסטו? אויפן נעכטיקן טאַג? — און מרדכי האָט געציטערט ווי אַ בלעטל אויפן ווינט.

און ווען ער האָט זיך ווידער געפונען אויפן שמאַלן וועג, לאַונדיק הינטער זיך די איינגעבויענע היזקעס פון זעמיאַק, זענען אין זיין מוח אויפגעגאַנגען מאַדנע קשיות. אַמאָל האָט אים אַ חבר

געגעבן במתנה א טייטל. פון דעמאלט זענען מענטשן כסדר געקומען באקוקן די זעלטענע פרי. מען האט מיט אייפער געבלעטערט אין חומש, כדי אויסצוגעפונען דאס וואָרט „תמר“, וואָס באַדייט אַ טייטל, און מרדכי אליין האָט געטרוימט, ביים אָנבליק פון דעם איינציקן טייטל האָט ער געזען פאַר זיך גאַנץ אַרץ ישראל. דאָ זענען די בני־ישראל אַריבערגעגאַנגען דעם ירדן, אויסגעשפּרייט זיך אויפן קבר רחל און באַזוכט ביים כותל המערבי אין ירושלים; זיך געבאָדן אין די חמייטבריה, און ווען מרדכי האָט געהאלטן צווישן זיינע פינגער־שפיצן דעם גראָען און צעקוועטשטן טייטל, האָט ער זיך אליין געפרעגט — רבונו של עולם, וואָס זאָל דאָס אַלץ באַדייטן: אַ דאָרפסגייער, אַ וואַנדערער צווישן די פעלדער, איינער פון די לויס ווייט פון זעמיאַק, אַ טייטל, אַ שלימולדיקער ייד, חמייטבריה פון ים־כּנרת, און אַ יונגער מענטש, וואָס שטייט אַנטקעגן דעם לעבי?

און טויזנט אַנדערע קשיות.

איינמאָל, אַנקומענדיק אין שטעטל קריזשאָוויק, אין אַ מרחק מער פון צוואַנציק טעג גאַנג פון זעמיאַק, האָט ער זיך אליין גע־פרעגט, צוואָס האָט דער רבונו של עולם באַשאַפן אַ מרדכי לוי. שוין יאָרן האָט זעמיאַק נישט געהאַט קיין בכודיקן שטאַטס־נאַר, און עס ווערט דאָך געברענגט אין די ספרים: „נישטאָ די שטאַט וואָס האָט נישט איר חכם און איר משוגענעם“. אָבער וואָס קאָן מען טאָן, איז ער טרויעריק געוואָרן, מיט אַזאַ חיה ווי מרדכי, וואָס איז באַשאַנקען געוואָרן מיט ביידע מעלות?

ער איז געווען זייער מיד. ער וואַנדערט שוין אַזוי פון באַ־גינען, און אין זיין פאַרמאַטערקייט האָט ער פּונווייטן געזען די בערגלעך פון קריזשאָוויק, ווי זיי וואַלטן געטאַנצט אין דער פאַר־נאַכטיקער שקיעה. יעדע ווילע האָט ער געקוקט צום הימל מיט זאָרג, טאַמער האָט זיך שוין אַ שטערנדל באַוויזן וואָס זאָגט עדות, אַז דער שבת קודש האָט אַראָפּגענידערט אויף דער ערד. אַמאָל האָט געטראָפּן, אַז אַן ערשטער פּרייטיק־צו־נאַכטס שטערן האָט אים איבעראַשט אינמיטן וועג. זיין פעקל האָט ער דאָן איבער־געלאָזט צווישן די הויכע גראָזן אין פעלד.

ביים אַנקומען אין שטעטל האָט אַ יונג מיידל געשעפט וואָסער

פון ברונעם. מיט חנודיקער לאנגזאמקייט האט זי געצויגן דעם נאסן שטריק פון קאלטן קוועלנדיקן וואסער. אָנגעטאָן איז זי געווען שבתדיק: האַלבע שייך מיט פערלמוטענע קנעפּ, אַ טונקל-גריין, סאַמעטן קלייד און אַ געשטריקט ווייס שפיצן-קעלנערל אַרום האַלדן.

פונדערווייטנס נאָך האָט מרדכי דערשפּירט אין איר די פּאַרפּי-רעניש אַליין; די עלאַסטישע שיינקייט אין אירע באַוועגונגען, האָט געפלאַטערט מיט עפעס אַ געהיימער דראָנג...

ער האָט זיך שטיל דערנענטערט מיטן גראָז און דערזען פאַר זיך אַן אמתע יידישע שיינקייט, אַזוי הויך און שלאַנק ווי ער אַליין. דריי שריט פון איר, איז ער איבעראַשט געוואָרן פון איר פּראָפּיל, מיטן קורצן נעזל און צניעותדיקע אויגן, איר קליינער שטערן, עטוואָס אַרונטערגעצויגן דורך אירע שווערע שוואַרצע צעפּ, וואָס האָבן אַרומגענומען איר צאַרטן נאַקן. „זאָל מיך גאָט נישט שטראַפּן“, האָט ער געזאָגט, „זי האָט געפונען חן אין מיינע אויגן.“ וואַרפּנדיק זיין פּעקל אויפן גראָז, ממש צו די פיס פון דעם מיידל, האָט ער אויסגערופן מיטן קול פון אַ געניטן דאַרפּסגייער. — מיין טייבעלע, קאַנסטו מיר ווייזן דעם וועג צו דער שול? זיין קול האָט געדונערט ווי פון אַ הייל אַרויס. דאָס מיידל האָט איפּגעציטערט פון קאַפּ ביז די פיס, זי האָט אָפּגעלאָזט דעם שטריק און אים צוריק אָנגעכאַפּט. אַוועקשטעלנדיק דעם הילצערנעם עמער אויפן ברונעם-ראַנד, האָט זי אויסגעשריגן: — וואָס פאַר אַ פּויערישער טייוול, וואָס פאַר אַ אַנשיקעניש. באַלד אָבער איז איר ביזנע מינע פאַרשווונדן, ביים אָנבליק פון דעם יונגן שמייכלדיקן בחור, איז איר פנים מילדער געוואָרן. — בין איך אַ פּערד? — האָט זי געזאָגט מיט חן, אין אַ זאַפּטיקן יידיש — אָדער אַן אייזל, אַן אַקס, אַ קעמל?

מיט אַ פלינקער באַוועגונג האָט זי אַ וואָרף געגעבן אירע שוואַרצע צעפּ אויפן רוקן, אירע שוואַרצע אויגן האָבן האַסטיק מיט ברענענדיקער נייגעריקייט אָנגעקוקט מרדכי; אָבער זי האָט צונויפגעשנירלט איר קליינע ליפּן, באַשליסנדיק אים אַרויס-צוווייזן אַ וואָס גרעסערע מאָס פון צאַרן.

— אַלעמערשט — האָט זי ענדלעך געזאָגט — רעד איך נישט

מיט קיין פרעמדע מאַנצבילן, נאָר אויב איר ווילט נאָכגיין אַ צען מעטער הינטער מיר, וועל איך איך אויפן וועג ווייזן די שול. און אַפּמעסטנדיק אים מיט אַ זייטיקן בליק, האָט זי זיך, אין איר שטאַלצן גאַנג, אומגעקערט אין שטעטל, אַרויסווייזנדיק גלייכגילטיקייט צום „פרעמדן“.

מרדכי האָט זיך צוגעפיפן גייענדיק.

— זאָל מיר גאָט מוחל זיין — האָט ער אָפּגעזיפצט, אַרױפֿ-רוקנדיק שווער זיין זעקל אויפן אַקסל — זי געפעלט מיר, זי געפעלט מיר אפילו שטאַרק, אָבער... איך וואָלט מיט פאַרגעניגן זי אַ ביסל אָפּגעקילט.

אַ צעטראָגענער פון דעם צווייאיקן געפיל, האָט ער זיך באַמיט, אָפהיטנדיק דעם דיסטאַנס פון צען מעטער, איר צוצוואַרפן פאַר-שידענע שטעכווערטלעך, וואָס האָבן דערפירט צו דעם, אָ דאָס מיידל האָט ברוגזדיק פאַרגיכערט אירע שריט. די צעפּ האָבן גע-שוועבט איבער אירע שיינע אַקסלען, ווי אַ צערייצטע פּעררישע גריווע און זייער שווער באַוועגן זיך, וואָס האָט איר צוגעגעבן אַ מין חיה'שע קאָקעטישקייט, האָט מרדכי נאָך מער גערייצט צוצוטראַכטן אַלץ נייע ליצנותן:

— אַזוי טאַקע — האָט ער הויך געשריגן — נעמט איר אויף אורחים אין אייער שטעטל? צען מעטער פונדערווייטנס? ... צי ווייסט איר, אָ גאָט האָט אויסגעוויילט אברהם אבינו דערפאַר, ווייל ער האָט מקיים געווען די מצווה פון הכנסת אורחים? כאַפּט אַ מוזשבה, אפשר בין איך אויך אַ געשיקטער פון גאָט?

אָבער גייענדיק מיט זיכערע טריט אויפן שליאַך, האָט דאָס מיידל געמאַכט דעם אָנשטעל, אָ זי הערט אים בכלל נישט, און מרדכי האָט נישט געוואָגט צו פאַרקלענערן דעם אָפּשטאַנד צווישן זיי. אָ ער האָט אַרויסגעפלאַצט מיט אַ הילכיק געלעכטער, זענען, צו זיין איבעראַשונג צו אים דערגאַנגען, פון דער טענצלדיקער געשטאַלט, פון אַ צען מעטערדיקן מרחק, די פאַר טרוקענע ווער-טער, געמילדערטע עטוואָס דורכן ווינט:

— ווען מען הערט איך רעדן, חשובער הער, קאָן מען גיכער גלויבן, אָן איך האָט אַהער געשיקט דער טייוול אַליין. מרדכי האָט זיינע אייגענע אויערן נישט געגלויבט און טראַכטנ-

דיק. צי ער דארף זיך צוליב דעם ערגערן, האָט זיך צו אים דער
טראָגן אַ דערשטיקט געלעכטערל, און די שוואַרצע גרינע האָט
זיך ווידער צעפלאַטערט מיט נצחון:

— אַזש דער טייוול, פּע, אַ ביסל צופיל — האָט זי אַליין
זיך אַרויסגעכאַפּט.

עפּעס אַ טרויער איז אַראָפּ אויף מרדכי'ן; ער האָט באַשלאָסן
צו זיין אין כּעס און איז אַנטשוויגן געוואָרן. פּלוצים האָט ער
דערפילט דעם דרוק פון פּעקל אויף דער פּלייצע. דאָס ערשטע
מאַל אין זיין לעבן האָט ער זיך געערגערט צוליב זיין שווערן
טולופּ, וואָס זיין געלער פּוטער איז געווען אויפגעריסן, וואָס זיינע
שטיוויל האָבן געעפנט די מילער און צוליב זיין אַפּגעבליאַקעוועטן,
סאַמעטענעם קאַפעליוש וואָס האָט געדינט, ווייזט אויס, אַלס כּלי
צו פּאַרשידענע פּליסיקייטן.

— וואָס אייגנטלעך אַרט דאָס מיך — האָט ער זיך אַליין
געבייזערט — צי בין איך אַ גאַלד־מטבע כּיזאַל אַלעמען געפּעלן?
אין דעם מאַמענט האָט דאָס יונגע מיידל אַראָפּגעשטעלט דעם
עמער אויף דער ערד, און שמייכלנדיק צו אים האָט זי קאַקעטיש
געהויבן די אַקסלען, ווי איינער זאָגט: נו, נו, ערגערט איך נישט,
דאָס האָט איר דאָך אַנגעהויבן... אַ טרייסל מיטן קאַפּ, און ווייטער
גענומען שפּאַנען מיטן שווערן עמער וואָסער ביי דער זייט, וואָס
האָט אונטערגעהאַפּקעט אין טאַקט צו אירע עלאַסטישע טריט.
ס'האָט זיך אויסגעדוכט, אַז זי טראָגט אים לייכט ווי אַ בלומענ-
קראַנץ, אָבער די נערוועזע שוים האָט באַשפּריצט איר סאַמעטן
קלייד, איבערלאָזנדיק אויף איר, מיניענדיקע טראָפּנס ליכט. דער
בחור האָט געפילט, אַז די רגע איז אים זיס און טייער.

הינטער דער שטאַט־קירכע האָבן זיך באַוויזן די ערשטע יידישע
הייזער, איינגעהויקערטע, און צונויפגעדריקטע איינס צום אַנדערן
ווי צעשראַקענע זקנות. דאָ און דאָרט האָט זיך דורכגעגלייטשט
אַן עלטערע געשטאַלט אין באָרד און פּאות, די נאַכט האָט מיט-
אַמאַל אַראָפּגענידערט צוזאַמען מיט אַ דין רעגנדל; דאָס מיידל,
וואָס האָט געשוועבט מיט לייכטע טריטלעך פּאַר מרדכי'ן איז איצט
געווען נאָר אַ שאַטן. פּלוצים איז דער שאַטן ווי צעשווומען געוואָרן און
אַ קליינער וויסער פינגער האָט אים אַנגעצייכנט דעם אַיינגאַנג

אין אַ געסל: „דאָרט איז די שול“, האָט געזאָגט דער פינגער.
דערנאָך איז ער אויך פאַרשווינדן.

— פאַר וועמען האָלט זי מיך? — האָט מרדכי געשטוינט —
איך בין דאָך נישט קיין הונט, וואָס מען...

און אַראַפּלייגנדיק זיין פעקל, האָט ער זיך אַ ריס געטאָן
פאַרויס, מיט אימפעט און ברען, ווי איינער וואָס האָט דאָס געפיל,
אַז ער איז גערעכט.

דאָס יונגע מיידל, צעשראָקן פון דעם שנעלן געלויף, האָט זיך
פאַרשטעקט אין אַ הויף. אָבער ווען ער האָט זי געזען דריי כעטער
פון זיך, אַזאָ שיינע אַרײַן אין שאַטן, האָט ער זיך געטראַכט: אינ-
דעראַמתן, נישט איר האָב איך צו דאַנקען. מירן גאָך זען, זי, אַ ביסל
אַ נערוועזע, האָט אים אָפּגעוואַרט, מיט איין האַנט אויפן הענטל
פון טויער, גרייט צו אַלץ וואָס קאָן קומען.

— ווילט איר אפּשר — האָט ער געשטאַמלט — זענט איר
מסכים איך זאָל אייך צוטראַגן דעם עמער?

איר זענט דאָך אַ פעדלער, נישט אמת? האָט זי געזאָגט מיט
איינגעהאַלטנקייט — היינט דאָ, מאַרגן דאָרט. ווי נעמט זיך ביי
אייך די העזה אַזוי צו מיר צו רעדן?

און מיט אַ קאַקעטישן שמייכל (אין וועלכן ער האָט פאַרט
געקאָנט זען אַ דינעם שאַטן פון חרטה), האָט זי דערווייטערט פון
אים דעם האַלב־ליידיקן עמער, געגריסט דעם בחור מיט אַ טרייסל
פון אירע צעפּ און אַנגעהויבן צו לויפן, באַשפּריצנדיק דעם וועג
מיט וואַסער, אַז ער האָט נישט באַוויזן צו זען וועלכעס געסל האָט
זי איינגעשלונגען.

מרדכי האָט פאַמעלעך אויפּגעהויבן זיין פעקל אין איז געגאַנגן
גען אין שול אַריין. א שטערן האָט געווינקען אויפן הימל, אָבער
דער שטערן האָט נישט געבראַכט דאָס דורכזיכטיקע ליכט פון
שבת, ווייל דער שטח פון הימל, וווּ עס האָט געשטעקט דער שטערן,
ווי אַ גילדענע קאַפּ-שפּילקע, האָט זיך אים אויסגעדוכט, איז
געווען אויסגעשניטן פון אַ נאַכט-סאַמעט-קלייד פון אַ יונגע
ידישע טאַכטער...

נאך תפילת קבלת־שבת, האָבן די מתפללים, הוסטנדיק, ביי העויות זיך געאַמפערט, ווער ס'זאל האָבן די זכיה מקיים צו זיין די מצוות פון הכנסת אורחים. בדרך כלל. איז אַזאַ מענטש ווי מרדכי, גערופן געוואָרן צום שטאַטס־נגיד וואָס איז באַקאַנט מיט זיין פאַראינטערעסירונג מיט דער אויסערלעכער וועלט. דאָסמאַל אַבער, האָט דער רב אים נישט צוגערעכנט צו די „פריילעכע גיין ערס“, נאָר צו די „אורחים, וואָס לעבן פון מסחר“ און ער האָט אים פאַרבעטן צו זיך צום טיש.

רבי — האָט מרדכי געזאָגט — מיין פלאַץ איז נישט ביי אייער טיש. איך בין נישט קיין ערלעכער ייד, איך בין עפעס טרויעריק דעם היינטיקן אַוונט... רבי.

— פאַרוואָס ביזטו טרויעריק? — האָט דער רב, אַן איבער־ראַשטער, געפרעגט.

— פאַרוואָס איך בין טרויעריק — האָט מרדכי געשמייכלט — ווייל איך בין נישט קיין גוטער ייד.

דער רב איז געווען גידעריק און פעטלעך, מיט אַ קליין מויל, ס'האָט אויסגעזען, אַז ער רעדט פון דער באַרד אַרויס.

— מירן גיין — האָט ער פלוצים אַ זאָג געטאָן — רעד גאַרנישט.

די סעודה איז געווען כיד המלך. מרדכי האָט זיך עס בעטער נישט געקאַנט פאַרשטעלן: פיש־זיך, פלייש־זופ, געבראַטן רינד־פלייש און אַ בעטעמט מייערן־צימעס. אין זיין גאַנצער התעלעות פון דעם שיינעם קבלת־פנים, האָט מרדכי נישט געעפנט די ליפן, און האָט נוהג כבוד געווען מיט באַשיידנקייט, ווי ער וואַלט געווען בלויז אַ שאַטן. פלוצים איז ער ווי צעשוומען געוואָרן, ווען די בעלה־ביתטע האָט דערלאַנגט אַ מאַכל פון באַקסער, האָט ער זיך נישט איינגעהאַלטן, פון צו זאָגן:

— אַך, ברידער, אַ שפיץ פון אַ באַקסער, סאיז דאָך טעם גן־עדן, ס'דערמאַנט דאָך ארץ־ישראל. ביים עסן דאָס, דערוועקט

זיך א בענקשאפט און דו זיפצסט אפ: קער אונז אום, רבונז של
עולם, אין אונזער לאַנד פון זבת חלב ודבש, ווי ציגן עסן
באַסער בשפע.

ביי די ווערטער האָט זיך דערפילט אַן אויסרודערונג. און
ס'זענען אַרויפגעברענגט געוואָרן די אוראַלטע נצחיותדיקע קשיות:
ביאת המשיח? תחיית המתים? גאולת הארץ? דער גורל פון פּאַלק?
פּרנסה?

ס'שטייט געשריבן: — און כ'ועל שליטן אַ בונד צווישן אייך
און די חיות פון פעלד? וויאַזוי, טייערע ייִדן, וועלן מיר צוויילן
דאָס קומען פון משיח צדקנו? — האָט דער רב פאַרענדיקט. אויפ־
הויבנדיק די הענט כלפי שמים.

דאָ, האָבן אַלע טיש־זיצער געוואוסט, אַז אַט דער דאָזיקער צוויי־
טויזנט־יעריקער וויכוח האָט געשטאַרקט די אמונה, האָט דער־
גרייכט די איידלסטע הויכן פון קיום האומה.

— מען מוז לייַדן — האָט געזאָגט אַן אַלטיטישקער, מיט טריבע
אויגן און רויטלעכע אַראָפהענגענדיקע ליפּן, וואָס האָט נישט אויפ־
געהערט צו שאַקלען מיטן קאַפּ, — מיר מוזן לייַדן, נאַכאַמאָל
לייַדן און טאַקע ווידער לייַדן, ווייל...

— הער גרינשפּאַן — האָט אים די רבצין איבערגעריסן —
איז וואָס מיינט איר דאַרפן מיר טאָן? — איר האַלט, אַז דאָס
איז אַלץ נאָך נישט גענוג?

— שאַ, שאַ, האָט דער רב געפרוּווט באַרויקן.

— ווייל ס'שטייט געשריבן — האָט דער אַלטער ממשיך
געווען: „שיין איז די אַרעמקייט פאַר ישראל, ווי אַ רויטע באַנד
אויפן קאַפּ פון אַ ווייס פּערד“. (יאה עניותא ליהודאי, כי ברזא
סומקא לסוסיא חיורא *).

און נאָך ווערט געברענגט: מיר טראָגן די לייַדן פון דער
וועלט, מיר נעמען אויף זיך די יסורים פון מיר דאַרפן נאָך
טראָגן די אחריות, ווי די געשלאַגענע פון גאָט, די מינדער־ווער־
טיקע. — ערשט דעמאָלט ווען ישראל וועט לייַדן פון פּוס־פּלאַך ביזן

(* חגיגה ט' ע"ב.

קאָפּ, אין אַלע זיינע ביינער, אברים און אָדערן, און ער וועט
ליגן אויפן שיידוועג, ערשט דאָן וועט גאָט ברענגען משיח. —
האָט טרויעריק פאַרענדיקט דער אַלטער גרינשפּאַן, ווי ער וואָלט
געזען די וויזיע פון אַלע קומענדיקע שרעקלעכע זאַכן — ערשט
דעמאָלט, נישט פריער.

— ידידי גרינשפּאַן — האָט דער רב געזאָגט מיט עצבות:
איד פּרעג אייך, אזאָ הנאה פאַרשאַפט אייך דאָס וואָס איר וואַרפט
אויף אונז אָן אַזעלכע פּחדים? צי זענען מיר צדיקים, אָן מיר
זאָלן קאַנען לעבן, ווען אַ שאַרפע שווערד ליגט אונז אויפן
האַלדז? טייערער פריינט גרינשפּאַן, לאַמיר בעסער רעדן וועגן
פריילעכערע זאַכן, וואָס זענען די נייעס וועגן דער מלחמה?
זאָגנדיק דאָס, כאַטש די חכמה איז אַלעמען באַקאַנט
געווען, האָט דער רב אָנגעהויבן הוסטן און זיך שטיקן, ווי עס
וואָלט אים באַמת אָנגעכאַפט אַ פּחד, אָבער נאָכן אָפּשרעקן אים
אַן עין־הרע איז דער קריזיס אַדורך, ביי דער אַלגעמיינער שמחה.
דער רב האָט זיך ווידער אַוועקגעזעצט ביים טיש און האָט אַ
פאַרטראַכטער ממשיך געווען:

— איך ווייס גאַנץ גוט, חשובער גרינשפּאַן, אז אין מייער
רייך האָט איר אפּשר געזען אַ באַליידיקונג, אָבער זיי זענען נישט
געווען געווענדט קעגן אייך און נישט קעגן אייערע ווערטער,
און נאָר די שמחה, צוליב דעם בכבודיקן און שיינעם שבח, האָט
גורם געווען, אז איך האָב זיך אַ ביסל דערוואַרעמט... גלויבט
איר נישט?

— איך וואָלט אייך געגלויבט ברצון — האָט דער אַלטער,
געזאָגט אַ גערירטער — אָבער דערלויבט מיר אייך צו באַמערקן,
אז לויט רבי חנינא...

ס'איז אַוועק אַ שמועס וועגן געלעכטער און זיינע אייגנשאַפטן,
זיין באַציונג צו ביאת המשיח.

געטריי זיין שטאַנד פון אַ דאָרפּסגייער, האָט זיך מרדכי
געהאַלטן באַשיידן ביו אַהער, מאַמענטנווייז, האָט אַ טונקל גרין
קלייד אַדורכגעשוועבט פאַר זיינע אויגן... וויאָזוי זעט מען זי
ווידער?... און לסוף איז ער מיט אַ מאַסיוו בכבודיק קול אַריין
אין שמועס, ווי זיין טאַטע אין ענלעכע פּאַלן:

— לויט מיין דעה, באדייט יצחק א בולטער רמז, ווער ס'וועט
לאַכן אין דער צוקונפט, און לויט דער תורה האָט שרה געזען
אין דעם זון פון הגר, ישמעאל, אַ „מצחק“, אַ לאַכענדיקן, קום
איך ממילא צום אויספיר, אַז די אַנדערשקייט צווישן אברהם
זין, ישמעאל און יצחק, באַשטייט אין דעם, וואָס דער ערשטער
האָט פאַרשטאַנען צו לאַכן היינט, אין דער קעגנוואָרט און אויף
אונזער פאַטער יצחק איז נגזר געוואָרן צו ווינען ביז ביאת
הגואל, וואָס וועט ברענגען דאָס נצחיותדיקע לאַכן, און זאָגט
נאָר מיר, טייערע ברידער, ווי אַזוי קאָן אַן אמתדיק יידיש האַרץ
לאַכן אויף דער וועלט, נישט טראַכטנדיק דערביי וועגן עולם הבא?
מרדכי האָט צוגעגענט זיין גלעזל משקה צום מויל, פאַר-
וואַרפן דעם קאַפּ און ווי אַ פויער אויסגעטרונקען מיט איין שלונג,
ביי דער איבעראַשונג פון אַלע בייזצערס. ער האָט אַ קנאַק גע-
געבן מיט דער צונג אויפן גומען און צוגעגעבן: — צו אונזער מזל
איז דאָס האַרץ אונזערס נישט גאַנץ יידיש, ווייל ווען אַנדערש,
וויאָזוי וואַלטן מיר געקאָנט הנאה האָבן דעם אַוונט פון אַזאַ מנוחה?
די לעצטע ווערטער זענען אויפגענומען געוואָרן מיט בייפאַל.
דער רב האָט אין זיי געפונען אַ חסידישע מחשבה און האָט באַ-
וונדערט דעם פשוטן דאַרפסגייער. מרדכי האָט שמייכלענדיק זיי
איבערגעגעבן, אַז ער איז אַ לוי פון זעמיאַק.
כיוואַלט געשווירן, אַז ס'איז אמת, האָט דער רב אויסגערופן.
— אָבער איך בין ווייט פון צו זיין אַ צדיק — האָט מרדכי
געשמייכלט מיט עניוּת.

גאָט זאָל מיר מוחל זיין, אויב ער וועט וועלן — האָט ער
געטראַכט — זי איז באמת זייער שיין...

צומאַרגנס אינדערפרי, ווען ער איז אויפגעשטאַנען פון בייטן
זיווג-בעט, ווי דער רב מיט די רביצין האָבן אים אויף אַ סגולה
געלייגט דאָרט שלאָפן, האָט מרדכי זיך געקלאָגט אויף עפעס
אַ מאַדנע שוואַכקייט, אַ שווער-לייביקייט, אַלע סימנים פון קדחת.
מיט אַ קריגל אין האַנט, באַגלייט פון די בעלי-בתים, איז ער

דערגאנגען צום נאָענטן טייכל און האָט געזאָגט צו אים: „טייכל, טייכל, באַרג מיר אַ קרוג וואָסער פאַר מיין ווייטער נסיעה.“
און דאָן, ביי אַ טיפער שטילקייט פון פיל צוקוקערס, האָט ער די קריג זיבן מאָל געדרייט אַרום זיין קאַפּ און דאָס וואָסער אויס-געגאַסן הינטער זיך, אויסרופנדיק: „טייך, טייך, נעם צוריק דאָס וואָסער וואָס האָסט מיר געגעבן און נעם אויך דאָס ברענענדיקע קדחת, וואָס ברענט אין מיר, איך בעט דיך, טייך, אין נאָמען פון אונזער באַשעפער.“

ער האָט דאָס געזאָגט מיט באַגייסטערונג, אין אמתן נוסח פון זעמיאַק.

דערנאָך זענען דער חולה און זיינע באַגלייטערס צוריקגע-גאַנגען אין רבס הויז, און מרדכי איז געפאַלן צו בעט.

שטעטלדיקע יידן האָבן אים מבקר-חולה געווען, שטעלנ-דיק זיך אים צוקאַפנס, ווייל שנעל האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאַנג, אַז ער איז אַ ל״וֹנִיק. זיי האָבן אים געטראָפן אין אַ שווערן מצב, מיט אַ בלייך קרענקלעך פנים, ער האָט באמת פאַרבראַכט אַ שלאָפ-לאַזע נאַכט, ער האָט געהאַט געוויסנסביסן.

ס׳וואָלט געווען אַ שגעון ממשיך צו זיין דאָס וואַנדערן איבער דאָרף און שטעטל. און אַזויווי דאָס קדחת האָט אים נישט אָפגע-לאָזט, האָט ער באַשלאָסן צו פאַרבלייבן אין קריזשאָוויק, אַלס ממלא-מקום פון שמש. דער אופן פון זיין איינאַרדנען זיך, האָט ביי אַלעמען נושא-חן געווען, אַנגעהויבן פון דער יונגער גרויזע, וואָס ער האָט ווידער געזען דרייענדיק זיך ביים ברונעם. — וויאָסט איר — האָט זי אים געזאָגט לאַכענדיק — אַז אייער קרענק האָט מיך בכלל נישט געאַרט?

— איז דאָס מעגלעך — האָט ער אויסגערופן אַ געפּלעפטער.

— זענט איר באמת קראַנק געווען? — האָט זי געשטאַמלט

— באמת?

זי איז מיט איין שפּאַן צוריקגעטרעטן און האָט זיך אַנגע-שפּאַרט אין ראַנד פון ברונעם, איר פנים האָט אויסגעדרוקט רחמנות, דער וויציק-איראַנישער בליק איז פאַרשווונדן, איידעלע און מענטשלעכע זאַרג האָט באַנומען דאָס יונגע מיידל. מרדכי

האָט דערשפּירט אַן אַנגענעם קלעמעניש אין זיין ברוסט און
האָט מיט אַ מין פעדלערישן זשעסט אַ דריי געטאָן זיינע וואַנסן.
— כּיבין באמת קראַנק געווען — האָט ער געזאָגט מיט
געמאַכטער ברוגוזיקייט — און איך בין נאָך קראַנק. מער ווי
ווען עס איז אַמאָל... — האָט ער הייזעריק פאַרענדיקט מחמת
באַהערשן זיינע געפילן.

זי איז אַוועק מיט אַ נישט פאַרענדיקט געלעכטער און
מרדכי האָט דאָסמאָל זי געמעגט באַגלייטן נאָר ביי אַ פינף־מער
טערדריקן אָפּשטאַנד, וואָס זענען צומאָרגנס פאַרקירצט געוואָרן
ביז דריי און זיך פאַרענדיקט מיט נול. גליקלעך ווי אַ קינד האָט
ער געהאַלטן אַ האַלב הענטל פון אייז־קאַלטן עמער.

דער לעצטער חסד האָט אים פאַרשיכורט, ער האָט דערלויבט
צו פּלאַפּלען זיסע רייז, ערנסטע, האַלברטרויעריקע, לויט חשק,
ווי עס פּאַסט אין אַ שמועס מיט אַ יונג מיידל פון קריזש־אוויניק,
פון זעמיאַק, אָדער פון ערגעצווה. מען האָט אים אָבער געגעבן
אַנצוגעהערן, אַז מען וויל אים אָבער זען אַלט „פריילעכן דאַרפֿט־
גייער“; און מרדכי האָט מיט תרעומות, אַלץ מקבל באהבה געווען.
אַט די „שפּיל־ליאַלקע“ וואָס יהודית האָט ליב געהאַט אין אים,
און אירע פעדעס האָט ער אליין געצויגן כדי איר צו געפעלן
וואָלט ער גאַנץ גערן צעבראַכן.

— וואָס פאַר אַ משוגעת איז צו בילן צו דער לבנה? —
האָט געזאָגט דאָס מיידל — אַז מען האָט ליב, דוכט זיך מיר,
אין דער גרעסטער זכות צו האָבן חן, בין איך דען אַ לבנה?
איך בין יהודית.

אין אַ העלן טאַג האָט זי זיך מודה געווען, כלימרשט אויף
קאַטאַוועס, אַז זי האָט נאָך קיינמאָל נישט געזען אַזאַ הויכן, שטאַרקן
און פריילעכן דאַרפֿט־הענדלער ווי ער. און אַן שום סעק —
האָט זי פאַרגעזעצט אין זעלבן טאַג — איז דאָס אַ כבוד פאַר
איר, באַמערקט צו ווערן דורך אַ לוי פון זעמיאַק. אָבער זי
איז אַ נאַרעלע, זי פילט גאַרנישט צו אים; זי וואָלט בעסער אויס־
געקליבן סתם אַ לוי. וואָס באַדייטן די אַלע מוראדיקע מעשיות,
אָדורכגעזויקטע מיט בלוט, וואָס מען דערציילט זיך אָן וועגן זיין
משפּחה? ס'איז באמת דאָ פון וואָס אויפגעציטערט צו ווען.

און אז ער האט אויסגעזען צו זיין א ביסל באליידיקט, האט
זי זיך אויבנאויפיק צעביזערט:

— איך וויל דאס אלץ נישט, האסט געהערט! איך וויל
לעבן מיין לעבן, מיין לעבן, וואס האב איך פלוצים מיט א צדיק
צו טאן?

— אבער איך בין בכלל נישט קיין צדיק — האט מרדכי
פראטעסטירט אין פארצווייפלונג.

— מען קען איך, איר די אנדערע, דער וואס זאגט, אז ער
איז נישט קיין צדיק, איז בפירוש א צדיק, און צוואס דארפסטו
ליידן פאר דער וועלט? און זאג מיר נאר, צו ליידט איך די
וועלט פאר דיר, זאג.

— אבער איך לייד נישט, איך שווער דיר.

יהודית האט אים מער נישט געהערט; אירע הענט האבן
זיך געבראכן, זי האט געקוקט מיט שטויגענדיקע אויגן, איר
קליינע נאז איז געווען בלייך און פון איר מויל האבן זיך אויס-
געטיילט קליינע טראפנס שפייעכץ, ווי טיילמאל ביי קעץ. זי
האט דעם יונגען בחור דורכגעדרינגען מיט אן אויסטעוילישן בליק,
— און פארוואס זאל דאס אזוי זיין, טוענען דאך נישטא קיין
טויזנט ל"ו/ניקעס אויף דער וועלט, אפילו נישט קיין הונדערט, נאר
זעקס און דרייסיק, זעקס און דרייסיק! און איך נאר פון נאראנים-
לאנד, ווי כיוואלט זיך שוין אליין באגראבן, ווי כיוואלט אים
שוין ליב געהאט, דו פארשטייסט מיך? — האט זי געזיפצט מיט
רירנדיקער צארטקייט.

און אז מרדכי האט אין צעטומלניש געשוויגן, האט זי אים
געשליידערט אין פנים אריין:

— דו פארשטייסט, גולף?

מרדכי'ס פנים האט אויסגעדרוקט אזויפיל אונטערטעניקייט
און אומבאהאלפנקייט, אז דאס יונגע מיידל, האט זיך געווארפן
אויף איר תלין, האט אים ארומגענומען און אים געקושט אומ-
געריכט אויף זיינע ליפן, דאס ערשטע מאל. אן איבעראשטער,
האט ער דערפילט איר לעבנס-אטעם, אים דוכט זיך, אז אלע
באגערן פון דער וועלט וועלן זיך צעשלאגן אין איר מויל און
זיך צעשטיקלען און צעפליען העט ווייט, אין גרויען אומבאוועג-

לעכן הימל פון... רעיונות. און דריקנדיק זי צו זיך, האָט ער
געשעפטשעט :

— איך וועל ווערן, ווערן אפילו אַ שפּיל-ליאַלקע, ווילסטו ?

★

דער גייסט פון זעמיאַק איז תמיד געווען אין אים טיף פאר-
באָרגן. אָבער צומאָרגנס נאָך די תנאים, האָבן זיינע אויגן געשימע-
רירט פון אַנטשיידנדיקן איבערברוך. די מוראדיקע ווילדע היה,
וואָס איז ביז איצט געווען אַ געבונדענע, האָט נאָר געשטרעבט
אריינצוגיין אין איר אייגענער שטייג. און אָט איז דער פארליבטער,
דער פּחדן, פּלוצים געוואָרן אַ מאַן און אַ הערשער, געשיצט פון גע-
זעץ ווי מיט איזערנע רייפן. באַלד ביים ערשטן שטרייט איז ער
אַרויס מיט כּעס :

— אויב דו פארשטייסט מיך נישט, איז עס דערפאַר, ווייל
דו ווילסט מיך נישט פאַרשטיין — ער האָט אַרויפגעצויגן אויף זיך
אַ מאַסקע פון גאווה און רוג, וואָס האָט שטרענג געמאַכט זיין
פנים און צעטומלט יהודית'ן ביזן העכסטן גראַד :

— ביי אונז — האָט ער איר דערקלערט — איז דער חוב פון יעדן
איינעם פאַר זיין חתונה, איבערצושרייבן אויפסניי דעם יחוס-ספר
פון אונזער משפּחה, די גאַנצע שטאַם-געשיכטע פון די לויים, כדי
אים ווייטער צו געבן לייענען זיינע קינדער. ווילסטו אפשר, אַז
דאָס אַלץ זאָל זיך ענדיקן, מחמת דער שיינער גריווע דיינער ? דו פאַר-
שטייסט דאָך גוט, אַז איך מוז זיך אַמאָל אומקערן קיין זעמיאַק.
— גיי זיך — האָט יהודית זיך צעשריגן — אָבער קום מער
נישט צוריק.

מרדכי האָט זי דורכגעשטאַכן מיט די אויגן. געצווייפלט און
געווענדט צו איר דעם רוקן מיט גלייכגילטיקייט.
ער האָט נאָכנישט באַוויזן אַריבערצושפּאַנען די טיר, האָבן
צוויי הענט אַרומגענומען זיינע אַקסלען און ער האָט דערפילט
אויף זיין האַלדז דעם אומרויקן אַטעם פון זיין כלה :
— קום גיך צוריק — האָט די שטאַלצע יהודית אַ צעברויזטע
געשעפטשעט.

ער האָט צוגעזאָגט, געוויינט, צוגעזאָגט צו קומען.

ווען זי וואָלט אים געווען געווננטשן אַ מפּלה, וואָלט זי אים געווען צוריקגעוואָלטן. אָבער זי האָט אויסגעמיטן דאָס שטיי-גער געווער, און מרדכי איז אַוועק קיין זעמיאַק, רייטנדיק אויף אַ פּערד, וואָס איז געווען באַלאַדנט מיט שטיקער גערויכערטן רינדפלייש, מיט סלויעס קאַנפּיטורן, אַ הון אין אַ שטייג. מיט פּאַשע אויף פּופּצן טעג, אַ סך מאָן-קיכלעך, געשטיקטע טישטעכ-לעך, פּודעם-שפּולקעס, קנעפלעך, זאַקן און אַנדערע מתנות פאַר דעם חתּנים משפּחה.

ער איז דעריבער אין אַ הייטערער שטימונג אַוועק, אָבער אַנקומענדיק נאָך דריי וואָכן קיין זעמיאַק, איז זיין פאַרשיכורט-קייט פאַרשוונדן. ער האָט געטראָפּן זיין משפּחה ביים טיש אַרום אַן איינציקן הערינג, אונטער דער נידעריקער צעשפּאַלטענער סטעליע, וואָס איז תּמיד געווען אונטערגעשפּאַרט מיט אַ האַלץ-בעליק, די מאַגערע פּנימער האָבן אים אַנגעקוקט מיט אַ ביזן אויג. דער פּאַטער האָט אים אפּילו נישט דערלאַנגט קיין שלום-עליכם.

— איך טראַכט — האָט ער גדלות'דיק פּון אים אַפּגעוּזקט — אַז דו האָסט חתּונה געהאַט און האָסט אפּילו דיין טפּר נישט אַנגעשריבן, און דו ביזט גליקלעך.

— איך האָב זי ליב — האָט מרדכי שלוהדיק געענטפּערט.
— הערט זיך צו, ער האָט זי ליב — האָט זיין עלטערער ברודער איראַניזירט, אויסשטרעקענדיק זיינע דאַרע הענט צו דער סטעליע, ווי ער וואָלט גענומען גאָט אַלט עדות פאַר דער משונה-דיקער זאָך.

— און איך, בין נישט געליבט? — האָט דער פּאַטער פאַר-געזעצט מיט ביטול — אָבער איך האָב געמיינט, אַז דאָס ווייב גייט נאָך דעם מאָן, מיינסטו נישט אַזוי?

— אָבער זי האָט דאָך נישט געוואָלט גיין — האָט דער התּן געזאָגט מיט צער; ער האָט פאַרביסן די ליפּן און זיך מאַרויטלט, זיין מודה זיין זיך האָט אַרויסגערופּן אַלגעמיין געלעכטער.
— שאַ!

— דאָס איינציקע וואָרט האָט באַרויקט די געמייטער. דער פּאַטער איז אויפגעשטאַנען, אַליין נאָך אַ גענוג שטאַלטנער, טראָץ דער

געבויגנקייט פון זיין עלטער, די הענט אויף דער ברוסט, מיט
ערנסטקייט אין די טיפע, ברענענדיקע אויגן ווי פאקלעך, האָט
ער מיט קלאַרקייט געזאָגט די ווערטער, וואָס זענען אפשר פון
פריער צוגעגרייט געוואָרן:

— געדענקסטו מיך זון: „אַ מאַן, וואָס פרויען הַבֵּן אים
דערהרגעט, פאַר אים איז נישטאַ קיין דין און קיין דיין (כגברא
דנשי קטלוהו לא דינא ולא דיינא *) די פאַראַנטוואַרטלעכקייט אויף
דיין קאַפּ. — ער האָט זיך שווער אַוועקגעזעצט, אַפּווייכנדיק אינגאַנצן
זיין בליק פון מרדכיין.

5

יהודית האָט נישט דערקענט דעם „פריילעכן דאַרפסהענדלער“,
וואָס האָט זי מיט וואַכן צוריק פאַרלאָזט, זיין באַרד האָט זיך
צעוואַקסן, דאָס אַ ביסל אויסגעקרימטע פנים זיינט, האָט באַקומען
אַ פאַרמעט־קאַליר. ער האָט זי געדריקט אין זיינע אַרעמט מיט
צעשטרייטקייט.

— מיין בלוט און פלייש — האָט זי אַפגעזיפנט אויף דעם
חַתּוּם ברוסט — ווי מאַגער דו ביזט געוואָרן און ווי דיין פנים איז
אינגעפאַלן, ביזטו קראַנק געווען?

— יא, ער איז קראַנק פון ליבע — האָט יהודיתנס מאַמע גע-
זאָגט שמייכלענדיק, אַ געזונטע פרוי מיט אַ רויטלעך פנים, וואָס
האָט זיך געפאַרעט אין קיך, צוגרייטנדיק דאָס מאַלצייט. — דאָס
איז אַ געזונטע קרענק, פאַר דער מילץ און פאַר די אויגן.

— איז דאָס אמת? — האָט יהודית געפרעגט, מיט געריטקייט,
און ווייל מרדכי האָט דערויף נישט רעאַגירט, האָט זי זיך אַ
צי צוריק געגעבן און האָט אויסגערופן: שוויבזשע האַסטו מיך
מער נישט ליב?

(* בבא מציעא צ"ו ל"א.

מרדכי'ס אויגן האָבן זי דורכגעדרוינגען מיט מילדעייט און די גרויסע, גראַע אַפּלען האָבן געבלאָנדזשעט ווי וואַנדערנדיקע וואַלקנס אויפן הימל. זיי זענען געווען פול מיט טרערן.

— מיין פאָטער האָט מיך נישט געבענטשט — האָט ער געזאָגט, מיט אַן איינגעהאַלטן קול, און דאָן מיט גרויט געזיל צו-געגעבן, אַז זיין פנים האָט זיך גערויטלט :

— אָבער גאָט האָט דאָך אַזוי געוואַלט, נישט אַזוי ?

אין צו אַלעמענס פאַרווונדערונג, איז ער צוריק צוריק אין זיין פשוטער התנהגות פון אַ דאַרפסהענדלער, ער האָט גענומען אַ גלעזל משקה און עס פריילעך אָפּגעשלאָגן אין פלעטל מעד, ווי די טערקן אין דער טיר און האָט הערשעריש אויסגערופּן: — שוויגער, וואָס זאָל דאָס באַדייטן, האָ? און ער האָט ציטירט אַ פסוק פון משלי :

— גיט ביר דעם פאַרשטויסענעם און וויין צו די פאַרביי-טערטע — (תנו שיכר לאובד ויין למרי־נפש *), אין ער האָט אַרייַנגעזיפט דעם מעד און זיך צעלאַכט. יהודית האָט זיך באַרויט. אָבער נאָך עטלעכע טעג, האָט זי ווידער געזען, אַז מרדכי וויל פונסניי זיין מיט זיך. אויף וויפיל ער האָט ליב געהאט, פאַר דעם פאַרשטויסענעם זעמיאַק, צו זיין אין באַוועגונג און זיך משמח צו זיין, אַזוי מיינט ער איצט אויס יעדע ענלעכע געלענהייט, און פאַרברענגט לאַנגע שעהן אין בית־המדרש. יהודית האָט נישט געוואָסט, וואָס צו טראַכטן. איר האָט זיך אויסגעזוכט, אַז אַנשטאַט זיך צו דערנענטערן צו איר און זיך אַנטפלעקן פאַר איר, האָט ער זיך איינגעהילט, איר אויסטערלישער חתן, אין אַ מין פאַר-הוילענעם לבוש, וואָס האָט איר גורם געווען גרויס האַרצווייטיק. זי האָט צוגעאיילט די חתונה. ווען מרדכי האָט צעבראַכן דאָס סימבאָלישע גלעזל אונטער דער חופּה, האָט זי געוויינט. דעמעלכן אַונט האָט דאָס גליקלעכע פאַרל זיך באַזעצט ביי יהודית'נס עלטערן.

די אַרעמע יהודית האָט פריי אָפּגעאַטעמט: ווייל במשך פון טעג און וואָכן איז מרדכי נישט מיד געוואָרן פון זיין ווייבס קער-

* משלי ל"א ו'.

פער, וואָס איז אים תמיד געווען נאָענט און דאָך ווייט און סודות־דיק, אַ מין בראשית־דיקער באַדן. נאָכט נאָך נאָכט זענען ביידע פאַר־זונקען אינעם דערזעלביקער פאַרבליפונג. געווען איז דאָס אַ מין תהום פון ליכט, ס'האָט זיך איר אויסגעדוכט, אַז דער הימל האָט זיך איבערגעקערט. איר מאַמע האָט זיך לוסטיק געמאַכט: — ווער האָט פאַר דיר געוואָס פון ליבע? ווער קען רעדן וועגן דעם? נאָר דו.

אַבער פון זיין זייט, האָט מרדכי זיך אַליין געפרעגט מיט בושא, צו די איבערפליסיקע פאַרגעניגענס האָבן נישט אין זיך פון עבירות, פון עבודה־זרה, צי זינדיקן מיר נישט קעגן גאָט? עפעס אַן אומעט איז אין אים געוואָקסן, אַ מין בענקשאַפט, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיטן פאַרלאָזן זעמיאַק. די יונגע מיידלעך פון זיין שטעטל זענען געווען אי שייך, אי פאַרשטאַנדיקע. יעדער מאַן, האָט ער געמעגט זיין אַ שעמעוודיקער, האָט דאָרט געקאָנט האַלטן זיין וויבל אין צוים. אַבער פרוו צו מאַכן אַזוי מיט יהודית, אַז זי אַנערקענט נישט קיין איבערמאַכט, זי וואַרפט אָפּ יעדן באַפעל פון מאַן מיט אַזאַ לייכטיקייט, ווי מען נעמט אַראָפּ אַ פליג פון די אויגן.

אויב זיך פאַרטיפן אין דער זאַך, איז די הויפט־צרה געווען, איר ווילן צו קאָקעטירן, ווי פאַר דער חתונה. ס'טרעפט, אַז זי לאָזט אים עקשנותדיק נישט צו צו זיך. טראַץ איר ליידנשאַפט גע־פעלן צו זוערן, האָט זי געקאָנט אַזוי פאַרבלייבן אַן אומגליקלעכע, אַ צוויי־דריי טעג, נישט אַרויסרעדנדיק קיין צערטלעך וואָרט, איז דאָס אַ האַרץ פון אַ יידישער טאַכטער?

כאַטש ער האָט נישט געקאָנט זיך דערקלערן איר אומפאַר־שעמעטע אויפפירונג, האָט זי דאָך דערגרייכט, אַ דאַנק איר חנעו־דיקייט, אַזאַ שליטה איבער דעם אַרעמען פעדלער, אַז ער האָט זיך געמוזט פרעגן, צי זיצט נישט אַ דיבוק, אַ שוין אונטער דער מאַסקע פון דער פּרעכטיקער יידישער פרוי. דער תהום, אין וועלכן זיי פאַרזונקען יעדע נאַכט, ווהיין פירט ער? מרדכי האָט אַלץ עפטער און צודרינגלעכער אויסגעדריקט זיין בענקשאַפט נאָך זעמיאַק.

די דאָזיקע קעגן־אַפענסיווע האָט זיך אַנטוויקלט בהדרגה.

און ווען יהודית האָט געזען, אַז איר מאַן איז אַלץ מער פאַרטאָן
איין טראַכטענישן אויף אַין לערנען, איז שוין געווען צו שפעט
צוריקצוקומען צו זייערע פריערדיקע באַציונגען פון האַרציקער
און שטורמישער ליבע, די ווערטער וואָס זענען איצט אַרויס פון
מרדכי'ס מויל, זענען געווען געגליכן צו די רייד פון גאַט, זיינע
אַלע ווינטשן זענען געווען דער רצון פון הימל און זיינע התחייבותן
אַלס מאַן, האָט ער דערפילט נאָר ווי אַ מקיים די מצווה פון
אויבערשטן.

בין אַהער איז יהודית באַשטאַנען אויף דאָס איריקע. אָבער
פון דעם טאָג, ווען מרדכי האָט אָנגעהויבן געבן זיינע באַפעלן,
איז די ווידערשפעניקע פרוי געוואָרן געהאַרנטאָם; נאָך שפעטער
האָט ער ביי איר געפועלט, זי זאָל מיט אים מיטגיין קיין זעמיאַק.
אויף שטענדיק.

באַלד נאָכדעם איז זי אויסגעבראַכן מיט לעסטערונגען און
זידלערייען. אומגעצוימטע רייד און איר משונהדיק גרויסהאַלטן זיך,
האַבן דערצערנט מענער און פרויען; — זעט נאָר די ציגייגערין —
פלעגן זיי זאָגן — אוי, וואָס פאַר אַ צרה! אַט צוואָס מען דערגייט,
אַז מען שלעפט זיך אַרום אויף די וועגן.

און זיי האָבן געמאַטלט און געגעבן צו פאַרשטיין דעם אונטער-
שיד פון אַזאַ „יהודית“, לגבי די אָרנטלעכע וויבלעך פון זעמיאַק.
אין די ערשטע צייטן האָט ער זי פלוצים געפונען אַ וויינענדיקע,
דערנאָך איז זי אַרויס מיט אַ האַרצרייסנדיקן צאָרן, און האָט
אויסגעציילט איינציקווייז איר בינטל טענות. זי האָט באַשולדיקט
איר מאַן, אַז ער צעברעכט איר האַרץ און איר לעבן אויף אַ ראַ-
פינירטן אופן:

— פון ערשטן מאַמענט אָן, פון דער ערשטער יגע, האָסטו
מיך אָפגענאַרט און געחזקט פון מיר: „מייך טייבעלע, קאָן איר
טראָגן דיין קליינעם עמער, פרינצעסין מיינע“, אַ דאַרפסייער, אַ
גיבור, אַן אַלעקסאַנדער מוקדון, וואָס שלינגט מילאַמעטערס, אין
איך אידיאָטקע, האָב געטראַכט, אַז שטענדיק יזעלן זיין טעג פון
הנאה, דאָס גאַנצע לעבן; און דערנאָך, וואָס האָט זיך אונטער דעם

אלעמען באהאלטן? א גאר קליינער לוי, שטענדיק מיט תפילת שחרית, תפילת מעריב און צווישן ביידע תפילות איין גרויסע לאנג-דויערנדיקע תפילה.

— אבער דו האסט זיך אויסבאהאלטן, א האסט גוט געשפילט דיין קאמעדיע, האסט אויסטרענירט דיין טייבעלע. הא? היינט „שרייב איך מיין ספר“, מאַרגן „מיין טאטע האט מיך נישט גע- בענטשט“ און דערנאך איז געקומען די לעצטע פאזע: „זעמיאָק, זעמיאָק, אוי, מיין זעמיאָק“ איך ווינטש עס נישט אפילו מיינע ערגסטע שונאים. וואָס איז דאָס פאַר אַ שטאַט? נאָר לויס, איבער-ראַל לויס, מען זעט נישט קיינעם, נאָר לויס, אַ האַלבע שטאַט מיט לויס. ווער וואַלט געווען געגלויבט, אַז ס'זענען פאַראַן אַזויפיל לויס?

— ביי מיין טאטן האט דיר קיין ברויט נישט געפעלט. און דאָ? מיין הער שניידט קרישטאָל, אוי, דאָס שיינע פאַך, ביי דעם שטייגער לעבן זענען זיי אַליין אויס ווי קרישטאָל, זיי ווערן אלע דורכ-זיכטיק. אָבער גייט עס דען וועמען אָן? און זייער פלאַפלען, און דאָס אומענדלעכע דאווענען אין שול, היינט דאָס חקירה מיט די אַלע לאַנג-בערדיקע חכמים, זים, זים, זים — וואָס טראַכט איר וועגן הימל? זום, זום, זום, וואָס טראַכט איר וועגן גיהנום? און וועמען ברענגט דאָס נוצן? אפשר גאַט? אויף וויפל איך קאָן אים, איז זיין מיינונג דיזעלבע ווי מיינע: וועלכע פליג האָט זיי געשטאַכט, פּרעגט ער זיך אַליין, און ער קראַצט זיך אין קאַפּ.

„אָבער זאל עס נעמען אַ סוף, איך פאַר אַוועק, דו פאַר-שטייט? איך קער מיך אום אין מיין קריזשאַוויק, די שטאַט פון אייזלען און עמי הארצים, דאָרט וועל איך דערציילן, אַז דו ביזט געשטאַרבן, איך וועל טרויערן נאָך דיר; און גלויב מיר, אפילו אַלס אלמנה, דו פאַרשטייט, אַלעקסאַנדער פון זעמיאָק, וועל איך זיך טויונט מאַל גליקלעכער, ווי צו זיין דיין ווייב און זאל מיך... אויב איך...“

מרדכי האָט זי שוויגנדיק באַטראַכט, האָט אַרויפגעצויגן אַ פאַרדאָהטע ברעם און געמורמלט אַן איינציק וואָרט, תמיד דאָס-זעלבע וואָרט, מיט אויסגעפרוּוטן און הכנעהדיקן געדולד, ווי מען איז זיך נוהג לגבי אַ חיה: — מירן זען, מירן זען, מירן זען...“

רעדנדיק אזוי, האָט ער ווי אין טרוים אַ פיר געטאָן די
האַנט איבער דער ברייטער גריווע און האָט אריינגעקוקט אין זיין
מרוי מיט גרענעצלאַזער האַרציקייט און יוגנטלעכן שמייכל, אַז די
אומגליקלעכע און צעטומלטע, איז אַ צערייצטע אים געפאַלן אויפן
האַלדז.

אַזוי האָבן זיך געענדיקט אַלע זייערע וויכוחים. מרדכי האָט
קיינמאַל נישט אויפגעקלערט זיין מיינונג, פשוט דערפאַר, ווייל ער
האַט גאַרנישט פאַרשטאַנען פון אַלע אירע טענות. ביינאַכט, ווען
זי האָט גערוט נעבן אים, האָט ער עפעס אַ פאַרנעפלט רחמנות
געפילט, צו איר און צו זיך אַליין, צו אַט דעם פאַרל, וואָס די
שטורעמדיקע, וואַנזיניקע ליבע האָט אַריינגעוואָרפן אין איין בעט
און זענען נאַכנישט דערגאַנגען צו אַ לייטיש דורכרעדן זיך, ווי
מענטשן מיט שכל.

— לכל הפחות — האָט זי טיילמאַל געפרעגט אין בעט —
וואָלט איך כאַטש געקאַנט פאַרשטיין די באַדייטונג פון די אַלע
מעשיות וועגן די צדיקים. אָבער פאַרוואָס אַזויפיל ליידן?
אַ דרימלדיקער, האָט מרדכי אַרומגעאַרעמט אין דער פינצ-
טערניש, וואָס ער האָט נאָר געקאַנט, און דערפילט דעם מילך-רייה,
געמישט מיט צימערניג-דופט, וואָס האָט געווייעט פון יהודיתנס
גלוסטנדיקן קערפער.

— ווונדער פון מיינע נעכט — האָט ער מיט גערירטקייט
גערעדט און זיינע ליפן האָבן זיך באַהאַפטן מיט דער פרויס
הויט — און ווער ליידיט נישט? גיב אַ קוק — האָט ער צוגע-
געבן — די ליידן וואָס דו ביזט מיר גורם און ווי דו אַליין ליידיסט
צוליב מיר. דאָך, זענען דאָס ליידן באַלאַדענע מיט זינד, ווי דער
אויבערפלאַך פון דער ערד — ווי אַ שלעכטע תפילה.
— וועגן וואָס פאַר אַ זינד רעדסטו? — האָט יהודית געפרעגט,
אַפשוטיסנדיק אים מיט באַהאַלטענער צערטלעכקייט.

— די ליידיג צדיקים נעמען אויף זיך דעם צער — האָט ער
ממשיד געווען מיט הנאה — און טראָגן אים אַרויף אין הימל
צו די פיס פון דער שכינה, און זי איז מוחל. דעריבער פירט
די וועלט ווייטער איר קיום, טראָץ אַלע אונזערע זינד.
יהודית האָט ליב געהאַט זיין געענדערטע שטימונג:

— איז פאַרוואַסזשע, דערקלער מיר, שטאַרבן די צדיקים פון

זעמיאָק אין זייערע בעטן?

— מרדכי האָט זיך מיט פאַרביטערונג אַרויסגעריסן פון צע-
שטורעמטן גוף, דעם שפרודלדיקן מיט לעבן, כדי זיך ווידער צו גע-
פינען אויף דער פעלזיקער און שיפועימדיקער ערד פון דער
ווירקלעכקייט.

— ס'איז אַן אַלטע קשיא — האָט ער געזאָגט ווי אין חלום.
מער צו זיך, ווי צו זיין ווייב — אָבער כדי צו ענטפערן אויף איר, דאַרף
מען וויסן, וואָס עס קומט פאַר אין האַרץ פון אַ ל'ויניק און ער אַליין
ווייסט עס נישט, ער ווייסט נישט, אָז זיין האַרץ בלוטיקט, ער
טראַכט, אָז אַזוי איז דאָס לעבן אין אים. ווען אַ צדיק לאַכט צו
אַ קינד — זאָגט מרדכי, — האָט ער דעמזעלבן צער, ווי אַ צדיק,
וואָס ליידט שווערע עינויים. און ווען אַ ל'ויניק וויינט, אָן וועלכער-
עס-איז סיבה, און אפילו ווען ער איז אין בעט, ווי איך, מיטן
ווייב וואָס ער האָט ליב, נעמט ער אויף זיך אַ זעקס-און-דריי-
סיקסטן טייל פון אַלע ליידן אויף דער וועלט. אָבער ער ווייסט
דאָס נישט און זיין ווייב ווייסט עס נישט, און איין העלפט פון
זיין האַרץ שרייט און די צווייטע העלפט זינגט. צוואַס נאָך מוסיף
זיין ליידן? גאָט האָט אפשר אַזוי געוואַלט, ווער ווייסט, אָז די
לוי'ס זאָלן אַ ביסל אַפרוען, ווער ווייסט.

— זעט אויס, אָז איך בין זייער נאַריש — האָט יהודית
פעסטגעשטעלט מתוך נחת אונטער אירע קאָלדערס, און האָט זיך
זייער צעלאַכט :

— ווייסטו, אָז כ'האָב קיין וואָרט נישט פאַרשטאַנען? — האָט
זי אַריינגעלאַכט אין זיין אויער, באַשיטנדיק אים מיט לייכטע
קושן, מיט וואָס זי האָט געוואַלט באַרעכטיקן איר אומוויסנהייט —
— ווייסטו, אָז איך וועל קיינמאָל נישט פאַרשטיין? דערצייל מיר
בעסער וועגן אַ בעל מופת, וואָס וועט אַרויסציען פון אייך דעם
שלעכטן גייסט, ווי מען ציט אַרויס אַ שפענדל פון אַ פוס, ער
זאָגט אַ תפילה און האַפליאָ, אין הימל אַריין, דייע צדיקים, ווו
זענען זייערע מופתים?

ער האָט זיך געוואַנדערט :

— אַ צדיק מוז נישט באַווייזן קיין מופתים, ער איז ווי דו,

ער איז אליין א לעבעדיק ווונדער. די פארשטייט כאַטש דאָס, דו
נאַרעלע?

אין איינער אַ וויסער נאַכט האָט יהודית אויפגעעפנט אירע
גרויסע פּרעגנדיקע אויגן.

זי איז אַוועק צום טעטיקן שטאַטס-צדיק, רב רפאל
לוי און האָט מיט אים געשמועסט שעהן אין געהיים. עטלעכע
חדשים שפּעטער איז דער צדיק געשטאַרבן ביי אויסטערלישע
אומשטענדן: זיין עדות-זאָגן איז געווען דער איינציקער יסוד
פאַר באַשולדיקן וועמען אין גנבה, האָט ער נישט געוואָלט עדות
זאָגן און די גאַנצע נאַכט פאַרן משפט, האָט ער זיך געוואַנגלט
מיט זיך אליין: ער איז צעריסן געוואָרן צווישן די מלאכים פון
מדת הדין און מדת הרחמים. מיטן באַגינען, האָט ער זיך אַוועק-
געלייגט אויף דער ערד, פאַרמאַכט די אויגן און געשטאַרבן. דער
סוף האָט מרדכיין דערפרייט.

— צוואַס איז דער סוף ווערט אַזש צוויי קרבנות? האָט
יהודית אים געפּרעגט. — קוק, ביי אונז אין קריזשאַווינק, איז
דער שמש וואָס איז געווען פאַר דיר, אויך אויף אַזאַ אופן נסתלק
געוואָרן: אַמאָל האָט אים עמעצער געגעבן אַנצוגעהערן עפעס
וועגן זיין ווייב מיט העשקען, די גאַלדענע מאָרדע, און ער האָט
געענטפּערט: — אַרעמע קליינע נשמה, ווען זי וואָלט געוואָלט,
אַז איך ווייס! כּיבעט איך, זאָגט עס איר נישט. — ער איז אַרייַן-
געגאַנגען צו איר, האָט זיך נעבן איר אַוועקגעלייגט און צומאַרגנס
איז ער געווען קאַלט. אויך ער איז אַ קדוש! אגב, ער איז ענלעך,
ווי איין פּערל צו דער צווייטער, צו דיין ר' רפאל! אַ קליין גוט-
האַרציק יידל, אַזאַ שפיציקער, אַבער ער האָט נישט געשטאַכטן.

— מרדכי האָט זי דורכגעדרינגען מיט זיין בליק:

— וויאָזוי קאַנסטו זאָגן, אַז דער לי'ויניק (גאַט זאָל אים
נעמען אין שוץ און אים דערהויבן), פּונוואָנען ווייסטו, אַז ער
איז געווען אַ שפיציקער? ער האָט זיך דאָך קיינמאָל נישט באַוויזן?
יהודיתנס נאָלעכער האָבן געציטערט, זי האָט געברויזט גע-
שריגן, געלאַכט:

— דו קאַנסט דאָך מיך — האָט זי געזאָגט מיט טרערן —
דאָך וויל איך דיך נישט מבייש זיין. איך בין אַמאָל געגאַנגען

בעטן ביי אים אן עצה : זייט צוויי יאָר, וואָס איך ווױן אין זעמיאַק, האָב איך אים דערקלערט, האָב איך זיך אויף אַ האָר נישט גערירט, איך בין נאָך אַלץ די נאַרישע פון נאַראַנים-לאַנד. וואָס קאָן מען טאָן ? ער, וואָס איז געווען אַזוי נאָענט צו גאָט, אפשר וועט ער מתפלל אַ ביסל פאַר מיר ? נישט אַזוי ?

מרדכי האָט אַ פאַרווירטער אָפּגעווענדט פון איר זיינע אויגן.

— און וואָס האָט ער געענטפערט ?

— פּוסטע זאַכן — האָט זי אויסגעשריגן מיט כּעס, דער- מאַגענדיק זיך אין דער באַגעגעניש — לכתחילה האָט ער נישט געהאַט וואָס מיר צו ענטפערן, ער האָט אַזוי געלאַכט : — דו קוואַל-קעסט ווי אַ הון, האָט ער געזאָגט, דו ביזט יהודית ? דאָן בלייב יהודית, דאָס קעמעל וואָס האָט געזוכט הערנער האָט פאַרלוירן זיינע אויערן, אַט וואָס! — האָט זי פאַרענדיקט און אַ וואָרף געטאָן איר גריווע מיט פאַרביטערונג.

מרדכי האָט זיך נישט באַהערשט אין אויסגערופן :

— דו, מיין משוגע פּערדל.

ער האָט זיך געוואָרפן אויף איר, זי געהאלדזט און גע- שלעפט ביי די צעפּ אין גרויס געלעכטער. יהודית האָט זיך קעגנ- געשטעלט, זי איז אַריין אין איר ווונדערלעכן כּעס. זייענדיק אין תּוך עקזאַלטירט.

זי האָט פאַרשטאַנען, אַז זי בלייבט שוין אַזוי זיין „נאַרעלע“ אויפן גאַנצן לעבן. — איך, וואָס בין נאַריש ווי אַ קאַרטאַפּל — האָט זי צו זיך געזאָגט מיט הנאה — גיי אַריין אין מלכות פון גייסט, איך, וואָס בין נישט געבילדעט, (האָט זי ממשיך געווען, מיט אַ געענדערט קול, ווי מען וואָלט זי געפּרעגט צי זי באַ- טראַכט נישט אַמאָל די בילדונג פאַר קיין חסרון, וואָס זי באַזיצט נישט ברוך השם), איך, וואָס בין בכלל גאַרנישט, איך טראַכט... דאָך, איז אין איר, אויף אַן אומדערקלערלעכן אופן, אויפ- געגאַנגען אַ געפּיל פון גאווה, צוליבן זיין די פרוי פון אַ לוי. און מיט דער הילף פון דעם איידעלן גוטן ריה, האָט זי באַשלאָסן זיך צו פּילן ווי אַ געבוירענע אין זעמיאַק, ווי אַלע אַנדערע.

יהודיתנס נדן האָט זיי דערמעגלעכט זיך באַזעצן אין אַ הייזל פון צוויי צימערן, נישט ווייט פון וואַרשטאַט. אָבער דער קריזיס אין דער קרישטאָל-בראַנזשע איז אַלץ גרעסער געוואָרן און צוזאַמען מיט דער אַרבעטסלאָזיקייט איז געוואַקסן די נויט. די ניי-גע-בוירענע קינדער זענען אוועקגעפאַלן אין צווייטן חודש, פון עפעס אָן אומבאַקאַנטן ביז. בלאַע, דאַרע, איינגעפאַלענע קערפערלעך, זיי זענען באַגראָבן געוואָרן ביים ראַגד פון בית עלמין. אין אַ ווינקל, באַשטימט פאַר קליינע קינדער. צי זענען זיי געשטאַרבן פון קעלט, פון הונגער אָדער פון דער בלאַער קרענק? די ערשטע אירע דריי בויך-פירות האָט יהודית מפיל געווען. יעדעסמאַל ווען ער האָט דערפילט התלהבות אין זיין לערנען תלמוד, האָט מרדכי געטראַכט, אַז דאָס איז פאַרן פרייז פון אומשולדיקן בלוט. און ווען יהודית איז ווידער פאַרגאַנגען אין טראַגן האָט ער באַשלאָסן, אפילו אין סכנה אַ ביסל זיך צו דערווייטערן פון גאַט, פונסניי אַנצוהויבן מיט זיין פעדלעריי.

דאָס איז געווען אין אַ געוויינלעכן ווינטער-מאַרגן, אַ דער-שראַקענע האָט יהודית דערציילט, אַז זי ווייסט שוין דאָס פופצן טעג, נאָר זי האָט נישט געוואַגט אים צו זאָגן.

דער ערשטער דראַנג זיינער איז געווען, צו צודריקן מיט דאַנקבאַרקייט, אָבער פאַרזיכטיק, איר בויך צו זיין בויך. פאַר-וואָס האָסטו נישט געהאַט קיין מוט — האָט ער שמייכלענדיק זי געפרעגט — ס'איז דאָך נישט דיין ערשטער?

יהודית האָט אַ ביסל געשמייכלט, אין זיסער נעבעכדיקייט: — איך ווייס נישט. מיין בויך איז פול מיט פרייד, אָבער די פרייד דערגייט נישט צו מיין האַרץ.

דערוויל האָט זי זיך תמימותדיק צוריקגעצויגן און געהאַלטן זיך ווייטלעך פון איר מאַן, פון יענער זייט טיש, איינגעהילט אין איר אַלטן טיכל, וואָס ער האָט אַמאָל ליב געהאַט. מרדכי איז בלייב געוואָרן, ס'איז פון אים צוגענומען געוואָרן די פרייד, און אַ נשמה-קאַלטקייט האָט זיך צעלייגט אויף זיינע אויגן, ער האָט מיט דערשיטערנדיקער קלאַרקייט געזען די ענדערונגען וואָס זענען פאַרגעקומען אין זיין ווידערלעכער יהודית, זייט די פינף יאָר וווינען אין זעמיאַק.

איז אַ מרחק פון צוויי מעטער, פון דער צווייטער זייט טיש, איז געזעסן אַ פרוי, מיט אַ פנים פון אַ יאָר דרייסיק און אַלט איז זי געווען ווייניקער פון פינף-און-צוואַנציק. אויב זי זעט אויס עלטער, האָט מירכי פלוצים פאַרשטאַנען, איז נישט דערפאַר וואָס די יאָרן האָבן זיך אָנגעלייגט אויף איר גרויסן גוף, נאָר ליכער דערפאַר וואָס איר כאַראַקטער האָט זיך אויסקריסטאַליזירט אין די נויטן פון דער צייט און אָפּגעדריקט אויף אירע פנים שטריכן פון אַזאַ פּריציטיקע אַלטקייט.

זי האָט איצט געהאַט דעם אויסזען פון אַ קאַץ, וואָס וועט זיך נישט ענדערן, כמעט ביז איר טויט. איר שטערן וואָס איז געווען ברייט און ביינערדיק, האָט זיך אויסגעבויגן אינדערהויך, ווי אַ מין קאַפל פון העלפאַנטביין, געגליכן צו אַ פעלז וואָס זיין איינציקער שפיץ נעמט אויף דאָס ליכט פון דער זון. אירע ברעמען האָבן זיך אָנגעהויבן ביים וואַרצל פון איר קורצער און קרעפט־קער נאָז, און זיי האָבן זיך פאַרקרייזט און אויפגעהויבן ביז צו די שליפן אין אַזאַ פולקאַמער פאַרם, אַז מען האָט זיי געקאַנט פאַרגלייכן צו אַ פענדזל פון אַ סופּר סת"ם. צוויי נאָז־קנייטשן האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט ביז צו די ביטערע פאַרשליסונגען פון איר מויל, וואָס צוזאַמען מיט די האַרטע, שיינע באַקן אין יהודיתנס נייעם פנים, האָט עס אויסגעזען ווי אַ מויל פון אַן אַלטער קאַץ.

זי האָט געמורמלט אין נחת :

— דו האָסט רעכט, מיר דאַרפן זיך פרייען.

זי איז מיט אַ האַפּערדיקן טריט אַרומגעגאַנגען אַרום טיש און האָט זיך קרעפטיק צוגעטוליעט צו איר מאַן.

פון גערירטקייט, האָט זי פאַרשטעקט איר פנים אונטער דעם מאַנס באַרד און איז אַזוי פאַרבליבן פאַרבאַהאַלטן, ווי אַ געצוימטע חיה, אירע הענט האָט זי פאַרוויקלט אַרום מירכיס רוקן. ער האָט געפילט איר שווערן, פייכטן אַטעם אויף זיין האַלדז, איינגע־דרימלט אין איר מנוחה, אינגאַנצן אַ צאַרטע, אַ רייצנדיקע.

ער האָט זיך כמעט געשטיקט :

— יאָ, יאָ, לאַמיר זיך פרייען.

אַבער דאָס האַרץ איז געווען פאַרשטיינערט פון טרויער, ער

האָט נאָר געחלומט וועגן קעלט, הונגער און דער בלאַער קרענק, וועגן אלע קללות וואָס האָבן געקאָנט געשען דעם גאָט-געבענטשטן בויך, וועלכן ער האָט געפילט, ווי דאָס פּאַריקע מאָל, צודריקנדיק אים צו זיין בויך. ער האָט לייכט און תאוהדיק געצערטלט יהודיתנס ווייסן האַלדז, און אַ פּראַגע האָט דורכגעשניטן זיין מוח: צי וויל דער אויבערשטער דעם טויט פון זיינע קינדער?

דעם גאַנצן טאָג האָט ער זיך אויסגעשפּרייט פאַרן ארון-קודש אין שול און געפירט אַ וויכוח מיט גאָט. פאַרנאַכט האָבן אים די מתפללים געזען וויינען בדמעות-שליש. ווי אַ משוגענער איז ער אַרויס פון שול שטראַלנדיק פון פרייד, ער האָט פעסט באַשלאָסן.

6

דאָס הייל איז געשטאַנען אין צווייטן עק פון שמעטל, ביי דער סטעזשקע. וואָס שלענגלט זיך אַרויף צום בערגל פון די „דריי ברונעמס“; אָבער דער שניי איז געלעגן הויך אַנ-געבערגט און ער האָט צוגעדעקט אַלץ אַרום, אַז מען האָט גע-מוזט זוכן דעם וועג אין דער פינצטער. יהודית האָט אָפּגעוואַרט זיין אַנקומען; זי האָט געצויגן דעם ריגל, ווי נאָר זי האָט גע-הערט זיינע טריט. פריער האָט זי אָנגעקליבן אין וואַלד אַ ביסל טרוקן האַלץ און די פּלעמלעך פון אויוועלע האָבן זיך געאַמפּערט מיטן געלן אָפּשיין פון אַלטן נאַפּט-לאַמפּ, וואָס האָט זיך גערוי-כערט אינמיטן טיש. מרדכי האָט זיך געווינדערט, זעענדיק יהודיתן ווידער אין איר אַלטן סאַמעט-קלייד, וואָס געוויינלעך האָט זי עס אָנגעטאָן נאָר אין די יום-טוב טעג. ער האָט נישט באַוויזן אָפּצו-טרייסלען דעם שניי פון זיין טולופ, ווי זיין פרוי האָט אים אַרומ-גענומען וואַרעם און געזאַגט מיט אַ קאַקעטישן שמייכל:

— דו זעסט, וואָס דאָ טוט זיך אַלץ אויפן טיש? פינקס מאַמע האָט מיר געבראַכט אַ שטיק פּוטער און דאָס מעל איז פון פרוי בלומענקראַנץ, ווי געפעלט דאָס דיר?

מרדכי איז נשתומם געוואָרן פון איר ליבלעכן און רייצנדיקן

אויסזען. ער האָט זיך צוגעבויגן צום פנים וואָס האָט זיך גע-
לאַשטשעט צו אים:

— טאַכטער מיינע, דער אַ יום טוב געפינט זיך דאָך נישט אין
לוח, ווילד פּערדל וואָס דו ביזט.

יהודיתנס מויל האָט געברענגט מיט אַזאַ פּלאַם־פייער, אַז
אַלץ אַרום איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין פינצטערקייט.

— מיין ווייב — האָט ער געזיפצט — מיין פּערדל, איצט
דאַרף איך דיך איבעראַשן, נישט?

— שווייג שוין — האָט יהודית געזאָגט, נישט גלויבנדיק אים.
זי האָט אַרויפגעלייגט איר פינגער אויף זיינע ליפן, ער האָט
אים געביטן.

— זעסט — האָט ער ווייטער געזאָגט, האַלטנדיק יהודיתנס
האַנט אויף זיין באַק — איך האָב נאָרוואָס גערעדט מיט מאַקס
גאַלדבלום, ער האָט באַקומען פּולמאַכט פון זיין ברודער, געדענקסט
אים? דער געלער מיט דער נאָז, וואָס איז אַוועקגעפאַרן קיין
אַמעריקע צוריק מיט דריי יאָר? מאַקס באַרגט מיר אויס צוויי
הונדערט זלאַטעס און איך פאַר מאַרגן אינדערפרי קיין זראַטאָוו,
וואו איך וועל קויפן אַ ביסל סחורה, כּהאַב אויסגעהשבונוט, אַז
מיט צוויי הונדערט זלאַטעס, וועל איך זיך קאַנען ווידער אַ ריר
טאָן. נו, וואָס זאָסטו וועגן מיין קליינער איבעראַשונג — ער האָט
פאַרענדיקט און מיט פּולע הענט געצויגן צו זיך יהודיתנס גרייווע
און פנים, ווי בעת דער נאַכט־באַהעפטונג.

— פאַרוואָס זאָסטו גאַרנישט?

יהודיתנס געזיכטס־שטריכן זענען געווען האַרט, ווי מעטאַל,
און איר בליק איז געוואָרן צאַרנדיק:

— און אַז איך וועל זאָגן, אַז דו טאַרסט נישט?

— אָבער דו אַליין האָסט דאָך צוריק מיט פיר יאָר געבעטן,

אַז איך זאָל עפעס קלערן וועגן פּרנסה, געדענקסטו נישט?

— נעכטן איז נישט היינט — האָט יהודית אים איבערגעשלאָגן —

דו האָסט געזאָגט אַז דיין אָרט איז אין בית־המדרש פון זעמיאַק
און נישט אויף די וועגן, ווי אַ וואַגלער.

מרדכי האָט אויסגעשריגן:

— און דאָס קינד?

זיין אומרו איז געוואקסן.

זי האָט פּאַנאַדערגעשפּרייט די פּראַנדזן פּון איר שאַל, און תּמימותדיק געלייגט אירע ביידע הענט אונטער דעם סאַמעטענעם בריסטן-בוועם, וואָס זי האָט אויפּגעהויבן ווי אַ קרבּן מנחה:
— זע מיין ברוסט, זע! נישט דער הונגער איז געווען די טיבה פּון אונזערע קינדערס קראַנקהייט, איך האָב דאָ תּמיד אמתע מילך פּון אַ פּרוי, איך...

— און דערנאָך — האָט ער געמורמלט.

— און דערנאָך ?

דאָ האָבן זיך יהודיתנס פינגער אויסגעבויגן ווי פּאַדקאוועט און איר קאַזישער קערפּער, עטוואָס געבויגן פּאַרויס, האָט זיך ווי געגרייט צו אַ שפּרונג און גלייכצייטיק צוגעוואָרפּן אַ פּאַר-ביטערטן בליק צו איר מאַן, זי האָט פּריי געלאָזט איר צאַרן:
— און דערנאָך, ווער זאָגט דאָס, אַז איך וועל דיך לאָזן פירן אַ לעבן פּון אַ בלאַנדזשנדיקן הונט? דו, אַ פּרומער מענטש אַזאַ ירא-שמים, ווי עס האָט מיר היינט דערציילט פינקס מאַמע, אַ ביסל צושפּעט — אַז איך דאַרף זיך פילן נאָענטער צו גאָט, זינט איך בין געוואָרן דיין ווייב.

— אוי, די שלאַנגען-צוגגען, זיי וואַלטן מיט הנאה גע'מעלה-גירהט: גיט נאָר אַ קוק, וואַלטן זיי געזאָגט, די פּריצהטע עסט קאַוואַר, בעת ער איז גע'ונד און וואַלגערט זיך ערגעץ אויף די וועגן. יאָ, אַ שאַד וואָס ער האָט חתונה געהאַט מיט דער ליאַלקע, ער וואַלט באמת געוואָרן אַ הייליקער מאַן מיט דער הילף פּון אַן אמתער יידישער טאַכטער פּון זעמיאַק, וווּ דאַונט ער? אויף אַ באַרג היי, מיט וועמען פירט ער זיינע וויכוחים? מיט די קי. יהודית האָט זיך געטרייסלט פּון כעס, אָבער פּלוצים האָט זיך באַווייזן אַ שמייכל אויף אירע ליפּן, זאָגנדיק: — און דערנאָך... מרדכי האָט ערנסט איבערגעפרעגט:

און דערנאָך ?

וועלנדיק אויסמיידן איר מאַנס בליק, איז יהודית ארויפ-געפאַלן אויף זיין האַלדז און מיט אַן אינטימן און סודותדיקן טאָן, דורכזיכטיק ווי דאָס קול פּון א יונג מיידל, האָט זי אריינגע-שעפטשעט אין זיין האַריקן אויער אַריין:

— און דערנאך, דערנאך... וועל איך טראכטן אליין.
מרדכי האָט אויפגעהויבן זיינע אַרעמס אין וואַרעמער שטימונג.
— גאָט אין הימל, ס'איז דאָך ממש אַ ווונדער, אַ נס.

בשעת אַ שכנה האָט געוואָשן יהודיתנס שויס, האָט מען אָפּ-
געוואָרט דאָס געשריי פון נייגעבוירענעם. ער איז ערשט גע-
קומען אין דער זעקסטער מינוט. די הייבאָם האָט אַריינגעלייגט
אַ פינגער צווישן די יאָסלעס פון עופעלע, צו דער גרויסער איבער-
ראַשונג פון דער קימפעטאַרן, האָט זי אַרויסגענומען אַ שטיק
פאַרגליווערט בלוט אין דער גרויס פון אַ ניסל. זי האָט אַרייני-
געעטעמט לופט אין אירע לונגען און אַריינגעפירט איר צונג
אין זיין מיילעכל, אַריינבלאָזנדיק אַ שפעדיקן שטראָם פון לופט.
דאָס קליינע בלוילעכע שטיק פלייש האָט אויפגעציטערט. אין זיין
אַנשטרענגונג צו עטעמען, האָבן זיינע קלייניקע הענטלעך און
פיסלעך זיך געקאַרטשעט און געקנוילט, ביז דאָס מויל האָט זיך
געעפנט מיט אַ לאַנגען, דינעם געשריי.

— צו וועלכן גוטן — האָט די סקעפטישע הייבאָם געמרוקעט,
און יהודית איז אַ פאַל געגעבן אויפן קישן, אַ דורכגעווייקטע
ביז אירע ביינער, שלום מאַכנדיק מיטן לעבן. דאָס נייגעבוירענע
נפשל איז געבליבן לעבן, קעגן יעדער דערוואַרטונג.

פון שוואַכענקען קערפערל, ווי ס'האָט קוים געטליעט אַ טראַפּן
לעבן, האָבן אַרויסגעשטאַרצט צוויי רונדע, כיטרע אויגעלעך. פון
וועלכע מ'האָט געקאַנט לייכט געטראַפּן ווערן, ווי פון אַ באַריר
מיט אַ פינגער אין אַ פאַרשאַרפטן שפּיק, לויט ווי יהודית האָט
זיך באַלד אויסגעדריקט:

— דאָס וועט זיין אזאָ צוגעשפיצטע שאַרפקייט, וואָס וועט
שטעכן אַנדערע, אַדער זיך אליין.

— איך האָב מורא אז ער האָט די טבע פון אַ מאַסקיט, —
האָט מרדכי געמורמלט אומצופרידן.

ער איז געווען פאַרדאָגהט פון זונס קליינעם וווקס. ער האָט
אין אים נישט געזען דעם אמתן נאַכווקס פון דער דינאַסטיע; ס'איז

א טעות פון הימל, האָט ער צו זיך געזאָגט לשם נחמה. ווען יהודית האָט אים באַשאַנקען מיט נאָך דריי לויס, האָט ער פאַרגעסן זיין ערשטע אַנטוישונג, געדאַנקט דעם דערבאַרעמדיקן אַין הימל און האָט מוחל געווען דעם מאַסקיטל.

דאָס מאַסקיטל איז ווייזט אויס געווען באַהערשט פון זעלבן ווילדן אומרו וואָס געוויסע אינזעקטן. ער האָט נישט אויפגעהערט צו קריכן, גראַבלען און באַוועגן מיט אַלע חושים, ווי ער וואָלט וועלן אויספילן מיט זיין אַרומהאַפקען דעם גאַנצן חלל — וואָס זיינע דאַרינקע אַברימלעך האָבן אים נאָר דערלויבט. יהודית איז דערפון שטאַרק נתפעל געוואָרן :

— פאַרוואָס זאָל איך אים צוריקהאַלטן? — האָט זי ברוגוזדיק געפרעגט מרדכי, אַז איך נעם אים אָן ביים הענטל איז אַ סכנה אַז עס קאָן זיך אַפּרייסן. אַגב האַלט איך, אַז דו ביזט לגבי אים נישט גערעכט, ער איז פון זיך אַליין נישט געקומען אויף דער וועלט, און עס קאָן אויך זיין אַז ער איז אַ זון פון דיין בלוט און פלייש, וואָס?

— נאָר פון מיין בלוט און פלייש? וויי און וויינד.

אַלס פּועל־יוצא פון דעם, האָט מרדכי אַ ביסל מזלול געווען אין דער רעליגיעזער דערציונג פון מאַסקיטל, אַפּגעבנדיג די בעסטע צייט פאַר זיינע לעצטע דריי זין, וואָס האָבן איבערגעשטיגן זייער עלטסטן ברודער, אין וואָס און אין לערנען; און ווען בנימין איז אַלט געוואָרן אַכט יאָר האָט זיין פאָטער אים אַוועק געגעבן צו זיין אַ לערנינגל ביי אַ שניידער. אויב ער וועט נישט ברענגען קיין שום שכל, וועט ער כאַטש איינשפּאַרן אַ מויל צום מאַלצייט.

בנימין איז באמת געווען אַ צוגעשפיצטער, ווי יהודית האָט געזאָגט, אַבער אויף אַזא אופן, אַז די שאַרפּקייט פון זיין נשמה איז שטענדיק געווען געווענדט, פון זיין אייגענעם ווילן, קעגן זיך אַליין.

אויסגעשטעלט אויף די קאַפּריון פון זיין בעל־בית, האָט זיך זיין שפיציקייט נאָכמער פאַרשאַרפט און ער האָט געליטן. די אומבאַוועגלעכקייט האָט אים דענערווירט, אַלע חיה'שע כוחות וואָס האָבן אָן אויפהער געטאַנצט אין זיין גוף, האָבן אים געמאַכט

אויפצאפלען אויפן פיסן־בענקעלע יעדע רגע, זייענדיק צוגעשמידט
צו אים, ווי אַ געפאַנגענער.

פאַרזונקען אין זיך אַליין, און האַלטנדיק זיך דערווייטערט פון
דער טיפּזיניקער סבליבה פון די לויס, האָט ער אַנגעהויבן באַ-
טראַכטן די וועלט מיט איין נישט־ידיש אויג, און דאָס זון אַ
ריין פּערזענלעכן, ממש אייגענעם ברוגז־דיקן קוק. למשל, ער
האָט געוויסט, אַז דער צדיק איז דער מלך פון זעמיאַק, און נאָך
גרויסמאַכטן עקזיסטירן אויף דער וועלט; און אפשר, האָט ער,
נישט אָן ביזויליקייט געזאָגט, איז פאַראַן ערגעצווו אַ צדיק,
אַ גרעסערער פון דעם וואָס אין זעמיאַק, ווער ווייסט.

זיינע ספקות זענען מער אויסקריסטאָליזירט געוואָרן אין טאָג
פון זיין בר־מצוה, ווען מען שטעלט פֿאַר, לויטן מנהג, דעם
נייעם בר־מצוה פֿאַרן צדיק פון שטאַט.

דער שטאַטס־צדיק איז דערגאַנגען צום חשובן עלטער פון
זיבעציק יאָר, ער האָט געליטן פון רעומאַטיזם. אזויווי זיין
שוואַכקייט האָט אים פאַרשפּאַרט אין דער שטוב, האָט אים דער
יונגער דור געקענט נאָר פון די אַפּקלאַנגען וועגן זיינע געטלעך־
מיסטישע מעשים, איז דערפֿאַר אין זייער דמיון, זיין געשטאַלט
געזען זייער דערהויבן. זיין הויז איז געשטאַנען אַן איינגעבוּיגנס
אין גאַס פון די גלאַז שפּאַנערס, ביים אַריינגאַנג האָבן זיין נאָך
געוואַלגערט אַרום די צוויי עקן פון פּלויט, די פאַרזשאַווערטע
קייטן פון אַלטן געטאַ.

בנימין, אַנגעטאַן אין אויסגעבאַרגטן מלבוש צו זיין בר־מצוה־
פייערונג, איז מיט גערייצטע געפילן אַריינגעגאַנגען אין אַ זייער
טונקעלן קאַרידאָר מיט אַ זייער שלעכטן ריח. ער האָט גע-
שמעקט מיט דער נאַז אויף רעכטס און אויף לינקס, אין דער
אומזיסטיקער האַפענונג אויפצודעקן עפעס אַ כאַראַקטעריסטישן
סימן פון אַ ל׳וֹיִן־קס דאָזיין. אָבער אַז ער איז אַדורכגעגאַנגען
אַ פינצטער שטיבל, אין באַגלייטונג פון זיין בלייכן פֿאַטער און
דער אַרעמער יהודית, וואָס איז נתפעל געוואָרן פון דעם ״ווינדער״
פֿון דער נאָענט, האָט ער אַנטדעקט, צו זיין פאַרווינדערונג, אַ
בוידעם־שטיבל, אַ פינצטערס, אַ טרויעריקס. די משונה־דיקע מעבל
אַנגעוואָרפן אַן סדר, עפעס אַ ציטערדיק ליכט וואָס איז זוייט

אויס געקומען ערגעץ פון א קוך-קוימען, און א שטויב-שיכט, דינער פון דין.

— גיי נאָר פאַרויס — האָט יהודית געשריגן, אַריינשטופנדיק אים אינדערמיט פון שטוב.

— נו, נו, נו — האָט עפעס אַ קול, אַ ברום געטאָן.

בנימין האָט געגלאַצט מיט די אויגן און דערזען אַן אַלטן מאַן, וואָס איז געזעסן אין אַ ווינקל, הינטער אַ שמאַל אייזערן בעטל, אַ שוואַרצע יאַרמלקע אויפן רויטלעכן שאַרבן, דער קאַפּטן אַרומגענומען מיט אַ זילבערנעם גאַרטל. דער אַלטער איז אַנטקעגנגעגאַנגען, אַנגעשפּאַרט אויף אַ פּאַרויס-שפּאַרנדיקן שטעקן, ווי אויף אַ שוואַכן נישט גענוגנדיקן רודער און זיין גוף האָט זיך איינגעבויגן אין שאַטן, מיט אַ קרעכצן פון אַן אויס-געשעפטער חיה.

ווען ער האָט זיך דערנענטערט צו בנימינען, האָט דאָס יינגל פעסטגעשטעלט מיט הנאה, אַז דער ל'ו'ניק טיילט זיך מיט גאַרנישט אויס פון די אַנדערע זקנים, וואָס פּלאַפלען אויף דער שטיינערנער באַנק פאַר דער שול און ציען אויס מיט זייערע קנאַ-כיקע פינגער, די אויערן פון יעדן פאַרבייגייענדיקן יינגל. דער-מוטיקט אַ ביסל, האָט בנימין געכאַפט די אַראַפהענגנדיקע זאַנט פון זקן און האָט זי אַרויפגעלייגט אויף זיין קאַפּ, זי האָט אים צוגעדעקט ביז איבער די אויערן.

— גאַטעניו, זאָל דער הייליקער צדיק מוחל זיין דעם קליי-נעם קונדס — האָט מרדכי אויסגערופן אין גרויס פחד.

ער האָט זיך געוואַנדן צום יינגל, וואָס האָט געשמייכלט.

— וואָס האָב איך דיר געזאָגט? מען דאַרף קושן דעם

צדיקס האַנט.

— אַזוי איז זייער גוט, זייער גוט — האָט דער אַלטיטשקער

ציטערנדיק געזאָגט. ער האָט, זעט אויס, פון דעם זייער הנאה געהאַט — זייער גוט, דאָס יינגל האָט זיך אַליין געבענטשט, זייער גוט.

— ער האָט געגלעט בנימינס קאַפּ, אַראַפּנידערנדיק די

האַנט ביז צו דער גאַמבע, וואָס ער האָט אונטערגעהויבן מיט ליבשאַפט:

— דאָס איז בנימין, דער זון פון מרדכי?
דאָס יינגל האָט באַשטעטיקט מיט אַ פריינדלעכן בליק.
— איז דאָס דער נייער ייד, וואָס גאָט האָט אונדז היינט
געברענגט?

— יאָ — האָט בנימין געענטפערט מיט עניוּות.
אונטער די געדיכטע ברעמען האָבן געפינקלט דעם צדיק
בליקן מיט אַ מין בלאַלעכער איראַניע. זיין אויג איז געווען
אויפגעהייטערט, און שום קנייטש, אָבער אין דעמזעלבן אויגנבליק,
ווען דעם אַלטנס אין דעם יינגלס אויגן האָבן זיך באַגעגנט, האָט
בנימין, אַ דערשטוינטער, פלוצים אַראָפגעלאָזט זיינע ברעמען.
און אינערלעכער ציטער האָט אים באַנומען.
— זאָג מיר נאָר, בנימין, וואָס ווייסטו פון חומש?
דאָס יינגל האָט געשוויגן.

— זאָל דער הייליקער צדיק מוחל זיין — האָט מרדכי
געזאָגט — דאָס יינגל לערנט נישט, ער איז אַ לערנינגל ביי
אַ שניידער.

אַ טיפע שטילקייט האָט באַהערשט דאָס שטיבל. יהודית
האָט אָנגעקוקט איר מאַן, וואָס האָט זיך פון בזיון צוריקגעצויגן
צו דער טיר, און בנימין האָט זיך צעוויינט.
— און איך, וואָס ווייס איך דען פון חומש? — האָט דער צדיק
פלוצים געזאָגט מיט אַ וואַרעם קול, כדי צו באַרויכן דאָס
יינגל.

בנימין האָט אָן איבעראַשטער אויפגעהויבן די אויגן. דער
ביינערדיקער און ווייסער קאַפּ האָט זיך עצבותדיק געשאַקלט,
דאָס מויל פון אַלטן גוטן ייד האָט זיך צעשמייכלט.

— נו, נו, אַ קליינער שניידערל ביזטו? — האָט דער צדיק
געמורמלט מיט ציטער און האָט צוגעטאָן זיינע פינגער צו
דעם יינגלס קליינע האַנט, אויפגעהויבן זי פאַמעלעך צו די, אין דער
באָרד, באַהאַלטענע ליפּן, און זי געקושט.

דערנאָך איז ער צוריקגעקומען צו זיך און האָט אַרויסבאַגלייט
זיינע געסט מיט מיני העוּרות, וואָס האָבן באַדייט, און די באַגעגעניש
איז געענדיקט.

יעדער איינער האָט געוואָלט באַקוקן די האַנט, וואָס דער צדיק האָט געקושט. אַ געלער שימער איז נאָך קענטיק געווען אויף איר, אַ שפור פון צדיקס מייל, מיט גאַנץ בולטע שפורן פון טאַבאַק, און מען האָט דאָס יינגל באַשווירן, ער זאָל די האַנט נישט אָפּוואַשן אַזוי לאַנג, ווי דער געלער שימער וועט זיך נאָך אַנזען. דער פאַל האָט אינגאַנצן באַנומען דעם יינגלס נשמה, ער איז געצערטלט געוואָרן דורך באַזוכערס און דורך זיינע ברידער. ווען מ'האַט אים פאַרגעשלאָגן אַרומצובינדן די האַנט מיט אַ טיכל האָט ער עס מקיים געווען אָבער מרדכי האָט גע- צויגן מיט די פליצעס און געזאָגט, אַז אַן שום ספק איז דאָס איינע פון די ווונדערלעכע מעשים פון די צדיקים. בנימין אָבער איז מער נוטה געווען צו דער מיינונג פון זיין מאַמע, יהודית, וואָס האָט געזאָגט, אַז סוף-סוף איז דער צדיק אין אירע אויגן: „אונזער גוטער אַלטיטשקער“.

מיט בנימינס אָפּפאַרן קיין ביאַליסטאָק, ווערן פאַרשווונדן אילוזיעס איבער די צדיקים-ווונדער. נאָך עטלעכע יאָר ווערט ער אַן ערנסטער און דערצויגענער בחור מיט איידעלע אויגן, אַן שום ספעציעלע אייגנשאַפטן, אַן אַבסאָלוט שניידער-יינגל.

ביאַליסטאָק איז אַ ממשותדיקע שטאָט מיט גרויסע הייזער און דריי רעדלידיקע וועגעלעך, וואָס זענען פון אַלע בחינות ענ- לעך צו די בילדער אינעם אינציקן עקזעמפלאַר פון פוילישן זשור- נאַל, וואָס געפינט זיך ביי זיין פריערדיקן מייסטער.

דאָרט איז ער פאַרבליבן גאַנצע צוויי יאָר; מ'האַט דאָרט גע- אַרבעט פּופּצן שעה אָן איבערייס, אין אַ קליין פאַרויכערט צימערל מיט שטענדיקן טשאַד פון פרעס-אייזן. דער שווייס פון פינף מענטשן האָט נישט ווייניק מוסיף געווען צו די סטאַבילע ריחות. בנימין איז דאָרט געווען אַ שותף, אַ לערניינגל, אַ לויפ- יינגל, אַ משרת צו אַלץ, אַ ניאַנקע צו די קינדער און אַ קוכער אין אַ נויטפאַל, ווען די פעטע בעל-הביתטע איז געווען פאַר- מאַטערט. אָבער אים האָט זיך געדוכט, אַז ער לעבט איבער אַן אייגנאַרטיקע אַוואַנטורע אין דער געשיכטע פון די לויס, ווייל

אלק, ביז צו דער שווארצער לופט פון וואַרשטאָט, האָט געשטאַמט
פון אַ וועלט, וואָס איז געווען אַן שיעור רעאַלער פון זעמיאָק,
די נעסט פון הלומות.

מיטאַג האָט ער געגעסן צוזאַמען מיטן פרעסער, הער גאַלד־
פּאַדן, אַן אַלטער בחור, וואָס דער בעל־הבית האָט געדראָט אים
אַרויסצוטרייבן, ווייל זיינע דאַרע הענט האָבן שווערלעך געהויבן דאָס
גרויסע פרעסאיזן. בנימין האָט זיך מיט אים פאַרבונדן אין אַ
פריינטשאַפט אַן ווערטער, אַ פריינטשאַפט פון קליינע טאַג־טעג־
לעכע זאַכן. איינמאַל, ווען דער שרעקלעכער הער ראָזנעק איז
אוועק אַפּטראָגן אַ טייערן אַנצוג, האָט בנימין אויפגעהויבן זיין
נאָז פון שפיצנאָדל און געזאַגט, נישט טראַכטנדיק:

— אַנטשולדיק מיר, טייערער הער גאַלדפּאַדן, צי מעג איך איין
פרעגן, וואָס איר וועט טאָן דעם טאַג, ווען איר וועט מער נישט
קאָנען אויפהויבן דאָס פרעסאיזן?

גאַלדפּאַדן האָט אוועקגעשטעלט דאָס פרעסאיזן אויפן זריי־
פּוס, און זיין ווייך פנים, אַן אַנגעשוואַלנס פון פּערציק יאָר
רוי־שטיקעניש, האָט באַקומען אַ נישט אַנגענעמען אויסדרוק.
— וואָס איך וועל טאָן, האָט ער געענטפּערט געלאָסן, מיט
גאַטס רשות, מיין קינד, וועל איך פּגין פון הונגער.
— אָבער איר זענט דאָך אַן ערלעכער ייד, פּאַניע גאַלדפּאַדן.
און גאַט וועט נישט...

— איך בין נישט קיין ערלעכער ייד — האָט אים דער
אַלטער גראָב איבערגעריסן.

מיט די ווערטער האָט זיך דאָס פנים זיינס ווי אויסגעקרימט
פון שרעק, און בנימין האָט דערקענט דעם בעל־הבית, ה' ראָז־
נעקס טריט אין שכנותדיקן צימער.

צומאַרגנס איז הער גאַלדפּאַדן געווען מער אַפּנהאַרציק און
האַט מגלה געווען פאַרן בחורל, אַז שוין מער ווי זעקס חדשים,
ווי ער גלויבט נישט מער אין גאַט. בנימין האָט אים אַנגעקוקט
נישט פאַרשטייענדיק אים: הער גאַלדפּאַדן, דער איידעלער מענטש
וואָס האָט אים ארויסגעוויזן מער אויפּמערקזאַמקייט ווי יעדער
אַנדערער מענטש אויף דער וועלט, אויסער דעם לי־ניק, ער
איז דאָך זיכער נישט קיין רשע, איז וואָס זאָל דאָס באַדייטן?

— וואס האָט איר געמיינט דערמיט, הער גאַלדפּאַדן, ווען איר האָט געזאָגט, אַז איר גלויבט נישט מער אין גאָט? איך בין נישט זיכער, צי איך פאַרשטיי דעם יסוד פון אייער געדאַנק. דער אַלטער האָט אַוועקגעדרייט דעם קאַפּ, ער האָט אויסגעזען צו זיין גערייצט פון בנימינס טאָן, וועלכער האָט רויק ממשיך געווען מיט דערזעלבער סקעפטישקייט:

— צי זאָל איך אַרויסדרינגען פון דעם, טייערער הער גאַלדפּאַדן, אַז איר גלויבט נישט, אַז גאָט האָט באשאפן דעם הימל און די ערד און אַלץ וואָס איז נאָכגעקומען?

רעדנדיק אַזוי, האָט עפעס אויפגעבליצט אין זיין מוח: אַז דער גוטער גאַלדפּאַדן גלויבט פשוט נישט אין גאָט.

— אָבער קוקט זיך צו, פאַניע גאַלדפּאַדן — האָט ער געזאָגט מיט ציטער — אויב גאָט איז נישטאָ, איז וואָס זענען מיר, איר און איך?

דער אַלטער האָט געשמייכלט פון רחמנות, זיין קול האָט אומזיסט געזוכט אַ האַפּערדיקן טאָן:

— אַרעמע יידישע אַרבעטער, נישט אמת?

— דאָס איז אַלץ?

— צו מיין גרויס צער — האָט געזאָגט דער אַלטער פּרעסער.

די זעלבע נאַכט, ליגנדיק אויפן שטרויזאַק, ווען בנימין האָט געפרוווט זיך פאַרשטעלן די אַלע זאַכן, ווי עס האָט זיי געזען גאַלדפּאַדן איז ער, דער נאָדל־פּאַדעמדיקער, געקומען צו דערזעלבער אומגלויבלעכער מסקנה, אַז גאָט עקזיסטירט נישט, אַז זעמיאַק איז נישט מער ווי אַ נישטיקער טייל פון דער וועלט. אויב אַזוי האָט ער זיך געפּרעגט, ווהיין גייט דער גאַנצער צער? און ווען ער האָט ווידער געזען דאָס פאַרצווייפלטע פנים פון גאַלדפּאַדן, האָט ער אויסגערופן מיט אַ קול, וואָס האָט דורכגעשניטן די נאַכט אין וואַרשטאַט:

— דער גאַנצער צער ווערט פאַרלוירן, אַלע ליידן גייען צום טייוול.

ער האָט ווייטער נישט געקאָנט רעיוועווען, ער האָט לאָנג געוויינט און איז אַנטשלאָפן געוואָרן.

דער פרעסער איז מיט יעדן טאָג געוואָרן אַלץ מער נאָכ־
לעסיקער; אַז דער בעל־הבית איז נישט געווען האָט ער אויפ־
געהויבן דאָס פרעס־אייזן מיט ביידע הענט. לטוף איז עס אַראָפ־
געפאלן און עס איז אַנטשטאַנען אַ פלאַם־פייער פון שטאַף און
טרוקן האַלץ.

פון דער שריפה איז נאָר געבליבן אַ שוואַרצער פלעק אויף
דער פּאַרלאַגע; אָבער צומאָרגנס, ווען בנימין האָט נישט מער
געזען דעם אַלטן ביי דער אַרבעט, האָט ער מיט אַ מרהשחורה־
דיקן שווייגן אָנגעקוקט דעם הער ראָזנעק.
נאָכמיטאָג האָט זיך באַוויזן אַ בחור, וואָס זיינע אַרעמס
זענען געווען דאָרער ווי גאַלדפּאָדנס, אָבער ווייזט אויס, נישט
צום פרעסאייזן.

בנימין האָט זיך מיט אים נישט געחברט. יענער האָט דער־
ציילט ניבול־פה מעשהלעך, געטראָגן אַ קראַוואַט און ליב געהאַט
אַפצושפעטן פון די „קליינע מוחות“, וועלכע זעען נישט דאָס
לעבן אין אמתן ליכט. דאָס איז געווען דער ריכטיקער כּופּר
בעיקר, דער אמתדיקער גאָט־לעסטערער, אינדערציט וואָס גאָלד־
פּאָדן האָט נישט פאַרלוירן די טראַדיציאָנעלע צורה פון אַן
ערלעכן ייד. אָבער אין איינעם אַן אַונט האָט בנימין זיך געפונען
אין אַ געסל, וווּ ס'האַבן זיך אויפגעהאַלטן נקבות. דער פּושע־
ישראל האָט אַלץ אַראָנזשירט. ווי אין אַ חלום, איז בנימין
אַרויפגעגאַנגען אויף סאַמעטענע טרעפּ און איז דערגאַנגען צו
אַ פרעכטיקן קאַרידאָר פון אַ פּאַלאַץ. ער איז אַריין אין אַ
צימער פון אומגעוויינלעכן לוקסוס, באַצירט מיט שפיגל־ווענט,
דאָן איז דערשינען אַ פעטע מאַדאַם, וואָס האָט זיך אַרויסגעוויזן,
אַז זי איז נישט מער ווי אַ ליאַלקע פון רויט צאַפּליק פלייש.
איבער דעם עלעקטרישן לאַמפּ האָט מילד געלויכטן די וווּ פון
שיר השירים:

„מיט מיר פון לבנון מיך כלה, מיט מיר וועסטו פון לבנון
קומען“.

ער גייט אַרויף פון אַ באַד, זאָגט אים די ליאַלקע ער זאָל
זיך צו איר דערנענטערן, און זי ווינקט צו אים און ציט אים

מיט אלע כישוף-הנדלעך און שיינע מאַניערן, בנימין האָט גע-
מורמלט אויף פּויליש:

— אַנטשולדיקט, מאַדאַם.

ר'האַט אַ צי געטאָן דאָס שלאָס און געמאַכט אַ ויברח.

7

אַז ער איז צוריקגעקומען קיין זעמיאַק, האָט בנימין לגמרי
מוותר געווען אויף יעדער אמת-זוכעריי; ער האָט נאָר גע-
שטרעבט צוריקגעפונען די רעשטלעך פון יענער טאַג-טעג-
לעכער רייניקייט, וואָס ער האָט פאַרלאָזן צוריק מיט צוויי יאָר
און פון איצט זי געשטעלט העכער פון אַלץ.

יהודיתנס נאָו האָט געציטערט, אידע געגל זענען בולטער
געוואָרן. מרדכי האָט אים מקבל-פנים געווען לויט זיין
שטייגער, געפאַרשט זיין זונס פנים, און ווען ער האָט אים אויפ-
גענומען מיט אַ ברוך-הבא און צוגענייגט זיינע וואַנסן צו בנימינס
שטערן, האָט ער פאַרשטאַנען, אַז ער האָט צוריקגעפונען זיין
שלימות: — רבנו של עולם, אויב דאָס אַלץ איז אַ טעות, איז
מיר דאָס ליבער פון די אַלע קליינע אמתן פון די כופרים.

אַבער די צעשידנדיקע ריכטליניען זענען ווייטער געבליבן,
אומקלאַר, ווייל אויב זעמיאַק איז נאָר אַ חלום, איז וואָס איז זי
פאַר בנימינען, וואָס האָט אין דעם חלום קיין חלק נישט?
אינעם יאָר פון זיין צוריקקומען אין זיין געבורט-שטעטל,
איז ערגעצווו אין איראָפּע אויסגעבראַכן אַ מלחמה.

די המימותדיקע נשמות פון זעמיאַק האָבן זיך ערשט דער-
וואָסט פון דעם אין חודש פעברואַר 1915 דורך בריוו פון פאַריי,
בערלין און ניו-יאָרק, אָפּגעריסענע משונהדיקע קלאַנגען האָבן
פאַרכאַפט דאָס שטעטל. מען האָט פאַרשטאַנען פון זיי, אַז די
יידן פון פראַנקרייך און דייטשלאַנד האָבן געמוזט אַנטאָן די אוי-
ניפאַרמען פון שנאַה, כדי זיך צו שלאָגן ווי חיות רעות. די
קריסטן האָבן זיי געצווונגען צו דעם.

די אַלע מוראדיקע זאַכן זענען געוואָרן די טעמע פון שאַרפע

וויכוחים צווישן די זקנים, וואָס אַ טייל פון זיי האָבן געטענהט. אַז מען טאָר נישט וואַרפֿן די שולד אויף די יידן, וואָס זענען געצווונגען געוואָרן צו טראָגן דאָס געווער פון די גוים. אָבער די אַלע רייד האָבן געברענגט טרויער, תפילות און תעניתים. ווען ס'איז אָנגעקומען די ידיעה, אַז בחורים פון זעלבן ישוב, ברידער, וואָס זיצן אין פיינטלעכע לענדער, זענען אין דער סכנה מלחמה צו האַלטן איינער קעגן צווייטן, ווי דער מנהג איז ביי קריסטן, און נאָך אומדערהערטע מערדערייען, האָט אַן עצבות זיי באַנומען. האָבן יידן, קרכנדיק, איבערגעחזרט די פאַרהוילענע ווער: טער פון צדיק: „דאָס אַלץ קומט — האָט ער געזאָגט אויף אַן אסיפה פון זקנים — ווייל ישראל איז שוין מיד צו טראָגן די שווערד וואָס ליגט אויף זיין האַלדז, דער שער לעזאזל האָט זיך אויסגעמישט צווישן די אומות, ער בוקט זיך צו זייערע אָפגעטער, ער טוט שלעכטס, און ס'איז אים מער נישט נויטיק די נאַענטקייט פון גאָט. אונזערע אומגליקלעכע ברידער זענען געוואָרן פראַנצויזן, דייטשן, טערקן און אמשר אויך כינעזער, מיינענדיק, אַז זיי האָבן אויפגעהערט צו זיין יידן און ס'איז שוין געקומען דער סוף פון זייערע ליידן. און אַט זעט דער אויבערש-טער דאָס, וואָס ער האָט קיינמאָל אין משך פון צווייטויזנט יאָר גלות נישט געזען: יידן אָנגעטאָן אין פרעמדע מלחמה-מלבושים, זיי רעדן אויף פאַרשידענע לשונות, בוקן זיך צו געטשן און הרגנען זיך קעגנזייטיק אויס. ס'איז דאָך אַ קללה!“ און דער צדיק האָט זיך אוועקגעזעצט אויף דער ערד, באַדעקט זיינע ווייסע האַר מיט אַש און זיך געשאַקלט ברומענדיק, ווי אַ פאַרווונ-דעטע חיה.

די ווייבער האָבן דערציילט אַן אויסטערלישע מעשה, וואָס מ'ווייסט נישט ווער ס'האָט זי געבראַכט קיין זעמיאָק: ס'איז נאָכט אויפן פראַנט, פֿינצטער, אַ שאַס, דער ייד וואָס האָט גע-שאַסן, דערהערט אַ געיאַמער... דעמאָלט האָבן זיך אים די האַר אויפן קאָפּ אויפגעשטעלט, ווייל אין דער פֿינצטער, דריי שפּאַן פון אים, זאָגט דאָס קול פון שונא די לשון-קודשדיקע ווידוי-תפילה. רבוננו של עולם, דער סאַלדאָט האָט געהרגעט זיין יידישן ברודער! וויי און וויינד. ער פאַרוואַרפט זיך ביקס און לויפט

אינמיטן פראַנט צו זיין פאַרווּנדעטן און צו זיין חרפה. פון שונאָס זייט שיסט מען אויף אים, פון זיין זייט שרייט מען ער זאָל צו-ריקגיין, ער בלייבט אינמיטן פראַנט און שטאַרבט. וויי און ווינד. די מלחמה האָט זיך נישט געענדיקט, ביז ס'האָבן זיך אַדורכ-געריסן קלאַנגען וועגן דער רעוואָלוציע, און דאָן וועגן פאַגראַמען; וואָס האָבן זיך פאַנאַנדערגעטראָגן ווי אַ ווילד געפייף איבער פעלדער. גאַנץ אוקראַינע איז איינגעטונקען אין פייער און בלוט. ווי רויבפייגל האָבן זיך אַראַפגעלאָזט די באַנדעס פון מאַכנאָ און פעטלורע, אויף די יידישע קהלות פון גרויסן סטעפּ. די מענטשן פון זעמיאַק גופא, וואָס זענען נאָך געזעסן זאַרגלאָז הינטער די בערגלעך, האָבן נישט געוואוסט וואָס צו טראַכטן. אַ סך מאָל זענען זיי איבערגעשראַקן געוואָרן דורך פאַלשע ידיעות און זענען אַנט-לאָפן אין באַוואַלדיקטן געבערג. די פאַרבליבענע אין זייערע בעטן, האָבן געהוקט פון די צוריקגעקומענע פליטים, אַזוי ווייט, אַז אין דער שעה פון אמתער סכנה, איז אַ גרויסע צאל מענטשן לייכט אַריינגעפאַלן, מחמת זייער סקעפטישקייט, אין דער „נעץ פון פאַלשע בהלות“—וואָס זענען תמיד פאַרויסגעלאָפן פאַר דער פאַק-טישער סכנה.

אינדערנאַכט פאַרן סוף, האָט מען געזען גרויסע פלאַמען אַפשיינען פון דאַרף פסקאָוו. ווייל דער חודש אויגוסט איז געווען אַ ברענענדיק-הייסער, זענען מענטשן געווען זיכער, אַז דאָס איז אַ וואַלד-שריפה. מיטן באַגינען האָבן אָפּגעהילכט די ערשטע געשרייען, אַלץ איז צוגעגאַנגען זייער גיך. די קאָזאַקן האָבן שוין געצונדן הייזער אין זעמיאַק, ווען יידן איבערגעשראַקענע פון שלאָף, זענען אַרויס אין איין העמד, דאָס קאַפל אויפן קאַפּ און מיט פאַרלוירענע בליקן, געפרעגט די אַנטלויפנדיקע וואָס ס'האָט פאַסירט.

יהודית און מרדכי, אין באַגלייטונג פון דעם איינעם זון, בנימין, האָבן קוים לעבעדיקע, דערגרייכט דעם ייִפיץ פון בערגל ביי די „דריי ברונעמס“. איידער ער איז נאַכגעגאַנגען די עלטערן בעתן געלויף, האָט בנימין נישט געקאָנט זיך איינהאַלטן פון צוריק-קערן זיך און זען וויאָזוי דאָס שטעטל איז אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די קאָזאַקן. ער איז געווען גערירט פון דער פייוואַזש-שיינ-

קייט. א נעפל-רינג האָט אַרומגעגארטלט דעם טאָל ביז צום באַרג-שיפוע, דער גרינער באַרג-אַראָפּ האָט זיך פאַרלוירן אין דער נעפל-גראַקייט און איז ווידער באַמערקט געוואָרן, אין דער טיף פון ווייטערע פופציק מעטער. ס'האָבן געווימלט מענטשן-שאַטנס ווי מוראַשקעס אויף די שכנותדיקע בערגלעך; די שטעטל-דיקע רויטלעכע דעכער האָבן זיך געזען מיט אַ בלענדנדיקער לויטערקייט אינמיטן נעפל-רינג. בנימין האָט געזוכט דעם ליי-דיקן שטח פון סקווער-פלאַץ פאַר דער קאַטוילישער קירכע און אין דעם מאַמענט האָט ער געהערט די געשרייען. דערנאָך געזען שוואַרצלעכע פלעקן, וואָס האָבן, מעשה-כישוף, אַרויסגעשפּאַנט פון דער רויטקייט פון די דעכער, בעת די געשרייען (די לויטערע צוליב דער ווייטקייט) זענען גראַטעסקמעסיק ענלעך געווען צום געצוויטשער פון פייגעלעך. אין איבער דעם אַלעמען, איז דער הימל געבליבן בלאַ און אומבאוועגלעך. בנימין האָט געעפנט דאָס מויל, כדי אויסצושרייען, כדי אויפצושטורמען, אָבער ער האָט זיך צוריקגעצויגן. קיין שום ציטערניש האָט נישט אויפגע-טרייסלט די לופט.

— אָבער אויף וואָס וואַרטסטו?

ס'האָט ווער געשעפטשעט, בנימין האָט זיך אומגעקוקט און געשמייכלט: אין אַ מרחק פון צען מעטער, פון צווישן די ביימער האָט דער בלאַסער קאָפּ פון זיין מאַמע געוויזן אַ צעעפנט מויל אַ נייגעריקס און שטומען רוף, ביז ס'איז אויסגעשטרעקט געוואָרן פונעם צווייגן-פלאַנטער אַ האַנט, וואָס איר פינגער האָט אומרויק געוואונקען און געבעטן מיט רמזים, וואָס האָבן דערמאָנט אַ קינד, ביים שפילן זיך אין באַהעלטערלעך. שמייכלענדיק נאָך אַלץ, האָט ער מיט איין עלאַסטישן טריט אַריבערגעשפּרייט די צען מעטער-שטילע ערד, וואָס האָבן אים אָפּגעטיילט פון ראַנד פון צווייגן-פלאַנטער, און ער האָט זיך פּלוצים ווידער געפונען אין דער שפרודלדיקער גראַקייט פון די יאָדלעס-געדיכטענישן, וועמענס גלייכגילטיקע בוימ-שפיצן האָבן זיך צוגעקוקט צו די רויכנדיקע רויטע, קליינע דעכ-לעך פון דאָרטן אונטן, אין שטילן הסכם מיטן הימל.

— זיי יאָגן זיך נאָך אונז? — האָט יהודית שווער געעטעמט.

זי האָט געציטערט.

— פארוואס טראכסטו, אז זיי יאגן אונז נאך? — האט בנימין געזאגט אן שכל. ער האט אריינגעטעמט דעם ריח פון פארסמא-ליעטן האַלץ. ער איז געווען די וועלט פון אונטן, און די וועלט פון דאָ, וועלכע פון זיי איז די ממשותדיקע? זיין מאַמע יהודית איז געווען איינגעהילט אין אַ שוואַרצן טוך-מאַנטל און אירע פיס זענען געווען נאָקעט, אַזוי איז אויך די אויבערשטע טייל פון איר ברוסט געווען אַנטבלויזט, וואָס דער קוים פאַרקנעפלטער מאַנטל האָט לייכט אָפּגעדעקט. דאָס מאַסיווע פירקאַנטיקע פנים פון זיין מאַמע יהודית איז געווען בלייך און ווי באַשטאַטן מיט דינעב ראַזלעכן פודער, וואָס האָט געשיינט ווי אַ ליכט-קראַנץ אויף אירע קינד-ביינער. אירע אויגן זענען געווען ווי אַן וויעס. פלוצים האָט בנימין פאַרשטאַנען דעם זין פון זיין שמיכלען: זיין מאַמע יהודית האָט נישט באַוווּן אַרויפצוכאַפּן אויף זיך דאָס שייטל און איר פריש אָפּגעגאַלטער שאַרבן האָט געוווּן אַ בינטל ווייס-פּוסיקע הערעלעך, וואָס האָבן זי געמאַכט ענלעך צו אַן אַלט מיידל. בנימין האָט אָפּגעווענדט זיינע אויגן, כדי זי זאָל גאַרנישט באַמערקן. „קום, קום“ און מיט אַ פּלוצימדיקער באַוועגונג האָט יהודית אים אַריינגעשלעפט אין דער צווייגן-געדיכטעניש, אַז זיין אומגעלומ-פערט פנים איז רויט געוואָרן, פחד און פאַרווירונג האָבן אים אַרומגענומען. טיפער אומרו האָט זיך אויך באַמערקט אין יהודיתנס משוהדיקע תנועות און העוויות.

נאַכגייענדיק צווישן די ביימער דעם גרויסן און אומרויקן שאַטן פון זיין מאַמע, האָט בנימין געפילט זיך טאַטן מרדכי, אַ נאַכגייענדיקן מיט אַ ספּר-תורה אין האַנט, און נישט נאָר וואָס ער איז געווען אינגאַנצן אַנגעטאָן, ער האָט אפילו געפונען צייט און מוט מיטצונעמען מיט זיך זיין גרויסן טלית, וואָס ער האָט איינגעהילט זיך גוף אין אים, ווי אין אַ פאַנצער קעגן דעם אומ-גליק, וואָס האָט געבושעוועט אין דער לופט. במשך פון זייער געמיינזאַמען אַנטלויפן, האָט מרדכי זיך באַגנונגט מיטן פאַרשנע-לערן עטוואָס די שריט, אַנשטאַט צו לויפן ווי בנימין און יהודית. יעדעסמאַל, ווען בנימין האָט זיך אומרויק אומגעקוקט צו זיין טאַטן, האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז דאָס גרויסע אויסגעדאַרטע פנים פון אַלטן איז פאַרוונקען אין חלומות, ווען אינדערזעלבער

צייט האָט דער מעכטיקער גוף, ווי פון אַ וואַלד־העקער, מיט פֿר־
לער, באַרעכנטער פינקטלעכקייט אויסגעפֿירט די נויטיקע באַווע־
גונגען פון אַנטלויפֿן. אין האַלבן הויך פון בערגל האָט בנימין
דערזען ווי זיין מאַמע יהודית ווענדט זיך צו מרדכי, מיט אַ
קורץ און שעפטשנדיקן קול: — צוליב דיר וועלן מיר פֿאַרשפּעטיקן,
צו ביזטו אַזוי גיריק צו שטאַרבן?

דער אַלטער האָט זיך אָפּגעשטעלט אינמיטן דער טטעזשקע,
און ווי ער וואַלט זיך געפונען אין קרייז פון מתפללים אין בית־
המדרש, האָט ער געלאָסן געזאָגט, מיט אַ טאָן פון אַ מדריך:
— מיין ווייב, אשה, צי גלויבסטו, אַז דו וועסט איינהאַלטן
גאָטס שעה?

דערנאָך איז ער אַוועק, ווי אַ מאַסיווער, אויסגעהעמערטער
זייל פון שטיין, וואָס איז געשטערט געוואָרן פון אַן אומבאַדייטנ־
דיקן כוח. יהודית האָט מיט כעס געענטפערט: — און דו ווילסט
דווקא די שעה ברענגען פֿריער?

בנימין האָט געשפּירט, אַז זיין מאַמע וויל אָנהייבן אַ קריגעריי,
אַבער אַ שאַס, וואָס איז געקומען פון טאַל, האָט זיי אויפגעוועקט
און פֿאַרגיכערט זייערע שריט. און ער איז געגאַנגען שטיל, ווי
זיין פֿאַטער, אין דער טונקלקייט פון די צווייגן, נישט לייגנדיק
קיין אַכט אויף די שטעכעדיקע ווייך־קוסטעס, וואָס האָבן געדראַפּעט
זייערע פּנימער, און אויך נישט אויף די געדעמפטע געשרייען וואָס זענען
צו זיי דערגאַנגען פון טאַל, און אפילו נישט אויף די שגאַה־בליקן
פון די אומגליקלעכע יהודית וואָס האָט זיך אָפּגעשטעלט יעדע צען
שריט, כדי זיך איינצוהערן אין דעם אַרום, און דערנאָך נאָכגע־
אילט פֿאַרויס, ווי אַ פּייל פון בויגן, אינגאַנצן אַ גלייכגילטיקע
צו אירע פֿאַרבולטיקטע פּיס און צו איר האַלב אַרויסזעצנדיקע
ברוסט פון מאַנטל. נאָך אַ וויילע, האָט זי זיך אָפּגעשטעלט אוי
געשעפטשעט: „לאַמיר זיך באַהאַלטן צווישן די געדיכטע צווייגן“
אירע געזיכטס־שטריכן זענען אויסגעקרוםט געוואָרן אונטערן זרוק
פון פחד, און בנימין טראַכט ביי זיך, ווי שרעקלעך זי זעט אויס.
פלוצים האָט זי דערפֿילט איר אַרויסשטאַרצנדיקע ברוסט פון צע־
קנעפֿלטן מאַנטל. אַ צעטומלטע האָט זי אָנגעקוקט ביידע מענער און
אויפגעשטעלט דעם קאַלנער פון מאַנטל, צודעקנדיק מיט ביידע

פויסטן איר נאָקעטקייט, זי איז אויסגעבראַכן מיט אַ געוויין. מרדכי האָט זיך אָנגעשפּאַרט אין אַ יאָדלע, זיינע גרויסע, גראַע אויגן האָבן פּאַרגליווערט געקוקט צו די ווייס-בלאַע ליכט-פּאַסן, וואָס האָבן געשפּילט צווישן די צווייגן אינדערהייך, און זיין באַרד האָט זיך לייכט געשאַקלט, ווי ער וואַלט געשעפטשעט אַ תּפּילה. בנימין איז געזעסן אָן אומבאַוועגלעכער. אַלע דריי זענען געווען אַזוי טיף פּאַרזונקען אין זייערע מחשבות, אַז קיינער פּון זיי האָט נישט באַמערקט דאָס דערנענטערן זיך פּון אַ קאַזאַק. יעדער פּון זיי איז געווען מיט זיך אַליין, פּון צייט-צו-צייט, האָט יהודית דורכגעזיט איר צאַרן צווישן אירע ציין:

— גאַטעניו, וואָס האָסטו געטאַן מיט די אַנדערע קינדער מייענע? רבּונו של עולם, נאָר מיך און מייענע קינדער? נאָר אונז...

שפעטער האָט מען זיך דערוואַסט, אַז איינצלנע קאַזאַקן האָבן געזוכט יונגע מיידלעך, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועל-דער אַרום דעם טאָל פּון זעמיאַק. פּלוצים האָט בנימין דערזען פּאַר זיך אַ בלאַנדן מענטש, אין קאַוואַלעריע-שטייול. אַ שמאַלער זון-פּאַס האָט באַהעלט דעם קאַזאַק-שאַטן. ער האָט געהאַלטן די שווערד גלייך פּאַר זיך אויף דעם האַריקן דרייעק פּון זיין ברוסט, די טריבע, געלע אויגן האָבן געגלאַנצט מיט כיטרעקייט, אין זיין ביינערדיקן, פּירעקיקן פּרצוף פּון אַן אוקראַינישן פּויער. ער איז געגאַנגען פּאַרויס, הויבנדיק די שטייול מיט פּאַרוזיכטיקייט. בנימין האָט זיך געפרעגט, צי זיינע עלטערן מאַכן זיך נישט הערן דאָס קנאַקן פּון די צווייגלעך, ממש הינטער זיי, אַדער זייער באַוואַסטזיין איז אינגאַנצן געווען פּאַרטאַן נאָר מיט זייערע אייגענע אומרויקע מחשבות. אַזוי האָט זיך אויך בנימין געווונדערט, וואָס זיין האַרץ קלאַפט נישט העפּטיקער, וואָס קיין שום קלאַנג שפּאַרט נישט פּון זיין מויל, וואָס קיין ציטער טרייסלט נישט זיינע אברים. אַ דערמוטיקונגס-געדאַנק האָט ביי אים אויפ-געבליצט, אַז דאָס אַלץ איז נישט מער ווי אַ דערשיינונג, אין

וועלכער ער נעמט בכלל נישט אַנטייל, סידן אַלס צוקוקער. מרדכי איז נאָך אַלץ געווען צוגעשפּאַרט צו דער יאָדלע, און יהודית איז נאָך אַלץ געשטאַנען מיט פאַרשטאַרטע אויגן און געציטערט מיט איר פּולן לייב, בעת אַרע ביידע פּויסטן נעמען אַרום דעם קאַלנער פּון איר מאַנטל. בנימין האָט באַמערקט, אַז די געשטאַלט פּון קאַזאַק מאַכט אַ מין שפּרונג, כדי זיך אַוועקצושטעלן צווישן יהודית און מרדכי וואָס ציטערן פּון פּחד. דער קאַזאַק האָט באַטראַכט זיינע דריי קרבנות מיט ביטול און אַנטווישונג. דערנאָך, אויסקלויבנ־דיק מרדכי, האָט ער געלאָסן געווענדט דעם שפּיץ פּון זיין שווערד צום האַלדז פּון אַלטן מאַן ביז איצט, איז מרדכי נישט אַרויס פּון זיין פאַרהעלטנישמעסיקער רויקייט, אָבער ווען דער שפּיץ פּון שווערד האָט זיך דערנענטערט ביז צו צוויי פינגער פּון זיין האַלדז, האָט ער פאַרוואַרפּן דעם קאַפּ און אַנגעשפּאַרט זיינע אַרעמס אין בוים־שטאַם, אַרויסשטעלנדיק צוויי צאַרנדיקע אויגן אַנטקעגן הימל און זיין מויל האָט אויסגעשריגן די ווערטער פּון תפילת־ווידוי:

— שמע ישראל...

אין זיין שטים האָט זיך געהערט אַזאַ פאַראומערטער און יאושדיקער קלאַנג, אַז בנימין האָט געשטוינט איבער זיין פּאַטערס אַזוי שטאַרקער צוגעבונדנקייט צום לעבן. דער קאַזאַק, ווערנדיק פאַרכאַפט פּון דער געשאַפענער קאַמישער לאַגע, האָט אַראַפּגע־לאָזט די שווערד און איז אויסגעבראַכן אין אַ ווילד געלעכטער. ער האָט זיך געקאַרטשעט אין געלעכטער־ספּאַממעס, מיט דער ליב־קער האַנט האָט ער זיך צוגעהאַלטן דעם בויך און מיט דער רעכ־טער האַנט אַריינגעשטעקט די שווערד אין דער ערד. קיין האַרט האָט זיך נישט געהערט. בנימין האָט באַמערקט ווי זיין מאַמע, קומט צו זיך, און אין איין אויגנבליק, זייענדיק גערייצט ביז צום העכסטן גראַד, האָט זי געמאַכט אַ שפּאַן פאַרויס און דערלאַנגט מיט איר שטאַרקער האַנטפלאַך אין קאַזאַקס פנים, און אויסנוצנדיק זיין פּאַלן אויפן רוקן, האָט זי אַרויסגעריסן די שווערד פּון דער ערד און האָט מיט שטאַרקע קלעפּ געשלאָגן אויף זיין שאַרבן און אַקסלען, ווי זי וואַלט געהאַקט פלייש מיטן פליישיקן האַקמעסער. דער קאַזאַק האָט זיך אַ כאַפּ געטאַן פאַרן קאַפּ, בנימין האָט בולט געזען ווי די ברייטע שאַרף פּון שווערד דרינגט אַריין אין קאַ־

זאקס האַנט-געלענק, וואָס האָט זיך אָפּגעטיילט פון אַרעם. ווען מרדכי, זיין פּאָטער, האָט זיך אַ וואָרף געטאָן צו דער מאַמע יהודית, האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז אַ מין פּאַרהאַנג נידערט אַראָפּ אויף זיינע אויגן. צי איז דאָס אַלץ געווען ווירקלעכקייט? ער האָט קוים געגלויבט אין דעם.

✱

אין דער פינצטערקייט פון דער נאַכט, האָט בנימין געוואַגט צוצוגיין ביז צום ראַנד פון וואַלד. אין טאָל איז געווען שטיל, אָבער אַ שלעכטער ריח האָט זיך געטראָגן פון דאָרטן, אַ שוואַר-צער רויך האָט זיך געקנוילט אינעם בלאַ פון דער נאַכט. ווען ער האָט אַראָפּגענידערט פון די בערגלעך, האָט ער דאָ און דאָרט געזען דינע ליכטפּאַסן. ער איז אַדורכגעגאַנגען דאָס פעלד פון עפנטלעכן וועש-וואַשן און זיך אַוועקגעשטעלט הינ-טער אַ הויז. אַ שאַטנגעשטאַלט אין באַרד און קאַפּאַטע האָט אַדורכגעשפּרייט די גאַס מיט אַ וועקסן ליכט אין האַנט. בנימין איז אין ציטערניש אַרומגעגאַנגען די אָפּגעלאָזענע געסלעך פון זעמיאַק. אַ מין געפליסטער האָט זיך געהערט פון צענטער פון שטאָט. דאָס איז געקומען פון קירכע-פּלאַץ, וווּ צענדליקער מענטשן-שאַטנס מיט ליכט אין די הענט, האָבן דערקענט זייערע מתים צווישן הויפּנס פון הרוגים. פּאַרטאַגט האָט בנימין אַנטדעקט זיינע דריי טויטע ברידערלעך אונטער דער וועראַנדע פון אַ הויז. דער גאַנ-צער קומענדיקער טאָג איז געווען הייליק. פּאַר גראַבן קברים. ט'איז איינגעאַרדנט געוואָרן אַ נייער בית-עלמין אין שכנות פון אַלטן. בנימין און זיין פּאָטער האָבן עטלעכע מאָל געפרוּווט אַוועקרייסן יהודיתן פונעם בערגל, אונטער וועלכן ס'זענען באַגראָבן געוואָרן אירע דריי זין. במשך אַכט טעג איז מרדכי געווען פּאַרמאַכט מיט איר אין שטוב, זי האָט געגלויבט, אַז דאָס האָט גאָט זי געשטראַפּט פאַרן טויטן דעם בלאַנדן מענטש; זי האָט זיך געפילט שולדיק אין טויט פון אירע זין.

מען האָט זיך דערוויסט, אַז די פּאַגראַמשטיקעס זענען געווען ווייסגוואַרדייער, וואָס זענען צופעליק אַדורכגעגאַנגען דאָס פּאַר-

שטויסענע שטעטל זעמיאק. אונטער דער אנפירונג פון דייטשע, פראנצויזישע, ענגלישע און אמעריקאנישע אפיצירן, זענען זיי געשיקט געווארן קיין אוקראינע מיטן געמיינזאמען ציל אראפצו-ווארפן דעם נייעם סאציאליסטישן רעזשים. אין שפיץ אין געזאטא-נען קאזיר-זירקא א באווסטער ארכי-רויבער. א צאל יידן פון זעמיאק האבן באוויזן צו אנטלויפן אין די בערגלעך. קאזיר-זירקא האט צונויפגעזאמלט די איבערגעבליבענע, אויפן פלאץ פאר דער קירכע, און כדי צו דערמוטיקן זיינע מענטשן, האט ער אויפגע-שפויזט א קליין קינד אויף זיין שפיץ:

— דאס איז גארנישט — האט ער געברילט — דאס איז גאר-נישט, דאס זענען די ווונדער פון דער רעוואלוציע.

און ס'איז געשען אן אויסטערלישע זאך; בעת מענטשן האבן פארבלוטיקטע זיך געקנוילט אין יסורים און זענען געשטארבן, האט דער אלטער לוי'ניק ארומגעשפרייט צווישן די הרוגיב און אומזיסט זיך געבעטן ביי די רוצחים: „שטעכט מיך אויך, הרגעט מיך אויך“ אט דער ספעקטאקל האט פארשאפט גרויס תענוג די סאלדאטן, און זיי האבן זיך באגנוגענט מיט דער פארוויילונג פון אפשניידן אים די בארד. עטלעכע מאל האבן זיי געמאכט דעם אנשטעל, אז זיי גרייטן זיך אים הרגענען. און דער אלטער ייד, א געבויגענער אין דרייען, אפוארטנדיק דעם טויט מיט פארא-מאכטע אויגן, איז דערגאנגען צו א מין געטלעכער התלהבות, צו איבערערדישער דערהויבנקייט. ער האט זיך אבער אנטוישט, ער איז געבליבן א לעבעדיקער, איינער אליין, אויפן פלאץ פאר דער קירכע.

דער פאגראם פון זעמיאק איז אדורך אומבאמערקט צווישן הונד-דערטער אנדערע פאגראמען. ביסלעכווייז איז אנגעקומען הילף, די יידן פון אייראפע און אמעריקע האבן ווידער געמאכט א געלט-זאמלונג, אבער ווען דער שלום האט זיך איינגעשטעלט, נאך די צוואנציקער יארן, האבן די רעשטלעך פון פאגראם אין זעמיאק זיך געפרעגט: וויאזוי איז דער צדיק געבליבן ביים לעבן, א טייל מענטשן האבן געפילט דעם גרויסן חסד פון הימל, אנדערע האבן דערין געזען די מיסטעריעזע און דערשיטערנדיקע איראניע פון

גאָט, וואָס דערויף איז מרמז געוואָרן אין די כתבי־קודש. אין האַרץ פון אַ טייל איינוווינער פון זעמיאָק האָט געטליעט אַ טיפער פאַר־דרוס. די יונגע זענען צוגעטרעטן צו דער אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע „בונד“, און דער שטאַרקער ווילן צו לעבן און צו שטאַרבן אויף דער צוגעזאָגטער ערד אין לאַנד כנען, האָט ווי אַ מעכטיקער שטראָם פאַרכאַפט די ייִדישע נשמות. יהודית האָט אויסגערופן גאַנץ אָמן, אַז דעם צדיקס איבערבלייבן ביים לעבן איז אַזאַ לעכערלעכע זאַך. אַז פון היינט אָן וועלן די לוי'ס מער נישט האָבן קיין שום תּבֿיעוּוּ. בנימין האָט אינדערשטיל דערצו מסכים געווען. מרדכי האָט זיי ביידע אָנגעקוקט מיט דערשטוינונג און פאַרביטערונג. ער האָט זיך געפילט ווי אַפּגענאַרט, אָבער ער האָט נישט געקאַנט אונטער־שיידן, צי דורך זיין משפּחה צי דורך גאָט אַליין. זיינע זין זענען טויט און דער אַלטער לי'ויניק לעבט.

און אפשר איז אין דעם אַ סודותדיקע כּוונה פון אויבערשטן ? אַ דאַנק דעם ספק האָט ער דערלויבט בנימינען אויסצוואַגן־דערן אין דער פרעמד, און אויב ער וואַלט אים נישט געווען דערלויבט, וואַלט דאָן במילא זיין זינקענדיקע אויטאָריטעט נישט געקאַנט זיך אַנטקעגנשטעלן דעם, פון איצט אָן, אומבויגזאַמען ווילן פֿון יהודיתן.

שטילנשטאט

1

בנימין האָט געפטרט עטלעכע טעג אין וואַרשע, נישט זייענדיג
דיק נאָך אַנטשלאָסן אין וועלכן גלות-לאַנד צו גיין, האָט אים דאָך
אַ געפיל פון הנאה און קינדישער פרייד באַזעסן. די נעמען פון
די לענדער וואָס מען האָט אים פאַרגעלייגט, האָבן זיך אים אויס-
געוויזן אי אַביסל ערנסט, אי אַביסל פאַנטאַסטיש, לויט ווי זיי זענען
געשילדערט געוואָרן דורך יעדן איינעם בחור מיט יידישער גע-
מיטלעכקייט, האָלב אין חזק, בעת דער שפיל פון וואַרפן שטיינ-
דלעך אין די קוואַדראַטן, ווען יעדער איינער רופט אַרויס פון זיין
דמיון: אַ ווייס ברויט, אַ זיפּ, אַ פונט אַרבעס, אַ באַלידיקונג,
אַ הינדל אין טאַפּ, אַ מיליאָן זלאַטעס, אַ טיפּוס, לסוף דעם פאַג-
ראָם, האָט דאָס קיילעכל זיך געקייקלט אין זיין מוח, און איינציק-
ווייז האָט ער באַטראַכט די פאַרגעשלאַגענע נעמען פון הילפס-און
עמיגראַציע-קאָמיטעט, און נישט געקומען צו קיין שום באַשלוס.
בדרך-כלל איז דאָס קיילעכל זייער גיך אַריבער דאָס וואַרט
ענגלאַנד: דאָס איז דאָך אַן אינדזל, וויאָזוי וועט מען קאָנען פון
דאָרט אַנטלויפן, איז פאַל פון נויט? אין פאַרגלייך מיט דעם, האָט
ער זיך געמיטלעך פאַרהאַלטן ביים וואַרט אַמעריקע, מיט לייכ-
טער נייגעריקייט און איבערקלייבערישקייט פון אַ טוריסט: דאָס
וואַרט האָט פאַר אַלעמען סימבאָליזירט דעם שרעקלעכן מעבר-לימ,

וואָס וועט אויף תמיד צעשיידן בנימינען מיט זיינע עלטערן; דאָן האָט ער זיך דערמאָנט דעם ביבלישן טאַגן אַרום דעם גאַלדענעם קאַלב וואָס זיין שניידער-מייסטער פון זעמיאַק פלעגט אים צוגלייכן צום לעבן פון די יידן אין אַמעריקע. וואָס שייך דאָס וואָרט פראַג-קרייך, איז דאָך דערמיט פאַרבונדן די אומאַנגענעמע מעשה-דריי פוס וואָס בנימיץ האָט אַ סך וועגן איר געהערט. מען האָט דער ציילט, אַז די פראַנצויזן האָבן אַרויסגעשיקט דעם ייד דרייפוט אויפן טיזול-אינדזל. דער נאַמען אַליין רופט אַרויס אַ שוידער, נו, דאַרף ער דאָרט זיין?

צום סוף, נאָך דעם „אויספלוג“ איבער דער קויטיקער וועלט, האָט בנימין דעצידירט לטובת דעם וואָרט דייטשלאַנד. ווייל די דייטשע יידן, האָט ער געהערט, זענען אַזוי גוט אינגעאַרדנט אין דעם לאַנד, אַז אַ טייל פון זיי האָבן זיך באַטראַכט „כמעט“ מער אַלט דייטשן ווי אַלס יידן. דאָס האָט אַן ספק דערציילט וועגן דער גוטמוטיקייט און מילדקייט פון דייטשן כאַראַקטער. באַלד האָט זיך בנימין אויסגעמאַלן די דייטשע עמפינדלעכקייט, פינקטלעכ-קייט און איידעלע גערנוויליקייט אַזוי, אַז די יידן, פול מיט באַגייסטע-רונג, זענען אַן מינדסטן צווייפל געוואָרן דייטשן מיט זייער גאַנצער נשמה.

בערלין האָט אים באַלד אַנטוישט. די שטאָט האָט נישט גע- האָט, נישט קיין אָנהויב און נישט קיין סוף. ס'איז נישט אַריבער קיין פיר-אך-צוואַנציק שעה און ער האָט שוין געוואַלט פון דאָרט אַנטלויפן — אָבער ווהיין דאָסמאַל, רבונו של עולם? דער קאַמ- טעט האָט אים איינקוואַרטירט אין אַ פאַרלאָזענער שול, צוזאַמען מיט הונדערטער פליטים פון מזרח. גאַנצע משפחות האָבן געלעבט אין אַ גרויסן זאַל וואָס איז געווען מיט קרייד אָפגעטיילט אין באַזונדערע „שטיבלעך“. אַ סטעזשקע פון פופציק סענטימעטער וואָס האָט דעם זאַל צעטיילט אין צווייען האָט דערמעגלעכט די איינוווינער צוצוקומען צום אַרויסגאַנג. יעדער איינער האָט געמאַכט דעם אַנשטעל, אַז ער ווייסט גאַרנישט וועגן קיום פון שכן. ארי-

בערשפאנען דעם קרייז פון קרייד האָט באַדייט באַטרעטן די שוועל פון יענעמס פּרוּוואַטן לעבן כדי צו מאַכן אַ באַזוך, האָט מען מודיע געווען מיט אַ שמייכל, העפלעך געוואַרט, אַז מען זאַל הייסן אַריינגיין. ס'האָט אויסגעזען, אַז די גאַנצע וועלט איז אַראָפּ פון זינען און קיינמאַל וועט שוין נישט זיין קיין דאָך איבערן קאַפּ. אַ טייל האָט אַראָפּגעלאָזט פון סופּיט אַ שטריק און אויף אים פאַרבונדן אַ שפּיגל, אַ בילד — אַ פאַמיליען-קרייז. נאָר די קינדער האָבן זיך איינגעקשנט און האָבן זיך נישט גערעכנט מיט די אָפּגערענעצטע „ווענט“ דורך די דערוואַקסענע, אַ זאך וואָס האָט תּמיד גורם געווען קריגערייען און געשרייען.

— אַלע וואַרטן זיי אויף אַ גאַנצע דירה — האָט אים געזאָגט באלד ביים אַנקומען אַ יונגער בחור, וואָס איז געשטאַנען ביים ברעג פון אַ קרייד-סטעזשקע — זיי גלויבן אין דעם.
— און דו, פאַרוואָס וואַרטסטו? — האָט בנימין געפרעגט מיט אַ שמייכל.

פון דער טונקלקייט איז אַרויס אַ פרצוף, וואָס האָט אומרויט אויפגעהויבן די אויגן. דער יונגער בחור האָט פאַרלאָזן זיין בעט. זיינע רויטע צעשוויבערטע האַר האָבן ווי צעטיילט זיין שטערן, און אין זיין ברייט האָט זיך אויסגעלייגט אַן אַנגעשוואַלענער קניישט ווי אַ מין שראָם, ער האָט אָפּגעחזוקט:

— איך, איך וואַרט אויף משיח, אָבער עס ברענט נישט, פאַר אונז איז די גאַנצע אייביקייט, נישט אַזוי? זייט געזונט.

אַזאַ איז געווען בנימינס ערשטע באַגעגעניש מיטן אַרעמען בחור פון גאַליציע, וועלכן מען האָט אין די קומענדיקע וואָכן שטענדיק געזען ליגנדיק, אַדער זיצנדיק אויפן ראַנד פון בעט, דער קאַפּ פאַרזונקען אין חלום און זיינע הענט ציטערן, ווי די הענט פון אַ זקן; בנימין האָט געהאַט דעם חשש, אַז דער בחור וועט שטאַרבן פון הונגערי. ווען ער האָט באַקומען הילף פון קאַמיטעט, האָט ער פאַרבעטן דעם בחור ער זאַל עסן מיט אים צוזאַמען אַ „יוםטובדיקע“ אייער-שפּיזע, כשרע ווורשטלעך, וואָס האָבן געוועקט חלומות וועגן דער היים, וועגן אַנדערע זעלטענע מאַכלים. לויט זיין שטימונג האָט דער בחור פון גאַליציע, אַדער מיט אים מיטגעלאַכט, אַדער אים מיט אַ האַלב מויל באַלידיקט:

— ווער וועט מיר פון אייך באפרייען? — האָט ער איינגעזאָגט צו בנימינען.

— אַנטשולדיקט מיר — האָט בנימין געשטאַמלט — איך האָב נאָרוואַס געפונען אַרבעט, האָב איך מיר דערלויבט צו מאַכן אַ שטיקל יומ-טובדיקע סעודה, איר פאַרשטייט?

— עסט אייך געזונטערהייט — האָט יענער געענטפערט, כמעט מיט סימפאטיע — איך ווייס, איך ווייס גאַנץ גוט ווי ווייט איר ווילט געפונען אַרבעט, וויפיל איר האָט היינט געאַרבעט און ווי גיריק איר זענט בכלל צו אַרבעטן, איך ווינטש אייך גליק, וואָס נאָך ווילט איר?

און בנימין האָט געטענהט:

— און ווער וועט דאָס דעם אַוונט נישט עסן?

אַ מילד-ידישער גלאַנץ האָט זיך באַוויזן אין די האַלב-פאַרלאַשענע אויגן פון גאַליצישן בחור, דערנאָך איז די מילדקייט פאַרשווינדן און אין זיי האָט זיך פלוצים געזען אַן אומפאַרשטענד-לעכע רשעות:

— עסט פאַר מיר אויך.

די ווערטער האָבן געטראָפן בנימינען ווי מיט אַ שאַרפן נאַגל, ער האָט זיך פאַמעלעך צוריקגעצויגן ביי דעם באַגלייט פון פאַראַכטנדיקע פירושים פון די שכנים-„לאַקאַטאַרן“ לגבי דעם בחור פון גאַליציע, און דערבילי געהאַט פאַריבל אויף בנימינס ברייטהאַרציקייט, אין וועלכער זיי האָבן געזען אַ מילדן פאַרווונן, קעגן זייער אַפשאַצונג פון מענטשנס אייגנשאַפטן.

צוריקקומענדיק אין זיין „שטיבל“, האָט בנימין זיך אויסגע-דרייט און געזען דעם רויטן בחור אין זיין געווענלעכן שטיי-גער, דער קאַפּ צווישן די הענט, אַ געפאַנגענער פון עפעס אַ הלום וואָס ער ווייסט נישט זיין באַשייד. ווי ער וואַלט באַמת געווען איינער אַליין און נישט אונטער שטענדיקער קאָנטראָל פון צוויי הונדערט פיינטלעכע בליקן. וועגן וואָס טראַכט ער? האָט בנימין זיך געפּרעגט, נישט אַן אומרו, וואָס די געשטאַלט פון גאַליצישן בחור האָט אין אים שטענדיק אַרויסגערופן.

ער האָט צעשניטן איין זיין בלעכן פענדל אַ כשר ווורשטל
און האָט עס אָן הנאה געגעסן.

— אוודאי האָב איך אים צעטומלט, דעם אומגליקלעכן בחור,
— האָט בנימין געזאָגט צו זיך — אָבער דאָס וועט נישט זיין אַזאָ
גרויס פאַרגעניגן צו עסן איין זיין געזעלשאַפט.
ער האָט אויפגעהערט אויף אַ וויילע צו קיינען און זיך גע-
פרעגט צום טויזנטסטן מאַל:

— צי איז ער אַ צוגעשפיצטער וואָס שטעכט נאָר אַנדערע, אָדער
בייסט זיך אַליין אויך? — אָט דאָס איז די פראַגע.

דאָך, כאָטש ער האָט זיך אַליין געמאַכט פאַרווורפן, האָט ער
זיך צומאַרגנס אינדערפרי באַרויקט. ווען ער האָט אַריבערגעשפּאַנט
די קרייד־סטעזשקע, כדי צו גיין צו דער אַרבעט, האָט ער באַ-
מערקט, אַז דער גאַליצישער בחור באַגלייט אים מיט אַ וואַרעמען
שמייכל. ער איז, ווי זיין שטייגער, געזעסן אָן אַנגעטוענער אויפן
בעטל. זיינע שוואַרצע באַרוועסע פיס האָט ער אָן בושא אויפגעהויבן
ביז צו דער הויך פון די קליינע קינדער־פּנימלעך, וואָס האָבן נהנה
געווען פון דעם „קלאָפּן“ אין דער נישט געזעענער טיר פון איינ-
גאַנג. אפילו זיינע אויגן־לעפלעך האָבן זיך נישט באַווויגן. ער
האָט איבערגעריסן די לעצטע פאַרבינדונג זיינע מיט דער שול,
און בנימינען האָט זיך פון איצט אָן אויסגעוויזן, אַז דאָס בחורל
דערווייטערט זיך מיט יעדער שעה פון זיין סביבה און גליטשט
זיך אויף זיין בעטל אין דער ריכטונג פון אַ טיפּן ים וואָס נאָר
ער אַליין קען אים, דאָס האָט זיך אָפּגעשפּיללט אין טרויעריקן
בליק פון זיינע אויגן.

אָבער דער בחור פון גאַליציע וואָס בנימין האָט געטראַכט,
אַז ער האָט זיך שוין לגמרי פון אים באַפרייט, איז אויף אַ פאַרבאַרגע-
נעם אופן ווידער דערשינען אין זיין לעבן, אין דער געשטאַלט
פון זיינע אַרבעטס־חברים, וואָס האָבן אויסגעזען צו זיין ווייניקער
קראַנק אויף דער דאָזיקער מחלה „דאָס בערלינער משוגעת“, ווי
ער האָט עס אָנגערופן, ווען ער אַליין איז דערמון געטראַפּן געוואָרן.
די אַרבעטער פון הער פּלאַמבוים זענען אַלע געווען פּליטים
פון פאַרגאַמען; אַלע האָבן מיט זיך געטראַגן שפורן פון אומגליק.
אָבער אין וואַרשטאַט האָט געהערשט אַן אַטמאָספּער פון רשעות־

דיקן אפחזוקן, פון איראנישן ביטול אויפן חשבון פון אמאליקן לעבן אין פוילן און רוסלאנד; א מין דיבוקישער גייסט האָט געשוועבט איבער זיי, וואָס האָט פאָרוואַנדלט דאָס לויטערע וואָסער אין בלוט, וואָס האָט אָפגעטויט אַלע שיינע וואַרצלען פון גוטסקייט, וואָס האָט אויסגעגאַסן אַ מבול פון שנאה און בטול קעגן יעדן יידישן געדאַנק וועגן דער וועלט פון נשמה. בגימין האָט אויסגע- שטרעקט אַ האַנט און צוריקבאַקומען מיט אַ פאַדקאַווע. כאַטש ער האָט זיך קיינעם נישט קעגנגעשטעלט, נאָר געווען אַריבערגעבויגן איבער זיין נאָזל, זענען דאָך אַלע שפּיון, אַלע מעסערס און אַלע שפּילקעס וואָס האָבן געטאַנצט אין זייערע אויגן, געווען געווענדיג נאָר צו אים. זיי האָבן פון אים געחזקט און אים אַנגעטאַן בזיונות. אין אַ געוויסן טאָג, אין אַפּוועזנהייט פון בעל-הבית, איז לייבקע דאָוידאָוויטש אַרױפּגעשפרונגען אויפן אַרבעטס־טיש, און האָט אַנגעהויבן מיטן „בערלינער ליפּן-קרומעניש“:

— הערט נאָר — האָט ער געזאָגט מיט אַ דיין־דיק קול. ווי אין געיאָמער — הערט נאָר, אויב אונזער קליין רבילע וועט נאָך לאַנג בלייבן אַ בתולה, וועט ער אָנהויבן פּילן פּליגל אױף זיין אַקסל, ווייסט איר? ער וועט זיך זיין גאַנץ גליקלעך. די גאַנצע וועלט ווערט פאַרפּוילט פון פרעסן. איר, איר, דער קלענסטער דייטשער שנעק וועט קאַנען צו אים אויסשטרעקן די האַנט און אַרויסרייסן אַ פּליגעלע אָדער אַ פּיסל, די גאַנצע וועלט וועט וועלן פון אים עסן, כאַ, כאַ, כאַ. צי ווייסט איר וואָס נאָך?... און ווען ס'וועט נישט מער בלייבן נעבעך ווי דאָס קליינע האַרץ, אַזאַ מלאכימ־דיקס, ביי אונזער רבילע, (און ווער, מיינע טייערע לאַנד־ לייט, וועט דאָס וועלן אַ האַרץ, אַזאַ שוואַך און ווייך אבר, וואָס האָט נישט קיין ווערט אויפן מאַרק, און וואָס ווערט נישט נאָטירט אויף דער בערלינער בערזע) דעמאַלט, יא, וועט מען אים אַוועק־ זעצן אויף אַ באַנק אין באַן און... שאַלט, שאַלט איר שופרות פון רבונן של עולם, אַ קליין יידיש האַרץ קערט זיך אום אַהיים, כאַ, כאַ. די דרשה האָט אַרויסגערופן שטאַרקע התלהבות. דער רעד־ נער האָט געמאַכט העויות, ר'איז אַראַפּגעשפרונגען פון טיש, האָט געדריקט די אויסגעשטרעקטע הענט מיט געמאַכטער דאַנקבאַר־ קייט. זיי האָבן פאַרגעסן דעם קרבן.

— גיט א קוק — האָט עמיצער אַ געשריי געטאָן — ער האָט זיך צעשטאַכן בײַן בלוט.

בנימין, אַ צעטומלטער, האָט אָנגעקוקט דעם בלוט־פּלעק, וואָס זײַן פינגער האָט פאַרבלוטיקט דאָס העלע שטיקל שטאָף. דער וואַרשטאַט איז אַנטשוויגן געוואָרן.

— מיר זענען דאָס די, וואָס שטעכן אים — האָט לײַבקע ווידער אָנגעהויבן — צי האָבן מיר שוין אין אַלץ פאַרגעסן? — ער האָט געקוקט אויף בנימינען ווי ער וואַלט אים נאָך קײַנמאַל נישט געזען, זײַן פעטער גוף האָט זיך געבויגן אונטער דער לאַסט פון זײַן אָנטפּלעקונג וואָס האָט פאַרגרעסערט זײַנע קלײַנע אויגן, בײַן זײַ זענען, מיט זײַנע לאַנגע וויעס, געוואָרן ענלעך צו פרויען־ אויגן, און האָבן זיך באַוויגן און געצאַפּלט מיט אַ טרויעריקן אָפענעם בליק, אָן בײַסיקייט.

— צי זענען מיר שוין אינגאַנצן געוואָרן דײַטשע אַדל־לײַט? — האָט ער לסוף געזאָגט, מיט אַ מין צעטראָגנדיקייט אין זײַן פנים, וואָס האָט זיך באַלד איבערגעטראָגן אויף די פנימער פון הער פּלאַמבוימס אַרבעטער.

— האָט דאָס כאַזש נישט אָנגערירט דעם בײַן? האָט אַ קול אומרײַק געפרעגט.

לײַבקע איז צוגעגאַנגען נענטער צו בנימינען און האָט אָנגע־ הויבן רעדן פריינטלעך מיט האַנט־הועיות:

— נו רעד כאַטש אַ וואָרט, שעלט אונז, באַליידיק אונז, אָבער זאָג אַ וואָרט, כאַטש איינאַיציג וואָרט!

אָבער בנימינס אויגן האָבן נאָך אַלץ געלויכטן אין טרערן, ער האָט נאָר געשאַקלט פאַרטראַכטערהייט מיטן קאָפּ, האַלטנדיק דעם גראָבן פינגער אין מויל, ער האָט אויסגעזען קאַמיש. אָבער צײַני־ ציענדיק דעם שאַרפן ריח פון זײַן בלוט האָט ער פאַרשטאַנען, אַז מער וועלן זײ אים נישט „שטעכן“.

2

בנימין האָט זיך פאַרהאַלטן פאַר דער שול וווּ ער האָט גע־ וווינט, און נאָכדענקענדיק, אַז אָן איינזאַמע נשמה קאָן פאַר זיך

א סך נישט באווייזן אויפן זינדיקן וועלטל, האָט ער אָפּגעריבן
אין דער ראָגאַזשע זיינע פּוילישע שטיוועלעך פּון שניי.

אינעווייניק, אונטער דער הויכער, טונקעלער געוועלבונג וואָס
האָט אין אַ קליינער מאָס צוריקגעגעבן דאָס ליכט פּון די וועקסענע
ליכטלעך, האָט זיך ווידער פאַר אים אַנטפלעקט די „נאַענטקייט“
פּון די אַלע נפּשות. דאָ האָט אַ זקן געקערעכצט אונטער זיינע קאַל-
דרעס, ווייטער אַ ביסל זיצט זיך אַ יונג פּאַרל, קעגן זייער ווילן,
אומבאוועגלעך ווי צוזאַמענגעפלאַכטענע סטאַטועס, קעגנאיבער די
פאַראינטערעסירטע אויגן פּון אַ בלייך מיידל. איר מאַמע קניט
ביי אַ קליין קוילן-אייזוועלע און וואַרעמט אירע ציטערדיקע הענט
ביי אַ דין פּלעמל ווי אַ שפּענדל. וואָס שייך דעם רעש און די גע-
שרייען פּון די קינדער, האָט ער נישט געוואָסט, צי זענען זיינע
אויערן געוואָרן מער עמפינדלעכער, אָדער צי זענען די קינדער-
שע גערגעלעך, איינגעשלאָסענע זייט אַ פאַר מאַנאַטן אין דעם
גרויסן שלאָפּזאַק, אָן לופט און ליכט געוואָרן מער גרילצנדיקע.
— איר זענט שוין צוריקגעקומען, הער בנימין?

בנימין, וואָס האָט גוט געקענט דאָס רעדנדיקע קול, האָט
געמאַכט דעם אַנשטעל, ווי ער קאַנטראַלירט די טונקליקייט פּון
בעט, פּונדאָנען דאָס קול איז געקומען.
— מיין הער, איר ווילט מיר נישט קענען ?

בנימין אין פאַרלעגנהייט:

— אַנטשולדיקט מיר, מען זעט דאָך דאָ גאַרנישט. נו, יאַנקל,
וואָס פאַר אַ שיינע נייעס וועט איר מיר דערציילן?
דאָס ליידנדיקע פנים פון רויטן בחור איז אַרויס פּון דער
גראַקייט.

— גאַרנישט — האָט יענער געזאָגט — מ'לעבט. זיינע יונגע
יאָרן האָבן אונטערגעשטראַכן די שאַרפּקייט פּון זיין נערוועזן מויל,
פּון דער לאַנגער און מרהשחורהדיקער קרומער נאַז און פּוּך די
איינגעפּאַלענע, אייז-קאַלטע אויגן, אַז בנימין איז אַזש שווער געווען
אויסצוהאַלטן זייער בליק.

— אָבער קומט נאָר אַריין — האָט ער געזאָגט מיט אַ האַלב
קול — ווי די זאַך וואָלט געווען אָפּהענגיק נאָר פּון אים אַליין.

— איך נעם נישט קיין שום אפצאל, אויף מיין ערנוואָרט.
בנימין האָט דערשפּירט די צעווייטיקטע נשמה אין דער
משונהדיקער אויפפירונג פון בחור, ער האָט געלאָסן אויפגעהויבן
א פוס און אים אָועקגעשטעלט פון יענער זייט קריד־קרייט.

— נו, יאָנקל, ווי פירט זיך אייך אין לעבן?

— מיין לעבן גייט בכלל נישט. — האָט דער גאַליציאַנער
בחור געענטפערט — אין אַ געוויסן זין איז עס אַ ביסל צו
גרויס פאַר מיר, אָדער ס'איז אפשר צו קליין, כ'וויס נישט. אָבער
איר דאַרפט דאָך אליין זיך פרעגן: פאַרוואָס רעדט צו מיר ווידער
דער בחור וואָס האָט שוין זייט צוויי חדשים אויפגעהערט מיך
צו גריסן? זיכער האָט זיך אים פאַרגלוסט אַ גוטע אייערשפּייזע!..
— אַ, ניין — האָט בנימין כמעט געשריגן — קיינמאַל וואָלט
מיר נישט איינגעפאַלן אזא געדאַנק.

— זייט מיר מוחל — זאָגט דער גאַליצישער בחור — איך
זאָג נישט, וואָס איך דאַרף זאָגן. אזוי איז מיין צונג. איך שפּיר
אַ מיין מעסער אין מיין מויל. ווען ס'גייט נאָר אַרויס, פאַרווונדעט
עס. אָבער וויסן זאָלט איר, אַז מיין צונג איז נישט תמיד אזוי
געווען.

— באמת נישט? —

דער בחור האָט זיך הילכיק צעלאַכט.

— ניין, איך שווער אייך, אַמאַל איז מיין צונג געווען ווי פון
סאַמעט. יאָ, אַמאַל. אָבער טוט מיר אַ טובה און זעצט זיך, און
נישט נאָר אויף איין טייל פון הינטערחלק. און איצט לאַמיך אייך
אַנקוקן, לאַמיך באַווונדערן דעם נייעם מענטש, אַ דאָס איז עס,
איר האָט אָפגעהיטן אייער פילצן היטל, אייערע שטיוועלעך, אייער
חסידישן קאַפטן. מיין גאַט, איר האָט אפילו נאָכנישט אָפגעשגיטן
אייערע פאות. וויאָזוי איז עס מעגלעך? ווייסט איר נאָך אַלץ נישט,
אַז איר זענט אין בערלין?

— צי מיינט איר טאַקע, אַז איך ווייס עס נישט?

דער בחור האָט געשמייכלט, סתם אזוי זיך.

— צי ווייס איך עס באמת נישט? — האָט בנימין ווידער

געפרעגט אַ גערירטער.

ביי די ווערטער האָבן זיך דעם בחורס לאַנגע הענט גע-

פלאַכטן קעגנאיבער בנימינס פנים אין אַ מין קורצן טאַנץ, אַ
נערוועקן, אַ יאושדיקן.

— אַבער פאַרט — האָט ער געשעפטשעט מיט אַ מינע פון
איבריקער איבעראַשונג, קוקנדיק אומרויק צו די שכנותדיקע
בעטן — אויב איר וויסט עס יא, וויאַזוי, למשל, גייט איר אַדורך
די גאַס? יא, אויפריכטיק גערעדט, אַז איר גייט זיך אין גאַס, צי
פילט איר נישט אויף אייערע פלייצעס אַ מין שוועריקייט פון
אַ מאַנטל וואָס ווערט שווערער מיט יעדן טאַג?
בנימין איז אויפגעשפרונגען אַ שטאַרק דערשראַקענער, דער
בחור קריכט אים צופיל אַריין אין דער נשמה.
— יא, אמת, אַזוי איז עס טאַקע, אַזאַ מאַנטל. מען קאַן אין
אים אפילו נישט גיין שנעל, מחמת די גאַסן-לאַמטערנעס.

— ביטע, וואָס האָט איר געזאָגט?
— אַזוי איז עס — האָט בנימין געזאָגט מיט אַ ביסל איראַניע —
ביים אַנהייב בין איך געגאַנגען אינמיטן טראַטואַר, איר פאַרשטייט,
אַזויווי די דייטשן, מיט אַ מיליטערישן טריט, אַבער מען האָט
מיר פון אַלע זייטן נאַכגעקוקט, איך האָב גענומען שפאַנען מער
ביי די ווענט. אַבער איין זאַך: שטענדיק גייט ווער אַרויס פונעם
טויער, און אפשר איז עס אַ גאַסן-לאַמטער.

יאַנקל האָט אין זיך נהנה געווען.
— בכך, וויאַזוי זענט איר זיך נוהג?

— זאָל מיר גאָט מוחל זיין — האָט בנימין געענטפערט און
הנאה געהאַט פון דער לעכערלעכקייט פון דער זאַך — שטעלט
איר אייך פאַר דאָס פאַרגעניגן פון די דורכגייער: דאָס שפרייזן
פון אַ קליין יידל?

— דאָס שפרייזן פון אַ קליין יידל! אַבער צי גלויבט איר,
אַז איר וועט פון די מענטשן אַנטרונגען ווערן?

— אוי די מענטשן — האָט בנימין געמורמלט — דאָס איז דער
„אמתדיקער מאַנטל“, ווי איר זאָגט עס; און קיינמאַל וועל איך נישט
זוכה זיין אַנצוטאָן דעם מאַנטל, ניין, אויך דאָ נישט, אפילו ווען
איך טראַכט שטאַרק וועגן דער היים אין פוילן. דאָ זענען די
מענטשן באמת שרעקלעכע, ערגער פון די אויטאָס, און אפילו די

יידן דאָ, האָט ער פאַרחלומט צוגעגעבן, איז מיר שווער צו פאַר-
טראַגן.

אויפן ראַנד פון שכנותדיקן בעטל איז געזעסן אַ צעקנייטש-
טער ייד מיט אַ געקרייזלטער באַרד, און האָט מעיין געווען
אין ספר התנ"ך אויף זיינע קני, צולייכטנדיק זיך מיט אַ
וועקסן-ליכטל וואָס ער האָט געהאַלטן ביי דער הויך פון
שליף, ווי אַ נאַכט-שומר בקדושה. בנימין האָט געפילט, אַז יענער
הערט זיך צו צום שמועס. דער יונגער יאַנקל האָט אַ זאַג געטאַן
מיט ביטול:

— רב ייד, לייגט נישט קיין אַכט אויף דעם אַלטן שוטן,
ער מיינט, אַז ער טראַכט און ער ווייסט אַליין נישט, אַז ער איז
נישט מער ווי אַ נאַכט-סאַווע, ביינאַכט בייגט ער זיך צו, צו זען,
צי איך שלאָף. — דער ייד מיטן ספר האָט אַ צאַפּל געטאַן, נישט
אַוועקגעמענדיק די אויגן פון די אותיות, און פון לייכטל האָט
אַראַפּגעטריפט אַ טראַפּן וואָס אויפן ספר, ווי אַ שטומע פאַנ-
טאַסטישע טרער.

יאנקל האָט ברוגזדיק געוואָרטשעט:

— איר זעט? מען לעבט תמיד אין זעלבן וואָסער.

זיין קול האָט ווידער עפעס געמורמלט און די האַנט האָט
דורכגעשניטן דאָס חשכות מיט איין שלעפּ, צערייסנדיק די גרוי-
סע ברוינע שאַל וואָס האָט אַרומגעהילט זיין האַלדז, אַ ווונד
האָט זיך באַוויזן אונטער דער קינבאַק, אַ דין שנירעלע שוואַרץ
און טרוקן בלוט האָט דערגרייכט זיין יונגער באהאַרטער ברוסט.
— דאָס איז די לעצטע מתנה פון בערלין.

דער פילבאַרער בנימין האָט פאַרשטאַנען, אַז דער בחור
שטרענגט זיך אָן, בכדי צו דערדריקן אין זיך די שווערע און גיפטיקע
ווידוי וואָס האָט זיך געקייקלט אין זיין גאַרגל. ער האָט צו אים
מילד געשעפטשעט:

— ברודער, איך בעט אייך דערציילט מיר, ווער האָט איך
שלעכטס געטאַן?

אַ דין געלעכטערל איז זיך צערונען אין דער גראַקייט.

— ווי גוט ס'איז זיך מתוודה צו זיין פאַר אייך, קיין זאַך
גייט נישט פאַרלוירן, אַלץ גייט אַריין אין אייער האַרץ. גאַטעניו,

דאָס האַרץ... איר זענט דאָך אונזער קליין און עלנט יידל, אונזער
קליינער מלאך פון בלוט און פלייש.

אַז ער האָט באַמערקט די עניוּתדיקע מינע אויף בנימינס
פנים, האָט דער גאַליצישער בחור זיך געשטאַרקט און אים גע-
זאָגט מיט אַן אויסגעמאַטערטע שטים:

— זייט מיר מוחל, איך בעט אייך איבער, פאַר מיין צונג, ווייל
זייט צוויי יאָר קאָן זי זיך נישט האַלטן אין מיין מויל ווי געהע-
ריק, זי בונטעוועט זיך. זי קרעמפט זיך, ווי זי וואַלט געוואַלט
דעזערטירן, אַנטלויפן.

זיין איינגעהוויקערטע פלייצע האָט זיך ווידער אויסגעגלייכט
און זיינע אויגן זענען, אין דער טונקלקייט, געוואָרן גרעסער און
ווי פאַרגלאָזט. אין זיין שטים האָט זיך איצט געפילט אַ קינד-
שער קלאַנג:

— שוין אַריבער צוויי יאָר, איז דאָס מעגלעך? און אין מיין
קאָפּ פאַרלויפן זיך די געשעענישן, ווי זיי וואַלטן פאַרגעקומען
ערשט נעכטן. יעדן פרימאַרגן, ווען כ'עפן אויף מיינע אויגן, דוכט
זיך מיר, אַז דער פאַגראָם איז געווען ערשט נעכטן אין אַווגט.
טייערער ברודער, ס'איז משונהדיק, באמת משונהדיק, וויאַזוי
די צייט פאַרהאַלט זיך, בלייבט מכלומרשט שטיין. איר זעט מיך,
איך בין נאָך אַלץ אין דעם ברונעם וווּ כ'האַב זיך באַהאַלטן; איר
שטעק נאָך אַלץ אינזעלבן וואַסער ביז צום מויל און איך זע נאָך
תמיד דעם רונדן בלאַען הימל, ער האָט זיך אויך נישט געביטן.
און דאָן הער איך זיך אין דער שטילקייט, קיין געשרייען,
לויטער שטילקייט. ווייל ביי אונז, ווען איך בין אַרויף פון ברונעם,
איז מער קיין לעבעדיקע נשמה נישט געווען אין שטעטל, מער
קיין בית-המדרש נישט געווען, ס'איז מער גאַרנישט געווען. נאָר
איך אַליין, אַליין.

דער בחור האָט געפינטלט מיט אַן אויג אין אומעט, ווי דאָס
וואַלט געווען די איינציקע שפּיל וואָס ער האָט זיך געקאָגט
דערלויבן.

— יא, יא — האָט ער געשעפטשעט, געשמייכלט. — און איך
האַב זיי אַלעמען באַגראָבן, איר ווייסט, דאָס גאַנצע שטעטל, ס'האַט
נישט געפעלט קיין פינגער... און פאַר יעדן, אפילו פאַר דעם קליין

נעם לינגער, משהלע, מיין שכן, פאר יעדן, שווער איד איך, האָב
איך געזאָגט אַלע תפילות, פון אלה ביו תו, ווייל אין יענע טעג
בין איד געווען אַ באַווסטער בעל-תפילה. רבוננו של עולם, און
דאָס האָט אַזוי געדויערט אַכט טעג, און קיין מענטש האָט זיך
נישט געוויזן; די פויערים האָבן מורא געהאַט. און ווען אַלץ האָט
זיך געענדיקט, האָב איך זיך געפילט אין אַ קאַמישן מצב, איר
פאַרשטייט? די זאַך איז געווען אויפן בית-הקברות. כ'האָב אויפֿ-
געוואָכט, אַרום מיר אַ מענגע קליינע שטיינדלעך, הויב איך אָן
זיי צו שליידערן קעגן הימל. און אין אַ באַשטימטער רגע, האָט
דער הימל זיך געשפּאַלטן. איר פאַרשטייט?

— אוי, יאָ — האָט בנימין געמורמלט און געוויינט אינדער-
שטיל; — איך זע, איך ווייס, איך פאַרשטיי.

— זיך געשפּאַלטן ווי פשוטער אייז און אַלע שפּליטערן זענען
געפאַלן אויף דער ערד, דעמאָלט האָב איך צו זיך געזאָגט: יאַנקל,
אויב גאָט האָט זיך געשפּאַלטן אין קליינע שפּליטערן, איז וואָס
פאַר אַ טעם האָט שוין צו זיין אַ ייד? אָבער ווי ווייט מיין בליק
האַט נאָר געקאָנט דערגרייכן, האָב איך נישט געזען נאָר בלוט,
בלוט, און ווידער בלוט. אָבער אָן שום זין... וואָסער איז דער פּלאַץ
פון די געשאַכטענע יידישע-קרבנות אין דער וועלט? אַט וואָס.
און וואָס דאַרף צו טאָן אַ ייד וואָס איז נישט קיין ייד? האָט...
אין דער גראַקייט פון דער שול האָט זיך דער פאַרהלומטער
בליק פון גאַליצישן בחור צעגאַסן איבער זיין דאַר פנים, וואָס
דער פיבער האָט עס צעטיילט אין אַ הויט-אויסשיט פון בליענע,
רויטלעכע אַדער פון שווייס נאַסע פלעקן וואָס האָבן צייטנווייז
אַפגעשפיגלט דעם געלבלעכן שיין פון רויכנדיקע, וועקסענע ליכט-
לעך.

— און פאַרוואָס — האָט בנימין געזאָגט מיט ווייכקייט —
האַסטו דיר נישט אויסגעזוכט אַ שיינע יונגע פרוי, אָן אונזערדיקע?
אַזאָ שיינער יונג ווי דו?

דער גאַליצישער בחור, אויף אַ וויילע פאַרווירט, האָט גע-
שאַקלט מיטן קאַפּ, ווי כדי אַוועקצוטרייבן די נישט פאַסיקע אַריינ-
מישונג. דאָן האָט ער אָנגעכאַפט בנימינס עלנבויגן;
וויילט איר מיך אויסהערן, צי ניין?

און אן איבערייס, ווי ס'וואלט אים געטריבן צו פארענדיקן זיין וואנדיגקע ווידוי:

— אט האבן זיי היינט נאכמיטאג געמאכט א דעמאנסטראציע. גיט א קוק, נישט קיין יידן, וואס ווילט איר, אז יידן זאלן דעמאנ- סטרירן זייער נאקעטקייט, זייער שוואכקייט? איר קאנט זיך אויס- מאלן אז ארמיי פון קליינע, אויסגעשעפטע און פארבלוטיקטע הער- צער וואס מארשירט אין צווייען, אין די אלעזע, „אונטער דען לינדען“? ס'איז דאך לעכערלעך, איר ווייסט עס דאך גאנץ גוט.

— ניין — האט ער ממשיך געווען מיט איינגעהאלטענעם פחד — דאס זענען געווען ספארטאקיסטן, סערפ און האמער. און ווען כ'האב זיי געזען אזוי מארשירן אויף דער גאס, רויק, ווי דאס שטראמען פון א טייך. און די רויטע פאן איבער אלע קעפ, האב איך זיך, כ'הייס אליין נישט צוואקס, אריינגעריסן אין זייערע רייען. גלויבט מיר, אדער נישט, באלד האבן זיי מיך נישט דערקענט. כ'האב מארשירט, געזען פאר זיך די פאן. ס'איז געווען קאמיש, איר פארשטייט? א ווילע זיך געטונקען אין תענוג, כ'י, כ'י, כ'י און דערנאך האט זיך מיין שכן אויסגעדרייט צו מיר: ייד, וואס זוכסטו דא? מען קאן דא כאפן קלעפ, וויסטו? ער האט דאס געזאגט אין געלעכטער, אין שטוינונג. אבער דער וואס איז געווען הינטער מיר, האט אנגעהויבן שרייען: — ס'איז א פראוואקאטאר, נישט אנדערש — און האבן מיך ארויסגעשטופט אויפן טראטוואר, — איר וועט זען, איך וועל זיך נוקם זיין — האט ער פארענדיקט מיט א פלוצימדיקן שארפן אויסגעשריי, וואס האט אויפגעוועקט אלע אין שלאפזאל און ארומגעהילט דעם גאנצן אויסטער- לישן שמועס מיט א הויכער וואנט פון שטילשוויגעניש.

— אבער וואס האט איר געטאן?

— גארנישט, באמת גארנישט. זיי האבן אין מיר אריינגע- קאפעט, אן מיך צו זען אפילו, זיי מארשירן און איך ליג אויף דער ערד. זיי האבן געטרעטן אויף מיר, ווי דאס וואלט געווען די נאטירלעכסטע זאך אויף דער וועלט. און איך האב צו זיך געזאגט:

יאנקל, טיערער, האָסט מיר גורם געווען די גרעסטע הנאה דער מיט, וואָס מער וועסטו אין אזא לעכערלעכע לאַגע נישט שאַרף קריכן. אָבער אַ ייד וואָס איז נישט מער קיין ייד, וואָס דאַרף ער צו טאָן, אָז ער זאָל נישט קריכן אויף אַלע פיר? איך האָב דעם גאַנצן נאָכמיטאָג וועגן דעם געטראַכט און איך האַלט. אַז כּהאָב עס געפאַקט: די זאָך איז פשוט ווי וואָר ס'איז דער טאָג, זי גענוגט: דו ווילסט מיך מאַכן פאַר אַ קאַלב און איך וועל זיין אַ קצב.

— וואָס? וועמען ווילט איר הרגענען?

יאנקל האָט זיך ברייט צעשמייכלט:

— ווער רעדט דען וועגן הרגענען? נישטאָ ווער ס'זאָל הרגענען. אפשר וואַלט איר געקאָנט אויספירן אזא ראַל, אָבער איד, כּיבן נאָך אין דעם נישט זיכער; איך דאַרף נאָכטראַכטן.
— אָבער צוואָס דאָס רעדן? — האָט ער פּלוצים איבער-געהאַקט.

ער איז צוריק אַריין מיט זיין גאַנצער גרייס אין זיין בעטל און האָט זיך איינגעקוקט אין בנימינען מיט נייגעריקייט, מיט זיין דורכדרינגלעך אויג ווי אַ רויבפּויגל, וואָס שאַצט אָפּ דעם פּולן דיסטאַנס וואָס צווישן אים און דעם קליינעם, ציטערדיקן פייגעלע, ווי ער וואַלט זיך געזאָגט: „זעסטו, געדענק דעם טיפן בליק פון גאַליצישן בחור, אין זיין שאַטן זאָלסטו זיך שיצן“.

— אַלזאָ — האָט ער געלאַכט — שטרענגט זיך נישט אָן אויף צו פאַרשטיין, איר וועט נישט קאָנען. איר זענט נאָך מיט איין פּוס אין די פאַראַיבערגעגאַנגענע טעג. אין חלום, כּי, ווי די אַלע נעבעכדיקע — האָט ער צוגעגעבן און פאַרטריבן די שוואַרצע לופט מיט אַ הערשערישער האַנט-באַוועגונג — גייט זיידעשי, לאַזט מיך אַליין.

בנימין האָט פּראַטעסטירט:

— אָבער איר האָט דאָך געוואַלט רעדן מיט מיר?

— איך ווייס, אַ דאַנק. איך האָב מיר נאָך דערוויל אַ קליין בנימינדל וואָס איז מיד ביז טויט און ער וויל נישט שטאַרבן, זעט ווי ער ראַנגלט זיך. אָבער, שאַ לאַמיר איצט גיין שלאַפן.
דער בחור האָט באַמערקט די פיינטלעכע בליקן אַרום זיין

געלעגער, האָט ער אַלעמען געזעגנט מיט אַ ברייטע „גוטע נאַכט“ און בנימינען געגעבן אַ גלעט אין באַק. דערנאָך האָט ער אויפֿ-
 געהויבן זיינע לאַנגע הענט איבערן קאָפּ, אַלץ מיט פרייע באַווע-
 גונגען, ווי ער וואָלט געווען אַליין צווישן די פיר ווענט, האָט
 געלאָסן אַראָפּגעצויגן זיין אַלט וואָלן וועסטל, אונטער וועלכן
 ס'האָט זיך געזען אַ נאַקעטער, ביינערדיקער קערפּער, פאַרשמירט
 מיט בלוט.

בנימין האָט אים אויגנבליקלעך אָנגעקוקט און טרויעריק גע-
 שוויגן. וואָס איז מיט אים פאַרגעקומען? אַ פאַרווירטער האָט
 ער זיך געקראַצט די שלייף, איז אַריין אין זיין „שטיבל“ נישט
 אַרויסרעדנדיק אַ וואָרט. מיט אַ מין אָנגענעמער דערלייכטערונג,
 האָט ער אַריבערגעטרעטן דעם קרייד־קרייז וואָס האָט אָפּגע-
 גרענעצט זיין געלעגער און זיך גענומען קאָכן קאָטלעטן. ער האָט
 שנעל אָפּגעגעסן. אויפֿן שטרויזאַק האָט ער זיך געפרעגט, צי די
 וואַנצן וועלן אים היינט בייסן ווי געוויינלעך. רוגודיקע שעפטשע-
 רייצע זענען זיך ווייטער אָנגעגאַנגען אין דער שול. אינמיטן דער
 נאַכט האָבן זיך געהערט געשרייען פֿון די נישט שלאָפֿנדיקע
 זייגקינדער. בנימין האָט פאַרמאַכט די אויגן און האָט זיך פֿאַר-
 געשטעלט, אַז דער קוואַדראַט פֿון קרייד האָט פאַמעלעך אויפֿגע-
 הויבן אַ מחיצה ביז צום סופּיט. די מחיצה איז אַזוי מאַסיוו און
 בדרך נס אַזוי געדיכט, אַז ער האָט געהאַט דאָס געפּיל, אַז ער איז
 געשיצט פֿון דער גאַנצער וועלט.

צומאָרגנס גאַנץ פֿרי, איז יאַנקלס בעט געווען ליידיק, צוריק-
 קומענדיק פֿון וואַרשטאַט האָט בנימין געטראָפֿן דאָס בעט פֿאַר-
 נומען דורך אַן עלטערע דאַמע, אַן איינגעהילטע אין שוואַרצן,
 וואָס איז געווען ענלעך צו אַ שילדקרעט, ווי נאָר ער האָט זיך
 צו איר געווענדט מיט עטלעכע ווערטער האָט זי אַראָפּגעוונקען
 דעם האַלדז איז די אַקסלען, כדי וואָס גיכער צו שיצן די
 שילדקרעט-שאַל פֿון איר עלטער. בנימין האָט זיך צעלאַכט.
 דריי מאָנאַטן שפעטער איז דער גאַליצישער בחור דערשינען

צום לעצמן מאל. ער איז געזעסן אויף בנימינס בעט א גאנץ רעזיגנירטער, גלייכילטיק צו אלץ, ער זעט נישט קיינעם. זיין האנט האָט זיך געשפילט מיט אַ קנוילעכל פאָדעם וואָס האָט זיך פאַרשלעפט פון דער קאַלדרע. זיין לאַנגער, נאַכלעסיקער גוף האָט געשטעקט אין אַן אַנצוג פון ענגלישן שטאַף און אַ שטייפער קראַגן האָט צוגעדעקט נאָר אַ העלפט פון זיין דאַרן הינער־האַלדז. אַ קראַוואַט אין רעגנבוֹיגן־פאַרבן האָט אים אויך באַשיינט. בנימין האָט באַמערקט, אַז דעם בחורס פריערדיקע רויטע טשופרינע האָט צוגעדעקט אַ דינהויטיקן שאַרבן, אַ בלישטשענדיקן, מיט אַ זאָרגפעלטיקן שריינט אינדערמיט. דאָס פּרצוף האָט נאָך תמיד אויסגעזען קרענקלעך און פאַרבלאָז, אָבער עפּעס אַ פעטקייט האָט אָנגעבלאַזן די סביבה פון זיין מויל וואָס האָט בולט גע־מאַכט זיינע תּאווהדיקע ליפּן.

דער בחור איז אויפגעשטאַנען, האָט אויסגעשטרעקט העפלעך די האַנט: — אַנטשולדיקט מיר, איך דערלויב זיך אַריינצוגיין אין אייער צימער.

די אויגן זענען פאַרבליבן טרויעריקע און קאַלטע, אָבער די פעטקייט אַרום די ליפּן האָט געציטערט מיט אַיראַניע. — זאָל איך אַזוי לעבן — האָט בנימין געזאָגט — איר זענט דאָך געוואָרן אַן אמתער „הער“.

ער האָט אָבער באלד באַדויערט אויף דעם טאָן פון באַ־ווּנדערונג.

— איך בין געוואָרן, זאָגט איר? — באַמערקט יאַנקל מיט ביטערקייט.

— אָבער וויאַזוי, וואָס פאַר אַ נס האָט אייך געטראָפּן?
— זייט זיכער ר' יוד, אַז כּהאַב קיינעם נישט געהרגעט.
ס'איז אפשר נאָך ערגער, איך בין אַ סוחר, כּקויף און פאַרקויף.
— וואָס, וואָס פאַרקויפט איר?

דער גאַליצישער בחור האָט זיך אונטערגעשמייכלט ווי אַן אַלטער פּוקס, אָבער זיין פאַרמשהחורטהע צורה איז געווען אין סתירה צו דער כיטרעקייט.

— ר' יהודי — האָט ער געזאָגט מיט יינגלישער התפעלחת — אלץ ווערט געקויפט און פאַרקויפט.

אין דעם מאַמענט, האָט זיך דערוועקט אין בנימינען אַ טיף
רחמנות צום גאַליצישן בחור, זיך האַנט האָט זיך פון זיך אַליין
אָוועקגעלייגט ווי אַ צעשלאַגענער פּויגל אויף יאַנקלס אַקסל און
זיין מויל האָט זיך געעפנט צום זאַגן אַ פאַר ווערטער וואָס זענען
געקומען פון ערגעצווו: ברודער, ציוואָס די גאַנצע חרפה און
דאָס דאָזיקע אומגליק? אַנטפלעק זיך, איך בעט דיך.

דער בחור האָט זיך געמאַכט נישט פאַרשטיין, און בנימין איבער-
ראַשט פון יענעמס העזה האָט באַלד צוריקגעצויגן זיין האַנט.
אַבער פּלוצים, געטריבן פון אינערלעכן דראַנג, האָט זיך
דער בחור אויפגעשטעלט אין זיין גאַנצער גרייס און מיט אַ סתם-
שמייכל אויף זיין אויסגעמאַרעטן פנים, האָט ער געשעפטשעט מיט
אַ מיד קול:

— ר' ייד, אונזעריקער ייד, איר ווייסט? איר זענט זייער איידל,
אַזוי איידל, אַז כ'האַב חשק אויסצורייסן אַלע אייערע ציין, איינעם
נאַכן אַנדערן.

און אַריבערגייענדיק איבער דער קרייד-סטעזשקע האָט דער
גאַליצישער בחור פאַרלאָזן מיט נערוועזע שריט די שול און איז
נעלם געוואָרן אויף אייביק.

מיט אַ שעה שפּעטער, האָט בנימין, אַריינגליטשנדיק זיך אין
זיינע קאַלדרעס, געפונען אַ קאַנווערט, וואָס איז געווען פאַרשטעקט
אונטערן שטריוואַק. געווען דאָרט אַ קליין פאַרמעגן און עטלעכע
שורות אין יידיש, מיט אַ שייך כתב פון אַ ביוראָליסט:

„חשובער קליינער מאַן, דאָס געלט איז אַ כשרער ריוח פון
אַ געזעצלעך געשעפט, עס איז מיט יושר געגנבט געוואָרן, לויט
אַלע געזעצן פון מסחר. פאַרלאָזט דאָס גרויסע בערלין, גייט אָוועק
אין דער פּראָווינק, ברענגט אַהין אייער משפּחה, אויב זיי זענען
לעבן געבליבן. ווייל אין פּוילן, מיין פריינט, האָט אַ ייד געקאָנט
עקזיסטירן מיט אַ הערינג אַליין און מיטן בית-המדרש. אַבער
דאָ, גלויבט מיר, אויב איר פאַרמאַגט נישט מער ווי צוויי פיס
אַלס איינציקן יסוד, וועט דאָס לעבן אייערס נישט דערגיין אפילו ביז
צו אייער האַרץ.

איך בין שטענדיק מיט אייך, חשובער קליינער מאַן. איך בעט
אייך, זייט מיך נישט דן צום שלעכטן.

יאנקל.

בנימין האָט אַוועקגעשטעלט אַ פּוס אויפן פּעראַן פּון קליי-
נעם ריינלענדישן וואַקזאַל און דאָס באַגאַזש-קופּערטל געלייגט נעבן
זיך. אין אַ געוויסן מאַמענט האָט ער זיך געפונען ביחידות מיט
אַ דייטש-געקליידטן מאַן, וואָס האָט זיך פאַרגעשטעלט אַלס רב
פון שטילנשטאַט. צוליב חשד, האָט בנימין נישט דערלויבט דעם
רב צו טראָגן „זיין וואַליוקע“ מיטן אויסרייד, אָז זי איז לייכט
ווי אַ פּעדער. אויפן וועג האָט דער רב פאַר אים געלויבט דאָס
געוועלב, וואָס ער האָט פאַר אים געפונען אין דער רייגע-
שטראַסע.

— הער גאַלדפּוס, דער בעל הבית פון געוועלב, האָט עס
בעסער געוואָלט פאַרשלאָגן אַ קרבן פון די סלאַווישע רדיפות,
וואָס איר, חשובער גלויבנס-ברודער, זענט איינער פון זיי, אמת?
אַ פּרעסאיזן, אַ-ניי-מאַשין און אַ ביסל אַלט מעבל, דאָס אַלץ
צוזאַמען, זאָגט ער, פאַרן מילדן פּרייז פון דער דירה.
ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אמת, אָבער בנימין האָט זיך
נישט פאַרגעשטעלט, אָז די מעבל און דאָס געוועלב זענען אין
אַזאַ מצב פון „אַלטקייט“. ווי דער רב האָט געזאָגט.
— אָבער — האָט דער רב מיט אַ שמייכל צוריקגעטענהט —
מען בודקט נישט די ציין פון אַ פּערד, וואָס מען באַקומט אַלס
מתנה.

בעת זיי האָבן אַזוי געשמועסט, זענען אַריין אין געוועלב
אַ צענדליק דייטשן, וואָס האָבן זיך כמעט געוואָרפן אויף בנימינען
מיט אויסגעשטרעקטע הענט. ער האָט אויסגעשריגן פון שרעק,
כמעט געהלשט, דערנאָך האָט ער מיט דערלייכטערונג דערקענט
צוויי-דריי יידן מיט בערד צווישן די דייטשע פּרצופים, וואָס
האָבן אים אַרומגערינגלט און געדונגען זיך איבער אים, ווי איבער
עפּעס אַ סחורה.

— איר האָט גאַרנישט קיין בושע? — האָט זיך געהערט
אַ מענער-שטים פון מויל פון אַ פּרוי — איר צערייסט דאָך אים,
איר וועט דאָך אים צעפיצלען ווי אַ פּרוכט.

און א יידענע א ברייטבייניקע אין א געבלימט קלייד אין
א הוט מיט פעדערן, האָט זיך געמאַכט א וועג צום «קרבן פון
די סלאַווישע רדיפות» און געשמייכלט צו אים מיט אירע פול-
געפאַרבטע ליפן.

— ביז וואָס-ווען — האָט די בעל-הביתטע אָפּגעפּסקנט —
וועט ער ווײַנען ביי מיר.

— וואָס ווילט איר זאָגן? — האָט בנימין געמורמלט, און
פון פאַרזיכטיקייט געהאַלטן די הענט אויף זיין «וואַלזיקע».

— אָבער לאָזט דאָ איבער אייער קעסטל — האָט די פּלאַפּ-
לערקע געזאָגט מיט העזע — איר האָט מורא, אַז די הערן וועלן
עס אייך אויפּעסן?

בנימינס אומצוטרוי וואַקסט:

— ס'איז גאַרנישט, ס'איז גאַרנישט — האָט ער געשטאַמלט
— איר זעט דאָך, איך הויב עס אויף ווי אַ פעדער.

אָבער אַז ער איז פאַרשוונדן אונטער דער משא פון זיין
קעסטל און האָט שווער געאַטעמט און געסאַפעט אונטער איר, האָט
זיך די מאַדאַם נישט געקאַנט צוריקהאַלטן פון צו פרעגן אים:

— פעטער, וואָס זענען דאָס פאַר אַ טייערע חפצים ביי אייך
דאָרט?

— אַלץ — האָט בנימין געענטפערט פון מידיקייט.

זייט זיין פאַרלאָזן בערלין, נעכטן אין אָונט, ביזן מאַמענט
פון אַריינגאַנג פון צוג אין טונעל, וואָס האָט פאַר אים סימבאָ-
ליזירט אַ ניי פאַרונקען און דער נאַכט פון גלות און וואַגל, האָט
בנימין אויף קיין רגע נישט אָפּגעטרעטן פון זיין קעסטל וואָס
האָט אַנטהאַלטן אין זיך ממש זיין גאַנץ האַב-און-גוטס, וואָס ער
האָט פאַרמאַגט אונטער דער זון: די עטלעכע שטיקלעך שטאַף
צום פאַרקויפן, דריי אָדער פיר פרעסאייזנס, דעם מאַנעקין מיט
זיין באַזע, אַ ברעט צום פרעסן און אַלע צוגאַבטיילן וואָס ער
האָט דערגרייכט אַ דאַנק דער ווונדערלעכן גאַליצישן בחור. האַבנ-
דיק מער צוטרוי צו זיין קעסטל וואָס איז שווער אַוועקצוגנבענען,
ווי צו זיין אייגענער שפירעוודיקייט לגבי קעשענע-גנבים, האָט
ער איינגענייט דעם רעשט פון זיין «פאַרמעגן» אונטער דער באַזע
פון מאַנעקין.

איך דער באן האָבן זיך מורא און זאָרג און דער שאַר-
פער אומצוטרוי וואָס האָט געדריקט אויף זיין האַרץ, אויף אַ סודות-
דיקן אופן פאַרוואַנדלט אין באַשלוסן, און די פילבאַרע גבורה
האָט אַנגענומען אַ שטעלונג פון פראַוואַקאַציע. ער האָט
למשל, געמאַכט אַזעלכע אויסרופן, וואָס האָבן באַמרויקט די
מיטרייזנדיקע, זיי זענען דאָך געווען באַצויבערט פון דעם קליינעם
מענטש אין דעם רוסישן לבוש, וואָס האָט מתוך יאוש געריבן
מיט די פויסטן אין זיין בערדל, ווען די פייכטע און טריבע אויגן
זיינע האָבן געבליצט פון צער.

אינמיטן דער נאַכט האָבן זיך אים פאַרגעשטעלט די אַלע
זאַכן מיט וועלכע ס'האָט געפֿיבערט דער גאַליזישער בחור:
— יאָ — האָט ער פלוצים געזאָגט צו זיך אויף יידיש, ביי
דער גערירטקייט פון זיינע שכנים — איך בין מכריז ומודיע
אַז אין דער איצטיקער וועלט פון אייזן איז דער בעסטער ענטפער:
אַ שווערד קעגן אַ שווערד.

אַן אַלטע דאַמע האָט דערשטיקט אין זיך אַ געשריי און איז
אַרויס פון באַן-וואַגאָן, דאָס געשריי איז ביי איר דערוועקט גע-
וואָרן דורך בנימינס „בערלינער האַלוצינאַציעס“, זי איז שיער
נישט פאַרחלשט געוואָרן.

און אַזוי, זייענדיק פאַרפאַנצערט קעגן דעם סאַמע ערגסטן,
אַ דערשראַקענער, אַ צעטומלטער, אַ צעבראַכענער, מיד און פאַר-
מאַטערט, האָט ער נישט געזען ביי די יידן פון שטילנשטאַט, נאָר
די דייטשע מנהגים און זייער משונהדיקע זאָרג פאַר זיין טייערן
קעסטל. ער האָט אפילו נישט געוואָגט צו פרעגן, ווהיין זי פירט
אים די גנעדיקע מאַדאַם, וואָס האָט אים גענומען צו זיך. — ס'איז
גאַרנישט, ס'איז אַ פעדערל — האָט ער איר געזאָגט, ווען זי פלעגט
אים אַלץ דערמאָנען די משא, אונטער וועלכער ער האָט זיך
געמאַטערט.

אויך אין סאַלאָן פון הער פייגלבוים, האָט ער זיך פון זיין
משא נישט געוואַלט שידן. דער מאַן פון דער, מיט פעדערין
באַצירטער דאַמע, האָט אומזיסט געפרוּווט אים אויפצוהייטערן מיט
אַ האַרציקן קבלת פנים, וואָס איז אָבער נישט געווען גענוג, כדי
אַפצונאַרן אונזער לעבנס-געפרוּווטן „בערלינער“ און אפילו אין

עס צימער האָט ער עקשנותדיק געהאַלטן ביי זיך זיין „וואַליזע“. דאָך, אַז ער האָט דערשמעקט דעם ריח פון אַ ביסל געשמאַקע יידישע יויך, ביז אין מאַרץ פון זיינע ביינער — וואָס ער האָט תמיד געזען ווי גאַס-גאַב ביי זיין מאַמע יהודית — האָבן אים זיינע נאָזלעכער דערציילט פון „מענטשלעכן גליק“.

און אַז ער האָט אַ פאַרחלומטער צוריקגעלייגט דעם לעפל אויפן טעלער, איז אין אים אויפגעגאַנגען אַן אויסטערלישע דער-שיינונג: צוערשט איז אַנטשטאַנען אַן עלאַסטיש בלעזל אין בנימינס ברוסט, וואָס האָט געשטיגן העכער און פאַרשטאַפט זיין גאַרגל; דערנאָך איז אונטער דער שוימיקער, געלער יויך, דערשינען דאָס פנים פון זיין מאַמע יהודית, דער שאַרבן אָפגעגאַלט און אירע אויגן האָבן געבליצט מיט פאַראַכטונג. מיטן טרינקן די יויך וואָט זיך באַוויון, דאָס מלכותדיקע פנים פון זיין פאַטער מרדכי, וואָס זיין באַרד איז, ווי מיטן בלאַז פון ווינט, משונהדיק נעלם געוואָרן. דאָס בלוטלאָזע פנים פון גאַליצישן בחור מיט די רויטע האָר, וואָס קריחלען זיך אין פלאַמען; און צום סוף דריי געשטאַלטן, אַרומגעאַרעמטע, אונטער די פאַרבלוטיקטע וועראַנדע אין באַגינען פון זעמיאַקער פאַגראַם. און דאָס אַלץ וואָס איז דערשינען און איז נעלם געוואָרן, ווי אין אַ זעונג אונטער דער גאַלדענער יויך, האָט געשאַנקען בנימינען ווילטוענדיקע וואַרעמקייט ווען ער האָט זיך איבערגעבויגן איבערן טעלער, אַ פאַרכישופטער. — גאַטעניו, ער וויינט — האָט אויסגערופן פרוי פייגלבוים. בנימין איז רויט געוואָרן, דאָס פאַראַמערטע פנים האָט געשמייכלט.

— עי, גאַרנישט — האָט ער געזאָגט מיט אַ דין קול — די זופ איז זייער הייס.

ער האָט באַלד פאַרשטאַנען, אַז ער האָט נישט געפילט די טרער וואָס איז אים אַראַפגערוזען איבער דער לענג פון זיין נאָז, ער האָט צוגעגענט דעם לעפל צו זיינע ליפן, אַ בלאַז געגעבן און אים אַריינגעטאַן אין מויל.

הער פייגלבוים, וואָס האָט זיך ביז איצט באַגונגנט בלויז מיט וויציקע און שמעכיקע גלייכווערטלעך, האָט זיך נישט איינגע-

האַלטן און אָנגעהויבן באַשולדיקן זיין ווייב, אָז אירע באַקן זענען
רויט געוואָרן פון בושה:

— דו זעסט נישט, אָז די יויך איז זייער הייס, דו זעסט
נישט? בהמה נאַרישע וואָס דו ביזט. הונדערטער מאָל האָב איך
דיר געזאָגט, אָז דו זאָלסט נישט דערלאַנגען קיין צו הייסע יויד.
וויסטע בהמה וואָס דו ביזט, הונדערטער מאָל...

דערנאָך האָט זיך זיין שטימונג געביטן, הער פייגלבוים האָט
אָנגעהויבן פלוצים צו באַזינגען דאָס „פלעשל“ ביז גאַר, צופאַטשניג
דיק פריילעך מיט די הענט, ווי דער שטייגער פון אַ שיכור.
אַבער זיין פלוניתטע האָט נאָך אים איבערגעזוהרט: „דאָס פלעשל,
יאַ דאָס פלעשל“ און איז געבליבן ביים טיש אַן אומבאַוועגלעכע,
אַ לאַכענדיקע פון גרויס ליבשאַפט. לסוף, מיט דער לעצטער קללה,
האָט עס הער פייגלבוים אַ צי געטאָן צו דער שפּיזשאַנק און ער
האָט אַרויסגעשלעפט אַ גרינע פלאַש מיט אַ שוואַנען-העלדזל וואָס
אַנטהאַלט, ווי ער זאָגט, ריינעם, אמתדיקן אַרץ-ישראל וויין.

— זי שלאַפט שוין לאַנג אַזוי — האָט ער געשאַלט און גע-
טומלט — קינדערלעך מיינע, איך בין איך מבטיח, אָז דעם וויין
וועט מען אויסטרינקען נאָך פאַר משיחס קומען! איך בין מנדר
אַ נדר — האָט ער זיך באַגייסטערט.

בנימין האָט צו זיין איבעראַשונג באַמערקט, אָז הער פייגל-
בוים איז נישט שטאַנד-האַפטיק, זיין פעסטע האַנט ציטערט ביים
אַריינגיסן דעם כרמל-וויין. אַבער באַלד האָט דער בעל-הבית אויס-
געשטרעקט ריטערלעך זיין כוס און פון פולן האַלדז אָנגעהויבן
זינגען אַן אַלט יידיש פאַלקסליד:

זינג כ'בעט דיר, ברודער ייד

אונזער אוראַלט, אייביק ליד — —

אויף וויפל בנימין האָט געשטוינט פון דער התלהבות און
קראַפט מיט וואָס ס'איז געזונגען געוואָרן דאָס דאָזיקע סענטי-
מענטאַלע פאַלקסליד, האָט ער באַמערקט, אָז ביים סוף פון יעדן
סטראַף האָט זיך באַוויזן אַ שיינענדיקער בלישטש אין ווינקל פון
הער פייגלבוים אויגן-וועס, וואָס איז פאַרשווונדן געוואָרן מיטן
אַנהויבן פון דעם נאַענטן סטראַף.

דער זינגער האָט פלוצים איבערגעריסן:

— רבנו של עולם, איך שטאָפּ איך מיט „קאָטשקעס“ און
איר הערט זיך צו צו פאַלשע מעלאָדיעס.

— דערלויבט מיר — האָט בנימין געזאָגט.

— קיין איין וואָרט — האָט געזאָגט פייגלבוים.

נאָכדעם איז פאַר בנימין יעדעס געפֿעכטס געווען ממש אַ
תאוהדיק מאַכל. אָבער איידער מען איז צוגעקומען צום שלום פון
די אַלע יומטובדיקע מטעמים, האָט זיך אַריינגעשאָטן אַ הייפל יידן אין
עס-זאָל, איינער הינטערן צווייטן. זיי האָבן געבעטן, מען זאָל זיך
צוליב זיי נישט שטערן און האָבן זיך שטיל אַרומגעזעצט אַרום
טיש. באַזונדערס אַנטקעגן בנימין, וועמען זיי האָבן אָבסער-
וירט, וויאָזוי ער עסט און האָבן צוגעשאַקלט מיט די קעפּ אין הסכמה,
ווי ער וואַלט מקיים געווען אַ הייליקע, סודותדיקע מצווה, וואָס
קאָן סימבאָליזירן פאַרן אויג די לייזן און אומקום פון די פּוילישע
יידן, ווי זיי האָבן עס געזען אין אים אין מיניאטור-פאַרעם. די
מסיבה איז שמחהדיקער געוואָרן מיטן דערלאַנגען דעם ווונדער-
לעכן שטרודל וואָס האָט זיך הויך אויפגעהויבן אינמיטן טיש.
נאָך צוויי שעה פון וויכוחים און פאַרפלאַנטערטע פאַרהאַנדלונגען
האָט מאַדאַם פייגלבוים, וואָס האָט געהיטן אירע רעכט צו געבן
דעם גרעסטן טייל אויף אויסצוהאַלטן בנימין, פאַרגעלייגט די
פּשרה: אַלע מיטאַג-מאַלצייטן באַזאָרגט זי, דאַקעגן די אַונט-מאַל-
צייטן וועלן אינגעטיילט ווערן צווישן אַנדערע יידישע טישן אין
שטילנשטאַט. און טאָמער — האָט זי געזאָגט מיט כּיטרעקייט —
„ווייל אונזער טייערער ברודער גיין ערגעץ אַנדערשווין?“

בנימין האַלטנדיק, נאָך די נאַז איבערן טעלער, ציטערט אינ-
גאַנצן פון גליק און חלומט, אַז יעדן מיטאַג און אַונט וועט ער
עסן כשרע און געשמאַקע מאַכלים ביי אַ יידישן טיש. ער איז
מיטאַמאַל אויפגעשטאַנען און אַנגעהויבן דערציילן אַ „קליק, שיינ
יידיש מעשהלע פון אונזער אַלטער היים וואָס איז מסוגל, לזייט
זיינע ווערטער, צו דערוועקן געלעכטער. אפילו ביי אַ מת“.
אָבער ער איז געווען אַ שלכטער דערציילער, ביי יעדן וואָרט
האָט ער זיך צעלאַכט, באַלד האָט ער פאַרלוירן דעם פאַדעם און
האָט ממשיך געווען מיט אַ צווייטן פאַדעם, און זיך מתנצל געווען
טויזנט מאַל, דאָן ווידער אַנגעהויבן די מעשה פונדאָסניג דאָס-

מאָל... יאָ, כ'האַב עס, דאָסמאָל... ביז ער האָט לסוף געענדיקט מיט צער; „אָזוי איז עס, ס'איז אַרויס פון קאַפּ, ממש פאַרגעסן“, און מיט זיין רעכטער האַנט וואָס האָט געצאָפּלט ווי אַ פּליגל, האָט ער מיט אומעט געשילדערט דאָס נעלם ווערן פון זיין „קליין, שיינ מעשהלע“.

דאָך — און דאָס האָט אים אַ ביסל געערגערט — האָבן אַלע געלאַכט פון זיין משונהדיקן סיפור-המעשה, אַ טייל פון זיי, ובתוכם הער פייגלבוים, האָבן זיך גוטהאַרציק צעכיכאַטשעט.

4

שטילנשטאַט איז געווען איינע פון די אַלטע פּרעכטיקע דייטשע שטעט, מיט אירע טויזנטער שיינע היילעך, ווי די ליאַלקעס מיט אירע ראָזע דעכלעך, פאַרפּוצטע מיט בלומענטעפּ, האָט די שטאַט אויסגעזען ווי די פאַרווירקלעכונג פון דער אַלט-גרמאַנישער סענטימענטאַלקייט, וואָס איז דאָרט אַריינגעדרינגען אין אינטיים צונויפֿ-געבונדן אַלץ, ווי עס בינדט די שוואַלב צווישן די צווייגן מיט אַ נישט-געזעענעם פּאָדעם, די איידעלע גאַנצקייטן פון איר נעסט. אָבער שטילנשטאַט האָט גאַרנישט געהאַט אין זיך פון קיין גרינקייטן און לופטיקייט. זי האָט פשוט עקזיסטירט אויף אַ גלייכן שטח, אַרומגערינגלט פון אַ טייד וואָס האָט זיך אָפּגעטיילט ביים אַריינ-גאַנג אין שטאַט. דער הויפּט-אַרעם האָט באַשפּייזט שיך-פאַבריקן, וואָס האָבן זיך אויסגעשפּרייט איבער זיין גאַנצער לענג, אַזוי אויך די וואַרשטאַטן פון אינדוסטרי-פאַרבן, וווּ ס'האַבן זיך דער עיקר געמוטשעט פּרויען. דער קליינער אַרעם, דער שוואַכערער, האָט זיך מעסיק געשטראַמט דורך די פעלדער. די „שלאַססע“, אַזוי האָט מען אים גערופן דעם טייד, האָט געדינט נאָר צו פישפּאַנג און פאַרווילונגען.

שלעכט געהיבלטע ברעטער זענען געווען דאָס קליינע שוין-פענצטער פון בנימינס געוועלב, וואָס אַ קאַרידאָר צו דער גאַס, האָט עס אָפּגעטיילט פון דער צווייטשטאַטיקער דירה, כדי צו דער-

ווערבן אַ ברייטערע קונדשאַפט, האָט ער זיך באַלד גענומען איינ-
אַרדענען דאָס „געשעפט“, ווי ער האָט עס ליב געהאַט צו רופן.
און באַלד האָט אַ פּלאַקאַט, געשריבן מיט אַ קינדישער האַנט-
שריפט, אין אַ שלעכטן דייטש, אַנגעזאָגט די נאַענטסטע דערעפּ-
נונג פון דער אונטערנעמונג: „צום דזשענטעלמאַן פון בערלין“.
די ערשטע דריי חדשים איז ער געלעגן אויף אַ מאַטראַץ
אין אַ ווינקל. ווען זיינע דאָנות זענען קלענער געוואָרן, האָט ער
אַנגעהויבן חלומען וועגן אויסמאַלן די דירה.

ביים אָנהייב האָט ער געמיינט, אַז ער איז ווייניקסטנס איינגעאַרדנט
ווי אַן אַמעריקאַנישער מיליאַרדער: אַ ניימאַשין, אַ מאַנעקין, דער
אַריינגאַנג פון דער גאַס. אָבער כדי צו האָבן מער קונדן, האָט ער
באַשלאָסן צו בייטן די דעקאָראַציע. דאָס איז געווען אַן אַר-
בעטס־קוואַרטאַל; די רעזולטאַטן פון אַ פאַרלירענער מלחמה האָבן
שווער געטראָפּן דאָס דייטשע פּאַלק, און קיין מענטש האָט נישט
געקאַנט פּאַראַויסוען, ווען ס'וועט געמען אַ סוף צום קריזיס.
בנימין האָט גוט אַדורכגעטראַכט די לאַגע און ער איז געקומען
צו אַ נייעם רעיון: אין אַ שיינעם פרימאַרגן, האָבן די דורכגייער
אַנטדעקט אַ נייער גרויסע רעקלאַמע־שילד ביים קליינעם עמיי-
גראַנט, וואָס האָט פאַרנומען אַ העלפט פון שוויפענצטער און זיך
געצויגן אַרויף ביז אונטערן פענצטער פון ערשטן שטאָק. געווען
איז אַנגעשריבן ווערטער, געצייכנטע אין אַ שיינער און איידעלער
גאַטישער שריפט (העל בלוי אויף אַ ראָזע הינטערגרונט): „אַ
ווערקשטעל וואָס איז ספּעציאַליזירט אין באַנייען און פאַריכטן
אַלטע מלבושים — אומגלויבלעך ביליקע פּרייזן — ס'איז אַלט,
האַפּ, ס'איז ווידער ניין“.

וועלנדיק אַנטוויקלען דאָס געוועלב, האָט ער באַשטימט לעכער-
לעך־נידערדיקע פּרייזן, אין גרענעץ פון נישט אַרנטלעכער קאַנקורענץ.
דעם טאָג האָט ער געהאַט אַ סך צוגרייטונגס־אַרבעט אין וואַר-
שטאַט. דעם אַנדערן טאָג האָט ער צעקלאַפט מיט זיין נאָדל זעכצן אַר-
בעטס־שעהן און האָט זיך געפילט גליקלעך. פריער האָט ער זיך שוין
געהאַט געזען אויפן ראַנד פון באַנקראַט. און דאָס האָט אים ממש
דער גאונישער געדאַנק געשטעלט אויף די פיס אין שטילנשטאַט.
ביסלעכווייז, נאָך פאַרגאַנגענע טעג און וואַכן, האָט ער פאַרגעסן

דעם נידעריקן אָפּשטאַם פון דער איבערגעטריבענער התלהבות פארן „הזשענטעלמאַן פון בערלין“, און איז אליין נתפעל געוואָרן פון דעם חלום — העל־בלאַ אויפן ראָזע הינטערגרונט — וואָס האָט געוועקט אַלגעמיינע סימפּאַטיע אַרום זיין גיימאַשין.

מיטן באַקענען זיך מיט דער לאַנדשפּראַך, ביים פינקטלעכן אויפנעמען יעדן קלאַנג, האָט ער דערפילט, אַז זיינע קונים פאַר־שטיין עטלעכע ברעקלעך פון זיין ייִדישן־זשאַראַן. ער האָט גערן געהאַט מיט זיי צו שמועסן אויף פאַרשידענע טעמעס וואָס פּאַסן זיך צו צו זייערע דייטשע מוהות, צו זיין כבוד אַלס ייד און צו זיינע שוועריקייטן ביים אַרויסרעדן באַשטימטע ווערטער. די געקומענע צום מעסטן מלבושים האָבן ספּעציעל ליב געהאַט זיינע דערציִי־לונגען, די אידיליעס צווישן דער קירכע און דער סינאַגאָגע. ביים אַריינשטעקן אַ שפּילקע צופּאַסנדיק אַ קלאַפּע, האָט בנימין זיך געדרייט אַרום־און־אַרום זיין דייטש־קריסטלעכן קונה און אַנגע־ווענדט אַלערליי אופנים פון העפלעכקייט, האַרציקייט און חן וואָס זענען געוויינלעך גייטיק ביים פאַרפירן אַ פרוי.

דאָס אויפנעמען קונדן האָט געפּאָדערט אַ פּאַמעלעכע און פּע־דאָנטישע באַאַרבעטונג:

— מיין הער — פּלעגט ער זאָגן, דריקענדיק העפלעך די האַנט פון אַריינגעקומענעם — צי קענט איר מיר זאָגן וועלכע גליקלעכע אומשטענדן האָב איך צו פאַרדאַנקען אייער באַזוך ? אַלצאיינס, צי דער קונה איז געווען אַנגעטאַן אין אַ בלאַען שטאַפּענעם אַנצוג, צי אין אַ בגד פון פּויערישן ביינוול, האָבן ביי אים די קונים זוכה געווען צו דער זעלבער וואַרעמער באַהאַנדל־לונג. טראָץ זיין פּילבאַרקייט, האָט בנימין קיינמאַל נישט באַמערקט קיין שום גרימאַס, צוליב וועלכער־עס־איז פּראָגע, אַדער אַ חשד, אַדער סתם צאַרנדיקע אַרויסטריטן. ער האָט צו זיין צופּרידנקייט, געגלויבט, אַז אַט די קליינע מענטשן האָבן זיך אין זיין זכות, אַפּגעזאָגט פון זייער שנאה צו יידן, אַז זיי האָבן אויסגעפּינען אונטער זיין ייִדישלעכער אויסערלעכקייט, די אַלגעמיינע מענטש־לעכע נאַטור וואָס דריקט זיך אפּשר ווייניקער אויס ביי די אַנדערע יידן פון שטאַט. מען דאַרף געבן אַ מוסטער־ביישפּיל, האָט ער זיך געפּרייט אין זיך: די אַכטונג. וואָס זיי ווייזן מיר אַרויס, ברענגט

נוצן אויך אנדערע יידן. דורך מיר קומען זיי צום פשוטן אמת.
כע, כע.

נאך מער, נאך עטלעכע וואכן האָט ער געפרווט זיינע כחות
מיט אַ טייל פּאָלקס־ווערטלעך, וואָס האָבן אונטערגעשטרעכט זיין
היימישקייט מיט די אַרבעטער פון דער פּאַרשטאַט. ער האָט זיך
חלילה נישט אויסגעדריקט מיט קיין הפּקרדיקע און שמוציקע ווער-
טער אַדער מיט קללות פון זעלבן שטייגער. אָבער גאַנץ גיך האָט ער
געלאָזט פריי אין גאַנג אויסדרוקן ווי: „גיי פּיפּף“, „דו רעדסט
ווי שאַרל“, „לאָזט מיך נישט, איך זאַל שטאַרק לאַפּן“, „דערציילט
נישט קיין לעגענדעס“, און געלייגט אַזויפיל געוויכט אויף די
אַלע ווערטער פון דייטשן שטייגער, אַז ס'האָט זיך אים אויס-
געדוכט, אַז ער האָט שוין גענוג פּאַרשריט געמאַכט און ער קאַן
זיך בכבודיק באַגיין אָן אַנדערע שמוציקע ווערטער.

צייטנווייז, ווען ער איז געווען זיכער, אַז קיין שום יידיש אויער
געפינט זיך נישט אין סביבה, האָט ער זיך אַראָפּגעלאָזט ביז
צום שווערן אין גאַטס הייליקן נאַמען אויף דייטש, ווי איינער
פון פּאַלק:

— אַ, ביי גאַט — פּלעגט ער אויסשרייען, צו דער איבעראַשונג
פון קונה. דערנאָך האָט ער שטיל געשעפטשעט אַ תּפּילה.
פון אַ שכן האָט ער בסוד אויפגענומען מאַדערנע אַנשווינגען
וואָס שטרעבן צו רעוואָלטירן קעגן „אונזער געמיינזאַמען גרויסן
פּיינט“, נישט האָבנדיק בכלל קיין אַנונג, אַז באַשטימטע אַרבעטער
— אין דוקא די אַרבעטסלאָזע — האָבן אים פּאַרעכנט פּאַר איינעם
פון די סאַמע שוואַרצסטע קאַפיטאַליסטן פון דער גאַס. און ס'האָט
געטראָפּן, אַז נאָך דער אַרבעט, ווען ער האָט אַ ביסל נהנה
געווען פון „מענטשלעכן גליק“ האָט ער זיך אַליין געפרעגט: ווי-
היין וועט מיך נאָך דערפירן מיין וואַקלדיקע סימפּאַטיע צו דעם
אַרבעטער. אָבער צומאַרגנס האָט אַ פינקלדיק אויג, אַ כּיטרע
שמייכל, אַן אויסגעשטרעקטער פינגער צו אים אינמיטן דער גאַס,
אים צוריקגעברענגט זיין גליק.

אינדערמתן האָט ער אינערגעץ נישט געפונען קיין ממשותדיק

„מענטשלעך גליק“, סידן אין דער האַרציקער געזעלשאַפט פון די
 יידן אין שטילנשטאָט וואָס האָבן אים נישט נאָר וואַרעם אויפגע-
 נומען, נאָר פאַרערט אין אים אַ מין געהיימע אייגנשאַפט וואָס איז
 געווען באַהאַפּטן מיט זיין נעבעכדיקער געשטאַלט און זי האָט
 אים באַשיינט ווי אַ לבוש פון יסורים, מיט וועלכן די יידן פון
 זעמיאָק האָבן אַרומגעהילט דעם ל״וֹנִיק. צו איז דאָס מעגלעך?
 האָט בנימין טיילמאַל אומרויק זיך געפרעגט. אָבער קיין שום
 רמז, קיין שום דערקלערונג. און ווען ס׳איז געקומען צו אַ שמועס
 וועגן די זעקס־און־דרייסיק צדיקים וואָס גייען אַרום איבער דער
 וועלט, האָט ער זיך איבערצייגט, אַז לפחות די דייטשע יידן וויסן
 נישט וועגן דעם סוד פון דער משפּחה לוי פון זעמיאָק. נאָר איינ-
 מאָל האָט דער רב געגעבן אַנצוגעהערן וועגן אַ לעגענדע, לויט
 וועלכער: ס׳ווערט אויסגעקליבן איינער פון די זעקס־און־דרייסיק
 צדיקים דורך גאָט אַליין, פון צווישן די אייניקלעך פון באַוווסטן
 ר׳ יום טוב לוי וואָס איז געשטאַרבן אויף קדושה־השם אין יאַרק.
 אָבער ווייניקע פון די צוהערער האָבן געוווסט, און בנימין האָט
 אויפגענומען דעם געדאַנק, אַז אַט די „שבת־יידן“ ווי זיי האָבן
 זיך אַליין גערופן, פאַרערן אין אים דאָס התלהבות־פּייער פון
 פּוילישן יידנטום, זיין גרויסע גאַטספאַרכטיקייט.

נאָך זעקס מאָנאַטן האָט מען אים דערציילט ווי אַ מעשה־
 חרפה, אַז עטלעכע יידן פון שטאָט זענען אַריבער צום קאַטוילישן
 גלויבן, זיי האָבן באַוווינט דעם אַריסטאָקראַטישן קוואַרטאַל, די
 ווייסע זעקס שטאַטיקע געביידעס וואָס האָבן געבלאַנקט הינטער דער
 קירכע. געשילדערט האָט מען זיי פאַר אים, אַלס פאַרדאַרבענע
 רשעים וואָס זענען פאַטריאַטישער פון די גערמאַנישע מאַלפּעס,
 און זיי דערנידעריקן ספּעציעל די פּליטים פון פּוילן און אוקראַינע,
 אין וועמען זיי זעען דאָס „אויאַטישע פעבל“, דאָס „פּסולת פון
 ערד־קײלעך“, באַרבאַרן א. א. וו. אַז מען האָט אים אַנגעוויזן אויף
 איינעם פון די משומדים וואָס איז זיך געלאָסן געגאַנגען איבער
 די גאַס, אומגעלומפערט און פאַרשלאָסן ווי אַ דייטש, האָט בנימין
 נישט געקאַנט פאַרהוילן דעם שוידער וואָס האָט אים באַנומען.
 דער צווייטער משומד וואָס מען האָט אים געוויזן, האָט
 געזויגט אויף דער „ריגענשטראַסע“, עטלעכע הייזער פון בנימינס

געוועלעב. טיילמאל פלעגט אים בנימין זען פארבייגיין זיין שווי-
פנצעטער, א זויערער בליק האט באקליידט זיין אראפהענגענדיק
פרצוף. במשך פון דער צייט, האט זיך דעם משומדס גאמבע גע-
שטרעקט פארויס ווי א שנאבל, אדער זי האט זיך מיט ענינות
צוגעגענט צו זיין ברוסט. זיין גאנצער הילוך איז געווען
פון א אומבארירלעכן דייטשן בורזשוי, וואס די זיקנה
האט אויף אים נישט קיין שליטה, גוט געקליידט אין זיין
מאטן אנצוג פון מיליטערישן שניט, צוגעקנעפלט אויפן בויך.
ער האט געארבעט אין דער שטאטישער פארוואלטונג
און לויט זיינע רייד האט ער זיך געשמדט צוליב פאטריאטיזם
און דאנקבארקייט. בנימין האט זיך באלד דערוויסט, און זער
משומד פארשפרייט אויף זיין השבון געוויסע קלאנגען, באשולדי-
קענדיק אים, און ער עסט די פראצע פון די דייטשע ארבעטער.
— ער האט געזאגט — האט אים א שכנה ביזווייליק דער-
ציילט, — און איר קענט אפילו נישט די פארבן פון דער דיי-
טשער פאן.

— איך? — האט בנימין א געשריי געטאן מיט פארביטערונג
און ווייל ער האט נישט געקענט באווייזן דעם היפך, האט ער
זיך צוריקגעצויגן אין זיין געוועלעב, פולשטענדיק, דערנידעריקט.
ער האט געלויבערט אויף דעם משומד, כדי אים צו זאגן זיין
מיינונג אין פרצוף אריין. אבער ווי נאך ער האט, ציטערנדיק, אים
באגעגנט, האט יענער אים צוגעווארפן אן איזקאלטן „פפוי“
און איז געגאנגען זיין וועג, מאכנדיק מיטן שטעקן א מין באווע-
גונג פון ביטול, ווי ער וואלט געצווונגען געווארן צו זען אן אומ-
וירדיק בילד אין גאס.

אבער אין א שיינעם, העלן טאג האט זיך דער משומד, מיטן
נאמען מאיר, באוויזן אין שול און זיך געווארפן צו די פיס פון
רב, קושנדיק אים ליינשאפטלעך די קני:

— איך קאן נישט מער, נעמט מיך צוריק, מיין הארץ איז
געבליבן יידיש! איך קאן נישט מער!

דער רב האט זיך אויפגערעגט און דעם מענטש מיט כעס
אָוועקגעטריבן. ער האט באלד צונויפגערופן אן אויסערגעוויינלעכע
פארזאמלונג פון די שטילנשטאטער יידן. דער משומד איז געשטא-

נען ביים אריינגאנג פון שול און האָט באַגריסט יעדן אַריינגיער אין הכנעהדיקן פאַרנייגן זיך מיט אַ קאַפּל אויפן קאַפּ, די האָר באַר דעקט מיט ערד און אַש, זיינע בגדים צעריסן, קיינער האָט אים נישט געענטפערט אויף זיין באַגריסונג. נישט וויסנדיק אויף ווע- מענס זייט צו זיך, איז בנימין אַריין מיט אַן אויפגעוויבענעם קאַפּ אין שול און האָט יענעם צוגעוואָרפן אַ זייטיקן, נאַריש-היימיש- לעכן ווונק מיטן אויג.

דער משפט האָט זיך אַנגעהויבן.

בנימין, וואָס האָט זיך אַריינגערוקט אין דער לעצטער שורה, איז פאַרכישופט געוואָרן פון דער שטוינענדיקער געשטאַלט פון משומד, וואָס האָט זיך אוועקגעשטעלט אויף אַ שטול פאַרן אַרון קודש, פון ביידע זייטן פון אומגליקלעכן, לעגעווען צוויי גאַלדענע לייבן אויף זייערע לאַפעס, ווי די זשאַנדאַרן ביי אַ געריכט פון געשווירענע, אינדערמיט פון זיין בלייכן געזיכט, האָבן צוויי רויטע אויגן אים צוגעגעבן אַ שרעקלעכן אויסזען, דער שווייס האָט פייכט געמאַכט דאָס אַש אויף זיינע האָר, און אין שוואַרצע פאַסן דערגרייכט צום שטערן, וואָס האָט געענדערט דאָס פאַרפייניקטע פנים אין אַ משונהדיקע קאַרנאוואַל-מאַסקע. ביי יעדער באַליידיקונג האָט ער איינגעבויגן די קני און אַראַפּגעלאָזט דעם קאַפּ, כדי צו באַשטעטיקן, אַז ער איז זיך מודה אין אַלעם שלעכטן, און דערביי זיך געשלאָגן מיט די פויסטן אין האַרץ. זיין מויל איז געווען צוזאַמענגעפרעסט.

אַדורכדרינגענדיק דעם משומד מיט זיינע אויגן, האָט זיך בנימין דערמאַנט, אַז אַמאָל אין בערלין, אין זיין אַן-אַן-אויסוועג לאַגע, האָט ער געטראַכט אינגאַנצן זיך איבערצוגעבן אין די הענט פון די קריסטן. ער האָט גענוי נישט געוואָסט, צי צום פויפסט, צום גלח, אָדער צו אַן אַנדערן הויפט פון דער קירכע, און אויף אַזאָ אופן וועט אַלץ זיין פאַר אים געענדיקט. אַזוי האָט ער זיך איצט געזען אויפן אַרט פון משומד און ביי יעדער בזיונדיקער באַליידיקונג האָט אים דער קאַפּ געזונקען צווישן די אַקסלען, מיט אַ ליינדיקער באַוועגונג, ווי מען וואַלט אים דערלאָנגט אַ שטאַרקן קלאַפּ. פלוצים איז אויפגעשפרונגען הער פייגלבוים, אַ בלייכער פון צאָרן איז ער אַרויף אויף אַ בענקל און דערקלערט, אַז אַלס

יוגנט-חבר פון באשולדיקטן, איז ער אליין געווען און עדות פון די יסורים און פייך פון זיינע עלטערן:

— נישט בלויז וואָס ער האָט זיך געשמדט, נאָר דער לץ פון סאַמע שטן האָט נאָך באַלידיקט זיין פאַטער און מוטער אין זייער געשעפט און זיי גערופן: „שמוציקע יידן“ און זיי מבוזה געמאַכט מיט אַנדערע צונעמענישן וואָס איך וויל נישט דאָ, אין אַ מקום קדוש, ברענגען פאַרן מויל. וואָס, אַ משומד איז ער געוואָרן? ער איז געוואָרן פשוט אַ רוצח.

דאָ האָט איינער אַרויסגעזאָגט דעם געדאַנק, אַז מיטן בלויזן איבערגיין צום קריסטלעכן גלויבן, איז דער משומד ממילא אױך געוואָרן אַ שונא־ישראל.

— צו אונזער גרויסן צער, ליגט אין דער טבע פון אַט דער רעליגיע אונז נישט צו ליידן, איז עס אפשר נישט אַזוי?
— גלויבט איר אין דעם? — האָט הער פייגלבוים אַ געשריי געטאָן און געווענדט זיין צאַרנדיקן בליק צום משומד: הער היינט ריך מייער, פריער יצחק, קאַנטטו עפעס טענהן צו דיין פאַר-טיידיקונג?

דאָ האָט פאַסירט אַ זאָך וואָס איז געווען דערהויבענער פון בנימינס פאַרשטאַנד, ווייל אַנשטאַט צו האַלטן זיך פריי אין דער פאַרטיידיקונג לטובת זיין גלויבן וואָס איז פון דער געטלעכער השגחה באַשטימט געוואָרן, האָט זיך דער משומד אויפגעשטעלט מיט אַ מין אָפענער גאווה און געזאָגט מיט חוזק אויף זיינע אַראַפּ-הענגענדיקע ליפּן:

— אָבער ווי אַזוי ווילט איר, זאָגט מיר נאָר — האָט ער געדונערט מיט פאַרביטערונג — אַז איך זאָל אפילו איין רגע גלויבן אין אַ גאָט. וואָס האָט נישט געפונען קיין אַנדערן וועג צו העלפן די אומגליקלעכע מענטשן, ווי אַריינצוגיין אין גוף פון אַ בתולה, צו ווערן אַ מענטש און צו ליידן טויזנטער פייך ביז טויט, און דאָס אַלץ אַן שום פאַרשטענדלעכן אויסגאַנג?
און האָט מיט הכנעה צוגעגעבן:

— מיין אַלטער פריינט פייגלבוים איז גערעכט, איך האָב שווער פוגע געווען אין מיין פאַטער און מיין מוטער, ווייל כּיהאָב געוואָלט

לעבן ווי קריסטן. איך האָב זיך געשעמט צו זיין אַ ייד, כ'האָב זיך פשוט געשעמט.

— און וואָס האָסטו מיט דעם דערגרייכט? — האָט הער פייגלבוים געפרעגט מיט פאַראַכטונג.

— נאָך אַ גרעסערע חרפה.

נאָכדעם ווי ער האָט זיך מודה געווען אין דעם, איז אַרייַן געטרעטן אַ דערלייכטערונג. ער האָט אַליין געבעטן די שענד-לעכסטע שטראַף. ס'איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז דער משומד זאָל זיך אַוועקלייגן ביים אַרייַנגאַנג פון שול און די גאַנצע עדה יידן זאָל אויף אים טרעטן. ער האָט זיך געקלאַפט אין ברוסט און דערקלערט, אַז ער איז גרייט צו לידן. פלוצים האָט עמיצער דערמאַנט דעם נאָמען בנימין.

— דער ברודער. וואָס איז צו אונז געקומען פון פוילן, וואָלט אונז אפשר געקאָנט געבן אַ מער נוצלעכע עצה און אפשר דערציילן אַן ענלעכן פאַל. פאַרוואָס שווייגט ער?

בנימין האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף זיין פלאַץ און אַראָפּגע-רוקט זיין יאַרמלקע אויף די אויגן, ווי צו שיצן זיך קעגן אַלע בליקן וואָס זענען געווענדט געוואָרן צו אים און אים דורכגע-דרונגען ווי מיט פייער.

— הערט מיך אויס — האָט ער לטוף אַרויסגעשטאַמלט —

איך ווייס באמת נישט קיין סך, ביי אונז אין זעמ... בכך, ביי אונז אין זעמיאָק איז בכלל אַזאַ פאַל נישט פאַרגעקומען. אָבער איך דערמאַן זיך, יאָ: אין פּופּצנטן יאַרהונדערט, ר' ישראל איסערלין, ער האָט געזאָגט, אַז דער וואָס טוט תשובה און קערט זיך אום צום יידנטום, איר הערט מיך אויס, נישט אַזוי? דער מענטש לייגט אויף זיך ממילא אַרויף אייביקע לידן. יאָ, אייביקע לידן.*

(*) ר' ישראל איסערלין, רב אין עסטרייך, פּאָן די גדולי־התורה אין פּופּצנטן יאַרהונדערט, שרייבט אין זיינע שאלות ותשובות „תּרומת הדשן“ סימן קצ"ח:

„מומר שיצא מן הכלל וחזר לדת האמת צריך להתכפר בסיגופים גדולים כפי מה שעבר על כל מצוות שבתורה או לא?“ „אין להוסיף ולהרבות עליו יותר מדי לפי שאין לך סיגופים

— און דערנאָך ? — האָט בנימינס שכן אויסגערופֿן, אַ מענטש
אַ געזעצטער, מיט אַ קופער־רויט פנים, די אויגן זיינע האַבן גע־
ציטערט פון גערוועזקייט.

— און דערנאָך, דערנאָך ? האָט בנימין טראַכטנדיק איבער־
געזעט.

אין פלוצים איז ער אויפגעשפרונגען :

— וואָס איר פאַרשטייט עס טאַקע נישט ? — האָט ער גע־
שריגן און אַנגעוויזן אויפֿן משומד מיט יאוש : — גיט אַ קוק, ער
דרייט אויס זיין רוקן צו אַלע נוצן און גליקן פון די קריסטן
און לייגט אַרויף אויף זיינע אַקסלען ליידן ! נישט אַזוי ? איז ער
דאָך אַ חונד בתשובה מיטן עצם פאַקט וואָס ער ווערט צוריק
אַ ייד, נישט אַזוי ? איז צוואַס נאָך צולייגן אַ שטיק אויף זיין
האַלדז ? — האָט ער פאַרענדיקט אין צער־פולן ציטער, וואָס האָט
זייער איבעראַשט די עדה יידן.

גדולים ורעים מאשר טובל בכל יום, שמסתלק מכל הטובות
וההנאות שהנכרים שרויים בהם ומקבל עליו תמיד פחדים
ובהלות ורשעות וצרות שהאומות מצירים לישראל ונמצא
תשובתו גורמת לו כל סיגופים הללו. — די שאלה : „אַ
געשמדטער וואָס איז אַוועק פֿון כלל און איז צוריקגעקומען
צום גלויבן פֿון אמת, דאָרף ער מכפר זיין אויף זיינע זינד
מיט גרויסע זעלבסט־פייניקונגען לויט ווי ער האָט עובר
געווען אויף אַלע מצוות פֿון דער תורה, אָדער נישט ?“ —
די תשובה : „מען דאָרף נישט מוסיף זיין אויף אים צופיל,
ווייל דו האָסט קיין גרעסערע און ביטערערע פייניקונגען,
וואָס ער ליידט יעדן טאָג, ווען ער זאָגט זיך אָפֿ פֿון אַלע
גוטן און הנאות, וואָס די גויים זענען אַריינגעטון אין זיי
און ער נעמט אויף זיך תמיד שרעק און פאַניק און
רשעות און צרות וואָס די פעלקער ברענגען אויף ישראל,
איז קומט אויס, אַז זיין תשובה־טוען איז אים גורם אַט
די אַלע פייניקונגען“ — ר' ישראל איטערלין האָט זיך פֿאַרפֿון
אויף „ספר מצוות גדול“ פֿון ר' משה מקוצין.

בנימין האָט צוגעוואָרפֿן אַ מבולבלדיקן בליק דעם שווייגנ-
דיקן קהל, ווייזט אויס, אַז ער האָט זיך דערמאַנט אין זיין מיסיע.
ער האָט געצאַפֿלט און איינגעשרומפֿן זיינע שוואַכע פֿלייצעס, אַרונ-
טערגעצויגן זיינע אַרעמס אונטערן טלית און זיך אַוועקגעזעצט
מיט אימפעט, אַז די יאַרמלקע האָט ווידער צוגעדעקט זיין שטערן.
דאָך, האָט אַ דין ציטערדיק קול געמאַכט זיך אַ וועג פֿון אונ-
טער דער צאַפֿלדיקער יאַרמלקע:

— טאַקע, רב ישראל איסערליץ, רב ישראל איסערלין האָט
עס געזאָגט, איך שווער אייך. און ווער איז דער צדיק וואָס טוט
גוטס, אַז ער זאָל נישט זינדיקן, האָ? ווער?

די ווערטער זענען אויפגענומען געוואָרן אין גרויסער צעטומלט-
קייט און באַלד האָט זיך אַנטוויקלט אַ ברייטער ויכוח. צו בנימינען,
אַ צוגעשמידטער צו זיין פֿלאַץ, זענען דערגאַנגען אָפּגעריסענע און
אומקלאָרע זאַצן: „אַזוי, דאָרף רעדן אַ ייד!“ „האַבן מיר שוין?
אַלץ פֿאַרעסען?“ „וואָס הייסט רעדן ווי אַ ייד“ א. א. וו. פֿון צווישן
דער גרופּע זקנים אַרום דעם באַלעמער, האָט זיך געהערט אַ
דורכדרינגלעך קול: „נישטאָ קיין צדיק אין לאַנד וואָס טוט גוטס,
אַז ער זאָל נישט זינדיקן.“

ווען ס'איז אַ ביסל רויקער געוואָרן, האָט דער רב פֿון שטילנ-
שטאָט, מיט ישוב־הדעת געבעטן דעם משומד, ער זאָל זיך אַוועק-
זעצן צווישן קהל. און דעמאָלט האָט עס פֿאַסירט.

דער משומד, וואָס איז ביז איצט געווען נידערגעשלאָגן און
געשוויגן, איז פֿלוצים אויסגעבראַכן מיט אַ טייוולאַניש, אָפּשפעטנ-
דיק געלעכטער, און איבערן בענקל וואָס דער רב האָט פֿאַרלאָזן,
האָט ער אָנגעהויבן זידלען און באַליידיקן אַלע פֿאַרזאַמלטע, וואָס
זענען דערשראָקן געוואָרן פֿון אַט דער טעאַטראַלישער ווענדונג.
זיין פנים האָט זיך אויסגעקרימט פֿון ווילדן צאַרן. ער האָט באַ-
שאַטן בנימינען מיט טויטע קללות, מיט אַ ביטול-באַוועגונג און
בכיונדיקן חילול־הקודש האָט ער אַ שלידער געטאַן זיין יאַרמלקע
צו דער ערד, טרעטנדיק אויף איר מיט רוגוה, ווי ער וואַלט זיך
גרייט אַ מענטש צו דערהרגענען. צום סוף האָט ער זיך צעלאַכט
ביז פֿאַרלירן דעם אַטעם און אַרויסגעשליידערט אַ האַגל פֿון
פרעכע באַליידיקונגען:

— געפינט איר נישט, אָ דאָ שטינקט די יידישע נבלה?
ער איז אַדורך שנעל צווישן דעם צעברויטן קהל און איז
אַרויס.

5

צומאָרגנס האָט מען זיך דערוואַסט, אָ ער האָט פאַרלאָזט
די שטאָט. די צונגען האָבן זיך צעבונדן. דער רב האָט געזאָגט,
אָ בנימין האָט נישט געדארפן שטערן דאָס אַרױפלייגן אַ שטראָף
אויפן משומד, מען האָט זיך צו אונזער גוטן שליח-מצווה אָנגעהויבן
באַציען מיט חשד, יש אומרים, אָ ער איז לעכערלעך און זיינע
מחשבות זענען נישט מיט אַלעמען. נאָר דאָס פאַרל פייגלבוים
האָט אים בכבוד געהאַלטן און געטענהט, אָ ס'זענען דאָ געווען
אומשטענדן אויסטערלישע, דערהויבענע, איבערן מענטשלעכן פאַר-
שטאַנד.

ווען מען האָט אויפגעהערט איינלאָדענען בנימינען אויף רייכע
מאַלצייטן און אים לגמרי פאַרשטויסן, האָט ער געקויפט אַ שײן
בלעטל פאַפיר און צוזאַמענגעשטעלט אַ בריוו וואָס ער האָט גע-
טראַכט וועגן אים פון טאָג פון זײן פאַרלאָזן זעמיאַק.

דער בשורה-בריוו וואָס איז פאַרבליבן אין די זאַמלונגען
פון דער משפּחה לוי, האָט זיך אָנגעהויבן כּהאי לישנא:

„טייערער אַתּ הויכגעשעצטער פאַטער, און דו מיין טייערע
און הויכגעשעצטע מאַמע. ס'זענען שוין אַוועק צורײ יאָר זײט
אײער געטרייער זון האָט אײך פאַרלאָזט, כּדי צו זוכן אַ בעסט
ערגעצווו אויף דער וועלט. היינט זאָגט אײך מיין האַרץ וואָס איז
איבערפולט פון פרייד: קומט, מײנע טייערינקע, ווײל די שעה
איז סוף-סוף געקומען ווען דער פּײגל, בעזרח השם...“

אָז ייִהודית האָט ענדלעך תּופּס געווען פון אונטערן מבול
מליצות און תּנשישע אַלעגאָריעס, די גענויע און ממשותדיקע כּוונה
פון דער דאָזיקער אײנלאָדונג, האָט זי אויסגערופן מיט התלהבות:
— און איצט, געענדיקט מיט זעמיאַק.

— דו ביזט זייער צופרידן, וואָס? האָט מרדכי געזאָגט מיט
ביטערקייט — לאַמיר גיין, וואָס וואַרטסטו, פאַרוואָס זענען מיר
נאָכנישט אין דער באַן?

ער איז געבליבן פאַרגליווערט דעם גאַנצן וועג. יהודית האָט
זיך גאַנץ ווייניק פאַרנומען מיט די דערשיינונגען פון יענער
זייט שויב פון דער ריזיקער אייזערנער חיה, דער צער וואָס
האָט זיך צעלייגט אויף מרדכי'ס נידערגעשלאָגן פנים, האָט
איר שווער געמאַכט דאָס געמיט. צייטנווייז האָט דער אַלטער מאַן גע-
שאַקלט מיטן קאָפּ, ווי ער וואַלט נישט געקענט גלויבן אין דעם
וואָס קומט פאַר, און יהודית האָט זיך צוגעהערט צו זיין בורטשען
אין דער באַרד אַרײַן. אָבער צי איז דאָס מעגלעך... אַ לוי פון
זעמיאַק?

בנימין האָט זיי אָפּגעוואַרט אין קליינעם וואַקזאַל פון שטילנ-
שטאַט. צוריק מיט צוויי יאָר איז ער געווען אַ יונגעראַן וואָס
זיינע געזיכטשטריכן זענען פאַרשלונגען געוואָרן פון אַ קאַמיש
בערדל, פלינק, טראַץ זיין נידעריקן וואַקס, על-כל-פנים און אַן
שום ספּק, אַ ייד. יהודית האָט געקלערט, אַז זי וועט טרעפן דעם
זעבליקן בנימין אין זיין טראַדיציאָנעלן לבוש: פּוילישע שטייווע-
לעך, אַ שוואַרצער קאַפּטן, אַ סאַמעטענער קאַפעליוש מיט אַ
ברייטע ראַנד. אינדעראַמתן, האָט זי נישט געדענקט זיין צורה;
און אַז זי האָט זיך באַמיט אים צו פאַרגעדענקען, איז ער געבליבן
אין איר דמיון נאָר מיט זיין טאַליע. ווען זי איז אַראָפּגעשטיגן פון
דער באַן האָט זי געזען פאַר זיך אַ קליינעם דייטשן מאַן מיט
לאַנגע אויערן, אַ קרומע נאַז פון אַ קרוליק, דינע און ביינערדיקע
קיך-באַקן און דער קוק פון בנימינען. די דאָזיקע געשטאַלט האָט
אויף איר געמאַכט אַ דערדריקנדיקן איינדרוק. ווער איז דאָס פּרצוף
אַן באַרד? זי האָט געהאַט אַ ווייטיקטיק געפיל וואָס בנימין
איז עפעס אַ מין אָפּגעשינדענער קרוליק, וואָס האַדעוועט זיך
און האַפּקעט ווייטער ווי ס'וואַלט גאַרנישט געשען אין אַלע זיינע
מוסקולן און אַדערן, אָבער מיט די באַשטענדיקע נאָז-העויות
זיינע. וואָסזשע איז אים אייגענטלעך געשען?

— כּײַנאָב געהאַט מזל — האָט בנימין געשטאַמלט. זי האָט

פון אים מער גארנישט ארויסבאקומען און פארשטאנען, אז זי קען אים בכלל נישט, זי האט אים קיינמאל נישט געקענט. מרדכי האט קאלט ארומגענומען דאס איינציקע צווייגל פון דער משפחה לוי און געלאזט זיך פירן „אהיים“, ווי ס'האט שוין פריער געזאגט יהודית.

דאס אלטע פארפאלק האט געמאכט א רושם אויף די גאסן פון שטילנשטאט. ביידע האבן אויסגעזען, ווי נישט פון אונזערע צייטן. שווארץ פון קאפ ביז די פיס, באקריינט מיט תמימותדיקער שטאלצקייט פון געשטאלטן, פון אלטע קופערשטיכן אראפ. זיי זענען געגאנגען פאמעלעך, זיכער, איבערפולט מיט זיך אליין, נישט לייגן-דיק קיין אכט אויף קיינעם. חוץ בנימינס קליינע געשטאלט, וואס האט נאכגעאפאקעט דריי טריט הינטער זיי, זיינע מוסקול-לאזע, דארע ארעמס זענען לענגער געווארן, ארומגעמענדיק דעם קליינעם בא-גאזש וואס יהודית האט געזאלט אליין נעמען מיט דער האנט. מרדכי האט געטראגן א קופערט פון האריקער פעל אויפן רעכטן אקסל, און זיין לינקע האנט האט זיך לייכט אָנגעלענט אויף יהודיתנס האלדז. ער און זי, ביידע זענען נאך געווען שייך, מיט אט דעם אַנטיקער-גלאַנץ פון שטארקע מענטשן וואס באַגלייט זיי ביון סוף פון זייער לעבן.

בנימין האט געזארגט פאר די קלענסטע פרטים צו דער סעודה לכבוד די געקומענע. יהודית איז געווען פארמאטערט פון דער נסיעה, האט ער געבעטן פרוי פייגלבוים זי זאל צוגרייטן א יומטובדיק מאַלצייט.

— וואס איז דאס, וואס איז דאס? — האט יהודית זיך געבייזערט, אריינגייענדיק אין קיך, וואס האט שימערירט ווי א נייע מטבע. — דו פארלאזט זיך שוין נישט אויף דיין אייגענער מאמע, נאר גרייטסט צו דיין מאַלצייט דורך עפעס אן אַרטי-קער יידישקע, ווער ווייס וואס פאר א... דאס איז?

זי האט מיט חשד אָנגעהויבן בודק זיין און אַרומשמעקן די מאכלים און האט געפינען ביי איינעם צופיל אויסגעבאקן, ביים אנדערן איז דאס טייג נישט דערקנעטן א. א. וו. — בנימין האט באַמערקט, אז די פירות האט זיין מאמע יהודית איבערגעקוקט מיט אומצוטרוי.

און באלד נאך דער יויך איז געקומען דער מיסטעריעזער
אויסברוך.

בנימין איז געזעסן בראש פון טיש, יהודית פון זיין רעכטער
האנט און מרדכי פון דער לינקער האנט, ווי ס'איז געווען איינ-
געפירט אין זעמיאק אין די לעצטע טעג, נאך דעם פאָגראַם. אין
דער ראם פון אָט די צוויי שוואַרצע זיילן, איז אים די קיך געוואָרן
היימיש: די ווייסע ווענט וואָס ר'האַט זיי אַליין אויסגעקאַכט, די
געפלאַסטערטע פּאָדלאָגע, וואָס האָט געשיינט פון ריינקייט, די
חפצים וואָס ער האָט איינציקווייז איינגעקויפט, אַלץ מיט זיין
שווייס און פּראַצע, זענען זיי ביסלעכווייז געוואָרן זיין אייגנט, ער
האַט פּלוצים נהנה געווען פון זיי און געפונען אין זיי טויזנט
טעם. עפעס-וואָס האָט זיך דערקאַכט אויפן דרייפּוס, אָבער מחמת
אַנשטענדיקייט, האָט בנימין נישט מעיז געווען בודק צו זיין
דאָס שמעקענדיקע געקעכטס. דער פּאַטער האָט געביסן אַז עק
פון זיינע וואָנסן. אוועקלייגנדיק זיין לעפל אויפן טעלער, האָט ער
זיך צעברומט פון אומצופרידנקייט:

— אויף אַזא אופן, ווייסט קיין שום מענטש אין שטילנשטאַט,
ווער מיר זענען באמת?

צו יהודיתנס גרויסער איבעראַשונג איז בנימין בכלל נישט
נתפעל געוואָרן:

— ניין — האָט ער געזאָגט מיט ישוב־הדעת — קיינער ווייסט
נישט און קיין שום מענטש וועט. אויך להבא נישט וויסן — האָט
ער צוגעגעבן, מיט אַ מין זויערער דראָנג.

— גוט, גוט — האָט מרדכי געזאָגט מיט פּשוטות.

ער איז געזעסן מיט צוזאַמענגענומענע אַרעמס איבערן טיש-
טעך, אַ טיפע עצבות האָט אים באַנומען. קעגנאיבער אים האָט יהודית
אריינגעזיפט אַ ביסל יויך צווישן אירע ציין און געפלוידערט
מיט דער צונג, מיט אַ מינע פון האַלב צופרידן און האַלב אַנטוישט.
און דערנאָך זיך געוואָנדן צו בנימינען מיט התפעלות:

-- לגמרי נישט שלעכט לגבי אַ דייטשקע, אָבער איך לייג
שטענדיק אַריין אַ ביסל פּיעטרישקע. אגב, אָט די פרוי פּיגלבוים.
דו זאָסט דאָך, אַז...

ווען דער אַרעמער בנימין האָט באַטראַכט דעם שלוהדיקן

קוואדראט פון טיש, וואָס ער אַליין האָט אים אינגעפאַסט אין קיך, נאָענט צו דער דירה, האָט זיך אים פּלוצים אויסגעדוכט, אָו ער האָט זיך באַפּרייט פּון אַ קאַשמאַר, וואָס האָט אים באַהערשט אין בערלין, אין דעם ענגן, פאַריבערגייענדיקן קוואַדראַט פּון קרייז. און אין דערזעלבער צייט האָט ער דערפּילט אַ שווער שלאַגן פּון בלוט אין זיינע אַדערן, ווי נאָך אַ לאַנגען און קאַלטן שלאַף. — אָבער ס'איז דאָך נישט מעגלעך, ער איז דאָך אינגאַנצן באַגאַסן מיט שווייס ?

— איך? — האָט בנימין געפרעגט אומגלויבלעך, און צוגע-לייגט זיין האַנט צום שטערן, ער האָט דערפּילט, אָו זיין אַרעם ציטערט אַ ביסל.

מיט אַ פאַר מינוט שפּעטער האָט יהודית, אונטערברוי-מענדיק, אים אַריינגעלייגט אין בעט.

אין דעם דריטן טאָג פּון דער משונהדיקער קרענק, איז ער אויפגעשטאַנען מיט באַגייסטערונג, און באַלד צוגעטרעטן צו דער אַרבעט. זיין אויג איז געווען מונטער, דאָס פנים אויפגעהייטערט, באַנומען זיך צו יעדער זאַך מיט פּריילעכקייט און ליבשאַפט, וואָס האָט באַנייט זיין יוגנט און אים געמאַכט פּלינקער ווי ווען עס איז פּריער. יהודית האָט פּון דעם אַרויסגעדונגען, אָו דאָס בלוט האָט זיך אים געביטן.

פּון דער צייט פּון פּאַגראַם אין זעמלאַק. האָט מרדכי באַקומען אַ צורה, וואָס איז אים פאַרבליבן ביז זיין טויט. ער איז געוואָרן גראַער, איינגעבויגענער, באַקומען קנייטשן, אָבער דער יסוד איז געבליבן אומבאַריט — זיין הויכער גוף, אַריינגעטאַן אין מחש-בות פאַמעלעכע באַוועגונגען מיט אַ נטיה צו אומבאַוועגלעכקייט, צוזאַמען מיט אַ מין דריקנדיקן צער וואָס איז זייער קענטיק אינעם טרעטן פּון אַן אַלטן העלפּאַנט, וואָס יעדער שפּאַן זיינער זעט אויס ווי אַן אויסגעריסן שטיק שטח, אַן אומבאַוועגלעכס. צו אַט דער גישט רעגולערקייט פּון זיין קערפּער, האָט אים אין שטילנשטאַט באַזעצט אַ מין פאַרגרעבונג פּון דער געשטאַלט, וואָס האָט פאַר-

שטארקט אויף אים דעם אויסזען פון א גרויסער חיה. אדער פון א אלטערטימלעכן בוים. אבער זיין פנים איז געבליבן גלאט, אן פעטקייט, ווי די גייסטיקע טעטיקייט זיינע. וואלט אן אויפהער באזייטיקט די גראַבע ריסן פון זיין פנים. און געבליבן איז די קרומקייט פון זיין נאָז, זיי אָפגעמאָגערטע קינבאַקן אונטער דעם שטייפן בליק פון זיינע גראַע אויגן, די שווערע, וואָס קיינמאָל האָט מען אין זיי נישט געזען קיין ביסל צעשטריינג, ווי זיי וואַלטן תמיד געקוקט פון יענער זייט פון די געזעענע זאַכן.

אויב יהודית האָט זיך שנעל צוגעפאַסט צום דריי פּערזאָניקן קיום, נישט אַזוי מרדכי. ער האָט נאָר האַלב געלעבט, זייענדיק פאַרפאַנצערט אונטער דער שילדקרט-שאַל פון זיין פרומקייט, וואָס איז פון טאַג-צו-טאַג געוואָרן האַרבער.

נאָך אין זעמיאָק האָט יהודית באַמערקט, אַז דער טויט פון די דריי „אמתע“ זיין האָט אים גורם געוואָרן אַ טויט-ווונד, וואָס זאָגט צעשטערט אין אים יעדע האַפענונג צו זען דעם המשך פון דער „ו-צדיקים-דינאַסטיע“ אין זיין גזע. מרדכי האָט נישט אַנטהיל גענומען אין קיין שום זאַך, ביי יעדן קלייניקייט געזוכט אָן עצה ווי אַ קינד וואָס זוכט שוין אין געהאַרכזאַמקייט.

אַ צייט שפעטער נאָך בנימינס אַוועקפאַרן אין דער פרעמד האָט זי דאָך געגלויבט, אַז זי וועט אים קאָנען בייהילפיק זיין צו זיין ווידעראויפלעבן. מרדכי האָט זי אָנגעקוקט מיט פאַרגעטערונג און שמייכלענדיק איר געזאָגט, אַז זי איז נאָך אַלץ שייך; ער האָט איר אַרויסגעוויזן אַזאַ הלהבות, אַז זי האָט נישט געווסט וויאַזוי שלום צו מאַכן צווישן איר פּריערדיקן טרויער און דער פּרייד צו זען, ווי דער מענטש קומט צוריק צו זיך. און זי האָט זיך צוריק געהאַלטן פון באַנוצן אירע צוויידייטיקע ווערטלעך, ווי: „שד פון דרום“, שוואַנענגעזאַנג, א. א. וו. דאָך פּלעגט מרדכי איר שטעלן אַלץ מער בולטע פּראַגן, און ווען ער האָט זי געפּרעגט, צי זי שפּירט נישט עפעס „אין זיך“, האָט יהודית נעבעך פאַרשטאַנען, אַז איר אַלטער מאַן, דער טרוקענער בוים, האַפּט נאָך אויף אַ בן-זקונים. זי האָט אים דערמאַנט, אַז זי איז שוין אַלט פּופּציק יאָר. „דאָך“ — האָט ער געענטפּערט — איז אַלץ מעגלעך מיט השם יתברך'ס הילף.

— ווער האָט דען געקאָנט זאָגן צו אברהמען, אָז שרה וועט זייגן קינדער? "מי מלל לאברהם, היניקה בנים שרה?" און אָט האָט זי אים געבוירן אַ זון און זיינע עלטערע יאָרן א. א. וו. אין שטילנשטאַט האָבן זיי לגמרי אויפגעהערט צו זיך מאַן און ווייב.

איינמאָל ביינאַכט, ווען ער האָט זי שטאַרק אַרומגענומען, האָט זי פּלוצים געפילט ווי זי ווערט צוריקגעוואָרפן ביי די אַקסלען. דער מאַלט האָט זי פאַרשטאַנען אַז איר ווילגאַרער געליבטער-האַט זיך מיט געווען און שווערלייביק זיך אויסגעדרייט צו דער וואַנט. — אַ גוטע נאַכט דיר, מיין ווייב — האָט זיך געהערט מרדכי קול אינעם טונקל פון דער נאַכט.

יהודית איז זייער איבעראַשט געוואָרן, זי האָט נישט באַנומען די פּלוצימדיקייט פון זיין באַשלוס. נאָך אַ ביסל נאַקלערך, האָט זי געמוזט מודה זיין, אַז מרדכי אַפּזאָג איז פאַר איר לגמרי נישט געווען קיין סיוּפּריז, ווייל אין זיין שטענדיקער גלייכמעסי-קער לידנשאַפט צו איר, פּלעגט זי צייטנווייז אַרויספילן אַ מין געהיימען רוג, ווי עפעס אַ באַהאַלטענע טענה צו איר, וואָס זי איז אַזוי שייך און דערוועקט אין אים אַזויפיל באַגער. און וואָס עלטער ער איז געוואָרן. האָט זיך איר אַלץ מער אויסגעדוכט, אַז ער טרייבט איבער אין זיין תּאוּה-באַפּרידיקונגען, וואָס איז נישט געקומען פון פּרייען הסכּם, אין פּריידיקן געמיינזאַמען שפּיל, ווי אין די ערשטע יאָרן נאָך זייער חתונה. אַבער פון דער נאַכט אָן, ווען ער האָט אויפגעהערט איר אַרויסווייזן זיין פּילבאַרע תּאוּה האָט זי באַמערקט, אַז אַנשטאַט דעם, האָט ער אין טאַג-טעגלעכן לעבן זיך באַצויגן צו איר מיט מער ליבלעכקייט, מיט מער סבלנות. מיט אַ מיך נייעם דרך-ארץ.

אמת, ער איז אויך מיט יעדן טאַג געוואָרן אַלץ מער דער-ווייטערט, ווי אַ קאַלטער שטערן וואָס דרייט זיך אָן אויפהער אַרום אין די שלווהדיקע הימלען פון זיינע תּפּילות און מעשׂי-תּשובּה. אַבער יהודית האָט געשפּירט, אַז אין דעם אַפּשטאַנד,

(* בראשית כ"א ז')

פון וועלכן ער קוקט איצט אויף זיין ווייב מיט זיינע גרויסע אהן
 גראַע אויגן, די שווערע און לאַנגזאַמע, ווי ווינטערדיקע וואַלקנס,
 איז מער נישטאָ קיין ליבע צו איר. און כאַטש זי איז נאָך געווען
 אַ פרוי, האָט זי הנאה געהאַט פון דעם פרייוויליקן דערווייטערן
 זיך, זי האָט אין דעם געזען זיין סודותדיקע פאַרערונג פאַר איר
 קערפער.

דער לעצטער פּאָדעם, וואָס האָט צוגעבונדן מרדכי'ן צום טאָג-
 טעגעלעכן לעבן, איז בכיוון איבערגעריסן געוואָרן מיט בנימינס
 קליינע און צאַרטע פינגער. ווען מרדכי איז געקומען קיין שטילנ-
 שטאָט, האָט ער זיך באַמיט צו געפינען פאַר זיך באַשעפטיקונג,
 ווייל ער האָט נישט געוואָלט — ווי ער האָט מיט אַ משונהדיקן
 טאָן זיך אויסגעדריקט — פּאַלן צו לאַסט אויף זיין זון, ער איז
 דאָך געוויינט געווען זיך צו פאַרדינען זיין ברויט. נישט אמת?
 אָבער די אַרבעטסלאַזיקייט וואָס האָט דעמאָלט געבושעוועט
 אין דייטשלאַנד, האָט נישט אָנגעבאַטן קיין שום פרנסה קוואַלן
 פאַר אַן אַלטן מאַן, א פרעמדן, און נאָך דערצו א ייד. נאָך פאַר-
 שידענע דערנידערנדיקע באַמיינגען, זעענדיק זיך צוריקגעשליי-
 דערט אויפן זאַמד פון לעבן, איז ער אין אַ העלן טאָג דערשינען
 אין זונס געוועלב און האָט עס אינגאַנצן אָנגעפילט מיט זיין איבער-
 פליסיקן גוף. ער האָט זיך געוואָלט לערנען נייען קנעפּ, פּרעסן,
 אויפטרענען פעדעס א. א. וו. — אַלע אַרבעטן פון אַ צעניעריק לערנ-
 יינגל, אָבער די אַרבעט פון זיינע פינגער, די „שטייפּע ווי האַליק“,
 (האָט ער זיך מתנצל געווען) האָט געמוזט איבערגעאַרבעט ווערן
 דורך די הענט פון בנימינען, וואָס האָט אין זיך פאַרשאַלטן זיין
 שגעזן פון וועלן זיין נוצלעך. דערנאָך האָט ער אָפּן פּראָטעסטירט.
 ביז מרדכי האָט זיך אָפּגעזאַגט פון וועלן אַליין פאַרדינען זיין
 ברויט.

נישט פאַרלאָזן — האָט ער צו זיך געזאָגט — די וועלט
 וואָס פאַרלאָזט דיך, הייסט דאָך מוסיף זיין גאַרשיקייט צום אומ-
 גליק, צוואָס נאָך זיין צו לייטיש געלעכטער?

ער האָט פאַרלאָזט דאָס געוועלב און זיך פאַרשלאָסן אין קליי-
נעם שטיבל אויפן ערשטן שטאַק מיט זיינע הייליקע פאַרמעטן.
בנימין האָט אים באַרויקט, געגלעט און אויפגעהייטערט מיט
שמן־זיתדיקע מליצות, זאָגנדיק אים, אַז אַ יידישע שטוב דאַרף
האַבן אַ ריינעם מענטש וואָס זאָל תמיד מתפלל זיין צו גאָט. און
ביים טיש פלעגט בנימין, פון גוטן ווילן, אונטערשרייכן דאָס
העכערע השיבות פון הפילה לגבי יעדער מאַטעריעלער, גשמיות־
דיקער אַרבעט. (און געשטעלט זיין טעגלעכע שניידערישע אַרבעט,
אין קעגנזאָץ צו דער איידעלער קרישטאָל־אַרבעט).

דער אַלטע מרדכי האָט זיך געלאָזט טרייסטן מיט ווערטער
און איז פאַרוונקען אַלץ מער אין זיין אינערלעכער וועלט, און
לסוף ביסלעכווייז פאַרגעסן די אָפענע ווונד פון זיין מענערישקייט.
זיין זון האָט געצויגן מיט די נאָדל, זיין ווייב האָט געהאַלטן דעם
געלט־בייטל און ער האָט געטאָן פאַר די נשמות.

אין אַ געוויסן טאָג, בעת ער האָט צווישן צוויי פסוקים
געחלומט וועגן דעם טרויעריקן גאַנג פון זיין לעבן און וועגן זיך
נישט בכבודיקן סוף, האָט ער מחמת יאוש באַשלאָסן צו זאָרן
ער זאָל האָבן אייניקלעך. דער געדאַנק האָט אים אויפגעמונטערט.
ער האָט געלאָזט צו זיך ברענגען כלה־מידלעך פון שטילנשטאַט.
אַ קליינע פריילין מיטן נאָמען בלומענטאַל האָט זיך געפונען, וואָס
איז אין איר פאַרנעם ווי באַשאַפן געוואָרן פאַרן קליינעם פינף־און־
צוואַנציק־יעריקן שניידער. מרדכי האָט זיין קומענדיקע שנוה
כמעט נישט געזען העכער פון אירע לענדן, און מער ווי אויף איר
פאַרבאַרגענעם רייץ, האָט ער זיך סומך געווען אויף אירע רונדיקע
היפטן. בנימין איז געווען פאַרווירט, דערנאָך האָט ער פאַרשטאַנען,
אַז זיין טאָטע וויל זיך טרייסטן נאָכן אומקום פון זיינע דריי
„אמתדיקע“ זין און ער האָט מסכים געווען צו די באַגעגעניש
וואָס איז איינגעאַרדנט געוואָרן פאַר אים מיט דער קליינער פריילין
בלומענטאַל.

זי איז אים געפעלן געוואָרן. זי האָט אים אַזוי איבעראַשט,
אַז ער האָט מיט סימפאַטיע באַטראַכט איר לענגלעך פנים, איר
ברייט קלייד און בעיקר, אירע תמימותדיקע אויגן, אין וועלכע
ס'האַבן געשפילט, אויפן בלאַלעכן פאַן פון פחד, עטלעכע מיניאַטור־

פייערלעך פון קינדערשער נייגעריקייט. ווען זי פלעגט זיך פאר-
רויטלעך, איז זי געווען מלא-חן אין זיינע אויגן.

— נו, וואָס? — האָט מרדכי אים געפרעגט.
בנימין האָט געשוויגן.

— נישט? — האָט דער אַלטער אומריק געפרעגט.
— יאָ — האָט בנימין געשמייכלט.

און נישט וואָרטנדיק אויף קיין ברכות, איז בנימין צוריק
אַריין אין טאָג-טעגלעך גאַנג פון זיין לעבן: אַרויף אויפן ערשטן
שטאָק כדי זיך איבערצוטאָן, צוריק אַראָפּ אין וואַרשטאָט און וואָרט
אַרומגעלאָפֿן צעיאַכמערט, ווי ער וואָלט געווען פאַרגומען מיט
די סאַמע ברענענדיקסטע אַרבעטן.

— דאָס אַלץ מאַכט נאַכנישט פעט די יויך — האָט ער הויך
געזאָגט מיט אַ געפיל פון חשיבות, וואָס האָט אים אַליין איבעראַשט.
אַבער פּלוצים, אין מאַמענט ווען ער האָט זיך אַמווייניקסטן גע-
ריכט, האָט זיך אין אים עפעס דערוועקט און ער האָט אַרויס-
געפּלאַצט מיט אַ געלעכטער.

6

מיט אַ שעה שפעטער האָט אים מרדכי געטראָפֿן זיצן אויפן
צושנייד-טיש מיט אַ וועסטל איבער די קני, באַוועגנדיק לעבעדיק
דעם גראָבן פינגער און דעם ווייזפּינגער, כדי איינצופעדעמען
אַ נישט געזען נעדעלע. אין דער הויך פון עטלעכע סענטימעטער
איבער זיין קאָפּ, האָט דאָס עלעקטרישע לעמפל אים איינגעהילט
אין אַ קיילעכיקע, ליכטיקע שיין.

— פאַרוואָס טראָגסטו נישט קיין ברילן? — האָט ער אים גע-
פרעגט מיט ליבשאַפט.

בנימין האָט אויפגעוויבן זיינע וויעס, מידע פון דער שווערער
נאָדל-אַרבעט:

— נו, איצט ביזטו צופרידן?

— איך בין צופרידן — האָט מרדכי געזאָגט — איך באַרויער
נאָר, וואָס זיי ווייסן גאַרנישט; מען וואַלט זיך באַדאַרפט צואיילן
און זיי זאָגן.

— זיי האָבן דאָך באַלד געזען, אַז די קליינע געפעלט מיר.
— ס'איז נישט אַזוי, מיין זון — האָט מרדכי געזאָגט מיט
אַ געדריקטן טאָן.

ער האָט הויך געעטעמט, זיינע וואַנסן האָבן זיך האַסטיק מיטגע-
הויבן, ווי דאָס עטעמען וואַלט אַרויס שווער, פון אַ שטיקנדיקער
טיפקייט, אַזוי פון ערשטן טאָג פון זיין קומען קיין שטילנשטאַט.
— מען דאַרף זיי זאָגן ווער מיר זענען, ווער מיר זענען
באמת, דו פאַרשטייט?

ביים קאַפשווינדליקן וואַרט „באמת“, האָט בנימין איבערגע-
ריסן דאָס ציען מיט דער נאָדל און די האַנט איז אים געבליבן
הענגען אין דער לופטן, ווי זי וואַלט געשווומען אין עלעקטרישן
ליכט.

לסוף האָט ער אַרויסגערעדט:

— איך באַרויער, טייערער פאַטער, אַבער מען וועט זיי גאַרנישט
זאָגן וועגן דעם.

זיינע אויגן האָבן געפינטלט מחמת מידקייט און אַלטן פחד,
מיט וואָס זיין טאַטע האָט אים באַלאַסטעט.

— אינגאַנצן גאַרנישט?

— אינגאַנצן גאַרנישט — האָט בנימין גאַנץ טרוקן באַ-

שטעטיקט.

— און זי, אויך איר וועסטו גאַרנישט מגלה זיין?

בנימיןס מויל האָט זיך צוזאַמענגעדריקט.

— איך בין גרייט צו דעם — האָט מרדכי געברומט. —

דו ביזט אַ נבוהדיקער גוי, אַבער די קינדער?

— וועלכע קינדער? — האָט דער קליינער שניידער קאַלט

געפרעגט. הערנדיק די פראַגע האָט מרדכיס מויל מיט די געלע

און צעבראַכענע ציין זיך ברייט צעעפנט, ווי כדי צו מאַכן פלאַץ

פאַר דעם שטאַרקן שטראַם פון געשרייען, וואָס האָט פלוצים

אַראַפגענידערט אויפן צעשראַקענעם בנימין: — אַז מ'האַט חתונה,

האַפט מען אויף קינדער, נישט?

צוויי נייגעריקע געשטאלטן זענען שטיק געבליבן פארן שויי-
פענצטער פון געוועלב.

בנימין האָט אָפּגעווענדט זיינע אַקסלען און מיט אַ דיקן עניי-
והדיק קול אָפּגעענטפּערט:

— די קינדער וועלן קומען שפעטער, און ווער ווייסט צי זיי
וועלן זיין זכרים, אויב יא, וועל איך זיי נישט צעטומלען מיט
קיין שום מעשיות, איך מוז דיר זאָגן, טייערער פאָטער, אַז איך
אליין גלויב נישט מער...

און באלד האָט ער צוגעגעבן מיט אַ שטאַרקן טאָן פון פאַר-
ביטערקייט: — מער גלויב איך נישט אין קיין שום זאך, טאַטע.
ווען ער האָט פאַרענדיקט אָט די משונהדיקע דעקלאַראַציע, וואָס
איז, צוליב פאַרויכטיקייט, געזאָגט געוואָרן איבערן צושנייד-טיש,
האַלטנדיק דעם קאַפּ אַראָפּגעבויגן נידעריק, ממש ביי די קני,
האַט זיין פאַטער מרדכי אָנגעהויבן שרייען מיט שניידנדיקע קולות,
אַז יהודית איז אַריינגעלאָפּן פון קיך מיט אַ קופּער-פענדל אין דער
האַנט, זי האָט באלד אַלץ פאַרשטאַנען. פאַכענדיק מיטן פענדל האָט
זי זיך אַריינגעמישט אין ויכוח און געהאַלטן דעם צוקונפטיקן לוי
מיט ליבשאַפּט אויף דער ברוסט, ווי ער וואָלט שוין געווען בנמצא
אויפן אָרט פון דעם פענדל:

— ווער קאָן עס וויסן? — האָט זי געשריגן ברוגודיק. — אויב
השם יתברך האָט באַשלאָסן אויף אַ קליין פייגעלע (און ווי וועט
עס הייסן?), וועט עס תמיד קומען צו דער ריכטיקער צייט. אָבער
זאָל גאָט אונז אָפהיטן, עס זאָל חלילה זיין אַ ל"וֹיִנִיק.

— מאַמע, מאַמע — האָט בנימין געענטפּערט מיט גערירטקייט
— האָסט גוט געזאָגט, ס'איז בכלל נישט נויטיק קיין ל"וֹיִנִיק,
נישט אויף דער וועלט און נישט אויף יענער וועלט.

מרדכי, וואָס איז באַזיגט געוואָרן דורך דעם רוב דעות, איז
פאַמעלעך צוגעגאַנגען צו דער טיר. עפענענדיק זי, האָט ער פון דער
פינצטער אויפגעהויבן אַ פינגער וואָס באַשולדיקט און גע-
זאָגט מיט אַ טאָן פון ביטול און חזק:

— צוליב אָט דעם שטייגער לעבן, פאַרלירן דעם גרונט
פון לעבן?

ער האָט צוגעקלאַפּט די טיר און איז אַוועק, אָפּגעריסן אינ-
גאַנצן פון זיין זון.

אין טאָג פון דער חתונה האָט ער כמעט נישט באַגריסט
דער כלהס עלטערן. וואָס שייך דער קליינער פרייליך בלומענטאַל,
האָט ער זיך געמאַכט, אַז ער זעט זי נישט, זי האָט מיט זיך מער
גאַרנישט פאַרגעשטעלט פאַר אים, זי האָט נישט דערפילט מער
קייַן שום אויפגאַבע אין דעם חלום פון זיין לעבן. דאָסמאָל איז
ער געווען אינגאַנצן צוזאַמענגעקאַרטשעט פון דער אַרויפגעפאַ-
לענער זיקנה.

— אַט דער אַלטער העלפאַנט — האָט יהודית געקוקט אויף
איר מאַן — אַ טשודאַק, אַ פעלו אַזאַ.

כאַטש זי איז געווען קליין און דאַר, איז פרייליך בלומענטאַל
געווען שייך און גוט געבויט. אָבער דאָס האָט מען ערשט באַ-
מערקט אין חופה-טאָג, ווען אַ שכנטע האָט איר געהאַלפן זיך שייַן
מאַכן. באַפרייט פון נאַטירלעכער קאַקעטעריע, איז איר פנים
געווען שטענדיק ליבלעך און נישט אַרויספאַדערנדיק. אירע האַר
שטענדיק געמאַכטע, אָבער נישט גלאַנצנדיק פריזירט. די קליידונג
פעדאַגטיש אָפּגעהיטן, אָבער באַשיידן.

איר מאַן, בנימין לוי, האָט זיך געוונדערט, פונותאַנען זי האָט
אַזעלכע לאַנגע, ווייסע הענט און פינגער פון אַ רייכער פרוי.
ס'איז אים נישט איינגעפאַלן, אַז אַט די יונגפרוילעכע וויסקייט
נויטיקט זיך אין אַ גרויסער מאַס פון טאַג-טעגלעכער אויפמערק-
זאַמקייט, פון קליינער און דעליקאַטער פלעגונג. וואָס מען באַ-
מערקט נישט. אַ שטייגער דאָס רייניקן גרינסן, מיט וויפיל
פאַרויסקייטס-מיטלען האָט זי זיך פאַרזען, כדי נישט צו באַ-
שעדיקן אירע נעגל.

יהודית האָט געטענהט, אַז איר שנור באַטאַפּט יעדע זאַך מיט צווענגלעך, אָבער בנימין האָט פון דעם הנאה געהאַט. דאָך האָט ער זיך אין דער ערשטער צייט נאָך דער חתונה זייער גע-וונדערט, ווי זי איז נישט מיד געוואָרן פון „באַלעקן און איבער-לעקן זיך ווי אַ קאַץ“. נאָך דער אינטימער באַהעפטונג איז זי אַראַפּגעגאַנגען אין קיך, כדי זיך צו מאַכן אַ פּולשטענדיקע טאַג-לעט. די זאַך וואָלט גענוג געווען אים צו מאַכן אומגעדולדיק, ווען זי וואָלט זיך נישט יעדעסמאַל באַגאַסן מיט אַ ביסל פּערפּום אונטער אירע אַרעמס, דאָס וואָס האָט צוגעגעבן איר נאַרוואָס אַנגעזיפטן קערפּער אַן אַנגענעמען אַראַמאַט. און אַז זי האָט זיך דאָן ווידער באוויזן אין איר נאַכטהעמד, האַלטנדיק דאָס ליכטל גאַנץ ווייט אַפּגערוקט פון אירע האָר, האָט איר קינדישע פּרישקייט און פּאַר-ווירטקייט פּלוצים באַלויכטן די שטוב מיט אַ וויברירנדיקער העלקייט, אַרומגערינגלט פון שאַטנס, וואָס האָט געמאַכט קלאַפּן דאָס האַרץ פון בנימין לוי.

— פּריילין בלומענטאַל — פּלעגט ער שמייכלען פון גע-רירטקייט, האָסט געהאַט אַן אַנגענעמען שפּאַציר?

— איך האָב דיר געוואָלט מאַכן אַ סיורפּריז, האָט זי הכנעה-דיק געזאָגט אַיך זעצנדיק זיך אויפן ראַנד פון בעט, האָט זי דער-לאַנגט אין מויל פון איר באַשיידענעם געוועלטיקער אַן עפּל, אַ סאַנדוויטש, אַ צוקערל, כדי מכּפּר צו זיין אויף איר אַנטלויפּן פון בשותפותדיקן בעט.

אינמאַל האָט זי אים איבעראַשט מיטן מאַכן זיך אַליין אַ האַר-אַנדולאַציע אינמיטן שטוב, ווי אַ סירענע אין אַ פּריזיר-סאַלאַן. זי האָט איר נאַכטהעמד אַרומגענומען אַרום איר טאַליע, די האַר ווילד צעפּלאַסן איבער אירע אַקסלען, וואָס האָט איר צוגע-געבן אַנבליק פון חיהשער תּאוּהדיקייט, און רייפּער געמאַכט איר יונג מיידל-פנים, אָבער איר קינדיש-קאַקעטישער אויסזען איז געבליבן.

בנימין האָט זיך צעלאַכט — לויט דעם איינציקן ביישפּיל פון זיין פּרוי, האָט ער איצט געוואָסט, אַז אַלע פּרויען זענע גרויסע מיידלעך וואָס זענען אויסגעוואַקסן ווי קאַרן, און באַזיצן אַ קער-

פער, וואָס איז גרעסער און חשובער פון זייער גייסט, האָבן שטאַרק
ליב זיך אַרומצוריינגלען מיט נאַרישע סודות. ערשט שפּעטער האָט
ער זיך דערוואַסט, אַז פּרייליך בלומענטאַל האָט זיך איר קליין
וועלט פון פּחד און פון צוויי־דריי געפילן, שרעקלעכע אין זייער
פשטות: די ליבשאַפט צו עטלעכע באַשעפענישן און די איינגע-
האַלטענע הנאה פון האָבן אַ גוף.

דער פּחד איז איר געקומען בירושה פון איר מאַמע — אַ
דרייטע פרוי פון איר אויסזען און כאַראַקטער, וואָס איז אינ-
גאַנצן געווען אונטעריאָכט דעם הער בלומענטאַל. זי האָט געהאַט
אויסברוכן פון אכזריות און דערפון זייער הנאה געהאַט. אָבער
ווען פרוי בלומענטאַל איז געשטאַרבן פון דער קרענק וואָס האָט
זי געמאַכט אַזוי קריגעריש און גרויזאַם, האָט הער בלומענטאַל
נישט געפונען קיין בעסערן אויסוועג, ווי באלד חתונה צו האָבן
מיט אַ פרוי, אַזאַ מרשעת ווי זי. די טאַכטער וואָס זיך געפייניקט
אונטער דעם שטיממוטערישן יאָך ביו צו איר חתונה, וואָס איז
מיט משוגענער ליידיגשאַפט צוגעאיילט געוואָרן דורך דער שטימ-
מאַמע. אַ ביסל שפּעטער. האָט מאַדאַם בלומענטאַל אַנטדעקט, אז
בערלין איז די שטאָט פון דער צוקונפּט און זי האָט פאַרלאָזט די
שטימפּאַכטער מיט די לויס. דאָס שיידן זיך פון איר פאַטער האָט
פרייליך בלומענטאַל אויפגענומען ווי דאָס שיידן זיך מיטן לעבן,
אָבער פאַרפאַלן ס'איז געשען. פאַרשטענדלעך, אַז פון איצט אָן,
האָט זי פאַר קיין מענטש נישט אַזוי מורא געהאַט ווי פאַר
יהודיתן. אירס אַ באַפעל האָט זי געמאַכט אויפציטערן: און כאַטש
די ברוטאַלקייט פון „מאַמע יהודית“ איז געקומען צום אויסדרוק
נאָר אין ווערטער, האָט די קליינע פרוי לוי שטענדיק איינגע-
בויגן איר רוקן און לייכט אויפגעהויבן אַן עלנבויגן, ווי זי וואָלט
זיך געריכט, היינט־מאַרגן, אויף אַן אמתן פאַטש. דערביי האָט זי
אַנגעשטעלט אירע גרויסע אויגן אויף אַזאַ אופן, אַז יהודית איז
טיילמאַל פאַרווירט געוואָרן פון דעם סימפּאַטישן קוק, וואָס איז
געוואָרפן געוואָרן קעגן איר געוואַלטזאַמקייט, ווי אַ לייכט־טורעט
אויף אַ צעשטורעמטן ים. אָבער ביו צו איר ערשטן קינד איז
פרייליך בלומענטאַל געווען אונטערטעניק דעם לייכטסטן קנייטש
פון איר שוויגערמוטערס ברעמען. מוטער יהודית איז געווען די

אינציקע בעל הביתטע אין הויז, און פון פחד, מען זאל נישט אריינדרינגען אין איר רשות, האט זי באנוצט צוויי מאַסמיטלען פון פאַרזיכטיקייט, זי האט נישט אַנפאַרטרויט איר שונד קיין שום זאך צו טאָן און קיינמאַל האָט זי זיך נישט צוריקגעהאַלטן פון צו זאָגן איר, אַז זי וואָלט דאָס אָדער יענץ אַליין בעסער געמאַכט. אַזוי איז דאָס געווען ביז צו דער ערשטער קימפעט פון פריילין בלומענטאַל.

שוין בעת איר שוואַנגערשאַפט (וואָס איז באַלד געקומען) האָט די נייע מאַמע לוי זיך זייער געערגערט פון דעם, וואָס מו-טער יהודית האָט זיך באַצויגן צו איר, ווי צו אַ פשוטע היטערין פון אַ טייער חפץ וואָס געהערט, אין דער ערשטער ריי, צו די לויס, גענויער געזאָגט — ווי צו אַ פשוט בשמים-געפעס, וואָס זי אַליין ווייסט נישט זיין ווערט. מוטער יהודית האָט געהאַפט אויפן קינד, וואָס האָט זיך נאָך דערוויל אויפגעהאַלטן אין דעם בשמים-געפעס און באַפּוילן איר: צו ליגן אויסגעשטרעקט, צו טרינקען אַ סך ביר און צו געדענקען יעדע רגע דעם כבוד וואָס זי איז נישט ראוי: צו זיין דער געפעס פון אַ לוי.

— גיב אכטונג אויפן קינד — האָט זי געזאָגט מיט אַ טאָן וואָס האָט באַטייט: געדענק, אַז דו טראָגסט אונזערס אַ יורש. מיט אַ באַוועגונג פון אינסטיקטיווער קעגנערשאַפט, האָט די קליינע פרוי לוי געצילט אויף מוטער יהודית איר ציטערדיקן אַבער עקשנותדיקן בליק, מיט אויגן פון אַ שטוביקן פּויגל. זי האָט זיך איינגעבויגן און אַרומגענומען איר גרויסן בויך מיט ביידע אַרעמס, מיט אַ שווערער באַוועגונג פון לייזן, צו וועלכע זי איז געווינט געוואָרן, זייט דאָס קינד האָט גענומען זיך באַוועגן אין איר. דער קאַנפליקט איז אויסגעבראַכן אין שפיטאַל. די קליינע, בלאַסע קימפעטאַרין איז געלעגן מיטן קאַפּ אויפן קישן און די ברוסט אַ ביסל אונטערגעהויבן. ביים בעט האָט מאַמע יהודית, האַלטנדיק דאָס אינגעווינדלטע עופעלע אין אירע אַרעמס, אַפּגע-נומען די גליקוואַנטשן פון די געסט. מ'האַט באַוונדערט דאָס נייע נפּשל און אויסגעהערט די אַלצווייטנדיקע פּירושים פון מאַמע יהודית. פון צייט-צו-צייט האָט זי זיך אויסגעדרייט צו דעו-

קימפעטאָרן, איר כלמרשט צו זאָגן: אַ, אמת, ס'איז אַ ביסל
אויך אַדאָנק איר.

פלוצים האָט זיך פרייליך בלומענטאַל האַלב אונטערגעהויבן
און דרייסט אויסגעשריגן:

— גיט מיר אים צוריק, ער איז מיינער.

ס'איז אַנשטאַנען אַ מאַמענט פון אַלגעמיינער פאַרלעגנהייט. פון
די שכנותדיקע בעטן האָט זיך דערטראָגן אַ שעפטשעריי. מוטער
יהודית איז רויט געוואָרן איבער די אויערן, זי האָט געזען דאָס
צאָרנדיקע פנים פון איר בלייכער שנוור, די אַנגעלענטע אויף אירע
פאַדערשטע אָרעמס, אַ פאַרהאַרטעוועטע פון איר נייער שנאה און
נייער ליבשאַפט. אינצווישן, אַז מען האָט איר צוריקגעלייגט דאָס
קינד אויף איר ברוסט, האָט זי זיך אויסגעשטרעקט אויף אַ זייט
און איז תיכף אַנטשלאָפן געוואָרן, און דער נישט געוויינלעכער
אויסברוך פון ענערגיע האָט זיך איינגעשטילט.

בנימין לוי האָט אין געהיים זיך שטאַרק געפרייט און מרדכי
האָט מיט אויטאָריטעט זיך אַפגערוּפן:

— זאָל אונז גאָט שומר ומציל זיין, מיר האָבן אין שטוב אַן
אמתע וואַלפעכע.

מוטער יהודית האָט געשוויגן, און אַזוי לאַנג ווי מ'וועט דאָס
קינד נישט אַנטוויינען, וועט פרייליך בלומענטאַל בלייבן די מאַמע
פון אירע קינדער.

זי דראַמע האָט זיך שפעטער ווידער באַנייט. די קינדער האָבן
דורך-אָרץ געהאַט נאָר פאַר דער העכערער מאַכט. מרדכי איז
תמיד גענוג קלוג געווען, כדי זיך צו שטעלן אין דער צווייטער
רײ, נאָך בנימין לוי. אָבער נישט אַזוי די מאַמע יהודית, וואָס איז
געוואָרן די הויפט-מאַמע באַלד ווי די קליינע קינדער זענען גע-
קומען אין עלטער פון דיסציפלין. פרייליך בלומענטאַל האָט זיך
ווידער געפונען איינגעגרענעצט נאָר פאַר זייגקינדער. סוף-כל-
סוף האָט זי זיך צוגעוויינט צום כסדרדיקן מוותר זיך און אין
דעם געזען אומפאַרמידלעכן גורל. מוטער יהודית איז אַנדערש
נישט געווען אין אירע אויגן, ווי די ערשטע פאַזע פון פולשטענ-
דיקן איבעררייסן דעם פראַצעס פון איר דערוואַקסנקייט, קורץ.

פון איר נישט זיין. איר אויטאריטעט האט זי אויסגעבאָרגט ביי מוטער יהודית. און אויב ס'האט זי ווער נישט גיך געפאלגט, איז זי מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ אַוועק צו דער הויפט־מאַמע גופא. דאָך, האַט זי קיין איין מאַמענט נישט געצוויפלט, אַז נאָר זי איז דער אמתדיקער קוואַל פון מוטערשאַפט, וואָס איז איינגעגראָבן אויף אַ מיסטעריעזן אופן אין האַרץ פון יעדן איינעם פון אירע קינדער.

איר מאַן איז מיט גאַרנישט געווען אַנדערש פון די אַנדערע מענטשן: גאַנץ עפנטלעך האַט ער זי געהאַלטן פאַר עפעס אַ נישט־וויכטיקייט, גערעדט צו איר נאָר מיט חזק און ביטול ווי זי וואַלט געווען אַ מיידעלע. אַמאָל, ווען זי איז נאָך געווען אַ יונג נאַריש מיידל, פלעגט זי חלומען וועגן אַ מאַן, ביי וועמען זי וועט זיין חשוב אין די אויגן, און נעבן אים וועט זי אויך שפּילן אַ געוויסע ראָל.

אַבער אין די אויגן פון בנימין לוי האַט זי געהאַט די זעלבע חשיבות ווי דער שפיץ פון נאָדל־פּאַדעם, און וויפל מאָל האַט זי באַצווינגען איר פאַרלאַנג אים צו פרעגן, אזוי, פּלוצים: וואָס פאַר אַ פאַרב ס'האָבן אירע אויגן. זי האַט זיכער געמיינט, אַז ער וועט נישט קאָנען ענטפערן, און זי האַט געדענקט, אין איר יאָוש, זיין התנהגות:

— אַהא, יאָ, דיינע אויגן, אַבער זיי זענען דאָך... — און דערנאָך — נודע מיך נישט מיט דיינע קינדערשע זאַכן, דו הערסט? זי איז געווען איבערצייגט, אַז ער האַט זיך קיינמאָל אין אירע אויגן נישט איינגעקוקט.

זי האַט זיך אַבער אין דעם טועה געווען, ווי אין אַנדערע זאַכן, ווייל נישט בלויז וואָס דער אידעלער בנימין האַט נישט פאַרזען די פאַרב פון זיין פרויס אויגן, נאָך מער — ער האַט געוויסט צו דערציילן אָן אויפהער: וועגן קלענסטן פּרט פון אירע וויעס, וועגן דער ווייסקייט פון איר רעכטן אויג, וואָס איז אַ ביסל וויסלעכער פון לינקען אויג, וועגן די אומצאָליקע ראַזע פליטער־לעך אין דער גראַערה טיפקייט פון אויגן־הייטל, אָן שום ספק איז ער געווען דער איינציקער אין דער וועלט וואָס האַט דאָס באַמערקט.

אָבער צי האָט ער איר דאָס אַלץ געקאָנט זאָגן? פּרייליך בלומענ-
 טאַל פּלעגט דערשיינען אין זיין בעט צוליב פּליכט, און פון פּיינ-
 קייט און דרד-אַרץ אַרומצוגיין אַרום איר, איז שוין געווען אַ ביסל
 צו שפּעט, זי האָט אויך דאָס בכלל נישט געבעטן, און נאָך אַ לאַנגע
 צייט נאָך דער חתונה האָט בנימין ווייטער גערופן זיין פּרוי:
 פּרייליך בלומענטאַל, אַ ביסל צוליב ליבלעכן אָפּשפּעטן און אַ ביסל
 מחמת בושה, וואָס האָט אים צוריקגעהאַלטן פון מודה זיין זיך
 אין דער טיפּער און ממשותדיקער פּאַרבינדונג מיט דער דאָזיקער
 פּרוי, וואָס דאָס לעבן אַליין האָט זיי צונויפּגעפירט. זייער ליבהאַבן
 זיך איז געווען ווי ביי טויב-שטומע, אָבער צייטנווייז, אין דער
 שטילקייט-פּאַרבאָרגענישן פון דער נאַכט, האָט אַ פּלייך פון פּאַר-
 געניגנס זיי פּאַרשלעפט אין זייער באַהעפּטונג, און ביידע האָבן
 אויסגעשריגן פון דערהויבנקייט, פון גליק, וואָס קיין העכערס פון
 אים איז נישטאָ — דאָך האָבן זיי אפילו מיט קיין רמז וועגן דעם
 נישט דערמאָנט, ווייל געווען איז אין דעם דאָס אַנטפּלעקן אַ זאָך.
 וואָס נישט צו דער וועלט געהערט. נאָך אַ גאָר לאַנגער צייט, האָט
 די אַלטקייט און באַזונדערס דער נאָענטער שרעקלעכער טויט אין
 קאַנצענטראַציע-לאַגער געמוזט זיין דער גורם, אַז בנימין זאָל
 באַשליסן אויסצודריקן דער פּרוי זיין ליבשאַפט צו איר, זי האָט
 נישט פּאַרשטאַנען וואָס ער וויל איר זאָגן.

אונטערן דרוק פון אַלע מיטגלידער פון דער משפּחה לוי
 האָט זי דעם בכור געבוירן פּאַר דער צייט. דאָך האָט ער גע-
 וויגן ניין פונט ביי זיין געבוירן ווערן. פון וועמען האָט ער געהאַט
 אזאָ וואָג? מען האָט די פּראַגע נישט געשטעלט. דאָס איז געווען
 די טראַדיציאָנעלע פּאַרם פון די לוי'ס, וואָס דער פּאַטער, דער
 קליינער לוי, האָט איבערגעגעבן צו זיין זון נאָך אים. מוטער יהודיח
 האָט זיך צוגעאיילט צו באַטראַכטן די אויגן, די נאָז, דאָס מויל,
 ווי ס'וואַלט געווען עפעס אַ מינדעסטער חשש בנוגע דער צוגע-
 העריקייט פון ניי-געבוירענעם. צום זיידן האָט זי געזאָגט: „ער

איז אונזערער. פריילין בלומענטאל האט דערמאנט די שטארקע נאטור פון איר פארשטארבענער מאמע, זי האט אויף איין ליפ געפונען עטלעכע סימפטאמאטישע פינטעלעך, זי האט זיך פאר-זוימט ביים קורצן נעזל און בפירוש אנטדעקט די משפחה בלומענ-טאל. קיין שום זאך האט נישט געהאלפן, דאס קינד האט גאר-נישט פון איר בלוט. און כאטש די געשיכטע פון די ל"ו צדיקים האט אין אירע אויגן נישט געהאט אין זיך קיין געזונטן יסוד, איז מוטער יהודית גרייט געווען צו געבן איבער איר שנורס פנים, כדי איר לחלוטין צו פארמאכן דאס מויל לגבי אירע טענות צום קינד. און אין איר ווילדן פארלאנג צו דעראבערן דאס זייג-קינד פאר זיך, איז זי דערגאנגען צו דעם, אז זי האט זיך לגמרי אידענ-טיפיצירט מיט דער מיוחסדיקער דינאסטיע, און צוגעשריבן זיך אייניקע פרטים פון היימישן משפחה-קולט. זי האט זיך פון איצט אן באמיט אַנצוגיין פאר אַ בת לוי.

און דאס לעבעדיקע רעטעניש האט נישט איבערגעוויגן לטובה קיין שום צד: ס'האט זיך אַרויסגעשטעלט, אז דאס קינד איז נישט קיין לוי און נישט קיין בלומענטאל, ווער ווייסט וואָס פאַר אַ מין באַשעפעניש דאָס איז, אָט די גערמאַנישע זרע. דאָס יינגל, מאַריק, איז ווייזט אויס נישט גענויגט געווען צו זיין אַנדערש ווי זיינע קליינע חברים אין גאָס, און ער האָט אין דעם זייער מצליח געווען מיט זיין פיזישער אויסערלעכקייט. פון זיין געבוירן אָן, האָט ער אַרויסגעשטעלט אַ קליין בייכל, וואָס האָט אים צוגעגעבן אויס-דרוק פון הנאה פון זיין חיהשער עקזיסטענץ. זיין קרעפטיקער גוף האָט אַנגעזאָגט וועגן מוט און דרייסטקייט, וואָס איז פאַרבאָרגן אונטער דעם פריילעכן אויסזען פון דעם לעבנסגיריקן יאָט. אינ-דערמיט פון זיין ליאלקע-פנים, האָט ער געהאַט אַ פירקאַנטיקן צייך-סיסטעם, אַ קורצע נאָז, גראַבע ליפן, ליכטיקע ברוינע אויגן, גלוסטנדיקע, וואָס קוקן שטענדיק פאַרויס צו זאַכן, ווי אַ האַנט, אַן אויסגעשטרעקטע, מיט הנאה.

פון אָנהייב האָט מרדכי געמיינט, אז ער האָט אין דעם יינגל געפונען דעם קונדס פון זעמיאַק, און אָט די באַצייגונג האָט זיך גע-שטאַרקט אין זיין איבערצייגונג, אז דער קליינער שד וועט פריער

צו שפעטער אליין אוועקלייגן זיינע הערנער. ער האָט אים אין געהיים געהאָדעוועט מיט מעשהלעך וועגן די צדיקים, רעכענענדיק, אַז זיינע אויסזיכטן זענען, אים אַריינצוברענגען אין אַט דער מדרגה. אָבער ווען מאַריץ איז נאָר געווען אין עלטער פון אַרומלויפעניש, האָט מען אים מער נישט געזען אין שטוב. די גאָס האָט אים געצויגן. דאָרט האָט ער זיך געפונען אַ חברותא מיט גאַסניינג' לעך, צווישן וועלכן ס'האָט זיך 2 קיין איין יידישע נאָז נישט געזען.

מאַריץ איז געווען דער אַנפירער פון דער כנופּיא. ער האָט צוגעטראַכט די שפּילערייען און באַזונדערט ליב געהאַט די מלחמה שפּיל אַרום דער „שלאַססע". ווען ער פלעגט גיין פאַרויס צווישן די געוויקס־שטעקנס מיט זיין געשפאַנטן בויגן קעגן פּוס־מוסקל, האָט ער געהאַט דאָס געפּיל, אַז ער איז לגמרי עפעס אַנדערש פון דעם וואָס איז אינדערהיים באַשטימט געוואָרן ער זאָל זיין. ווען די יאָטן האָבן זיך אויסגעטאַן כדי אַריינצושפּרינגען אין טייך, זענען פּלוצים בעלם געוואָרן די מלבושים פון דעם אַזוי־גערופענעם מאַריץ לוי, און ס'איז אַנטדעקט געוואָרן אַ גוף פון אַז אינדיאָנער אינעם וועלדל פון געוויקס־שטעקנס. מאַריץ האָט זיך געוואָרפן אויפן שונא, ווילד און מוטיק. און ווען ביידע זענען אַריינגעפאַלן אין דער בלאַטע האָט ער ליב געהאַט, אַז די געשרייען זאָלן זיין וואָס העכערע און די מעסערלעך פון עכטן מעטאַל. דאָס פנים צעפלאַמט, די קני און די מלבושים צעפליקט, פלעגט ער אַראַפּלאָזן זיינע שעלקעס און געדולדיק וואַרטן ביז מוטער יהודית וועט אויסגיסן איר גאַנצן צאַרן. ס'איז געווען אַ באַשטימטער אינערלעכער משפט: מ'האַט געשפּילט אין „געבן דעם טויט", ווי מאַמע לוי, די יונגע, האָט דאָס קוים אַרויסגעברענגט פון איר מויל, דערנאָך האָט ער באַקומען עטלעכע קלעפּ אויפן הינטן, און ער האָט זיך געקאַנט פּילן אומשולדיק, לגבי גאָט און מענטשן. די שולע האָט שוין אינגאַנצן צעטיילט מאַריצנס לעבן אין צוויי קעגנזעצלעכע טיילן: מער האָט מען אים נישט געזען, נאָר אין די שעהן פון די מאַלצייטן. שטענדיק האָט ער פאַרשעפּטיקט און זיך אוועקגעזעצט מיט אַ מינע פון חרטה, אַפּגעזאַגט „ברכת המוציא"

און זיך אַריבערגעבויגן איבערן טעלער, דאַמאַלס האָט ער פאַרגעסן
הימל און ערד ביז דער טעלער איז געוואָרן ליידיק, אויסגע-
ווישט מיט אַ שטיקל ברויט. נאַכדעם, האָט ער אויפגעהויבן
זיין צעשוּיבערטן קאַפּ און איז דערשינען אין דער וועלט פון
די לוי'ס.

— אונזער גוי האָט שוין געענדיקט די זופּ? — האָט מוטער
יהודית טרויעריק געפרעגט.

— און ווען וועסטו געפונען צייט. צו לערנען אַ שטיקל גמרא?
— האָט דער זיידע אים געפרעגט מיט אַן איינגעהאַלטן קול —
אין דינע יאָרן בין איך שוין געשווומען אין ים־התלמוד, צי
ביזטו נישט קיין ייד?

מאַריץ האָט אָן חשק געשטאַמלט עפעס אומפאַרשטענדלעכס:
— כּיבין נישט שולדיק... לעקציעס... שולע...

בנימין, אַ שטויגענדיקער, וואָס ער האָט געברענגט אויף
דער וועלט אַזאַ מין „צדיק“, האָט באַלד מלמד־זכות געווען אויף
אים:

— דאָך איז עס אמת, אין זעמיאָק איז נישט געווען קיין
קריסטלעכע שולע, אָבער דאָ וויאָזוי קאַנען זיי ווערן גוטע יידן?
— אָבער דו האָסט דאָך געוואַלט אַוועקפאַרן — האט דער
אַלטער זיך צעבייזערט, טיף געערגעט אויף די האַלבע גוים.
בנימין האָט געלאַכט:

— איך ווייס דאָס אַליין זייער גוט. אָבער איצט איז שוין
צו שפעט, און ווי זאָגט די גמרא: „זאָג נישט אין שטוב פון אַ
געהאַנגענעם: הענג מיר אויף דעם ראָק“ (דזקיף ליה זקיפּא
בדיוקתיה לאַ נימא ליה חבריה זקוף ביניתא*)

— איך — האָט באַמערקט מוטער יהודית — איך זע נישט
דאָס קינד זאָל שוויצן, נישט פאַר אונז און נישט פאַר די קריסטן
— און זי האָט צוגעגעבן מיט אַ רמז... — גאָט האָט אונז גע-
שטראַפּט, אונזער קליינוואַרג זענען יידן פון זונטיק.

ס'האָט געהערשט אַ שטילקייט פון נאַכדענקען. דערנאָך האָט
די קליינע מאַדאַם לוי, די מאַמע, דערלאַנגט דאָס ווייטערדיקע עסן

(*) בבא מציעה נ"ט ע"ב.

און דער שמועס האָט זיך ווייטער געפירט אויף אַן אַנדערע טעמע, אַן ערנסטע אָדער סענטימענטאַלע, ווי ס'וואָלט גאַרנישט געשען. אַ מאַכטלאַזיקייט האָט אַרומגענומען מאַריצן, ער האָט זיך מיט הנאה אַריינגעוואַרעמט אין דער האַרציקער שטימונג פון דער משפּחה-סעודה.

דער מיינונגס-אויסטויש איז אומבאַמערקט אַריבערגעגאַנגען מאַריצן אין אַ הויכער ווייטקייט: ווי די פייגל וואָס צייכענען אויפן הימל סימנים וואָס לאָזן זיך נישט דעשיפּרירן אָבער ער האָט גערן געהאַט זיי נאַכצופאַלגן.

אַ תּהום האָט אָפּגעטיילט דאָס קליינע, שיינע וועלטל פון דער וועלט מיט אַ פאַרנעם, וואָס מאַריץ עטעמט אין איר פון דעם טאַג, ווען ער האָט נאָר געשטעלט אַ פּוס אין גאַס. צייטנווייז האָט אים דאָ אַנגעכאַפט אַ קאַפּשווינדל ממש, ווי ער וואָלט זיך געפונען אויפן שפיץ פון אַקאַציע-בּוים פון דער שולע, שטייענדיק צווישן צוויי צווייגן און אינדערמיט איז אַ ליידיקער חלל, און טום אַנשפּאר. פאַר-וואָס זענען נישט אלע קריסטן מיין יידן? און פאַרוואָס זענען אלע יידן? ... וואָלט זיי נישט געהאַנט געניסן פונעם גאַנצן גליק אלע צוזאַמען? און וואָס וויל דער יידע, וואָס באַהאַלט זיך דאָרט אונטער זיינע שרעקנס-מעשהלעך, אונטער זיין צעווייטיקט פנים, אונטער זיינע שטענדיקע רמזים וועגן די ל"ו צדיקים?

ווען מאַריץ פלעגט זיך אַריינלאָזן אין די מבולבולדיקע אַראַכטע-נישן האָט ער דערשפּירט זיך „צעבראַכענעם קאַפּ“ און צעריסן האַרץ, און נאָר זעלטן האָט ער ריזיקירט אַריינצוקריכן אין די ענינים.

7

ערני איז געווען פרייליך בלומענטאַלס צווייטע באַשעפּעניש. ער איז געקומען צו די ניין חדשים. אָבער ווען זי האָט געזען, אַז ער איז נאָך קאַמישער פון מאַריצן, האָט זי דערשטיקט אין זיך אַן אויסגעשריי פון פרייד: אים וועט מאַמע יהודית זיכער נישט פאַדערן, דאָס קליינע פייגעלע בלייבט אַן ספּק ביי איר. מ'האַט בולט געזען, אַז מאַמע יהודית איז אין אַ פאַרלעגנהייט, עטלעכע

מאנאטן נאך דעם געבורט, האט פרייליך בלומענטאל זי איבעראשט
ביים אונטערזוכן דאס קינד:

— א משונהדיקע זאך — האט פרייליך בלומענטאל געוואגט
צו זאגן — איך זע נישט צו וועמען דאס קינד איז ענדלעך.
מאמע יהודית האט געקוקט מיט ביטול אויף די שוור און
האט געזאגט מיט כיטרעקייט:

— ער האט באמת דעם גוף פון זיין טאטן, אבער דער קאפ...
דער קאפ פאסט נישט צום גוף. די זאך וועט מען שפעטער אנט-
שיידן — האט זי געענדיקט כמעט מיט דראָונג.

אינדעראמתן איז אין ערניס קאפ נישט געווען קיין שום
באזונדערס: פון זיין אַרויסגיין פון דער געבערמוטער. האט זיין
שארבן געטראָגן אויף זיך אַ צודעק פון שוואַרצן, געלאַקטן פון,
וואָס האָט זיך אויסגעשפּרייט ביו צום נאַקן, זיינע אויגן, וואָס זענען
דריי וואַכן געווען בלאַ, האָבן פּלוצים באַקומען אַ ניואַנס פון
נאַכט-בלאַ, פּאַרויזעט מיט בלישטשענדיקע פינטעלעך, ווי שטערנ-
לעך, און דער ניואַנס איז אין זיי פאַרבליבן.

מאמע יהודית האט נישט פאַרשטאַנען פּונדאַנען ס'איז אים
געקומען די קליינע, גלייכע נאָ, דער ווייסער און איפּאַרמיקער
שטערן און ספּעציעל דער האַלדז, וואָס איז נישט גרעכער פון
אַ פינגער, וואָס האָט אונטערגעהאַלטן דעם גאַנצן געבוי מיט
אַן אומפאַרגלייכלעכן פּויגל-חן. אַבער אַז זי האָט דאָס ווונדער
אַרומגענומען מיט אירע אַרעמס, האָט מוטער יהודית אין זיך
געלאַכט פון באַגייסטערונג. און איינקונדיק זיך מיט אירע גרויסע
אויגן האָט זי צו זיך צוגעדריקט דאָס סודותדיקע, לעבעדיקע
באַשעפעניש וואָס האָט לפחות אירס אַ קליינעם טראַפּן בלוט
אין זיך, און דאָך ווייזט ער זיך איר אויס אַזוי אַנדערש פון די
אַנדערע באַקאַנטע נפשות, זי האָט אים דעריבער אַנגערופן: קליין
מלאכיל.

נאַכדעם ווי דער נסיון מיט מאַריצן האָט אים קלוגער געמאַכט,
האָט דער זיידע גענומען ערנין אין זיינע הענט אַריין אין עלטער
פון ווייניקער ווי פיר יאָר. מ'האָט געברענגט פון פּוילן אַ העברעישן
אַלף-בית מיט בולטע אותיות און ער האָט געלערנט דאָס מלאכיל

מיטן טראדיציאָנעל-זיסן אופן, לויט אַן אַלטן צוציענדיקן שטייגער, מיטן מויל: איינגעטונקענע אין האַניק, זענען די ראַזע אותיות געווען גוט פאַרגעברייט צום נאָגן פאַרן יונגן תלמיד. שפעטער, ווען ערני האָט שוין געקאָנט אָנהויבן לייענען פסוקים, האָט מרדכי געגעבן זיי צו גיסן אויף קיכלעך. ביי דעם האָט יהודית אַרויס-געוווּן איר גאַנצע קענטעניש.

ערני האָט אָנגעהויבן נאָכגיין דעם זיידן, זייערע באַציונגען זע-נען געווען אַזוי האַרציק, אַז פרייליך בלומענטאַל איז געוואָרן ממש גערירט. ס'האַבן זיך געפירט וויכוחים אין זיידנס שטוב, ווען די מאַמע האָט צוגעלייגט אַן אויער צו דער טיר האָט זי געהערט נאָר שעפטשן, אַמאָל ערנסט, אַמאָל לייכט און זיס, אַז ס'איז איר פאַר-גאַנגען אונטערן האַרץ. איינמאָל האָט זי געהערט:

— זיידע, דו באַרגסט מיר אויס דיין באַרד?

דערנאָך איז געקומען אַ לאַנג, געדיכט שושקען זיך.

אַבער מער ווי אַלץ האָט אויף איר געווירקט דאָס האַרציקע זיצן צוזאַמען. פון איר קיך האָט זי טיילמאָל געזען ווי זיי זיצן אין עסציימער, בעת די שווערע לשון-קודשדיקע לעקציעס. דאָס זיצן פון דעם אַלטן, ווי דאָס זיצן פון קינד, האָט אַרויסגערופן יראת הכבוד. אַז ערני האָט געשטעלט אַ פראַגע, האָט דער זיידע געשאַקלט מיטן קאָפּ, פאַרטראַכטנדיק זיך, איידער ער האָט אים געענטפערט, ווי מ'איז זיך נוהג ביים לערנען תורה. צייטנווייז פלעגט ער אַרויפלייגן זיין האַנט אויפן געקרייזלטן קעפל און צעטיילט זיינע לאַקן.

פרייליך בלומענטאַל האָט נישט פאַרשטאַנען. זי האָט געפילט ווי דאָס קינד איז ממש מיטן נאָפּל צוגעבונדן צום זקן, אַבער זי האָט נישט געקאָנט תופּס זיין דעם שפרודלדיקן קוואַל וואָס פאַראייניקט זיי. איינמאָל, אַריינקוקנדיק דורכן קיך-פענצטער, האָט זי געזען ווי דאָס קינד איז אַריבערגעבויגן איבער זיין אַלף-בית און גלעט זיך מיט חשיבות זיין מכלומרשטע באַרד. אַ ווונדערבאַרער אמת האָט זיך איר אַנטפלעקט: ערני מאַכט נאָך דעם זיידן.

שפעטער האָט זי באַמערקט אויך אַנדערע פרטים: דאָס יי-נ-געלע האָט צוזאַמענגעשלאָסן זיינע הענט אויפן רוקן, געבויגן דעם

קאפ אויף פארויס און אָנגעשטעלט אָן ערנסטן בליק, גייענדיק אַרום טיש מיט אַ שווערן גאַנג פון אַ זקן וואָס איז פאַרזאָקען אין לערנען תורה. אַ צווייט מאָל, זיצנדיק פאַר זיין אַלף-בית, האָט ער אָנגעהויבן התלהבותדיק זינגען, ווי די מלאכי-השרת און די פרומע יידן. אזוי האָט זי אַמאָל געזען ווי ער האָט גענומען אַ שמעקטאָבעק, לייכט אים אַריינגעשטופט אין זיין נעזל, פאַמעלעך און טיף אַריינגעטעמט און אויפגעהויבן דעם קאָפּ אויפן זיידנס שטייגער.

אַמאָל אין אַ פרייטיק-צו-נאַכטס, נאָך די זמירות, האָט דער זיידע אַראָפּגעבראַכט פון זיין שטיבל אַ גרויס אַלט ספר געבונזן אין לעדער. פריילין בלומענטאַל האָט דאָס ספר געזען אין די הענט פון איר מאָן, וואָס טיילמאָל פלעגט ער דערין מעיין זיין, מיט געפיל און הרחבת הדעת. מען האָט איר שוין דערציילט וועגן די ל' צדיקים, וועגן זעמיאַק. זי האָט געקאָנט נאָך מער וויסן. אבער זי האָט נישט ארויסגעוויזן קיין נייגעריקייט פאַר דער פאַר-באַרגענער וועלט אין טאַג-טעגלעכן לעבן פון די לויס. זי האָט איר מאָן וועגן דעם קיינמאָל נישט געגעבן אָנצוגעהערן, און זיך געמאַכט פאַרגעסן וועגן דעם. איבעראַשט איז זי געוואָרן, פונקט ווי יהודית און בנימין, ווען דער זקן האָט פאַמעלעך געעפנט דאָס ספר און אָנגעהויבן ליינען דאָס ערשטע קאַפיטל. ס'איז אַנטשטאַנען אַ שווערע שטילקייט. די קינדער האָבן באַמערקט, אַז מאַמע יהודית איז געוואָרן בלייך, ווי זי באַהערשט זיך פון כעס און זיפצט פלוצים אָפּ שווער און הימערדיק אויפן הויכן קול. דער זיידע האָט אויפגעהויבן זיינע אויגן-ווייעס און זי געפלעפט מיט זיין שאַרפן קוק. ער האָט געזאָגט מיט אַ פאַרגליווערט קול:

— די קינדער וויסן דאָך אפילו נישט, וואָס דאָס אַזוינס איז אַן אמתער ייד...

און אַ באַנומענער האָט ער אַ קלאָפּ געגעבן אין טיש:—
און דו, דו ווייסט שוין אפילו נישט, אַז איך בין אויך אַ מענטש.—
דערנאָך האָט ער ממשיך געווען דאָס ליינענען אין ספר מיט אַ שוואַך קול, וואָס איז איבערגעריסן געוואָרן פון אויפברויזן. די נאָך האָט זיך איבערגעחזרט אין קומענדיקן פרייטיק-צונאַכט. פריילין בלומענטאַל האָט געקענט גענוג העברעיש, כדי צו

פארשטיק די דערציילונגען פון די צדיקים-משפחות, אין המשך פון דורות. זי האט זיך באמיט צו דערווייטערן די אויפטרייטלונגען פון אירע מחשבות. ס'איז איר אויך שווער געווען צו זען ווי דאס מלאכיל, א צוגעבויגענער צום זידן, שלינגט זיינע ווערטער מיט ברייט צעפענטע אויגן, און ער „מאכט נאך“ מיטן גאנצן הארץ די אלע בלוט-טריפנדיקע מענטשן פון ספר. נאכן פערטן פרייטיק-צונאכט, ווען דער אלטער האט פארענדיקט דאס ליינען, האט ערני מיט דרך-ארץ אויפגעהויבן א פינגער און געפרעגט דעם אלטן: „צי זענען דאס אמתדיקע מעשיות? בנימין לוי האט לייכט געשמייכלט.

מאמע יהודית האט געברענגט פון כעס, זי האט אירע החנונים-דיקע אויגן געווענדט צום אלטן, וואס האט זיך געוואקלט, געביסן זיינע וואַנסן. לסוף האט זי געמורמלט מיט א טרוקן און געבראכן קול:

— אָבער וואָס קלערסטו, מיין פייגעלע, קאָנען אַזעלכע גע-שיכטעס פאַסירן?...

א דינער קניישט האט זיך באוויזן צווישן די ברעמען פון קינד.

— גיין, זיכער נישט — האט ער טרויעריק געענטפערט. ביי די ווערטער האט דער אלטער פארמאכט דאס ספר און פארלאזט דאס עס-צימער. שפעט ביינאכט האט פריילין בלומענ-טאל געהערט דעם אַפקלאַנג פון דער קריגעריי צווישן אלטן פארפאלק. מער האט ער דאס ספר פון דער לעגענדארער משפחה לוי נישט אראפגעבראכט.

מאמע יהודית האט קיינמאל נישט גערן געזען ערניס התמדה, ביים זידנס לעקציעס.

— ער האָרף נישט קיין האַניק, כדי אַראַפּצושלינגען דעם אַלף-בית, אָבער וואָס פאַר אַ גרויס גוטס איז אין דעם פאַראַן? זי האט מורא געהאט, אַז כדי צו פאַרטיפן דאָס פילבאַרע באַוווּסטזיין פאַר זיינע „אַלטע געשיכטעס“ האט מרדכי מיט פאַרויס-קער כוונה איבערגעטראָגן אַהער דעם זעמיאַק-זם, ווי בנימין פלעגט עס רופן. אָבער די רפואה האט נישט געהאַלפן, ווייל דאָס באַזוכן די שולע האט ערנין באלד אַריינגעצויגן אין די שפילע-

רייען פון זיין עלטער. אזוי האָט יעדנפאלס די באַבע געהאַפּט.
האַט זיך טאַקע באַשטעטיקט, אַז דאָס האָט דער תורה לימוד
געשאַפּן דעם מעכאַניזם, וואָס איז נישט ווייניקער פּילבאַר פאַר
גוישע לימודים, ווי פאַר תורה און נביאים. מאַמע יהודית האָט
געפונען אַ טריסט אינעם פאַקט, וואָס ערני האָט (אויבנאויפיק...)
פאַרלאָזן מרדכי לימודים, כדי זיך אינגאַנצן אַפּצוגעבן די וועלט-
לעכע לימודים.

ער האָט ליב געהאַט צו אַרבעטן אין קיך, אין אַ ווינקל
פון טיש וואָס פּרייליך בלומענטאַל האָט אים צוגעטיילט. מאַמע
יהודית האָט תמיד אויסגעפונען עפעס אַן אויסריי, כדי זיך דאָרט
אַריינצופאַקן, און בעת דער תלמיד איז געזעסן אַ פאַרוואַרגטער,
האַבן ביידע קעגנערינס זיך איבערגעקוקט און ביידע האָבן אים
צוגעשיקט זייערע בליקן, פון אומרויקער נייגעריקייט.

אין אינעם אַ נישט מולדיקן טאַג, איז ער אַהיימגעקומען באַ-
לאַדנט מיט באַלוינונגען און שול-פרעמיעס. נישט מרדכי און נישט
מאַמע יהודית האָבן אים דערפאַר צופיל נישט געוונטשן, טראַצ-
דעם, וואָס צוליב קעגנעצלעכע מאַטיוון, האָבן ביידע אַרויסגע-
זאַגט ערנסטע ספּקות, אין אַ געוויסן זין אפילו דראַמאַטישע, אָבער
פאַר בנימינען איז עס געווען אַ סיבה פאַר טויונט קושן, וואָס שייך
פּרייליך בלומענטאַל, האָט זי זיך געפונען צווישן אומרו און פאַר-
געטערונג, זי האָט צוזאַמענגעלייגט די הענט און געבעטן:

— גאַט מיינער, ס'זאַל נאָר גוט אויסגיין. ס'זאַל נאָר גוט
פון דעם אַרויסקומען.

ווען ערני איז מיט שוועריקייט אַרויפגעגאַנגען מיט די טרעפּ,
איז מאַמע יהודית שנעל אים נאַכגעטאַנגען אויף די שפיצן פינג-
גער. און אַז ער איז אַריין סודותדיק אין צימער פון יונגן פאַר-
פאַלק, איז זי אין געהיים צוגעגאַנגען נענטער צו דער טיר און
צוגעלייגט אַן אויער צום שלאָס, זי האָט געהערט שטויבענדיקע
ווערטער (דאָס מלאַכיל האָט זיי אַרויסגעזאָגט מיט אַ טאַן פון
אַ בר-סמכא אין זיין משונהדיקן דייטש, וואָס איז געווען מער
ענלעך צו יידיש):

— נאָך אַלץ איר? אונזערע גליקוונטשן, מיין יינגל, אונזערע
גליקוונטשן מיין טיערער. ווידער איר?...

דערנאך האָט זי געהערט אַ געלעכטער, זי האָט פאַרשטאַנען
אַז דאָס מלאכיל האָט אַרויסגעפלאַצט פאַרן שפיגל מיט אַ הווק-
געלעכטער; זי האָט זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן און איז אַליין
אויך אַרויס מיט אַ שטאַרק געלעכטער פון גליק, באַלד האָט
אַ שטילקייט באַהערשט יענע זייט טיר.

ביו צו דעם טאָג האָבן זיך אין דער שטוב נישט געפונען
נאָר סידורים, מסכתות פון תלמוד, אַדער עפעס אַ שולביכל.
לכתחילה, אַז מאַמע יהודית האָט געזען ערנין, ווי ער איז טאַר-
זונקען ביו איבער די אויערן אין די ספרים, וואָס ער האָט באַקומען
אַלס שול-פּרעמיע, האָט זי גאַרנישט חושד געווען. זי האָט דאָס
אויפגענומען, ווי אַ פּאַקט, ווי אַ מנהג פון לאַנד. אַבער אַמאָל
איז אַן אָונט, האָט זי געבעטן בנימינען, ער זאָל איר אויפקלערן
וואָס זענען דאָס פאַר אַ ביכלעך, וואָס דאָס מלאכיל ליינעט. איר
זונס תשובה האָט זי איבעראַשט: צוויי זאַמלונגען מיט דערציי-
לונגען וועגן שדים, אַ ראַמאָן וועגן אַראַנטורעס, וואָס האָבן פאַ-
סירט אין כינע, און דריי דערציילונגען פון דיטשע רייטערקאָ-
וואַלעריע. נאָך אַ האַלבע שעה פון אויפקלערונגען האָט זי זיך
צעהיצט:

— איך פאַרשטיי גאַרנישט, איך וויל וויסן צי אַלץ וואָס
דאַרטן איז אָנגעשריבן אין די ביכער האָט באמת פאַסירט.

— ניין און ניין — האָט בנימין אַנטשלאָסן געענטפערט.

— אויב אַזוי, זענען דאָך דאָס אַלץ שקרים — האָט מאַמע
יהודית רעאַגירט מיט בולטן ווידערווילן.

— דאָס זענען נישט קיין שקרים, דאָס זענען מעשהלעך.

יהודיתנס אויגן האָבן געפינקלט און אַ מיץ פייפן האָט זיך
אַרויסגעריסן פון אירע פאַרקלעמטע ליפן:

— זאָגושע מיר באַלד, אַז איך בין משוגע, וואָס ניין?

מיט דעם האָט זיך פאַרענדיקט דער שמועס.

אַבער מאַמע יהודיתנס אינערלעכע איבערצייגונג איז געווען
אַ פּאַקט. נאָך דעמוזעלבן טאָג האָט זי דאָס ערשטע מאָל באַמערקט,
אַז ווען מען שטערט ערנין פלוצים אין זיין ליינען, הייבט ער
קעגן אייך אויף אַ ווייטן בליק פון אַ בעליחלומות, פון אַ התלהבות-
דיקן טרוימער.

— ווו ביזטו ? — האָט זי אים האַרציק געפרעגט.

און אַז דאָס יינגל האָט זי נישט ליבלעך אָנגעקוקט, האָט זי באַדויערט וואָס זי קאָן נישט זיין מיט אים אין זיין קרייז, וווּ די נישט געזעענע זאָכן זענען נאָר שיין פאַר די, וואָס קאָנען זיי לייענען, אַז מען האָט נישט קיין חשק, פֿון דאָרט צוריק אַראָפֿ־צוניהערן אויף דער וועלט.

נאָך אַ צייט, נישט וויסנדיק וויאַזוי, האָבן זיך נייע ביכער באַ-וויזן אין די הענט פֿון יינגל, אויך זיי האָבן גורם געווען זאָרג. אין אייניקע פֿון זיי זענען געווען צייכענונגען, רייטנדיקע אויף פֿערד, פֿרויען אין לאַנגע קליידער, באַצירטע מיט דיאַמענטן, באַשע-פּענישן, משונהדיקע געוויקסן, וואָס שטאַמען אָן ספּק פֿון כינע. אָבער יהודית האָט מער פּחד געהאַט פֿאַר די ביכער, וואָס זי האָט נישט געקאָנט אויפֿדעקן עפּעס פֿון זייער אינהאַלט. נאָכן איבער-לייענען זיי, האָט דאָס יינגעלע שטענדיק געהאַט אַ מבולבולדיקן אויסזען. נאָך עטלעכע וואָכן, האָבן די ווינקלען פֿון זייער אויגן באַקומען אַ מיאוסע, רויטלעכע קאָליר און קליינע בלאַע אַדערלעך האָבן זיך געצייכנט אויפֿן ווייסל פֿון אויגן. אין אַוונט ביים טיש, האָבן ערניס אויגן געטרערט פֿון מידיקייט, יהודית האָט זיך אויפֿ-גערעגט אין דער אַנוועזנהייט פֿון דער גאַנצער משפּחה:

— ווייל ניין. בשום אופן קאָן זיך די זאך אַזוי ווייטער נישט ציען, די פֿאַרשאַלטענע ביכער עסן אים אויף די אויגן און ס'וועט מיך בכלל נישט ווונדערן. אויב זיי וועלן אים אין אַ פֿרימאַרגן, אינגאַנצן איבעווייניק פֿאַרצערן.

יענעם אַוונט זענען אָנגענומען געוואָרן שטרענגע מאַסמיטלען. באַלד ווי זי האָט פֿאַראייניקט אַלע דעות, האָט מאַמע יהודית אויסגערייניקט די שטיבער פֿון אַלע „ליגנערישע“ ביכער, אָן שום אויסנאַם.

אין די קומענדיקע טעג איז דער געראַנגל געוואָרן עקשנותי-דיקער. דאָס יינגל האָט אַרומגעטראָגן זיינע ביכער אין די הויזן טאַשן. ער האָט מיט אַזויפיל געשיקטקייט איבערגעקליגלט אַלע-מען, אַז מאַמע יהודית האָט אַרויסגעשטרעקט די צונג צו דער קאָץ... ווי זי פֿלעגט דאָס אַלעמאַל זאָגן. נאָכדעם ווי זי איז גע-שלאָגן געוואָרן פֿון דער ווירקלעכקייט, האָט זי נאָכשפּיאַנירט נאָך

די מעשים און באוועגונגען פון מלאכיל און געהאט השגחה ער זאל זיך נישט אריינלאָזן אין דער תאוה פון לייצען, נישט אויסן בוידעם, נישט אין קעלער און אויך נישט אין בית-הכבוד, וואָס האָט אים איצט געדינט פאַר אַ לייצענימער. ווערנדיק אַרויסגע- שטויסן פון זיינע לעצטע באַהעלטענישן, האָט ערני געפרווט אויס- נוצן די געשפרעכן פון די דערוואַקסענע, אין אַיונט אין סאַלאָן. ער האָט זיך דורכגעליטשט אַ באַרוועסער צום קאַרידאָר און באַ- וויזן אויסצונוצן דעם לעצטן ליכטשטראַל, וואָס האָט זיך דורכ- געריסן דורך דער טיר. נאָך הצות האָט מען אים געפונען הינטער דעם וואַנטשעקל אַ דערשראַקענעם, מיט טריבע אויגן. ווי נישט פון דער וועלט.

אַבער פון איצט אָן, ביי דעם קלענסטן סימא, אָו ער דערנען- טערט זיך, האָט זיך געלאָזט הערן מאַמע יהודיתנס קול:
— ערני, שעפעלע פון מיין צער, גיי לייג זיך שלאָפן.

דערמוטיקט פון דעם נצחון מיט די ביכער, האָט מאַמע יהודית געפרווט ווייטער גיין: אַו דאָס מלאכיל זאל זיך נעמען אַלס מוסטער זיין עלטערן גוישן ברודער. אַו אַך און ווי, זי האָט באַלד געמוזט אָנערקענען, אַו ביים פאַרטרייבן איין דיבוק, האָט זי געוואַלט אויף זיין אַרט אַריינברענגען אַ צווייטן דיבוק, אַ נאָך מער געפערלעכן, וואָס ס'איז בכלל שווער געווען אים צו דערגרייכן. ווען ער פלעגט זיצן ביים טיש און מאַסן זיינע לעקציעס. (און אפילו בעת די שפילערייען מיט די קליינינקע קינדערלעך) האָט ער פלו- צים איבערגעריסן, זיך פנים ווערט פאַרגליווערט. די אויגן פאַר- נעפלט, ווי ער וואַלט זיך געפונען אין דער וועלט פון זיינע ביכלעך, אַ פאַרחלומטער. זי האָט אים חושד געווען, אַו ער דער- ציילט זיך אַליין די ריטערלעכע דערציילונגען. וויל די זאך האָט באַמת אויסגעזען משונהדיק; בעת אַט די טרוימעררייען האָט ער געהאַט אַן ערנסטע און קריגערישע מינע, אַ פאַרוואַלקנט געמיט פון אַ גבור.

זי האָט באַשלאָסן זיך צו באַנוצן מיט אַ שטרענג מיטל: ווי

נאָר ס'האָט זיך באַוווּזן אַ קאָפּעלע זוך, האָט זי דאָס יינגל מיט
 כוח געשטופט אין גאָס אַרויס, און לסוף, אין איינעם אַ העלן
 טאָג האָט מען געזען, ווי דאָס מלאַכיל באַגעגנט זיך מיט די יאָטן
 פון די שכנים, זי האָט טריומפּירט. די חברותא האָט זיך צונויפֿ-
 געטראָפּן אין טיפּערן טייל פון דער רינגשטראַסע, אין הויף פון
 אַ פּאַרלאַזטן הויז. דאָס גראַז און די חורבה־שטייגער, די מיסט־
 הויפּנס און דער פּאַרוואַרלאַזטער ברונעם, האָבן צוזאַמען געשאַפּן
 אַ לאַנדשאַפּט וואָס איז געווען רייך אין צויבערהאַפּטע מעגלעכ־
 קייטן. צוויי קלאַס־חברים פון ערני האָבן אויך געהערט צו דער
 „ברונעם־באַנדע“, צווישן זיי, אַ שיינע בלאַנדינקע, עלזע ברוקנער,
 וואָס ערני האָט געוואָגט צו איר אַ וואָרט אַרויסצורעדן,
 ווייל אירע אויגן זענען געווען ווי צוויי אַזשערעס, און אירע גאַל־
 דענע האָר האָבן זיך, דיסציפּלינירט און מאַיעסטעטיש אַראַפּע־
 לאָזט אויף אירע אַקסלען, ווי אַ מוסטערהאַפּטע, קינסטלערישע
 פּריוור. זי האָט געטראָגן אַ געשטריקטע בלוזע, מיט ווייס־רויטע
 קוואַדראַטן, אַן איינערן קייטלע מיט אַ קרייץ אַרום האַלדז, און
 אז מען האָט זי געבעטן, האָט זי אויפגעזונגען אירע קינדערישע
 שטראַם־גראַם־לידלעך, וואָס האָבן באַצויבערט די צוהערער.

דאָס צולאָזן ערני צו דער באַנדע איז געווען ממש אַ ווונדער.
 גאַכדעם ווי מאַמע יהודית האָט אים פון שטוב אַרויסגעיאָגט, האָט
 ער, לויט זיין שטייגער, שפּאַצירט און געחלומט. אָבער מיט די
 הענט אין די טאַשן, שטייפן רוקן און דעם גלייכן קאַפּ אויף זיין
 אויסגעצויגענעם האַלדז, האָט ער אויסגעזען ווי אַ בלומען־שטענגל
 אין ווייסן העמד מיטן אַפענעם קאָלנער. גייענדיק אַזוי האָט ער
 נישט געלייגט קיין אַכט אויף דער באַוועגונג אין גאָס און
 זיך אַנגעשטויסן אין די פּאַרבייגייערס, אין קעסטלעך און אין זאַכן
 וואָס זענען געווען אויסגעשטעלט איבער דער ברייט פון טראַטן־
 אַר, אַז ער האָט צוליב פּאַרזיכטיקייט זיך אַפּגעטראָגן אויסער
 דער שטאַט, צו די ברעגעס פון פעטע לאַנקעס, וואָס האָבן אַרומ־
 גערינגלט „די שלאַססע“. אין אַ געוויסן טאָג איז ער אַריינגע־
 צויגן געוואָרן פון אַ קול וואָס מען קאָן עס דערקענען צווישן טויזנט
 — אין איינעם פון די חורבות פון אַ פּאַרלאַזטן הויז. אין שאַטן
 האָט ער געזען, ווי אילזע זינגט אינמיטן דער חברה און אַלע בליקן

זענען געווענדט צו איר מויל, און די זון שיקט אירס א ליכט-
שטראל אויף דעם בלאנד-פלאקסענעם קאפ, ווי אויף האר פון קוקו-
רודזע. צומארגנס האט ער זיך פריי אריינגערוקט אין דער חורבה,
פארלייגנדיק די הענט בכוונה אויפן רוקן, צו ווייזן מיט זיין אויפ-
פירונג, אז ער איז נישט מער ווי אן אויג, וואס איז נהנה פון
דער חברה און זייערע שפילערייען.

זיי האבן זיך צוגעווינט צו זיין שטומען ביחין. ער האט
אויסגעפירט קליינע געבן-ראלן. אפטמאל געווען דער היטער פון
די קופעס שטיינער, און ארביטער ביי פארמעסטונגען, א שטענ-
דיקער געפאנגענער, א ריטער-קנעכט פון מלך טריסטאן; אלץ
ראלן, וואס האבן נישט געפאדערט דאס טראגן א שווער. ווען
די שפיל האט אנגעהויבן ווערן ברוטאלער, האט ער פארזיכטיק
פארלאזן דעם פלאץ. דאס בלויזע ציסקון זיך צו די קלעפ, האט
אים דערשלאגן. און בעת זיינע חברים האבן נהנה געווען און
זיך דערלאנגט שטארקע קלעפ מיט די הילצערנע שווערדלעך,
האט ערני זיך געפרעגט פארוואס חלומען זיי מיט זייער גאנצן
גוף, ווען ס'איז דאך אזוי זיס אריינצולייגן אין דעם א נשמה.
איינמאל האט ווילהעלם קנעפפער, א קליין פעט בחורל מיט לאכנ-
דיקע אויגן און א דאפלטער גאמבע, פארגעלייגט, מען זאל שפילן
יעזוסעס משפט.

— אבער ווער וועט שפילן די ראל פון די יידן? — האט
געפרעגט האנס שלימאן, דער אנערקענטער אנפירער פון דער
חברה.

אלע האבן זיך צעשריגן. לסוף האבן זיי אנטדעקט ערני לוי,
וואס איז געלעגן צוזאמענגעקוילערט הינטער א שטיק איבער-
בלייבעניש פון א וואנט, בלייך פון שרעק. זיי האבן אין שאל-
דיקן געלעכטער אים צוגעשלעפט צום ברונעם, צו וועלכער אילזע
ברוקנער איז געווען צוגעשפארט מיטן רוקן, אירע ארעמס פאר-
קרייצט צווישן די געוויקס-שטעקנס פון פאלענדיקן פלויט. איר
קאפ געבויגן אין צער, די פיס געשטעלט אויף אזא אופן, זיי
זאלן סימבאליזירן די צוגענאגלטע פיס פון קריסטוסן. אויפן ארט
האט ווילהעלם קנעפפער צוגעטראכט די געשטאלט פון פעטליי-
ביקן פאנטיוס פילאטוס, לוסטיק געריבן זיך די הענט פון גרויס

חשיבות און איינגעקוקט זיך מיט א רשעותדיק אויג אין דער
גאנצער חברותא:

— איר פארשטייט, איך וואָש מיר אָפּ פון דעם די הענט.

און האָט באַלד פאַרשטעקט זיינע פינגער פינגער אין זיין
העמד, אין אַן אויסגעשפּראַכענער גאַפּאַלעאַנישער פּאַזע.

— הער זיך צו — האָט ער זיך צעלאַכט, קוקנדיק צו ערני,
— דו ביזט דער איינציקער ייד, דאַרף מען דאָך דיך נעמען, אויב נישט
דיך, וועמען דען?

און ביי דער שטילשווייגעניש, וואָס האָט באַהערשט די באַר-
גייסטערטע באַנדע, האָט ער מיט חשיבות געקנייטשט די ברעמען, אויפ-
געהויבן באַפעלעריש אַ פעטע ליפּ און אויסגערופּן:

— העי, יידן, וואָס ווילט איר זאָל איך טאָן אונזער האַר? זאָל
איך אים באַפּרייען?...

— ס'איז נישט אַזוי — האָט זיך אַריינגעמישט אַ מיידל
מיט אַ באַשיידן געפּלאַכטן צעפל, אַ קוק פון אַ געלערנטע מיט
אַ באַפעלעריש קול, — אין קאַטעכיזם איז עס דאָך בר-אבא, אים
האַט מען דאָך געכאַפט דעם ערשטן.

ווילהעלם קנעפּפער האָט שאַלנדיק אויסגערופּן:

— לאָז אונז צורו מיט דעם קאַטעכיזם דיינעם, דאָ בין איך
דער גלח.

אַ ביסל נערוועז צוליב דעם איבערייס, און וועלנדיק צוריק
דערגרייכן זיין דערשיטערטן פרעסטיזש, האָט ער צוגעגעבן:

— ווילסטו איך זאָל אים באַפּרייען, יאָ, צו נישט?

די אויגן-אַפּלען פון יינגל ווילהעלם האָבן זיך ברייטער צעעפּנט
פון עפעס אַן אינערלעכער זעונג, אַ באַלאַדנטע מיט זכרונות.

ערני האָט אין גרויס צער אַראַפּגעלאָזט די אויגן, ער איז צוגע-
בונדן געוואָרן דורך די פעסטע הענט פון צוויי יינגלעך און איז

געווען אויסגעשטעלט אויף די רשעותדיקע בליקן פון דער גאַנ-
צער כנופיא, ס'האַט זיך אים אויסגעדוכט אַן זיין גוף האָט זיך

אויסגעדעמפט אין דער לופט, כדי אויף אַ מיסטעריעזן אופן אויפס-
ניי געבוירן צו ווערן, אין גייסט פון זיינע שפּיל-חברים. ער איז

אַבער געווען אין אַ מאַסקע פון פאַרבלוטיקטע גאַלדענע פליטערלעך,

ווי אין יענע שרעקלעכע חלומות, וואָס אין זיי האָט ער זיך געזען, ווי אַ הערנידעריקט און נבוהדיק ווערמל. ער האָט אָנגעקוקט אילזען, וואָס איר גאָלדענער קאָפּ איז אין קאָקעטישן יאוש, געווען געבויגן צו איין זייט אַקסל — האַרצירנדיק ביז גאָר בעת דער צלם איז געווען צוגעשלאָגן צו איר בלוזע האָט עס ערנין דער-מאָנט מיט מער קראַפט דעם זכר פון די קריסטלעכע אכזריותן, וואָס זענען מכלומרשט לעגענדאַרע, און ער האָט געפילט אַ טרייסל אין זיינע קני. „אַ, לאָזט זי אָפּ“, האָט ער געמורמלט.

— נייק און נייך, נישט אַזוי איז עס געווען, נישט אמת. איר האָט געזאָגט, אַז מען דאַרף אים קרייציקן, קרייציקט אים, אַזוויי איר האָט געזאָגט. איצט זאָג עס אונז, זאָג, זאָג, זאָג! — האָט די גאַנצע שייקע אין כאָר איבערגעזאָרט.

אינדערצייט ווען ערני לוי האָט אַ פאַרטראַכטער געשאַקלט מיטן קאָפּ, האָט זיין אונטערשטע ליפּ געבלוטיקט צווישן זיינע ציין, וואָס האָבן זיך נישט געוואַלט עפענען פאַר דעם בלויון וואָרט: רציחה. — גיי פייפן — האָט האַנס שלימאַן אויסגעשריגן מיט כעס, — דו האָסט געזאָגט, אַדער האָסט נישט געזאָגט?

איין דער שטיילקייט, וואָס האָט באַהערשט, צוליבן אַריינמישן זיך פון אַנפירער, האָט זיך געהערט די זינגענדיקע שטים פון דעם געקרייציקטן: —

— אַך, די נעגל, זיי פייניקן מיר, די נעגל...

— אוי, גאָט, אַ רחמנות — האָט אַ מיידל געזאָגט מיט אַ טאָן פון צער, וואָס איז פלוצים דערגאַנגען צו דער גאַנצער חברותא און האָט פאַרגליווערט דאָס בלוט, פאַרהאַלטן דעם אַטעם, און געקיקלט די אויגן פון די מיידלעך, וואָס זייערע לאַנגע ליכטיקע וויעס האָבן זיך אַראַפּגעלאָזט, געצאָפלט אַדער זיך פאַרמאַכט ווייל זיי האָבן זיך געשעמט מיט זייערע טרערן.

— אַבער נייך, איך האָב עס נישט געזאָגט — האָט ערני גע-

טענהט, אַן אויפגעטרייסלטער.

— יאָ, דו האָסט עס געזאָגט — האָט האַנס שלימאַן געדונערט

מיט זיין קול פון אַ שופט צדק... און זיך אייזנהאַרטע האַנט, האָט זיך אַראַפּגעלאָזט מיט כוח אויף ערניס אַקסל, וועלכער האָט שווער אַפּגעזיפצט.

— דו האָסט אפילו געזאָגט — האָט אונטערגעכאַפט דאָס גע-
לערנטע מיידל מיט די צעפלעך: — לאַזט אָפּ בר־אבא און קריי
זיקט יעזוסן, אמת, אַז ער האָט עס געזאָגט?

— ער האָט עס געזאָגט! ער האָט עס געזאָגט!
— איך האָב נישט געזאָגט, איך האָב נישט... — האָט דער
אַנגעקלאָגטער געשטאַמלט, און אַ טרער איז אים אַראָפּגערוּנען
איבער דער באַק.

— דו האָסט עס געזאָגט, דו האָסט עס געזאָגט — האָט די
באַנדע איבערגעזחזרט מיט אַ פאַרדאַפּלטער העפטיקייט. ערני לוי
האָט פאַרשטעלט זיין פנים מיט די הענט און שטיל געמורמלט מיט
אַן אַלץ מער ציטערנדיקער שטים, ווי ער וואָלט וועלן אויף דעם
אופן איבערצייגן די חברותא.

— איך האָב עס נישט געזאָגט, איך האָב נישט, ניין, איך
האָב עס נישט...

אַ דין מיידל־קול האָט אים אַריינגעשעפטשעט אין אויער
אַרין:

— שמוציקער ייד.

ס'האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז קלעפיק שפייכעך איז אַריין-
געדרינגען טיף אין זיין געהער־רערל.

וויילעלם קנעפפער האָט געבילט מיט פאַרביטערונג:

— מערדער!

ער האָט אַראָפּגענומען איינע פון ערניס הענט און אים גע-
פאַטשט אין פנים פון אונטן אַרויף, ווי אין די באַקס־פאַרמעסטונגען.
אין געטומל פון געוואָלטן, אויפגעהויבענע פויסטן, מצד די יונגען
און פון אַריינגעריקטע נעגל אין פלייש פון זיינע אַקסלען, מצד
די מיידלעך, האָבן אַלע געזידלט און באַליידיקט:

— „רשע, רשע, דו האָסט דערהרגעט אונזער גאַט!

אַ פויסט איז אים געבליבן פאַר די שווינדלדיקע אויגן, ער
האָט געזען פאַר זיך האַנס שלימאַנס פרצוף, דאָס גראַע, פון קאַני-
צענטרירטן צאַרן, ס'איז אים שווער געווען צו דערקענען:

— זע וואָס דו האָסט געטאָן — האָט האַנס שלימאַן געשריגן,
וויזנדיק אויף דער קליינער אילזע, וואָס האָט אין זיך געוויינט,
נאָך אַלץ אַ געקרייציקטע, אַ צוגעשפאַרטע מיטן רוקן צום ראַנד

פון ברונעם, מיטן פארמאטערטן און אראפהענגענדיקן קאפ. און פון פרומען אימיטירן יעזוס קריסטוסן, האָט זיך איר באַוווּזן אַ שוים אין ווינקל פון איר ראָזע מויל, וואָס פּלאַגט זיך אין יסורים. ווען זי האָט געפילט, אַז מען קוקט אויף איר, האָט זי אויסגע- שריגן מיט אַ האַרצרייסנדיק קול:

— אוי, גאָט, וואָס האָב איך אייך יידן געטאָן? אַ, גאָט, די נעגל, די נעגל.

אין דער רגע, האָט ווילהעלם קנעפּפּער נישט געקאָנט זיך מער אינהאַלטן, ער האָט אויפּגעהויבן אַ שטיין און צושאַרנדיק זיך הינטערוויילעכץ צו ערני, האָט ער אים דערלאָנגט אַ שטאַרקן קלאַפּ איבערן נאַקן, אויסשרייענדיק:

— פאַר יעזוסן!

דאָס יידישע יינגל איז באַלד געפאַלן אויפן גראָן, מיט אויס- געגלאַצטע אויגן און פאַרלייגטע הענט. אַ רויטע בלום... האָט אַרויס- געשפּראַצט פון די שוואַרצע געקרייזלטע האַר פון זיין נאַקן. נאָך אַ פאַר מינוט צוקוקן זיך, איז די חברותא רויק זיך פאַנאַנדער- געגאַנגען, יעדער אין זיין היים. פאַרבליבן זענען נאָר ווילהעלם קנעפּפּער און נאָך אַ יינגל פון צען יאָר, וואָס האָט געמורמלט, „אָך און ווי“, און נישט אַראָפּגעלאָזט זיין בליק פון דער בלוט- רויטער בלום, וואָס איז אַליץ גרעסער געוואָרן אויפן געניק פון ערני לוי.

— ער איז טויט — האָט געזאָגט ווילהעלם קנעפּפּער, און האָט אַוועקגעוואָרפן דעם פאַרבלוטיקטן שטיין.

— מ'דאַרף זען — האָט דער אַנדערער געזאָגט אַ דער- שראַקענער.

— איך האָב נישט קיין מוט.

— איך אויך נישט.

— ער האָט דאָך אונז גאַרנישט געטאָן — האָט ווילהעלם געזאָגט נישט מיט זיין קול.

— אודאי נישט — האָט דער צווייטער באַשטעטיקט.

— ער איז געווען זייער אַנשטענדיק — האָט ווילהעלם פּלו- צים אַרויסגעשטאַמלט, צושאַקלענדיק מיטן קאָפּ, ווי ער וואַלט זיך אליין נישט געקאָנט אויסמאַלן דעם גאַנג פון זיין פינצטערער טאַט.

— זייער אַנשטענדיק, — האָט דער צווייטער צוגעשאַקלט.
— מיר וועלן אים אַוועקפירן? — האָט ווילהעלם געפרעגט.
— דאָס מוז מען — האָט דער אַנדערער דעצידירט, און האָט זיך תיכף אַראָפּגעבויגן.

ער האָט אָנגענומען ערנין ביי די אַקסלען, און ווילהעלם ביי די פיס, ער האָט אויפגעהויבן דעם קערפּער ביז צו זיינע קני. — ער וועגט דאָך נישט מער פון אַ שוואַלב — האָט ווילהעלם גע- זיפצט, און אָפּגעווישט אַ טרער.

דערנאָך האָט ער אַרויסגעהעשעט מיט אַ שטיל געוויין, אַזוי איבער דער גאַנצער „ריגענשטראַסע“, אַריינדרינגנדיק מיט זיינע אויגן אין ערניס פאַרבלוטיקטן קאַרק, בעת אַ קליינע נייגעריקע גרופּע האָט באַגלייט די משונהדיקע פּראַצעסיע. מאַמע יהודית. האָט די ערשטע דערפילט די צרה, אַ האַרצרייטנדיק. געשריי האָט אַדורכגעשניטן די לופט, זי האָט אַרומגעכאַפּט דאָס מלאַכיל, אים אַרויפגעטראָגן אויפן ערשטן שטאַק, בעת ווילהעלם גייט איר נאָך אַ שווייגנדיקער. קיינער האָט נישט געלייגט קיין אַכט אויף אים. ווען דער, אין איילעניש, געברענגטער דאַקטאָר, האָט צוגע- לייגט אַ פּלאַקאָן צו די נאָזלעכער פון קליינעם קרבן, האָט וויל- העלם אין פּחד זיך איבערגעצלמט, מיינענדיק, אַז ער זעט דעם סימן פון טויט. אָבער דאָס יידישע יינגל האָט פּלוצים שווער אָפּ- געזיפצט און געמורמלט:

— כּיִהָאָב דאָס נישט געזאָגט... כּיִהָאָב דאָס נישט געזאָגט... ווילהעלם איז אומבאַמערקט אַנטרונען. אויפן טראַטואַר האָט ער גענומען לויפן מיט אַלע כּוחות.

כאַטש דער אַנפאַל אויף ערני איז שטענדיק געבליבן איינ- געהילט אין אַ סוד, האָט ער מיט דער צייט פאַרנומען אַן אַרט אין דער ריי פון אַנטיסעמיטישע אַקציעס, וואָס האָבן מבשר געווען דאָס קומען פון היטלערן צו דער מאַכט. די צאָל קאַמוניסטן אין שטילנשטאַט איז געווען אַ קליינע און די דעמאָקראַטן האָבן זיך בכלל עפּנטלעך נישט געוויזן, האָט דעריבער די אַרטיקע אָפּטיי- לונג פון דער נאַצישער פּאַרטיי באַלד געווענדט אירע פּראַפּאָגאַנדע פיילן קעגן די געציילטע יידישע משפּחות אין שטאַט. נאָכדעם ווי אַדאַלף היטלער האָט איבערגענומען דעם העכסטן פּאַסטן פון רייכס-

קאנצלער, האָבן זיך די דייטשע יידן געפילט ווי מיין אין דער פאסטקע, אין דערוואַרטונג פון סאַמע ערגסטן.

— מיר האָבן נישט באַדאַרפט פאַרלאָזן פּוילן — איז מוטער יהודית געקומען צו דער איבערצייגונג — איך בעט דיך איבער, דאָס בין איך שולדיק, איך.

— לאָז געמאַך, — האָט איר דער זיידע מילד געענטפערט —

אויב די צרה איז אומעטום, וויאַזוי ווילסטו פון איר אַנטלויפן? דאָס איז געווען דאָס יאָר 1933, נאָכן געבוירן ווערן פון יעזוסן, דעם געשעצטן בשורה־אַנזאַגער פון אַ מענטשן־ליבע וואָס האָט נישט איר גלייכן.

דער צדיק פון די פליגן

1

געווען איז דאָס לוי, דער טאַטע, וואָס האָט געגעבן דעם אַלאָרם-צייכן... ווען זיי האָבן כמעט פאַרלאָזט די ריגענשטראָסע. האָט ערני דערשפּירט, אָז זיין פּאַטער שטייט אַ געשפּאַנטער, ווי אויף דער וואָך. אַזוי איז עס געווען יעדן שבת, אויפן וועג צו דער גרויסער שול. ווי זיי האָבן נאָר געשטעלט אַ פּוס פון דער ריגענשטראָסע, האָט זיך לוי, דער פּאַטער, נישט געפילט זיכער, ער פלעגט קערן און ווענדן דעם קאַפּ אין אַלע זייטן, אויסשטרעקנדיק זיין קראַליק-האַלדז, און ערנין האָט זיך אויסגעוויזן, אָז ער באַוועגט מיט זיינע לאַנגע און נאַכהענגענדיקע אויערן. אַבער היינט איז די גאַס געווען שטיל און ליידיק פון מענטשן, די רויטע דאַ-כעווקעס פון די הייזער האָבן פריילעך געגלאַנצט אויף דער זון, אָז דאָס יינגל האָט נישט געקאָנט נישט זען קיין געשמאַקלאַזיקייט אין זיין טאַטנס צעטומלטקייט. ער האָט געזען, אָז זיין טאַטנס דינע ליפן ציטערן פון אויפּרעגונג, זיי עפענען זיך און מאַכן זיך צוריק צו, ווי דאָס מויל פון אַ פיש, וואָס שטיקט זיך. פּלוצים האָט לוי, דער פּאַטער, פּחדיםדיק אַרויסגעשטיקט פון זיך אַ פייפּנדיק קול:

— שאַ.

און איז געבליבן שטיין אומבאַוועגלעך אינמיטן גאַס.

— וואס איז דיר? — האָט מרדכי געפרעגט.

ווידער איז ערני געווען דערשטוינט פון זיידנס רויקייט, ווי ער וואָלט זיך נישט באַמרויקט מיט קיין זאָך, וואָס איז נישט נוגע דעם קיום המצוות פון דער תורה. דער אַלטער איז צוריק געטרעטן צוויי טריט און האָט געלאָסן אַרויסגעצויגן מיט דער האַנט אַ האָר פון זיין באַרד.

— נו, וואָס איז דאָרטן? — האָט ער איבערגעזען מיט אַ לייכטן ניואַנס פון אומגעדולד, אָבער זיינע שווערע, גראַע אויגן זענען געבליבן שטאַנדהאַפטיק און האָבן בכלל נישט אַנטיילגענומען אין דער צערודערטקייט פון פאַטער לוי, וואָס האָט צוגעלייגט זיינע ביידע הענט צום רעכטן אויער און אַ זאָג געטאָן:

— איר הערט?

— איך הער גאַרנישט — האָט געזאָגט מאַמע יהודית, וואָס איז צוגעקומען אַ פאַרסאָפּעטע, שיינענדיק אין איר אייביקן קלייד פון שוואַרצן טאַפּט.

— איך הער — האָט פרייליך בלומענטאַל געזאָגט מיט אַ שוואַך קול:

— איך אויך — האָט מאַרייך זיך אַנגערופּן.

— זיי קומען מיט דער רונדגאַס — האָט באַמערקט לוי, דער טאַטע, וועמענס אויפגעשפיצטע רעכטע אויער האָט אויפגענומען די כוואַליעס פון מוזיק, וואָס האָבן זיך דערנענטערט מיט יעדער רגע. די גאַנצע משפּחה לוי איז געבליבן שטיין אַ דערשראָקענע קעגנ-איבער דער זון, אַרומגערינגלט פון געלן ליכט, וואָס איז פּלוצים געוואָרן אכזריותדיק און זיי אויסגעשטעלט צו עפּנטלעכער אויפּמערק-זאַמקייט.

— האַפּליאַ — האָט מאַמע יהודית געטומלט — די גאַנצע וועלט געפינט זיך ביי מאַדאַם בראַונבערגער, קומט.

ביי די ווערטער, האָט זי אַ נעם געטאָן אונטער די אַרעמט די יינגלעך און איז אַריבערגעלאָפּן, ווי פּייל פון בויגן, די גאַס און דעם טראַטאַר. באַלד איז זי איינגעשלונגען געוואָרן אין שכנות-דיקן הויז און הינטער איר די גאַנצע משפּחה. דער זיידע איז געבליבן אין עק פון קרענצל. זיין גוף האָט זיך שווער גערוקט פאַרויס, אין זיין מחשבה איז אויפגעגאַנגען אַן אַנטלויפן פון אַמאָל.

ערני איז אריין אין קארידאָר, ווען מאַמע יהודית איז שוין אַראַפּגע-
גאַנגען פון ערשטן שטאַק און האָט מיט אַ דערשראַקן פנים מדיע
געווען, אַז פרוי בראַונבערגערס טיר איז פאַרשלאָסן.

— זי איז שוין אַוועקגעאַנגען אין שול — האָט געזאָגט דער
זיידע, אַנשפּאַרנדיק זיך שטיל אין פאַרענטש.
— וואָס וועט מיט אונז זיין? — האָט מאַמע יהודית זיך
צעשריגן, און דער זיידע האָט אַריינגעשמייכלט אין דער טונקלקייט.

— מאַך זיך נישט אַליין אַ צווייט גהינאָם. זיי זיכער, אויב
זיי וועלן דיך כאַפּן אין גאַס, וועלן זיי דיך שלאָגן. אָבער זיי גייען
דאָך נישט זוכן אין די הייזער, זיי וועלן אויך ספּעציעל נישט
קומען אָהער צוליב דיר, נישט אזוי?
— הערט נאָר! — האָט מאַמע יהודית זיך צעיאַכמערט, און
האָט באַלד באַשלאָסן:

— האָפּ, אַרויף אויף די העכערע שטאַקן.
זי האָט זיך אַ ריס געטאָן און נאָך איר, שווייגענדיק, די גאַנ-
צע גרופּע. נאָר דער זיידע, באַמערקט ערני, האָט משגיח געווען
אויף יעדן טריט און שריט.

אין קליינעם קאַרידאָר פון דריטן שטאַק איז געווען אַ פאַר-
מאַכט פענצטער צו דער גאַס. ערני האָט דורך דעם זינדנס אייני-
געבויענע פּיס געווען אַ קאַמפּאַניע פון ס.א.נאַציסטן אין ראָג
פון פּלאַץ, זייער געזאַנג האָט געפּלאַצט אין די פענצטער-שוויבן,
און זייער טופּען מיט די שטיוויל האָט אָפּגעהילכט אין דער פּאַד-
לאַגע פון קאַרידאָר. פון דער הויך האָבן זיך געווען די גלאַנציקע
לעדער-פּאַסן מיט די שווערד-שיידן און די קליינע מיליטאַריזירטע,
גוט-געשוירענע שאַרבנס, ווי אַ מין קלינגענדיק-קריכנדיקער וואָרעם.
נאָענט צום בנין, איז דאָס געזאַנג אָפּגעהאַקט געוואָרן און אַ נייער
מאַרש האָט זיך צעשאַלט, וואָס איז די לויט געווען גוט באַקאַנט.
אָבער דאָסמאָל האָט עס זיי טיף אויפגעטרייסלט:

— ווען דאָס יודן-בלוט פון מעסער שפּריצט.
— איינס, צוויי, דריי — האָט געדונערט דער גרופּן-פירער.
— האָבן מיר דאָן טאַפּלט גליק.
— איינס, צוויי, דריי.

די אַפטיילונג האָט פאַרקערעוועט אין דער ריכטער-גאַס און
ס'איז פאַרבליבן נאָר אַ ווייטלעך געבריל, ווי נישט פון דער וועלט.
— וואָס פאַר אַ רשעותדיקע פּנימער דאָס האָט — האָט
פריילין בלומענטאַל געיאָכצט — ווי און ווינד.

— לאַמיר גיין — האָט מאַמע יהודית איבערגעריסן — בעסער
וועגן דעם נישט רעדן. מ'דאַרף זיך צואיילן, מיר האָבן זיך שוין
אַ ביסל פאַרשפעטיקט.

דער קליינער יעקב האָט געמרוקעט :

— איך וויל נישט גיין אַהין.

— ווזהין דאָס ? — פרעגט יהודית.

— אין דער גרויסער שול.

אַנשטאָט אַ תשובה, האָט די אַלטע אַרויפגעלייגט איין האַנט
אויף זיין אַקסל און מיט דער צווייטער אים געגעבן אַ באַלעבאַ-
טיש פעטשל.

אַז זי האָט זיך באַרויקט, האָט זי געפּסקנט :

— היינט מאַכן זיי דעם רושם, אַז זיי ווילן עסן יידן, וועלן
מיר דעריבער אין דער גרויסער שול נישט גיין צוזאַמען. יעדער
וועט זיך פאַרנעמען מיט אַן אַנדערן וועג, שבת דאַרף מען נישט
זיין צופיל אַנזעעוודיק. דו, ערני, נעם יעקבן און גייט ביידע מיט
דעם הינטער-וועג פון דער גימנאַזיע. טאַקע באַלד, אילט זיך צו.
זי האָט זיך אויסגעדרייט מיטן רוקן צו די יינגלעך, וואָס האָבן
זיך שוין געהאַלטן ביי די הענט, און האָט ווייטער אַרגאַניזירט דאָס
גיין אין שול אַריין.

ערני האָט געהאַלטן די האַנט פון „קליינעם“ יעקב, באַמערקנ-
דיק, אַז זי איז ברייטער פון זיינער, האָט ער פעסט צוזאַמען-
געדריקט זיינע פינגער. מיט יעדן טריט איז יעקבס עטעמען גע-
וואָרן שווערער. אַראַפּקומענדיק אונטן, איז יעקב לגמרי אַנטשוויגן
געוואָרן.

— צ'גייט? — האָט מאַמע יהודית געשריגן פון טרעפּן-הויז.

— מ'גייט — האָט ערני געענטפערט, ווי מעגלעך שטיל.

אַבער וויבאַלד די דריי פינצטערע שטאַקן האָבן אים אַפּ-
געוונדערט פון די זייניקע, האָט ער פּלוצים דערפילט זיך איינ-
זאַמקייט. און ווען ער האָט געשטעלט אַן אומזיכערן טריט אין

בלענדנדיקן ליכט פון דער גאס, ציענדיק יעקבס ציטערנדיקע רעכטע האנט (ביי וועמען דאס גוטמוטיקע, רונדיקע פנים האט אויסגעדריקט פחד און זיין בלאַער שבת־קאַשקעט האט זיך כסדר משונהדיק אַראָפּגערוקט נידעריקער אויפן שטערן, ווי ביי אַ פּערד שמייסער), האט ערגין אַנגעכאַפּט אַזאַ שטאַרקע מורא, אז ער האט חשק געהאַט זיך אומצוקערן צום טרעפּן־קאַרידאָר פון ערשטן שטאַק, צום כלומרשטן באַהעלטעניש, אין שאַטן פון מוטער יהודית.

— דאָך, וועל איך דיך קאַנען מיטציען — האט ער צערטלעך

געמורמלט.

יעקב האט אים אַנגעקוקט און אים נישט פאַרשטאַנען. ער האט פאַרויסגעשטופּט זיין בייכל און צוגעאַיילט זיינע שריט, כדי זיך צו צופאַסן צום עלטערן ברודערס גאַנג. און באַלד האט ער זיך געקלאַגט:

— דו גייסט צו גיך.

ערני איז געוואָרן אומגעדולדיק:

— דו ביזט דאָך גרעסער פון מיר.

— יא, אָבער איך בין יונגער פון דיר, — האט יעקב אַפּגע-

ענטפּערט.

די צוויי קינדער האָבן געשלעפּט איינער דעם אַנדערן און זענען פאַרקראַכן אין שמאַלע, טונקעלע געסלעך. ביז צו דער שוואַלבן־גאַס איז אַלץ צוגעגאַנגען רויק, גלאַטיק. ערני האט אַראָפּגע־נומען פון זיך דאָס גראַ־בלאַע טיכל, דער מאַמע יהודיתנס אַ מתנה, דאָס טיכל האט געצויגן אויפּמערקזאַמקייט ביי די פאַרביי־גייער. ביסלעכווייז זענען זיי אַריבער צו מער ברייטערע גאַסן, ווי די זון האט נאָך העלער באַלויכטן די היזער־פּראָנטן. זיי האָבן דער־גרייכט די שיינע שטאַט־קוואַרטאַלן און זיך אַ ביסל אויפּגעהייטערט, ס'האט אויסגעזען, אַז קיין שום מענטש האט נישט קיין שום שלעכטע כוונות לגבי זיי. אָבער ערני האט זיך אַלץ ווייניקער אַריענטירט צווישן די שיינע הייזער, וואָס אַלע זענען געווען ענלעך צו זיך און דאָך זייער פאַרשידן, בעת אין דער סביבה פון דער „ריגענשטראַסע“, האָבן אַלע הייף געהאַט איין פנים, אָבער יעדעס הויז האט געהאַט איר פּרצוף, וואָס איז געווען ליכט צו דערקענען מיטן ערשטן

בליק. ערני האָט געטראַכט, אָז די הייזער פון די שיינע קוואַרטאַלן
האַבן עפעס נישט קיין ריח, פונקט ווי וואַסער.

יעקב האָט געכליפּעט: — ס'איז נאָך ווייט?

— מען דאַרף נאָר צוקומען ביז צו דער גימנאַזיע — האָט
ערני געזאָגט — דאָרט וועל איך זיך בעסער אויסגעפונען.

— איך קען נישט די גאַסן, כ'האַב זיי קיינמאַל נישט געזען,
בעסער מען זאָל עמיצן פרעגן.

— מען קאָן נישט פרעגן — האָט ערני געענטפערט, נאָכדעם
קענדיק.

— פאַרוואָס?

— צוליב אונזער אויסשפראַך — האָט ערני געזאָגט מיט זאָרג —

אונזערע איז ענלעך צו יידיש.

— און דו מיינס — האָט יעקב באַמערקט — אָז די מענטשן
זעען נישט, אָז מיר זענען יידן? אפילו דו וועסט נישט עפענען
דאָס מויל, וועלן זיי אונז אויך דערקענען.

ערני האָט געכאַפט אַ בליק אַרום זיך און פאַרגלייכט די
בלאָנדע קינדער, וואָס האָבן זיך געשפּילט אין זייערע וואַכעזייקע
מלבושים אויף די טראַטואַרן, מיט יעקבס שבתדיקן אויסזען, מיט
זיינע גלאַנציקגעפּוצטע שיד, גוט געפרעסטע בגדים, מיט דער
ריינער הויט און די געדיכטע, שוואַרצע האַר, וואָס שיינען בולט
אַרויס פון אונטער זיין בלאַגעקעסטלטן קאַשקעט. זיין יידיש אויג
און דאָס קרומלעך-יידישע נעזל זיינס, האָבן זיך, פון פּחד, אַראַפּ-
געלאָזט צו זיין אויבערשטער ליפּ:

— אמת — האָט ער געזאָגט — ס'איז דאָך היינט שבת,
און מיר זענען אַנגעטאָן ווי זיי זונטיק, און דערצו נאָך אונזערע
היטעלעך.

— ריכטיק — באַמערקט ערני — זומער טראַגן זיי דאָך
נישט קיין היטלען.

— נו, ווילסט אפּשר?...

ערני האָט נישט געענטפערט, ער האָט זיך אַרומגעקוקט און
געפרוווט אַפּשאַצן די קריסטלעכע וועלט. לטוף, נאָך אַ ישוב
הדעת, זעענדיק אַ פּרוי וואָס קערט אַוועק פון דער שוועל ביי
איר טיר, האָט ער אַראַיגענומען זיין היטל, שטופנדיק יעקבן

הינטער זיך, און געפרעגט מיט זיין שענסטן דייטשן אַקצענט:

— ווו געפינט זיך דאָ די גימנאַזיע?

— אַט דאָ, גלייך אויף רעכטס — האָט די איבעראַשטע פרוי

געענטפערט.

זי האָט גוט אָנגעקוקט ערנין און אָנגעשפּאַרט איר גאַמבע

אויפן הענטל פון בעזעם, לאַכנדיק:

— איר האָט רעכט, קינדער, בעסער ס'זאָלט גיין מיט דעם

וועג, ווייל די גרויסע גאַס איז געוואָרן שלעכט צו „איערע מענטשן“.

„זיי“ מאַרשירן דאָרטן אָן אויפהער. אָבער נאָך קלוגער און פּאַר-

זיכטיקער וואָלט געווען, אינגאַנצן נישט צו גיין אַהין אין אייער

סינאַגאָגע.

פלוצים איז פון פּאָדערהויז אַרויסגעקראַכן אַ צווייטע בעל-

הבית'טע:

— אַ, די דאָזיקע — האָט זי אויסגערופן — איר דערקענט זיי

שטענדיק אין זייער דיבור.

דערנאָך צו די צוויי קינדער:

— קוקוריקו, יידעלעך, ס'איז געקומען אייער שעה.

זי האָט זיך צוריק אויסגעדרייט, פאַרלייגט אירע הענט אויפן

בייביקן פּאַרטוד און זיך הנאהדיק צעכיכיקעט.

באַלד האָבן זיך געיאָועט נייגעריקע, יינגלערישע פרצופים און

זיי אַרומגערינגלט. ערני און יעקב האָבן באַוויזן זיך גיך אָפּצו-

טראָגן. מ'האַט זיי נאָכגעשריגן און באַשאַטן מיט אַ מכול פון

קללות. ערני האָט מיט אַלע כוחות געהאַלטן יעקבס האַנט און

צוגעאייילט זיינע שריט. ער האָט געשטוינט, אומקוקענדיק זיך,

וואָס מ'יאָגט זיך נישט נאָך זיי. פונדערווייטנס האָט ער געזען

ווי די גרופע יאַטן האָבן מיט חוזק-הועיות זיי נאָכגעלאַכט. אַ קליינע

געשטאַלט האָט אַריבערגעשפּרייזט די גאַס, געהאַלטן אַ בעזעם אין

אייך האַנט און אַ קינד אין דער צווייטער. אויפן טראָטואַר, האָט

די געשטאַלט אויסגעפעטשלט דעם קינדס פנים און איז אַריין

אין שטוב. ערני און יעקב האָבן פאַרשענעלערט זייערע שריט. יעקב

האַט שווער געטעמט, געזיפצט און געזאָגט מיט אַ דין, פייפנדיק

קול:

— אַז כ'וועל זיין גרויס, וועל איך מער נישט גיך אין שול.

— אז דו וועסט זיין גרויס — האָט ערני געזאָגט — וועלן
אַלע זיין טויט.

נאָך עטלעכע מינוט, האָט יעקב תמימותדיק באַמערקט:
— אויב כ'וועל אַראָפּנעמען מיין היטל, וועט מען דען נישט

זען, אז איך בין אַ ייד?

און אַ דערשראָקענער האָט ער צוגעגעבן:

— ערני, כ'וועל דאָך קאָנען ווידער אַנטאָן דאָס היטל, ווען

מיר וועלן אַנקומען אין דער שול, נישט אַזוי?

ערני האָט זיך אַפּגעשטעלט. יעקבס פנים האָט זיך צוגע-
שלייכט צו זיינעם, די שוואַרצע גרויסע אויגן האָבן געלויכטן אין
תחנונים, און זיך לאַשטשענדיקע ליפּ האָט זיך אויסגעקרימט פון
יאוש, אַז ס'האָט אַזש ערני אַנגעכאַפּט א ווייטיק. ער האָט צוגעטאָן
זיך לינקע האַנט אויפן ברודערס באַק:

— אין מיר זעט מען גוט, אז איך בין אַ ייד — האָט ער

אים געזאָגט מיט ליבשאַפט.

— יאָ — האָט יעקב באַשטעטיקט — דו האַסט מער אַ יידישע

צורה סוף מיר. אַבער...

ערני האָט, קנייטשנדיק די ברעמען, אים איבערגעריסן:

— אַזוי צי אַזוי, אפילו דו וועסט אַראָפּנעמען דאָס היטל,

וועסטו שטאַרבן, נו?

— ס'איז נישט אמת — ענטפערט יעקב — כ'האָב דאָך שוין

אַ פאַר מאָל אַזוי געטאָן.

ערני באַמערקט ווייטער:

— גאָט וויל דאָס נישט, אַבער ער קאָן דאָס טאָן.

— דו גלויבסט אַזוי? — האָט יעקב אויסגעשריגן מיט פחד.

— אוודאי — זאָגט ערני ווי אין חלום — אַבער האַסט דאָך

געזאָגט... ווייל דו האַסט אַזוי מורא... מעגסטו אפשר... רבונו של

עולם, פאַרוואָס האַסטו אַזוי מורא? צי האָב איך אויך מורא?

— דאָס הייסט, אַז דו פילסט קיינמאָל נאָרנישט — האָט

יעקב אַפּגעפּסקנט.

אין דעם מאַמענט האָט ערני געפילט, אַז דער רוקן זיינער

קרומט זיך אויס און דער האַלדז ציט צום רעכטן אַקסל, און בעת

זיינע אויגן פארדעקן זיך מיט אַ מין טונקעלן נעפל פון אומעט,
מורמלט זיין נאך יונגינקע און גלייכגילטיקע שטימע:
— גוט, גיב מיר דיין היטל, איך וועל גיין פאָרויס און דו
וועסט פונדערווייטנס מיר נאָכגיין. אזוי וועט מען נישט וויסן.
אַז דו ביסט מיט מיר.

ווען יעקב האָט גיך אַראָפּגענומען זיין היטל, האָט עס
ערני אים אַרויסגעכאַפט פון די הענט און זיך געוואָנדן מיט זיינע
אויגן צום הימל, ווי דער הימל וואָלט אים געוואָרן נאָענט, ווי
ער וואָלט זיך צו אים צוגעהערט, אין דערהויבענער טונה:
— רבון כל העולמים, זאַל זיין חטא פאַלן אויף מיר, אויף
מייך נשמה.

פלוצים האָט ער זיך געווענדט צו יעקבן:

— וואָס איז מיט דיר, דו קומסט דאָך אום פון פחד.

— און דו?

ערני האָט אַ פאָרווירטער געשמייכלט:

— איך?... איך?... מיר וועט גאָט גאַרנישט טאָן, ווייל איך האָב

נישט אויסגעטאָן מייך היטל, פאַרשטייסט?

און ער האָט אַרונטערגענומען יעקבס היטל אונטערן אַרעם,
ווי דאָס וואָלט געווען אַ שול-העפט און אַנגעהויבן מעכאַניש שטעלן
אַ פוס נאָך אַ פוס, אין שוואַכער, שרעקעוואַדיקער באַוועגונג, ווי
ער וואָלט לגמרי נישט געאַנגען. נאָכן אַפצילן פונקט צוואַנציק
טריט, האָט ער זיך אויסגעדרייט און איז דערשטוינט געוואָרן
צו זען יעקבן שפאַנען, פון אַ געוויסער דיסטאַנס הינטער אים,
דער אַפּגעדעקטער קאַפּ זיצט פעסט צווישן זיינע רונדע אַקסלען,
דער קוק איז מונטער, דאָס מויל צעשמייכלט. ערני האָט צו אים
צוגעוואַנקען מיט אַן אויג און ווייטער ממשיך געווען דעם וועג,
מיט אַן אייגענעביגענעם און צוזאַמענגענומענעם רוקן פון
דאגה.

אַז ער האָט געזען אַרום זיך די אומבאַקאַנטע הימער-פּראַנטן
אין דעם הימל, וואָס האָבן זיך ווי אַ ריוויקער בלאַער פעלו
געצויגן אין עק פון דער גאַס, האָט ערני פלוצים דערשפּירט
אַ פחד אין זיך, אַ פחד אין בויך, וואָס רוקט זיך העכער צו זיין
ברוסט און דערגרייכט זיין האַרץ, ווי אַ ווערמל. ער איז געווען

אזוי איינזאם און קליין, אזוי שוואך און נישטיק, אז ס'וואלט
אים נישט געארט, ווען אן ס.א. קאמאנדע וואלט אים געשלאגן
מכות-רצח, ווי ס'איז געשען יענע-וואך מיטן ארעמען הער קאצמאן,
זיי האבן אים כמעט צעקוועטשט דעם קאפ.

גייענדיק אזוי, האט זיין געהער עפעס אויפגענומען. דאס רעכטע
אויער גארנישט, נאר דאס לינקע געהער-פייקל האט אויפגעציי-
טערט און ס'האט קולט געווען א כוואליע פון מוזיק, צום טאקט
פון אן אומצאליקן פוס-קלאפן. באלד האט עס אויך דאס רעכטע
אויער אויפגעכאפט. ער האט געפרוהט לאקאלייזירן די ריכטונג
פון דעם געזאנג, אבער אן דערפאלג, ווייל אמאל האבן זיך די
קלאנגען קאנצענטרירט הינטער אים און אמאל גאנץ ווייט פון
אים, און צייטנווייז האט זיך אים אויסגעדוכט, אז די מוזיק-כוואליעס
קומען פון דער הויך, פון הימל.

אז ער איז געקומען צו א גאסן-קרייצונג, האט ער זיך גע-
שארט לענגאויס א מויער, ביז צום עק פון בנין און פון דארט
דורכגעפארשט די גאס, זי איז געווען שטיל און כמעט פוסט.
— פונדאנענזשע קומט דאס גערויש? ... האט זיך דאס יינגל
געפרעגט, איידער ר'איז איבערגעגאנגען אויף דער אנדערער זייט.
און ווען ר'איז אריבערגעגאנגען, האט א האנט אנגעכאפט זיין
האנט. ער האט אויטגעשריגן, יעקב איז געשטאנען נעבן אים
א בלייכער פון שרעק.
— איך וויל בעסער בלייבן מיט דיר — האט יעקב זיך
צעוויינט.

יעקבס האנט האט זיך געקלאמערט אין ערניס האנט. אבער
דער האנט-באריר איז געווען א פייכטער.
ערני האט נישט געוואסט פארוואס, אבער די פייכקייט צווישן
זייערע הענט האט אים שטארק איבערגעשראקן. און בעת יעקב
האט געכליפעט נעבן אים, האט ער געפרוהט נישט רעאגירן אויף
דעם דאזיקן מאמענט, ווי ער פלעגט זיך נוהג זיין, בעת ס'האט
זיך אים פארוואלט שפילן מיט זיין נשמה. ער האט שטארק אויפ-
געהויבן זיינע וויעס און אויסגעגלאצט די אויגן ווי-ווייט ער האט
נאר געקאנט אין דער האפענונג, אז ווי אלע מאל, וועלן די
הייער, דער הימל, די פארבייגייערס, יעקב און ער אליין אויך.

זיך אַטהויבן דרייען און וועלן אַריינגיין אין די שוואַרצע אַפּלען פון זיינע אויגן, ביז אין דער טיפקייט פון זיין גאַרגל. אָבער דאָסמאַל זענען נישט מטושטש געוואָרן אין זיינע ברייטע אויגן, נישט די הייזער, נישט דער הימל, נישט די מענטשן. אַלץ איז פאַרבליבן ריין, ליכטיק און לויטער, ביז צו אַכזריותדיקער זעעוודיקייט. און ער האָט אַלץ געשפּירט די קלעפּיקע שמירעכץ אין יעקבס האַנט.

— דו שוויצט — האָט ערני געזאָגט.

— דו שוויצט — האָט יעקב זיך געעקשנט.

ערני האָט אים אומגעדולדיק אָנגעקוקט:

— איך שוויץ נישט — האָט ער מיט תקיפות געזאָגט, און פונדעסטוועגן געשפּירט, אַז זיין פנים איז באַגאַסן מיט שווייס.

ער האָט באַמערקט אין דעם אויסגעשפּרייטן געלן ליכט אויף דער גאַס, אַ מאַטאַציקליסט, צוויי אַיילנדיקע באַבעס מיט קיישלעך אין די הענט, אַ יונגעראַן, מיט אַ רויטלעך פּרצוף און אַפּענעם העמד־קאַלנער. איבער דעם טאַנצנדיקן ליכט־געווייבל, איבער די הייזער, איז אויפגעגאַנגען אַ דינער, בלאַזער זעפּל. ער האָט געזאָגט צו יעקב:

— ס'איז מיר געוואָרן הייס.

יעקב האָט געשוויגן און דערנאָך געענטפּערט מיט זיין פּייפּן־דיקן קול:

— דו שוויצסט, זייל דו האָסט מורא.

אַז ערני האָט זיך צו אים אויסגעדרייט מיט כעס, האָט ער געזען יעקבס צוזאַמענגעפּאַלענע פנים.

ביידע קינדער זענען געבליבן שטיין אויפן טראַטואַר.

יעקבס פאַרוויינטע אויגן, זיין איינגעפּאַלן מויל, דאָס פּויסטל וואָס ר'האַט דערמיט געריבן דאָס אויג, זיין עטוואָס קאַמישער קאַפּ אונטער דעם משונהדיקן קוואַדראַטן־קאַשקעט, די צעשפּרייטע פּיס און אַראַפּהענגענדיקע הענט, דער גאַנצער שלאַב־ריקער אויסזען זיינער — דאָס אַלץ איז אַריינגעדרינגען אין ערני לויט גרויסע אויגן־אַפּלען, און באלד איז פון אים אַווקגענומען געוואָרן זיין מורא און זיין שווייס. אַ גרופּע יונגע היטלעריסטן איז גראַד אַרויס פון זיין מוה... זיי זענען באַשטייוולט, באַהיטלט, באַוואָפּנט מיט קינזשאַלן אין שוואַרץ צע ביינערנע הענטלעך, און זיי יאָגן זיך אין טומלדיקן געשריי

נאָכן קליינעם יעקב, וואָס ווייסט נישט ווי זיך אויסצובאהאַלטן, וווּ אַהינצוטאָן דאָס רונדיקע, שוואַכניקע פלייש פון זיין לייב. און אַט זעט ער זיך אַליין, דעם העלד ערני לוי אין אַנגריף קעגן די רשעים. ער צעשפאַלט זייערע שאַרבנס, בעת דער קליינער יעקב אַנטלויפט מיט אַ שמייכל, אַן אומבאַשעדיקטער. און פון זיין מוח איז אַרויס אַ מימרא, שאַרף ווי אַ שווערד: „אויב זיי וועלן קומען, וועל איך זיי ענטגילטיק צום טויט שלאָגן.“ ער האָט אַרױפגעלייגט זיין ציטערנדיקע האַנט אויף יעקבס נאַסע באַק, און זיינע צע-קרומטע ליפן האָבן געמורמלט:

— מיין ברודער יעקב, אויב זיי קומען, וועלן זיי ליידן פון מיר אַ פולשטענדיקע מפלה.

יעקב, אַ געפלעפטער, באַטראַכט זיין עלטערן ברודער, מעסט אים אָפּ פון קאָפּ ביז די פיס און צעלאַכט זיך:

— אפילו איך, אַז כוועל דיר געבן אַ שטופ, פליסטו ווי אַ פעדער...

און ער גיט ערני אַ לייכטן שטופ אין דער ריפ אַריין. ערני האָט זיך אַנגעבלאַזן און געשריגן, שטשירנדיק מיט די ציין.

— און איך זאָג דיר, אַז איך וועל זיי דערהרגענען...

אַבער יעקב האָט געלאַכט, ווען ער האָט מיט אַ חוקרמינע אַריינגערוקט זיין האַנט אין דער האַנט פון ערני. ער האָט זיך איצט באַרויקט, זיין פנים האָט געלויכטן פון הנאה, ער איז געגאַנגען מיט אַן עלאַסטישן טרייט ביי דער זייט פון ברודער. די פרייע האַנט האָט זיך אים געוויגט ממש מיט פרייד, פון צייט-צו-צייט איז ער אַרויס מיט אַ לייכט געלעכטער.

ערני האָט זיך אַנגעבלאַזן און געשריגן, שטשירנדיק מיט די ציין. פאַרגליווערט אין יעקבס האַנט האָט ער געפרוּווט זיך איבער-חורן: „כוועל זיי געבן דעם געהעריקן קלאָפּ, כוועל זיי נידער-שלאָגן“, אָבער די ווערטער האָבן אים מער נישט איבערצייגט. שפעטער, ווען ער איז געקומען צו אַ מער אַביעקטיווע אַפשאַצונג, האָט ער זיך פאַרגעשטעלט, אַז אויב ער וועט זיך וואַרפן ווי אַ הונט צווישן די פיס פון די היטלעריסטן, וועט ער געבן יעקבן צייט צו אַנטלויפן.

צום סוף האָט ער זיך, קעגן זיין ווילן, מיאש געווען. מודה זייענדיק, אז ער קאָן גאַרנישט טאָן, ער האָט אויפגעוהיבן די אויגן און רויק באַטראַכט דעם הימל, באַטראַכט ווי קליין ער איז אונטער אים. אַמאָל, פלעגט ער זיך זייער גרינג זען אין דער ראָל פון אַ גיבור, מיט אַן אויסגעשטרעקטער שווערד אין האַנט, זיין אָפּגעדעקטע ברוסט, און זיין מויל איז פיל מיט שיינע, לשון־קודש־דיקע און גאָטספּאַרכטיקע מליצה. אָבער דאָס אַלץ איז שוין לאַנג אַוועק, און ער האָט מיט ווייטיק געפילט, אַז ווען אפילו ס'וועט זיך נאָך אַמאָל מאַכן אַן אמתדיקע געלעגנהייט, וועט אים דאָן זיין קליינער גוף גישט נאָר פאַרזאָגן וועלכע־עס־איז באַוועגונג, נאָך מער, זיין געוואַגטקייט וועט זיין אין דער פינקטלעכער פאַרהעלטעניש צו זיין קערפער. וואָס קאָן ער אַלזאָ טאָן? ער איז גאַרנישט, אַ קליינער טייל, ווער ווייסט פון וואָס, מסתמא, עקזיס־טירט ער בכלל גישט.

יעקבס פיינדיקע קולכל, האָט אים איבערגעריסן זיינע רעיונות: — נו, וועסט זיי טאַקע נידערשלאָגן? — אין אַן שוב איבערגאַנג — האָט ער געשריגן פון פולן האַלדז: — שוטה, מיר זענען דאָך שוין דאָ.

ער האָט אָפּגעלאָזט די האַנט פון זיין באַשיצער און זיך אַ לאַז געטאָן לענגאַריס אַ וואַנט, ווי אַ קליין קיילעכל פון פרייד. ערני האָט צו זיין איבעראַשונג דערקענט דעם גראַען, אָפּגע־נוצטן בלאַק פון דער גרויסער שול, אין אַ מרחק פון פופציק מעטער פון קרייץ־וועג, איבער די אַלע פריילעך־רויטע, דייטשע דעכער, אַרום דעם געפלאַסטערטן הויף. נאָך אַ סעקונדע האָט ער דער־קענט די שוואַרצע און פולע געשטאַלט פון מאַמע יהודית, בראש פון אַ געזעמל מענטשן, וואָס איז געשטאַנען ביים אַריינגאַנג פון אַ בלינד געסל. די שמחה איז געווען אין לשער, דאָס קליינע יעקבל האָט זיך באַלד אָנגעשלאָסן אין דעם געזינדל. ערניק האָט כמעט באַוועלטיקט עפעס אַ ווילדער חשק צו לזיפן, אָבער ער האָט זיך איינגעהאַלטן מיט אַלע כוחות, אויסגעגלייכט זיין רוקן און גע־שאַקלט מיטן קאָפּ מתוך חשיבות, אויפן זיידנס שטייגער. ער האָט אַראָפּגעלאָזט די וויעס איבער זיינע אומרויקע אויגן און זיך גענומען גיין פאַמעלעך, מיט ישוב־הדעת, ערנסט און פאַרטראַכט.

ווי ס'פאסט פאר אן אמתדיקן ייד, וואס איז גלייכגילטיק לגבי דעם טויט.

מאמע יהודית האט אים אויפגענומען נישט באזונדערס גערירט, ווי ער וואלט צוריקגעקומען פון עפעס א שפאציר.

— דו האסט געפטרט צייט — האט זי געמרוקעט — נו, קום שוין צו גענטער, פארוואס טריטלסטו ווי א גלח?

ערני האט זיך צערויטלט און צוגעבויגן דעם קאפ צום אקטל. — ער האט דאך פארלוירן מין טיכל, — האט מאמע יהודית אויסגערופן.

— לאמיר זיך צואיילן, לאמיר גיין — האט דער זיידע געזאגט געלאסן ווי ס'וואלט גארנישט פאסירט — באלד הויבט מען אן דאווענען.

— אבער איך קאן נישט — האט מאריץ א געשריי געטאן מיט א מינע פון חשיבות.

און ער האט מיט דער גאמבע אנגעמערקט אויף דער סכנה פון דער גאס:

— היינט שטיי איך אויף דער וואך.

אינצווישן זענען די מתפללים אריין אין שול-הויף און זיך דארט צעטיילט. מענער אין שול און פרויען אין עזרת נשים. ערני איז נאכגעגאנגען הינטערן זיידן. ווי א גרויסער, גלעטנדיקער קאלנער האט דעם זיידנס האנט צערטלעך ארומגענומען ערניס האלדז. אויף אן אויגנבליק האט ערני פארמאכט זיינע אויגן פון הנאה, אבער די ווידערלעכע האנט איז אוועק, האט אים זארג לאזט און דער מאסיווער גוף פון „העלפאנט“ האט אריבערגעשפאנט דאס הויפט-טויער. ערני האט זיך צוריקגעצויגן און איז אריין אין בלינדן געסל, ווו ס'זענען געשטאנען די דריי שומרים פון דער וואך, די הענט אויפן פנים ווי א שוץ קעגן דער זון, זיי האבן געוואכט איבער דער גאס מיט פארשנדיקע אויגן. ער האט א צופ געטאן מאריצן פארן עלנבויגן.

— איך בין מיט דיר — האט אים מאריץ געזאגט מיט א געפיל פון חרטה.

— „זיי“ וועלן מער היינט נישט קומען — האָט פּלוצים געזאָגט
פּאָלוס ווישניאַק.

— ס'קאָן זיין, אָז זיי וועלן זיך צוריקהאַלטן — באַשטעטיקט
מאַריץ — אמת, כּהאַב פּאַרגעסן, מ'האַט דאָך זיי נישט איינגע-
לאָדנט...

ער האָט געבן דעם שטיין וואָס ער איז געזעסן אויף אים,
געצייכנט מיטן שפיץ פון שוץ אַ זיבנשפיציקן שטערן. די אַנדערע
דריי יינגלעך זענען פּאַרבלעבן אין שאַטן, הינטער צוויי שטיינער,
וואָס האָבן זיך אויפגעהויבן ביי די זייטן פון געסל. קלאַנגען פון
תּפּילות־ניגונים האָבן זיך דורכגעריסן דורך די הויכע ווענט
און אַראָפּגענידערט אין געסל. די אויערן פון די שומרים זענען
באַנומען געוואָרן פון דעם ניגונים־געזאַנג. אין ערניס מחשבות האָט
זיך דאָס געזאַנג, אויף אַ מיסטעריעזן אופן, צוזאַמענגעגאַסן מיטן
בלאַץ פון הימל, מיטן געלן אָפּשיין פון די היזער און מיט דער
טונקעלער גרינקייט פון דעם געסל — ווי קיין שום זאַך וואָלט
נישט געקאַנט דערשיטערן דעם חלום פון די זאַכן אונטערן הימל,
ווי גאַט אַליין וואָלט געווען דער שומר איבער די תּפּילות אין
שול און נישט די פיר בורטשנדיקע און גערוועזע יינגלעך, וואָס
עטעמען שווער, אומהיימלעך.

פּאָלוס ווישניאַק האָט זיך געווישט דעם שטערן און צוריק־
געקערט צום ענין:

— ווען די מנוולים וואָלטן געוואָלט קומען, וואָלטן זיי שוין
געווען דאָ דאָס איז נישט זייער וועג, כּבאַנעה עס נישט, פּאַר-
וואָס וואָרטן זיי, אויב זייער פּלאַן איז היינט צו קומען...
ער ווענדט זיך צו מאַריצן, וואָס האָט נאָך אַלץ געצייכנט
מיט פּעדאַנטישקייט זיינע שטערנס אין זאַמד: — זיך כאַטש נישט
אזוי, דו וויסט דאָך, אַז מען זעט דיך פון דער גאַס.
דאָס פּליישיקע, פּירקאַנטיקע פּנים פון מאַריצן וואָס זיך גע-
קאַרטשעט, ער מורמלט קאַלט:
— וואָס האָט דאָס פּאַר אַ באַדייטונג זיי זעען אונז, מיר זעען

זיי. מיר לויפן ארום אין הויף ווי די מיי. איך מוז אייך זאגן
אז דאס אלץ איז נאָריש, באַזונדערס מיטן ערשטן קלאַפּ אין
הויפּט־טויער...

פלוצים האָט ער דערזען ערנין, וואָס איז געשטאַנען הינטערן
שטיק, ווי פאַרשטיינערט.

— דו ביזט דאָ די גאַנצע צייט, גרינע פּאַסאַלע?

מאַריצנס גראַבע ליפּן, האָבן אַרױפּגעברענגט אַ שאַטן פּון
אַ שמיכל: — ערנוואָרט, אָט איז נאָך אַ גיבור.

ערני האָט באַטראַכט דאָס באַשפרענקלטע פנים פּון זײן
ברודער.

— דו וויסט גוט — האָט פּאַולוס פּאַטעטיש געזאָגט — אַז
היינט זענען אַלע גיבורים, גאָט איז אונז אַ שוץ, ס'איז אַ זיכערס
זאָך, דער רב האָט דאָס הייליק פאַרזיכערט.

— כּײַנאָב שוין געזאָגט — טענהט מאַריץ, מיט קענטיקער
מידקייט — דאָס אלץ איז נאָריש, אידיאָטיש. צוואַס זיך אייני-
עקשענען, ביז מיר וועלן האָבן דאָס רעכט אַליין צו פאַרמאַכן דאָס
הויפּט־טויער? לאַמיר אַוועק, לאַמיר איבערלאָזן די שול און מתפלל
זײן אין אונזערע הייזער. אָבער ניין, ס'איז דאָך צו לייכט, ס'פּאַסט
נישט פאַר יידן... וואָס?

ער האָט אַנגעבלאָזן די באַקן, כדי נאָכצומאַכן דאָס פעטן
און שטייפּע פנים פּון רב, ער האָט אונטערגעברומט:

— מיינע טייערע ברידער, די גזירות ווערן אַלץ שווערער,
אָבער אונזער האַרץ ווערט נישט צוזאַמענגעבראַכן, אַז זיי וועלן
קומען אונז טרייבן פון גאָטס הויז, וועלן מיר עס נישט פאַרלאָזן.
דער דריטער שומר, כמעט אַ דערוואַקסענער בחור, האָט
נישט אויפּגעהערט צו קריזלען זיינע וואָנסן, די באַגאַסענע מיט
שווייס. ער האָט מאַריצן איבערגעריסן:

— ס'איז באמת נישטאָ פּון וואָס צו לאַכן. מיטן קליינוואַרג
און ווייבער קאָן זיך דאָס ענדיקן, ווי אין בערלין.

— אין בערלין? — האָט ערני געשריגן, מיט אַן אויפּגע-
רעגטן און זויערלעכן טאָן, און זיינע אויגן לויפּן פּון איינעם
צום צווייטן פּון די צעטומלטע יונגעלייט, — וואָס איז געשען
אין בערלין?

— גארנישט, גארנישט — האָט מאַריץ געמיטלעך געענטפערט.
אַבער צו ערניס איבעראַשונג, איז זיין ברודער אַראָפּגעשפרונג
געז פון שטיק, און ווי דער כעס וואָלט אים גרעסער געמאַכט,
האָט ער זיך אויסגעגלייכט אין זיינע פּרעכטיקע ים-בלאָע הויזן
און דערלאַנגט אַ שטאַרקן קלאָפּ מיט דער פּויסט אויף זיין אָפּגענער
האַנט-פּלאַך:

— אַ. — האָט ער געשריגן מיט שווימיקן כעס — הלואי
באַקום איך אַ רעוואָלוצער...

— און איך — זאָגט פּאַולוס ווישניאַק, און זיינע אויגן פּאַר-
מאַכן זיך פון איינגעהאַלטענער כיטרעקייט — זאָל מען נאָר מיר
געבן אַ מיליאָרד, אַ קליין מיליאָרדל, פאַרשטייסט מיך?
ער האָט אונטערגעהויבן זיינע ברילן. און הנאה געהאַט פון
דער שטומער אויפּמערקזאַמקייט פון די דריי צוהערער. באַלד
האָט ער זיך צוגעבויגן צו זיי, דאָס בלוט קומט אים אַזש אין
פנים אַריין:

— דאָן קויף איך זיי אַלע, אַלע וועל איך זיי קויפן.
— אַ גרויסע חכמה — האָט דער דריטער געזאָגט און בכוונה
זיך אויסגעדרייט מיטן רוקן צו דער „אומבאַוויסטזיניקער יוגנט“.
מאַריץ האָט זיך ווידער אַרויפגעכאַפט אויפן שטיין, האַלטנ-
דיק זיינע קורצע הענט אויף די פיין געפּרעסטע הויזן. צוויי מאַ-
טאַציקליסטן זענען אַדורכגעפאַרן די גאַס, נישט לייגנדיק קיין אַכט
אויף דער זינגענדיקער שול. די פּליענדיקע ווערבעס אין דער
לופט, האָבן נישט פאַרדעקט דעם גלאַנץ פון דורכפאַרענדיקע מע-
טאַלענע מאַשינען. אין די הויכקייטן פון הימל האָבן אַרומגע-
געשוועבט קראָען, וואָס זעען אויס צו וואָרטן מיט פּרייד אויף
דעם קומענדיקן שפּיל. פּלוצים האָט ערנין אַרומגענומען אַ פּחד.
ער האָט פאַרמאַכט די אויגן און געטראַכט אין יאוש:
— גאָט איז דאָ נישטאָ, ער האָט אונז פאַרגעסן, די זאַך איז
קלאָר.

מאַריצנס הייזעריקע שטים האָט אים אַרויסגעשלעפּט פון פּחד:
— און דו — האָט ער צו אים געזאָגט מיט גוטמוטיקייט —
וואָס ווילסטו מיזאַל דיר געבן? וואָס? אַ שערל, כדי זאָלסטו זיי אַלע
צעשניידן אין צווייען און זיי דיר צולייגן, לויט דיין שניט?...

— בר-מזל וואס דו ביזט — האט מאַריץ פאַרגעזעצט — דו
האַסט דאָס גליק צו זיך קליין איך, איך מוז מיך שלאָגן און
נאַכאַמאָל שלאָגן. אוי, ס'זענען פאַראַן שעהן, יוען ס'ווילט זיך
מיט זיי חתמענען אַ שלום-אַפּמאַך, כאַ. כאַ.

— זיי ווילן דאָך נישט חתמענען — האָט געזאָגט פּאַולוס
ווישניאַק, און גוטברודעריש געקלאַפט מאַריצן אויפן אַקסל.
— אַ, ניין, זיי ווילן נישט און דאָך — האָט מאַריץ מוסיף
געווען: — בין איך שוין איבערגעזעטיקט מיט די געראַנגלענישן,
באמת.

— דו לערנסט דאָך נאָך אין שול — האָט דער דריטער
שומר רעאַגירט. מאַריץ האָט זיך תּמימותדיק באַרימט:
— ס'איז דאָס לעצטע יאָר, איך לויף אַרום מיט מיינע פּערצן
יאָר. קאָן מען מיר אפשר מער געבן? אגב, ביים אָנהויב האָב
איך זייער ליב געהאַט זיך צו באַקסן.
דער דריטער שומר האָט זיך איבער אים דערבאַרעמט:

— און דיינע חברים פון דער כּיתה האָבן דײַך געלאָזט
פּאַלן, וואָס?

און אז מאַריץ האָט אויסגעדרייט זיך צעשניטן-שראַמיק פנים
צו אים, האָט יענער ממשיך געווען:
— אַ, איך דערמאַן זיך, אויך איך ביים אָנהויב, געווען אין
דעם עפּעס אַ מין גלאַנץ, כּיהאַב עס ליב געהאַט. ערשט צוריק מיט
צוויי יאָר, האָבן מיר געהאַט פּויסט-געשלעגן, דאָ, אַ, ממש נאָכן
פאַרענדיקן די תּפילות. איך האָב געהערט צו אַרנאָלדס גרופּע,
ווייסטו? דער וואָס איז עולה געווען קיין ארץ ישראל. אָבער איך
שווער דיר, כאַטש איך בין פאַרוונדעט געוואָרן, האָט מען געקאָנט
נאָך מער אויסהאַלטן. זיי פּלעגן ברענגען מיט זיך אַכצן-יעריקע,
דערנאָך זענען געווען די שטאַל-העלמען, און אין אַ שיינעם טאַג,
האַט מען דערזען די ס.ס.-לייט, פאַרשטייטו?
— יענע — האָט פּאַולוס ווישניאַק געזאָגט — וועלן היינט
מער נישט קומען.

— דו ביזט גערעכט, איז מאַריץ מסכים — אָבער כאַפּ נאָר
אַ קוק אַהין צום קרייצוועג, ביים ראַג, מיין פּריינט.

פונקט אין דער רגע איז דער חלום צערונען.

ערני האָט געזען, ווי פּאָלוס ווישניאַק בויגט זיך צו צו מאַריצנס אַקסלען, ציט זיך הינטערוויילעכץ צוריק, ווי אַ צע-גליטע זון וואָלט אים געברייט. און באַלד זענען צו אים דערגאַנגען די ערשטע קלאַנגען פון אַ נאַצישער מעלאָדיע, וואָס האָט זיך פאַר-פּלאַכטן מיט די לעצטע תּחנונים-נגינה פון תּפּילת-שבת בציבור — דאָס בענקענדיקע העברעיִשע לשון און די ראַציקע דייטשע שפּראַך האָבן זיך ווי באַהאַפטן איבערן בלינדן געסל, וואָס האָט אויפֿ-געציטערט אונטער דער אויפטרייסלונג.

— און אַט זענען די מיין אין דער פּולאַפקע — האָט מאַריץ אויסגעשריגן. ער האָט אַנגעכאַפט זיין יונגערן ברודער פאַרן אַקסל און מיט איין שלעפּ אים אַוועקגעשטעלט אין שאַטן פון געסל.

פּאָלוס ווישניאַק און דער דריטער שומר האָבן איצט אויס-געזען ווי גרויסע קראַען, וואָס זייערע פּליגל זענען געליימט גע-וואָרן צווישן די ענגע מויערן פון געסל. מאַריץ און זיינע שיינע הויזן מיטן פּערל-גראַען רעקל איז געפּלויגן שווער, ווי אַ באַרג-האַן, רייבנדיק ביי יעדן טריט די שטיינער פון געסל וואָס האָבן זיך ווי אויסגעקרוּמט אונטער ערניס לאַקירטע שיד. און די מויערן, ווי זיי וואָלטן זיך געוואַקלט, אַמאַל אויף דער זייט און אַמאַל אויף דער אַנדערער זייט, ווי אויך זיי וואָלטן געשלאָגן געוואָרן פון פּחד. וואָס האָט אַנגעכאַפט ערנין, ווי אויך זייער קאַפּ וואָלט באַקומען קאַפּשווינדל.

מיט איין שפּרונג האָט מאַריץ דערגרייכט די טויער-טירן, ערני האָט איצט געצאַפּלט אין שול-הויף צווישן די מתפללים. וואָס האָבן אַרומגעפּלאַטערט און זיך בהדרגה צוריקגעצויגן צו דער הינטערשטער וואַנט, וווּ די גרויסע משפּוחות האָבן זיך צו-נויפּגעפּרעסט, פאַרשטיינערטע פון שרעק.

— ניין, ניין, נישט אַריינגיין אין דער שול, אלץ מוּ פּאַסירן אין ליכטיקן שייך פון טאַג — האָט זיך דערהערט די הויכע, היזע-ריקע שטים פון רב, וואָס האָט מיט אויסגעשטרעקטע גרויטע הענט אויסגעמיטן דעם צוטריט פון עטלעכע דיקע פרויען — פּלוי-דערקעס, באַצירטע אין רייכן שמוק — צו דער קליינער פּורטקע.

דער רב האָט מיט התלהבות גערופן: — צו דער ליכטיקער שייך, צו דער ליכטיקער שייך אַרויס!

ס'איז אַנטשטאַנען אַ שטילשווייגעניש. די זאַכן האָבן ווידער באַקומען זייערע געוויינלעכע פאַרבן, דער שטיינערנער הויף האָט זיך נאָך אַ ביסל געוואַקלט — דער אַפּקלאַנג פון לעצטן חזק, און איז לטוף שטיל געוואָרן.

אַלץ איז געוואָרן משונהדיק קלאַר. דריי טריט פּאָן דער ערשטער מתפללים-ריי, איז געשטאַנען פּרוי לוי, די מאַמע, אַ בליכע און אויפגעציטערטע פון פחד, איר באַק צוגעבוּיגן צו רחלן, די איינגעוויקלטע אין ראַזע ווינדעלעך, און זי כליפּעט מורמלענדיק: ערני, ערני, ערני.

ער איז אַריבער די דריי טריט וואָס האָבן אים אַפּגעטיילט פון איר און האָט איינגעטוליעט זיין קאָפּ אין דער זיידענער וואָג-רעמקייט פון אַ בויך, וואָס צאַפּלט מיט אינערלעכן שלוקערן.

ער האָט דער מאַמעס האַנט צוגעלייגט צו זיין נאַסע; באַק, נאָכן באַרדיקן זיך אַ ביסל האָט ער שווער אַפּגעזיפּצט, וואָס האָט מיטגעריסן אַלע מתפללים און איז באַגלייט געוואָרן מיט אַן אַלגעמיין קרעכצן פון פחד. קיין שום גערויש איז נישט געקומען פון המון, קיין שום אַטעם און אפילו נישט קיין קינדס געוויין. ערני האָט זיך אויסגעדרייט און געזען, אַז די נאַציס זענען דאָ. זיי האָבן פאַרהאַקט דאָס הויפּט-טויער, און פאַרבאַטן דאָס אַרויסגיין.

ערנין האָט זיך אויסגעדוכט, אַז ער דערקענט זעם שפּיט-קרעמער פון דער פּרידריכשטראַסע אין ס.א. אַוּניפּאַרם און גלאַנג-ציקע שטיינער. הינטער אים זיינע מענטשן ווי אַ מויער איבער דער גאַנצער ברייט פון הויפּט-טויער. איבער דעם אַלעם, האָט זיך אויפגעהויבן אַ ריין בלאַזער הימל, אַן קראַען. ערנין האָט באַהערשט אַן איבעראַשנדיקע אינטואַיציע, אַז גאָט רוט איבערן הויף פון דער שול, וואַכט איבער אים און איז גרייט זיך אַרייַן-צומישן, צוויי-דריי יינגלעך האָבן זיך געשאַרט צווישן די שטיינער פון די נאַציס, וואָס זענען געווען באַוואַפנט מיט שטיינער, אַנט-קעגן דעם יידישן המון. פּרייליך בלומענטאַל איז דערשיטערט גע-וואָרן, איר שלאַנקע טאַליע איז צוגעפאַלן צו ערניס באַק, דאָס

יינגל האָט זיך געשטעלט אויף די פיס-שפיצן, האָט צוגענענט זיין מויל צו די אויערן פון זיין קליינער מאַמע און מיט אַ שאַטן פון אַ שמייכל אויף זיינע ליפן האָט ער געזאָגט וויינענדיק:
— האָב נישט קיין מורא, מאַמע, גאָט האַלט ביים אַראַפּנידערן.
יעדן אויגנבליק.

די פענצטערס האָבן זיך געעפנט, און געשרייען פון שפּאַט און חוּק האָבן זיך אַריינגעריסן פון דער הויכער אָפּגעשיילטער פּאַ-סאַדע, איבערן שולהויף.

ערני האָט געשפירט, אַז די ברענענדיקע צוואַנציק מעטער, וואָס טיילן אָפּ די יידן-רייען פון דער נאַצישער מויער איבער דער ברייט פון שול-טויער, — וואָס איז אַ ביסל אומזיכער אין אַנבליק פון דעם שווייגן פון די קרבנות — זענען איינגעשרומפן געוואָרן, ביז דער דינקייט פון אַ פּאַדעם.

דערנאָך האָט ער פּאַרשטאַנען, אַז די חוּק-געשרייען זענען געווענדט געווען צו די ס.א.לייט, וואָס האָבן אַראַפּגעלאָזט זייערע מאַרדעס, אין געוויסער פּאַרלעגנהייט, בעת זייערע לאַפעס שטיינ-קען איבער די נאַהייקעס. און אין ערניס מוח האָט זיך דער שייד-פּאַדעם, קאַפּשווינדלדיק פּאַרגרעבערט ווי אַ שטריק, וואָס וועט אויפהאַלטן די נאַצישע כוואַליע ביים טויער.

„די פענצטערס שטערן זיי“, האָט ער אין האַפּענונגס-התלהבות פּאַרשטאַנען, ביז ער האָט אויפּגעהויבן זיין גאָז צום שכנותדיקן בניק, וואָס איז אינגאַנצן געווען באַדעקט מיט קעפּ פון מענער, פרויען און אפילו קינדער, און זייערע וואַכזאַמע אויגן האָבן אַרייני-געדריןגען פון אונטער דעם צווייגן-צוים, אין שייץ פון דעם ווייסן און זיסן ליכט פון דער זון.

— „וויאָזוי קומט דאָס פּאַר? — האָט ער זיך געפרעגט, — ביז איצט זענען די פענצטערס קיינמאַל נישט געווען אָפּן, סיידן, צום וואַרפן מיסט אויף יידן אין שולהויף, פּונדוואַנען די גרויסע ענדערונג.“

און אַט זעט ער אין פּראַנט פון דעם הויז, ווי אַ טויב אויפן

האנד פון טויבנשלאק, דעם היימישן קאפ פון הער יוליוס קרעמער,
זיין לערער פון דער שטאטישער שולע.

ס'האט זיך דערהערט אַ שטאַרק געשריי:

— איר האָט גאַרנישט קיין בושעז? — האָט הער קרעמער
געזידלט די פאַרשטומטע נאַציס און זיין פינגער (ערני האָט עס
באַמערקט מיט אַ מין חוּזק־פּרייד) האָט זיך אויפגעהויבן צום
בלאַען הימל, ווי צום באַשטראַפן ווידערשפעניקע תּלמידים.

איין די יידישע רייען, אַרום ערני, האָט זיך נישט געהערט
קיין מורמל. די מאַמע לוי האָט איינגעהאַלטן איר שלוכצן אין
זיך, איר מויל איז געבליבן שטום. ערני האָט געפילט, אָו גאָט
געפינט זיך דאָ אַזוי נאַענט, אָו מיט אַ קאַפּ העז, וואָלט מען
אים געקאַנט כּמעט אַנריין מיטן פינגער.

— בלייבט שטיין, רירט זיך נישט צו צו מיין פּאַלק — האָט
ער געמורמלט, ווי די געטלעכע שטים וואָלט גערעדט פון זיין
האַלדז. ער האָט פאַרמאַכט די אויגן, אַ באַפּרייטער פון קערפּערלעכן
דאָזיק, זעט ער אין דמיון, ווי דער המון מתפללים הויבט זיך
פלוצים גיך אַרויף צום בלאַען הימל און די הויף־באַלאַטן
גיבן דעם אויפפלי אַ פאַרכאַפּנדיקע שנעלקייט פון אַ געשליידערטע
פּייל אין חלל אַריין, מעשה פאַראַדאַקס: דער ישראל־רייטוואַגן, וואָס
האָט זיך אויפגעהויבן צו אַ פּאַנטאַסטישע הויך, איז געוואָרן
אַ פינטל אין דער אויסגעוועלבעטער בלאַקייט, וווּ ערני האָט נאָר
דערקענט דעם גוף פון זיין מאַמע, וואָס האָט זיך דייטלעך געזען,
אין דער אומענדלעכער קליינקייט, ווי דער מיניאַטור־שנאַבל פון אַ
מאַסקיט. און אפשר, האָט ער צו זיך געשמייכלט, האַלטנדיק פאַר־
מאַכט די אויגן, שוועבט טאַקע איצט דער ישראל־וואַגן איבער דער
וונדערלעכער ערד פון ארץ־ישראל, דאָס לאַנד פון זבת חלב ודבש.

— איר דאַרט אויבן!

ערני האָט דערזען דעם נאַצישן אַפיציר, דעם ווילגאַדן, דעם
גראַבהויטיקן מיט די ברייט צעעפּנטע אויגן, ווי ער מאַרשירט
צום הויז־פּראַגט, אין איין ווילדן כּעס.

— מאַכט דאַרט צו די פענצטער! — האָט ער מוסיף געווען
און געהויבן זיינע קנאַכיקע פּויסטן איבער זיין געגאַלטן גרויסן קאַפּ.
מיט אויסגעשטרעקטע אַרעמס צו די פענצטערס, האָט ער

זיך די גאַנצע צייט געדרייט אין שווערער באַוועגונג, ווי אַ שיכור.
אַבער דער דערשראָקענער ערני האָט בולט געזען, אַז דער
נאַצי ווערט פאַרשיכורט פון זיין אייגענעם צאָרן, פון זיין בלוט.
וואָס האָט רויט געמאַכט דאָס פּרצוף זיינס, בעת דאָס מויל עפנט
זיך און מאַכט זיך צו, שלינגענדיק די שוים פון זיינע ליפן, ער
געפינט קוים די פאַסיקע ווערטער:

— איר דאָרטן אויבן — האָט ער אַרויסגעוואָרפן פון מויל
און האָט מיטן אַרעם געצייכנט אַ מין רונד־בויגן אין דער לופט.
— זאָגט נאָר, איר קאָנט נאָך אַלץ נישט די יידישע חזורים?
איר ווייסט נאָך נישט וויפיל שלעכטס זיי האָבן אונז אָנגעטאָן?
חברים, צי האָבן זיי נישט געוואָלט חרוב מאַכן אונזער לאַנד?
— דאָס לאַנד, די ערד פון אונזערע עלטערזיידעס? — האָט ער
פאַרענדיקט מיט אַ וויינענדיקער שטים, וואָס האָט איבעראַשט דעם
יונגענקען ערני, מער ווי אַלץ.

אויף אַ ווילע האָט זיך דאָס נאַצישע מויל באַווויגן, אַן אַרויס־
צוגעבן דעם מינדעסטן קלאַנג. דערנאָך האָט ער אַראָפּגעלאָזט זיין
האַריקע האַנט אין דער ריכטונג פון דער איבערגעשראָקענער עדה
פרומע יידן, אַ רויטער פינגער האָט אַרויסגעשטאַרצט פון
זיין פויסט:

— העי, איר דאָרטן אויבן — האָט ער זיך צעשריגן מיט אַ
קול וואָס ערני האָט עס נישט דערקענט, אַ קויטיק קול, וואָס
האָט ווי געשטראַמט פון זיין בויך — מייע דאַמען און הערן,
אויב איר האָט אַ גוט האַרץ פאַר די פאַרדרעקטע חזורים, פאַר דעם
חלאת פון גיהנום; אויב איר ווילט, אז די דאָזיקע וויסטע
נפשות זאָלן אייך נאָס מאַכן די קעפּ, איז וואָס וואַרט איר? גייט
אַראָפּ אַהער, און אויב דאָס איז אייך נישט גענוג, קאָנט איר
תמיד אַריינקריכן אין זייער הינטער־חלק און זיך בוקן צו זייער
הייליקן מזבח, כאַ, כאַ, כאַ.

אין דער היץ פון די אַרויסגעוואָרפענע שמוציקע רייד, האָט
ער, ווי דערלאַנגט קלעפּ מיט דער פויסט אַנטקעגן די פענצטערס,
וואָס האָבן זיך כמעט אַלע פאַרמאַכט פון חרפה, און די יידן זענען
געבליבן אַליין אויפן פּראָנט.

אַבער דאָך זענען פאַרבליבן אַ צען דייטשע עדות, אָנגעשפּאַרטע

אויף די פענצטער־פארפּעטן, נישט אַרויסרעדנדיק אַ וואָרט, און
ווי געפּאַרשט די תּחנּוּנים־בּליקן פּון די יידן, וואָס אַלע האָבן,
באַזונדערס פּרויען און קינדער, אויסגעשטרעקט זייערע ציטער־
דיקע הענט צו די פענצטער, צו די מיטפּילנדיקע. ערני האָט
מיט דבּקות מתפלל געווען, מיט אַן אַפּן האַרץ ווי אַ בעכער:
— האַר פּון דער וועלט, ווענד דיין אויג אַהער צו אונז,
איך בעט דיך.

אין דעם מאַמענט האָט זיך פּרוי טושינסקי אַרויסגעריסן פּון
די רייען, אַ צעקאַכטע פּון צאָרן, האָבן אירע לאַנגע אויסגעדאַרטע
הענט געצאָפּלט ווי שלאַנגען אַרום איר קאַפּ, און זי האָט
באַשאַטן דעם פּאַרשטיינערטן נאַצי מיט קללות:

— וואָס ווילט איר פּון אונדז? — האָט זי געשריגן אין אַ
פּאַריידישטן דייטש, — זאַגט, וואָס האָבן מיר אייך געטאָן? צי
פירט איר אייך נישט אויף ווי ווילדע חיות? זייט וויסן, גאַטס
יום־הדין וועט קומען, ער וועט אייך נעמען אין זיינע הענט, ער
וועט אייך צעשמעטערן, אַט אַזוי — האָט זי פּאַרענדיקט, באַוועגן־
דיק האַסטיק מיט אירע לאַנגע הענט אינדערלופּטן. ערני האָט
זיך, אין זיין שרעק אַ ביסל געשטאַרקט, אפּילו דאָס רעליגיעזע
געפּיל אין אים, האָט זיך ווי אויסגעדעמפּט, און רק ער קוקט מיט
זיינע אַרויסגעזעצטע אויגן אויף דער אַלטער פּרוי, וואָס האָט
זיך דערנענטערט, אַ טריט נאָך אַ טריט, מיט קללות און חרמות
צו דער דראַענדיקער וואַנט פּון די ברוינע העמדער און גלאַנציקע
שטיינער.

זי האָט כּמעט אַנגערירט מיט אַ פינגער אַ נאַצי־אונזיפּאַרם
און אים, איצט אין אַ ריינעם דייטש, אַריינגעזאָגט אין פנים, אַקצענט־
טירנדיק יעדעס וואָרט:

— פּאַרלוירן זענט איר אויף אייביק, יאָ, יאָ, איר זענט
פּאַרלוירן!

אַן אַנסופּיקע רגע האָט זיך געצויגן, ביז דער נאַצי־שער
קאַמענדאַנט האָט געמאַכט אַ טריט פּאַרויס, האָט מיט אַ רמז
שטיל געמאַכט זיינע מענטשן און אין שמיכל זיך געווענדט צו
פּרוי טושינסקי: — אַבער דו, דו וועסט באלד זיין פּאַרלוירן!

און מיטן גאַנצן כוח איר געגעבן אַ פאַטש אין פנים, אַז דאָס
שייטל פון דער זקנה איז געפלויגן אין שייַן פון דער זון. פרוי
טושינסקי איז געפאלן אויף איר רוקן, זי האָט צוגעדעקט מיט
אירע קנאַכיקע הענט די חרפה פון איר אָפּגעדעקטן נאַקעטן שאַרבן.
ערני האָט. אין קאַפּשווינדל, געשפּאַנט צוויי שריט פּאַרויס.
— ניין, ניין — האָט ער געזאָגט צו זיך, און זיינע אויגן זעען
ווי פרוי טושינסקי ליגט פאַר די פיס פון נאַצי מיטן פנים צו
דער ערד. פאַרדעקנדיק מיט ביידע הענט איר קאַפּ וואָס איז
ענלעך צו אַ שאַל פון אַן איי. ער האָט דערפילט, אַז זיין מויל
איז אָפּן און ער וויינט. פרייליך בלומענטאַל האָט זיך אַ ביסל
אַרויסגערוקט און אַרויפגעלייגט איר האַנט אויפן וויינענדיקן מויל
פון יינגל, אָבער ער האָט אָפּגעשטופט איר האַנט און זיך געריסן
פּאַרויס אין געדעמפטן געווייך און געשריי. דאָס איז געמאַכט געוואָרן
אַווי ראַש און גיך, אַז קיין מענטש האָט נישט באַוויזן צו רעאַגירן.
ווען דאָס יינגל האָט זיך געפונען צוויי מעטער פון נאַצישן אָפיציר,
האָט זיך פון אים אַרויסגעריסן אַ מוראדיק געשריי.

אַרויסגייענדיק פון דער שול איז מרדכי ממש געטראָגן גע-
וואָרן פון די כוואַליעס פון המון, אָפּגעזונדערט פון זיין משפּחה,
ווערט ער אַריינגעדערענגט אין אַ ווינקל, צווישן דער מויער און
קליינעם שחיטה-שטיבל פאַר עופות, אונטער אַ נידעריק דעכל,
וואָס האָט דערגרייכט זיין קאַפּ. דער גאַנצער אויפברויז פון קהל
איז צו אים דערגאַנגען מיט אַ מענטשן-כוואַליע, אַ שוואַכע, וואָס
ווערט צעשפרונגען אין אַ פעלז... זיינע אויגן האָבן אַרומגעשוועבט
איבער אַ ים פון קאַפעלושן, קאַפעלעך, קאַפּטיכלעך און צעלאַ-
זענע צעפּ, כדי צו דערקענען וועמען פון זיין משפּחה. אָבער נאָר
יהודיתנס פנים אין אירע צעפלאַכטענע צעפּ, האָט זיך געזען
אינמיטן שטראַם, ווי זי ווערט געטראָגן און געוויקלט אין געדראַנג.
מרדכי האָט שלום געמאַכט מיטן מצב און איז געווען גרייט
אויפן ערגסטן. אַן אור-קול איז אין אים אויפגעגאַנגען און האָט
אים דערמאַנט די פורעניותן פון דעמאַלט, גאַטס שטראַף פון

אייביק אן ביז די טעג אין זעמיאק, און ספעציעל פון לעצטן יאר, ווען דער קריסטלעכער באַרבאַריום האָט אַרײַנגעשטאַכן זײַנע נעגל אין לײב פון דײַטשן ייִדנטום. אָבער אַזאָ שגעון און אונזין פון פרויען און קינדער, זיך קעגנצושטעלן די נאַצײס, דאָס איז געווען קעגן זײַן ווילן. ער האָט זיך אפילו געשטעלט אַקעגן דעם גײן אין שול, נאָר די נאַרישע עקשנות פון די פרומע שטילנשטאַ-טער יידן האָט אַהערגעבראַכט אים און זײַן פאַמיליע, וואָס איז דאָס פאַר אַ מיסטעריעזער אינסטינקט וואָס שטויסט זײ צו דעם? האָט ער זיך געפרעגט, ווען זײַנע דערשטוינטע אויגן האָבן געווען דעם ווירדיקן אַנבליק פון די ייִדישע פנימער בעתן אַנקימען פון די ס.א.גרופן, איינשליסלעך די קלאַג-ווייבער און די קליינע קינדער, וואָס אויך זײ האָבן אַרויסגעוויזן גרויסמוטיקייט. וואָס איז דאָס פאַר אַן אור-אַלט, טראַציק פייער, וואָס האָט זיך איצט אַנגעצונדן אין די פּרשה'דיקע נשמות פון די שטילנשטאַטער יידן, וואָס דרימלען שוין זײַט הונדערטער יאָרן אין דער שטילער רײַנלענדישער פּראַווינץ, און האָבן פּלוצים, אין אַנבליק פון די רדיפות, אַנטפלעקט אין זיך דעם ווונדערלעכן הוש פון ייִדישן קיום? זײ, וואָס זענען פאַרווירט געוואָרן פון בלויון דערמאַגען די קדושים פון אַמאַל, זײ, וואָס האָבן אויסגעווען הילפּלאַז און נאַקעט אַנטקעגן זײַערע יסורים, זײ, האָבן די איצטיקע געשעענישן געטראַפּן גרייטע, ווידערשטאַנדפּעיקע און געשטאַרקטע.

רעדנדיק אַזוי מיט זיך, האָט מרדכי געזען דאָס פּלוצימדיקע ספּאַנטאַנישע אויפרייסן זיך פון די פענצטערס, און בעת דער שטור-רעם איז אַ ביסל שוואַכער געוואָרן האָט ער זיך געפרעגט:

— וואָס וועט פּאַסירן, רבּונו של עולם, אין דעם טאַג. ווען די דײַטשע פענצטערס וועלן זיך מער נישט עפענען ביים אַנבליק פון ייִדישן צער?

ער האָט מיט עצבות נאַכגעפּאַלגט, ווי די פענצטערס פאַר-מאַכן זיך איינציקווייז און ייִדישע הענט הויבן זיך צום הימל, ווי זײ וואַלטן פּלוצים אַנטפלעקט זײַער שוואַכקייט.

מרדכי האָט געפרוווט זיך מאַכן אַ דורכגאַנג צווישן די קעפּ וואָס גרייכן נאָר זײַנע אַקסלען, צווישן די פאַרשוויצטע פּרויען-פּנימער, די געבויגענע שטערנס פון די מענער און די פאַרוויינטע

אויגן פון די קינדער. א תפילה איז איבערגעגאנגען פון מויל
צו מויל:

— רבונו של עולם, זאל כאטש דאס משוגעת פון פרוי טושינס-
קי זיך נישט נוקם זיין אין די קליינע קינדער.
ערניס געשריי איז צו אים דערגאנגען פון א מרחק איבער
עטלעכע מענטשלעכע קעפ אין ברענענדיקן שטח, וואס האט פא-
נאנדערגעטיילט די ביידע וועלטן.

דאס יינגל, וואס איז געשטאנען אנטקעגן דעם „ברוינעם העמר“
איז געווען אזוי קליין, שוואך און נעבעכדיק, אז ס'האט זיך אויס-
געדוכט, אז ער קניט פאר זיינע פיס און ווערט צוגעדעקט
פון דעם מענטש-שטן אויף דער שטיינערנע פאדלאגע, וואס האט
צוריקגעגעבן דעם אפשיין פון בלענדנדיקן ליכט פון דער זון.
און פלוצים, ווען מרדכי האט דערקענט בולט די ציטערדיקע
קליינע געשטאלט מיט דער צאפליקער יידישער נשמה, זיינע
דארע, וואקלדיקע פיס און די שווארצע לאקן, וואס א קאמיש-
דייטשער בערעט האט זיי קוים צוגעדעקט, ווען ער האט געזען
דעם פחד, וואס האט באנומען ערנין, האט דער זון געהאט א
מין וויזיע: „ווי דאס שעפסל, וואס ווערט געפירט צו דער שחיטה,
דער שער לעזאזל.“

טרערן האבן גערונען פון זיינע אויגן.
די קומענדיקע פרשה האט זיך אפגעשפילט ערגעץ ווייט,
אין איינעם פון די וועלטן פון חלום און לעגענדע, ווען דאס
שיינענדיקע ליכט פון דער זון, וואס גיט צו מיסטעריע צו
דער זעאונג, האט צוגעגעבן די לעבעדיקע פארב פון א בילד.
דער נאצי האט ארויסגעזעצט מיט א געלעכטער און געוויזן מיט
א פינגער אויפן יינגל, הינטער אים האבן זיך אנדערע אוניפאר-
מען צעהירזשעט און זיך קעגנזייטיק דערלאנגט קלעפ אויף
קוראזש.

— זעט נאר דעם באשיצער פון די יידן — האבן זיי געשרינקן.
דער הימל, וואס האט געפלאקערט איבער זייערע קעפ, האט
פארפילפאכט ביז אן שיעור זייער געלעכטער. מרדכי האט פאר-
שטאנען, אז אט די בואליע פון פריילעכקייט האט ארומגערינגלט
דאס יינגל מיט א מאנטל פון שוץ. ערני, ווייזט אויס, האט דאס

דערפילט, ווייל ר'האט זיך פלוצים אראפגעבויען און צוריק ארויפ-
געלייגט דאס אראפגעפאלענע שייטל אויף פרוי טושינסקיס קאפ,
זי האט עס צוגעכאפט און איז ווידער געבליבן ליגן אויף א זייט,
אירע צוזאמענגענומענע קני האבן אנגעריירט די עלנבויענס און
איר גרויסער ביינערדיקער גוף איז געוונקען אין די שווארצע
טרויער-קליידער, זי האט אויסגעזען ווי א טויטע קראַ. אבער
ווען דאס יינגל איז אויפגעשטאנען, האט דער נאצי אויפגעהערט
צו לאכן און אים צוריק א שליידער געטאן צום קערפער פון
פרוי טושינסקי, אז איר קלייד האט זיך אויפגעהויבן און אפגע-
דעקט איר ווייס, אלט שענקל. דעם נאציס אויגן האבן זיך צע-
פינטלט, ער האט זיך צוריקגעצויגן אין פארלעגנהייט און זיינע
מענטשן הינטער אים, צום קליינעם געסל.
אזוי האט זיך עס דעם טאג געענדיקט. קהל האט פריי
אפגעטעמט.

3

ביי פרוי טושינסקי איז בעתן פאלן צעבראכן געווארן דער
שליסלביין, אבער דאס יינגל איז נישט געווען באשעדיקט, דאך
האט מרדכי א הייב אויף געגעבן ערנין, ארונטערגענומען אונטער
זיין ארעם די דינע, צעקראצטע קני און אים אוועקגעטראגן אין
בלינדן געסל, נישט צוהערנדיק זיך צו קיין שום עצות פון די
פארבליבענע יידן אין שולהויף. פרייליך בלומענטאל איז געגאנגען
הינטער אים א פארמרהשחורטע, געגאנגען און געשעפטשעט צו
זיך, א באנומענע פון גאטספארכטיקייט. ערני האט פראטעסטירט
און געטענהט, אז ער קאן אליין גיין, אבער דער זיידע איז שווייגנ-
דיק געגאנגען פארויס איבער די זון-באלויכטענע גאסן, דייטשן
האבן זיך פארהאלטן אויפן אנבליק פון פארבייגייענדיקן הויכן
זקן מיטן יינגעלע אויף זיך, וואס איז מן-הסתם פארווונדעט גע-
ווארן אין שול.

די איינציקע שלעכטע באגעגעניש איז געווען מיט קליינע
יאטן, וואס זענען זיי נאכגעגאנגען איבער דער גאנצער לענג פון

דער גאס, זינגענדיק א לידל. זייערע לויטערע העלדזער האָבן
דעם לידל צוגעגעבן חן וואָס איז נישט געווען אין איינקלאַנג מיט
דעם אינהאַלט:

יידן, יידן, צו די מצות,

מאַרגן קומט דאָס מעסער,

איבערמאַרגן — דער שייטערהויפּן,

און דערנאָך גייט צום טייוול.

אַבער מרדכי, וועמענס אויגן זענען געווען פאַרזונקען אין
חלום, אין די גרענעצן פון דער „אַנטפלעקונג“, צו אים זענען
די קולות פון די יאָטן בכלל נישט דערגאַנגען, לסוף זענען זיי מיד
געוואָרן צוליבן זקנס גלייכגילטיקייט. נאָר פון צייט-צו-צייט, ווען
ער איז ווידער געקומען צו זיין פיזישן באַוווּסטזיין און זעפילט
דאָס דרימלדיקע יינגל אין זיינע אַרעמס, האָט זיך צום עק פון
זיינע צעשוּביבערטע וואָנסן אַראַפּגעקייקלט אַ טראַפּן שווייס. אַג-
קומענדיק אויף דער ריגענשטראַסע נומער 8, האָט ער דאָס יינגל
אַרויפגעטראָגן צו זיך אין שטיבל, אומגעלומפערט אים גענו-
מען אויסטאָן, דאָס יינגל האָט געעפנט אַ פאַר צעשראַקענע אויגן.
— האָב נישט קיין מורא, מיין קינד, האָב נישט קיין מורא.
— שעפטשעט דער אַלטער.

דאָס יינגל איז געלעגן איינגעדעקט ביז צום האַלדז, ווי
אַ זייגקינד. מרדכי האָט פאַריגלט די טיר און זיך אַוועקגעשטעלט
ביים צוקאַפּנס פון יינגלס בעט. ער האָט אָנגעהויבן דערציילן
מיט אַ הייזעריקער שטים, — ווי ס'וואָלטן אים געשטיקט די
אַלע יאָרן פון שווייגן — די ווונדערלעכע געשיכטע פון די לוי'ס,
פון אָנהויב ביזן סוף.

ער האָט אָפט אַליין איבערגעריסן, פרווונדיק אַראַפלייענען
פון יינגלס פנים סימנים פון פאַרשטיין. דערנאָך האָט ער צוגע-
פאַסט זיינע רייד צו דער באַקן-רויטקייט פון דעם איבערגענומע-
נעם יינגל און גערעדט מיט אַ שפראַך וואָס דרינגט אַריין צווישן
די מילכצייך, קעגנאיבער דעם שימער פון נאַכטלעכער בלאַקייט
אין זיין האַלב אָפענע אויגן. ער איז אַראַפּ נאָך אַ שטאַפל, כדי
צו זיין מער פאַרשטענדלעך און אויפהויבן צו זיך די מאַס פון
ערניס פאַרשטאַנד. אַבער ביי אַלע זיינע נסיונות פון דעם לאַנגן

אייגנארטיקן דערציילן האָט ער איינגעזען, אָז ער האָט אין דער
טונקליקייט פון בין-השמשות, נישט דערוועקט אין דעם פאַרוויקלטן
בחורל, נאָר קוים אַ זכר פון די טויזנט לעגענדעס וועגן די
ל״ו־ניקעס. און ווען ער האָט געזאָגט, אָז דער לעצטער צדיק פון
זעמיאָק איז געשטאַרבן צוריק מיט דריי יאָר, נישט באַשטימענדיק
קיין יורש (און די משפּחה לוי איז פאַרזונקען אינעם טונקעלן
שלייער פון פאַרבאַרגענע ל״ו־ניקעס) האָט זיך אים אויסגעדוכט,
אָז ער זעט אין דעם יינגלס בלאַע אויגן אַ קליינעם בליץ פון
דאגה, וואָס האָט זיך באלד פאַרלאָשן.

— און פאַרוואָס — האָט דער זיידע אומגעריכט געפרעגט —
האַסטו געטאָן דאָס וואָס דו האָסט געטאָן, פריער מיט אַ שעה,
אין דער גרויסער שול?

דאָס יינגל האָט זיך פאַרויטלט:

— כ״ו־ייס נישט, טייערער זיידע, דאָס... דאָס האָט מיר וויי
געטאָן, האָב איך...

ער האָט זיך ווידער אַוועקגעלייגט, זיך צעשמייכלט און
אַריינגעטאָן צוויי פינגער אין מויל:

— איך האָב זיי אָנגעגריפן, דו פאַרשטייסט, זיידע?

— לאַך נישט, לאַך נאָר נישט — האָט מרדכי פאַרצווייפלט
געשעפטשעט. ער האָט באַדויערט אויף זיינע באַרישע פאַרטווילעכע
רייד, געהאַט געוויסנביסן — אַ געפיל פון עפעס אַ פאַר-
באַרגענער זינד, וואָס איז אויף איר נישטאָ קיין תיקון.

דער אַלטער „העלפּאַנט“ האָט זיך איבערגעבויגן איבערן
בעט און שטיל געקושט דעם שטערן פון דערשטוינטן ערני, ער
איז צוגעגאַנגען צו דער טיר, זי געעפנט פאַמעלעך ווי אַ
שולדיקער, אַ שטילער רוף האָט אים אימגעקערט:

— זאָג מיר נאָר, זיידע.

מרדכי איז אַ מידער פאַמעלעך צוריקגעגאַנגען צום בעטל.

— וואָס ווילסטו, נשמה מיינע?

ערני האָט צוערשט געשמייכלט, כדי זיך אויפצוהייטערן. דער-
נאָך האָט אַ רויטקייט באַדעקט זיינע באַקן:

— זאָג מיר, זיידע טייערער — האָט ער געשעפטשעט, אָז

מ'האָט קוים געהערט — וואָס באַדאַרף אַ צדיק, אַ ליוניק טאָן
איך זיין לעבן, וואָס?

אַ ציטערניש האָט אַרומגענומען דעם זיידן, ער האָט נישט
געוואָסט וואָס אים צו ענטפערן, די רויטקייט פון יינגלס פנים איז
פאַמעלעך אָפּגעטרעטן, ער איז געוואָרן בלייך אין דער טונקלקייט,
אַבער די גרויסע נאַכט־אויגן זיינע, פאַרזייט מיט שטערנדלעך, האָבן
געלויכטן מיט רירנדיקער פראַכט אויפן קישן, ווי אַמאָל די
יידישע התלהבותדיקע אויגן פון זעמיאַק. מרדכי האָט אַרויפגעלייגט
זיין האַנט אויפן יינגלס קאָפּ און געקרייזלט זיינע יונגע לאַקן:
— טייער קינד — האָט ער געשעפטשעט אין קווענקלניש —
צו פרעגט די זון ביי דיר וואָס זי זאָל טאָן? זי גייט אויף, זי
גייט אונטער, זי דערפרייט דיר די נשמה.

— אַבער די צדיקים — האָט ערני זיך איינגעעקשנט.
די דאָזיקע עקשנות האָט דעם אַלטן ווייכער געמאַכט, ער
האָט געזיפצט:

— ס'איז די זעלבע זאַך, די צדיקים דערהויבן זיך
אין נידערן אַראָפּ, און גוט אָן עס איז אַזוי.

אַבער ווען ער האָט געזען, אָן דעם יינגלס אויגן זענען ווייטער
באַהאַפטן צו זיינע, האָט ער ממשיך געווען מיט געפיל.
— ערני, מיך קליין רבילע, מיך פרעגסטו? איך ווייס נישט
קיין סך, די חכמה איז ווייט פון מיר. הער זיך צו: אויב דו
ביזט אַ צדיק, וועט קומען אַ טאָג און דו וועסט אַליין אָנהויבן
לייכטן, האָסט פאַרשטאַנען?
דאָס יינגל האָט געשטוינט.

— און ביז דעמאָלט?

— ביז דעמאָלט, זיי נאָר קלוג — האָט דער אַלטער אייני-
געהאַלטן אַ שמייכל.

אַז דער זיידע איז נאָר אַוועקגעגאַנגען און ס'האַבן זיך נאָך
געהערט אויף די טרעפּ די מיושבדיקע, פאַמעלעכע טריט זיינע,
האָט ערני אָנגעהויבן ערנסט חלומען וועגן זיין הייליקער מיסיע.
אַ בינייהשמותדיקער שאַטן האָט פאַרוויכט די זונשטראַלן,

וואָס האָבן געצייכנט אומבאַשטימטע סתם־פאַרמען אַרום בעט, בענקל און אַרום די פלעכטלעך פון די פאַרהאַנגען. אַ געווענ־ לעכער פינטל מיטן אויג האָט אַלץ אַרומגענומען און זיך נישט פאַרהאַלטן, נאָר אויף איין געלן שטראַל, וואָס האָט געטאַנצט נעבן בענקל און באַלד איז ער אויך פאַרזונקען אין דער נאַכט, וואָס האָט אַרומגעהילט אַלץ. פון גרויסן צימער איז דערגאַנגען אַ געמורמל צו ערניס אויערן, און באַלד זענען פאַנטאַסטישע געשטאַלטן דערשיגען פאַר זיין בעטל. ער האָט געעפנט אַ נייעם סטימול אין זיין מוח און די אַרויסגערופענע געשטאַלט וואָס האָט זיך באַוווּן אין לונאַטישער העלקייט, האָט לויטערער גע־ מאַכט זיינע אויגן.

ערני האָט זיך אַנגעשפאַרט אויפן קישן און צו זיין צופרידן־ קייט, האָט ער דערקענט די טיערע פרוי טושינסקי, איר די־ ניגע פינגער האָבן צוגעהאַלטן דאָס שייטל אויף איר גלאַנציקן שאַרבן.

ווען די נאַצישע מַחנה איז זיך פאַנגדערגעלאָפן, האָט ערני אַנטפלעקט דעם פאַרווונדעטן שאַרבן פון פרוי טושינסקי, וואָס איז ווי אַן אייער־שאַל געלעגן אונטער איר צעקנייטשט פנים און אָפּענעם צאַרנדיקן מויל.

— גייט — האָט ער געזאָגט צו דער געשטאַלט — איר האָט דאָס אייעריקע געטאָן, פאַרהאַלט זיך שטענדיק רייק, פרוי טושינסקי, וויל איך בין אַ צדיק, אַ לייזיק, איר פאַרשטייט? — דאָס איז אומגלויבלעך — האָט זי געשמייכלט. — די זאך איז אַזוי, ווי כּהאַב איך געזאָגט — האָט ערני דערקלערט.

און נישט וואַרטנדיק מער, האָט ער באַפעלעריש פאַרצויגן שטרענג די ברעמען און אַרויסגערופן אַ גרופע רייטערס, וואָס האָבן זיך ביז איצט אויסבאַהאַלטן אין דער שאַפע. די אין פּע־ דערן אויסגעפּוצטע רייטערס, האָבן זיך אויסגעשטעלט ביי דער טיר און הילכיק געטרעטן אויפן פּלאַץ.

— און איצט — האָט געזאָגט דער קרעמער זון דער פרידריך־שטראַסע, אַ גוט געשיצטער אין אַ פאַנצער־מאַסקע — זאָל מיר נקמה נעמען פאַר קריסטוסן?

פון ביידע זייטן פון זיין פאנצער האָבן זיך געזען די מער-
דערישע בעגל פון האַקנקרייץ.

ערני האָט אָנגעבלאָזן זיינע לונגען און זיך באַמיט אויפֿ-
צודעקן זיין פאַרבאַרגן קול, ער זאָגט צום קרעמער:
— מיין הער, באַלד קום איך צו אייך.

און מיט אַ האַרצרייסנדיקן זיפֿץ, האָט ער אונטערגעהויבן
די קאַלדרע, גדלותדיק זיך אַראָפּגעשטעלט אויף דער פּאָדלאָגע
און געלאָזט זיך גיין צו דער טיר, צו זיין טויט אויף קידוש־השם.
די יידן האָבן זיך אָפּגעשטעלט מיט גרויס דרד־אַרץ.
אַבער דער מאַסיווער אַרעם פון מאַמע יהודית האָט זיך
אויסגעצויגן איבער די קעפּ, כדי מיט דער אויסגעקרוםטער האַנט
צו דערגרייכן ערנין. פרוי לוי, די מאַמע, האָט זיך אויסגעשפּרייט
מיט איר קערפּער איבער די פּאָדלאָגע, בעת דער צדיק איז
פאַרבייגעגאַנגען. ערני האָט אָפּגעשטופּט מיט אידלקייט מוטער
יהודיתנס האַנט און צוגעטאַן דעם שפיץ פון זיין נאַקעטן פּוס
צו פרוי לויס בויך און לייכט איבערגעהיפּערט די באַדויערלעכע
שטערונג.

— דו ביזט דער צדיק? — האָט דער קרעמער געפרעגט
מיט ביטול. — דו ביזט דאָס דער באַשיצער פון די יידן?

— איך בין עס — האָט ערני געענטפּערט און צוגעגעבן מיט
אַ שטיקנדיק קול: — קום אַהער, צעווילדעטע חיה, הרגע מיך.

דער קרעמער האָט מיט זיין פּאַנצער־הענטשקע געטראָפּן
אין האַלדז פון ערני לוי, וואָס האָט זיך אַרומגעבלאַנקעט אונט-
טער דעם געוועלבתן בלאַען הימל פון דער שול. און אין דער
טונקלקייט האָבן זיינע אויגן געזען, צוזאַמען מיט דער חלום־
ווייזע און די צעשאַטענע חפּצים איבערן שלאַפּזימער, וווּ עס
האָט אַרומגעוואַנדערט, אַ קליינע, ווייסע געשטאַלט אין אַ נאַכט־
העמד, ווי אַ קליין ווייס געשפּענסט. ער האָט באַשלאָסן צו
שטאַרבן און זיך אַוועקגעשטעלט אויף אַ ראַמאַנטישן אופן נעבן
דער שאַפּע, די אויגן האַלב פאַרמאַכט, זיין פנים געווענדט צום
סופּיט, פּונדוואַנען ס'איז פּלוצים נעלם געוואָרן די געשטאַלט פון זיין
תּליון, און אויף דעם אַרט איז געקומען אַ שיינענדיק ליכט.

— גאָט אין הימל — האָט פּריילין בלומענטאַל אויסגעשריגן

מיט ציטערניש — וואָס טוטטו דאָ אין דער פינצטער ביזט
אפשר קראַנק?

ערני, וואָס האָט געקענט מאַמע יהודיתנס וואַכזאַמקייט, האָט
געמאַכט דעם אָנשטעל פון אַ שלאַפנדיקן און געוואַגט אויך צו
לאָזן הערן אַ לייכט פייפנדיק שנאַרכן פון זיינע ליפן.
— דו שלאַפסט — האָט מאַמע יהודית שעפטשנדיק גע-
פרעגט. בזוו... האָט ערניס מויל געענטפערט. די זקנה האָט
זיך באַלד אויפגעהויבן, אָפּזיפצנדיק שווער, דורך זיינע וויעס-שפעלט-
לעך האָט ער זי געזען גיין צו דער טיר אויף די שפיצן פון אירע
הויזשיך, מיט הועיות פון אַ מענטש אין קאַנספיראַציע. דאָס
שוואַכע ליכט האָט זיך פאַרלאָשן, די טריט אויף די טרעפּ
זענען שטיל געוואָרן, די טיר אויפן צווייטן שטאַק האָט זיך
פאַרמאַכט און אַ שטילקייט האָט באַהערשט דאָס הויז. אַלע
זענען געשלאָפן, אויסער אים.

פון חשש, האָט ער געוואָרט בערך אַ שעה, אין דער פינצ-
טערניש און אין שטיקעניש פון זיין ערשטער ל"ו-נאַכט. זיינע מחשבות
האַבן ווייטער געשפּאַנט מיט קראַפט אינעם אויסגעפאַנטאַזירטן
וועג פון זיין דערקענונג, אַז ער איז אַ צדיק, אַ ל"ו-ניק, און מיט
אַפענע אויגן אין דער נאַכט אַריין, אַ צעוואָרעמטער פון אַרױפּ-
געברענגטע זכרונות, האָט ער זיך באַמיט פעסטצושטעלן די
אונטערשידן צווישן די כלערליי מיתות פון זיינע אבות אבותיו.
למשל, ער האָט זיך דערמאַנט אין אומקום פון רבי יונתן, וואָס
איז צוגעבונדן געוואָרן צום וויידל פון אַ מאַנגאָליש פּערד, דער
טויט איז ביי אים געווען פון קלענערער חשיבות, ווי פון די ל"ו-ני-
קעס, וואָס האָבן זוכה געווען אַריינגעוואָרפן צו ווערן נאַקע-
טערהייט אין די פּלאַמען פון שייטערהויפנס. — רבונג של
עולם, ווי ווייט ער האָט זיך אַלץ נישט אָנגעשטרענגט, האָט ער
זיך נישט געקאַנט פאַרשטעלן די פּיין פון דעם מאַרטירער-טויט,
ווען זייער פלייש און פעטן האָבן זיך געבראַטן אַרום די ביינער
אין טראָפּנויט, אין דינע פּלעמלעך, פאַרלענדט געוואָרן. פּלוצים

באַשליסט ער זיך אַ ביסל איבערצוצייגן און ער גליטשט זיך לייכט אַראָפּ פון בעט.

ער האָט געפרוווט איינהאַלטן דעם אָטעם. מתחילת האָט זיך אים די פייניקונג אויסגעוויזן פאַר לעכערלעך, אָבער ווען זיינע אויערן האָבן אָנגעהויבן קלינגען און ער האָט געשפּירט, עפעס אַ גערודער אין זיין ברוסט, האָט ער זיך, אין מאַמענט פון נצחון־געפיל, אַליין געפרעגט, צי מען קאָן נישט די זאָך פאַרגלייכן צו די עינויים, די טויט־יסורים פון אַ צדיק. לסוף איז ער אַנידערגעפאַלן אויף דער ערד, ס'האָט אים פאַרפעלט לופט אין די לונגען.

— גענוג דיר אַזוי — האָט אַ בת־קול אין אים גערופן.

— רבון העולמים — האָט ער זיך אַליין געענטפערט —

לייג נישט קיין אַכט אויף דעם וואָס איך האָב געזאָגט, ס'איז דאָך לעכערלעך.

ער האָט געטאַפט אין דער פינצטער און איז באַלד צוגעקומען צו אַ ווינקל, וווּ ער האָט געהאַפט צו געפונען דאָס קעסטל מיט מאַריצנס אוצר.

ווי אַ פרוי, האָט ער מיט איין האַנט אונטערגעהויבן זיין לאַנג נאַכטהעמד, ווען די צווייטע האַנט האָט געשנאַפט אין דער פינצטער טערניש, ווי די אויסשפּיר־הערנדלעך פון אַ פליג, ער האָט אַנידערגעקניט נעבן טיש און אַראָפּגענומען דעם צודעק פון קאַרטאָן, פאַרנומען זיך מיט שנירלעך, בלייענע סאַלדאַטלעך, מיטן נייעם זעקס קלינגלדיקן מעסערל, און צום סוף אַנטדעקט דאָס שאַכטל שוועבעלעך מיט די בלאַע שוועפל־שפיצן.

— אַנה, ווייז נאָר ווער דו ביזט — האָט ער געמורמלט.

כדי זיך אויפצוהייטערן, און זיפצנדיק, האָט ער צוגעפירט דאָס שוועבעלע אונטער זיין לינקער האַנט. ער איז איבערצאָשט, ווי ווייט נישט וועזנטלעך ס'איז דער גאַנצער ווייטיק. דאָס שווע־בעלע האָט זיך אויסגעברענגט ביי די שפיצן פון זיינע פינגער, און אין דער אַנטשטאַנענער פינצטערקייט, האָבן זיך ווידער געגאַסן טרערן פון זיינע אויגן. אָבער דאָס זענען געווען טראַפנס פרייד, לעבעדיקע, שיינענדיקע, האַניק־זיסע.

— ס'איז אוממעגלעך — האָט ער נישט פאַרשטאַנען — כ'האָב

דאָך נישט גענוג צוגענענט דאָס שוועבעלע.

און ווען ער האָט געוואָלט אַנצינדן אַ צווייט שוועבעלע, האָט ער דערפילט, אַז דער פינגער-געלענק פון זיין לינקער האַנט געהאַרעכט אים נישט מער, זיי זענען פאַרשטייפט געוואָרן און האָבן זיך קעגן זיין ווילן, צעעפנט, ווי אַ פעכער אַרום זיין צעגליטער האַנט.

ער האָט אויפגעהויבן די אוינגלעפלעך, אַרום איז געווען פינצטער. האָט בניחותא צוזאַמענגעלייגט מאַריצנס הפצים און איז צוריק אַריין אין בעט.

מיט פאַרזיכטיקייט האָט ער געלייגט זיין לינקע האַנט אויף דער קאָלדער, ווייל דער באַשעדיקטער האַנטפלאַך האָט אַרויפ־געגעבן פון זיך אַ היץ, ווי פון אַ קאַלכאָויון, אַנטקעגן זיין דין נאַכטהעמדל. אַ שמחה האָט אים אַרומגענומען. אויב ער וועט זיך אַזוי כסדר איינגעוויינען, וועט אפשר מיט אַ צייט שפעטער, אין אַ מאַמענט פון קידוש-השם, אים גאָט שענקען דעם כוח צו לייזן ממשותדיקע יסורים. יא, אויב ער וועט קרעפֿ־טיקן זיין גוף, וועט ער אפשר גרייט זיין, ווען דער טאָג וועט קומען, איבערצוגעבן זיין נשמה, אין ריינקייט, מיט גבורה. כדי גאָט זאָל זיך דערנאָך מרחם זיין אויף מאַמע יהודית, אויפן זיידן, אויף טאַטע־מאַמע מיט מאַריצן און די קליינע קינדער, מיט אַלע יידן פון שטילנשטאַט; און ווער וויסט — אפשר אויך אויף אַלע יידן, וואָס זענען אויסגעליפערט דער בייזער וועלט. און ווי ער איז אַזוי דערשטוינט איבער דער לייכטקייט פון זיין אויפטו, האָט ער פלוצים דערפילט אַ מין טרוקנקייט אין שפיץ פון זיין לינקער האַנט, זי האָט זיך געקאַרטשעט און אויפגעריסן, וואָסערן האָבן פון איר געפלאָסן.

— און דאָך — זאָגט ער צו זיך מיט התפעלות — וויין

איך נישט.

ערשט איצט האָט ער געשפירט דעם פאַרנעפלטן ווייטיק.

צומאָרגנס האָט זיך אויף דער האַנט געזען אַן אַפענע בראַנד-
וונד, וואָס האָט זיך אויסגעשפּרייט ביז צום געלענק. ס'איז
אוממעגלעך געווען עפעס אַרזיסצובאַקומען פון מויל פון קליינעם צדיק.
ער האָט געפּיבערט און האַלוצינירט, מכלומרשט פון נישט שלאָפן.
די בראַנדי-וונד פון אַ גליעהדיק אייזן, ביינאַכט, איז צוגעשריבן
געוואָרן צו אַ מעשה-כּישוף. מאַמע יהודית האָט געמאַכט אַן אַפּ-
שפרעכעניש און געאיילט אַרונטערצולייגן אונטער דעם חולהס
קישן: אַ רויט זעקל מיט זיבן קערנדלעך אַש פון זיבן אויונס,
זיבן ברעקלעך שטויב פון זיבן זאַוואַסעס-לעכער, זיבן אַרבעס-
לעך, זיבן קימל-בלעטלעך און לסוף אַן איינציקע האָר. זי איז
מבולבל געוואָרן אין אַ ים פון אויסדאַכטענישן.

— איך פאַרשטיי נישט — האָט זי דערנאָך געזאָגט אין
קיך פאַר דער גאַנצער משפּחה לוי. — נעכטן, איז דאָס מלאַכיל
געשפּרונגען ווי אַ פּלוי, אַ גיבור, אויפן קאַפּ פון די נאַציס און
איינט אינדערפרי איז ער גאַר צעמזיקט. נאָך ווייניק וואָס
מיר ליידין צוליב זיין בראַנדי-וונד, פיעשטשעט ער זיך נאָך
אונזער בעל-הביתל אין זיין בעט און גרויסט זיך מעשה גענע-
ראַל, וואָס האָט נאָרוואָס געוונען אַ שלאַכט. און ווען איד, אַרעמע
באַבע, פּרעג אים: מלאַכיל מיינס, וואָס האָט מיט דיר פאַסירט די
נאַכט? צעשמייכלט ער זיך אונטער דער נאָז, הילט זיך אין אין
אַ שטילשווייגעניש, אַז גאָט זאָל זיך מרחם זיין, אסור, צי כּיפּאַר-
שטיי עפעס. הערט זיך צו, כּיהאַב דעם רושם, אַז ער קוקט עפעס
אויף אונז, ווי פון אויבן אַראָפּ.

— אוממעגלעך — האָט בנימין געזאָגט.
— יא, פון אויבן אַראָפּ — האָט מאַמע יהודית איבערגע-
חזרט אין פאַרצווייפלונג, ברעכנדיק זיך די הענט:
— האַרצעדיקער, דערבאַרעמדיקער, ווער האָט עס אונז גורם
געווען אזאַ צרה?

— אפשר — האָט פריילין בלומענטאַל זיך אַריינגעמישט —
ווייל ער איז נעכטן געפאַלן אַ ביסל אויפן קאַפּ?
און באלד האָט זי זיך איבערגעשראַקן און נישט געוואָגט

צו ברענגען פארן מויל דעם געדאנק, אז דאס יינגל מאכט עמיצן נאך,
"אימיטירט" עפעס וואס.

דער זיידע האט געשריגן, געליטן עינויים. ער האט זיך
אריינגעגעבעט אין שטוב פון "קראנקען", ערני האט אים אויפ-
גענומען מיט אַ שמייכל פון אַ זיגער און אים אָפן אַנטפלעקט
מיט גאוה, און ער וויל זיך "קרעפטיקן". די בלאַע רינגען אַרום
זיינע אויגן, זיינע פלאַמענדיקע באַקן פון היץ און דער גרויסער
באַנדאָש, וואָס ער האָט געטראָגן ווי אַ פּאַן, דאָס אַלץ
האָט געלייגט דעם בולטן צייכן פון משוגען.
אַבער צוואַס דאָס "קרעפטיקן" זיך? — האָט מרדכי גע-
פרעגט מיט שרעק.

טראַץ די פרימאַרגן-שעהן, האָבן די פאַרהאַנגען אויפגע-
וואָלטן די טונקלייט אינעם שטוב און אין איר, האָבן זיך געשפילט
די זון-שטראַלן. איין שטראַל איז זיך אַדורך איבער דער לענג
פון זיידנס נאָז און צוויי-דריי גאַלדפעדעם האָבן געטענצלט אויף
זיין באַרד. ערני האָט געשמייכלט, כדי זיך אַ ביסל אויפצוהייטערן.
— ... צו שטאַרבן — האָט ער פריידיק געענטפערט.

און ער האָט פאַרשטאַרקט דאָס לאַכן, כדי צו באַווייזן דעם
זיידן, אז מער איז אומגעגלעך געווען.
דער אַלטער האָט פּראָטעסטירט:

— ייד, וואָס דערציילסטו מיר מעשיות? — האָט ער זיך
צעשריגן, און ערני האָט תיכף תופס געווען, אז ער האָט גע-
מאַכט אַ שרעקלעכן טעות, איינבויגנדיק זיך אין צווייען, איז ער
אויגנבליקלעך פאַרשווונדן געוואָרן אונטער דער קאַלדרע און
זיך איינגעדעקט אינגאַנצן ווי אַ דערשראָקן חיהלע. אַבער פלוי-
צים האָט ער דערפילט אַ צערטלעך-זיסן גלעט אויף זיינע אַקס-
לען, געווען איז דאָס דעם זיידנס האַנט.

— גאָט איז מיט דיר, כ'גלויב. נישט מיינע אייגענע אויערן.
אַבער דאָך, אפשר וועסטו מיר פאַרט דערקלערן, פאַרוואָס האָסטו
דאָס געטאָן? צי האָב איך דען גערעדט וועגן שטאַרבן?

ערני האָט זיך געקווענקלט אין פאַרווירונג:
— גיין.

— כ'באַשווער דיך ביי דער אמונה פון אונזער תורה —

האַט דער זיידע געברומט און זיינע ווונדערלעכע פינגער זענען
געוואָרן נאָך מער ווייכער און ליבלעכער — וואָס איז דאָס פאַר
אַ מין „קרעמטיקן זיך“. המיד האָסטו זיך אויסגעטיילט פון די אַנ-
זערע קינדער.

דאָס שוואַכע קול פון אונטער דער קאלדרע האָט זיך איינ-

געבראַכן :

— איך האָב געמיינט, טייערער זיידע... אַז אויב איך וועל
שטאַרבן, וועט איר אַלע בלייבן לעבן.

— אויב דו וועסט שטאַרבן, וועלן מיר לעבן?

— יאָ — האָט ערני אין איין אַטעם געענטפערט.

מרדכי איז פאַרזונקען אין מחשבות. זיין האַנט-פלאַך איז
געבליבן אונטער ערניס צוגעדעקטן קאַפּ, אַזוי וואָרעם און לעבהאַפּ-
טיק, אַז זי האָט אָפגעלייקנט די מאַרחלומקייט פון זיינע אויגן.

— אָבער — האָט ער געלאָסן ממשיך געווען — ווען איך האָב
דיר נעכטן מסביר געווען, אַז דער טויט פון אַ צדיק ענדערט
מיט גאַרנישט דעם סדר פון דער וועלט, האָסטו נישט פאַרשטאַ-
נען מיין כוונה?

— ניין, כ'האַב נישט פאַרשטאַנען.

— און ווען כ'האַב דיר געזאָגט, אַז קיין שום מענטש אויף
דער וועלט, ווען ער איז אפילו אַ צדיק, אלו נישט מחויב, צו
יאָגן זיך נאָך יסורים, ווייל זיי קומען במילא?

— אויך דאָס האָב איך נישט פאַרשטאַנען.

— און אַז דער צדיק איז דאָס האַרץ פון דער וועלט?

— ניין, ניין — האָט דאָס יינגל איבערגעזחורט.

— וואָסזשע האָסטו יאָ פאַרשטאַנען?

— אַז איך וועל שטאַרבן.

— דאָס איז אַלץ?

ערני האָט ממש געקלאָגט :

— איך גלויב אין דעם.

— בכּוּן, הער זיך צו — האָט מרדכי נאַכטראַכטנדיק געזאָגט

— ניין צו דייןע ביידע אויפערן: אויב אַ מענטש ליידט

פאַר זיך אַליין, איז דאָך קלאַר, אַז זיינע לידן פאַרבלייבן מיט

אים אַליין... האָסטו תּופּס געווען?

— כ'האב תופס געווען — ענטפערט ערני.
 — אבער אויב אן אנדערער זעט אים און זאגט אים: „אוי,
 ווי שלעכט דו זעסט אויס, מיין ברודער, ייד“ וואָס געשעט?
 די קאלדרע האָט זיך אַ ריר געטאָן און ס'האָט זיך באַוויזן
 דער שפיץ נאָז פון ערני לוי.
 — דאָס פאַרשטיי איך אויך — האָט ער געזאָגט מיט הנאה —
 ער נעמט אוועק דעם צער פון זיין חבר, מיט זיין בליק.
 מרדכי האָט געזיפצט און געשמייכלט:
 — און אויב ער איז בלינד, גלויבסטו, אָז ער וועט קאָנען
 צונעמען דעם צער?
 — זיכער, — מיט דעם באַנעמען פון זיינע אויערן.
 — און אויב ער איז טויב?
 — קאָן ער נאָך צונעמען מיט זיינע הענט — ענטפערט
 ערני.

— און ווען דער אנדערער איז ווייט, און ער קען אים
 נישט דערגרייכן, נישט מיטן אויג, און אפילו נישט מיט אַ
 באַריר, מיינסטו, אָז ער וועט קאָנען צונעמען ביי אים דעם צער?
 — ער וועט אים אפשר קאָנען אויספילן — האָט ערני
 קלוג געזאָגט.

מרדכי איז נתפעל געוואָרן.
 — מיין ליב קינד, דו האָסט גענוי געזאָגט, וואָס דער צדיק
 טוט. ער פילט דעם גאַנצן צער, וואָס איז דאָ אויף דער וועלט
 און ער נעמט אים אַריין צו זיך אין האַרץ.
 ערני האָט נאָכגעדענקט, האַלטנדיק אַ פינגער אויף די ליפן
 און טרויעריק געמורמלט:
 — אבער וואָס טויג דאָס פאַרויספילן, אָז דאָס ענדערט
 גאַרנישט?

— דאָס ענדערט כלפי דעם רבונו של עולם, אָט וואָס.
 און ווען דאָס יינגל האָט סקעפטיש געקנייטשט אַ ברעם, האָט
 מרדכי ווידער אַנגעהויבן חלומען:
 — ווייט, טיף, גאַר טיף, ווער קאָן אים משיג זיין? ...
 און ערני איז פאַרטראַכט, פאַרכישופט פון זיין אַנטדעקונג:

— אויב דאָס איז נאָר פאַר גאָט אַליין, פאַרשטיי איך דאָן
ווייטער גאַרנישט צי פאַדערט דען גאָט אויף די דייטשן, זיי
זאָלן אונז רודפֿן? טייערער זיידע, מיר זענען דאָך נישט ווי אַלע
מענטשן, מסתמא האָבן מיר עפעס געטאָן קעגן גאָט. ווייל אַנדערש
וואָלטן מיר דאָך זיכער אין אַזאָ לאַגע נישט געווען, מיר יידן,
נישט אַזוי? אין זיין התלהבות, האָט ער אויפגעוויבן זיין פאַר-
באַנדאָזשירטע האַנט און זיך אָפּגערופֿן מיט מוט:

— זיידעשי, זאָג מיר דעם אמת, איך בעט דיר, צי זענען מיר
ווי אַלע אַנדערע מענטשן, אַדער נישט?

— צי מיר זענען מענטשן? — האָט מרדכי איבערגעזאָגט.
ער איז געשטאַנען ביים בעט און זיך איינגעקוקט אינעם יינגל
מיט מרה-שחורה. די אַקסלען אַראָפּגעלאָזן, דאָס קאַפּל פאַרוקט אויף
אַ זייט, וואָס האָט אים צוגעגעבן אַ משונהדיקע צורה פון אַ תלמיד.
און אַ שמייכל האָט זיך אויסגעשפּרייט פון זיינע וואַנסן ביז צו די
אויגן, אַ שמייכל פון עצבות.

— אַזוי איז עס — האָט דער זיידע לסוף געזאָגט. ער האָט
זיך צוגעבויען און דאָס יינגל צוגעדריקט צו זיך, האָט אים אָפּ-
געשטופּט. ווידער אים געקושט, און איז אַנטלאָפֿן. ערני האָט
געהערט ווי דעם זיידנס שייך האָבן זיך אויף אַן אויגנבליק פאַר-
האַלטן אויף די טרעפּ. די טיר פון גרויסן צימער האָט זיך פאַר-
מאַכט. אַרעמער זיידע, האָט ערני געזאָגט צו זיך, אַרעמער זיידע.
— ער האָט זיך אַוועקגעזעצט אויפן ראַנד פון בעט. פאַר
זיינע זעלישע אויגן האָט געציטערט דעם זיידנס שמייכל. מיליאָנען
ווערטער האָט אַנטהאַלטן דער שמייכל, אָבער ערני האָט זיי נישט
נעקאַנט דעשיפּירן, ווערטער, אין אַ פאַר אים, נישט פאַרשטענד-
לעכע שפּראַך.

און זיין צעטומלעניש, האָט ער ווידער באַקוקט זיך באַנדאָזש,
האָט אים גרינטלעך באַטראַכט, אין דער האַפּענונג צו געפונען
אין אים באַרעכטיקטע באַפּרידיקונג. אָבער דעם זיידנס שמייכל
האָט דאָס צונישט געמאַכט, ט'האָט זיך אים איצט אויסגעדוכט, אַז
אַלע זיינע יסורים-איבונגען זענען נישט מער, ווי אַ קינדער-שפּיל.
וויאָזוי האָט ער געוואָגט צו מאַכן אַזאָ רעש ארום זיין קליינע

פערזאן און גורב זיין אַזויפיל דאגות? צוויי טרערן האָבן זיך
אַראָפגעקייקלט פון זיינע אויגן.

— ווער בין איך דען, אַ מוראַשקע — האָט ער שטיל געזאָגט.
צוערשט איז דערשינען דעם זיידנס נאָז. ס'האָט אויסגעזען,
אַז זי איז פאַרוועבט איבער ערניס שוואַרצאַפּל פון אויג, און איר
ביינערדיקע קרומקייט דריקט אויס צער. דערנאָך איז געקומען
דער פּרעכטיקער און מלכותדיקער שטערן פון זיידן איין אַ שוואַרץ
זיידענער יאַרמלקע. צום סוף זיין ווונדערלעכער שמייכל פון
זיינע אַלטע אויגן, פון זיין גראַער באַרד:

— ווייט, טיף, גאָר טיף, ווער קאָן אים משיג זיין? ...

— ווייסטו — האָט ערני געזאָגט — כּוועל קיינמאַל מער
נישט אַנרירן די שוועבעלעך. מאַרגן גיי איך ווידער אין שולע.
אַן עק אויך מיטן איינהאַלטן דעם אַטעם — גענוג!

אַבער דער זיידע האָט זיך דערמיט נישט געטרייסט, און די
טרויעריקייט פון זיין שמייכל האָט זיך אויסגעשפּרייט ביז די גרע-
נעצן פון ערניס וועלט, וואָס האָט זיך איצט געפילט קלענער, לע-
כערלעכער, נישטיקער, ווי פאַר דער „אַנטדעקונג“, איינגעשרומפן
ביז נול, אפילו נישט קיין מוראַשקע.

אין דעם מאַמענט, ווען ער האָט זיך צוגעוווינט צום געדאַנק,
אַז ערני לוי עקזיסטירט נישט מער, האָט זיך דער זיידע פּלוצים
באַוווּזן פאַר זיינע דערשטוינטע אויגן איין זיין גאַנצקייט, אין דער
צורה פון סתם אַ זקן, וואָס אַלע סימנים פון זיקנה האָבן צע-
אַקערט זיין פנים, ער האָט געזען בולטער די קנייטשן פון זיין גרויסן
העלפאַנט־גוף.

— ביזט אַן אַלטער העלפאַנט? — האָט ערני געזאָגט מיט

רחמנות.

דער זיידע האָט געענטפערט ערנסט: — דאָס בין איך.

— כּוועיל צונעמען פון דיר דיין צער — האָט ערני זיך

געבעטן.

ער האָט פאַרמאַכט די אויגן, זיי ווידער געעפנט, און פאַר
זיינע ועלישע אויגן איז דערשינען די געשטאַלט פון מאַמע יהודית.
אין זיין מוח איז אויפגעגאַנגען אַ געדאַנק, אַז זי איז אַ פשוטע
זקנה. ס'זענען דערשינען די געשטאַלטן פון פאַטער און זון דער

מוטער, איר דערשראָקן מויל האָט צו אים געשמיכלט. אָבער
אז ער האָט געוואָלט אַרויסרופֿן דאָס פנים פון מאַריצן, איז זיין
דמיון־זענונג מבולבל געוואָרן אזוי ווייט, אז ער האָט זיך ווידער
געזען ביים ראַנד פון בעט, פֿאַר אַן אַפֿן פענצטער קעגנאיבער
דער זון.

— כ'בין גאַרנישט אזוי קליין לגבי מאַריצן.

— אָבער דאָך ביזטו נישט מער ווי אַ מוראַשקע.

ער האָט אָנגעהויבן אַדורכפירן אין זיין דמיון די רעשט
געשטאַלטן פֿון די לויס, ס'האָט זיך באַוווּזן אַ קיילעכדיק פעט
יינגעלע מיט קורץ־געשניטענע האָר אויף אַ באַחנט ליאַלקע־פנים,
זיינע קאַשטן־ברוינע אויגן זענען אַריינגעפאַסט פון ביידע זייטן
נאָז און פֿאַרשפרייטן אַ מין פריילעכן, עלעקטרישן שטראָם. ערני
האָט פֿלוצים דערקענט זיין ברודער מאַריץ, אָבער פרייענדיק
זיך אים צו זען אַזאַ לעבעדיק, אין זיינע ים־בלאַע הויזן, אין
גראַען רעקל, מיט זיין באַלעבאַטיש בייכל און זיין גרויס, אַפֿן מויל
אויף די שיינע קוואַדראַט־ציין, האָט ער פֿלוצים דערקענט די
שראַמען אויף מאַריצנס באַק, זיינע צעדראַפּעטע קניען און די
צעפליקטע הויזן. מאַריץ האָט זיך דערנענטערט צו אים:

— דו זעסט, איך בין נישט מער דער קאַמענדאַנט פון דער
באַנדע. ס'איז זיי נישט ניהא, וואָס אַ ייד קאַמאַנדירט מיט זיי.
זאָג נאָר מיר, ערני, פֿאַרוואָס רודפֿן אונז אזוי די דייטשן? צי
זענען מיר נישט ווי אַלע אַנדערע מענטשן?
ערני איז נידערגעשלאָגן:

— איך ווייס נישט — און ער האָט צוגעגעבן:

— מאַריץ, מאַריץ! ווייט, טיף, גאַר טיף, ווער קאָן אים
משיג זיין?...

— אַ צו קליין פישל — האָט מאַריץ געזאָגט.

ערני האָט פֿאַרשטאַנען, אז זיין נשמה אַנטהאַלט אין זיך
די געשטאַלטן פון זיידן און פון מאַמע יהודית, פון פֿאַטער און מוטער,
פון מאַריצן און אפֿשר אויך די געשטאַלטן פון אַלע שטילנשטאַטער
יידן. אין התלהבות האָט ער געאַיילט צום פענצטער, רחבתדיק
אים צעעפנט צו דער ברייט פון קאַשטן־בוים אין הויף, קעגנ־
איבער די שכנותדיקע דעכער. צו די שוועלבעלעך, וואָס פֿליען

ווי פלעדערמיין. דער בלאַער הימל איז געווען נאָענט צו אים. ער האָט אויסגעשטרעקט דעם האַלדז צו דער זון:

— כּיִזָּאֵל תּמיד בלייבן אַזוי קליין — האָט ער תּפילה געטאָן — גאַטעניו, זיי גוט צו מיר, טו אַז אײך זאָל תּמיד זיין קליין... ווי יענער נאַר אין דער פּאַלקס-מעשה, וואָס האָט אין אַ העלן טאַג אַנטדעקט אויפן ראַנד פּון וועג די שליסלען פּון גן-עדן, אַזוי האָט ערני לוי צוריק דערזען די געשטאַלטן אויף זער באַנאַלער ערד, די נשמות און זייערע פּאַרבאַרגענע יסורים, און ער האָט זיך בלינד אַנגעלענט אויף דעם לעכערלעך-קליינעם שליסל, וואָס ער האָט באַקומען פּון זיידן: דאָס מיטפילן מיט יענעם צער.

דאָס האַרץ קרעמפט זיך אין שמחה, טראַכטנדיק וועגן זיין חלום און זיין „אַנטדעקונג“. ווען זיינע באַקן גלאַנצן נאָך פּון טרערן, טוט ער זיך אָן און גייט מיט אַ שמייכל אַראָפּ, כדי צו באַגעגענען די געשטאַלטן וואָס ער האָט געאַנט, אָז זיי עקזיסטירן. די ערשטע האָט ער באַגעגנט די מאַמע יהודית, זי איז געזעסן טיף אין פּאַטעל, אין סאַלאַן, זי האָט אים נישט באַמערקט. ער איז געבליבן שטיין אויף די לעצטע טרעפּ און זיך איינגעהערט. אַנשטרענגענדיק זיך צו זיין „וואָס קלענער“, האָבן זיך זיינע ברייט צעעפּנטע אויגן אַנטציקט מיטן אָנבליק פּון דער ייִדישער אַלטער פּרוי, וואָס אירע קנייטשן אויפן פנים האָבן אויסגעזען ווי שראַמען פּון אייביקן ווייטיק. אין זיין מוח האָט אַ בליץ געטאָן אַ רעיון, קעגן יעדער לאַגישער סברה, אַז מאַמע יהודית איז אַמאָל געווען אַ נשמה און אַ קערפּער פּון אַ יונג מיידל. וואָס איז די צרה וואָס האָט זיך אַראַפּגעלאָזט אויף איר? די אומגע-וויינלעכע יסורים? — האָט ער זיך געפרעגט, און מיט קליינע טריטלעך צוגעקייקלט זיך צום פּאַטעל.

אַז ער איז צוגעקומען נאָענט צו איר, איז זי אויפגעשפרונגען פּון איבעראַשונג, ער האָט געכאַפט איר בלייכע שווערע האַנט און זי געקוישט אין פחד און פּאַרערונג, ווי ער וואָלט אַנגערירט אַ כּלי-קודש.

— וואָס איז געשען? — האָט די זקנה אויסגעשריגן — וואָס

טוסטו דאָ?

און באַלד האָט זיך אַ צערטלעכער און וואַרעמער שטראַם
צעגאַסן אין איר פאַרמרחשחורהט בלוט און זי האָט צוגעגעבן,
מער פון איבעראַשונג, ווי פון כעס :

— וואָס איז דאָס פאַר אַ מין נייע פּאַנטאַזיע? ביזט אַראָפּ
פון בעט, כדי מיר צו לעקן די האַנט? ס'איז דאָך פשוט משוגע
צו ווערן אין דער שטוב, וייט נעכטן. נו, האָפּ, גלייך אין
בעט אַריין! אירע געשרייען, האָבן צוגעצויגן מרדכי'ן מיט גוטן און
מיט בייזן האָט ער זי אָפּגעשטופט פון קליינעם פאַרשטאַרטן קרבן.
ער האָט די זקנה צוריקגעהאַלטן מיט זיינע אויסגעשרייטע אַרעמס,
און פאַרצוימט פאַר איר דעם דורכגאַנג :

— איך בעט דיך, זיי נישט קיין שטיין אויפן קינדס האַרץ,
דו ווייסט דאָך, אַז פון נעכטן אָן איז ער אינגאַנצן צערודערט.

דערנאָך, אויסדרייענדיק זיך צו ערנין, וואָס האָט געכליפּעט
איבער זיין שויס, האָט ער מיט התפעלות אויסגערופן :

— מאַמע יהודיתנס כעס איז ווי דאָס געבריל פון אַ לייב,
אַבער איר גנאָד איז ווי דער טוי אויפן גראַז ציטער נישט,
קוק, דער לייב לאַכט.

— איך לאַך נישט.

— און איך קאָן דיר נישט גלויבן — האָט מרדכי געזאָגט,
דרייענדיק געמיטלעך זיינע וואַנסן — אַבער דו, קליינער לץ,
אפשר וועסטו מיר זאָגן, פאַרוואָס לעקסטו עפעס די הענט?
— איך ווייס נישט — האָט ערני געשטאַמלט, ווערנדיק
רויט פון צעטומלטקייט.

מרדכי האָט זיך געציפּט זיי באַרד, און האַרציק זיך צעלאַכט,
ווי אַמאָל. יהודית האָט פריידיק מיטגעלאַכט.

ערני האָט אַ פאַרשעמטער זיך דורכגעשלייכט צווישן זיידנס
פיס און זיך אָפּגעטראַגן אין קיך אַריין. זיין מאַמע האָט אים אויפֿ־
גענומען מיט אויסגעשרייען פון התפעלות.

ער האָט זי געמוזט באַרויקן :

— איך האָב זיך געלאַנגווייליקט אין מיין בעט — האָט
ער געזאָגט שמיכלענדיק און זיינע אויגן פאַרשן דעם אויסדרוק
פון דער מאַמעס פנים, זי האָט עס אַרויסגעפילט פון אונטער
זיינע פּוהימדיקע בליקן.

— פארוואס באקוקסטו מיך אזוי? — האָט זי אים געפרעגט
— האָב איך דיר עפעס געטאָן?

רעדנדיק צו אים, האָט זי מיט איין האַנט געמישט די זופ
אין דעם דעמפנדיקן טעפל און מיט דער פרייער האַנט האָט
זי אָן אויפהער געוויגט דאָס הענגענדיקע וויגל מיט דער נאָר-
וואָס געבוירענער רחלע. ערני איז געווען שווער אַריינצודרינגען
אין זיין מאַמעס פנים, ער האָט נישט געוואָסט וואָס פאַר אַ רושם
עס מאַכט אויף איר זיין איצטיקער מצב. אָבער אינסטינקטיוו
האָט ער געפילט, אַז איר נשמה איז ווי אַ שיינער, דערשראָקענער
פיש, וואָס פאַרשיינדט שטענדיק אונטער די גראַע און פלאַכע
וואַסער-כוואַליעס.

פון גרויס דאגה, האָט זי איבערגעחזרט:

— האָב איך דיר דען עפעס געטאָן?

— גיין, גיין — האָט ערני געענטפערט אין פאַרווירונג. —
דו האָסט מיר גאַרנישט געטאָן.

— נאָר וואָס, די האַנט טוט דיר וויי?

ער האָט נישט אַוועקגענומען זיינע אויגן פון דער מוטערס
פאַרדאגהטן פנים און האָט ביי איר געפונען טיפע קוואַלן פון
ערלעכקייט און צניעות וואָס פאַסט פאַר אַ צדקת. ער האָט זי
באַוואַנדערט בעת זי האָט אַריינגעלייגט דעם הילצערנעם לעפל
אין טאַפ און האָט מיט עפעס אַ וויינענדיקן אויסרוף געפרוּווט
אַטסקירן איר אומרו וואָס זי האָט געפילט, אַנטקעגן די צוויי צע-
שראַקענע, גרויסע אויגן פון איר זון, פלוצים האָט זי געזאָגט
מיט אַ שמייכל:

— וויסטו, ס'פעלט אויס ברויט אין שטוב, כוועל דיר
זייער ליב האָבן, אויב דו וועסט גיין ברענגען אַ ברויטל. אפשר
גלוסט זיך דיר נישט?

— יא, איך וועל גערן גיין.

אַז זי האָט אים דערלאַנגט דאָס געלט, האָט זי מיט שטוינונג
דערפילט, אַז דאָס יינגל האַלט אירע פינגער און גלעט זיי מיט
איבערפליסיקער ליבשאַפט. דערנאָך, נעמענדיק דאָס געלט, האָט

ער זיך געשטעלט אויף די שפיצן-פיס און צוגעטאן די ליפן
און דעם שפיץ-נאָז צו איר וויסער האַנט.
ער איז פלינק פאַרשוונדן, פון צערודערונג האָט ער צו-
זאַמענגעצויגן זיינע אַקסלען.

✱

די גאס איז געווען אזוי לעבעדיק און פריש, אַז ערני האָט
זיך געפרעגט, צי האָט זי נישט אין זיך אויך עפעס אַ שטיקל
נשמה, ערגעץ אונטער אירע עלאַסטישע, געפלאַסטערטע שטיינער,
וואָס בלאָזן זיך ווי באַקן. דער געדאַנק האָט אים פאַרשאַפט
תענוג: „און דאָס אַלץ, וויל איך ווייס איצט דעם סוד: קליין,
גאָר קליין, כּי, כּי, נאַכדעם, ווי ער האָט זיך באַצווונגען צו זיין
מער ערנסטער, איז ער אַרויס מיט שווערע און גדלותדיקע טריט-
און האָט צוגעשפּאַנט צו פרוי האַרטמאַנס בעקערין, אויף יענער
זייט הינדענבורג-פּלאַץ, וווּ יידן פון דער ריגענשטראַסע פּלעגן
איינקויפּן נאַכדעם, ווי הער קראַוס האָט אויך אַרויסגעהאַנגען
אין זיין שויפענצטער די אייגנארטיקע מעלדונג: „פאַר יידן און
הינט אַריינגאַנג פאַרבאַטן.“

— או ער איז אָנגעקומען אַ פּריילעכער אין ווינקל פון הינ-
דענבורג-פּלאַץ, איז דערשינען, הער מויטיע, אין געשטאַלט פון
אַ געשפענסט: דער אויבערשטער טייל-קערפּער אויף אַ קעסטל, ווי
אַ סקילפּטור אויף אַ פּאַסטומענט, ער איז פאַרויסגעגאַנגען מיטן
כוח פון זיינע פּויסטן, וואָס זייערע פינגער זענען געווען שטייף ווי
זוילן; זיין משונהדיקער שאַרבן האָט געגרייכט די הויך פון ערני.
אַ מעטאַל-העלם מיט אַ שפיץ, פאַרזעצט אינמיטן פון געשפּאַן,
האָט אים געדינט פאַר אַן עמער, זיינע מלבושים-טראַנטעס זענען
געווען באַקריינט מיט פּילפאַרביקע בענדער און מעדאַלן.

— האָט רחמנות אויף אַן אַרעמען העלד — האָט הער
מויטיע זיך אונטערגעזונגען און אַ דורכגעטריבענער מויל-גריי-
מאַס האָט מרמז געווען אויף אַ באַדייט, וואָס ער האָט נישט
באַוויזן אויסצודריקן אין זיין פּזמון.

פּלוצים איז אַ רעיון אויפגעגאַנגען אין ערניס מוח און ער
האָט זיך, אַן צערמאַניעט, אַוועקגעשטעלט אַנטקעגן דעם פאַר-
ביפּאַרנדיקן קריפל, האָט אים אָנגעקוקט מיט אַ טריבער מיגע.

אזוי האָט ער אָפּגעשאַצט זיין מיטלייד־אַנטײל אין אומגליק פון
הער מױטיע.

און ווען ער האָט דערפֿילט, אַז ער ווערט „קליין, גאַר קליין“
ביז אין־סוף, האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז דאָס קױטיקע פּרצוף
פון הער מױטיע ווערט אומגעהויער אָנגעבלאָזן. זײנע שוואַרצע
צײק־לעכער האָבן זיך דערנענטערט צו ערני. בלאַע קײלעכלעך
איז קעסטלעך פון רױטן פֿלייש זענען אַרױסגעשפרונגען פון
מױטיעס פּרצוף מיט אַ וױטיקלעכן, דאָפּלטן שפרונג. אין ערניס
אויגן־לעכער אַרײן, און פון זיי האָבן אַרױסגעטריפט צוויי רױטשקעלעך
פלאַמיק, רױט בלוט, אַז אַ פּחד האָט ממש פאַרהאַלטן דעם אַטעם.

— האָסט נאָכנישט געענדיקט מיך צו בודקן ?!

ערני איז צוריקגעשפרונגען. די קליינע בלאַע קײלעכלעך
האַבן אַרױסגעברענגט פון זיך שנאה; צווישן קורצע בליצן איז
געקומען אויסדרוק פון אומעט און קאַלטקײט. דאָס געפלעפטע
ײנגל האָט דערזען, אַז די פּױסט פון בעל־מום איז געווענדט
קעגן אים. ער האָט זיך נאָך מער צוריקגעצויגן און מיט
צער אים דערקלערט:

— כ״האַב עס נישט געטאָן בכװנה, הער מױטיע, כ״האַב אײך
נאָר געוואַלט ווײַזן... כ״האַב אײך נאָר געוואַלט זאָגן... אַז כ״האַב
אײך זײער ליב, הער מױטיע.

דער אינוואַליד האָט זיך גערוקט אין זיין קעסטל. זײן שלאָבע־
רײקער קאַפּ האָט זיך געבױגן פון אײך זײט אויף דער צווייטער
און לױף אַראָפּגענידערט צו דער ברוסט. דער אויסדרוק פון זײן
פנים האָט זיך געוואַקלט צווישן רוגן און איבערבעטן זיך. ערני
האַט געזען, אַז די נשמה פון מױטיע איז אַ מין לבנה, וואָס
שײנט יאושדיק אין הצות פון דער נאַכט.

פּלוצים, מיט אײך אײמפעט, איז דער מענטש אויסגעבראַכן
אין אַ גרויסן גרימצאַרן:

— דו וײסט, אײך האָב נאָך אַלץ מײנע פּױסטן...!

און ווען ערני האָט זיך מעשה־גב צוריקגעצויגן אין פּחד
מיטן באַנדאַזש אונטערן עלנבױגן, האָט די קאַליקע פּלוצים זיך
אַ דריי געטאָן אויף זײן קעסטל, פון פאַרויס הנאה געהאַט פון
זײן אויסגעקליבענעם וואָרט:

— „יידישע זרע“ — האָט ער אַרויסגעשליידערט תאוהדיק,

באַרימעריש, מיט אַ טאָן פון קאַטוילישער פאַראַכטונג.

ערני האָט שנעל אויסגעמיטן דאָס ווינקל פון הינדענבורג־פלאַץ און זיך אָנגעשפּאַרט נעבן אַ וואַנט, דאָס האַרץ האָט אים שטאַרק געקלאַפּט. געדוכט האָט זיך אים, אַז אויך זיינע פּיס, ביז די קני, טרייסלעך זיך מיטן ריטם פון אַ שניידנדיקער זעג. טראָץ דעם רשעותדיקן כאַראַקטער פון מויטיע, איז זייער שווער געווען. זיך נישט משער צו זיין, וווּ דער פּראַנצוזישער גראַנאַט האָט אים אַראַפּגעריסן די לענדן — אַט דער ריזיקער שראַם, וואָס האָט געטראָגן די גאַנצע משא פון קערפּער. וויאָזוי זענען מעגלעך אַזעלכע גרויסע ווונדן? אָבער דער הימל איז בלאַ ווי געוויינלעך, וועגענער באַוועגן זיך ביי די זייטן פון טראַטואַרן, דאָ און דאָרט איילן מענטשן מיט גאַנצע אברים און די פּאַנטאַנע פון הינדענבורג־פלאַץ איז באַדעקט פון אַ כמאַרע טויבן. איינצלנע זיצן אויף די ברעגן פון די טראַטואַרן און זיפן וואסער. און וואָס איז דען אייגנטלעך געשען:

ערני האָט געמורמלט אין דערשלאַגנדיקייט:

— אפשר האָב איך זיך צופיל איינגעקוקט אין אים. מען

דאַרף זיך באַציען צו צרות פון מענטשן, ווי מ'וואַלט זיי בכלל

נישט געפילט. יא, אַזוי דאַרף מען זיך באַציען.

אָבער נאָכדעם, ווי ער האָט זיך צוגעאייגנט אַט די נייע אַנטדעקונג, האָט ער מיט שטוינונג פעסטגעשטעלט, אַז אַנשטאַט צו בלייבן „גאַר קליין“, איז ער פּלוצים אויסגעוואַקסן אַזויפיל, אַז די גאַנצע וועלט גרייכט אפילו נישט זיין קנעכל און פון; אַט דער הויך האָבן זיך אַלע זאַכן דערווייטערט ביז גאַר. „ביז איך טאַקע מער נישט קיין צדיק“, האָט ער געזאָגט אין פחד.

5

און דאָס וואָס איז נאָך פאַרגעקומען אין משך פון דעם טאָג, ווען ערני איז געווען פאַרזונקען ווי אין אַ ווונדער־באָד אין דער וועלט פון נשמות, וואָס ער האָט פריער נישט געאַנט וועגן איר; די

פארשידענע דערשיינונגען, וואָס זיין האַרץ איז באַאיינדרוקט געוואָרן פון זיי, אַט דאָס כישוף־שליסעלע וואָס דער זיידע האָט פאַר אים אַנטפלעקט, צו עפענען דערמיט אַלע טויערן און דערגרייכן אַלע געשטאַלטן וואָס רינגלען אים אַרום; זיינע באַמינונגען צו באַנעמען מיטן זעלבן צער: הינער, קאַטשקעס, קעלבער, קי, קראַליקעס, שעפּסן, ים־פּיש אין טיך. עופות און בתוכם סאַלאַי־ווייען מיט אַלע גן־עוּן־פּייגל, וואָס זיין געהער האָט זיי דערקענט וואָס זענען טאַג־טעגלעך געשאַכטן געוואָרן צום עסן: זיין עלאַס־טיש וויגן זיך צווישן די קרישטאַלמעסיקע קליינלעכקייטן, דאָס פאַרערן זיין ווייניקייט און איר דערהויבן צו אַ פאַרנעפּלטן הויכ־פּונקט, און דאָס נישט געצוימטע ציען צו טונקעלע אָפּגרונטן פון גאווה; די שפע פון היימישע פּאַסירונגען, וואָס זענען אַנטשטאַנען פון זיין ווילן אויפצונעמען דאָס שלעכטע מיט זיינע אויגן, מיט זיינע אויערן, און זיין נישט דערקלערלעכער געברויך אַנצוטאַפּן דאָס ביזע מיט זיינע ליפּן און זיינע פינגער — די אַלע זאַכן, אויב מען וואָלט זיי דערציילט אין פרטים, וואָלטן זיי אויסגע־זען נאַריש, לייכטזיניק, דאָך וועלן מיר דערציילן, אַז אין אַ שיינעם נאַכמיטאַג האָט ערניס אויסטערלישקייט אַריבערגעשטיגן יזדער גרענעץ. ווערנדיק אָפּגעשטויסן פון אַלע, ווען אויך דער זיידע האָט אים געדראָט, האָט ערני געמאַכט אַ סטראַטעגישע ווענדונג אין דער ריכטונג פון זיין טאַטנס געוועלב, וועלכער האָט אים אויפגענומען מיט אָפענעם חשד:

— וואָס האָסטו דאָ בדעה צו טאָן — האָט ער געזאָגט מיט פאַרביטערונג — ווילסט זען צי איך בין נישט צופיל גאווהדיק?
פון משונהדיקער בהלה, האָט דאָס יינגל געכאַפט דעם גרויסן שניידער־מאַנעט און מיט געבויגענע פליצעס אַרומגעטומלט אין שטיבל, אַ שוואַרצער קנייטש צווישן די ברעמען און זיין מבולבל־דיק אויג, נישטערן אונטערן צושנייד־טיש, זוכנדיק עפעס אַ צויבער־שפּילקעלע, און אַז ער האָט מיטן מאַנעט דורכגענישטערט אַלע ברעטער פון דער פּאַדלאַגע, האָט ער אַוועקגעלייגט אַ גאַנצע סטערטע מיט שפּילקעלעך צו די פּיס פון זיין פּאַטער און זיך אַוועקגעשטעלט ביים פענצטער מיט אַן אויסגעשטרעקטער גאַמבע, מיט שטוינענדיקע אויגן, מאַכנדיק דעם אַנשטעל, אַז ער קוקט

זיך צו צו דער באַוועגונג אין גאס. אַ מאַדנע מידיקייט האָט זיך
 אים געלייגט שווער אויפן האַרץ. זיין פאַרבאַנדאָזשירטע האַנט
 האָט אָנגעהויבן אינעווייניק אַלץ שטאַרקער קלאַפן און פולסירן.
 וויאָזוי ער האָט זיך אַלץ נישט אָנגעשטרענגט נישט צו פאַרגיסן זיין
 טרערן, האָבן שוין געדאַנקען זיך געריסן צו זיינע שלעפּן און אים
 געשלאַגן ווי מיט בייטשן. אָבער יעדעסמאַל, ווען ער האָט געמיינט,
 אַז ער איז דערגאַנגען צו עפעס אַ פשוטן אמת, האָבן די מחשבות
 גאַלפּירט ווי צעבריקעטע פּערד, קעגנאיבער אַ צעפּנטן, שוואַרצן
 אַפּגרונט אין זיין מוח. אַ פאַרדאָגהטער, וואָס ער האָט גאַרנישט
 פאַרשטאַנען פון די געשעענישן פון טאָג, האָט דאָס גוטע מענטשע-
 לע בגניבה זיך איינגעקוקט אין דער געשטאַלט פון זיין פאַטער,
 אין זיין קיניגל-פנים און אין זיינע ליפּן וואָס האָבן ווי געזויגן
 אַ נאַרל. נישט בלויז, כדי צו אַנטדעקן בנימינס רצון, מיטצופילן
 אין זיין צער, נאָר פון פאַרנעפּלטן פאַרלאַנג, דאָרט איינצוטוילען
 זיין אייגענע בלאַנזשנדיקע נשמה, צו באַרויקן זיין אומדערקלער-
 לעכן צער, אין זיין גייעם באַוווסטזיין אַלס צדיק.

בנימין האָט געשפּירט, אַז זיין זון קוקט אויף אים און ער
 האָט דערויף רעאַגירט מיט אַ בליק, שטעכיקער פון אַ גאַנץ בינטל
 שפּילקעס, וואָס איז טיף אַריינגעדורנגען אין ערניס פאַרטערטע
 אויגן. דערנאָך האָט זיך אים אַ טיפּער זיפּף אַרויסגעריסן —
 אַ זיפּף פון פאַרווירף און צער, און ערני איז רויט געוואָרן ביז
 איבער די אויערן.

אַזוי איז פאַרגאַנגען אַ שעה-צייט. די סקריפּנדיקע טיר האָט
 אַריינגעבראַכט אַ קונה, אַ באַשיידענעם אַרבעטער, וואָס האָט גע-
 בעטן מ'זאַל אים פאַרלאַטן די הויזן. נאָך טויזנט העפלעכקייט
 מאַניערן, האָט בנימין אים געגעבן צו פאַרשטיין, אַז ער מוז
 די הויזן אויסטאָן. דער קונה האָט מסכים געווען, וויצלענדיק זיך
 האָט ער צוגעריקט זיינע האַריקע פּיס צום צושנייד-טיש.

נאָכן לייגן די לאַטע זענען דעם קונהס פּיס שווער אַריין אין
 די שיך. בנימין האָט געאיילט מיט אַ לעפל, ער האָט אים נישט
 גענומען. דער „אומגליקלעכער“ אַטעמט שווער, מאַטערט זיך,
 קלאַפט מיט די קנאַפּל אויף דער פּאַדלאַגע.

— סוף-כל-סוף — זאָגט אים בנימין — זייט איך באַנוץ

זיך מיט שיד-לעפל, וואלט שוין באדארפט זיין ביי מיר א גאנצע זאמלונג אבער גיי פארלאז זיך אויף פרויען. הער, ערני, אנטשטאט מיד צו באקוקן ווי א פארצעלאנען הינטל, נעם געלט און גיי קויף א שיד-לעפל. אבער גיב אכטונג, מאך נישט דיינע פוילע שטיק, ווייל די גאל וועט אונז אמאל פלאצן, וועסטו דאן בלייבן איינציק-אליין אויף דעם וועלט, גיי.

— באמיט זיך נישט, הער לוי — האט זיך דער ארבעטער אריינגעמישט — כ'האב שוין אריינגעקוועטשט איין פוס אין מיינע שמאטע-שיך, באלד וועל איך אויך דעם אנדערן אריינשטופן. — דאך, גיי — האט בנימין מיט א האסטיקער האנט-באוועגונג אים געוויזן די טיר — על-כל-פנים וועל איך זיך א ביסל בא-פרייען פון דיר.

ערני האט געפילט אין זיך עפעס א מאדנע פוסקייט. ער איז ארויס גאן ארויסצורעדן א ווארט און האט געפונען די רינג-שטראסע איינגעטונקען אין אוונט-דעמער: בלא, מיט א פאלעטן אפשיין אויף די דעכער און געלע ליכט-פאסן שוועבן ארום צווישן די הייזער. פונקען האבן זיך איינגעזאמלט אין ליכטקרענץ ארום די גאסן-לאמטערן און ארום די פענצטער-ראמען. איבער דעם פארביקן ליכט-טאנץ האט זיך געקרימלט א פאפיר-בלעטל אין ווינט, און איבער אים האט געשוועבט א מין פארקויטיקטע זיד: דער הימל.

צוקומענדיק צום שויפענצטער פון דער שפיטקראם, האט ער מיט הנאה באקוקט א קאנסערוון-שאכטל אויפן גרונט פון פאלמען-ביימער און טאנצנדיקע מאלפעס. אויפן שאכטל איז געווען אנגעשריבן דאס צויבער-ווארט: אַנאַנאַס.

ווי אין חלום, האט ערני געעפנט די טיר און דארט געטראפן דעם קרעמערס קליינע טעכטערל, א ניייעריק, דאר מיידעלע, וואס פלעגט אפט בלייבן אין קראם, אין די עלטערנס אפועזונהייט, וועלכע האבן ליב געהאט נעלם צו ווערן. ווען ער האט זיך דערמאנט, אז א שיד-לעפל קריגט מען ביים אייזנקרעמער, האט ער איבערגעבעטן: „אנטשולדיקט“ און דערווען, ווי דאס צעשראקענע מיידעלע באהאלט זיך הינטערן פארקויף-טיש. מיט א געפיל פון חרטה האט ער פארמאכט געלאסן די טיר.

די שפייז-קראם האט זיך געגרענעצט מיט הער לוי'ס געוועלעב, פלעגט מען אפטמאל אין די אונטן הערן דעם מיידלס איינגע-האלטענע געשרייען, אונטער די פויסטן פון קרעמער, איר פאטער, א גראָבהויטיקער פאַרשוין, וואָס האָט אין שכרות הנאה געהאַט פון אַט דער מוזיק; און געשרייען דינערע, מיט לענגערע הפסקות, ווען ס'האָט זי געשלאָגן די אויערן-עמפינדלעכע מוטער. פאַרן דער-ווייטערן זיך האָט ערני נאָך געוואָרפן אַ בליק אינעם שפייז-געוועלעב. דער מיידל-קאָפּ האָט אַרויסגעשטאַרצט פון אונטער דעם מאָר-מאַרענעם געוועלעב-טיש, ווי אַן איבערגעשניטענער פון האַלדז. דאָס קליינע מויל האָט אַרויסגעשטעלט אַ פעטע צונג, און באַ-מערקנדיק, אַז מען קוקט אויף איר, האָט זי אין בהלה אָנגעהויבן קייקלען מיט אירע שיקלדיקע אויגן, ווי די זשאַבעס פון זער „שלאָססע“.

— לאָמיר איר דערקלערן — זאָגט צו זיך ערני — כּוועל איר זאָגן אַלץ: דער שיד-לעפל, דאָס קאַנסערוון-שאַכטל, די טיר-קלאַמ-קע, זי וועט פאַרשטיין.

ער האָט ווידער געעפנט די טיר מיט דרך-אַרץ און איז מיט געמאַסטענע טריט אַריין אין קראָם, האַלטנדיק די באַנדאַ-זשירטע האַנט הינטערן רוקן.

— ס'איז גאַרנישט געווען, כּהאַב נאָר געוואַלט קויפֿן אַ שיד-לעפל.

— וואָס?

ער האָט דאָס מיידעלע אָנגעקוקט מיט צער, זי איז אים געווען נאָענט צו זיין נשמה. אַ צעשראַקענע איז זי כּסדר איבער-געשפּרינגען פון איין סחורה, צו דער צווייטער, פון אונטער אַ קעסטל אַרויף אויף דער לייטער, כּמעט ביז צום סופּיט. מיט איין בליץ פון אויג האָט ער זיך אויסגעמאַלן איר הויט, די צע-שניטענע אין פּאַסן פון קלעפּ, ער האָט ממש געפילט אירע ווייטיקן; אַ העכער קול, אַ שאַרפּער בליק און אפילו אַ טשוטער באַריר פון דער לופּט, קען איר פאַרשאַפֿן צער.

— ס'איז דריי מאָל גאַרנישט — האָט ער נאָכאַמאַל געזאָגט מיט איידלקייט — כּהאַב פשוט געוואַלט קויפֿן אַ שיד-לעפל. — מיר האָבן דאָס נישט — האָט זי אַנטשלאָסן געענטפּערט.

— איך ווייס עס — האָט ערני מילד געשמייכלט — טאַקע דערפאַר.

— גוט אַלץ.

— די שיד-לעפל זענען דאָך ביים אייזנקרעמער. — האָט ער צוגעגעבן.

ס'קאַן זיין, מיר האָבן נישט.

און זי האָט צו אים געווענדט אַ שלאָבעריקן שמייכל וואָס דער פּחד האָט אים אַזוי פאַרמינערט, און ערני איז אינגאַנצן מבולבל געוואָרן, און ער האָט אַרויסגעשטאַמלט:

— ס'איז פאַר אַ קונה, ער האָט געוואָלט אַ פאַר הויזן, האָב איך בכן געעפנט די טיר.

זיין קול האָט זיך זינגענדיק צעצויגן:

— איך שווער דיר — האָט ער געלאַכט מיט טרערן.

זיין ווילן איז געווען צו באַרויקן דאָס מיידעלע, האָט ער זי נאָך מער איבערגעשראַקן: „זי ווייסט גאַרנישט וועגן שיד-לעפל, קיינ-מאַל האָט זי וועגן דעם נישט געהערט רעדן“, זי איז ווידער אַרונטערגעלאָפן הינטערן פאַרקויף-טיש און אין שאַטן פון די קעסטלעך איז זי געוואָרן אַלץ קלענער און קלענער, צי האַלט זי מיך פאַר אַ משוגענעם? פאַר אַ פאַרברעכער? די אַלע פייני-לעכע השערות זענען אַדורכגעלאָפן דעם איידעלן מוח פון צדיק, וואָס האָט זיך צוריקגעצויגן.

צוריקציענדיק זיך, האָט ער נאָך געפרוווט איר אויפצוקלערן דעם צוועק פון אַ שיד-לעפל, אָבער כדי איר צו אילוסטרירן דאָס באַנוצן זיך מיט אים, האָט דאָס מלאכיל אַראָפּגעצויגן איינעם פון זיינע סאַנדאַלן און האָט פאַר די אויגן פון „קהל“ אַריינגעפירט אין אים צוויי פיינגער.

— אַט אַזוי — האָט ער אויסגעפירט — אַ שיד-לעפל, קיין שום אנדערע זאך.

דער אופן פון מיידלס רעאַגירן האָט אים ממש פאַרגליווערט. אַ צעטומלטע פון זיין אומגעוויינלעכער התנהגות, איז זי ביז אין דער העלפט איינגעזונקען אין אַ קעסטל צוקער און מיט די שפיצן פון אירע פיינגער האָט זי נערווען געקניפן אירע באַקן. מיט אַ סאַנדאַל אין אירן האַנט און דער באַנדאַוש אין זייער

צווייטער, איז ער צוגעגאנגען צום טיש-קאסטן מיט דער כוונה, אויפצוקלערן דער אומגליקלעכער, אז ער קלויבט זיך וואס שנעלער אָועקצוגיין. אָבער וואָס מער ער האָט זיך דערנענטערט צו דער קליינער דערשראָקענער בריאה, האָט זיך אים אויסגעוויזן, אז ער ווערט אַלץ גרעסער און גרעסער: זיינע הענט און פיס שפרייטן זיך אויס איבער אַלע פיר עקן פון דער קראַח און דער קאַפּ גרייכט דעם סופּיט.

— אַ ניין — האָט ער תּחנּוּמדיק געזאָגט — דאָס וואָס כ'האָב געוואָלט...

אין דעם מאָמענט האָט דאָס מיידעלע צוגעטאָן די הענט צו אירע באַקן, האָט אויפגעריסן דאָס מויל און יאָמערלעך זיך צעשריגן. פון דער הינטערשטער געוועלבי־טיר איז אַרויסגעקומען אַ שרעקלעך באַשעפעניש. צוויי רויטע פּלעקן האָבן אַרויסגעשפּראַצט נעבן איר מויל, צעיאַכמערטע ברעמען איבער אירע שלייפּן. די אויגן פאַרשפּרייטן אימה, אַ מענגע שלייפלעך און צענדליקער רויטע טעשלעך האָבן צעטיילט אירע האָר אין לאַקו, וואָס זענען שווער געפאַלן אויף איר פאַרשוויצטע באַקן, אָדער פאַרשמירטע מיט הויט־קרעם. זי איז באַימרויקט געוואָרן בעתן מאַכן די פאַרשענע־רונגס־טואַלעט, מיט איין צאַרנדיקן בליק האָט זי דורכגעזען די גאַנצע פאַרשטעלונג און האָט זיך געווענדט צו ערני, וואָס האָט אין טראַכטעניש געהאַלטן פאַרמאַכט די אויגן.

— וואָס האָסטו דאָ געטאָן — האָט זי געשריגן. פון איר באַהעלטעניש, הינטערן טיש־קאסטן, האָט דאָס מיי־דעלע לאַנג באַטראַכט דאָס קלאַגעדיקע פנים פון דעם קליינעם ייד, אָבער אומזיסט. זי האָט נאָר געזען, אז ער איז מוראדיק דערשראָקן. אויפהויבנדיק די אויגן צו איר צעצאַרנטער מאַמע, איז זי ווידער באַנומען געוואָרן פון באַרעכטיקטן פּחד, זי האָט אָנגע־הויבן שטאַרק צו וויינען.

— איך זע — איז די קרעמערקע אַרויס מיט האַרבע רייד, זי האָט אָנגעכאַפט ערנין פאַרן קאַרק און נצחונדיק געקוויטשעט: — שמוציקער קליינער בעל־עבירהניק! — מיט לייכטיקייט האָט זי אים אַרויסגעשמיסן אויף דער גאַס, ווי מען שמיסט אַרויס אַ קאַץ ביי איר קאַפּן־הויט.

ערני, זייענדיק פארונקען אין א וויטיקדיקן חלום, איז זיין איינציקע דאגה געווען נישט צו פארלירן דעם סאנדאל, וואס אנבעלאנגט אלע אנדערע זאכן, האט ער זיך פון איצט אן סומך געווען אויף די דערוואקסענע: ער האט זיך געפילט „קלענער“ ווי ווען-עס-איז אמאל.

פרייליך בלומענטאל האט זיך ארויסגעבויגן פון פענצטער אויפן ערשטן שטאק. אויפן טראטראר, אין ליכט־קרייז ארום לאַמ־טערן, האט אַ גרופע פרויען געווילדעוועט. איינע פון זיי, מיט לאַקן־שלייפלעך אין אַ געבלימטן באַדמאַנטל, האט געשטורעמט בין צום פלאַצן: — דער ייד, דער ייד, דער ייד... דאָס האָט די שפּיץ־קרעמערקע, מיט כוח אַרויסגעשליידערט עפעס אַ טויטע זאך אויפן טראַטראַר. פרייליך בלומענטאל האָט דערקענט אַ פאַר היימישע לאַקן. תמיד האָט זי זיך געהאַלטן פאַר אַ נישטיק ווייבל; דאָס מאַל איז אַוועק פון איר דער פּחד, זי איז אַרויס תיכף אויף דער גאַס און האָט מיט אירע שפּיציקע עלנבויגנס דורכגעשניטן מיט כוח די שרייענדיקע און בריוונדיקע כוואַליע.

אַז זי איז דערגאַנגען צו ערני, האָט זי גאַנץ ענערגיש מסלק געווען פון אים דער שפּיזקרעמערקעס הענט און האָט דאָס יינגל צוגעדריקט צו איר מאַגערער ברוסט. איר גאַנצער הילוך איז געווען יאושדיק און גלייכצייטיק אַנטשלאָסן. קיין שום פרוי האָט נישט געוואָגט זי צו פאַרהאַלטן בעת איר צוריקציען זיך. מיט אַ מינוט שפעטער האָט זיך באַוויזן מאַמע יהודית. די מענטשן האָבן איר אַפגעטרעטן דעם וועג. מחמת איר פאַרנעם האָט זי אַרויסגערופן דרד־ארץ, די ווייבער פּאָן ריגענשטראַסע פלעגן נישט שטענדיק זיין צוריקגעהאַלטן מיט זייערע צונגען. דער שמועס איז אַנגעגאַנגען וועגן דער פיזישער גרייס פון דער פעטער, וועגן איר כוח און גבורה, אָדער וועגן דער העזה פון דער שלאַנקער פרוי. די שפּיזקרעמערקע האָט זיך פאַרעכנט צווישן זיי סאַמע בעסטע שלעגעריןס פון דער גאַס. מאַמע יהודית האָט זיך אַוועקגעשטעלט ווי אַ רעטעניש, אָבער איר קערפערלעכע

פולקייט, איר מוראדיק־פארגליווערטער קוק, וואָס זי האָט צוגע־
שליידערט דער קרעמערקע, האָבן געשטאַרקט אירע אויסזיכטן
אויף נצחון.

דער קרייז האָט זיך ווידער פאַרמאַכט אַרום די צעשטורעמטע
צוויי קעגנער־נס.

— וואָס, וואָס, וואָס? — האָט יהודית געשריגן אין איר
קנאַפן דייטשישן לשון.

זי האָט פאַרלייגט גדלותדיק ביידע אַרעמס און געוואַרט.
— יעזוס מאַריאַ מיין זופּ איז אויפן פייער, מיינע דאַמען,
ס'בלייבט אויף היינט, אָדער אויף מאַרגן?
איינע האָט גאַנץ אַנטוישט אויסגערופן:
— וואָס ווילט איר, די כוחות זענען גלייכע.

די קרעמערקע האָט געציטערט פון קאַפּ ביז די פיס, אירע
אַקסלען האָבן זיך אַזש געשאַקלט. זי איז געווען פאַרכישופט פון
די צוויי נאַז־פליגלען פון דער גרויסער יידישער פרוי, וואָס האָבן
רעגלמעסיק געצאַפלט.

— הערט זיך צו — האָט יהודית געזאָגט מיט קאַלטקייט.
— מיין קליין מיידעלע — האָט די קרעמערקע געשטאַמלט
אין צעטומלונג. זי האָט זיך צוריקגעצויגען און פאַרמאַכט די
טיר פון איר געוועלב הינטער זיך. אָבער נאָך צען סעקונדן איז
זי ווידער אַרויסגעקומען אין אַ נייער צורה, האַלטנדיק איר טעכ־
טערל ביי דער האַנט.

— וואָס, וואָס, וואָס — האָט מאַמע יהודית איבערגעחזרט.
דאַסמאַל אין געוויסער אומזיכערקייט.

— נו זאָג, וואָס האָט ער דיר דאַרט געטאַן?

דער המון האָט זיך צוזאַמענגערוקט. דאַס מיידעלע איז דער־
שראַקן געוואָרן פון דעם פייערלעכן אַפּוואַרטן אויף איר תשובה, זי
האָט אַפגעזיפצט, געכאַפט דעם אַטעם — און געשוויגן.

— הינטעכע וואָס דו ביזט, דו זאָגסט, אָדער איך צעקלאַפּ
דיר די ביינער.

און קאַרטשנדיק זיך פון אומגעדולד, האָט זי אַראַפּגע־
לאָזט אַ פאַטש אויף דער מיידלס באַק. זי האָט צונויפגעלייגט

די הענט און אראפגעבויגן דעם קאפ אויף דער ברוסט אין דער
ווארטונג פון באקומען קלעפ.

— ער האט זיך מיט מיר דארטן געוויצלט.

— דערצייל, דערצייל, ווי אזוי איז די זאך געשען?

— איך קאן נישט.

— ס'איז געווען פּרעך, וואס?

— יא.

— ס'איז נישט מעגלעך — האט מאמע יהודית געטענהט

— ער איז נישט פארדארבן.

אבער אין איר רחמנותדיקן בליק, געווענדט צום דארן, וויי-
נענדיקן קרבן, האבן די וויבער בולט געזען איר אמתן געדאנק
און ווען זי האט זיך צוריקגעצויגן א פארטראכטע, א דערנידעריקטע,
פאהונקען אין עצבות, האט זי געפליסטערט:

ער איז פארט נישט אט אזוי פארדארבן...

זי האט געפונען ערנין אין קיך אין די ארעמס פון פרייליך
בלומענטאל. די אויספארשונג האט זיך געענדיקט מיט צוויי
פעטש אין די הענט פון דעם באשעפעניש. ער איז דאך אויך פון
איר בלוט און פלייש, און רופט איצט ביי איר ארויס ווידערווילן,
זי האט זיך אין אים נישט דערקענט.

ערני האט אָנגעשפּאַרט זיין קאָפּ אויף זיין מאַמעס אַקטל.
ר'איז געווען בלייך, זיינע אויגן, וואס האבן זיך פארלוירן אונטער
זיינע לאנגע שווארצע לאקן אויפן שטערן, זענען געווען האלב
צוגעמאכט. ער האט געשאקלט מיטן קאפ. אויף רעכטס און אויף
לינקס, דערנאך איז ער מיט זיין דערהויבענעם טריט געלאָסן
ארויסגעגאנגען פון קיך.

די טיר האט זיך פארמאכט. ביידע פרויען האבן אויפמערק-
זאם זיך איינגעהערט. און ווען זיי האבן געשטוינט, נישט אויפ-
געענדיק קיין שום טריט פון גרויסן צימער, האט זיך די טיר
געדרייט שטיל אויף אירע אקסן און ערניס קליינע פנימל האט
זיך אריינגעגליטשט דורך דער שפארע. זיין בליק האט גע-
פירט צו דער מאמע, די צוויי אויגן זיינע ווי צוויי סאזשעלקעס
מיט שווארץ, בלישטשנדיקן וואסער. פלוצים זענען זיך די צוויי

סאזשעלקעס צעשוואמען און ס'איז נישט געבליבן נאָר אַ שמאַל
ײַנגל-פּנים, וואָס זיינע באַקן וואָשן זיך אין טרערן.

— איך גיי אויף אייביק אוועק — האָט ער געזאָגט מיט אַן
איינגעהאַלטענער שטים.

— טאַקע אַזוי, פאַרשווינד — האָט מאַמע יהודית געחזקט
— פונדעסטוועגן, גיב אַכטונג זאָלט נישט פאַרפעלן די שעה פון
מאַלצייט.

דער קאַפּ איז ווידער געלם געוואָרן, די טיר האָט זיך פאַר-
מאַכט, דאָסמאַל לחלוטין.

— שוור מיינע, דאָס קינד האָט נישט קיין האַרץ — האָט
מאַמע יהודית אָפּגעפּסקנט.

— דאָך — האָט בלומענטאַל נאַכגעטראַכט — ער איז דאָך
אַזוי חנוודיק.

6

אַז ערני איז אַריבער די ״שלאָססע״-בריק האָט ער זיך אָנ-
געשלאָגן אין אַ שטיין, ר'האַט אויסגעשפּרייט די הענט, פאַרמאַכט
די אויגן און דערפּילט, אַז זיין קערפּער ליגט ביי דער זייט פון
וועג, אין גראַז. ס'האַט זיך אים אויסגעדוכט, אַז די נאַכט אינ-
דרויסן און דער חושך אין אים, זענען איינס און דאָסזעלבע. ליגנדיק
אויפן בויד, האָט ער צעעפנט זיין מויל און געלאָזט פריי גיין
זיינע לעצטע טרערן, ווייל ס'איז אים געווען קלאָר, אַז קיינמאַל וועט
זיך אים נישט צוריקקערן זיין גייסט. אַזוי וועט אויך קיינמאַל
נישט אויפהערן דאָס באַוועגן זיך פון הימל און ערד, און אומזיסט
פרוון זיינע אויסגעשפּרייטע הענט ווי זעגל-רודערער, די באַוועגונג
אַ ביסל צו מעסיקן, ער לויפט צו גיך, אפשר גייט ער שטאַרבן.
— נה, ערני, איז גוט אַזוי? איצט איז דיר גוט? — האָט ער
געזאָגט צו זיך.

איך זיין גומען האָט ער געפילט אַ פייכט געברום. דערנאָך

זענען די ווערטער אַרויס פון זיין מויל, גרינגע און רונדיקע, דורכזיכטיקע ווי בלעזלעך און זענען אַוועקגעפלוין צו דער לבנה און האָבן נישט דערוועקט אין אים נאָר אַ געפיל פון פאַרבליענד־טער איבעראַשונג.

ער האָט קאַנצענטרירט זיין גאַנצע אויפּמערקזאַמקייט און גע־פרוּווט אָן אַנדערן נוסח:

— העפּ, ערני — האָט ער געמורמלט מיט הנאה. און באַלד האָט זיך דער מענטש, וועמען ער האָט גערופן, אים געזענפערט מיט העפלעכער באַגריסונג: יא, וואָס איז דין פאַרלאַנג?

ער האָט זיך אָנגעלענט אויף זיינע עלנבויגנס, געקניט, אַוועק־געזעצט זיך און אויפּגעהויבן די קני, אַרומגענומען זיי מיט ביידע הענט. דאָס אַלץ איז געמאַכט געוואָרן, ווי ס'וואַלטן צוויי יינגלעך געפלאַפלט אין זיין קאַפּ, אָדער ווי צוויי ווייבער ביי אַ גלעיל טיי. ער האָט ווידער געטראַכט: — העפּ, ערני, אָבער אַ דריטער ערני האָט זיך געיאָוועט, שפּרינגט אויף איין פינגער און אַלץ איז, ווי אין נעפל.

פון ווייט איז געקומען אַ ווינט און האָט שטורמיש געשמיסן איבער די ביימער־שפיצן, ווי מיט אַ וואַיענדיקער בייטש. אויף דער ערד האָבן זיך געוואַלגערט טויטע בלעטער פון אַרט צו אַרט, פון יענער זייט גראָזן האָבן גערוישט די וואַסערן פון דער „שלאַססע־אַזשערע און געפאַטשט דאָס קליינע שטיינבריקל. דער ווינט האָט זיך גיך באַרויקט און דאָס פעלד איז ווידער געוואָרן שטיל. די לבנה איז געשטאַנען אַן אומבאַוועגלעכע. אויף דער גאַנצער לענג פון וועג, האָבן זיך געזען קליינע ליכט־פּונקטן, וואָס האָבן מיט זיך נישט פאַרגעשטעלט קיין שום סכנה, אַדרבא, זיי האָבן שעמעוודיק צוגעוואַנקען אויפן ראַנד פון האַריזאָנט, ווי זיי וואַלטן געשעפטשעט: דאָס איז געווען שטילנשטאַט..

אַזאַ נמאסדיק יינגל.

מאַמע יהודיתנס פנים איז ענלעך צום פנים פון אַן אַלטער קאַץ. אירע פינגער געבויגן ווי פּאָדקאָוועס, און איר מוראדי־קער קערפער אַ ביסל גענייגט אויף פאַרויס ווי זי וואַלט זיך געגרייט צו אַ שפרונג.

ערני שטיקט זיך אין טרערן. זיין רוקן געווענדט צו דער שטאָט
הויבט ער אָן פאַמעלעך גיין. נאָך יאָרן וועט ער נאָך
צוריקקומען קיין שטילנשטאָט. ער וועט וויסן אַ מענגע מיט ווערן
טער און די גאַנצע וועלט וועט וועלן הערן דעם צדיק רעדן. מאַמע
יהודיתנס האַרץ וועט זיך עפענען מיט וואַרעמקייט. ס'וועט דאָרט
זיין דאָס געלע טישטעך און די גרויסע מנורה מיט די זיבן רערן,
און דערנאָך איז ער געווען דאָ...

לויט דער צייט, וואָס ער איז שוין אַפגעגאַנגען, האָט ערני
שוין באַדאַרפט זיין נישט ווייט פון אַ גרויסער שטאָט. די גרינע
תבואה, וואָס ער האָט געקייט צוליב הונגער, איז אים געבליבן
שטעקן אין האַלדז. ווען דער שווייס האָט אָנגעהויבן אַראַפּ-
טריפן אויף זיין רוקן, האָט ער זיין קראַנקע האַנט אַריינגערוקט
אין אַפענעם העמדל. אָבער נישט געקוקט דערויף וואָס דער
דורשט איז מיט יעדער רגע געשטיגן, האָט דער קליינער פליט
עקשנותדיק זיך צוריקגעהאַלטן פון גיין איבער די דערפער, וואָס
זענען פיל געווען מיט הינט, און קיין שום זאך איז נישט אַזוי
פיינלעך ווי דאָס הינטישע בילן ביינאַכט, און זיי צילן דאָך צו
אים...

דערווייל האָט אים דער דורשט געדריקט ווי אַ קאַשמאַר
און דאָס יינגל האָט זיך, מעטערווייז, אַריינגעשליכט, אין אַ פערמע-
הויף, וווּ ער איז אָן שטערונג צוגעקומען צו דער טרינק-קאַריטע
פאַר בהמות. פון אַ לאַנגער רער האָט געפלאָסן אַ דינער וואַסער-
שטראָם. ערני האָט זיך צוגעבויגן צו דער קאַריטע און צוגע-
טראָגן זיין צונג צום וואַסער-שטראָם.

— נישט אַזוי טרינקט מען, לאַז צו, איך וועל דיר ווייזן.

אַ יינגל אין זיין עלטער, איז ביים לבנה-שיין געשטאַנען אין
הויף, אין טיראַלישע הימלעך, אַ באַרוועסער, זיין פנים איז גע-
ווען האַלב-צוגעדעקט מיט אַ גרויסן קאַשקעט, וואָס האָט אים
געגרייכט ביז איבער די אויערן, אָבער זיין האַלב איינגעבויגענע
פאַזיציע, האָט אויסגעדריקט פרידלעכע כוונות. ער איז שטיל
געבליבן קעגנאיבער דעם פאַרשטיינערטן ערני, און האָט אים גע-
וויזן וויאָזוי מען טרינקט פון דער פולער זשמעניע.

— איך טרינק שטענדיק פון א גלאז — האָט ערני געזאָגט, ווישנדיק זיך דאָס מויל.

דאָס יינגל האָט פון אונטערן היטל אים ערנסט געענטפערט: כ׳האָב פאַרשטאַנען וואָס דו האָסט געזאָגט.

ער איז בכלל נישט נתפעל געוואָרן פון די משונהדיקע „אָוואַנ-טורעס“ פון אַנטלאַפּענעם. פון אַנהויב האָט זיך דער שמועס געפירט ווי צווישן גלייכע, אָבער ביסלעכווייז האָט ערני דער-פילט זיין כוח. ער האָט באלד תופס געווען, וויאָזוי יענער איז זיך נוהג מיט די הינט פון דער פערמע.

— וואָרט אַ ביסל — האָט דאָס קאַשקעט-יינגל אויסגערופן — ווילסט עפעס זען?

ער האָט מכלומרשט געהאַלטן אַ שטעקן און געמאַכט דעם אַנשטעל, אז ער קעמפט מיט דעם אַנגרייפנדיקן הונט, מיט איין קלאַפּ האָט ער געצווונגען דעם הונט ער זאָל זיך שטעלן אויף זיינע פּאָדערשטע לאַפּעס, און באלד איז ער אַרײַנגעלאָפּן אין באלויב-טענעם בנין, און איז פון דאָרט נאָך אַ ווײַלע צוריקגעקומען מיט פולע הענט מיט מײַערה, אַ לעבל שוואַרץ ברויט און אַ צווייגל מיט ניסן.

ער האָט זיך עטוואָס געקווענקלט און אַרויסגעצויגן פון קע-שענע אַ פאַרושאַווערט מעסערל.

— טאַמער וועט דיך אַמאַל באַפאַלן אַ וואָלף. ערני האָט געלאַכט.

וואָס דאַרף מען צו דעם טאָן? — אַ וואָלף איז דאָס אייגענע, ווי אַ לעמפּערט.

ער האָט אַ וואָרף געטאָן זיין לייבל אויפן פּאָדערשטן אַרעם — פאַר די קאַפיטעס, ווי ער האָט געגעבן צו פאַרשטיין — און האָט פונסניי אַנגעהויבן אַ מין קריגערישן טאַנץ, וווּ דאָס מעסערל האָט איצט פאַרנומען דאָס אָרט פון שטעקן.

און כאַטש דער „וואָלף“ האָט אים נישט געשראַקן, האָט ערני זיך צוגעקוקט מיט אינטערעס צו דעם נאַטירלעכן שפּרינגען פון דעם פויערן-יינגלס באַרוועסע פּיס אויף די שטיינער, וואָס האָבן געבלישטשעט אין לבנה-שיין.

דאָס יינגל האָט אים אַרויסבאַגלייט ביזן סוף פון דאַרף. ביים

הילצערנעם צלם האָט ער פאַרלאַנגזאַמערט זיינע טריט און גע-
מורמלט שעמעוודיק:

— איצט מוז איך צוריקגיין, צוליב די אַלטע לייט, האָסט
פאַרשטאַנען?

— האָסט זיך אויפגעפירט זייער שיין — האָט ערני געזאָגט.
דאָס יינגל איז געוואָרן טרויעריק:

— אויך איך וועל אַמאָל פונדאַנען אַוועקגיין.
דער דאַשעק פון קאַשקעט האָט זיך נאָך מער אַראָפּגערוקט.
מ'האַט דיך אינדערהיים נישט ליבן — האָט אים ערני גע-
פרעגט מיט רחמנות.

— דו ווייסט דאָך, ווי זיי זענען, אַלע האָבן איין פנים.
און האָט טרויעריק צוגעגעבן:
— זיי ווייסן נאָך נישט...

דאָס יינגל האָט אויפגעהויבן די האַנט און מיט אומעט אייני-
געבויגן די פינגער, אַלס צייכן פון אַפשיד. ערני האָט נאָכגע-
מאַכט די זעלבע באַוועגונג, אויפוויפל די פאַרלייגטע הענט מיט
שפייז האָבן דאָס דערלויבט, די צערמאַניע איז געווען רירני-
דיק, אויגנבליקלעך האָבן די יינגלעך געווענדט זייערע רוקנס
איינער קעגן צווייטן. ערני האָט אַוועקגעשפאַנט אַ הונדערט מעטער,
דאָס פויערן יינגל איז באַלד בעלם געוואָרן, און דאָס דאַרף איז
אינגאַנצן פאַרזונקען אין חשכות פון דער נאַכט.

מ'האַט מער נישט געזען, אָ דאָ איז פאַראַן אַ מענטשלעכעני-
ישוב. אפילו דאָס פעלד האָט זיך אויפגעלעזן אין האַריוואַנט,
די ביימער זענען פאַרשווימען אין דער מילדער לופט. ערני האָט
געפילט, אָ ער געפינט זיך אין אַ מרחק פון אַ סך קילאַמעטערס
פון שטילנשאַט.

אַ שכנותדיק פעלד פון קאַניטשינע האָט אים אויפגענומען
אין זיין ערשטער וואַלער-נאַכט. אָ ער האָט זיך סוף-סוף דאָ
אויסגעקליבן זיין געלעגער, האָט זיך אין רעש אַ מיק צעזשומעט
אָרום זיין אַיער און לסוף זיך אַראָפּגעלאָזט און גערוט אויף אַ
מאַרגאַריטקע, נעבן זיינע פיס. פלוצים האָט זיך אַ לבנה-שטראַל
צעשיינט אָרום דער מאַרגאַריטקע און האָט אויפגעדעקט אַ קליינע

פליג אין געלן צענטר פון דער בלום. ערני האָט איינגעהאַלטן זיין אַטעם, זיך אַראָפּגעבויגן און אָנגענומען, אַז ס'איז אַ יונגע פליג פון ווייבלעכן מין, דאָס האָט ער תּופּס געווען לויט דעם דינעם שניט פון קערפּער, לויט די סאַמע איידלסטע פעדעם פון די פליגל און לויט דער באַזונדערער הנוודיקייט ביים רייבן אירע לאַפקעלעך, איינע אין דער אַנדערער, ווי זי וואַלט התלהבותדיק געטאַנצט אויף איין אָרט, כּמעט אָן באַוועגונג.

די פליג האָט זיך נישט געאַיילט, נאָר מיט אַ בכבודיקן, מיושבדיקן טריט איז זי זיך געקראַכן איבער די בלעטעלעך פון דער בלום.

ערני האָט געשפּירט עפעס אַ לייכט שטעכעניש ביים האַרץ, אַ וואַלקנדל איז אַדורך פאַר זיינע אויגן און די מיידל־פליג איז זיך תּמיומתידיק אַרויפגעקראַכן אויף זיין האַנט־פלאַך, וואָס ער האָט גיך פאַרמאַכט.

— אַט איז זי דאָ, איך האָב זי — האָט ער געזאָגט מיט אַ ביסל געוויסנסביסן.

דאָס זשומען פון די פליגל האָט צוגעצויגן זיין אויפּמערקזאַמקייט; משוּגע ווילד האָט עס געשטאַכן זיין שפּיץ־פינגער ווי מיט אַ שאַרפע נאָדל. ער האָט געפּילט די צאַפּלענישן פון דעם קליינעם שטיקעלעך לעבן. צוויי בלויע פּונקעלעך אויף די פליגל האָבן גע־פּינקלט אין לבנה־שיין, ווען ער האָט דערנענטערט דאָס תּכשיטל צו די אויגן, איז ער נתפּעל געוואָרן פון פּינקטלעכן געבוי פון אירע שפּיר־הערנדלעך, וואָס ער האָט איצט געזען צום ערשטן מאַל. אַט די דינינקע צווייגלעך האָבן געווירקט לויט אָן אינער־לעכער וויבראַציע. ערני האָט אויפּגעציטערט פון צער. ס'האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז די שפּיר־הערנדלעך שלאָגן די לופּט, פון גרויס פּחד. ער האָט זיך געפרעגט מיט, זאָרג, צי דאָס געפּיל וואָס באַוועגט אירע פליגעלעך צווישן זיינע פינגער, איז אַזוי חשוב ווי דאָס געפּיל פון דער שפּיץ־קרעמערקעס סעכטערל. אין דעם מאַמענט האָט אַ טייל פון זיין וועזן אַריינגעשוועבט מיט חכמה אין דער פליג און ער האָט פאַרשטאַנען, אַז אַט די קליינע בריאה, זאָל זי אפּילו קלענער ווערן ביז אַן סוף, וועט דאָך איר פּחד־געפּיל פאַרן טויט קלענער נישט זיין. ער האָט געעפּנט

זיינע פינגער ווי א פעכער און א סעקונדע זיך צוגעקוקט צום אויפפלי פון דער פליג. אינעם פלי איז געווען עפעס פון ערני לוי. עפעס פון קרעמערס טעכטערל און עפעס אזוינס. ווער ווייסט וואָס. — אַ מיידל־פליג. זי האָט נישט פאַרלוירן קיין צייט. באלד איז זי פאַרשוונדן — האָט ער צו זיך געזאָגט מיט הנאה. ער האָט אָבער באַדויערט, וואָס זי איז מער נישט מיט אים. ערשט איצט האָט ער דערפילט, ווי איינזאַם ער איז אינמיטן פעלד. ערני האָט זיך אַראָפּגעבויגן אויף די קני צו דער ערד און איינגעאַטעמט די ריחות פון דעם אַרום. נאָכדעם האָט ער זיך געלייגט אויפן רוקן און שטאַרק צוגעדריקט די פאַרמאַכטע אויגן לעפלעך. ביז צום ווייטאַן די שוואַרצאַפלען, כדי איינצושלאָפּן וואָס פריער און זיך אַרויסרייסן פון די פּחדים, וואָס האָבן אַלץ ענגער אַרומגענומען זיין נשמה. אָבער אַ מאָדנע זאָך, ס'האָט אויס־געזען, אַז די שוואַרצאַפלען טיילן זיך בכלל נישט אָפּ פון דער לבנה, נישט פון די שטערן, נישט פון וועג און דעם נאַענטן קאַרנפעלד. און אויך נישט פון דער דופטיקער קאַניטשינע, נישט פון דער זי־פליג און נישט פון די קליינע ווינט־כוואַליעס וואָס פלאַטערן איבער זיינע באַקן.

זיינע אויגן־לעפלעך, וואָס זענען געוואָרן צוויי דינע און דורכזיכטיקע פאַרהענגלעך, האָבן נישט אַנטהאַלטן נאָר דעם ליידיקן חלל. דאָס יינגל, אַ דערשראַקענער, האָט אויסגערופּן אַ פאַרצויגע־נעם, לאַנגען רוף אין די מרחקים: ערני לעצעע־ווי, ערני לעצעע־ווי. אָבער קיין שום אָפּקלאַנג אין זיין שאַרבן, די פּוסטקייט איז פאַרבליבן טונקל, ווי דער הימל. דאָס מויל האָט געשעפּטשעט גיך: — ערני, ערני.

ער האָט געוואַרט אַ וויילע און דערנאָך פּלוצים דערפילט, ווי ער שפּאַנט אויף אַ וועג פון שטאַרקער ליכטיקייט, און בעת זיינע אברים רוען אין דער קאַניטשינע, גייט אין אים אויף אַ ווייניג דערלעך פשוטער געדאַנק: ווייל אַלע האָבן אים פאַרשטויסן, וועט ער זיין דער צדיק פון די פליגן. אַ שפיץ פון אַ קאַניטשינע־בלעטל האָט אַנגערירט ליבלעך זיין נאָז. די ערד איז איצט גע־וואָרן אַנגענעמער. באלד האָבן זיך זיינע נאָזלעכער צעשפּאַנט פון הנאה און האָבן איינגעאַטעמט די נאַכט. ווען די נאַכט איז אים

אַריינגעדרונגען אין זיין ברוסט. האָט ער מיט דערליכטערונג
איבערגעחזרט:

— יאָ, דער צדיק פון די פליגן.

און ער איז איינגעשלאָפן.

✱

— העי, יאָט איינער, צי ביזטו טויט?

ערני האָט דערזען פאַר זיין נאָז אַ געלן האַלצשיך, דערנאָך
זענען דערשינען אַ פאַר גרויע הויזן און אַ שוואַרצער קאָפּעלוש,
אַ רונדיק קופּער־רויט פּרצוף ווי אַן עפל. אינעם קול איז גאָר־
נישט געווען קיין דראַענדיקס.

מיט אַ לייכטן שלעפּ האָט דער פּויער אויפּגעהויבן ערנין און
אים אַוועקגעשטעלט אינמיטן דער קאַניטשינע. ער האָט אים
אַנגעקוקט, שווער אָפּגעטעמט און אויסגעשאַסן מיט אַ הילכיק
געלעכטער. אַז ערני האָט אויפּגעציטערט. האָט דער פּויער איבער־
געריסן מיטן געלעכטער און געזאָגט:

— זעסט אים ווי אַ פּיש, וואָס איז געפאַנגען געוואָרן

ביים עק.

ער האָט איינגעבויגן די קני, זיך אַוועקגעלייגט אויפּן רוקן
און זיך צעכיכאַטשעט קעגנאיבער דעם הימל, האַלטנדיק זיך ביי
די באַקעס פון לאַכן.

— וואָס פאַר אַ פּיש — האָט ערני געפּרעגט, אַ פאַראינ־

טערעסירטער.

— וואָס זאָגסטו?

— וואָס פאַר אַ פּיש?

די גריין־בלאָע אויגן האָבן אַרומגעהילט ערני מיט חשד.

— זאָגשע מיר, וואָס טוטסטו דאָ?

אין אַ מרחק פון צען מעטער האָט געוואַרט אַ געשפּאַן פון

צוויי פּערד. דער פּויער האָט נאָכגעפּאַלגט ערניס בליק.

— דאָס געהערט מיר — האָט ער געזאָגט מיט וויכקיט.

— איך פאַר אין שטאַט אַריין, דו וועסט במחילה מיטפּאַרן מיט מיר.

דו מאַכסט דעם רושם, אַז ביזט געקומען אויף די קני, זיי זענען

אָפּגעטעסעט ווי מיט אַ הובל. און דיך אַרעם... צי האָט נישט

דיין משפחה דיר גוט אריינגעשמיסן? ארעמער, ביזט אודאי
א סך ארומגעלאפן.

ערני האט געשאקלט מיטן קאפ און געשמייכלט:

— ניין מיין הער, נישט דאס איז עס.

— נאָר צוליב וואָס דען? האָסטו נישט אָפּגעטאָן עפעס אַ מיאוס

שטיקל אַרבעט? געלט געגנבעט, אַ טייערע כלי צעבראַכן?

— ניין, — האָט ערני געלאַכט.

איך בין מסופק, צי דו האָסט געוואָלט זען די נאַטור־לאַנד־

שאַפט, זאָג מיר נאָר, שוין לאַנג וואָס דו ביזט אַנטלאָפּן?

— נעכטן ביינאַכט — האָט דאָס יינגל נאַכגעטראַכט און גע־

ענטפערט.

דער פויער איז נישט געווען דעצידירט, ער האָט געגלעט

ערניס געלאַקטע קעפל.

— ווייסטו, מיין פריינט, שווער מיט דיר, קאָנסט מיר אפשר

זאָגן, ווהיין דו דאַרפסט?

עפעס האָט זיך גערייט אין ערני. דעם פויערס האַנט ליגט אויף

זיין קאָפּ, זיין באַרג פלייש שפרייט אויף אים אויס זיין שאַטן.

— דאָך, זעסטו אויס צו זיין נישט קיין שלעכטער בחור —

האָט דער פויער גוטמוטיק געזאָגט.

— שטי...לענ...שטאַט — האָט דער פליט געשטאַמלט.

אין דעם מאַמענט האָט ער באַגריפּן דעם פאַרנעם פון זיין

שולד, ער האָט זיך באַגאַסן מיט טרערן.

★

דער וואָגן איז געפאַרן לעבעדיק. ערני אין זיין רייכער

פאַנטאַזיע, האָט אויפגענומען די אַפּוועקסלונג אין די ענדערונגען

אין דער לאַנדשאַפט. ווען זיינע אויגן זענען מיד געוואָרן איז ער

ווידער צוריקגעקומען צום פייערלעכן געלויף פון די צוויי אַקער־

פערד, צו זייערע גריועס, וואָס האָבן געפלאַטערט אין ווייסע

כּוואַליעס אויף זייערע העלדזער, אַרויף און אַראָפּ, אָן סוף.

— נישט ווייל מיינע אַרבעשוויטן זענען שווער צום שלעפּן

— האָט דער פויער געזאָגט — אָבער איך שפּאַן די פערד

צוזאַמען, ווייל זיי האָבן דאָס ליב, ווייל זיי צעשיידן זיך נישט

גערן. אפשר וועסטו עסן מיינעם אז עפל? זוי געפעלט דיר עפעס
מיין עפל? סאמעט, אמת? העי, וואס פאר פיינע גרינסן איך פירן
היינט אויפן מארק.

פון צייט-צו-צייט האט דער פויער געצייכנט מיט זיין בייטש
פאנטאסטישע פיגורן אויף די פערדישע הינטערטיילן, און אז א
שמיץ איז טיילמאל נישט געראטן, האט ער צוגעקנאקט מיט דער
צונג אויפן גומען צום טאקט. די ברייטע, מאלערישע לאנדשאפט
האט געצויגן ערניס אויפמערקזאמקייט, מער זוי אלץ. אומזיסט
האט ער געזוכט אויף די האַריוואַנט, עפעס אַ שפאַר פון די זע-
אונגען אין דער פאַרגאַנגענער נאַכט, מיטן אויפכאַפן זיך אין קאַ-
ניטשינע-פעלד, זענען פאַרשווונדן די אַלע אויסטערלישע פאַר-
לויפענישן פון נעכטן. דער הימל, די ביימער און דער וועג, ביז צום
קלענסטן גרעזל, אַלע האָבן זיך אויסגעזוכט צו זיין קלענער, אַרעמער,
לגבי דער העלער ליכטיקייט פון טאָג. די דערפער, וואָס ער
איז איצט פאַרביי געפאַרן, האָבן מיט גאַרנישט דערמאַנט די מאַ-
סיווע שאַטנס אונטער דער לבנה, די הייזער האָבן איצט רויטלעכע
דעכער, וווּ מען קאַן ציילן יעדע דאַכעווקע.

— אויב אזוי — זאָגט דער פויער — ביזטו הייסט עס לויט
א זון פון דער ריגענשטראַסע?

ערני האט אומעטיק צוגעשאקלט מיטן קאַפּ.

— איך בין דווקא נישט מקפיד — האט דער פויער ממשיך
געווען — איבעראל זענען דא גוטע און שלעכטע מענטשן... אָבער
מען מוז מודה זיין, אז ס'איז עפעס אַ מאַדנע זאַך... מנע... אויך
מיינע פריינט...

ער האט געכאַפט אַ בליק אויף זיין פאַסאָזשיר און האָט סתם,
אזוי זיך, אַ זאָג געטאַן, אַוועקדרייענדיק, אַ ביסעלע פאַרשעמט,
זיין פּרצוף:

— איך מעג מיר האָבן מיינע ספּקות, ווייל אַזעלכע קליינע
און שוואַרצע קעפלעך וואַקסן נישט אין אונזער לאַנד.

— אויף ערניס ליפן האט געברענט אַ פּראַגע, זשמורענדיק
זיינע ברעמען, האט ער געוואַגט צו פּרעגן, מיט דרך-ארץ, מיט
א ניואַנס פון העפלעכע באַדויערן:

— זענט איר קעגן אונז?

דעם פויערס קינביינער האָבן זיך געביטן פון קופער־רויט אויף בלאָ. פון זיין מויל איז אַרויס אַ געהירושעריי און זיין מגושמדיקער גוף האָט אַזוי אויפגעציטערט אויפן געזעס, אַז ס'איז געווען אַ מורא, אַז ער וועט אַרויספאלן פון וואָגן.

— כאַ, כאַ, וואָס פאַר אַ שטיק הינטערחלק.

דער צונאַמען „שטיק הינטערחלק“ האָט ערנין זייער געערגערט ער האָט באַשלאָסן נישט צו לייגן קיין אַכט דערויף, און זיך טיף אַראָפּגערוקט צום דנאָ פון וואָגן, געבנדיק אַ פייף, ווי נישט אים מיינט מען. אָבער אַ מינוט שפעטער, האָט דעם פויערס רעכטע האַנט אַרויסגעלאָזט די לייצן און זיך צו אים דערנענטערט ווי אַ בלינדער און האַריקער פויגל און אים גוטמוטיק געגלעט איבערן קאַפּ. אינעם פויערס קול האָט זיך געהערט: אַ טאָן פון חוזק:

— האָב נישט קיין מורא, שטיק הינטערחלק, לוי, אָדער נישט לוי, אין פּינף מינוט אַרום קומען מיר אָן. און וואָס טראַכסטו אייגנטלעך, כּוועל דיך אַראָפּוואַרפן? אַזוי שלעכט בין איך נאָכ־נישט. כּיבין עפעס דאָרט אַ כּיטרע־שלעכטס, אַזאָ איינער וועט קיינמאַל נישט זיין קיין לייטישער יאַט.

מער האָט ער נישט געעפנט דאָס מויל, ביז צו דער ריגענ־שטראַסע. די פּערד האָבן געסאַפעט און אַריינגעצויגן לופט פאַר לויס געוועלב, און ערני האָט תּיכף אַ פאַרוונדערטער דערזען, אַז דאָס קליינע שווי־פענצטער איז פאַרביטן געוואָרן מיט שלעכט געהובלטע ברעטער. אָבער ער האָט אפילו נישט געהאַט קיין צייט עפעס צו באַמערקן: דער פויער האָט אים אָנגעכאַפט פאַרן אַקסל און נישט רירנדיק זיך פון געפעלצטן־געזעס, האָט ער אים מיט אַ שטאַרקער האַנט אויפגעהויבן און אים פלינגן אַראָפּגעלאָזט ביים ראַנד פון טראַטואַר, ער האָט אים צוגעוואָרפן אַ פּריילעכן: „אָדיע, שטיק הינטערחלק“, און מיט אַ קנאַק פון בייטש האָט ער אונט־טערגעטריבן זיין געשפּאַן, ווי ער וואַלט מורא געהאַט זיך צו פאַרווימען אין דער מחיצה פון די לויס.

✱

פאַריקע נאַכט, בעתן נאַכטמאַל, ווען מאַמע יהודית האָט באַ־מערקט ערניס ליידיקן פּלאַץ, האָט זי אונטער די אויגן, אַרויסגעטראָגן קעגן אים איר פּסק־דין, צוויי שעה שפעטער האָט זי אים

באפרייט פון יעדער שולד און געשליידערט שווערע באשולדיקונגען
קעגן דער גאנצער וועלט.

באלד האט זי ארויפגעווארפן אויף זיך איר יואלענע פאטשיליע
און אנגעהויבן וואנדערן איבער די שטילנשטאטער גאסן, פרעגנ-
דיק זיך אויף אים ביי יידן און נישט-יידן. נאכן איבערצייגן זיך,
אז דאס מלאכיל געפינט זיך נישט אין שטאט, האט זי זיך גע-
נומען דורכנישטערן די ארומיקע פעלדער. דריי טעג שפעטער
האט מען זי געפונען אין א ווייטער פויערישער פערמע, א קראנקע,
א בארוועסע און אין א צעריסן קלייד.

מרדכי פון זיין זייט, האט פארבראכט די גאנצע נאכט אויף
א שטול. אין די באגינען-שעהן, האט א שטיין צעבראכן די שויב
פון שוי-פענצטער. דאס האט די שפייז-קרעמערקע אויף אזא אופן
פרייגעלאזט די ווילדע ראסן-שנאה פון איר מאן, מרדכי
האט באלד צונויפגעקליבן עטלעכע ברעטער, אלס א שוך
קעגן גנבים. טיף אפגעזיפצט, אנגעצונדן דעם נאפטלאגן און
געווארט ביו דאס טאגליכט וועט אריינשיינען פון צווישן די ברע-
טער-שפאלטן. פארוואס איז דא נישטא קיין געטא — האט ער
געחלומט אין געהיים. אגב, צוליב טויונט טעמים, וואס איינער
פון זיי איז גענוג געווען, און דאס איז געלט, זענען די ברעטער
צוגעקלאפט צום געוועלב-פענצטער, א גרענעץ פאר די דייטשן
און א סימבאלישער ארעסט פאר דער משפחה לוי.

הערנדיק דעם רעש פון וואגן, האט ער זיך ארויסגעכאפט
אינדרויסן, די פערד האבן זיך דערווייטערט אין גאלאפ, אבער
אויפן טראטואר איז געשטאנען א פארחלומט ווונדערקינד, די
הענט באלייגט מיט מייערן, דער באנדאזש פארבלוטיקט, פאר-
שמוציקט פון ערד און גראז, וואלגערט זיך נעבן זיינע פיס. ער
האט נישט גערירט מיט קיין אבר, ביו דער אלטער האט אויסגע-
שפרייט איבער אים זיין צעקאכטן גוף, ווי ער וואלט מורא געהאט,
אז ער וועט ווייטער פארשווונדן ווערן פון זיינע אויגן.

— רעד נישט, האב נישט קיין מורא — האט מרדכי גע-
שטאמלט — דו פארשטייסט מיך? ס'איז גארנישט געשען, הודו לך
כי טוב, ווי א גוטער גאט דאס איז — האט ער מיט התלהבות
איבערגעזארט, צודריקנדיק דאס יינגעלע צו זיך.

ערני האָט אָפּגעהיטן זיין אויבנאויפיקע רון. ווען ער האָט שוין געקאָנט אָפּטעמען, האָט ער נייגעריק געפרעגט:

— פאַרוואָס איז די שויב פון האַלץ?

דעם מיליכיקערס דריי־רעדליק וועגעלע איז נאַרוואָס אַרויס־געקראַכן ווי אַ וואַרעם פּון עק הינדענבורג־פּלאַץ. די רייגענשטראַך־סע איז נאָך געשטאַנען אַ ליידיקע אין פרימאַרגן־נעפל. מרדכי האָט זיך אַראָפּגעבויגן צום טראַטואַר און מיט דער באַק געמאַסטן די היץ פון יינגלס שטערן. דערנאָך אים מכבד געווען מיט אַ האַרציקן בליק און האָט אים מיט פאַרויכטיקייט איבערגעגעבן אַלץ וואָס האָט פאַסירט זינט נעכטן אָונט.

— דו פאַרשטייסט — האָט ער ליבלעך געזאָגט — ווען דו וואַלסט געווען אַן אמתער צדיק, וואַלטן זיך די אַלע זאַכן נישט אַזוי אָפּגעשפּילט.

— איך פאַרשטיי אַלצדינג — האָט ערני געזאָגט.
— נו איצט, באַדאַרפסטו צוריק ווערן וואָס דו ביזט געווען פריער — האָט געזאָגט דער זידע מיט געוויסער חניפה — מען דאַרף אַלץ טאָן, ווי פריער.

די טונקעלע גרויסע אויגן האָבן נאַכדענקט און אָנגעפּילט זיך מיט טרערן.

— פאַרוואָס וויינסטו?

— ווייל איך האַלט, אַז איך וועל שטענדיק האָבן נאָר צער, אפילו אַז כּוועל נישט זיין קיין צדיק.

— שמע ישראל.

צוציענדיק דאָס יינגעלע צו זיך שויס, האָט מרדכי זיך אויפ־געשטעלט, אין זיין גאַנצער הויד, זיין קאַפּ באַלויכטן פון דער זון איז געווען פאַרוונקען אין מחשבות.

— רבונו של עולם — די הימלען און אירע הויכקייטן, די ערד און אירע טיפענישן, און דאָס האַרץ פון קינדער — זענען נישט צום אויספאַרשן.

הער קרעמער און פריילין אילזע

1

נאך צוויי און דרייסיק יאר דינסט, האט די פערזענלעכקייט פון לערער קרעמער באקומען דעם חותם פון געזעצטקייט. אויף זיין געזיכט א פארטראכטקייט, א כאראקטעריסטשע פאר דעמא-קראטישע שול-טוערס. זיין הויכער וווקס, א געשלאלט טון א פרא-פעסאר. יעדע באוועגונג זיינע, שפרודלדיק און דערהויבן. געווען אין אים א מין ערנסטע, כמעט סודותדיקע האַרמאָניע. דאָס קאַנטיקע פנים זיינס האָט זיך אַרויסגעהויבן פון קאַלנער, ווי אַ משונהדיקע בלוז פון אַ בלומענטאַפּ — מעשה פראָפעסאָר. זיין שמיכל האָט געגעבן די מעגלעכקייט פון פאַרשידענע אויסטייטש-ניואַנסן: אַ האַלבער שמיכל, א פערטל שמיכל, אַן אַכטל שמיכל אד"גל. אין צייט-אַפּשניט פון שטילשטאַנד אין שולע האָט ער בדרך-כלל געהאַט אַ פאַרזיכטיקן האַלב-שמיכל, אַ קלוגן, עפעס-וואָס צווישן דער גליקעליקייט פון לעבן און דער האַרבקייט פון פליכט.

אין אַנהייב פון זיין לערערשער קאַריערע, האָבן זיינע חברים געפונען אין אים נאַטירלעכע גוטמוטיקייט, אָבער פאַרעלטערטע פעדאָגאָגישע מעטאָדן. דער געשעצטער דירעקטאָר, האָט זיך נישט צוריקגעהאַלטן פון צו זאָגן אים אויף אַ זיצונג פון פראָ-פעסאָרן-ראַט:

— בויגט איך נישט צופיל אַריבער צו אייערע תלמידים, דאָס איז די פאַסיקסטע פאַזיציע צו כאַפן מיט פיס אויפן הינטן. ווערנדיק פורפור-רויט, האָט דער יונגער לערער געטראַכט אַ האַלבע מינוט און נעענטפערט מיט חשיבות:

— טראץ דער לגמרי נישט העפלעכער פאָרם, מוז אין מודה זיין, אז די באַמערקונג פון הערן שולדירעקטאָר ווייט מיר אויס צו זיין באַרעכטיקט.

נישט געקוקט דערויף, וואָס ער האָט פון דעמאָלט אָן גע- טראָגן מיט זיך אַ שטעקעלע, האָט ער פאָרט אין געהיים ווייטער געגלויבט אין דער ריינקייט פון דער קינדהייט, וואָס ער האָט געשטעלט אין קעגנזאץ צו דער נישט-שלימותדיקייט פון דער מענטשהייט.

— דאָס קינד — פלעגט ער זאָגן צו זיין פריינט, הער האַרטונג — שטאַמט טאַקע פון מענטש, ממש ווי דער מענטש שטאַמט פון דער מאַלפע.

ער האָט געהאַלטן, אז די שול-אינסטרוקציעס צו לערנען פאָ- עזיע, וואָס דאַרפן פאַרפליכטן אַלע מענטשן, אַנטהאַלטן אין זיך אַ באשטענדיקן טאַרמאַז קעגן באַרבאַריזם. פון דעם שטאַנד- פונקט, האָבן די דייטשע ראַמאַנטישע דיכטער, געבילדעט — אין זיינע אויגן — דאָס סאַמע דערהויבנסטע פון גייסטיקן אידע- אַל, און באַזונדערס שילער, וואָס יעדער פערז פון זיינע-לידער שפּיגלט אָפּ די דערקענונג פון דער קולטור. דער טאַג, ווען אַלע איינוווינער פון ערדקיילעך וועלן קענען זיינע לידער, וועט זיין אַ יום-טוב, מען וועט דאַן נישט לייגן קיין אַכט אויף קיין פאָ- ליטיק, נישט אויף קיין געלט און נישט אויף קיין פרויען פון שלעכטע געווינהייטן. אין יענעם געבענטשטן טאַג, האָט הער קרעמער געחלומט, וועט די קינדהייט נישט זיין מער קיין מינד- דערהייט אויף דער וועלט. אַלע דערוואַקסענע וועלן זיין ווי קינדער, אַלע קינדער וועלן זיין אמתדיקע מענטשן א. א. וו.

אַט די רעפלעקסן האָבן אים אָנגערעגט גרינגזושעצן פאַלי- טישע אַקטואַליען אַזוי ווייט, אז ער האָט נישט געדענקט צי דייטשלאַנד איז אַ רעפּובליק, אָדער זי איז נאָך דאָס קעניגרייך פון דער האָהענצאָלערן-דינאַסטיע. ער האָט געקענט עטלעכע מינים רע- זשימען וואָס קיין איינער פון זיי איז נישט באַווירקט געוואָרן פון שילערס טיפע לערן. אַלע חילוקי-דעות וועגן רעזשים זענען נישט מער געווען ווי אַ ווערטער-געפעכט: רעפּובליק, קייסערטום, ביז אַן סוף. קיינמאַל איז אים נישט געקומען אויפן געדאַנק, זיך

אריינצומישן. ער איז געווען איבערצייגט, אז אלע ווערטער וועלן
אמאל ענטווערט ווערן לגבי דער פאעזיע.

זיכער האט ער אויך געהאט זיינע ליבעס־מעשהלעך, ווי יעדער
אנדערער. און ער געדענקט זיי מיט בושה, ווי זיינע ווונדן,
באקומענע אין דער מלחמה, דווקא אין אונטערשטן טייל
פון בויד.

— מיין טייערע הילדעגראד — פלעגט ער זאגן און רויט
ווערן — איך פארזיכער דיר, אז דאס מאכט מיך נישט אומפעיק
חתונה צו האבן. און אט איז דער באווייז.

און אזויווי די יארן האבן מיט זיך מיטגעבראכט אויך צייטס־
ציניזם, האט הער קרעמער זיך געפרעגט, צי וואלט נישט כדאי
געווען צו געבן זיין כלה א מער איבערצייגנדיקן באווייז, ווי דעם
לעכערלעכן דאקטאר־שיין. די באצונגען צווישן זיי האבן זיך נישט
פארשטארקט. הער קרעמער איז געווארן אומגעדולדיק דערפון, וואס
דאס יונגע מיידל באטראכט זיין שוואכקייט: „טיילווייז, מיין טייערער
חתן, טיילווייז“, ווי א רעזולטאט פון א זינדיקער טאט. מיט דער
הילף פון „איזערנעם קרייץ“ האט ער געקאנט פארענדיקן די
מלחמה אויף דער שטול פון א שול־דירעקטאר. אבער דער אנדענק
פון א צווייטן קרייץ, וואס ער האט געטראגן אויף זיין געזעס, האט
צו זיין אומגליק, אפגעקילט זיין פאטריאטישע התלהבות. מען
האט אים חושד געווען אין דעפעטיוזם. און אט די „ווייכקייט“
לגבי זיין דייטשמעריזם, האט לסוף איבערצייגט דאס פרייליך, אז
זיין גאנצער יחוס איז גאר קיין יחוס נישט. ווי אן „אשת־חיל“ האט
זי חתונה געהאט מיט א העלד, אן אייגנטימער פון איין פוס,
אבער מיט א קאמפלעט־גאנצן פאטריאטיזם.

אזוי האבן זיך, מיט דער צייט, זיינע מלחמה־זכרונות אינטיים
צונגיפגעגאסן מיט זיינע ליבעס־זכרונות. זיין הויכע מיינונג וועגן
ליבע, איז צעשטערט געווארן אין אַנבליק פון זיין צעשעדיקטן
געזעס. און ס'האט זיך אים אויסגעוויזן, אז די זעלבע מכה האט
אים געשלאגן — אזוי אין הארץ, ווי אין לינקען געשלעכט־דריזן.

★

דער פאשיום — האט ער ביים אנהייב געמיינט — איז ווי

א קרעטשמע אין דער גאס און אין דער רעגירונג. טראצדעם וואס אלע ליגן אין די בירקעלערן, אדער אין די תפילות, וועט דאך דאס אלטע, דערוואקסענע דייטשלאנד צוריקקערן אירע זין צום גוטן.

די אלע ערשטע מעשים האָט ער אויפגענומען מיט פילאָ-זאָפיע, מיט חכמה און מיט דרך-אריק, לויט אלע אָפשאַצונגען פון אַן אלטן הומאניסט. דער דעקרעט וועגן קערפערלעכע שטראַף האָט ביי אים געוועקט געלעכטער, ער האָט אָבער געזען, אַז זיינע פאַלקס-גענאַסן ווענדן אַן דעם דעקרעט אויפן רוקן פון יידישע קינדער, האָט זיך אויף זיין שטערן באַוווּזן אַ בולטער קנייטש — דאָס אונטערצונדן די סיבאַגאַגע האָט געמאַכט דאָס איבעריקע.

די דאָזיקע אונטערצינדונג האָט זיך צעפלאַקערט שפעט אין אָונט. ס'זענען מער נישט געבליבן ווי אָפגעסמאַליעטע, שוואַרצע ווענט. די חרוב־געוואָרענע גרויסע שול האָט גערויכערט צוויי טעג איבער די היזער פון שטילנשטאַט. פון זיין זעקסטן שטאַק איבערן הויף, האָט הער קרעמער געזען, ווי אַ לאַנגע בעלקע צווישן ציגל און פאַרשאַטענע חורבות, שטרעקט זיך אויס קעגנאיר בער אַ קריסטלעך פּראָנט-הויז, ווי אַ האַנט וואָס באַשולדיקט. צום גליק, זענען די יידן, זינט דעם אַריינרייסן זיך פון די ברוינע העמדער, זעלטן זיך צוזאַמענגעקומען אין זייער שול, דעריבער איז דאָסמאַל געווען נאָר איין קרבן, אַ פרומער ייד, וואָס איז געקומען דאָווענען און איז פאַרברענט געוואָרן. אָבער אַ גאַנצע וואָך האָבן זיך שכנים געקלאָגט אויף אַ דינעם ריה, וואָס גייט אויף פון די חורבות און זיי מיינען, אַז דאָס איז דער ריה פון אַלטן ייד, וואָס איז אויפגעגאַנגען מיטן רויך צו די שטילע הימל לען פון שטילנשטאַט.

אַט דער טויט-וויירוויך האָט נישט געשמעקט הער קרעמערס נאָזלעכער. זיין חבר און פריינט, הער האַרטונג, וואָס האָט מיט אים כסדר אַרומגערעדט דאָס קאַפיטל יידן, האָט ער באַמערקט, איז פול מיט וווט און פייערדיקער שנאה. יענער האָט גע-מאַכט דעם אַנשטעל, אַז ער פאַרשטייט גאַרנישט. אָבער זייער פריינטשאַפט איז איבערגעריסן געוואָרן. און אַרויסגייענדיק פון די קלאַסן-צמערן, האָט אַ פּופצן-מעטערדיקע דיסטאַנס זיי צע-

שייך אויפן וועג מיט וועלכן זיי זענען, זינט דעם ערשטן אקטאָ-
בער 1919. אינדערפרי און אין אַוונט, געגאַנגען צוזאַמען.
דער מעכאַניזם, וואָס האָט שפּעטער אַוועקגעשיקט אונזער
איידעלן הומאַניסט אין קאַנצענטראַציע-לאַגער, האָט נאַכנישט פּונ-
קציאַנירט. און ווען דאָס ראַד פּון טויט האָט זיך אַנגעהויבן
צו דרייען, איז זיין אָנהייב-באַוועגונג געווען אַזאַ לאַנגזאַמע, אַז
הער קרעמער האָט זי בכלל נישט געשפּירט.

אין שולע האָבן זיך געציילט פּופּצן „ידישע געסט“, ווי מען
האָט זיך איצט נוהג געווען זיי אַנצורופן, און אַז ענלעכע צאָל
פּון „פּימפּן“ — פּיאַנערן פּון דער הילטעריסטישער יוגנט. אָבער
לויט דער נייער ווענדונג פּון מענטשלעכן-גייסט, ווען די לעצטע
האַבן געעפּנט אַן אַנגריף קעגן דעם יידישן-קרייז, אין הויף נעבן
דעם קאַשטן-בוים, האָבן זיך אַ סך „אַפּאָליטישע“ אַנגעשלאָסן צו
די היטלערי-ינגלעך, אין דער קליינער, פּריילעכער מלחמה.
אַז די קייט פּון יידישע קינדער איז דורכגעריסן געוואָרן,
זענען די קריגסגעפּאַנגענע אַריינגעשלעפט געוואָרן אינמיטן הויף
אַריין, וווּ מ'האָט פּון זיי געחזקט — פאַר די אויגן פּון די גלייכ-
גילטיקע לערערס.

אַט די רוימישע שפּילן האָבן געוועקט מחשבות ביים לערער
קרעמער, אָבער צוליבן חשש פּון ציען אויף זיך דעם צאָרן פּון
דער מאַכט, האָט ער זיך באַגנוגנט מיטן גיין הונדערט טריט
לענגאויס דער וואַנט, אַנטקעגן דעם קאַשטן-בוים פּון די יידישע
קינדער. צייטנווייז, אַז ער האָט זיך נישט געקאַנט פאַרשטאַפּן
די אויערן, איז ער אַריין אין לערער-קאַבינעט און זיך דאָרט,
אויפּן קול, גוט אויסגעשניצט די נאָז. יעדעס מאָל, ווען עס האָט
אים געשטיקט אַ געוויין, האָט ער פעסט אַריינגעבלאַזן אין זיין
נאָזטיכל, אַז די נאָז איז געווען רויט פּון ווייטיק. דער מאַנעוור
זיינער איז אָבער נישט געבליבן אומבאַמערקט.

אין אַ געוויסן טאָג, אינמיטן דער גרויסער פּויער, האָט זיך
ערני לוי פּלוצים צוגעשלייכט צו די פּיס פּון לערער קרעמער.

ס'האבן אים נאכגעיאגט צוויי פיםפפן. האנס שלימאן האט ארויפ-
געלייגט א קני אויף די נירן פון יידישן יינגל, וואס איז געלעגן
אויסגעשפרייט אויף דער ערד, זיינע הענט האבן געבלוטקט און
זיינע אויגן זענען געווען פארמאכט. נאכדעם האט האנס אנגע-
כאפט ערנין פאר די האר און אויסגעדרייט זיין דאר פנים אנט-
קעגן דעם הימל, אין א פאזע פון א בעטנדיקן ייד.
— אט האסטו, האסט נישט געוואלט שפילן?

האנס שלימאנס מויל איז געווען ברייט צעעפנט, זיינע ציין
האבן געבלישטשעט. ער איז געווען אינגאנצן גלייכגילטיק לגבי
דער אנוועזנהייט פון לערער קרעמער, וואס האט פון צעטומלונג
ארויפגעלייגט א האנט אויף זיין פליכעוואטן קאפ און שווער
אפגעזיפט, מורמלענדיק צווישן זיינע גרויסע געלע ציין.
— קוקט און זעט קינדער.

און פלוצים האט ער אנגעכאפט דעם פיםפף ביים קאלנער
און אים אוועקגעשלידערט ווייט פון זיך.
ביים אנבליק פון דעם לעסטערנדיקן פאל, זענען אלע אין
הויף געבליבן שטיין ווי פארגליווערט.

הער קרעמער האט גענומען גיין מיט א נאכשלעפנדיקן און
פארמאטערטן טריט, שטעלנדיק אומגעלומפערט זיינע פיס, ווי אן
אלטע שקאפע, וואס באטראכט צוערשט גוט איר ערשטע פאד-
קאווע, אידער זי שטעלט אראפ די צווייטע, אבער אז ער איז
צוגעקומען צו דער אויסערלעכער וואנט, האט ער דערפילט הינ-
טער זיך א לייכט טרעטן; דאס יידישע יינגל איז אים נאכגעגאנגען,
מיט פארלייגטע הענט און רויט-צעפלאמטן פנים, זוכנדיק שוין
אונטער דעם לערערס פליגל, וואס טוט מען? הער קרעמער האט
שלוס געמאכט מיט דער לאגע, און ביים סוף פון דער גרויסער
פויע זענען שוין צוויי יינגלעך און א מיידעלע, מיט דרך-ארץ
געשפאנט הינטער אים, א זייער קאמפראמיטירנדיקע סוויטע,
צומארגנס זענען זיי שוין געווען פופצן, און נאך דריי טעג, האט
זיך אויך מארקוס ראזנבערג, דער גרויסער מארקוס, דער לעצט-
טער באשיצער פון דער יידישער מחנה, געשטעלט אונטער דער
פאן פון לערער קרעמער, האלטנדיק א שטאלענע ליניע אונטערן
ארעם. אלץ איז פארלוירן.

דעמזעלבן טאג, ווען הער קרעמער איז דערשינען אין זיין קלאס, האָט געפלאַטערט אַ ברייטער אויפשריפט, מיט קינדישן כתב געשריבן איבערן גאנצן שוואַרצן טאוול:

— טרייבט אַרויס דעם יידן־פריינט!

ער איז צוגעגאַנגען צום שוואַרצן טאוול, האָט אַ נעם געטאָן די קרייד־שמאַטע, זיך מיישב געווען און זי צוריק געלייגט אין קעסטל. אַ וויילע איז ער געבליבן אויסגעדרייט מיט דער פלייצע צו די קינדער. ווען ער האָט ווידער געווענדט זיין פנים אַנט־קעגן די פּערציק בליק, איז עס דאָ געווען אַנגעצויגן און קאַלט, פּלוצים איז ער צוגעגאַנגען פּיערלעך צו דער קאַטעדראַ, גע־שטיצט און געשיצט פון די צוויי און דרייסיק יאָר טאַג־טעג־לעכער און בכבודיקער אַרבעט, שטייף די קינבאַקן און די פאַר־צווייפלטע נאָזערעס, ווי ביי אַן אַלט פּערה פון אַ ברייטשקע (וואָס די דישלעס און די פּרעכטיק פאַרוואַרפּענע דעק אויף זיין רוקן, גיבן אים אַ געוויסע אילוזיע פון כוח), און ווען ס'איז אַנטשטאַנען אין קלאַס אַ מהומה, האָט דער לערער פאַרלייגט זיין שטעקעלע צווישן צוויי פינגער, האָט עס אויפגעהויבן עלאַסטיש אין דער הויך, לייכט באַרירנדיק דאָס אויער, און זיין פנים האָט אַגע־היטן דעם אויסדרוק פון העכסטער קאַלטבלוטיקייט. אַ טויט־שטילקייט האָט באַהערשט די קלאַס.

— זייער גוט — האָט ער געזאָגט מיט אַ ביטערן שמייכל

— און אויף צו פאַרענדיקן דעם היינטיקן טאַג, גיב איך אייך אויף...

ער האָט צוגעלייגט די האַנט צו די ברילן, כדי זיי אַ ביסל אַפּצושטויבן. אונטער דעם מעטאַלענעם רעמל האָבן געפּינטלט זיינע גרויסע, בלויע אויגן.

— אַ קליינעם, שיינעם דיקטאַט — האָט ער ממשיך געווען. — נעמט אַיערע פּעדערס און העפטן, איך דו, פּריילין לויכנער, הערט אַיפּמערקזאַם, איך הויב אָן: איינס, צוויי, דריי, ווי זיט, קאַמאָ איז דאָס געזאַנג פון מיינע מלאכים, קאַמאָ.

די תּלמידים זיצן איבערגעבויגן איבער דער דיקטאַט־איבונג, אין דער ערשטער שורה האָט ער באַמערקט דאָס פנים פון דער אויסגעצייכנטער שילערין, אילזע ברוקנער, אירע גרינע אויגן

אפלען האָבן זיך געווענדט צו דער קאטעדרע, יעדעס מאל, ווען ער האָט אָנגעהויבן אַ נייעם זאָך. וואָס אמבעלאַנגט ערני לוי, האָט ער מער נישט געזען ווי זיינס אַ לאַק און אַ שפיץ-נאָי. אַ פאַרטוענעם אין רעיונות.

די אַלע קעפּ ווענען פול מיט לעבן — האָט געטראַכט דער אַלטער — אָבער „עפעס אַ מורא דריקט אויף די פיר קליינע יידישע קעפּ“.

און ווען ער האָט פאַרגליכן דעם גורל פון די פיר, מיטן גורל פון די רעשט שילערס, האָט הער קרעמער פלוצים דער-פילט, אַז אַ מאַנסטער-חיה, אַ מין אַכטפּיסיק ים-באַשעפעניש, האָט זיך דאָ אַריינגעריסן, וואָס פּרעסט אַלעמען אין קלאַס.

איז אַוונט, נאָכן לעצטן דורכפאַל, האָט זיך דעם לערער קרע-מער פאַרוואַלט מאַכן אַ פרוּוו מיט די צוויי אויסדערוויילטע שי-לערס פון דעם לערניאַר: ערני לוי, דער ערשטן שילער פון דייטשע לימודים און אילזע ברוקנער, די ערשטע אין זינגען. מיט עפעס אַ לערערשן אויסרייד, האָט ער זיי פאַרבעטן צו זיך אויף אַ טייל „מאַרגן דאַנערשטיק, דריי נאַכמיטאַג פינקטלעך“, האָט ער זיי דערקלערט, כדי צו צוגעבן, מיט קינסטלעכער פע-דאַנטישקייט, אַן אַפיציעלן כאַראַקטער דער איינלאַדונג.

— פאַרגעסט נישט — האָט ער זיך מיט זיי געזעגנט — פינקטלעך אַ זייגער דריי.

און צו זיי אַהינגעבליקט מיט אַ לייכטן שמייכל, כדי צו פאַרייניקן גאַסטגעבערישע גוטמוטיקייט, מיט לערערישער דיס-טאַנס.

אַז די צוויי תלמידים האָבן זיך דערווייטערט, האָט הער קרע-מער פלוצים אַנטדעקט, אַז זיי, די צוויי שילערס, פאַרמאַכן דעם קריז פון זיינע פריינטשאַפט-באַציונגען. אַ מינוט שפעטער האָט אים דער געדאַנק וועגן מאַרגנדיקן טאַג באַגייסטערט: פון שטענ-דיק אַן האָט ער זיינע תלמידים געקענט נאָר פּונווייטנס, אַפּגע-טיילט פון זיי דורך דער מחיצה, צווישן לערער און תלמידים.

אָבער ער וועט נישט קאָנען שטאַרבן, אָז ער וועט זיי נישט זען פון דער נאַענטער רעדן מיט זיי, לאַכן צו זיי, ווי זיי וואַלטן געווען פון זיי בלוט און פלייש. ער האָט זיי ביידע געזען, דיזעלבע דינע פיס און לאַנגן האַלדז, מיט דעמזעלכן צאַרטן און קליינעם קערפער־געבוי. דורכן אָפּענעם פענצטער, האָט ער דערזען דעם הימל־בלאַ, ווי אַ גוטע בשורה. דער שפיץ פון קאַשטן־בוים אין הויף האָט געגרייכט צום פענצטער, איז ער צוגעגאַנגען און אָפּ־געריסן אַ בלעטל, וואָס האָט געשיינט אויף זיין האַנט, מיט גרינער פּרישקייט. ער האָט זיך אַרויסגעבויגן און אויפגענומען די ווּנדערלעכע דערשיינונג פון קאַשטן־בוים, מיט זיינע טויזנט־טער רוישנדיקע בלעטער אין ווינט, ווי ווילד צעשוּיבערטע האָר. ער איז געווען מבולבל, די אַלע זאַכן געפונען זיך אין אים; דער הימל, די ערד, די ביימער, די קינדער. ער האָט ווי פונסניי אַנטדעקט די וועלט און געפילט זיך גליקלעך.

2

דאָס הויז פון לערער קרעמער איז נישט געווען קיין אַזיל פאַר פּאַעזיע. ס'איז געווען ענלעך צו אַלע אַלטע בנינים, אין שכנות פון דער אַלטער סינאַגאָגע, וואָס מאַמע יהודית פלעגט וועגן זיי זאָגן מיט ביטול: „מען זעט באַלד, אָז דאָרטן ווּזינען בעסערע מענטשן“.

אָבער די דירה האָט זיך געפונען אויפן זעקסטן שטאַק, וואָס האָט געוועקט ערניס דמיון; (קיין מענטש אין דער ריגענשטראַסע האָט נישט געווינט אַזוי הויך) פאַר ערני האָבן די הויכע שטאַקן באַדייט דערהויבונג פון דער נשמה. זיין הנאה איז נאָך געשטיגן צוליבן פּלאַטפאָרם אויפן פינפטן שטאַק, וואָס האָט געהאַט אַ שמאַלן, ספּיראַלן טרעפּן־אַרויפגאַנג. פינצטער און פאַרגילדט מיט עפעס אַ שטויב פון מיסטעריעזע פּאַסירונגען, ווי די טרעפּ וואָס האָבן געפירט צום דאָך־בוידעם פון די לויס. דער געדאַנק, וואָס

הער קרעמער האָט זיך איינגעארדנט זיין דירה אויף אַ פּאַציאַטע, האָט צוגעגעבן דער דירה אַ סך פּון פּאַעזיע. בעתן אַנקלינגען אין דער טיר, איז אים אויפגעשווומען אויפן געדאַנק אילזע ברוקנער. שוין אַ יאָר, ווי ער האָט קיין וואָרט נישט אויסגערעדט צום מיידל. אין קוואַרטאַל פּון דער ריגענשטראַסע האָבן ביזע צונגען געפלאַפּלט, אַז דאָס „יידעלע“ האָט אַרויסגעשלעפט זיין זכר-אבר פּון דער הויזן-עפּענונג, דערין האָבן זיי געזען די בולטע באַשטעטיקונג אויף דער טייוולאַנישער-געשלעכטלעכקייט. און געלט-גייעיקייט פּון די יידן. די נאַציס האָבן געפּאָדערט אַן אויס-פּאַרשונג, אָבער מ'האַט נישט געקאַנט געפּונען דאָס מיידעלע, וואָס האָט געהאַט אַ שייכות צו דער הויזן-עפּענונג פּון ערני לוי. — נו, ביזט טאַקע געקומען? — האָט אַ געדעמפט קול אים געפרעגט.

הער קרעמער, אין אַ יום-טובדיקן רעקל, האָט זיך האַלב גענייגט פאַר דעם גאַסט ביים אַריינגאַנג. זיין גראַע האנט האָט געפרוּווט אַ גלעט טאַג ערניס באַק, ערני האָט דאָס אויסגעמיטן. דער אַלטער לערער האָט דערפילט, אַז עפעס אַ קאַרטאַן-שאַכטל איז פאַראַן ביי ערני אויף דער ברוסט:

— אָבער וואָס איז דאָס? איך פאַרהאַף, אַז דו האַסט מיר נישט געברענגט קיין באַמבע.

— מיין באַבע מאַכט נישט קיין באַמבעס.

אין פּאָדערצימער האָט ער זיך נישט געפילט שלעכט, אָבער דער סאַלאַן האָט אים פאַרווונדערט. פיר קליינע נענצטערלעך האָבן פאַרשפּרייט אַ בלאַלעך ליכט אויף די אויסגעבעטע פּאַ-טעלן און אויף די באַגילדטע ראַמען פּון די וואַנט-טעפּיכער.

— ביטע זער — האָט געזאָגט הער קרעמער.

איצט האָט ערני דערזען די שיינ פאַרקעמטע בלאַנדע האַר פּון אילזע, וואָס איז, ווי אַ שמעטערלינג געזעסן אויפן ווייכן פלושענעם פּאַטעל. שמייכלדיק, האָט זי געמאַכט דריי שריט פאַרויס, אויסשטרעקנדיק איר גלאַט-ווייסע האַנט ביזן סוף פּון אַרעם, ווי ס'וואַלט נאָרוואַס אַרויסגעוואַקסן פּון איר קורצע בופּן-אַרבל אַ לאַנג בלומען-שטענגל.

— איך פריי זיך דיך צו קענען, ערשטער שילער פּון דייטש.

ערני האט גענומען איר האנט מיט דרך-ארום, זיך פארויטלט
און ערנסט געזאגט:

— איך בין זייער גליקלעך, ערשטע פרייליך אין זינגען.
ער האט גענוי נישט געוויסט, וואס ס'האט אים געשטערט
ביי די „גרויסארטיקע“ רייז-וואריאנטן, צי דאס, וואס זיי זענען
אין זיינע אויגן נישט געווען צוגעפאסט צו זיין „פערזענלעכקייט“.
און אפשר דאס, וואס זיי האבן פרעמד געקלונגען אין מויל
פון מיידל און האבן צוגענומען פון דער תמימותדיקייט פון איל-
זעס בלאע אויגן. דאך איז ער צופרידן געווען פון דעם אריינגיין
אין דעם איידעלן און איבעראשנדיקן טראקט.
— האסט מיר פייך אויפגענומען — האט ערני געזאגט מיט
א שמייכל.

— צי איז דאס מעגלעך, באמת?
און אז ערניס אויגנאפלען האבן געשמייכלט צו אילזעס
אויגנאפלען, האט זי זיך פארויטלט, געדרייט דעם עלאסטישן
שיד-שפיץ און לויפנדיק, זיך אריינגעווארפן אין פלושענעם-
פאטעל, וואס זי האט אויסגעפילט מיט אירע אויסגעשפרייטע
ארעמס אויף דעם אַנלען.

— דא איז געשמאק, ניין? — האט זי געזאגט. אין דעם
מאמענט איז דערשינען דער קרעמער, ער האט אוועקגעשטעלט
אויפן רונדן טישל א טאץ מיט קליינע פארצעלאנענע טעפעלעך,
א צוקער-פושקע, א טשיניק א. א. וו. עפנענדיק ראס קארטאן-
שאכטל, האט ער צו זיך איבעראשונג געפונען דארט א האַניק-
קוכן, וואס מאמע יהודית האט ביינאכט געבאקן. דאס צוזאמענציען
זיינע ברעמען, האט געשאפן דעם רושם, אז ער איז פון דער אויפ-
מערקזאמקייט נישט געווען זייער אַנטציקט.

— וואס איז דאס? אבער ניין, ס'איז דאך ממש אַ שגעון,
אן אמתע משוגעת, מיין גאט.
ער האט „דאס משוגעת“ צעשניטן אויף שטיקלעך, און דער-
לאַנגט טיי.

— ווונדערבאר — האט אילזע ברוקנער זיך געהנדלט. מיט
א פול מויל מיט קוכן.
זי האט געהאלטן איר טיי-שאַל מיט צוויי פינגער, דעם

רינג-פינגער אויסגעשטרעקט און זיך צעצוויטשערט מיט אירע פארנדיקטע ליפעלעך.

— ווי רופט מען דאס ביי אייך? — האָט הער קרעמער געפרעגט.

ערני האָט געשטראַלט: — דאָס איז לעקער.

הער קרעמער האָט ווידער איבערגעחזרט. אָן ס'איז סתם אַ משוגעת, אָבער ס'איז גאנץ געשמאַק.

פלוצים האָט ער אָוועקגעשטעלט זיין טעפעלע אויף דער טאַץ און אַרויסגעצויגן פון דער קעשענע אַ פאַרביק נאַזטיכל. האָט אין אים אַריינגענומען דאָס גאַנצע פנים זיינס און דערין אַריינגעבלאָזן מיט גאַנצן כוח. ביידע געסט האָבן זיך דערשראַקן. פון הער קרעמערס נאָזלעכער איז אַרייס אַזאַ האַרצרייסנדיקע מעלאָדיע, אַז זיינע פאַרלאַפּענע אויגן האָבן זיך באַדעקט מיט טרערן.

— גאַרנישט, גאַרנישט, האָט ער געשטאַמלט און איז פאַרשווונדן געווארן מיטן נאַזטיכל אויף דער נאַז.

— קאַמיש — האָט אילזע ברוקנער געזאָגט און איז געוונקען טיפער אין פאַטעל.

— יאַ, קאַמיש — האָט ערני צוגעשטימט.

— אָבער ער איז זייער אידל.

— פייו און אידל — האָט ערני פאַרזיכטיק באַשטעטיקט.

זיין שלימזלדיקע פאַסירונג פון פאַראַיאַר האָט זיך אייליק געדרייט פאַר זיינע אויגן.

— זאַג נאָר מיר, ערני — האָט אילזע פלוצים אַ פּרעג געטון — אמת, אַז קיין סך סימפּאַטיע האָסטו נישט פאַר מיר?

דאָס ינגל האָט זיך דערשראַקן: — פאַרוואָס עפּעס?

צוליבן קריסטוס-משפט, וואָס מיר האָבן פאַרגעשטעלט מיט דריי יאָר צוריק.

— ניין, ניין — האָט ערני געזאָגט מיט געפיל.

— און זיכער אויך צוליב מיין קוזין האַנס, ווילסטו זיך מיט מיר נישט חברן?

— אַ קוזין, וואָס פאַר אַ קוזין? כ'פאַרשטיי נישט.

— דו ביזט באמת נישט קיין שמועס-חבר — האָט דאָס מיידל אויסגעפירט.

א שטיל געלעכטערל האָט זיך איר אַרויסגעקייקלט פון האַלדו, זי האָט זיך איינגעוויקלט אין זיך און איז ממש פאַרשוואַנדן אין דער טיפּקייט פון פּאַטעל. אילזעס פּאַטעל האָט געסקריפּעט, ווידער אַן אַפּקלאַנג פון אַ דערשטיקט געלעכטערל, ס'האָט אויסגעזען, אַז דאָס מיידל באַמיט זיך אַרויסצורופן ביי אים חשק, אַנטייל-צונעמען אין איר שפּילעוודיקער לוסטיקייט און אין דערזעלבער צייט אים צוגענומען יעדע רעאַלע מעגלעכקייט צו דעם. ווייל אילזע איז נישט געווען עפעס אַ חיהלע, אַדער אַ זונשטראַל, וואָס מען גנבעט זיך אין זיי אַריין אַן דערלויבעניש, און דערביי איז זי אויך נישט געווען דער מענטש, וואָס איז מסוגל צו פאַר-ווערן דאָס אַריינגיין אין איר גשמה. פון שטאַנדפונקט פון פנים און הענט, איז זי געווען, ווי אַ חיה אַדער ווי אַ מין פּויגל. אַבער מצד דעם קול און בליק, אַ מין פּערווענלעכקייט. מען קאָן זיך פון אילזען אַלץ דערוואַרטן, האָט ערני צו זיך געזאָגט. ווייל זי איז אַזוי און אַזוי, קיינמאַל קאָן מען זי נישט דערגיין.

— וואָס קוקסטו? — האָט זי געפרעגט.

— איך קוק וויאָזוי דו באַהאַלטסט זיך.

ער האָט זיך קרעפטיק צעלאַכט, ווי אַ קוועלנדיקער שטראַם. אויף די מויל-שטיינער, ער האָט אַליין נישט געוואָס פּונדאָנען ער קומט: פון אילזעס אויסטערלישע שפּיל?

— דו הירזשעסט ווי אַ צעדולטער — האָט אילזע נאָך טיפּער זיך איינגעגראָבן אין פּאַטעל.

און אַן שום איבערגאַנג האָט זי אַנגעהויבן אונטערזינגען מיט זיסע קלאַנגען, ווי איר געלעכטער וואָלט זיך אין איר האַלדו איבערגעפורמעט אין אַ פּאַמעלעכן, מער פּינקטלעכן, דינעם שטראַם. ערני האָט אַראַפּגעלאָזט די אויגן און העפלעך אַרויס-געמורמלט:

— דו זינגסט שייין.

ווען ער האָט ווידער געעפנט די אויגן, איז איר קאַפּ געלעגן איבערן אַנלעך, איר פּנימל איז געווען געווענדט צו אים. אַבער אין די ווינקלען פון אירע וויעס, האָט ערני באַמערקט שטריכן פון איראַניע און איידלקייט, וואָס זענען צעטיילט אין אַ שפרודלדיק

שטענגל, א באגילדס, א פארשטויבטס, דער אויסדרוק פון תמימות־
דיקייט פון א בלום.
— וואָס וועסטו דערציילן? — האָט אילזע געפרעגט מיט
ווייכקייט.

— איך ווייס נישט — האָט ערני געענטפערט.
דער קלאַנג פון זיין קול האָט אילזען צערודערט, די אויגן
פון יידישן יינגלעך, זענען געווען ווי צוויי שוואַרצע קאַרשן,
פאַרזונקענע אין ווייסן פלייש פון די באַקן. געטראַכט האָט זי,
אַז מיט אַ לייכטן ציין-ביס, וואַלט מען טראַפּנויזן אַרויסגעצויגן
דעם איידעלען רויטן זאַפט, דאָס געשמאַקע בלוט פון קאַרשן־
פלייש.
— דו ווייסט — האָט זי אים אַנפאַרטרויט — איך וויל
זיך אַ זינגערין.

צומאַרגנס, האָט הער קרעמער אַוועקגעזעצט ערני לוי אין
דער ערשטער ריי, נעבן אילזען.
דער אויסדערוויילטער שילער האָט זיך מאַדנע אויפגעפירט,
ער איז געזעסן אומבאוועגעלעך, זי האָט כמעט געהערט זיין גיכן
און ריטמישן אַטעם. הַנדלענדיק זיך האָט זי זיך צו אים צוגע-
בויגן און באַמערקט, אַז דער שטערן פון איר האַרציק נאַרעלע
איז באַדעקט מיט שווייס. איר פאַרווונדערונג איז געווען גרויס:
„אַ, יעזוס, ווי ער האָט דאָס מורא, דאָך, געפעלט ער מיר, יאַ,
יאַ, ער געפעלט מיר.“
אַבער אין דער פּויע, האָט זי נישט געקענט פאַרמיידן האַנט
שלימאַנס אויספאַרשונג:

— הייסט עס, אַז דו טרעפסט זיך מיט אַ ייד?
אַנגעשפּאַרט אַן דער טיר, האָט ער נאַכלעסיק פאַרקרייצט
די פיס. די בלאַנדע האַר זיינע צעשאַטן אויף ביידע זייטן שטערן.
ער האָט איז כעס געשאַקלט מיטן קאַפּ, ראַיז געווען אַ שיינער.
אילזע האָט מיט ביטול געלאַכט:
— וואָס איז דיר אייגנטלעך? וויל דער לערער קרעמער

האַט אונז אוועקגעזעצט אויף דער זעלבער באַנק? ביזט אים אפשר מקנא?

זי האַט אַן כוונה אָפּגעווישט אַ שטויבל פון דעם יינגלס האַר, ער האַט אויפגעציטערט.

— וואָס ווילסטו, זאַל איך טאָן מיט דעם קליינעם יידישן גולם? צי איז ער אפשר נישט אַזאַ מענטש ווי דו? האַנסי — האַט זי זיך צעצוויטשערט, צוזאַמענציענדיק איר קליין מיילעכל, ווי ער האַט עס ליב געהאַט און געהאַלטן די אונטערשטע ליפּ אָפּן, פייכט פון שפייעכץ.

— זיי פאַרזיכטיק — האַט האַנסי געזאָגט — איך בין אַ פּימפּף. כּוועל אייך ביידע צעהאַקן די מאַרדעס.

— פרווונ נאָר, מירן זען — האַט אילזע געזאָגט.

זי האַט צו אים אויסגעשטרעקט די באַק.

— נו, אַלזאַ?

האַנס האַט געיאַמערט:

— דו האַסט דאָך געזאָגט, אַז נישט...

— גוט — האַט זי אים קאַלט געענטפערט — געדענק אָבער, אַז איך הייס נישט סאַפּיע, איך בין אילזע, איך טו דאָס, וואָס מיר געפעלט. און דער ייד, דאָס איז דער סאַמע נאַרישסטער פון אַלע נאַראַנים, אויב רירסטו אים אָן, וועסטו מיך קיינמאַל מער נישט אַנרירן, האַסט פאַרשטאַנען?... און איצט אייל זיך צו, דער גלאַק קלינגט שוין.

דאָס מיידעלע האַט זיך געבויגן פאַראויס מיט העזע, האַנס שלימאַן האַט מיט זיינע פינגער געזוכט ביי איר די מער בולטע טיילן פון אונטער איר שירצל, און מיט פאַרמאַכטע אויגן גע- קניפן אילזעס שפּראַצנדיקע ברוסט-וואַרצלען.

היינט מעגסטו — האַט זי געזאָגט, אָפּשטויסנדיק אים — אָבער געדענק נאָר גוט.

אהיימיגענדיק פון דער שולע, האַט אילזע גענומען ערנין אונטערן אַרעם, האַנס שלימאַן האַט נישט קיין שליטה איבער איר. זיי זענען שווייגנדיק פאַרבייגעגאַנגען עטלעכע הייזער-בלאַקן, דערנאָך שעמעוודיק זיך דערלאַנגט די הענט און זיך צעשיידט. אילזע האַט געקעמפט מיט זיך: „וואָס געפינסטו אין דעם

טיפש? — האָט זי צו זיך געזאָגט אין יאָוש. אָבער באַלד האָט זי זיך דערמאָנט אין אַ פּרט: — יעזוס מיינער, ער לאָזט מיט זיך פירן ווי מיט אַ קינד. האָט ער כאַטש איין פּראַגע געשטעלט? ער איז דאָך בכלל נישט נייגעריק, אפילו פאַר קיין גראַשן נישט. אָבער וועגן וואָס טראַכט ער די גאַנצע צייט?

דאָס שפּאַצירן ביים ברעג פון דער „שלאָסע“ איז איר גע-פעלן, יעדן טאָג אַלץ מער, אָבער ס'האָט זי געערגערט דאָס שכנות פון דער שולע, וואָס האָט זי עפּנטלעך אָנגערופּן: „קייפּס-ווייב“ פון אַ ייד, ווי האַנס פּלעגט זיך אויסדרוקן, זי איז גע-שטאַנען אויף דער גרענעץ פון חרפה.

די באַזוכן פון יעדן דאָנערשטיק, זענען געווען דער האַגיק פון דער וואָך. דאָס צערמאָניעלע אַזונטברויט, די קליינע געזאָגט-קאַנצערטן, מיט וועלכע זי האָט מהנה געווען די געסט, דער שפּיגלדיקער פּאַרקעט, די פּאַרצעלאַן-פיגורן, די רייך-געבעטע פּאַטעלן, דאָס אַלץ האָט צוגעגעבן די אַטמאָספּער פון אַ וועלט, וואָס שוועבט מיט הונדערט שפּאַן העכער פון די פּאַרחושכטע משפּחה-געסטן.

הער קרעמער האָט אָפטמאָל געביטן זיינע מלבושים, ערני האָט אויסגעזען קאַמיש אין זיינע גרויסע מאַרין-הויזן, ער פּלעגט זיי אַלעמאָל אַרויפּרוקן און זיי זענען אַלץ צוריק אַראַפּגעשווימען צו דער ערד, וואָס האָט אַרויסגערופּן הייטערקייט אין זאָל. צייטנ-וויז איז הער קרעמער אַרויסגעגאַנגען, כדי צו מאַכן זיין נאָז רייניקונג. נאָך פיר שעה, (פון וועלכע אילזע האָט אַממערסטן נהנה געווען) — האָט דער אַלטער אויבנאויפיק אָנגעטאַן אַ פנים פון גלייכגילטיקייט.

— הערט אויס — האָט ער געזאָגט — אויב איר זענט היינט נישט גרייט, וועלן מיר די זאָך אָפּלייגן אויפן קומענדיקן דאָנערשטיק. פון מיין זייט, איז מיר דער גאַנצער ענין גלייכגילטיק. — הייסט עס, אָז איר האָט נישט קיין חשק — האָט אילזע געפּרעגט, כדי אים אָנצוציען.

— אָבער, טאַכטער מיינע — האָט ער מיט אַ שאַרפּן טאָן אַ זאָג געטון — איך בין דאָך נאָר אַ פריינד, אַ סימפּאַטיקער. — הויבן מיר אָף — האָט דאָס מידל געמיטלעך געפּרעגט.

ערני האָט געשאַקלט מיטן קאַפּ אויף הסכמה:
— לאַמיר אָנהויבן.

זיי האָבן געשפּילט אין דאַמינאַ.

אין אַ געוויסן דאָנערשטיק, האָט ערני אַריינגעטראָגן די זיל-
בערנע טאַץ אין דער קיך אַריין, אַז ער איז באַלד נישט צוריק-
געקומען, איז אילזע אַריין אין קאַרידאָר, אים איבעראַשן, אויפ-
הויבנדיק אַ שפיץ פון פאַרהאַנג, האָט זי געזען ערני אָן אייני-
געבויגענעם איבערן טיש, פאַרזונקען אין פאַרשן אַ שוואַרץ
פינטעלע אין אַ ביסל פאַרגאַסענער מילך. ער האָט אַ נעם געטאַן
דאָס שוואַרצע פינטעלע, אַ פליג, און איז מיט אָן אויסגעשטרעק-
טער האַנט צוגעגאַנגען צום ברענענדיקן אויוון. אילזע האָט גע-
האַט דאָס געפיל, אַז ערני איז איצט מקיים איינע פון די רשעות-
דיקע יידישע מנהגים, און זי האָט פּלוצים פיינט באַקומען אַלץ,
וואָס איז אין אים: זיינע דינע, ווייסע אברים, די קרומקייט פון
זיין האַלדז און אפילו זיינע חנוודיקע באַוועגונגען אַרום דעם
פּייער. אָבער צו איר שטוינונג האָט זי געזען, ווי די פליג צאַפּלט
אויף ערניס פינגער-שפיץ, דערנאָך שפּאַנט זי זיך געמיטלעך
ווייטער אויף זיין האַנט-פּלאַך און לסוף, מיט לייכטקייט אַרויפ-
געפּלויגן צום סופּיט.

ערניס ערנסטע נאַכפּאַלגן דער פליג אין איר פּלי, האָט
אילזען אָנגענעם איבעראַשט, און ווען נישט די מורא צו באַקומען
פּרישטשעקלעך אויפן פנים, וואָלט זי אים גערן געקושט. זיין
פנים האָט געהאַט דעמזעלבן גליקלעכן און נאַכדענקענדיקן אויס-
דרוק, ווי בעתן צוהערן זיך צו אילזעס געזאַנג.

אין אַוונט, ווען זי האָט געזען איר מאַמע, האָט אילזע דער-
פּילט, אַז איר שיינער קוויין האָט זי פאַרמסרט. אַ פּרינציפּ האָט
פּרוי ברוקנער געהאַט, אַז פאַר דער היראַט, דאַרף זי זיך נישט
רעכענען מיט איר טאַכטערס געפילן און זי האָט אין איר אַרייני-
געשמיסן ווי ס'דאַרף צו זיין. בשעת-מעשה האָט זי זיך צעשריגן:
— פון היינט אָן און ווייטער, איז קיין שום דאָנערשטיק
מער נישטאַ, אויס לערער און אויס ייד. אויב ער וועט קומען
זיך פּרעגן אויף דיר, וועל איך אים שוין אויפנעמען. קוק זיך
נאָר אָן, ווי האַלט עס מיט דיינע פּרישטשעקלעך?

— מיר קושן זיך נישט — האָט אילזע געכליפּעט, ליגנדיק
אויפן בויך.

— ס'א ליגנט — האָט פרוי ברוקנער געענטפערט — דו
שפירסט דאָס יידישע טינּופת מיט דער פולער נאַז דינער! אָך,
אָך, יעזוס מאַריאַ, דווקא מיט אים האָסטו געמוזט גיין? איך ווייס
אַלץ, האַנס האָט מיר אַלץ דערציילט. דאָס האָט דאָך יענער אַנ-
געגריפן דאָס קליינע מיידעלע פון דער ריגענשטראָסע, אַלע ציי-
טונגען האָבן דאָך וועגן דעם געשריבן, האָסטו דאָס אפשר נישט
געוויסט? — אויסגעלאָסענע, וואָס דו ביזט.
— יא, איך האָב געוויסט — האָט אילזע געיאַמערט —
אַבער מיך האָט ער קיינמאַל נישט אַנגערירט.
און זי האָט שטיל צוגעגעבן:
— ער האָט מיך ליב.

הער קרעמער האָט זי אויסגעהערט אין אַ מרהשחורדיקער
שטימונג און געזאָגט, אַז ס'האָט קיין באַדייטונג נישט — ווייל
אמתע פריינט קען קיין שום כוח נישט צעטיילן — האָט ער
דערגאַנצט אַ ביסל איראַניש, — און אונזער קליינע חבריא וועט
ווייטער לעבן אין דער שולע, נישט אמת?
אַבער צומאַרגנס איז יוליוס קרעמער געקומען אין שולע
אַ נישט ראַזירטער, דעם אַנדערן טאָג איז ער געווען שיכור.
דאָס האָט האַנס שלימאַן געגעבן דעם צייכן, די אויפשריפטן
אויפן שוואַרצן טאַוול האָבן זיך פאַרמערט, באַקריינט מיט
מיאוסע צייכענונגען. זיי האָבן געוויסט, אַז דער לערער־אַנסאַמבל
צוזאַמען מיטן שולדירעקטאָר רעדן שוין לאַנג נישט מיטן לערער
קרעמער. קרעמער איז פאַרווירט, ער קאַן זיך אַליין קיין אַרט
נישט געפונען. איינמאַל האָט ער געהאַלטן אַ קורצע רעדע וועגן
רעזשים, צומאַרגנס, האָט האַנס שלימאַן אַוועקגעלייגט אַ קאַלטע
לאַטקע אויפן ווייכן אַנלעזן פון לערערס פאַטעל.
אַבער נישט די כּיטרע חווק־שפיצלעך, נישט די איבערגע-
טריבענע רכילותן און אויך נישט די פאַרשידענע געהיימע

רדיפות. האבן אָפּגעהאַלטן דעם לערער קרעמער פון פּאַרטיידיקן די יידישע שילערס אין הויף. אדרבא, פון איצט אָן האָט ער אַליין לויט דער וווקס. אויסגעשטעלט זיי אין רייען, און זיי אַרויסבאַ-גלייט, צוואַרפּנדיק צאַרנדיקע און אַרויספּאַדערנדיקע בליקן צו אַלע אַנדערע אין הויף. ווען האָנס שלימאַן האָט דערציילט אילזען, אָן אויפן אַרט פון לערער קרעמער קומט אַ צווייטער, האָט זי אים ווידער אָפּגעגעבן איר בוזעם. דאָך, האָט ער נישט תמיד געקאָנט אויף איר משפּיע זיין, אָז זי זאָל מיט זיי איבער-רייסן, און ער האָט צוגעזאָגט, אָז פאַרן פּרייז פון גרייכן מיט זיין האָנט אונטער אילזעס קליידל, וועט ער טאָן אַלץ, כדי אַ ביסל צו צויםען די פאַרביסנקייט פון זיינע מענטשן.

— אָבער באַלד וועט דאָס זיין אוממעגלעך — האָט ער צוגעגעבן — און פאַר דיר, וועט שוין זיין צו שפּעט.

אין איינעם אַ פּרימאַרגן, האָבן די שילערס געטראָפּן דעם דירעקטאָר אויפן אַרט פון לערער קרעמער. ער האָט דערקלערט, אָז קרעמער איז מער נישט ראוי צו זיין לערער און דערציער, און ער האָט געמוזט, מיטן באַגינען פון טאָג, פאַרלאָזן די שטאָט. ער האָט אויך אָנגעזאָגט דאָס קומען פון אַ פאַרטערטער, מאָרגן פרי, דירעקט פון בערלין.

— אַלע ענינים וועלן צוריק אַריין אין זייער נאַרמאַלן סדר — האָט ער צוויידייטיק געשמייכלט.

אילזע האָט ווי אַ באַשיצערין אַרומגערינגלט ערניו, פאַר-שטענדלעך, אָז דערנאָך האָבן זיי אַוועקגעשפּאַנט צו די ברעגעס פון דער „שלאַססע“, וווּ אילזע האָט זיך אַוועקגעזעצט אויפן גראַז און איז אויסגעבראַכן מיט אַ געזויזן. וויינענדיק, האָט זי געפרוווט שמייכלען, כדי צו דערמוטיקן דאָס פאַרדאָהטע יידי-שע יינגל, אילזע האָט אָפּגעריסן אַ מאָרגעריסקע און אָפּגעצופּט אירע בלעטעלעך.

— איך רייס דיר אַרויס אָן אויג — האָט זי געזאָגט, נישט לייגנדיק קיין אַכט אויף אירע רייד.

דאָס ווייסע מאָרגאַריטקע-צינגעלע האָט זיך אַ דריי געטון און ס'איז אַריינגעפאַלן אין די באַהעלטענישן פון אילזעס שוים. — איך רייס דיר אַרויס ביידע אויגן — האָט זי שלוהדיק

ממשיך געווען און אירע לאכנדיקע אויגן האבן זיך פארוואנדלט
אין א גרינעם ליכט-פאדעם.

דאס צעשטיקלען דאס בלימל איז געווארן ווילדער, איר קול
אלץ קרעפטיקער:

— איד האק דיר אָפּ איין לאַפקע, ביידע לאַפקעס.

— איד רייס דיר אָפּ אַ הענטל, ביידע!

— שטעכן וועל איד, אויסשטעכן דיינע אויגן — האָט זי

געפלוידערט, ווי אין קדחת. אָבער דאָסמאָל האָבן דער גראָבער
פינגער און דער ווייזפינגער זיך באַהאַפּטן אין אַ ליידיקן הלל,
ס'איז מער נישט געבליבן קיין שום בלעטטעלע אַרום דעם געלן,
צעשניטענעם האַרץ פון דער מאַרגאַריטקע.

אַ צעטומלטע האָט אילזע אויפֿגעהויבן דעם קאַפּ, צו זען
דעם רושם פון אירע רייד אויף ערני. אָבער ס'האָט אויסגעזען,
אַז ער האָט גאַרנישט באַנומען. צובויגנדיק זיך צו איר, האָבן
זיינע שוואַרצע אויגן געשיינט פון רחמנות. ער האָט שעמעוודיק
אַרויפֿגעלייגט זיינע שפיצן־פינגער אויף אילזעס האַנט־פלאַך,
אויף דער מאַרגאַריטקע.

— וואָס פאַרשאַפט דיר אַזויפיל צער? — האָט דאָס זיסע

טיפּשל זיך געפרעגט.

אילזע האָט זיך געפילט אינגאַנצן פאַרצווייפלט און אים האָט

זי געענטפערט:

— ס'איז גאַרנישט, כ'האָב עס כמעט פאַרגעסן.

זי האָט אויפֿגעהויבן דעם קליינעם פינגער פון דער רעכ־

טער האַנט און אים געמאַכט טאַנצן אין דער לופט, מיטן פינקט־

לעכן טאַקט פון אַ ווינער וואַלס, און זיך צוגעפיפן בשעת־מעשה.

פון ערני האָט אַרויסגעלאַכט אַ רויק געלעכטערל און זיינע אויגן

האָבן נאַכגעפאַלגט דעם טאַנץ פון אילזעס פינגער. — ער האָט

בכלל נישט קיין זכרון — האָט זי צו זיך גערעדט, דאָס האַרץ

איז איר פאַרקלעמט געוואָרן. ניין, ניין, זי קאָן אים נישט דער־

ציילן, אַז אַלץ איז געענדיקט, זי האָט נישט גענוג מוט צו דעם.

זי וועט וואַרטן אויף אַ געלעגנהייט. יא, אין אַ נויטפאַל וועט

זיך שוין אַזאַ געלעגנהייט שאַפן, די זאַך קאָן זיך ווייטער אַזוי

נישט פאַרציען, יעזוס, מאַריאַ, אינדעראַמתן, לעבט זי דאָך שוין

א לאנגען צייט נישט. און אנטקעגן ערניס נאיווע דערשטוינטע אויגן,
איז זי ווידער אויסגעבראכן מיט א געוויין, אינמיטן פון איר האר-
ציקן זינגען, וואס האט זיך נאך א וויילע פארצויגן און איז
אנטשוויגן געווארן.

3

דער נייער לערער האט נישט מודיע געווען וועגן זיין קומען.
פינף מינוט נאך אכט, האט זיך די טיר געעפנט און א נידערי-
קער מאן איז דערשינען, ווי א שד פון א פלאש ארויס. נישט
לייגנדיק קיין אכט אויף די תלמידים, האט ער גיך פארנומען
פלאץ ביים ארבעטסטיש און איז געבליבן שטיין שטיף, אויס-
געצויגן, כדי נישט צו פארלירן פון זיין הויך. דאס פלוצימדיקע
דערשיינען זיינס, האט געקאנט ארויסרופן א געלעכטער, אבער
ערני האט זיך איינגעהאלטן, ווייל אלע אין קלאס זענען געזעסן
זייער ערנסט. דאס פרצוף פון הער גייק איז געווען ווי פון
טרוקענעם ליים, שפאלטן פון אלע זייטן. די שיטערע הויט פון
האלדז האט זיך לייכט אראפגעלאזט איבערן שטייפן קאלנער.
משונהדיק צעשויערטע וואנסן האבן זיך פארצויגן ביז אין די
נאזלעכער. ס'איז דאך א פויער אין זונטיקדיקע מלבושים, האט
ערני געהווקט. אבער זיין אפלאכן האט נישט געדויערט מער
ווי איין רגע, ווייל באלד האט הער גייק אפגעשטופט זיין שטול
הינטער זיך און האט הילכיק אויסגערופן:

— אכטונג, איינס, צוויי, דריי, אויפשטיין!

דער טאן איז געווען אזוי אנגרייפעריש, זיין שטים אזא
שטרענגע, אז ערני האט דערשפירט א מין שמייסן פון אונטער
זיינע נירן. ער האט זיך ראש אויפגעשטעלט, וואס האט אים
אליין איבעראשט, און ווען ער האט א ביסל ארויסגעבויגן זיין
אויבערקערפער, האט ער דערפילט, אז די אויגן פון הער גייק
בלישטשען מיט אומגעוויינלעכער בלאסקייט אינמיטן פון שווערע

וויצע, וואס האבן זיי ארומגעהילט ווי מיט עפעס א פארטרוקענטע פסולת.

אין דעם מאמענט, האט הער גייק א קלאפ געטאן מיט זיינע ריטמיש-באהאפטענע קנאפל, זיין ארעם האט זיך אויפגעהויבן משופעדיק אינדערלופטן, איז א באוועגונג פון א מאסיווער האלץ-בעלקע:

— הייל היטלער! — האט ער אויסגעשריגן מיט התלהבות. די פלוצימדיקייט פון גייקס זשעסט האט אנגערעגט אלע שילער צו באגריסן אין כאר מיטן היטלעריסטישן גרוס. ערני אליין האט אין זיך געפונען דעם אינערלעכן איינפלוס און די געהעריקע טעכניק פון צוקלאפן די קנאפל. אין דעמזעלבן מאמענט האט ער דערפילט ווי ער שרייט פון פולן האלדז:

— הייל היטלער, הייל היטלער!

זיין שטים איז פארשלונגען געווארן אין אלגעמיינעם געבריל פון דער גאנצער קלאס. ער האט געשטוינט, וויאזוי זיין ארעם איז געווענדט צום סופיט, פאמעלעך, האט ער אים שטיל אראפגע-לאזט צו זיינע לענדן, ווי א פרעמדע צווייג פון זיין גוף.

— ס'איז באמת אומגלויבלעך — האט הער גייק אויסגערופן. זיין דארפישע אויסשפראך האט ערנין ווידער איבעראשט. די דינע, אויסגעצויגענע ליפן ווי לעדערפאסן האבן זיך צעעפנט איבער א שווארצע מויל, און די ארויסגעפאלענע ווערטער פון דארט, זענען געווען געשניטן פון עפעס א מאטעריע, הארטער פון האלץ, און מיט אכזריות פון א סערפן-שניט. ערני האט געטראכט, אז נישט מיט זיינע ליפן, נישט מיט זיינע ציין, נישט מיט די אראפהענגנדיקע טראמבע-ברעמען, נישט מיט די משונהדיקע בייטן-וואנסן, נישט מיט די צעאקערטע קנייטשן און אפילו נישט מיט די אויגן, וואס זענען איינגעזונקען ווי צוויי מיוערע קאלד-זשעס פון מוטנע פלאך-וואסער — קיין שום זאך אין הער גייק האט נישט דערמאנט, אז ער איז א לערער. מ'האט געקאנט גיכער אננעמען, אז ס'איז איינער פון די פויערים אויפן פלעצל פאר דער קירכע, וואס קריכן אריין, לויט זייער שטימונג, מיט זייער וואסערדיקן בליק אין אלע זאסן, אפילו מיט א קאלטן און נאקעט-פעלזיקן בליק.

פלוצים האָט זיך הער גייקס פנים אינגאנצן געקארטשעט.
אַ געווירבל האָט פאַרטונקלט זיין בליק, בעת זיין מויל האָט
זיך געדרייט, כדי צו מאַכן אַ לאַך אונטערן לינקען נאָפּליגל. פון
לאַך האָט זיך געהערט אַ דין ציטערדיק קול.
— איך מיינ, יא, מ'האָט מיר געזאָגט, אַז ס'זענען דאָ
יידן אין קלאַס,

און ער האָט מיט אַ קורצן זשעסט באַפוילן, אַז אלע אַרעמס
זאָלן זיך אויסשטרעקן צום היטלער-גרוס:
— אַבער איך זע דאָך בלויז געטרייע דייטשן, וואָס פאַרגעטערן
זייער פירער, נישט אַזוי, קינדער?

אַ נצחון-געלעכטער איז אויסגעבראַכן אין דער ברוינ-
העמדיקער פּימפּף-שורה. האַנס שלימאַן האָט אַפּלאַדירט
ביז צום פּלאַצן. הער גייק האָט עפעס געשטאַמלט פון צופּרידן-
קייט, געווענדט זיין בליק צו האַנס שלימאַן און געפרווט טראַכטן
אַ רגע. זיין שוואַרצען-שווערע האַנט האָט גערוט אויפן ברעג
פון טיש, ער איז אַראַפּגעגאַנגען פון דער עסטראַדע. ביי יעדן
טריט האָט זיך אַ העלפט פון זיין גוף אומגעלומפערט גענייגט
אויף אַ זייט. זיין גאַנג האָט אויסגעזען פון אַ מענטש, וואָס
שלעפט אַ משא, ערני האָט באַמערקט, אַז ער באַטאַפט פּריער
מיטן פּיס די ערד, כדי זיך אַנצושפּאַרן מיט דער גאַנצער וואָג
פון זיין גוף, איידער ער רוקט פאַרויס זיין צווייטן פּוס און
דער לינקער אַקסל פאַלט גידעריקער פון רעכטן.
אַז הער גייק איז געשטאַנען פאַר האַנס שלימאַן, האָט ער
מיט סימפּאַטיע באַטראַכט דעם יינגלס אונטפאַרם.
— צי איז אין דער קלאַס נישט פאַראַן מער ווי דריי פון
דער היטלער-יונגט? — האָט ער געפרעגט מיט אַ פאַרדריסלעכער
פאַרווונדערונג.

— אַז האַנס שלימאַן האָט זיך אַזעקגעשטעלט אין דער
אַכטונג-פּאַנע, האָט ער געזאָגט מיט אַ פעסט-זיכער קול:
— די היטלער-יונגט דאַרף געבן אַ ביישפּיל פון דיסציפּלין.
און אין אויסדרוק פון באַפּרידיקונג, האָט ער צוויי מאַל גע-
פּאַטשט האַנס שלימאַנען אין פנים. ביים צווייטן פּאַטש האָט זיך
דעם יינגלס קאַפּ אַהינגעבויגן צום לערערס טיש און ער איז

געפאלן אויף דער באַנק. ערני איז געווען איבעראַשט פון הערן
האַנסס שרייען מיט באַגייסטערונג:

— זאָ, הער לערער, זאָ, הער לערער.

— דאָס האָב איך ליב — האָט דערקלערט הער גייק.

און מיט זיין שווערן, נאַכלעסיקן טריט, וויגנדיק מיט די
לאַנגע קעמל־הענט, איז ער רויק צוריקגעגאַנגען אויף זיין אַרט.
אַז ער איז ווידער געשטאַנען אויף דער עסטראַדע, האָט ער
אויסגעצויגן זיין האַלדז און אויסגעבויגן דאָס שטעקעלע, מיט
אַ מין הערשערישער באַוועגונג פון אַ קאַמאַנדיר:

— און יעצט — האָט ער אַ געשריי געטון מיט צאַרן —

הונדע, נעגער אונד יודען — אויסטרעטן!

אין ערשטן מאַמענט, האָט ערני לוי צוגעשריבן די דאָזיקע
רייד דעם משונהדיקן הומאַר פון הער גייק. אַבער אַז די תלמידים
האַבן נישט געלאַכט, און נאָכדעם ווי הער גייק האָט מיט אַ
צאַרנדיקן בליק באַטראַכט ערניס שוואַרצע אויגן, האָט ערני
פאַרשטאַנען, אַז דער באַפעל איז נוגע נאָר די יידן, ער איז
אַרויסגעגאַנגען, כדי צו פאַרנעמען זיין אַרט אַלס ייד אין צענ-
טער פון די יידן-שורה, הינטער אים האָט שווער געעטעמט דער
גרויסער שמעון קאַטקאָוסקי.

— יידן — האָט הער גייק אויסגערופן — אַז איך גיב אַן

אַלגעמינעם באַפעל, באַדייט דאָס, אַז איך ווענד זיך צו די
דייטשע שילערס און נישט צו זייערע געסט.

ער האָט אַנגענומען אַ מיליטערישע פאַזע און בעת זיין
אונטערשטער קינביין אַליין האָט זיך באַוויגן, האָט ער גייק
אַנגעהויבן אַ צעטומלט געשפרעך, וואָס איז געווען פיל מיט
דראָנגען קעגן די „ידישע געסט“. זיי באַדאַרפן וויסן, אַז הער
גייק געפינט זיך שטענדיק זיין וועג. זיי דאַרפן פאַרשטיין, אַז ער
ווענדט זיך צו זיי למשל דורך דעם, וואָס ער וועט אָנהייבן אַ
זאַץ מיטן נאָמען פון אַ חיה.

נאָכדעם, ווי די „געסט“ האָבן זיך, לויט די אַנזוימונגען פון

איצטיקן באלעבאס פון קלאס, צוריקגעצויגן צו דער לעצטער באַנק, (אינאָלירט פון די ריינע אַריער דורך עטלעכע ליידיקע בענק) איז הער גייק ווידער אַרויס פון זיך שטייפקייט און האָט טיף אָפגעזיפצט פון דערלייכטערונג, וואָס איז באַגלייט געוואָרן דורך די „פּימפּן“ מיט אַ הילכיק געלעכטער. ער האָט ווידער אָנגעטאָן אַ צורה פון ערנסטקייט און דערציילט פאַר די דייטשע שילערס, מיט דער שווערער שפראַך פון אמת: „אַלע דאָ זענען פאַריידישט געוואָרן דורכן פריערדיקן לערער, זענען טאַקע דאָ אַלע אַ ביסל אונטערן חשד אין זיינע אויגן. ער איז ביי דער מיינונג, אַז הער קרעמער האָט אין זיינע אַדערן אַ טראָפּן יידיש בלוט אַדער פון אַן אַנדער מין בלוט. ווייל אַ דייטש פון ראַסע וואָלט נישט אָפגעטאָן אַזעלכע אָפּשטויסנדיקע זאַכן. ס'איז גע- קומען די שעה פון די יידן. דאָס קול פון טויט רופט צו זיי, און די שעה פון די עכטע און ריינע גערמאַנען הייבט אַן קלינגען אין האַריוואָנט, דאָס איז די בשורה פון נצחון, וואָס איז אויפֿ- געהויבן געוואָרן דורך איינעם, וועמען מיר פאַרדאַנקען אַלץ: אַ דאָלף היט לער. סוף־סוף זיצן נישט די שילערס דאָ, כדי זיך צו פאַרוויילן, אַדער צוליב לימודים, נאָר פאַרן רום פון פאַטערלאַנד, ווייל ס'זעט קומען דער טאַג, ווען מ'זעט איבער- שמידן די שרייב־פּעדער אויף אַ שווערד“.

דאָ האָט זיך הער גייק אַליק איבערגעהאַקט. די ערשטע שורה האָט גלייך באַמערקט, אַז אַ בלייכקייט פאַרשפּרייט זיך איבערן פנים פון נייעם לערער.

— אין יענעם טאַג — האָט ער ווייטער געצויגן מיט פאַטאַס וועט איר זיין מענער!

רעדנדיק אַזוי, האָט זיך אַ שמייכל באַוויזן אויף זיינע ליפן און אין זיינע ווייסע אויגן אַ פּלוצימדיק ליכט:

— העי, דו הויכער, דאַרטן אונטן — האָט ער ברוטאַל געשריגן און אויסגעשטרעקט זיין אַרעם צו די הינטערשטע בענק — יאָ, דו, וואָזוי הייסטו?

— שמעון קאַטקאָוסקי, לערער — האָט אַ דערשראַקן קול געענטפּערט.

די בלישטשענדיקע שול־ליניע פון לערער, הער גייק האָט גע-

צייכנט אין חלל א פינקטלעכן קרייז, וואס האט זיך געענדיקט
גענוי דארט, ווו ער האט געוואלט זען דאס יידישע יינגל, אויף
זיין שטיי-פונקט.

— דער ייד שמעון קאטקאווסקי דא אהער!

דער סימפאטישער שמעון קאטקאווסקי, גרייט אויף אלץ, האט
זיך רויק דערנענטערט צום טאוול. די ספעציפיש יידישע צורה,
זיין נאז, האבן איבעראשט דעם הער גייק און זי איז געווארן
דער קעגנשטאנד פון זיין ערשטער לעקציע. אבער די אפשפע-
טעריי און פארגלייכענישן, אלע אנאליזן וועגן מענטשן-טיפן און
אלע ביא-פאליטישע פירושים זענען אפגעשפרונגען און האבן נישט
געטראפן אין שמעון קאטקאווסקיס עלאסטישער הויט.

— ייד — האט געמורמלט הער גייק — דו און די דיניקע,
איר קעמפט דאך פאר דער וועלטהערשאפט, נישט אזוי?
— איך ווייס נישט, לערער — האט דער באשולדיקטער
געלאסן געענטפערט.

מיט זיינע לאנגע פארלייגטע הענט, פולן בויד און מיט
דער גריווע, דער געקרימלטער, ביז איבערן שמאלן שטערן, האט
ער געמאכט דעם רושם פון אן „אינו יודע“ פון א גארנישט
וויסנדיקן. זיין פארקרומטע נאז, (ווי דער שנאבל פון א שפאר-
בער, האט געזאגט הער גייק) האט זיך, נישט דעצידירט, געהויבן
און אראפגעלאזט. ער האט אויסגעזען צו זיין זייער פאראיני-
טריגירט.

— איר הערט — האט הער גייק געיובלט — ער זאגט,
אז ער ווייסט נישט.

צובייגנדיק זיך צום יינגל, כדי אונטערצושטרייכן דעם
סודותדיקן כאראקטער פון שמועס, האט ער אויסגערופן:

— ייד, ייד, צי איז נישט דייטשלאנד, אייער טויט-שונא?
— ניין, ניין.

— ייד, מיין קליינער ייד, וויאזוי זאל איך דיר גלויבן? זאג מיר.

— ס'איז דער ריינער אמת, לערער — האט שמעון גע-
ענטפערט, א דערשראקענער.

— צי שטעקט נישט דער כוח פון די יידן, אין דער עלאס-
טישקייט פון זייער חוט-השדרה?

שמעון קאטקאווסקי האט געשטוינט און געשוויגן. גייק האט גענומען א פייערלעכן טאן:

— ייד, קליין יידעלע, דו, וואס ביזט נאך א קינד, זאג אונז נאר, וואס פאר א גורל דערווארט אונז, אויב (דא איז גייקס קול געווארן שפלדיק פון פחד) אד, מיין גאט, אויב מיר וועלן באזיגט ווערן אין דער מלחמה פון טויט און לעבן?...

„פאן דער טאט ענשלאכט וואס וועט איר טאן, הא זי דאס יידישע יינגל האט נהנה געווען דערפון, וואס אלעמענס פחד דרייט זיך ארום זיין פערזאן — דער גיאנטישער קאמף צווישן די מעכטיקע יידן און די געבעכדיקע דייטשן, האט זיך געצייכנט אין זיינע אויגנאפלען — און שמעון האט פון פחד געענטפערט אין דער געוונטשטער כוונה:

— מיר וועלן אייך גארנישט טאן, לערער, מיר וועלן אייך גארנישט טאן.

גייק האט ליב געהאט אפצוהווקן פון אומפארבעסערלעכן לערער, קרעמער. אלס אונטעראפיציר פון דער קיזערלעכער ארמיי, איז ער נארוואס באשטעטיקט געווארן אלס אואנגארד-לערער, און דאס „רייניקן“ די קלאס איז געווען פאר אים אן ערן-אויפגאבע, ווי פון א סטאזשירטן רייניקער פון די שוץ-גרובנס. פון אכט א זיגער ביז צען, האט ער געלייט אלע פראבלעמען, אבער די פראגע פון זינגען איז געווען פיל דעלי-קאטער. ווייל ער האט פארשטאנען, אז די יידן וועלן זיכער זינגען פאלש. איז זיין באשלוס געווען, די יידן זאלן בכלל נישט זינגען.

— סידן אליין, אויב זיי ווילן דווקא. אין דעם פאל, אויב די קעץ מיאוקן, די הינט בילן און די חזירים כראפען, פארוואס זאלן נישט זינגען אויך די יידן?

די דאזיקע ווערטער האבן צעטיילט די קלאס, ווי מיט א ראזורמעסער, אין צוויי לאגערן: אין די וואס לאכן און... די יידן. די שילער האבן אנגעהויבן זינגען דעם מארש פון די פיםפפן: „שלא ג' שטעך און הרגע“. די מיידלעך סאפראן און די יינגלעך טענאר, כדי צו פארגיכערן דאס בייטן די קולות, לויט

דעם ווילן פון הערן גייק. פלוצים האט אין הערן גייקס מוח
איפגעבליצט א שפאגל-גייער געדאנק — פשוט קלאר און נאטירלעך:
— שטיין בלייבן! — האט ער באפוילן און זיינע הענט האבן
אדורכגעשניטן די לופט. דער כאר האט זיך גלייך אפגעשטעלט.
און גייק האט געזאגט לאכנדיק:

— עפעס דוכט זיך מיר, מיינע פריינט, און אונזערע געסט
מאכן זיך דא זייער באקוועם, איר זינגט, וואס טוען זיי? זיי
הערן זיך שטיל צו. ס'דוכט זיך זיי, און זיי זיצן אויף א קאנצערט.
דא האט הער גייק נישט געקאנט מער פארהאלטן דאס איינ-
שרומפן זיך פון זיין מויל, און עטלעכע שילערס האבן זיך שטור-
מיש צעלאכט.

מ'האט געמוזט ממשיך זיין דעם דאזיקן גליקלעכן אויפטו.
גייק האט זיך געלאסן אויסגעווישט די אויגן, אריינגעשניצט אין
נאזטיכל, טיף אפגעטעמט און האט צו זיין באדויערן באמערקט,
און מען ווארט אויף דער פארזעצונג פון זיין געשפרעד.
א שטילקייט האט באהערשט די קלאס.

די פיר יידישע קינדער זענען געווען דערשלאגן פון דער
שטילקייט, וואס האט געשלאגן פון די האלב אפענע ליפן פון
הער גייק, ווי לאווע פארגליווערטע, אין מאסיוו-שווערע שיכטן
אויף זיין פנים.

פלוצים האט ער געעפנט מיט אן אנגריף:

— אויפשטיין! זאלן די יידן זינגען — האט ער געדונערט.
רויט פון כעס — זאלן זיי אונז זינגען א סערענאדע!

*

שמעון קאטקאָוסקי איז אויפגעשטאָנען, האט איבערגערוקט דעם
פאָרשלאָפענעם פוס און איז מיט א פאָרשעמט פנים צוגעגאָנגען
צום לערער-טייש. באלד ווי ער האט באקומען דעם באפעל, האט
ער איינגעצויגן דאָס מויל אין פאָרם פון א האַרץ און בנעִימותדיק
אַנגעהויבן זינגען דאָס באַקאַנטע טרויעריקע ליד: „ס'איז נישטאָ קיין
שענערער טויט אויף דער וועלט“, וואָס איז געווינדמעט דעם אָנ-
דענק פון העלד האַרסט וועסעל. מיט די אויגן צום הימל און
ביידע הענט אויפן בויך, האט ער קוים געמורמלט: „וויקלט פונאַנ-“

דער די פאן, וואס איז באפלקט מיט בלוט. א שרעקלעך גע-
לעכטער האט פארפליצט די גאנצע קלאס, די אנדערע דריי יידישע
קינדער, וואס האבן געקניט אויף די פיס, האבן אויך מיטגעלאכט.
דער זינגער וואס איז איבערגעריסן געווארן, האט זיך געלאסן
אנגעהויבן א צווייטן סטראף. „שטייט אויף, איר אלע, וואס זענען פון
גאט באשאפן געווארן אלס דייטשן“, אבער הער גייק האט זיך
פלוצים איבערגעבויגן איבערן שרייבטיש, אריינשרייענדיק אים
איז אויער ער זאל אויפהערן, האט ער אים דערלאנגט א קלאפ
מיטן שטעקעלע.

שמעון קאטקאזסקי האט געזוכט א באקוועמערע פאזיציע און
זיך צוריקגעצויגן מיט פארפלאכטענע הענט ארום זיין רונדן בויד,
ווי דאס וואלט אים געדינט פאר א שוץ קעגן גייקס בייטש.
לויט א פשוטן צייכן, איז אויפגעשטאנען הכנעהדיק משה פינ-
קעלשטיין, דערנענטערנדיק זיך צום לערער-טיש, איז א טרער אראפ-
גערובען פון אונטער זיינע ברילן, פון פחד און בושה, צוליב דער
דויערנדיקער פריילעכקייט אין דער קלאס. משה פינקעלשטיין איז
געווען אינגאנצן צעטומלט. ער האט צוגעלייגט זיינע הענט צו
דער ברוסט, אין א נעבעכדיקער באוועגונג פון פארטיידיקונג,
געזיפצט, געשעפטשעט און אונטערגעזונגען מיט א פאנפנדיק קול.
ער איז באפוילן געווארן זיך צו שטעלן אויף די קני, אן איינגע-
בראכענער, א פארוויינטער, שלינגט ער זיינע טרערן און זיין בושה.
— איך וויל נישט זינגען — האט געזאגט מארקוס ראזענ-
בערג, שטייענדיק אָנגעשפארט מיט דער פלייצע צום שוואַרצן
טאָול, אין אַ פראַוואַצירנדיקער פאַזיציע.
— ווער צווינגט דיך צו זינגען? — האט גייק געענטפערט,
נישט אויפֿרעגנדיק זיך.

מאָרקוס ראָזענבערג איז געשטאַנען ווי אַ יונגער הירש
מיט אַן אויפֿגעהויבענעם קאַפּ, ער האָט נישט פאַרטראָגן קיין שום
דערנידערונג. אַפּטמאַל אין אַוונט, האָבן זיך די פּימפּפּן אויסגע-
שטעלט אין אַ קייט, כדי אים אַנידערצולייגן, די סימנים אויפֿן
גאַנצן פנים זיינעם, האָבן געצייכנט די מאַפּע פון די באַקומענע קלעפּ.
— ניין, איך וועל נישט זינגען — האָט ער ווידער געזאָגט
מיט אַ פאַרשטיקט קול.

און ווען גייק איז, עטעמענדיק שווער, צו אים צוגעהינקען
און געבויגן זיין אלטן רוקן, כדי מיט מער קראפט איינ-
צוגראָבן זיין באַצווינגנדיקן קוק אין די אויגן פון מאַרקוס ראָ-
זענבערג, האָט זיך דער תלמיד צוריקגעצויגן נענטער צום שוואַרצן
טאָול, און זיך פאַרהאַלטן.

— ווער צווינגט דיך זאָלסט זינגען, מיין פריינט — האָט
גייק איבערגעזחזרט מיט אַ גלעטנדיקער שטים: — ביי מיר זינגט
מען נאָר פון פאַרגענוגען און פון גוטן ווילן, פרעג משה פינקעל-
שטיין.

דאָן האָט ער דאָס יידישע יינגל אַ וואָרף געטאָן אויף די
קני, פאַרדרייענדיק אים די הענט ביז צום אַקסל.
דער „גערעכטער“ איינפאַל און דער „גוטער“ טעם פון אויס-
פירן די שטראָף, האָבן ממש גערירט די „פּימפּפּן“, זיי האָבן
געיובלט, געפאַטשט בראַוואָ.

— אַלזאָ, דאָס איז דער פרייז פאַר פאַריסנקייט — האָט
גייק געברומט. ער האָט פאַרשטאַרקט דעם דרוק אויפן יינגל,
כדי צו דערפירן, ער זאָל קרעכצן. — די יידישע גאוזה מוז
געבראַכן ווערן. — מאַרקוס ראָזענבערג האָט אָפּגעזיפּצט טיף
אין זיך, נישט עפענדיק זיינע צונויפגעפרעסטע ליפן.
גייקס קול איז געוואָרן לאַקריץ-זיס:

— נו, ווייטער, „ווען יודנבלוט“, „ווען יודנבלוט“...
נאָך פינף מינוט האָט זיך מאַרקוסנס מויל ברייט פונאַנדער-
געעפנט און אַ שטיקנדיק קלאַנגען-געבריל האָט פון דאָרט
פלוצים אַרויסגעזעצט — דער באַווייז פון יידישער נידערטרעכטי-
קייט. הער גייק האָט אָפּגעעטעמט און אוועקגעשליידערט דאָס יינגל
צו דער ערד:

— טינפתו

און אַנווייזנדיק אויפן בלייכן ערני לוי, האָט ער צוגעגעבן:
— אַ, אים האָב איך דאָך כמעט פאַרגעסן.
מאַרקוס ראָזענבערג איז פאַרבליבן אין זיין פּאַזיציע, דאָס
פנים צו דער ערד, די הענט אויפן קאַפּ, שטום. די „פּימפּפּן“
האָבן זיך אַנטציקט, זיין גאוזה איז געבראַכן געוואָרן.
צוויי טרערן האָבן געהאַנגען אויף ערניס אויגן-וועס. דאָך

האט ער נאך באוויזן צו זען אין דער ערשטער ריי, זיין חברטע
אילוועס פארשטיינערטע פנים.

— און ווען וועט דער תם באויליקן אַנצוהויבן?
דאָס יינגל איז צוגעגאנגען צום לערערס שרייבטיש און אַ
דינער קנייטש פון צער האָט זיך געזען ביי זיין נאָז.
— אַנטשולדיקט, מיין הער — האָט ער געשטאַמלט און גע-
קיקלט זיינע האַלב פאַרבלאַנדזשעטע אויגן — איך ווייס נאָכ-
נישט, צי איך דאַרף זינגען...

דערנאָך האָט ער אַרויפגעלייגט זיין האַנט אויף דער פלייצע
און זיך איבערגעגעבן אַן ווידערשטאַנד דעם לערערס רשעות.
די קלאַס איז אַנטשוויגן געוואָרן... די שילער פון דער ערשטער
באַנק האָבן גיריק אויפגעכאַפט די ברעקלעך פון ערניס ווערטער:
"אַיך ווייַס נייַשט... אייך ווייַס נייַשט".

גייק האָט פאַרדעכטיקט אַ שטרויכלונג.
מיט פאַרזיכטיקייט האָט ער אַרויסגערוקט איין האַנט, שיצנ-
דיק זיך דאָס פנים מיט דער אַנדערער. אָבער ווען דאָס יינגל
האָט זיך נישט גערירט, האָט גייק באַלד אַנגעכאַפט זיין האַנט
און זי מיט כוח אַרונטערגעדרייט. ערני האָט פון ווייטיק אויפגע-
צאַפלט ווי אַ קאַרפּ. ער איז אַנידערגעפאַלן אויף די קני ווי אַ
געפאַנגענער.

— דו ווייסט נאָך אַלץ נישט?
אָבער ערני איז געווען אין אַ גאַנץ אַנדערער וועלט. בעת
גייק האָט ממשיך געווען זיין לעקציע, וואָס די אַריער האָבן אין
איר אָפגעשאַצט די קאַנקרעטע זאַכלעכקייט און די יידן דאָס
אַכזריות, האָט ערני געשוועבט אין דער הויך פון אַ שוועבל,
אַרומגערינגלט מיט די געשטאַלטן, וואָס ער האָט זיי נישט גע-
וואַלט דערהרגענען מיטן טמאדיקן געזאַנג: די מאַמע יהודית,
דער זיידע, דער טאַטע, די מאַמע, מאַריץ און די קליינע פנימלעך.

גייק האָט אין זיין שמועס פעסטגעשטעלט, אז ערני האָט נישט געזונגען.

אַבער ווען דאָס „התלהבות“ האָט זיך איינגעשטילט, האָט די מערהייט שילערס, אין געהיים, נישט געוואָלט אָנערקענען, אָז ערני האָט נישט געוואָלט זינגען, און זיי האָבן אַ לאַנגע צייט נישט געוואָלט זען אין ערניס שווייגעניש קיין באַלידיקונג, און נאָך ווייניקער פון דעם, זיין פּערזענלעכן נצחון — אָדער ווי גייק האָט זיך באַקלאַגט — דער נצחון פון די יידן בכלל. לויט דער דאָזיקער געהיימער מערהייט האָט דער תם נישט געקאָנט האָבן, נישט קיין מפלה און נישט קיין נצחון, ווייל זיי האָבן געפילט, אָז ער פאַרלאַנגט נישט קיין פּערזענלעכן נצחון און צוליבן בלויון פאַקט וואָס ער איז נישט אַריינגעטאָן אין קיין שום געראַנגל, האָט ער במילא אײך נישט געקאָנט האָבן אַזאַ מפלה ווי מאַרקוס ראָזענבערג. אינעווייניק, פאַר זיך, האָבן די תלמידים פון דעם געהיימען רוב, געפילט אַ שאַרפע שנאה צום „תם“, ווייל זיי האָבן נישט געקאָנט תופס זיין די סיבה פון זיין עקשנותדיקן שווייגן, די שנאה צו מאַרקוס, איז געווען אַן ענטפּער אויף זיין שטענדיקער טראַציקייט, און דער באַזיגטער מאַרקוס, האָט נאָר ביי זיי אַרויסגערוּפן גרינגשעצונג, פון וועלכער ער האָט גערן געוואָלט אַנטרונען. אָבער אין ערניס שווייגן איז גאַרנישט געווען פון די מאַטיוון, אַ סך תלמידים האָבן געהאַלטן, אָז ער וואָלט געזינגען, ווען ער וואָלט נאָר געקענט. איז אָבער די שנאה צו ערני לוי געוואַקסן אָן גרענעץ און דאָס צוליב דער דינער פיינקייט פון זיין פּערזענלעכקייט און יעדער האָט געפילט אין זיך, אָז אַ מין אידילקייט איז אין אים פאַרוואַרצלט.

די יידישע תלמידים זענען געבליבן אויף זייערע קני, ביז דער לעצטער אַריער איז אַרויסגעגאַנגען, כדי יעדער פון זיי זאָל, פאַרבייגייענדיק, קאָנען זיי אַנקוקן און אויסדרוקן מיט העויות און קולות זיין „התפעלות“. אָבער קיין איין בליק איז נישט געפאַלן אויף ערני, די תלמידים האָבן אַוועקגענייגט פון אים

זייערע קעפ, ווי כדי אויסצומיידן עפעס א סכנה. אילזע האָט זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן פון צוצוואַרפן אים אַ קרומען בליק, און צו איר איבעראַשונג האָט זי נישט געזען נאָר אַ בינטל צע- שויבערטע האָר ביו איבערן קאַרק, ווייל ערני האָט אַראָפּגעקוקט צו דער ערד, נישט פון פחד, נאָר פון חרפה און ווייטיק, וואָס ער איז אויף אַן אומפאַרבעסערלעכן אופן איזאַלירט, סיי פון די אַרישע און סיי פון די יידישע תלמידים.

די שילערס זענען זיך פונאַנדערגעלאָפן מיט רעש, ווי אַ כוואַליע שוואַלכן, ס'האָט זיך נישט קאַנצענטרירט קיין שום גרופע, וואָס זאָל „באַגריסן“ די אַוועקגייענדיקע יידישע תלמידים. די „פּימ- פּפּן“ אַליין האָבן אָנגעקוקט די געשלאָגענע אָן שאַדן-פּרייד, שמעון קאַטקאָוסקי האָט געשווירן, אַז ער וועט מער נישט צו- ריקגיין אין קלאַס, אפילו ווען זיין פּאַטער וועט ליידן צוליב דעם אַרויסטרעטן קעגן געזעץ. מאַרקוס ראָזענבערג האָט זיך געגרייט צו נעמען נקמה, משה פינקעלשטיין איז געלאָפן אַהיים. ערני איז געגאַנגען טריט נאָך טריט, פאַרשיכורט פון דער מי- טאַג-זון, צו דער באַגעגעניש מיט זיין חברטע אילזע, וואָס האָט אים אָפּגעוואַרט, ווי יעדן טאַג, ביים ברעג פון דער „שלאַססע“, אויף דער אַנדערער זייט פון געדיכטן הייזערבלאַק, אילזעס בלאַנדע האָר האָבן געשיינט ווי די זון.

ווען זי איז דערשינען, די געליבטע געשמאַלט זיינע, האָט ער דערפילט אַ ווייטיק אין זיין אַקסל און טרערן האָבן זיך גע- גאַסן פון זיינע אויגן. אילזע איז געשטאַנען אינמיטן גאַס, נישט ווייט פון די קוסטעס, אומבאַוועגלעך. דאָס פנים אַראָפּגעלאָזט צום שוואַרצן שירצל. ווען נישט דער ווייטיק אין אַקסל, די טרערן און אַט דאָס לויפן אָן סוף, וואָס יעדער טריט פאַרשטאַרקט דאָס געפיל פון איינזאַמקייט אונטער דער זון, וואַלט ערני אָן ספּק נישט געהלומט אפילו אַ קוש צו טאָן די באַק פון אילזע ברוקנער, ער וואַלט נישט געוואָגט. אַבער צי האָט ער געהלומט, ווען ער האָט זיך דערנענטערט צו איר? אים האָט זיך געדוכט, אַז

אילזע נעמט אַנטייל אין זיין איינזאַמקייט און זי שטרעקט אים אויס די באַק. און ס'איז שווער געווען צו וויסן, צי ער וואָלט דער ערשטער געקושט, ווען זי שטרעקט אים נישט אויס די באַק, אָדער גאַר פאַרקערט, אילזע האָט די ערשטע זיך געגעבן צום קושן — אַלץ איז אַדורך אַזוי, ווי די ביידע זאָכן וואָלטן געווען איין זאָך. — מנוול — איז געווען דער ערשטער אויסגעשריי פון האַנס שלימאַן וואָס האָט זיך פאַרשטעקט אין די קוסטעס ביים ברעג. ביי דעם סיגנאַל זענען האַנסנס יינגלעך אַרויס פון זייערע לויער-באַהעלטענישן — די שכנותדיקע הייזער, פון צווישן די געוויקס-שטעקענס.

די בלאַ-גריין-געלע פונקען אין אילזעס אויגן האָבן איינגע-האַלטן זייער שלוהדיקן גלאַנץ.

— ראַטעווע זיך — האָט ערני אַ געשריי געטאָן, און ער איז אַרומגערינגלט געוואָרן פון דער „פּימפּפּן“-באַנדע, זיי האָבן אים צעקלאַפט דאָס פנים און פאַרשלעפט צום פראַנט פון נאַנטסטן-בנין. באַמרויקט צוליב אילזען, האָט ער זי אויף אַן אויגנבליק באַמערקט אינמיטן גאַס, אויף דער זון, ווי זי וויגט אירע הענט איבערן קורצן פאַלדן-קליידל און קעקט זיך צו מיט נייגעריקייט צו דער גאַנצער סצענע.

פלוצים האָט ער דערפילט אַ סאַפענדיקע שטים הינטער זיין קאַרק:

— שוין דאָס צווייטע מאַל, וואָס ער באַפלעקט דעם דייטשן כבוד — האָט דאָס קול פייערלעך אויסגערופן.

ערני האָט געהאַט דאָס געפיל, אַז האַנס שלימאַנס קול איז געווען הויל און ער האָט געלאַכט אין זיך.

— מנוול — האָט אַ פּימפּפּ אַריינגעפרעסט אין ערניס פנים — איך וועט זיך, אַז דו האַסט זי שוין געקושט אין מויל.

— גאַנץ מעגלעך, אַז ער האָט זיך שוין מתעסק געווען מיט זיינע הענט אַרום איר.

ציטערנדיק פון כעס, האָט האַנס שלימאַנס פאַרבאַרגענע קול געקלונגען הינטער ערניס קאַרק:

— און אפשר האָט דאָס חזיר שוין עפעס אַפגעטאָן. ערני איז געפאַלן אויף די קני און דערשפירט אַ שאַרפן

וויטיק אין זיין אַקסל. ער איז באַזיגט געוואָרן אָן געראַנגל דורך
האַנס שלימאַנס אַרומפלעכטן אים. ווען האַנס איז דערגאַנגען צום
צעווייטיקטן אַקסל, זענען טרערן גערונען פון ערניס אויגן, אויך
זיין שטערן איז פייכט געוואָרן. דעם יינגל האָט זיך אויסגעדוכט,
(לויט דעם ברענענדיקן וויטיק פון זיין אַקסל) אַז די שפע פון
וואַסער, וואָס גיסט זיך פון זיינע אויגן און קאַפּ, פון זיין האַלדז
און קערפער. זי פאַרפלייצט זיין גאַרגל און זיינע אויפגעריסענע
ליפּן און די מענגעס פליסיקייטן פון זיין גוף, אַנטלויפן זיי אַ
שווימענדיקע שיף פון דעם העלרויטן שניט אויף זיין רעכטן אַקסל...
— חזירישער הונט — האָט האַנס שלימאַן געשריגן אַ
פאַרסאַפעטער — סוף־סוף וועסטו באַשליסן צו זינגען?...

פון פאַרביטערונג, האָט האַנס שלימאַן איבערגעחזרט אָן
אויפהער: „הונט, הונט, הונט“, ווען אַנדערע פּימפּפּן האָבן געשפּיגן
אין ערניס פנים, איינער נאָכן צווייטן לויט דער ריי, האָבן זיי
צוגעגענט זייערע מילער ביז צוויי סענטימעטער און אויסגעליידיקט
זייער גומען פון אַנגעזאַמלטן שפּייעכץ. דאָס יינגל, האַלטנדיק זיינע
אויגנלעפלעך פאַרמאַכט, האָט געטראַכט, אַז דער שווייס, דאָס
שפּייעכץ און די טרערן, אין וועלכע ער האָט זיך איצט געבאַדן,
זענען אַלע איין־און־דיוועלבע זאַך, וואָס קומט פון איין טיפּן
פאַרבאַרגענעם מקור אין אים, און איצט וועט אויפגעריסן
ווערן זיין לבוש און ער וועט אַרויפקוועלן צו דער זון. די אַלע
פליסיקייטן פליסן אַרויס פון אינערלעכער קויטיקייט, וואָס צייכנט
זיך אויס מיט זיין קלעפּיקייט און איז גישט צונויפגעשטעלט ווי
געוויינלעך פון פלייש און ביינער, ווי ער האָט אַמאָל געטראַכט.
די צייט זעט זיך אים אויס ווי אַ ים אָן אַ דנאַ. משונהדיק:
ווי די שוין־דאמבעס וואַלטן זיך צעעפנט און אַלע וואַסערן זענען
פאַרשוונדן.

עפּנענדיק די וויעס, האָט ערני זיך געפונען קניענדיק אויפן
טראַטואַר, אַ טרוקענער. פון אַ געוויסער דיסטאַנס זענען די
„פּימפּפּן“ געשטאַנען אין אַ קרייז. זיי האָבן ווייזט אויס, אַרומ־
גערעדט אַ שווער פּראַבלעם, ערני האָט עס אַראָפּגעלייענט פון
זייערע דערשלאַגענע און פאַרצווייפלטע פּנימער, לויט זייערע
סודותדיקע רייז. צוואַרפנדיק אים יעדעס מאָל שפּיזיק־שטעכיקע

בליקן פונדערווייט. ערני לוי האט אין הזפעלות אנטפלעקט, דורך די ברייט-געשפאנטע, מאסיווע פיס פון וואלפגאנג אלענדארף, די שלוהדיקע געשטאלט פון זיין חברטע אילזע ברוקנער, וואס איז זעט אויס, געבליבן שטיין אומבאוועגלעך אויפן זעלבן ארט, מיט דעמוזעלבן גריין-בלאען בליק, זי האט געמאכט דעם רושם, אז זי באמערקט נישט ערנין, טראצדעם וואס ער האט אירע איי-דעלע געזיכטס-שטריכן געזען נאר א וויילע, האבן זיך דאך זייערע בליקן דורכגעקרייצט.

— אט דער ייד, האט געזאגט דער רויטער — זעט אויס צו זיין מער ייד, ווי אלע אנדערע.

— אבער איך זאג, אז מ'דארף אים אויסטאן אין די אויגן פון דער ברוקנער — האט געזאגט וואלפגאנג אלענדארף — כדי צו ווייזן איר דעם באשניטענעם עק.

— ניין, ניין, דאס נישט — האט דער רויטער אויסגעשריגן מיט פחד.

— פארוואס נישט? — האט זיך האנס שלימאן קאלטבלוטיק אנגערופן — מ'ציט דעם שד ביים עק.

ס'האט זיך געהערט א געצווונגען געלעכטער, די קעפ זייערע זענען געווען געווענדט צו אילזען, זי האט אויסגעזען, ווי זי וואלט גארנישט געהערט — כאטש די בעקלעך אירע האבן זיך א ביסל גערוויטלט — אירע אויגן האבן געהאט א מוטנע אייני-טאניקייט, ווי די אויגנאפלען פון א בלינדן, טראצדעם וואס זיי זענען געבליבן אויסגעשטארט צו די יינגלעך. זי האט זיך אייני-געקוקט אין פנים פון יעדן איינעם און געשוויגן. ערני איז געבליבן אויף זיינע קני און זיך געקוויקט, פון צווישן וואלפ-גאנגס פיס, מיט די גלעטענישן פון דער זון, וואס האבן פארוואנדלט זיך אקסל אין זיס וואסער.

די אלע זאכן וואס ערני האט געזען און געהערט, האבן אויס-געזען אזוי ווייניק נאטירלעך, אז ער האט קולט געזען די זון וואס דרייט זיך אויף איר אקס, ווי א קינסטלעך פייער-ראד אויף א מרחק פון עטלעכע סענטימעטער פון זיינע האלב-געפענטע אויגנלעפלעך. נאר א טייל פון זיין איך האט דערפילט די סכנה. ער איז האלב אויפגעשטאנען, אנגעשפארט זיך אין דער וואנט

און האָט ווידער געעפנט די אויגן, וואָס זענען פאַרבלענדט גע-
וואָרן פון דער זון, פון די טרערן און שווייס, וואָס רינען אַראָפּ
פון די שלייפן און פון דעם שפייטעך און שמוץ, די אַלע זאַכן האָבן
נישט געהאַט זייער גלייכן, דאָס יינגל האָט ביסלעכווייז אַב-
געהויבן אויפנעמען די געזאַגטע ווערטער, און ער האָט אָפגע-
ווענדט זיין בליק פון אילזע ברוקנער, וואָס איז געשטאַנען אומ-
באַוועגלעך אין איר שוואַרצן שירצל, אירע גרינע, בולטע
אויסגעברייטערטע אויגן, זענען געוואָרן דער צענטער פון איר
פנים.

די „פּימפּפּן“ האָבן זיך גרופירט אַרום אים. דאָס יינגל האָט
נישט געריט מיט קיין פינגער, נאָר באַטראַכט דאָס ראָד פון
דער זון. די אַלע געשעענישן זענען ווי נוגע עמיצן אַנדערש. קיין
שום מענטש האָט נאָך עטוואָס ענלעכס נישט פאַסירט. מען
געפינט אפילו נישט קיין רמו אין די לעגענדע פון די ליי צדיקים
צו אַט די שטרויכלונגען.

פון יאוש, האָט ערני געראָבן אין זיין זכרון, אין דער
האַפּענונג צו געפונען אַ פרייען וועג, אַ זיכערן, אין דעם וואַלד
פון משונהדיקע אומשטענדן, וואָס זענען נישט ענלעך צו די אַלע
ממשותדיקע פאַקטן פון דער ווירקלעכקייט. אָבער ער האָט דעם
וועג נישט געפונען.

האַנס שלימאַן האָט אים פאַרקנעבלט די הענט, רויק, ווי ער
וואַלט געטאָן עפעס אַ געוויינלעכע זאַך, ווי ער וואַלט געהאַט
צו דעם ערניס פולשטענדיקע הסכמה. ערני האָט אויסגעשטרעקט
אַן עלנבויגן, כדי האַנס זאל אים קאַנען גרינגער אַרומפענטען.

מיט איין צי, האָט דער רויטער אַראָפּגעשלעפט ערניס
הויזן ביז אין דער העלפט פון די לענדן. און ווען דער רויטער
האַט אַריינגעשטופט צוויי פינגער צווישן ערניס הויט און דער
גומי פון די תחתונים, האָט זיך דאָס יינגל מיט איין שטויס
באַפרייט פון האַנס שלימאַנס האַנט־פרעס, ער האָט אויפגעהויבן
זיינע הענט ווי מעגלעך העכער, שאַקלנדיק מיט זיי אינדערלופטן,
קעגנאיבער דעם פלאַמיקן ראָד פון דער זון, ווי ער וואַלט נישט
געוויסט וואָס צו טאָן מיט זיי, זיי האָבן אָבער עדות געזאַגט נאָר
וועגן זיין אַנמעכטיקייט.

פארווירטע האָבן די „פּימפּפּן“ זיך צוגעקוקט צו די נאַקעטע
אויפּגעהויבענע הענט אַנטקעגן דער זון.

אַבער דער רויטער האָט זיך באַלד געשטאַרקט און ווייטער
געצויגן ערניס תּחתונים, אויפּדעקנדיק זיין מעגלעכקייט. אין דעם
אויגנבליק האָט אַ צאַרן פּאַרפּלייצט ערניס האַלדו און ס'האַט זיך
פון אים אַרויסגעריסן זיין ערשט געשריי. ער האָט זיך אַ וואָרף
געטאַן צו דעם רויטנס פּיס, איינבייסנדיק זיינע ציין אין זיין
פעטן לידקע־פּלייש און זיי נישט אַרויסגעצויגן פון דאָרט. זיינע
נעגל האָבן זיך טיף איינגעגראָבן אין דעם רויטנס קנעכל.

האַנס שלימאַן האָט באַלד אַרויפּגעלייגט זיך קני אויף ערניס
רוקן, אים מיט געוואַלט אַוועקגעקאַפּעט, אַריינשטופּנדיק זיינע
גראָבע פינגער אין דעם יינגלס אויגן. ערני האָט איצט נאָכ־
געלאָזט, האָט אויסגעשריגן נאַכאַמאָל און זיך איינגעביסן אין
האַנס שלימאַנס האַנט, וואָס האָט זיך פּריער נישט געקאַנט באַפּרייען
פון ערניס ציין, נאָר נאָכן שלעפּן אים צוויי מעטער לענגאויס דעם
טראַטואַר. האַנס שלימאַן האָט צוריקגעטרעטן נאָך עטלעכע טריט
כדי צו פּאַרלענגערן דעם מרחק צווישן זיינע הענט און ערני לויט קני־
בייגער. צו זיין צופּרידנהייט, האָט ער באַמערקט, אַז די „פּימפּפּן־
חברותא האָט זיך צוזאַמענגעקליבן, זיך פּאַראייניקט, כדי צו שיצן
זיך קעגן די ציין פון ערני לוי, וואָס האָט זיך גיך ווידער גע־
שטעלט אויף די פּיס מיטן רוקן צו דער וואַנט, וואָיענדיק פון טיפּן
האַלדו ווי אַ הונט און טרערן האָבן זיך געגאַסן פון זיינע אויגן.
— שמוציקער הונט — האָט דער רויטער געזאָגט.

— יידישער טינוף — האָט אונטערגעהאַלטן אַ צווייטער

„פּימפּפּן“.

— „יידישער הונט“ — האָט האַנס שלימאַן מיטגעשריגן. ער
איז צוגעגאַנגען מיט דער אַראָפּהענגענדיקער האַנט און צוגעגעבן
מיט מוט: „גיט אַכטונג, ס'קאַן זיך, אַז ער האָט דאָס הינטישע
משוגעט“.

די „פּימפּפּן“ האָבן זיך פּונאַנדערגעשפּרייט און זיך צעלאַכט
פון האַנס שלימאַנס באַמערקונג. זיי האָבן זיך נישט געקאַנט דער־
ווייטערן פון ערני, קיינער פון זיי האָט נישט געוואַלט אַפּלאָזן
דעם פּאַרשאַלטענעם ייד, זיי זענען דאָך געקומען בייזיק אַלס

עדות פון האַנס שלימאַנס ביזן קאַפּריז, מ'האַט געמוזט זוכן אַן אויסוועג.

— מ'דאַרף אים אַוועקפירן אין אַ הינטישער נאַרע — האַט אַ „פּימפּף“ פאַרגעשלאָגן — נאָר אַזוי וועלן מיר פון אים פטור ווערן.
— און אַז זיי וועלן אים דאַרטן דערהרגענען?
— זיי וועלן אים צעבייסן, צעפרעסן — זאָגט האַנס שלימאַן.
— וווּ וועלן זיי אים בייסן — האַט אַ „פּימפּף“ זיך צעלאַכט, אין הינטערחלק?

— ס'הענגט אָפּ דערפון, ס'הענגט אָפּ — ענטפערט האַנס שלימאַן — ביי די יידישע הינט הויבט זיך עס אַן מיטן עק.
און ווי זיי וואַלטן געוואָרט אויף אַ סיגנאַל, האָבן די „פּימפּפּן“ זיך צעלאַכט, שטויסנדיק זיך איינער דעם צווייטן מיט ווילדער פּרייד, ווי זיי וואַלטן פטור געוואָרן פון דעם עיקר פּראָבלעם.
דער רויט-האַריקער האַט אויפגעהויבן אַ בינטל שטיינדלעך און זיי אַ שלידער געטאַן אויף ערני לוי, באַלד האָבן אים די רעשט „גבורים“ נאַכגעטאַן. אין זייער גרימצאָרן, האָבן זיי שלעכט געציילט. האַנס שלימאַן האַט געגעבן דעם צייכן צו פאַרלאָזן.

— דו קומסט מיט? — האַט ער געפרעגט אילזען.
— דו אילסט זיך זייער? — האַט זי אים טרוקן געפרעגט.
— דו קוקסט אויף דיין געליבטן? — גיב אַכטונג, ער איז משוגע.

— איך האָב פאַר אים נישט קיין מורא — האַט אילזע ברוקנער געזאָגט. און אויסדרייענדיק זיך צו האַנס שלימאַן, האַט זי אים היימישלעך צוגעוואונקען:
— גיי, איך קום באַלד צו אייך.

— נעבן דער שולע? — האַט האַנס געפרעגט.
ערני האַט איר צוגעוואָרפן אין איינציקן בליק און זיך צו איר אויסגעדרייט מיטן רוקן. די חברה פּימפּפּן האַט דערגרייכט דעם ראַג פון גאַס. פונדערווייטן האַט זיך געהערט אַ געזאַנג.

★

די טרערן האָבן זיך אויסגעשעפּט. דער זון-קיילעך איז זיך

פאמעלעך ווייטער אָועק מיט זיין אייגענער סטעזשקע. סוף־סוף האָט ער זיך אויפגעהערט צו דרייען און איז שטיין געבליבן אומבאַוועגלעך אין די אין־סוף מרחקים, ווי אַ ליכט. אַ דראָוד־פּויגל האָט זיך צעזונגען צווישן די קוסטעס און די „שלאָסעס“ וואָסערן האָבן געפליעסקעט צווישן די געוויקס־שטעקנס. ערני האָט דערפילט, אַז זיין חברטע אילזע האָט זיך נאַכנישט גע־רירט פון אַרט. אירע שיד זענען געווען פאַרשלאָסן אויף אין קנאַפ, זי האָט געטראָגן אַ שיינ שוואַרץ שירצל, די העפטן זענען געלעגן אויף דער ערד, אַנגעוואַרפן צווישן אירע קנעכלען. ערני האָט באַמערקט, אַז אירע פייכטע אויגן, דער זייד־באַנד אין די האַר און איר גלאַט פנים, האָבן איר צוגעגעבן דעם אַנבליק פון אַ פיש. אויף דער מאַסקען־פיייערונג אין שולע, האָט זי געטראָגן אַ לאַנג קלייד, פאַרקאַרירט ווי אַן עק פון אַ קליין כּינעזיש פּישל. אירע פינגער פון די הענט האָבן געשיינט מיט אַ ווונדערלעך רָאָוע פאַרב. אַנטציקט פון אילזען, האָט ערני כּסדר צו איר געשמייכלט און זי האָט צובאַהאַפּטן צו אים צוויי ברייט צעעפנטע אויגן, פיל מיט באַגייסטערונג און נייגעריקייט. פּלוצים איז פאַרשווונדן געוואָרן פון איר בליק דער גרינער ליכט־אַפּשיין, אַ שאַטן פון אַ שמייכל האָט אַ פּלאַטער געטאָן אויף אַ וויילע, ר־איז דערגאַנגען ביז איר ליפ, האָט אויפגעוועקט אַ ח־גריבעלע, פאַרווירט געוואָרן און פאַרשווונדן. דאָס מיידל האָט אים פּונ־ווייטן אַנגעקוקט ווי אַ פרעמדן, וועלכן מ'פאַראַכטעט און מ'האַט פאַר אים מורא. אַז ערני האָט געפרוּווט גיין פאַרויס, איז זי בלייב געוואָרן, האָט זיך אַראַפּגעבויגן, אַ כאַפּ געטאָן אירע העפטן און איז אַנטלאָפן, ווי פּייל־פּונ־בויגן, אין דער ריכטונג פון די „פּימפּן“. נאָך צוואַנציק מעטער, האָט זי זיך אויסגעדרייט און דריי מאָל געפאַטשט מיט די הענט. די זון איז געשטאַנען אַזוי נידעריק, אַז אילזעס געשטאַלט און איר שוואַרץ שירצל, איז ענלעך געווען צו אַ גלאַנצנדיקן אינזעקט אויפן טראַקט פון אַ ליכטשטראַל.

דער זון־קילעך האָט אַנגעהויבן זיך דרייען אין זיין קרייז, אַלץ גיכער און גיכער. די פונקען פון דאָיקן פּיער־ראָד זענען זיך פּילפאַכיק צעגאַנגען אין די ווייטענישן פון הימל. אירע בלאַב־

דע האָר זענען ווידער געווען ווילד צעפלאַסן. ערני האָט אַרויפ־געצויגן זיינע הויזן. דאָס האַרץ אין אים האָט אַזוי אימהדיק געשטורעמט, אַז ער האָט פאַרדעכטיקט, אַז אָט איז געקומען דער מאַמענט פון שטאַרבן. און בעת ער האָט אין געדאַנק זיך איינגע־ביסן אין די פּימפּפּן, האָט ער פאַרשטאַנען, אַז צום ערשטן מאַל האָט זיך אין אים דערוועקט אַ טיפּע שנאה.

5

ווען ערני איז צוגעקומען צו דער „שלאָססע־בריק האָט ער זיך אַרומגעזען, אַז ער איז אַליין. די גאַנץ קליינע, אַפּגענוצטע און איינגעהויקערטע שטיין־בריק האָט צוגעגעבן דעם טייך אַ דאַרפישע שלווהדיקייט. די קלעטער־פלאַנצן האָבן אויסגעפורעמט אַ מין צעבליטע באַרד, וואָס האָט זיך געצויגן ביז צום וואַסער־שפיגל. פון צייט־צו־צייט פלעגן ערני און אילזע דאָ פאַרברענגען שעהן גאַנצע, ביידע אַנגעשפאַרטע אויפן פאַרענטש פונעם בריקל, צוקוקנדיק זיך ווי די צייט פליסט אָן אויפהער צווישן די ברעגעס. קליינע און גרויסע פיש האָבן באַגלייט דעם גאַנג פון די שעהן און אילזע פלעגט טענהן, אַז אַלע פיש קומען אום אין ים, ווהיין קאַנען זיי דען ווייטער שווימען? ערני האָט זיך איר קינמאַל נישט קעגנגעשטעלט, כאַטש ער האָט געוואוסט, אַז די איידעלע מינים, ווי למשל ווייספיש און אַנדערע, פאַרבלייבן דווקא ביים ברעג, אויפן גרענעץ פון זיסן און גע־זאַלצענעם וואַסער.

היינט האָט דער „שלאָססע־טייך אויסגעזען פאַרגליווערט און די וואַסערן זענען דורכזיכטיק און פוסט, ווי דער חלל. דאָס יינגל האָט אַריבערגעשפּרייט די בריק און זיך געלאָזט גיין מיט דער סטעזשקע, וואָס לאָזט זיך אַראָפּ צום ברעג פון טייך, לינקס פון פאַרענטש, צווישן די קראַפּיווע־קוסטן און געדיכטע־

נישן פון ווייכן, גרינעם גראָז און געלע פעלד-בלימעלעך, וואָס
 בליען אין שאַטן פון די געוויקס־שטעקנס. אינדערמיט פון באַרג־
 שפּוץ, האָט די סטעזשקע אַרומגערינגלט דעם באַרימטן פעלו
 פון „וואַטאָן“, דער אַלגעראַנישער גאַט פון מלחמה און שטורעם,
 פון פירשטן און מלכים. דער פעלו האָט זיך אַרויסגעוויבן פון
 טייך, אין אַ הויך פון פיר מעטער, ווי אַ פעלזן-וואַנט. אַמאָל,
 אין רעפּובליק צייטן, אין זומער, פלעגן די אַרבעטער יעדן זונ־
 טיק שפּרינגען פון פעלזן-שפיץ אין טייך אַריין, דער פעלו
 האָט אויסגעזען צו זיין טיף פאַרוואַרצלט אין דער ערד, אַז ס׳איז
 שווער געווען זיך אויסצומאַלן אים אָן איינזאַמען, מיט זיך אַליין.
 ווי אַ מין בוים פון גראַניט, מ׳האַט געזאָגט, אַז ער איז אַ טייל
 פון אַן אונטערגעשניטענעם דאַמב, וואָס ליגט ווייטער אויף זיינע
 וואַרצלעך, אָן דער בוים־קרוין, אָבער אומאויסרייסבאַר. דאָך, האָט
 הער קרעמער געטענהט, אַז די היידיניש-געראַמישע געצנדינער
 האָבן אים אַריבערגעפירט פון די בערג, און אים איינגעאַרדנט
 אַלס מזבח צו שעכטן בהמות און מענטשן. דאָס בלוט האָט גע־
 שטראַמט אין דער „שלאַססע“, זי האָט עס אַוועקגעטראַגן ביז
 צו די „טאַונוס־בערג, דאָרט האָבן עס די מכשפות פון באַרג־
 „בראַקען“, אין דער „וואַלפורגן־נאַכט“, אויסגעלעקט מיט דער
 צונג. אין באַשטימטע אָונטן פלעגן דאָרט די „פּימפּן“ און די
 עלטערע פאַרטיילייט ברענען בוים־שטאַמען. די מענטשן פון דער
 „ריגענשטראַסע“ פלעגן אים נישט סתם רופן „דער שטיין“, נאָר
 „דער פעלזנשטיין פון וואַטאָן“, מיט גרויס כבוד. אַ בערלינער
 וויסנשאַפטסמאַן האָט אַנטדעקט אונטערן מאַך אַ האַקנקרייץ. די
 צייטונגען האָבן פאַרזיכערט, אַז דער קרייץ איז אַלט עטלעכע
 טויזנט יאָר, און לוי, דער פּאַטער, האָט געטענהט, אַז ער איז
 העכסטנס אַ זייגקינד אין וויגל.

ערני לוי האָט אויסגעשטרעקט זיין אַרעם און אַנגערירט
 פאַרזיכטיק דעם פעלו, ווי ס׳וואַלט געווען אָן איינגעדרימלטע חיה.
 דאָן האָט ער זיך פאַרנומען מיטן באַרג־שיפּוע און זיך דערווייטערט
 אַ צען מעטער אין פולן זונשיין, ווייט פון דעם פּאַנטאַסטישן שאַטן
 אַרום דער פעלז-גרודע. די שורה פון קוסטעס, איז לענגאויס דעם
 קליינעם זאַמדיקן ברעג, געוואָרן אַלץ שיטערער. ערני האָט אַראַפֿ־

געשטעלט איין קני און דערזען, אז דער פעלד-שאַטן שפרייט זיך אויס איבערן וואַסערפלאַך פון דער „שלאַססע“, און ווערט גע- טראָגן דורך די טייד-כוואַליעס, ביז די שאַטן-שטריכן דערגרייכן דעם זאָמדיקן ברעג. ער האָט איינגעגראָבן אַ קני אין זאָמד און איז פאַמעלעך פאַרויסגעגאַנגען אויף דער לינקער קני, ביז ביידע שאַטנס, זיינער און פון פעלו, זענען געוואָרן איינס. איינבויהנדיק זיך איבערן פליסנדיקן שאַטן, פונוואַנען ס'זענען אַרויסגעקומען שלימיקע בלעזלעך, האָט ער אויסגעשפרייזט זיין נאָזטיכל ווי אַ טראַטווע, וואָס איז עטלעכע סעקונדעס געשווימען און איז איינ- געשלונגען געוואָרן. ערני האָט אַרויסגעצויגן דאָס נאָזטיכל און דערמיט זיך אָפגעפרישט דאָס פנים.

דאָס מעטאַלענע שטעקעלע האָט אים געשפאַלטן זיינע ליפן, זיי האָבן געבלוטיקט, ערני האָט געלעקט די ווונד און זי צוגעדעקט מיט אַ קראַפיווע-בלאַט. מאַדנע, די ווונד האָט אים בכלל נישט וויי געטאַן. ער האָט צוגעטאַן זיינע פינגער צום קאַפּ און צו זיין איבעראַשונג געפונען בולטע בייילן. אָבער דאָך, ער האָט נישט געשפּורט קיין שום ווייטיק, אפילו נישט אין זיין גאַמבע, וואָס איז פאַראַלזירט געוואָרן פון גייקס פויסט. אויב ער האָט נישט געליטן, איז עס דערפאַר, וואָס מער האָט ער נאָך קיינמאַל נישט געליטן, ווייל די צער-און-ליידן אַרגאַנען זענען אין אים ווי אָפּער טעמפט געוואָרן, פון נייגעריקייט, האָט ער זיך טיף איינגעביסן אין דער האַנט, וואָס האָט איבערגעלאָזט בולטע ציין-סימנים. פון יעדן סימן האָט אַרויסגעפערלט אַ טראַפּן בלוט, אָבער אַז מינ- דעסטן ווייטיק, מ'האַט געקאַנט ממש נתפעל ווערן, פון אַט דער שיינער זעאונג.

— אָבער די צדיקים פלעגן דאָך אמתדיק ליידן — האָט ערני געמורמלט.

ער האָט צונויפגעלייגט ביידע הענט, ווי אַ שיסעלע און אָנגעשעפט אַ ביסל וואַסער, וואָס האָט אַ ביסל ווייכער געמאַכט דאָס פאַרטרוקנטע בלוט אויפן פנים, אויף דער אָפּגעדעקטער ברוסט און האָט אוועקגעשווענקט דאָס זאָמד פון דער קני. די פאַראייניקטע

שאטנס פון זיין גוף און פון פעלן, האבן געשטערט דאס אונטער־
שיידן דאס נארוואס רויט־געוואָרענע וואַסער, וואָס איז שנעל אָפֿ־
געפלאָסן אין טייך.

מער האָט זיך אים נישט געוואַלט גיין מיט דער סטעזשקע
ביים „וואַטאָן“, ער האָט זיך אויסגעטרעטן אַ וועג דורך די קראַך־
פיווע־צווייגן. פון איבער דעם באַרג־שיפוע האָט ער אַ וויילע
באַקוקט די לאַנקע, איידער ער איז דאָרט אַריינגעגאַנגען מיט אַ מונד־
טערן און געלאַסענעם טריט. עטלעכע גראָזן האָבן באַרירט זיין גאַמבע.
וואָס מער ער איז אַריין אין גרינעם ים, האָט זיך אים אַלץ מער
אויסגעוויזן, אַז די גראַז־כוואַליעס אַרום אים, ווילן אים איינ־
שלינגען, אָדער לכל־הפחות אים נעמען געפאַנגען. ער האָט נישט
געוואוסט אונטערצושיידן, צי אַט די כוואַליעס רוקן זיך פאַרויס, כדי
אים צו דערטרינקען, אָדער פאַרקערט, זיי דערנענטערן אים ביסלעכ־
ווייז צום ים.

ווען ס'האָט זיך אים אויסגעזוכט, אַז דער טייך איז שוין גע־
נוג ווייט פון אים, האָט ער זיך אָפגעשטעלט און געזען אין דעם
הימלישן אין־סוף, אַז ער איז נישט מער ווי אַ נישטיק שטויב־
קערנדל צווישן די גראַז־פליינען. אין דעם מאַמענט האָט ער
פיינט געהאַט די פוסטקייט. די ערד, ווי זי וואַלט זיך געשפאַלטן
אונטער זיינע פיס. און בעת זיינע אויגן האָבן נהנה געווען פון
דער אומענדלעכקייט פון די הימלען, האָבן די ליפן געפליסטערט:
„איך בין גאַרנישט“. די ערד אַרום האָט פון זיך ארויסגעגעבן איר
קערנדיקן ריח. אַלע זאַכן זענען באַשטענדיקע און אומפאַרשטענדלעכע
אינעם ריח פון דער ערד. דערזעלבער ריח צו דער שטילקייט,
צו די זוניקע שטראַלן און צו דער אייביקער בלאַקייט אין די הויכן.
עפעס האָט באַרירט זיין באַק און זיך צוגעקלעפט. ער באַקוקט
עס, ס'איז אַ שיינער, רויטער מאַריאַ־זשוק, מיט שוואַרצע שפרענ־
קעלעך, זיינע לאַפקעלעך האָבן געצאַפלט ווי דינע הערעלעך.
מ'האָט געקאַנט זאַגן, אַז ס'איז אַ מין צירונג, אַ שפילקעלע מיט
אַן איינגעפאַסטן רובין און מיט סימעטריש־פאַרזעצטע שוואַרצע
פיינטעלעך.

ערני לוי האָט אַוועקגעשטעלט דעם מאַריאַ־זשוק אויפן שפיץ
פון זיין גראַבע פינגער, דעקלאַמירנדיק:

גאָטס באַשעפּעניש

פּלי, פּלי

גאָטס בריאהלע

אין גן־עדן פּלי

איינס, צוויי, דריי.

לויט דער טראַדיציע פון די קינדעריאָרן, האָט ער געדאַרפּט מיט אַרויסזאָגן דאָס וואָרט: „דריי“ אַ בלאַז טאָן הינטערן זשוקל. דאָס יינגל האָט אַ דריק געגעבן מיט צוויי פינגער און באַלד איז דער אינזעקט געפאַלן. ערני האָט צעקנעטן דאָס ווערמל אויף אַ דין קיילעכל. אים האָט זיך אויסגעדוכט, אַז די גאַנצע פּוסטקייט פון זיין האַרץ איז איצט אַריינגעקלעמט געוואָרן צווישן זיינע צוויי פינגער.

אַבער ער האָט זיך דערמיט נישט באַנגוגענט, ער האָט דאָך דאָס ברעקל חומר פעסט צוזאַמענגעדריקט און זיין האַנט־פּלאַך, לאַנג עס געריבן, ביז דער זשוק איז געוואָרן אַ גראַלעך שטויבעלע.

ער האָט אויפגעוהויבן דעם קאַפּ און דערשפּירט, אַז די שטיקלייט

איז פאַרגאַנגען.

די לאַנקע האָט געראַיעט מיט געפּליגל, מיט אַ גראַזן־געווימל און מיט געזעענער און נישט־געזעענער לעבנס־וויבראַציע. די ערד אַליין האָט געוואַרקעט עפעס ברוגזדיק. ערני האָט באַמערקט אויף אַן ערד־גרוקע אַ זיצנדיקן היישעריק, וואָס האָט חנוודיק צוגעקלאַפט מיט די לאַפקעלעך, אין שיינ פון אַ זוניקן שטראַל. ער האָט זיך פאַרויכטיק איינגעבויגן, דער היישעריק האָט אַבער נישט געפּילט די סכּנה. דאָס יינגל האָט דערזען, אַז זיינע קיין־ביינדעלעך זענען ענלעך צום קיניגלס ביינדעלעך. נאָך מער, זיי דערמאַנען דאָס מלאַסקען פון אַן אַלטער פּרוי. ער האָט אויסגעשטרעקט זיין האַנט און געכאַפּט וואָס ער האָט נאָר געקאַנט. דאָס חיהלע איז פאַר־האַלטן געוואָרן פאַר איין לאַפקעלע, צווישן זיינע צוויי פינגער. און ער האָט עס צעקוועטשט אויף זיין האַנט, געמאַכט דערפון אַ קניילעכל, דאָסמאַל אַבער פון אַ גרינער קאַליר.

דער קומענדיקער קרבן איז געווען אַ שמעטערלינג. ווייניק זענען די מענטשן, וואָס דערשאַצן דעם שמעטערלינג. באַלטאַזאַר קלאַץ פּלעגט זאַמלען שמעטערלינגען מיט אַ נעץ, ווי מיט אַ שפּיז

אין דער האַנט איבער די פעלדער. דעם באַזיגטן האָט ער פאַרטייבט מיט אַ פלעשעלע עטער און צו זיין הנאה, אים דערכגעשטאַכן מיט אַ שפילקע, אין סאַמע געאַמעטרישן האַרץ פון זיין ברוסט. באלטאַ זאַרס צימער איז פיל געווען מיט אַזעלכע קריגס־טראַפּיען. אונטער דעם פאַרגרעסער־גלאַז, האָט יעדער שמעטערלינג אויסגעזען ווי אַ פילפאַרביקע קירכע, און די שיינקייט פון די פליגל האָט זיי געגעבן דעם אַנבליק פון לעבעדיקע. ערני האָט גערן געהאַט צו כאַפּן אַ שמעטערלינג, אזוי פאַר הנאה וועגן, אָבער ער האָט אים נישט געקאַנט פריילאָזן, נישט אַפּצופּנדיק אַ פליגעלע, נישט אַרויס־ציענדיק אַ שיינ גאַלדן פעדעמל, עפעס אַ פאַרבן־ליכטיק קריינדל. ס'האַט אויך געטראַפּן, אַז באַגנוגנדיק זיך מיטן שווייגנדיקן אונטער־גנבענען זיך צום ווונדער, האָט ער ווי אַן אינדיאַנער געלויערט אויף אים און דערנאָך זיך בלוז איינגעקוקט אין אים אָן אויפהער. די זומערפייגעלעך פלעגן אַרומפלאַטערן אַרום אים, שטעלנדיק זיך אים אויפן קאַפּ, אויף דער נאַז, אָדער אַרומקרייזן ארום זיין פינגער, ווי אַ פּרעכטיקע רינג, — ווונדער איבער ווונדער.

דער צום טויט פאַרפייניקטער שמעטערלינג איז דאָסמאַל גע־ווען פון מאַשאַן־טיפּ, זיינע פליגעלעך ווי פאַרביקע קירכן־פענצ־טערלעך, דער מין ווערט פאַלקסטימלעך אַנגערופן: „דער טרעגער פון לאַנגן צויט“, ווייל זיינע עקן ענדיקן זיך מיט צוויי סענטי־מעטערדיקע שפיצן. די גרייס פון די פליגל, שאַפט אים דעם אויסזען פון אַ רויב־פויגל.

דאָס מאַשאַן־פליגעלע האָט זיך אַראַפּגעלאָזט אויף אַ פּיאַ־לעט־בלימל. ערני לוי האָט איינגעהילט דאָס בלימל מיטן זומער־פייגעלע אין זיין נאַסן נאָזטיכל און צולייגנדיק אַ האַנט, האָט ער דאָס פּיאַלעט־בלימל מיטן שמעטערלינג, ביידע צוזאַמען צע־קוועטשט. דער שמעטערלינג האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ בעז־בלימעלע, אין אַ גריל, אַ זשוקל, אַ מיניאַטור זומער־פייגעלע מיט בלאַע פערלמוט־פליגעלעך, אַ שלל פון פאַרביקע שמעטערלינגלעך, היישריקלעך, שרעטעלעך.

ערני איז אַרומגעלאָפּן איבערן פליין מיט אויסגעשטרעקטע אַרעמס, שלידערנדיק מיט זיינע קלעפיק־שמוציקע הענט כלערליי אינזעקטן.

איצט האָט ער זיך געפילט פאַרמאַטערט. ס'האָט אים וויי געטאָן דער טויט פון יעדן רמש. יעדער טויט האָט פאַראורזאַכט אַ מאַסע שמוץ, וואָס האָט ממש אָנגעפילט זיין מאַגן. אַ קוויטיק־קלעפיקע פליסיקייט אויף די הענט, פיל צעמאַרשטע אינזעקטן האָבן וויטיקלעך געראַיעט אין זיינע קישקעס, דאָס האַרץ האָט אים געדריקט, ער האָט זיך אויסגעצויגן אויפן גראַז און פאַרמאַכט די אויגן. מחמת די פינצטערניש, זענען טויזנטער מיני גרילצענישן ביזווייליק אריינגעדרינגען פון דרויסן אין זיין אינעווייניק, וווּ ס'האָבן נאָך געוויטיקט די שמעטערלינגען און אַנדערע רמשים. זיינע אויסגעשטרעקטע הענט אויפן גראַז זענען ווי פאַרגליווערט געוואָרן.

ערני האָט אויפגעהויבן זיינע אויגלעפלעך און זיי איינגעטונקען אין בלאַען הימל, וואָס האָט זיך ווערטיקאַל אַראָפּגעלאָזט.

די הויכע גראַזן זענען געווען דער קרייז, וווּ די פייגל האָבן אַרומגעפלאַטערט. דער הימל האָט זיך אויסגעברייטערט.

ערני האָט געפרוּווט נאַכפּאַלגן מיט זיינע אויגן אַ פּויגל, אין דער האַפּענונג אים צו דערגרייכן, און מיט אים צוזאַמען אויפּפליען. אָבער די פייגל גרינגשעצנדיק אים, האָבן ווייטער געצויגן אין זייער פליען, און דער מרחק וואָס האָט זיי אָפּגעטיילט, איז נישט קלענער געוואָרן. וויאָזוי האָט ער געקאַנט פּאָדערן אַזאַ דערהויבונג און אפילו פרוּזן זיי איבערשטייגן אין זיין זעלבסטבאַווסטזיין אַלס צדיק. ער, וואָס אין אים ווימלען אינזעקטן פון ווייטיק? „איך בין נישט קיין צדיק, איך בין גאַרנישט“.

טראַכטנדיק אַזוי, אַז „ער איז גאַרנישט“, האָט זיך דאָס יינגל אויסגעדרייט מיטן פנים צו דער ערד און אַרויסגעלאָזט אַ געשריי. ער האָט אויסגעשריגן אין דעם מאַמענט, ווען זיינע אויגן זענען אויסגעליידיקט געוואָרן פון טרערן, ער האָט אַזוי געשריגן אַ צייט, מיטן מויל געווענדט צו דער ערד. ס'האָט אויסגעזען, אַז ער רופט צו עמיצן אין די מרחקים, צו עפעס אַן איינגעגראָבן באַשע־

פעניש אין דער ערד, און ער דערווארט פון אים אן עכא. אבער זיינע געשריייען האבן נאך פארשטארקט די שטילקייט, און די ווערעם האבן ווייטער געראיעט אין זיין בויך. זיין מויל איז פול געווען מיט גראָז און ערד. לױסוף האָט ער פאַרשטאַנען, אַז ס'איז נישטאָ קיין ווידערקול אויף זיין רוף, אַז דער רוף האָט גאַרנישט געבוירן: גאַט קאַן זיך צו אים נישט צוהערן.

✱

מיט אַ שווערן און נאַכלעסיקן טריט איז ער צוריקגעגאַנגען צום ברעג פון טייך. דאָס געזאַנג פון דער שיינער נאַטור האָט אים מער נישט געשטערט. נאָר עפעס אַ שטרייט מיט אילזעס פנים האָט ער געהאַט אין וועג. אָן וועלכע־עס־איז געפיל, איז ער אַרומגעגאַנגען דעם וואַטאַן־פעלז. דאָס קלעפיקע געמיש פון דער אינזעקטן־פגירה, דעם גרינעם זוים פון זיינע פינגער, פון זיינע נעגל, האָט ער געמוזט באַזייטיקן ביים זאַמד. אַ קעפל איז געבליבן צוגעקלעפט צום אַרבל פון רעקל, ער האָט אין אים דערקענט די אויגן, די שיינע שפיר־הערנדלעך פון מאַשאַן־שמעטערלינג.

— אויך דו — האָט ער געטראַכט — „גאַט האָט דיך גענומען אונטער זיינע פליגל“. נאַכדעם ווי דאָס וואַסער האָט אים אַ ביסל אָפגעפרישט, האָט ער זיך אַראַפגעבויגן, כדי בעסער צו זען זיין אָפּשפיגלונג: עטלעכע פנים־שטריכן האָבן זיך אויסגעטיילט און וויברירט אין וואַסער, אָבער באַלד ווי די שטריכן זענען זיך צוריק צוזאַמענגעגאַנגען אויפן וואַסער־שפיגל, זענען צוויי טראַפנס אַראַפגעפאַלן פון זיינע אויגנלעפלעך און האָבן פאַרשפרייט קנייטשן אויף זיין פנים. „מיינע טרערן פליסן פון זיך אַליין“ — האָט ערני לוי געטראַכט אין זיין האַרץ, „אָבער איך ווילן דאָך נישט, מיינע פיס ציטערן, אָבער איך האָב נישט קיין מורא“.

ער האָט קוים דערקענט די היימישע ריגענשטראַסע. געווען איז דאָס אַ גאַס, וווּ דאָס לעבן איז געגאַנגען אויף אירע ביידע פיס. עטלעכער מענטשן, באַזונדערס פרויען, האָבן זיך אָפגעשטעלט און אים אָבסערווירט. אָבער ער האָט קיין אַכט נישט געלייגט אויף זיי. אזוי אויך, ווען ער איז אַריינגעגאַנגען דורך דעם הויף־טויער, האָט ער כמעט נישט געזען די דורכגייער. ער איז געקומען מיטן קאַרידאַר

אין דער קיך אריין, און נישט געהערט קיין מענטשלעך קול. דאס סעפאירן די משפחה לוי, דעם קערן פון זיין פארשטאָרבענער וועלט, איז דערגאנגען אזוי ווייט, אָן ער האָט אפילו נישט געקאָנט נעמען אָפּשיד פון זיי, זיי זענען שוין געווען ווייט.

אויף די טרעפּ האָבן זיינע פיס אזוי געציטערט, אָן ער האָט זיך אָנגעשפּאַרט אין קליינעם פּאַרענטש און איבערגעחזרט אין געפּליסטער :

— ווער וועט עס וואָגן צו זאָגן, אָן דו האָסט מורא ? — אָבער באַלד האָט ער אין גרויס פּחד דערפּילט די שווערע אייזערנע טיר פון בוידעם.

די טיר־זאָוויעסעס האָבן געסקריפעט, ערני האָט מורא געהאַט, אָן זייער קרעכצן זאָל נישט דערגרייכן ביז אין דער קיך. ווען ער האָט געשטחפּט די אַלטע אָפּגעקראַכענע טיר, האָט אים די פינגער־טערניש צוריקגעיאָגט, ער האָט געפרוּווט גיין פּאַרויס מיט אַ פּוס, בעת דער צווייטער איז געבליבן אין קאַרידאָר. נאָכדעם איז ער אַ שפרונג צוריק געגעבן, ווייל די פינגערניש האָט זיך צעכוואַליעט, און אים אַקעגנשטראַמט, ווי אַ וואַסערמויער אין ים. צום סוף איז אים קלאָר געוואָרן, אָן די גראַע שוואַרצקייט אין בוידעם דינט פּאַר אַ מחיצה צו שיצן די וואַסער־מויער. און אין דער נאַכטלעכער אומקלאַרקייט האָט ער באַמערקט דאָס קליינע דאָך־פענצטערל, וווּ ס'האָט זיך געהוידעט אויף אַ דין שטריקל אַ נאַקעטע צעלולויד־ליאַלקע (דאָס איז געווען אַזאַ שפּיל, מאַרין און זיינע חברים האָבן זי אויפּגעהאַנגען, ווי אַ סימבאָל פון אַדאָלף היטלערס טויט. די ליאַלקע איז באַצייכנט געוואָרן מיט צוויי בלייפּעדער־שטריכן אונטער די נאָזלעכער. דאָך האָט זיך ערנין געחלומט, אָן די ליאַלקע האָט אין זיך עפעס פון אילזעס פנים, און ער האָט דערפּילט אַ ווייטלעכע באַפּרידיקונג).

דערנאָך זענען דערשינען רייען פון קרומע דאַכעווקעס, וואָס זייערע קאָנטן האָבן געגלאַנצט ווי שוואַרצע ציין. ברוכטיילן פון שטיינער האָבן זיך באַוווּזן, הענג־שטריקלעך, צעבראַכענע בענקלעך, דער אַלטער עס־טיש (וואָס איז געוואָרן קליין, מיטן גע־בוירן ווערן פון ערניס ברידער) פּליושענע בערעלעך אָן קעפּ, אַ באַליע מיט פּסח־כלים. ווייטער איז דער בוידעם געווען ליידיק:

ערני איז געגאנגען פארויס, כדי צו דערגרייכן דאס בענקל אונטערן דאך־פענצטערל.

אין דעם מאמענט, האט זיך באוויזן אן אפשיין אין פענצטער־שייבל, און מיט אים א ליכט, וואס איז געווען ענלעך צו א געלן, פייכטן זון־שטויב, וואס דרינגט אריין אין האלדז און שטעכט.

דאס יינגל האט א נעם געטאן דאס בענקל און דערביי גע־פילט, אז עס הייבט אן צו לעבן, ער האט באקומען א קלאפ אין זיין קני. מיט דער הילף פון בענקל, האט ערני ארויפגערוקט דאס פענצטערל און אויסגעפרוווט א קלאסישע, לייכטאטלעטישע באוועגונג: ער האט ארויפגעצויגן זיין קערפער, שטיצנדיק זיך אויף זיינע אָנגעשפארטע פויסטן אויפן ראַנד פון פענצטערל און פארשטארקט זיין פאזיציע, איינבוֹיגנדיק א קני אויפן פענצטער־אָנשפאַר. כאַטש ערני האט זיך נישט געפילט גענוג שטארק, אז אַזעלכע גימנאַסטישע העלדן־מעשים, האט ער דאך געהאַלטן, אז דער גוף וועט זיין געהאַרכזאַם דעם ווילן. שוועבנדיק אַזוי אינ־דערלופטן, האט זיך דאס דאך־פענצטערל אַראַפּגעלאָזט אויף זיינע פיינגער. ער איז אַראַפּגעפאַלן, און זיצנדיק אַזוי אויפן שטויב פון בוידעם איז ער געקומען צום אויספיר, אַז צו זיין גרויסן אומגליק, ענדערט נישט דער וועלט־סדר זיין פרצוף.

בדרך כלל, פלעגן מענטשן, אין זיין מצב, זיך אויפהענגען. קיינמאל האט זיך ערני נישט געפרעגט, פארוואס מענטשן הענגען זיך אויף ביי אַזעלכע אומשטענדן, אָבער איצט האט ער פאַר־שטאַנען, אַז דאָס איז דער סאַמע פּראַקטישסטער אויסגאַנג. אַדער זיי דערטרינקען זיך, ווייל אויך דאָס איז אַ נאַטירלעכער אויסוועג, וואָס נויטיקט זיך אין ווייניק רייד, און שטייט אין אַלגעמיין צום רשות פון דער גאַנצער וועלט. אפשר וואָלט בעסער געווען, ווען ער וואַרפט זיך אַריין אין דעם „שלאַסע־טייך, אַט אַזוי, מיטאַמאַל; דאָס וואָלט אפשר אפילו נישט געווען אַזוי אומאַנגענעם, בעיקר, אין מיטן העלן טאַג. ער וועט אַוועקשווימען מיט וואַסער־שטראָם, ווי אַ שטשאַפע האַלץ, אַדער אַ בינטל צווייגלעך. ער איז געווען נוטה זיך צו הענגען, ווייל ער האט נישט געקאַנט אַרויפגיין אויפן דאך. אָבער כדי זיך צו הענגען, באַדאַרף מען דאך אַ שטריק, אַ בענקל און אַ קנופּ צום פאַרשלייפן. ס'האַט אים דאך געפעלט דער צוציי־

קנופ. און אויב זיך נישט צו באנוצן מיט קיין שלייף-קנופ, איז מען אין סכנה געהאלטן צו ווערן פון שטריק און דערביי ליידן גרויסע ווייטיק. אין זיין פיבערדיקייט, האָט ער אַראָפּגענומען די ליאַלקע און באַמערקט, אַז מאַריץ און זיינע חברימלעך האָבן בלויז אַרומגענומען מיטן שטריק דער ליאַלקעס האַלדז, זיי האָבן זי אָבער אויף אַן אמת נישט געהאַנגען. מיט פאַרשטייפטע פינגער פון צער, האָט ער אויסגעפרוווט פאַרשידענע קאַמבינאַציעס פון געשליפטע קנופן. אָבער, אָדער דער קנופ, ציענדיק אים אַ ביסל שטאַרקער, האָט זיך צעעפנט, דאָן האָט געדראָט, אַז ער וועט שווער אַראָפּפאַלן אויף דער ערד, אָדער דער פאַרשאַלטענער קנופ, ווען ער וועט נאָר אַריינטאָן אין אים די האַנט, וועט זיך אַליין צוציען און וועט צו שטאַרק פאַרקנופט ווערן. ס'קאָן זיין, אַז ווען ער וואַלט זיך איינגעקעקט, וואַלט ער מצליח געווען אויסצונדיקן אַ געלונגענעם קנופ, אָבער די אַלע טראַכטענישן, זענען נישט געווען איבעריק אַנגענעם. פון זיינע בילדער-ביכער איז אים גוט פאַרבליבן אין זכרון אַ געהאַנגענער, מיט אַ לאַנגער אויסגעשטרעקטער צונג, ביז צו דער גאַמבע. איז אפשר גלייכער זיך אַראָפּצוואַרפן פון דאָך, דאָ קומט אָבער דער שפרונג, וואָס איז ביים הענגען זיך בכלל נישט פאַראַן.

און ווייל ס'איז לפי־שעה נישט געווען קיין שום איילנדיקע זאך, האָט זיך עדני אַוועקגעזעצט אויפן בענקל, כדי נאַצודענקען. ווייל דער ענין איז אַ גענוג שווערער, ער איז ראוי מען זאָל אים מיט ערנסטקייט באַטראַכטן.

פון זיין נשמה האָבן אַרויפגעטויכט מענטשן און זאָכן, וואָס ער האָט זיי ליב געהאַט: מאַמע יהודית, דער זיידע, טאַטע־מאַמע, דער לערער קרעמער, מאַריץ, די קליינע קינדערלעך, דער זיידנס צימער, און די הויכע זון צווישן די ביימער און הייער, און אילזע. פאַרוואָס האָבן אים היינט אַלע פאַרלאָזט? און פאַרוואָס פילט ער זיך עפעס אזוי שווער מיטן פעלן פון דעם אַלעם, און נישט גרינגער? ממש ווי ס'וואַלט אַראָפּגעפאַלן אַ שווערע משא פון הימל. ס'איז זייער באַדויערלעך זיין אומפעיקייט אויסצופירן אַזאַ קלאַסישע גימנאַסטישע איבונג. ער האָט אַראָפּגעקוקט און דערזען די פליושענע בערעלעך,

די באליע מיט די כלים, די שטריק, דעם הויפן שמאטעס, דעם אלטן עס־טיש, א צעבראָכן בענקל האָט פארהאלטן זיין אויפמערק־זאמקייט. ס'איז געלעגן אויפן רוקן, מיטן איינציקן פוס אַרויף. ערני לוי האָט עס דערקענט, ס'האָט געקראַכט, ווען מאַמע יהודית האָט זיך אַמאָל שטאַרק צעכעסט. צי גייען מענטשן אויס אַזוויי זאָכן? צי איז דער גורל פון בענקל אויך זיין גורל?

פון צייט־צורצייט, ס'רוב ביים אַוונטברויט, פלעגט מאַמע יהודית מבשר בשורה זיין, אַז דער אָדער יענער איז „פאַרשוונדן געוואָרן נאַכמיטאַג“, און דערביי מוסיף געווען אַ נאַמען פון אַ קרענק, וואָס האָט באַצייכנט דעם שולדיקן. לויט ערני, זענען אַלע סיבות פאַר אַט די קראַנקהייטן, מער־ווייניק, געווען פאַלש. ערני פלעגט אָפט שטוינען לגבי דער עקסטרעמער עצבות פון די דערוואַקסענע אין זייערע טרויער־טעג, בעת זיי אַליין, וואָס זענען נישט קיין אומשטערבלעכע, וועלן דאָך זיכער ווידער טרעפן זייערע געליבטע נפשות אין הימל.

נאָר די צדיקים פלעגן נישט שטאַרבן אַזוי אַפּשטויסנדיק און אייליק. ס'איז געקומען די שעה, ווען דער צדיק האָט באַ־רעכטיקט זיין צדקות, און די גאַנצע וועלט אַרגאַניזירט זיך צו אַנערקענען זיין טויט־בעט: די מלכים דרינגען אַריין אין לענדער, די פּריצים פאַגראַמירן, ווייל די צדיקים רירן אפילו נישט מיטן קלענסטן פינגער, אַלץ איז באַשטימט און אַרגאַניזירט פון פאַרויס, ביזן קלענסטן פּרט, זייט דעם מאַרטירער־טויט פון קדוש ר' יום טוב לוי. מען קאָן נישט דערפון לערנען קיין מוסר־השכל, ווייל קיינער פון זיי, אַזוויי ערני, איז נישט געגאַנגען קעגן גאַטס ווילן. אגב, אויב זיך פאַרטיפן אין דער זאַך, האָבן דאָך נישט די צדיקים און נישט די מתים אין זייער גאַס, קיינמאָל זיך נישט געפונען אין זיין לאַגע, ער האָט דאָך נישט געהאַט קיין טובערקולאָז, נישט קיין טויט־פּיין און נישט קיין שחיטה, ס'איז געווען נאָר ערני אויפן בידעם.

אַ פּייגל־געזאַנג איז אַריינגעדרינגען דורכן דאָך־פענצטערל. ערני לוי האָט זיך אויפגעשטעלט און האָט געטרייסלט זיינע פאַרשטייפטע פּיס. זיין לעצטער שאַנס איז געווען צו שפּרינגען דורכן לופטשיק פון דער אוביקאַציע וואָס גייט אַרויף אין הויף.

און ווי ער האָט נאָר געמאַכט אַ טריט צו דער טיר, איז ער אַנדערגעפּאָלן: די ווונד אויפן שטערן, דאָס שאַרפע שטעכן אין די פינגער, די צוגעדריקטע נאָך ביים דאָך־פענצטערל, האָבן אים אַזוי מוראדיק פאַרקלעמט דאָס האַרץ, אַז ער האָט זיך בכלל נישט געוונדערט וואָס זיין אַטעם איז ערשט צוריקגעקומען, ליגנדיק אויף דער פּאָדלאַגע. ער האָט אויך דערשפּירט אַ שניידיקן דרוק אין זיינע שלייפן, טראַצדעם וואָס זיי זענען נישט באַשעדיקט געוואָרן. דאָס אַלץ איז אים געקומען פון אַט דער טייוללאַנישער טאַבלעטקע, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אין זיין הויז־קעשענע. ווי ער האָט זי נאָר געלייגט אויף דער צונג, האָט ער תּיכּף גע־שפּירט, אַז דער ווייטיק צעשפּרייט זיך אין אַלע זיינע אַדערן, אונטער דער זיסער מאַסקע פון הנאה. ער האָט זיך געשטעלט אויף די פּיס און אים דוכט זיך, אַז ער איז גרעסער געוואָרן אין אַזאַ מאַס, אַז דער קאַפּ איז אים פּיל שווערער, אין פּראָפּאָרץ צו דער עלאַסטישער דינקייט פון זיינע גלידער.

אַנשפּאַרנדיק זיך גוט אין פאַרענטש, האָט ער געקאַנט אַראַפֿ־גיין פון די טרעפּן. די אוביקאַציע איז געווען אויפן אונטערשטן שטאָק. אַנטקעגן דעם צימער פון די יונגע לויס. ער פּרעגט זיך, פאַרוואָס רינען די טרערן פון זיינע אויגן: „מיינע טרערן פליסן פון זיך אַליין, אינדעראמתן, וויין איך דאָך גאַרנישט“. און ווען ער איז אַריין אין דער אוביקאַציע, האָט ער גאַנץ גוט געפּילט דאָס קאַנוולסיע־ציטערן פון זיינע אונטערשטע אברים: „מיינע פּיס ציטערן, אַבער כּהאַב דאָך נישט קיין מורא“.

דער זיץ אין דער אוביקאַציע האָט זיך געפונען אונטערן קליינעם פענצטערל, דורך וועלכן ס'האָט אַריינגעשיינט די זון, ווי אַ שטאַנד־האַפטיקער שטראַם אין חלל, אין אַ גלייכער ליניע, מיט דער אומענדלעכער צאָל פון אַרומשוועבנדיקע שטויב־קערנ־דלעך אין כלערליי הערלעכע פאַרבן פון טאַנצנדיקע פּישלעך. ערני האָט אויפגעהויבן דעם זיץ־צודעק, כּדי אים נישט אומזיסט צו פאַרטינופן, און זיך אַרויפגעכאַפט אויף דער פאַרצעלאַך־שיסל, כּדי צו דערגרייכן די הויך פון קליינעם פענצטערל. דער אָפֿ־שטאַנד איז גענוג געווען פאַר זיינע אַקסלען, אַבער פאַר זיין פּרוווי האָט ער געדאַרפּט פּריער דעם קאַפּ אַרויסהויבן, דאַן אריבער־

ציען זיין קערפער, און מיט דער הילף פון זיין גאנצער וואג זיך דערשלעפן צום באַדן, און ער וועט נישט שפּרינגען אין אַ פּוּסטן הלל. ער האָט אָבער געדאָגהט, אַז דער קאַפּ וועט אים צעשמעטערט ווערן (וועט זיך צעפיצלען ווי אַן אַי, נישט איבערלאָזנדיק קיין שפּור פון זיין פנים) האָט ער ווידער באַדויערט, וואָס ער קאַן נישט שפּרינגען פון דאָך.

זיינע פיס האָבן שטאַרק געציטערט, ער האָט מורא געהאַט, אַז ער וועט אַראָפּפאַלן פון בעקן, אָבער אַ מין גלייכגעוויכט האָט אים ווײַעס־איז געהאַלטן. שוין עטלעכע מינוט ווי אַ בייזער שד האָט זיך באַזעצט אין זיינע פיס, כדי פשוט צו צעטרייסלען זיין נשמה־רויקייט. פון זיינע אויגע האָבן מער נישט גערונען קיין טרערן. די בייזוויליקע קראַנקהייט האָט זיך אַרייגעלייגט אין זיינע פיס, וואָס האָבן אים געשטערט צו טאַן וואָס מ'דאַרף.

אָבער פון פחד, אַז זיינע פיס זאָלן נישט פאַרלאָזן דעם זיין, איז ער פאַרזיכטיק אַראָפּ פון אים, כדי צו געבן זיין נשמה צוריק־צוקומען צו איר שטאַרקייט. דער ווייטער זון־אַפשיין האָט נישט דערגרייכט די הויך פון דער וואַש־שיסל. אַלע זאָכן האָבן זיך אין דער טונקלקייט פאַרוואַנדלט אין איין גרויסע שאַטן־מאַסע, און דאָס יינגל האָט זיך נאָר געקאַנט משער זיין וועגן אירע פּרטים. זיין אויג האָט געגלעט מיט פּוילקייט דאָס ווערטיקאַלע אַראָפּזינקען פון אַלע זאָכן, ווי ס'וואַלט פאַר אים געווען אַ קייט פון בערג. דאָס ראַזיר־קעסטל אויף דער עטאַזשערקע האָט פאַרהאַלטן זיין בליק. פּלוצים האָט זיך דער דער מוח פונעם יינגל אויסגעליידיקט פון יעדער דאָגה, זיין האַרץ פון יעדער שרעק, און ער האָט געוואַסט, אַז די פיס און די אויגן זענען ווידער זיינע.

ער איז שנעל אויפגעשטאַנען און זיך דערנענטערט צו דער עטאַזשערקע, דאָס ראַזיר־קעסטלע האָט אַנטהאַלטן אַ פעקעלע נייע מעסערלעך. יעדעס איינע איז געווען איינגעהילט אין אַ היל־פאַפּירל. אויף זיין האַנט־פלאַך האָט געגלאַנצט אַ ראַזיר־מעסערל ווי אַ שפּילצייג, ווי אַ קמיע. עס איז ממש צום באַדויערן, וואָס נישט דער זיידע און נישט דער טאַטע, האָבן נישט באַנוצט קיין בריטווע צום ראַזירן. ס'טרעפט, אַז מענטשן באַשניידן זיך דעם גאַרגל מיט איינמאַל. מ'זאָגט אויך, אַז בריטוועס זענען אַזוי

שארף, אז ס'גענוגט בלויז צוצולייגן די קלינג. דאס הייסט, אז מיט לייכטקייט קען מען זיך איבערשניידן דעם האלדז נישט שפירנדיק אפילו א קיצל.

ערני לוי האט ארויפגעלייגט זיין לינקע האנט אויפן ראנד פון וואשבאקן און איינגעשניטן דאס פירקאנטיקע שארפע שטיקל שטאל אין זיין דינע בלאלעכע הויט, ווי ווייט מעגלעך טיף, און האט צו זיין איבערראשונג געזען א פינקלדיקן טראפן בלוט. דאך האט ער נישט געשפירט קיין שום ווייטיק, זיין האנט האט קוים באקומען עפעס א ראזלעכן פלעק — ער האט געחווקט — ווי פון עפעס א פליגן-ביס. און פלוצים האט זיך דער קראץ צעטיילט אויף צוויי שפעלטלעך, דערווייל נאך קליינע, וואס נאר עטלעכע מילימעטער האבן געעפנט א וועג צו אן אומאויפהערלעכן שטראם פון בלוט. נו, די אפעראציע האט מצליח געווען.

ווען דאס בלוט האט באפלקט די פאדלאגע, האט ערני ארום-טערגעטאן זיין האנט אונטערן וואסער-שטראם, כדי נישט מטריח צו זיין זיין מאמע. זיין לינקע האנט האט אראפגעהאנגען, א רויטע אינגאנצן, און דאס בלוט-ריטשקעלע איז זיך געפלאסן מיטן מיטלסטן פינגער, ווי ס'פליסט דאס בלוט איבערן שנאבל פון געשאכטענע עחפות אין כשרן שחיטה-הויז. איינמאל, געדענקט ערני, האט ער געטראגן א הון צו דער שחיטה. נאכן שעכטן האט זיך די הון גע-טרייסלט מיט א מין יאושדיקן צארן, וואס האט צעפלאטערט מיט רעש אירע פליגל צום אויפפליען. נאכדעם האט זי אויפגעהערט זיך צו ווארפן, דערמיט האט זי געוויזן, אז זי לעבט נאך, ווייל „דאס בלוט מאכט וויברירן די נשמה“, נישט אמת? א טייל אין אים האט ווייטער געצאפלט ווי א הון. און אפשר דערפאר האבן אויך איצט זיינע פיס געציטערט אונטער אים. זיין איינגעשרומפענע האנט האט באקומען די צורה פון א שנאבל ביי א פארבלוטיקטער הון.

ווען וועט זיין נשמה פארלאזן דעם גוף? — דאס איז געווען די איינציקע גאר-ערנסטע פראגע, און ערני האט אפגעווארט מיט אנגענעמער פארכטיקייט די רגע פון יציאת הנשמה. אלע מענטשן ווערן באנומען מיט שרעק אין אנבליק פון טויט, ווייל זיי מיינען, אז מער וועלן זיי גארנישט זען, אז עס קומט א פול-שטענדיקע שטילקייט, און ס'געשעט מער גארנישט. אבער ערני

האָט גוט געוויסט, אַז אַזאַ מין טויט אין צום פאַרמיידן. אַלץ פירט זיך ווייטער ווי פריער, מיט דעם איינציקן אונטערשיד, וואָס ס'איז מער נישטאָ דאָס צער־פולע אַפּוואַרטן אויפן טויט. דער טויט איז גאַרנישט אַזאַ אומאַנגענעמע זאַך. און כדי אַנצוהויבן דאָס נייע זיין, האָט זיך ערני לוי פאַרגעשטעלט, אַז דאָס איז אַ מין וואָסער־בלעזל, אַזוי דורכזיכטיק, אַז בעת איר שוועבן שפּיגלט עס אַפּ אַלע געזעענע זאַכן אונטער דער זון. אָבער באַלד, האָט אַ שפּילקעלע אַדורכגעשטאַכן דאָס וואָסער־בלעזל און האָט מבטל געמאַכט דעם געדאַנק. כדי פּטור צו ווערן פון דעם שפּילקעלע, האָט ער באַשלאָסן, אַז דער ריכטיקער פּירוש פון טויט איז צו זיין אַ נישט געזעענער. — קינדער מיינע — האָט געזאָגט דער זיידע, שטייענדיק ביים עק פון טיש, איינגעהילט אין כלי־קודש — קינדער, אונזער טייער־רער ערני האָט אונז פּאַדלאָזט און איז אַריבער צו אַ בעסערער וועלט, ער האָט אונז נישט געוואָלט גורם זיין קיין צער, ער איז געשטאַרבן מחמת די שמעטערלינגען און זשוקן, און אַלע אַנדערע ליבע זאַכן, וואָס איר קענט זיי. דאָרט וווּ ער געפינט זיך איצט, איז ער גליקלעך. און איך בין זיכער, אַז ער לאָזט אונז נישט אַרויס פון זיין אויג. לאַמיר זינגען זמירות, כדי צו פאַרטרייבן דאָס עצבות.

— איך קאָן נישט זינגען — זאָגט מאַמע יהודית.

— איך קאָן אויך נישט — האָט געזאָגט דער פּאָטער.

— איך האָב אים ליב געהאַט — איז מאַריץ אויסגעבראַכן מיט אַ יאָמערלעך געוויין, אַז ערני לוי, וואָס איז געזעסן ווי אַ רואה־ואינ־נראה אין עסזימער אויף דער סאַפּע, האָט דער־פילט די פאַרבאַרגענע טרערן וואָס רונען פון זיינע נייע אויגן, ביזן דערהערן דאָס פּאַלן פון די טראַפּנס אויף דער פּאַדלאָגע: טריף טריף, טריף, וואָס קיין שום אויער דאָרט האָט נישט געהערט...

ווען ער האָט געעפּנט די פלייש־אויגן זיינע, האָט ער באמת באַמערקט, אַז עס פּאַלן טראַפּנס בלוט, איינציקווייז, ווי דער בלוט־רעזערוו אין זיינע אַדערן וואָלט זיך פּאַמעלעך אויסגעליידיקט. עפעס אַ באַרוישנדיקע זיסקייט איז אַרויסגעפּלאָסן פון זיין האַנט־פּלאַך, און זיין גאַנצער גוף האָט זיך געפונען אין אַ מצב פון

מאכטלאזויקייט. אָט דאָס געפיל קען מען נישט פאַרגלייכן מיט קיין שום אַנדערע זאַך, נאָר מיט דער הנאה פון זיין שפּאַציר מיט אילזען ביים ברעג פון דער „שלאָסע“, איינקונדיק זיך בגניבה אין איר פנים. ערני האָט זיך אויסגעמאַלן, אז ווען ער וועט אַמאָל שטאַרבן, וועט ער צוריקגעבן אַ באַזוך זיין פאַרדאהטע געליבטע, וואָס איז פול מיט באַדויערן און לאַזט זיך נישט טרייסטן. „איך בעט דיך, פאַרציי מיר“, זאָגט אילזע.

— „דו חלומסט, מיין קליינער פריינט“ — האָט ערני הויך געזאָגט, בעת די טראַפנס בלוט פאַלן ווייטער: טריף טריף, טריף. היינט אינדערפרי, האָט גייק געזאָגט, אַז נאָך דער שלאכט אויף ווערדן האָבן די העראַישע גייסטער ווייטער געקעמפט אין דער לופט. אַזוי וועט אילזעס אַפלאַדירן מיט די הענט, אַייביק אַפּהילבן הינטער דעם הייזער-בלאַק, און קיין שום זאַך, נישט אילזעס באַדויערן און נישט דער טויט פון ערני, וועלן נישט מבטל מאַכן אָט די הענט אַפלאַדיסמענטן, אין קיין שום שעה, אין קיין שום רגע, ווי זיי קלינגען איצט אין ערניס אויערן.

יעדער טראַפן בלוט איז אים געווען טייער. און אויב לויט דעם זיסן פאַרלאַנג צו שלאָפן, וועט זיך אַרויסווייזן, אַז ער איז לעבאהאַפטיקער, ווי ווער-עס-איז-אַמאָל?... פון טיפער אומרו און ווילדן פחד, האָט דאָס יינגלעלע ווידער געעפנט די אויגן און דערזען, אַז ער האָט זיך אַן זיין וויסן אַראַפגעגליטשט אויף דער ערד, און איז אַזוי געבליבן זיצן, מיט זיין רוקן צו דער וואַנט, און זיינע אַפגעדעקטע פיס טובלען זיך אין אַ לוזשע בלוט.

אילזעס אַפלאַדיסמענטן האָבן זיך פאַרוואַנדלט אין אַ מינדער-ווערטיקער, הונקדיקער מוזיק, אַ מוזיק פון איילנדיקע שוואַרצע ווערעם, וואָס בלישטשען אין זייער בייזווייליקייט. יעדער קלאַנג זשומעט אַרום זיינע אויערן, כדי פלוצים אַריינצושטעקן זיין גיפּט-שפּיזל.

מיט זיין אַנטשרענגונג אויפצושטעלן זיך, האָט אַ פלייך גע-טאָן אַ שטראַם בלוט. ער האָט באַוויזן צו שטעלן אַ פוס אויפן ראַנד פון וואַשבֶּקן, איין האַנט אַנגעשפּאַרט אויפן רעמל פון פענצטער, און אויף אַזאַ אופן זיך אַ הויב געטאָן, צוגעשטעלט זיין צווייטן פוס. צוזאַמענלייגנדיק ביידע הענט ווי אַ טויכער, האָט

ער צוגעדריקט זיין האַלבן קערפער צום אָפּענעם פענצטער־קוואַדראַט, און איז געבליבן הענגען צווישן הימל און ערד. זיין לינקער אַרעם איז געהאַנגען און געבולטיקט איבער דער וואַנט ביז צום ערשטן שטאַק.

איבערן קאַשטן־בוים זענען פאַרבייגעפּלויגן מחנות פּייגל, וואָס זייערע פּאַנאַנדערגעשפּרייטע געלע, בלאַע און גרינע שמעטערלינג־פּליגל האָבן אָפּגעשפּיגלט די צעשטראַלטע זון, ווי אַ שפּיגל. די פאַרביקע פּייגל זענען געפּלויגן מיט אַזאַ שנעלקייט, אַז ער האָט זיי נישט געקאַנט נאַכפּאַלגן מיטן בליק. זיי האָבן זיך אויפּגעהויבן הויך איבער די דעכער, איבערן קאַשטן־בוים און איבערן קליינעם יינגל. ערני לוי האָט זיך צעלאַכט. פּלוצים איז דער זויערער בלוט־ריח פאַרשווונדן. זיין האַנט האָט אויפּגעהערט בלוטיקן. די שמע־טערלינגען זענען מיד געוואָרן, און ס'האַבן זיך געהערט לויב־געזאַנגען, ווי אין חלום, בעת די זון האָט גענומען ערניס פנים אין אירע זיסע הענט אַרײַן... דאָס זענען געווען די לויב־ווערטער, וואָס דער זיידע פּלעגט זאָגן יעדן פּרייטיק־צונאַכטס, ביי קבלת־שבת, אין דעם טאָג פון שיינקייט און שלום, די ווערטער פון משורר:

— לכה דודי לקראת כלה.

ערני האָט מיט אויסגעשטרעקטע הענט און אַרויסגעהויבענעם קאַפּ שוין געהאַט אינגאַנצן זיך אַרויסגעצויגן איבער דער לענג פון דער וואַנט. ווי ער וואַלט זיך אויף אַ סעקונדע באַהאַפטן מיט דער וויזיע פון הימל, ער זאָל נישט זען, ווי די ערד גייט אים אַנטקעגן, נאָך איידער ער זינקט אויף איר אַראָפּ. אויף אַ רגע האָט ער אין הויכן פּלי ווי אַ מלאַך, פּאַנאַנדערגעשפּרייט זיינע מאַגערע הענט, ווי פּליגל.

פּלוצים האָבן זיך זיינע פיס פאַרטשעפּעט אין ראַנד פון פענצטערל, און ער איז פאַרהאַלטן געוואָרן אויף אַ מאַמענט פון עפעס אַ לעכערלעכער מחשבה, ווי דער גאַנצער לעבנס־ווילן וואַלט, אין לעצטן מאַמענט, אַנטרווען אין אַט דעם טייל פון זיין גוף. אָדער ווי דער פּחד פאַרן טויט, וואָס איז איינגעשלעפּערט געוואָרן דורך ליידן און פאַרלייקענען פון זיין אייגענעם איך, וואַלט זיך פּלוצים דערוועקט אין די פאַרבאַרגענישן פון זיין נשמה און גע־היטן זיין לעבן, ממש, אין לעצטן מאַמענט.

דער הונט

1

די סטאטיסטיק באווייזט, אז דער פראצענט פון זעלבסטמאָרדן ביי די יידן אין דייטשלאַנד איז פּאַקטיש געווען נישטיק, אין פּאַר-גלייך מיט די יאָרן פון פּאַרן סוף.

אזוי איז עס אויך געווען אין די תּפּיסות, אין די געטאָס, אין אַלע פינצטערע גיהנומס, אין וועלכע די נאצישע חיה רעה האָט געפירט צום אָפּגרונט, ביז צו די קרעמאַטאַריעס, דעם „רעקטום פון דער וועלט“ — לויט דעם אויסדרוק פון אַ נאַצישן וויסנשאַפּט-באַבאַכטער. אָבער זינט דעם יאָר 1934, זענען אַ סך צענדליקער יידישע שילערס אין דייטשלאַנד געווען קאַנדידאַטן פון זעלבסטמאָרד, און צענדליקער האָבן טאַקע זיך אומגעברענגט.

אזוי האָט ערני לויס ערשטער טויט פאַרנומען אַ באַשיידענעם פּלאַץ אין דער טויט־סטאַטיסטיק, ביי דער זייט פון צענדליקער ענלעכע טויט־פּאַלן (נאָר דיאָזיקע זענען געווען ענטגילטיקע). עס איז ממש צו שטוינען, וואָס די לערערס האָבן, אין איין־אינדער־זעלבער צייט, געלערנט די אַרישע שילערס מאָרדן אַנדערע, און די יידישע תּלמידים מאָרדן זיך זעלבסט. דאָס אילוסטריט די דייטשע טעכניק, איר שטרענגע און זאַכלעכע אויספירונג, וואָס זי טיילט אויך נישט אויס אפילו פון דערציונגס־וועזן.

ווען מרדכי האָט אַנטדעקט אין הויף, ביי דער וואַנט, דעם יינגלס האַלב־טויטן גוף — ווי אַן עופּעלע, צעשלאָגן אין זיין פּלי, באַדעקט מיט פעדערן און בלוט — האָט ער דערפּילט, אַז אַט גייט

ער אַראָפּ פון זינען. זיינע שווערע, גראַע אויגן זענען געבליבן פאַרשטאַרט ווי שטיינדלעך אין זייערע לעכער. דערנענטערנדיק זיך צום גוף, האָבן זיך זיינע ציין איינגעביסן אין דער אונטערשטער ליפּ. אַ רויט שנירעלע, צוויי און דריי שטראַמעלעך זענען אַראָפּ גערונען מיט דער לענג פון זיין ברייטער באָרד. ער האָט געזען, אַז ערני ליגט מיט דער באַק צו די ברוק־שטיינער, ווי אַ דערשאַסענער הונט, און זיינע לאַנגע לאַקן פאַרדעקן זיין פנים: דער טויט איז אים אַנטקעגן געגאַנגען אין שלאָף.

— רבונן של עולם, איז ער נישט ווי מילך געפלאָסן ביי דיר? און ווי קעז דיר זיך איינגעפרעסט? האַר, האַסט אים נישט אין ביינער און אַדערן פאַרוועבט, אין הויט און פלייש אָנגעקליידט? און קערסט אים צוריק דער ערד?

מרדכי איז געפאלן אויף די קני, און איז איבעראַשט געוואָרן פון דער פליגן־זשומעריי וואָס האָט אַרומגעקרייזט אַרום דעם מאַגערן קערפער. איין ריזיקע, גרינע פליג, האָט זיך אַן אויסגעהונגערטע אַוועקגעזעצט אויפן שפיץ פון צעקלאַפטן עלנבויגן. מרדכי האָט אַרונטערגעלייגט זיין האַנט אונטערן קערפער און אים אויפגעהויבן פון דעם שטיין־און־בלוט געלעגער.

— זע — האָט ער געלאָסן געזאָגט צום יינגל — „איך שריי און קיין ענטפער“.

אין דעם מאַמענט האָט דאָס שילער־העמדל זיך געהויבן און איז צוריק איינגעפאלן, זיך געהויבן און איינגעפאלן, מיט דער רעגעל־מעסיקייט פון אַ לעבעדיק באַשעפעניש. מרדכי האָט באַלד דערפילט גאַטס חסד. און אזוי, אָנגעטאָן אין זיין גראַען שטובן־שלאַפראַק, צוריקנדיק דאָס יינגל, ווי אַ קליינעם בלוטיקנדיקן מלחמה־שולל, איז ער שנעל דורכגעגאַנגען דאָס גרויסע צימער און גענומען לויפן איבער גאַסן, און די צעשראַקענע משפחה לוי, הינטער אים. דעם זעלבן אָונט האָט ערני געפיבערט אין שפיטאַל פון מאַינץ, אין דער יידישער אַפטיילונג. מרדכי האָט גאַט געדאַנקט פאַר זיין גנאָד. אָבער אַז ערני איז צוריקגעקומען אין שטילנשטאַט, האָט דער אַלטער תופס געווען, אַז דער אויבערשטער האָט אין זיין חסד, געשענקט דעם מלאכל דאָס לעבן, ער האָט אים אָבער נישט אומגעקערט זיין נשמה.

*

ערני האָט באַלד געפילט די האַנט פון טויט אין זיין מות. פון אַלע ווייטיקן אין יעדערן קעמערל פון זיין גוף, וועלכער איז פאַר־וויקלט געוואָרן אין אַ קנויל פון רימענדלעך און מעטאַלענע גאַרט־לעך, און פון אַלע רערלעך, פון וועלכע ס'האָט אַריינגעשטראָמט לעבן אין די איינגיפּסירטע קערפּער־טיילן, האָט אים צום מערסטן וויי געטאָן, וואָס ער האָט מיט זיין איינציקן אויג געזען די גרויסע אכזריות פון דער וועלט, אין אַלע זייערע פאַרמען און פאַרבן. ביים אָנהייב, איז ערניס איבעראַשנדיקער איינדרוק געווען, אַז גאָט האָט פאַרלאָזן אַלץ אויף דער וועלט, אַז אַלץ איז געוואָרן נישט אַפּזעוור־דיק און פאַרבלאָז; ווי די אַפּגענוצטע, אַוועקגעוואָרפּענע מלבושים אין שפיטאַל. כאַטש ער האָט געשפּירט, אַז זיין צונג באַוועגט זיך נאַרמאַל, האָט ער באַשלאָסן, מער נישט צו ענטפּערן אויף קיין שום ווענדונג פון דער דאָזיקער וועלט, פון וועלכער ס'האָט זיך אַפּגעטאָן גאַטס חסד. „ער האָט נאַכנישט אויפּגעוואַכט“, האָט ער געהערט מרדכי'ס קול. מאַמע יהודיתנס פנים האָט געפלאַטערט, טרערן האָבן זיך געגאַסן פון אירע אויגן ווי פּערל: „האַסטו זיך שוין אויפּגעוועקט, טייערינקער?“ דער גאַנצער ענטפּער זיינער איז געווען, דאָס אויפּעפענען און צומאַכן זיין איינציק אויגן־לעפל.

אַזוי זענען אַוועק טעג און נעכט, קיין שום וואָרט איז נישט אַרויס פון מויל פון דער גיפּס־מאַסקע, ערני האָט אַלע ווערטער געהאַלטן אויף זיין צונג. נאָר ביינאַכט, צווישן דעם כראָפּען און כליפּען פון די שכנים, האָט ער געבעטן גאָט, ער זאָל בייטן דעם רעזשים. איינמאַל, ווען מאַמע יהודית האָט זיך דערווייטערט פון די שורות ווייסע בעטן, מיט אַ געבויענעם קאַפּ און ציטערנדיקע אַקסלעך, האָט ער געפילט, אַז אַ טראָפּן קייקלט זיך אראָפּ פון זיין אויג און פאַשווינדט ערגעץ אונטער דער גיפּס־מאַסקע.

יענעם אָונט, האָט ערנין באַנומען די פאַרגאַנגענהייט. אַ וואַק־סנדיקער שטראָם מיט אויסגעריסענע ביימער־שטאַמען, שווימענדיקע

קינדער-וויגן, בייכער פון חיות, שאַטן-געשטאַלטן אויף די דעכער. אילזע אויף אַ פישער-שיפל, גערודערט דורך משונהדיקע פאַר-שוינען, און די עלנטע נוחס תיבה פון די לויס, וואָס בלאַנדזשעט אַרום צווישן שיפן-ברוכטיילן, זי הויבט אויף אירע הענט צו גאַט, וועלכער קוקט אויף דעם אַרום מיט אַ בליק, וואָס איז שווער צו פאַרשטיין. אַלע זאַכן האָבן געשטראַמט אין באַרג-אַראַפּ פון טייך, אָבער קיין מענטש האָט עס נישט געפילט. די שכנים אין זאַל האָבן געביטן זייערע שמועסן און זיך דערציילט וועגן לעבן פאַרן אַנקומען אין שפיטאַל, אָדער וועגן דעם, וואָס וועט קומען נאָכן פאַרלאָזן דאָס שפיטאַל — ווי זיי וואַלטן געהאַט דעם פולן בטחון, אַז דער לעבנס-שטראַם אינדרויסן איז שטאַנד-האַפטיק ווי אַמאַל און ער וואַרט אויף זיי. קיינעם איז נישט ארויף אויפן געדאַנק, אַז דער שטראַם פליסט אונטער זייערע בעטן און שלעפט אַוועק דאָס גאַנצע שפיטאַל, אין דער ריכטונג פון גרויזאַמען קאַטאַקליזם. איבערן בעט, אַנטקעגן אים, האָט ערני געזען צוויי שילדלעך, איינס איבערן צווייטן: איינס פון פאַרצעלאַן, מיט דער שיינער, ברייטער אויפשפּיט: „ראַט שילד אינסטיטוט“, אויפן צווייטן שילדל, פון פשוטן געלן קאַרטאָן: „רעזערווירט פאַר יידן און הינט“. אָבער קיינמאַל האָבן די קראַנקע קיין אַכט נישט געלייגט אויף דעם געלן קאַרטאָן. זיי האָבן גערעדט וועגן לעבן און טויט, וועגן פּיס, הענט, לעבער, לונגען, קישקעס, וועגן וויזעס קיין ארץ-ישראל און וועגן זייערע פרויען און קינדער, פּרנסה, וועגן דער זון און אַנדערע טויזנטער זאַכן, ווי דער פלייץ וואַלט נישט דאָס אַלץ ראַש אַוועקגעשלעפט מיט זיינע ריזיקע, שוואַרצע כוואַליעס. „גיט אַכטונג“ האָט ערני זיי געוואַלט זאָגן, אָבער ער האָט געשוויגן, ווייל דער טויט האָט פאַרהאַלטן די ווערטער אויף זיין צונג. און ווען די לויס זענען געקומען צו אים אויף באַזוך, מיט אַ פול מויל מיט פלענער וועגן עולה זיין קיין ארץ-ישראל, ווען זיי און זייערע הענט זענען איינגעשרומפן געווען פון יאוש, האָט ערני זיי געוואַלט זאָגן: „לייגט אַכט! מען נאַרט אייך! די זאַכן זענען בכלל נישט אַזוי, ווי איר מיינט, זיי זענען אַזוי און אַזוי... א. א. וו.“ אָבער ער האָט געשוויגן נאָך מער ווי שטענדיק. ווייל אינדעראמתן, האָבן די לויס זיך געשראַקן אויפצודעקן דעם

בלאָטיקן שטראָם וואָס אונטער זייערע פיס, אַנשטאַט די כלומרשטע פעסטע ערד, אין וואָס זיי האָבן אַזוי תמימותדיק געגלויבט, די אומגליקלעכע, די טייערע. מיט זיין איינציקן אויג, פון דער פאַר- באַרגעניש פון זיין פאַרווונדעטן אויג, האָט זיי ערני באַטראַכט. פון דעם מוראדיקן מרחק, וואָס האָט אים אָפגעטיילט מער ווי דער קליינער טויט פון פאַר זיין זעלבסטמאָרד — אַ מרחק, וואָס אין אים איז ביסלעכווייז אַריינגעדרינגען אַט דאָס ווונדערלעכע געפיל, וואָס איז פאַרוואַרצלט אין רחמים, וואָס זיי האָבן אין אים דערוועקט, טראַץ — אַדער דורך — זייער פאַרבלענדעניש.

אַזוי איז געווען אויך לגבי אילזען, וואָס ער האָט אומזיסט געפרווט טראַכטן וועגן איר שלעכטס. צייטנווייז, ווען דער אַדער יענער ביין האָט אים וויי געטאָן, האָט ער פאַרמולירט וועגן אילזען געוויסע אָפגעפסקנטע מיינונגען, וואָס ער פלעגט הערן פון מאַריצנס געשליפענעם מויל, אַדער פון מאַמע יהודית:

— זי איז אַזוינע און אַזעלכע — האָט ער געזאָגט אין היצי- קייט — זי איז ווערט אַז... גאָט זאָל זי קורע כדג זיין א און. אָבער באַלד איז זי פאַר אים דערשינען אין איר שטייגער- גאַנג, און אַלע אורטיילן זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין שרעק זעענדיק, ווי די בלאַנדע מושלע פון זיין ליבע, שווימט איבער אומריינע וואַסערן, אין זינגענדיקן געשריי. ווען אילזעס אַפלאַ- דיסמענטן האָבן אים אויפגעוועקט ביינאַכט, האָבן זיי גורם געווען שרעקלעכע פיין צו זיינע נערוון און אויערן, און ער האָט איר נישט געקאָנט ווידמען, נאָר אַ לעבעדיקע, ווייטע מחשבה און אַ מין רחמנות, ווייל אויך אילזע איז אַוועקגעריסן געוואָרן מיט אַ ריזיקן שטורמישן שטראָם.

איינמאָל איז זיין מוטער געקומען צו אים מיט אַ באַזוך, מיטשלעפנדיק מיט זיך איר חברה קליינע לויס. ערניס אויסזען האָט זי פאַרשטיינערט. איר נאָז האָט אינמיטן איר פנים געצאָפלט ווי אַ פליג. זי איז צוגעגאַנגען נענטער און געגלעט איר זונס איינגעדאַרטע באַקן, שעפטשענדיק:

— אַלץ וועט זיך בעסערן. וועסט קומען אַהיים, וועל איך דיר מאַכן אַ זופ מיט פערפעלעך.

אַ טרער האָט זיך אַנגעשלאָגן אין דער גיפס־מאַסקע — דער

מאמעס שטימע און דורכזיכטיקע טרערן. ערני פלעגט זיי קיין
מאל נישט זען, אבער דעם טאג האט ער ביי איר געזען א לייכטנ-
דיקן טראפן, און זיין צונג האט זיך צעבונדן:
— אלץ וועט זיין גוט, זייער גוט. — האט ער געזאגט מיט
א הייזערליכעך, שארף קול, וואס האט אים איבעראשט.
אבער באלד האט ער באדויערט אויף די ארויסגעזאגטע
ווערטער.

*

ווען ער איז צוריקגעקומען קיין שטילנשטאט, נאך צוויי יאָר
ליגן אין בעט, האבן אים אמאליקע באקאנטע נישט דערקענט. פון
מלאכיל זענען נאָר פאַרבליבן די לאַקן אליין.
טראַצדעם וואָס ער איז אָפּגעמאַגערט געוואָרן און האָט גע-
הינקט אויף צוויי קוליעס, האָט ערני מיט זיך מיטגעבראכט פון
זיין קראַנקן בעט אַן אויסגעצויגענעם גוף, אַ ווּקס, אַ העכערע
פון מאַריצנס. אַ מין ווייסער און צאַרנדיקער שטריך האָט איבערגע-
שניטן זיין הויכן שטערן. אַ שראַם פון דער זעלביקער פאַרב האָט
אונטערגעהויבן דעם בויג פון דער רעכטער ברעם און פאַרלענגערט
דאָס אויגן־לעפל, צוגעבענדיק דעם אויג, אַ לייַדנדיקן אויסזען און
אַן אויסדרוק פון פאַרגליווערטער שרעק. דאָס צווייטע אויג איז
געבליבן אזוי אַנגענעם ווי פריער, אָבער לויט זיין מאַמעס מיינונג,
שוין אַ געפרוּווטע אין די זאַכן, האָט מען נישט דערקענט אין אים
זיינע „האַרציק־פריילעכע שטערנדלעך“. די רעגנבויגן־הייטלעך זענען
פאַרשוונדן געוואָרן פון די אויגן. וואָס אַמבאַלאַנגט זיין ראַציק,
אָפּגעלאָזן קול, האָט בנימין געטענהט אַז ס'דערמאָנט אים גענוי
די שטים פון יונגען בחור פון גאַליציע.
— דאָס ערגסטע פון אלץ — האָט געזאָגט מאַמע יהודית —
איז דאָס שווייגן. שוין דריי טעג רעדט ער נישט קיין וואָרט. בין,
גאָט האָט נישט באַדאַרפן...
— אָבער זע דאָך — האָט מרדכי זיך אַריינגעמישט — די
מעשינ־נסים: ווען איך וואָלט נישט געווען געפיבערט, וואָלט איך
דאָך ניט געהערט זיין אַראַפּפאַלן, און וען גאָט וואָלט אים נישט

געווען אריינגעגעבן דעם געדאנק צו שפרינגען פון פענצטער, וואָלט ער דאָך אָפּגעגאַנגען אין בלוט. און דאָסזעלבע, ווען דאָס שטייג-שטאַטער שפּיטאַל וואָלט אים געווען אָנגענומען, כאָטש ער איז אַ ייד, וואָלט מען אים דאָרט נישט געווען אַזוי גוט געפלעגט, ווי אין מאַינצער שפּיטאַל. און ווען...

יהודית האָט אים איבערגעהאַקט :

— גענוג שוין, טו מיר אַ טובה, גענוג שוין מיט דיינע נסים. מען יאָגט אונז עד חרמה, די קינדער שפּרינגען פון די פענצטערס, צעברעכן האַלדראָן-נאַקן און ער זאָגט „על הנסים"... ווען וועט שוין גאָט אויפהערן צו באַווייזן אַזעלכע נסים, אַ, קוק זיך צו.

— נו, נו! צוים דיר דאָס מויל — האָט מרדכי ברוגנדיק אויסגערופּן.

ערני, וואָס איז איצט אַראָפּגעגאַנגען פון די טרעפּ, איז געבליבן שטיין.

— נו, נו, האַלט שוין אַיין דאָס מויל — האָט מרדכי איבער-געחזרט.

ס'איז פאַראַן אַן אומענדלעזע צאָל טענער, קלאַנגען, העויות, אויסדרוקן, אַקצענטן, שמייכלען, וועלכע דער דאָזיקער נאַרישער קלאַנג : נו, נו — קאָן מיט זיך אויסדרוקן. תלמידי חכמים האָבן פון זיי קולט געווען אַ סך. מרדכי האָט דאָסמאָל אויסגעזוכט עפעס אַ מין „נו, נו" וואָס האָט געמאַכט שטאַרקער פּולסירן דאָס בלוט אין ערניס פאַרלאַשענע באַקן.

— רבנו של עולם — האָט ערני געזאָגט צו זיך — זיי זע-נען תמיד אַזוי תמימותדיק. און כדי זיך איינצוהאַלטן פון לאַכן, איז ער געלאָסן אַרויפּגעגאַנגען אין זיין שטיבל, כדי דאָרט ממשיך צו זיין זיינע באַקס-איבונגען, וואָס ער האָט מיט אַ צייט צוריק אָנגעהויבן. מיטן אויפהערן זיך באַנוצן מיט די קוליעס, האָט ערני זיך פאַרנומען מיט דעם ספּאַרט, אזוי האָט ער נאָך באַשלאָסן, ליגנדיק אין שפּיטאַל אַן אומבאַוועגלעכער. ער האָט געשטרעבט צו דערגרייכן אַזאַ פלינקייט, וואָס זאָל אים דערמעגלעכן צו שיצן די תיבה פון די לוי'ס — זיין גאנצע וועלט — פון די קריכנדיקע רמשים ביז די שטערן אין הימל.

זיי זענען ריין, האַרציק און תמימותדיק, רק זיי וויינען און

שטרעקן אויס די הענט צו גאָט. ער — ערני — וועט זיי באַשיצן מיט זיינע פּויסטן. זייט זיין צוריקקומען פון שפּיטאַל, האָט ער פאַרשריבן אין אַ העפּט — אויפן סמך פון די ראַנגלענישן, אין וועלכע ער האָט זיך באַטייליקט — אַלע באַקס־פּראָבלעמען, וואָס ער איז עלול אַנצוטערעפן זיך אויף זיי, פּנים־אַל־פּנים. אין דער אוביקאַציע, אין געהיים, האָט ער זיך אַליין געגעבן די ערשטע לעקציע באַקס און באַלד איינגעזען, אַז די בעסטע שיטה איז צו דערלאַנגען אַ קלאַפּ מיט דער פּויסט, ביים אויפשטורמען מיטן גאַנצן קערפּער, אַז קיינער זאָל דעם אַנגריף נישט קענען ביישטיין. דערביי איז אויך נויטיק אַ באַשטימטער אָפּנויג פון גוף, אויף אַ זייט, כדי אויסצומידן יעדן מאַנעוור פון קעגנער, א.א.וו. ביינאַכט פּלעגט ער אין מוח איבערחזרן זיינע נאַטיצן.

גאַנץ אַפּט האָט ער איצט באַגלייט זיין ברודער יעקב אין שולע אַרײַן, זעענדיק זיך געהעריק צוגעגרייט דערצו. אָבער דער ערשטער געראַנגל איז געקומען אומגעריכט. זיין קעגנער — אַ גאַר יונגער פּימפּף — איז אים געשטאַנען אין וועג, ער האָט נאָר באַדאַרפן אַ ביסל צוריקציען זיין אַרעם, כדי צו געבן דער פּויסט, דעם געוונטשענעם שווינג. אָבער אין דעם מאַמענט, ער ווייסט אפילו נישט וויאַזוי, האָט אים אַ פּיינטלעכע פּויסט דערלאַנגט אין פּנים אַרײַן. פּאַלנדיק האָט ער געטראַכט, אַז מן הסתם האָט ער עפעס פאַרגעסן. ער איז אויפגעשטאַנען און האָט מיט פּינקט־לעכקייט באַנוצט ביידע פּויסטן און אויך די פּיס, אין אַן איבונג וואָס ער האָט נאָכנישט געלערנט. אָט דער ערשטער נצחון האָט אים גורם געווען גרויסע הנאה, ער האָט זיך ממש מרחם געווען אויף זיין קעגנער, וואָס האָט געמאַכט אַ ויברח.

— האָסט אים גוט דערלאַנגט. האָסט אים דערלאַנגט — האָט יעקב נישט אויפגעהערט צו שרייען פון התפעלות פון עלטערן ברודער מוט.

— יא, איך האָב אים מקיים־פּסק געווען — האָט ערני באַ־שטעטיקט.

צוויי טעג שפעטער, בעת אַ ריקצוג־געראַנגל, האָט ער זיך איינגעקוקט אין הימל און דערנאָך אין איינעם פון די אַנגרייפּערס אויגן, און ס'האָט אים געדוכט, אַז זיי זענען אַזעלכע קליינע יינגלעך

ווי ער, וואָס זענען מיטגעריסן געוואָרן מיטן שטראָם. ער האָט דאָן איבערגעלאָזט זיין אַראָפהענגענדיקע האַנט איבער דער לענג פון קערפער.

אַט דער דאָזיקער פּאַל האָט זיך איבערגעחזרט. פונדערווייטנס האָט ער געקאַכט אין התלהבות, אָבער אין פייער פון געראַנגל, ווי נאָר ר'איז פּאַרזונקען געוואָרן אין זיין גרויסער מחשבה, זענען זיינע הענט שלאָבעריק געוואָרן. יעקב איז געווען קעגן זיין טאַקטיק. ערני האָט זיך באַמיט צו פּאַרשטאַרקן זיין שנאה און האָט איינעם נאָכן אַנדערן אויסגערעכנט אַלע פּאַרברעכערישע מעשים פון די „פּימפּפּן“. אָבער ס'דוכט זיך אים, ווען אפילו די פּאַרברעכנס וואָלטן געווען אַזוי פּיל, ווי די שטערן אין הימל, וואָלטן זיי אים אויך נישט אָנגערעגט צו קעגן־קאַמף. ער איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ער האָט זיך כסדר איינגעחזרט, אַז די „פּימפּפּן“ זענען חיות בצורת אדם, און ער האָט אָנגעהויבן גלויבן אין דעם. אָבער תמיד האָט עפעס אַ קליינער פּרט צעשטערט דעם גאַנצן בנין: די קינדישקייט פון זיין בליק, דאָס פּאַרקרומען אַ אַ ליפּ, אָדער אַ פשוט שטיקל הימל, וואָס האָט אריינגעבליקט צווישן די קעמפּנדיקע. ער האָט זיך באַנוצט מיט אַן איבערגעקלוגטער קריגס־טאַקטיק: באַגלייטנדיק יעקבן, האָט ער לייכט פּאַרזשמורעט די אויגן, כדי צו זען די אַלע זאַכן ווי אין נעפל, און מ'קאָן דאָך נישט האַסן קיין סילוועט...

דאָך איז ערני געווען פּאַרדאָגהט, באַזונדערס בנוגע דער שוואַכער לוי־תיבה, וואָס אין איר שפיץ איז געשטאַנען דער זיי־דע. ער האָט אין זיך געזען דעם פּאַרעטער לגבי דער גרויסער זאַך — די משפּחה לוי. זיין צונג איז אים ווידער שווער געוואָרן.

דעם זעקסטן נאָוועמבער 1938, האָט אַ יידישער בחור, מיטן נאָמען הערשל גרינשפּאַן, — וועמענס עלטערן זענען דעפּאַרטירט געוואָרן קיין זבאָנשין, — געקויפט אַ רעוואָלווער און געבעטן אים ווייזן וויאָזוי זיך צו באַנוצן מיט אים. ר'איז אוועק אין דער דייטשער אַמבאַסאַדע אין פאַריז און געהרגעט, אַלס נקמה פון אַ קרבן, דעם ערשטן ראַטגעבער, ערנסט פּאַן ראַט. די ידיעה האָט זיך פאַרשפּרייט ווי אַ פייער אין די יידישע הערצער אין דייטשלאַנד. זיי האָבן זיך באַפעסטיקט אין זייערע הייזער און צעריסן די הימלען מיט זייערע תּפּילות. אָבער פאַר דעם וואָס זיי האָבן מורא געהאט, איז געקומען. אַ זייער פינף נאַכמיטאָג איז אין שטילנשטאַט דערשינען די ערשטע נאַצישער יעגער־גרופּע.

יענעם אָונט, האָט זיך די גאַנצע משפּחה לוי צוזאַמענגעדערענגט אין קיך, אַרום דעם דרייפּוס־אוינעלע, דער לעצטער איבערבלייב פון פאַרשוונדענער שפּע. אויפן טיש האָט זיך גערויכערט דאָס אַלטע נאַפּט־לעמפל פון זעמיאַק. וואַרטנדיק אויף דער איינציקער פּאַסאַ־ליעס־שפּייז, האָבן די קינדערלעך תּאוּוה־דיק געגריזשעט קאַשטאַנעס, וואָס מאַמע יהודית האָט אַרויסגעשלעפט פון טאַרף־פייער. די פּנימער זענען געווען פאַרמאַטערט, די בגדים אָפּגענוצטע, און דער כּראַנישער הונגער האָט געמאַכט די קינדערלעך שווייגנדיק, טראָץ דער ענגשאַפט.

ערני האָט זיך באַוויזן אין דער טיר, דאָס פנים בלאַ, באַדעקט מיט שניי.

— מאַריץ, טאַטע, זיידע, מאַמע יהודית — האָט ער שטיל אויסגעציילט. מיט אומרו האָט ער זיך איינגעקוקט אין די קליינע קינדערלעך און געגעבן אַ צייכן די דערוואַקסענע, זיי זאָלן אים נאַכגיין אין סאַלאַן.

— און איך? — האָט געפרעגט זיין מאַמע.

ערני האָט צוגעלייגט זיין פינגער צום שטערן און געגלעט דעם שראָם, אין דער פּאַרם פון אַ רויטן שטריק בין צו דער שלייה. אין זיין בלוזע, וואָס איז גענייט געוואָרן פון אַ צודעק־קאַץ, דער סימן פון אַ בערדל, וואָס האָט פאַרשאַטנט די אונטערשטע טייל פון זיין פנים, דאָס בלייכע און פאַרחושכטע, ווי דאָס פנים פון מאַמע יהודית, און מיטן נאַכלעסיקן און סודותדיקן בליק פון זיינע גרויסע און פייכטע אויגן, איז ער ענלעך געווען צו אַ יונגען יידישן אַרבעטער פון וואַרשע, אָדער פון ביאַליסטאָק. זיין בערעט, ווי אַ יאַרמלקע, איז געזעסן אויפן הינטערטייל פון קאַפּ.

— ניין, מאַמע, דו נישט — האָט ער געזאָגט מיט אַ בידנע שמייכל — דאָס איז נאָר פאַר גרויסע.

די גרויסע מענטשן זענען אַריבער אין דער טונקלקייט פון סאַלאָ, וווּ ערני האָט אויפגעהויבן אַן עק פון פאַרהאַנג און זיי געוויון אַ רויטלעכקייט אויף דער אַנדערער זייט פון דער גאַס, ביים אַריינגאַנג אין קאַרידאָר. אַ קליין פלעמל האָט זיך פּונוויוטן צעהעלט, און באַלד איז אַנטשטאַנען אויף דעם אָרט אַ רויט ליכט, ווי פון אַ פּאַפּיראַס אין דער נאַכט־פינצטערניש.

— ס'זענען פאַראַן נאָך, האָט ערני געזאָגט — דו זעסט? דאָ און דאָרט.

— דאָס איז פאַר אונדז? — האָט מאַמע יהודית געפרעגט.

— פאַר וועמען דען? — זאָגט ערני — זיי וואַרטן אויף אַ סיגנאַל. איך האָב געפונען די אייזערנע שטאַנגען.

— פאַר וועמען איז דאָס? — האָט מרדכי קאַלט געפרעגט — נישט דאָס אייזן און נישט דאָס פייער, וועלן אונז אַרויסראַטעווען פון גאַטס הענט! לאַמיר גיין עסן.

זיי זענען צוריק אַריין אין קיך. ערניס מאַמע, וואָס האָט זיך צוגעהערט ביי יענער זייט טיר, האָט זיך פאַרויטלט און זיך צוריק־געצויגן. ביי דער סעודה האָט געהערשט אַ שטילקייט. מיטן רעכטן אויג האָט מאַמע יהודית געקוקט אין טעלער און דאָס לינקע אויג האָט געהאַט השגחה אויף די קינדער. דער זיידע איז געווען ווי אַ שטיין, יעדע רגע האָט זיך פון אים אַרויסגעריסן אַ מין געברום, ווי פון בויד פון אַ סטאַטוע. לוי, דער פּאַטער, האָט באַרעכנט די אויסזיכטן, פאַר און קעגן, ווער ווייסט פון וואָס. מאַמע לוי, אַן

אָנגעווייטיקטע, האָט אַלעמען אָנגעקוקט מעט צער. די קליינע קינד-
דער, פּילנדיק די סכה, האָבן זיך נאָך קלענער געמאַכט, אַיינגע-
שרומפן זיך, ווי זיי וואָלטן בכלל נישט עקזיסטירט.

איצט וואָלט אפילו גאָט אַליין אין אויבנאָן פון טיש, נישט
גענוג געווען אויף צו צוימען מאַמע יהודיתנס צונג:
— אָט זעט אונזער טיש — האָט זי שטאַרק אַקצענטירט —
ברויט מיט אַ מעסער און מיר קענען נישט עסן.

— וואָס טוט מען? — האָט מאַמע לוי אָפּגעזיפצט — וועט זיך
גאָט נישט מרחם זיין אויף די קליינע קינדער?

און אַז זי האָט געוואָגט ממשך צו זיין מיט אירע וויינענדיקע
טענות קעגן גאָט, האָט איר דער זיידע איבערגריסן:

— גאָט טוט וואָס עס פאַסט פאַר אים, אָבער אַ קליינע מטבע
אין אַ ליידיקער קריג טומלט אַ סך... (איסתר אַ בלגינאַ קיש קיש
קריא *).

זאָגנדיק דאָס, האָט דער זקן זי אָנגעקוקט מיט אַזאַ צאַרנדיקן
בליק, אַז זי האָט נישט געקענט נישט פאַרשטיין דעם מיין פון דער
„ליידיקער קריג“, און זי איז אַ פאַרשמטע אַוועק צוריק צום אויוועלע.

— האַרעכט נאָר אויס — האָט מאַמע יהודית פּלוזצט זיך
צעשריגן — מאַדאָם וואַסערמאַן האָט געזאָגט, אַז קיין שום לאַנד
אין דער וועלט וויל אונז יידן נישט האָבן. אפילו די קליינע לענדער
פון דער ווילדער אפריקע און אַזיע, און ווער ווייסט ווי נאָך,
מ'זאָגט זיך אָפּ אונז צו געבן אַריינפאַר-וויזעס. און אז די ענגלענ-
דער לאָזן מער נישט אַריין קיין ארץ-ישראל, ווי צווי הונדערט
יידן אַ חודש. און וואָס געשעט מיט יידן אין דייטשלאַנד און עסט-
רייך, מיר אַרעמע, און וואָס געשעט מיט דער משפּחה לוי? דאָס
איז נאַכנישט אַלץ, מען דערציילט, אַז די דאָזיקע מענטשן-הענדלער
נעמען אַריין נאָר רייכע, יעדער מוז אויפווייזן ווייניקסטנס טויזנט
ענגעלישע פונט ביי דער גרענעץ.

— ס'איז נישטאָ קיין גרענעץ — האָט בנימין געזאָגט —
ס'איז נאָר דאָ אַ ים.

(* בבא מציעא פ"ה ע"ב.)

— דו ווילסט אַ ים? כ'וועל דיר געבן אַ ים — האָט די אַלטע געצאָרנט פֿון פֿאַרביטערונג. — אָבער ער קאַסט דאָך טויזט פֿונט, מיין טייערער. און צי ווייס איך, נאַרעלע, אַז קיין אמעריקע, אפֿרי־קע, אַזיע, פֿאַרט מען מיטן ים, צי מיט דער יבשה? כווייס נאָר אַז מען דאַרף צאָלן טויזנטער פֿונטן אויף עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. יאָ, פֿאַר אַן אַרעמען ייד, צי די יבשה אָדער דער ים, אמע־ריקע אָדער ארץ־ישראל, די זון אָדער די לבנה, אַלץ באַדייט: טויזנט פֿונט. רבֿנו של עולם וו ריכטיק איז דאָס שפּריכוואָרט: „נאָכן אַרעמעאָן גייט נאָך די אַרעמקייט“. (בתר עניא אזלא עניותא *). וווּ וועלן מיר זיך אַהינטאָן, אויב מיר וועלן מוון גיין אין תּהום פֿון טיפֿן ים, מיט די קלייניקע פּישעלעך?

און קיין פֿראַנקרייך? — האָט בנימין געפֿרעגט אַן איראַניע. — מייע טייערע, אומגליקלעכע וואָס מיר זענען, אין פֿראַנק־רייך אין פֿאַראַן גאָר אַן אַנדער מין לידל, פֿרוי וואָסערמאַן זאָגט, אַז די פֿראַנצויזן האָבן בכלל נישט ליב די דייטשע מענטשן. — אָבער מיר זענען דאָך נישט קיין אמתע דייטשן — האָט תּמימותדיק געזאָגט די יונגע מאַמע לוי — צי זענען מיר נישט קיין יידן?

בנימין האָט נישט געקענט איינהאַלטן זיין שמיכל איבער דער דאָזיקער נאַיווקייט אירער, וואָס האָט שטענדיק אים גורם געווען הנאה:

— מיין פֿריינדין, מיין קליין ווייבל — האָט ער שמיכלדיק געענטפֿערט, בעת די אַלטע לייט האָבן געלאַכט — וויסטו נישט, אַז פֿאַר די דייטשן זענען מיר בלויז יידן און פֿאַר די פֿראַנצויזן נאָר דייטשן. צי קענסטו דאָס פֿאַרשטיין? מיר זענען אומעטום דאָס, וואָס מיר באַדאַרפֿן נישט זיין: דאָ יידן, דאָרט דייטשן. — און אויסגעוואַרצלט פֿון ביידע זייטן — האָט זיך מאַמע יהודית צעשריגן.

מאַמע לוי האָט געיאַמערט:

— גאָט מיינער, מיין קאַפּ איז אַזוי קליין, אַזוי קליין, וואָס

---

* בבא קמא צ"ג ע"א.

קאָנען מיר טאָן? — האָט זי פאַרענדיקט און אַרומגענומען איר
אייביק פאַרונדיקט בייכל, ווי צו באַרויקן דעם עמבריאַן אין אירע
געדערעם.

— מיר וועלן נאָך אַ ביסל וואַרטן — האָט דער זיידע געזאָגט.
— לאַמיר שרייען — האָט לוי, דער פּאַטער, לסוף געזאָגט —
ווי ס'האָבן געטאָן די יידן אין פּראַסקוראַוו.
— זאָל גאָט זיך מרחם זיין, דער מענטש וועט זיך וויצלען
אפילו אונטער דער האַק.

ביי דיר ווערטער איז מרדכי אויפגעשטאַנען און שווער זיך
אַראַפּגעבויגן צו דער ערד, צונויפגענומען זיינע ביידע הענט, ווי
אַ פּויערטע וואָס יאָגט זיך נאָך אירע הינדעלעך, און האָט איינציק
ווייז אַרויסגעפירט די קליינע קינדער, איבערגעבנדיק זיי ערניס
השגחה. ער האָט באַקומען אַ ליכטל זיי צום באַגלייטן.
דערנאָך האָט ער פאַרמאַכט די קיך־טיר, און אויף יהודיתן
אַרויפגעלייגט דעם שווערן פּחד פון זיינע גראַע אויגן.

— דאָס אַלץ איז נישט לשם תּענוג — האָט ער איר מיט
טיפּער ערנסקייט אויפגעקלערט — ווייל די פּראַסקוראַווער יידן
האָבן געשריגן זעקס נעכט. יא, דער רבי פון שטשעלן האָט מיר
געזאָגט, אַז דעמאָלט האָבן אַלע געטאָ־הייזער געשריגן. געווען איז
דאָס דער קאָזאַק שעלגאַין. ער איז יעדע נאַכט געקומען מיט זיינע
שוואַרצע סאַטניעס, ימח שמם וזכּרם. יא, גאַנצע גאַסן האָבן געשריגן
אַן אויפהער, די קולות פון די יידישע טעכטער האָבן זיך געהערט
מיילן־ווייט פון דער שטאָט. און אַט איז געשען אַ נס: די באַנדיטן
זענען מחמת די געשרייען אַוועק פּונדאָנען זיי זענען געקומען. די
זאָך איז באַקאַנט, זאָלסט וויסן — האָט ער פאַרענדיקט, מיט אַ
פאַרדאָגהט קול.

מאַמע לוי האָט אַרומגענומען איר האַלדז:

— און אין דער זיבעטער נאַכט? — האָט זי געפרעגט אין אַ
דערשטיקט געפּליסטער.

אַבער ס'ווייזט אויס, אַז נישט דער זיידע און נישט בנימין
האָבן נישט געהערט די פּראַגע. זיי האָבן אָן ספּק גענוי נישט
געוויסט וואָס עס איז געשען אין פּראַסקוראַוו, אין יענעם יאָר 1918,
אין דער זיבעטער נאַכט פון די יידישע וויי־געשרייען.

ס'איז אנטשטאנען א שטילקייט.

— ווייסט איר וואָס? איך הויב אָן מורא צו האָבן אויף אַן אמת — האָט מאַמע יהודית געשמייכלט צו איר שונר — און איך פּרעג זיך אַליין: צי איז נישט בעסער צו זיין דייטשן אין פּראַנקרייך, איידער יידן אין דייטשלאַנד? כ'ווייס גאַנץ גוט, אַז ס'איז אַדער דער שטריק, אַדער די תּליה. אָבער דאָך...

מרדכי מיט די עלנבויגנס אויפן טיש, דאָס פנים אין זיינע הענט, ווי ער וואַלט גאַכגעדענקט גאָך די הבל־הבלים פון דער וועלט. פּלוצים האָט ער געשעפטשעט אין פּאָרווירטקייט:

— ס'קומט אָן די נאַכט, די חיות רעות דרייען זיך אַרום אין דרויסן, און אונזערע קינדער, אונזערע קינדער...

— ווילסט איך זאָל אַרויסגיין זען? — האָט מאַריץ געפרעגט.

— ניין, ניין, דו? אַרויסגיין?...

דערנאָך, אומקערנדיק זיך צום שמועס, האָט ער געצויגן זיינע מחשבות, זיינע זכרונות פון מוה, מיט פיזישער מי פון אַ זקן:

— יא, מ'האָט גערעדט וועגן גיין קיין פּראַנקרייך, נישט אמת? איך האַלט נישט, אַז מ'דאַרף ווייטער לויפן. מאַרגן ווילן זיך די דייטשן באַרויקן און די פּראַנצויזן וועלן ווידער נעמען גאָטס שווערד אין זייערע הענט. וואָס האָבן מיר אויפגעטאָן מיטן לויפן פון זעמיאָק? ס'איז שוין געזאָגט געוואָרן, אַז די רשעים זענען די רוט פון גאָטס צאָרן, און אַלץ וואָס פּאַסירט איז אַן עונש מן השמים. צי ווילט איר אַנטרונגען פון גאָט ברוך־הוא ס'האַנט, געבענטשט זאָל זיין זיין גאַמען? איך קען די דייטשן, זיי זענען פּאַרט נישט קיין ווילדע, זיי זענען נישט קיין אוקראינער. זיי וועלן ביי אונז צונעמען אַלץ, אָבער נישט דאָס לעבן. דערפאַר זאָג איך: געדולד, קינדערלעך, תּפילה און סבלנות.

דער אַלטער האָט פּלוצים איבערגעריסן, און מיט שרעק אַהינ־

געבליקט צו דער טיר.

— כאַ, כאַ — האָט יהודית מיט ביטערניש איבערגעחזרט — איך

קען זיי די דייטשן, כּי, כּי, דאָס זענען פּאַרט נישט קיין ווילדע,

זיי זענען נישט קיין אוקראינער — און כּדי צו מאַכן פּאַרגעסן

אירע שרעק און זאָרג, האָט זי צוגעגעבן מיט כּעס:

— איר מענער, איר רעדט און דרשנט, און דער אמת פליסט

פון אייער מויל ווי האַניק. ס'איז מעגלעך, אַז איך בין נישט אַזוי אינטעליגענט, אָבער זאָל מיר די גאַל פּלאַצן, אויב האָסט היינט געזאָגט איין שכל'דיק וואָרט, זאָל מיר...

גענוג, שעלט נישט — האָט איר מרדכי איבערגעהאַקט.

יהודית האָט נישט מער געווען אים צו קוקן אין פנים אַריין, וואָס איז געווען דורכגענומען מיט סטאַיש-יידישן יאוש... דאָך האָט זי זיך איבערגעבויגן איבערן טיש און האָט מוטערלעך אָנגערירט מיטן פינגער דעם אַלטנס שטערן, שעפטשענדיק צערטלעך :

— איך פאַרזיכער דיר, אַז ס'וועט זיי הלילה גאַרנישט פאַסירן. וואָס קאָן דען פאַסירן מיט קינדער? איך באַדויער, מיין פריינט, מיין אַלטער פריינט, קיינמאָל וועט זיך דאָס מער נישט איבער-זורן... זאָל פון מיר ווערן א... אויב כ'וועל נאָך שעלטן.

דער אַלטער האָט דורכגעפירט די האַנט איבער זיינע בלייכע, מידע אויגן, ווי צו פאַרשטעלן דאָס ליכט פון זיין פנים.

קינדער — האָט ער געמורמלט נישט מיט זיין קול — מינע טייערע קינדער, ס'זענען דאָ טעג, ווען איך אַליין פאַרשטיי נישט קיין סך. וואָס איז אַייגענטלעך גאַטס רצון? שוין טויזנט יאָר, ווי אונזערע פרויען און קינדער אויף דער אייראָפּעיִשער ערד, זענען אויסגעליפּערט צו פייך, צו שחיטה. צוואַס די אַלע יסורים און ענווים אָן קידוש-השם? צוואַס די אַלע רדיפות, אָן נוצן?...

און דער אַלטער האָט הייזעריקלעך אָפּגעזיפּט — אָבער, צי זענען מיר נישט אַליין גורם די יסורים? וויי איז מיר, דער מענטש צאָלט צוריק אָפּ גאָט ברוך הוא? געבענטשט זאָל זיין, זיין הייליקער נאָמען.

— טייערער פאַטער — האָט בנימין זיך געווענדט צו אים מיט אַ צעבראַכן האַרץ — ווען דאָס אַלץ וואָלט געווען גאַטס רצון, ווער וואָלט עס נישט מקבל געווען באהבה? אָבער איך זע אַז מיר ווערן פאַרציקט דורך די רשעים, ממש פאַרציקט. און זאָג מיר נאָר, טייערער פאַטער, צי פרייט זיך דאָס הינדל צו גיין אויף קידוש השם? גיין, דו ווייסט עס גאַנץ גוט, דאָס הינדל איז טרויעריק, לויט שכל, אויפצוהערן צו זיין אַ הינדל, און צו זיין אַ געקוילעט און בע'טעמט הינדל. דאָס איז מיין מיינונג וועגן דער ייִדישער פּראָגע.

— דער משיח — זאגט מרדכי, אן איבערצייגונג.
 — א, דער משיח — האָט יהודית געזאָגט מיט אַ דורכדרינג-
 לעכן טאָן, און איר קאַפּ שאַקלט זיך פאַרחלומט — יא, יא, דו ביזט
 גערעכט, מיין פריינט, גאַנץ מעגלעך, אַז משיח איז אויפן וועג,
 ווער ווייסט, אפשר היינט, מאַרגן, ווייל מיר נויטיקן זיך דאָך אַזוי
 אין דערלייזונג. און אויב ער וועט נישט קומען, פּונוואָנען וועט
 קומען אונזער הילף? ווייסט איר וואָס, מיינע טייערינקע, איך פיל
 עפעס אין דער לופט.
 — און אפשר איז ער שוין הינטער דער טיר? — האָט געזאָגט
 פריילין בלומענטאַל.

✱

דעם צענטן נאָוועמבער 1938, אַ זייגער איינס מיט צוואַנציג
 נאָך חצות, האָט יאָזעף היידריך, דער ראש פון דער געהיימער
 שטאַטס־פּאָליציי (געסטאַפּאָ) מודיע געווען מיט א טעלעגראַם צו
 אַלע זיינע אָפּטיילונגען, אַז ס'איז „פאַראויסצוזען“ אנטײדישע
 דעמאָנסטראַציעס, אויף דער גאַנצער טעריטאָריע פון דריטן רייך.
 צוויי אַ זייגער, האָט אַן אַליאַרם דורכגעשניטן דעם צענטער פון
 שטילנשטאַט, וואָס האָט זיך פּאַנאַדערגעשפּרייט איבער די גאַסן,
 ביים שיין פון צענדליקער ליכט־פּאַקלען, ווי אויגן, וואָס ברענען
 מיט שנאה. געווען איז דאָס אַ מין קאַרנאַוואַל פון דער נאַכט. איבער
 די קעפּ פון די יידן איז געווען די פּוסטקייט פון אַ ווינטערדיקן
 הימל, און ארום זיי האָט געבושעוועט הציחה. ס'האָט אויסגעזען,
 אַז די געשרייען פון הויז צו הויז ענטפּערן זיך איינער דעם צווייטן,
 פירן צווישן זיך אַ מין דיאַלאָג פון גיהנום. די ריגענשטראַסע איז
 געווען באַלויכטן, ווי אין מיטן העלן טאָג. אַ שייטערהויפּן פון אַלע
 יידישע ביבליאָטעקן פון דעם קוואַרטאַל, האָט זיך אַלץ העכער
 געהויבן אין גיהנום־פּלאַמען. מאַשינען און שטאַפּן, ביז צום וויגל
 פון נאַכנישט געבורדענעם לוי, אַלץ פון בנימינס געוועלב איז
 געווען אַנגעוואַרפן אויפן טראַטואַר, איז געוואָרן הפּקר פאַר אַל-
 געמיינער רויבעריי. בנימין, וואָס איז געשטאַנען הינטערן פענצטער,
 האָט ווידער דערקענט דעם אַלט־באַקאַנטן מנהג. דער אַלטער האָט
 זיי באַצייכנט ווי „ווילדע חיות“.

ווען ס'האָבן זיך דערהערט די ערשטע ווילדע לעסטערונגען אין קאַרידאָר, האָט בנימין פאַרגעלייגט צו פאַרשטאַרקן דעם אַרייַנ- גאַנג מיט נאָך עטלעכע ברעטער. אַז מרדכי האָט געצויגן מיט די אַקסלען, האָבן זיך ביידע מענער אָנגעשלאָסן אין דער משפּחה, אין זייער בוידעם - באַהעלטעניש. מרדכי האָט נאָכאַמאָל פאַרדרייט דעם שליסל. אַז אַוונט-ליכט האָט אַראָפּגענידערט פון דאָך-פענצטערל אויף די לויס, וואָס זענען געווען פאַרשטיינערט פון פּחד. ביי מאַמע לוי און די קינדערלעך וואָס קלאַמערן זיך אין אירע קליידער, האָט געקלאַפט אַ צאָן אין אַ צאָן, בעת מאַמע יהודית האָט געשטופּט אַ טיכעלע צום מויל פון אַ זויג-קינד אויף אירע אַרעמס. דער טומל אונטן איז אַלץ גרעסער און ברייטער געוואָרן, ביז ס'האָט זיך דערהערט אַ גלאַזגעבראָג. מרדכי איז צוגעגאַנגען צום הויפּן הייליקע ספרים און האָט בודק געווען מיט זיינע פינגער, צי ס'איז נישט צוגענומען געוואָרן עפעס אַ ספר דורך די פלינדערער. ערני האָט, לויטן פאַרלאַנג פון זיידן, געהאַלטן אַ ספר תורה, וואָס איז איבערגעגעבן געוואָרן דער משפּחה לוי, זייט דער שריפה אין דער גרויסער שול. מרדכי האָט געלייגט חפּילין, איינגעהילט זיך אין גרויסן טלית און געבליבן שטיין אומבאוועגלעך, נאָר זיינע ליפּן טעפּטשען — אַ שווייגנדיקער באַרג האָט זיך אויפּגעהויבן אין דער טונקלקייט פון בוידעם. ביז דער קליינער יעקב האָט אַרויס- געפליסטערט:

— מאַמע, איך פיל, אַז כ'וועל באַלד אויסשרייען, לייג נאָר ווידער אַרויף דיין האנט אויף מיין מויל.

ערני האָט נישט באַוויזן צו זען זיין מאַמעס באַוועגונג, ווי ס'האָט זיך פּלוצים דערהערט אַ געשריי פון די טרעפּ:

— זיי זענען דאָרט אויבן!

ערני האָט אַראָפּגעלייגט די ספר תורה אויף אַ ברעט און גע- כאַפט אַן אייזערנע שטאַנג, וואָס ער האָט צוגעגרייט פאַר אַ נויט- פאַל. דער זיידע, דערזענדיק דאָס, האָט אים דערלאַנגט אַ פּאַטש. — צוליבן לעבן, טאָר מען נישט פאַרלירן דעם זין פון לעבן. ס'האָבן ווידער אָפּגעהילכט קלעפּ ביי דער בוידעס-טיר. נאָך אַ שאַרפּן ווערטער-אויסטויש פון יענער זייט טיר, איז אַרייַנגע-

דינגען דאָס ציטערדיקע און בעטנדיקע קול פון אַלטן טאַפעצירער
פון דער ריגענשטראַסע:

— הערט, הער בנימין, זיי דאַרט זענען זייער גערועזן. גיט
אונז לפחות אייערע סידורים פאַרן שייטערהויפן, כאַטש דאָס, הער
בנימין.

נאָר די ספרים? — האָט בנימין געפרעגט.

— דערווייל נאָר די ביכער — האָט מען אָפגעענטפערט מיט
חזוק.

— ניין — האָט פאַרגעזעצט דער טאַפעצירער — נאָר די
ספרים — דאָס אז אַלץ. זיי שמייסן מיך אַרונטער — און זיין קול
האָט זיך פאַרלוירן אין באַנייטן ווערטער־געפּעכט אויף די שטיגן.
מרדכי האָט זיך אַראָפּגעבויגן, אויפגעהויבן די אייזערנע שטאַנג
וואָס ערני האָט אַוועקגעלייגט פון זיינע הענט און איז מיט אַ פאַ-
מעלעכן טריט צוגעגאַנגען צו דער בוידעם־טיר. מיט זיין אויסגע-
גלייכטן האַלדז האָט ער אויסגעזען העכער, זיינע אַקסלען אין
רייעוודיקער באַוועגונג. און ווען ער האָט זיך געווענדעט צו זיין
משפּחה, די צוויפּגעדריקטע און זיפּצנדיקע אין דער טונקלקייט,
האָט ערני באַמערקט, אַז פון זיידנס אָפּגעדעקטע ציין לייכט די
גאַנצע צייט ווי זילבער, אַ מין סאַרקאַטישער שמייכל, געמישט
מיט וואַנזניקע רייד:

— זייט טויזנט יאָר, העי! פרווון די קריסטן אונז צו פאַרטיליקן,
העי, העי! און די גאַנצע צייט גייט ווייטער אָן אונזער לעבן, ווייסט
איר פאַרוואָס?

פלוצים שטעלט ער זיך קעגן דער טיר, הויבט אויף די אייזערנע
שטאַנג ביז צום סופּיט, דער טלית און תפילין זענען אים, אין זיין
צאָרן, אַראָפּגעפאַלן:

— ווייל קיינמאָל גיבן מיר נישט אַוועק אונזערע ספרים —
האָט ער געשריגן מיט אַ דראַענדיקער שטים — קיינמאָל נישט!
— מיר וועלן בעסער אַוועקגעבן אונזער נשמה — האָט ער
צוגעגעבן, ווען די אייזערנע שטאַנג האָט מיט פאַרטויבנדיקע קלעפּ
צעשפּאַלטן די טיר.

— מיר וועלן אייך אַוועקגעבן די נשמה, העי, העי! — האָט
ער פאַרענדיקט מיטן זעלביקן פיבערדיקן יאוש.

און ער איז געבליבן שטיין ביי דער אויפגעריסענער טיר, די פיס צעשפרייט, ווי ביי אַ האַלצהעקער, וואָס שפּאַרט זיך אָן אויף זיין האַק. אַ ליכטשטראַל איז אַריינגעדרינגען דורכן טיר־דורכברוך. די געשרייען האָבן אָפּגעהילכט פּונדאָסניי, אָבער דאָסמאָל אויף די נידעריקע טרעפּ, שוואַכע קולות, אויסגייענדיקע. דער שווייס, וואָס האָט באַדעקט דעם זיידנס באַקן, האָט אויך אַדאָפּגעגלאַנצט פּון זיינע וואַנסן. דערנאָך האָט ערני געזען, אַז דער שווייס איז פּאַקטיש אַרויסגעדרינגען פּון זיידנס אויגן, וואָס האָבן טרויעריק געגאַסן מיט טרערן, בעת זיין מויל האָט געשעפטשעט:

— ווי גרויס איז די חרפה, אויף מיין עלטער, וואָס פאַר אַ בויון.

3

דעם עלפטן נאָוועמבער 1938, זענען געבראַכט געוואָרן נאָך צען טויזנט יידן אין לאַגער בוכנוואַלד, מיט אַלע אַכזריותדיקע ראַפּינירטקייטן. אַ הילכער האָט אויסגערופן: „יעדער ייד, וואָס וויל זיך אויפהענגען ווערט געבעטן, ער זאָל אַזוי פּריינטלעך זיין און אַריינלייגן אין זיין מויל אַ שטיקל פּאַפּיר מיט זיין נאַמען, כדי מיר זאָלן וויסן, ווער ער איז.“ דעם פּערצנטן נאָוועמבער, האָט די גאַנצע משפּחה לוי, נאָך וואַגלענישן, מיט פּעקלעך אין די הענט, אַריבערגעשפּאַנט די בריק פּון קיהל.

נאָך זעקס וואַכן האָבן די לויס אויסגעטייטשט, אַז זייער פּאַג־ראַם איז געקומען פּון דער השּגחה, מאַמע יהודית האָט אין דעם געזען גאָטס פינגער. אַלע, אזוי גערופּענע, דעמאָקראַטיעס אונטערן פּרייען הימל אויף דער גאַנצער וועלט, האָבן פאַראורטיילט דייטש־לאַנד פאַר אירע אַנטיסעמיטישע רדיפות, און האָבן דעריבער גוזר געווען אויף איר, זי זאָל האַלטן ביי זיך אירע יידן. די שטראַף איז אויף איר נגזר געוואָרן גענוי אין מאַמענט, ווען די נאַציס האָבן געעפּנט האַמבורג פאַר יידישער עמיגראַציע, בעת די שטאַט

איז געווען איבערגעלאדנט מיט יידן. במשך פון צענדליקער יארן האבן טויזנטער געשטראמט צו דעם פארט, און די דייטשע יידן זענען געשלאגן געווארן פון דער דעמאקראטישער לאזונג: קיין שום וויזעס. עטלעכע גרופעס האבן מצליח געווען צוצושוויימען צום אקעאן. פון רחמנות האט מען זיי נישט דערטרונקען, אבער מ'האט זיי דערלויבט צו שטארבן ביי די ברעגעס פון לאנדאן, מארסיי, ניו־יארק, תל־אביב, מאלאקא, סינגאפור און וואלפארייזא, אין אלע אנדערע האפן־פונקטן, ווו זיי האבן גאר געוואלט. דער דעמאקראטישער אויל האט נישט געזארגט פאר קיין לוינות, האבן זיך גלויביקע דייטשע יידן אריינגעווארפן אין ים אריין, גורל און זיין מזל. די איינוווינער פון בארנעא־אינזל, וואס זענען געווען להוט נאך נייע קאפ־שארבנס, האבן אויסגענומען א תנאי פאר די רעכט פון באגראבן די מתים: זיי זאלן מעגן אפקלייבן די שענסטע בערד. א בארימטער תלמודיסט אין דער מאדערנער וועלט, איז טעלער־גראפיש אפגעפרעגט געווארן, האט ער געפסקנט דעם דין כהאי לישנא: „זאלן זיי אפשניידן, גאט ברוך הוא, וועט לאזן אנוואקסן אנדערע.“

די נייצייטלעכע נח'ס תיבה — די שיף „סאן־לואיס“, האט געמאכט צוויי מאל א רונדרייזע ארום דעם ערדקייילעך, און נישט באקומען קיין איין בלום פאר די רייזנדיקע פרויען, קיין שמייכל פאר די קינדער און קיין טרער פאר די זקנים. די דעמאקראטישע הערצער האבן זיך באהערשט. נאך אט דער „הערלעכער נסיעה“, האט זיך דאס קליינע וועלטל צוריקגעקערט קיין האמבורג. אויף דעם אופן האט די וועלט נאך קיינמאל נישט אפגעהיטן איר אייני־וואנדערונגס־עמבארגא. „זאל לעבן די דעמאקראטיע“, האבן געטומלט די דעמאקראטן. באלד האט דער קליינער קארפאראל שארף צוריקגעטומלט: „נידער מיט די דעמא־באלשעו־פלוטא־יודעא־נעגרא־מאנאלא־קראטיע“. און זיי אויף להכעיס, האט ער צוגענומען לפי שעה הונדערט טויזנט יידן, די ערשטע: די יידן פון שיף „סאן־לואיס“. „שאַאָאָקינג! געוואלט!“ האט געיאַמערט דער ענגלישער „טיימס“, און כדי אַנצוקליידן אַט דעם נישט־קאָנסטיטוציאָנעלן רעזשים אין כללים פון אינטערנאַציאָנאַלער צביעות, האט דער מלכות־דיקער ענגלישער פלאט אַוועקגעשיקט אַן אַכט־קלאַפטערדיק

שיפל מיט יידישע קינדער, וואָס האָבן געוואָגלט אויף די וואַסערן
פון בריטישן מאַנדאַט קיין ארץ־ישׂראל, אָבער לויטן גענויען חשבון
פון דער קוואַטע.

— זענען די נאַציס דאָ איבעראַל? — האָט ערניס מאַמע
געפרעגט.

✱

די באַרבאַרן האָבן לפחות נאַכנישט דערגרייכט די ברעגעס
פון דער סענע, די אַנגענעמע, וווּ ס'זענען נאָך געפלאָסן שעהן פון
שלום, וואָס די משפחה לוי האָט אַזוי געשראַקן זיי צו פאַרלירן.
וויאָזוי קאָן דער אַזויס עקזיסטירן? גאַט האָט געצייכנט די גרענעץ־
ליניעס אויפן וועלט־גלאַבוס און האָט באַפוילן: דאָ וועט מען הענגען
באַלד, און דאַרטן וועלן נאָך זיין שעהן פון אַפּרו, עטוואָס ווייטער
וועט מען שניידן קעפּ; וועט דאָס אויך זיין אין פּראַנקרייך?

— וואָס פאַר אַ קרויט־קאַפּ איך בין — האָט בנימין געזאָגט.
— פאַרוואָס זאָגסטו דאָס? — האָט מאַמע יהודית געפרעגט.
— ווען איך וואַלט אין וואַרשע, אין יאָר 1921, געווען אויס־
געקליבן פּראַנקרייך, וואַלטן מיר היינט נישט אַרומגעבלאַנדזשעט
איבער אַ מדבר פון טרערן און בלוט. מיר וואַלטן נישט געקענט
שטילנשטאַט מיט אירע פאַרגעניגנס. מ'האַט דאָך מיר פאַרגעלייגט
פּראַנקרייך אויף אַ טאַץ, ווי אַ תאוּה־דיק מאַכל. האָב איך צו זיך
געזאָגט: ניין, איך פאַרטראַג נישט אַזאַ שפּיז, מיין מאַגן וועט עס
נישט פאַרנעמען. וואָס פאַר אַ פאַרשטאַפּטער קאַפּ איך בין.
— מיר וואַלטן נישט געוואָסט פון די אַלע צרות, וואָס מיר
גייען אַדורך — האָט געזאָגט זיין פרוי.

מרדכי האָט זיך אַריינגעמישט מיט אַ שמייכל:
— ווען דו וואַלט נישט געווען אויסגעקליבן דייטשלאַנד
וואַלטו נישט געווען געטראַפן דעם גאַליצישן בחור און ער וואַלט
דיך נישט געווען פאַרוואַרט מיט אַ געשעפט אין שטילנשטאַט. און
דו ווידער, וואַלט נישט געווען באַקענט דאָס פּריילין בלומענטאַל
און וואַלט איצט נישט געווען דער פאַטער פון די שענסטע קינדער
פון דער וועלט. איצט האָבן מיר דאָס אַלץ און נאָך פּראַנקרייך

דערצו. געלויבט זאל זיין זיין ליבער נאָמען, וואָס לעבט אַייביק, אמן.
די אַלע שמועסן זענען געפירט געוואָרן אין אַ שיינעם באַראַק,
אין אַ פּאַריזער פּאַרשטאַט, וווּ דער ייִדישער הילפּס־קאָמיטעט פּאַר
פּליטים האָט איינקוואַרטירט אַ צען משפּחות. די פּאַרשטאַט האָט
געהייסן מאַנמאַרענסי, דער באַראַק: „ערמיטאַזש“. דער שטאַט־
סעקרעטאַר האָט דערציילט פּאַר די היימלאַזע, אַז דער דאָזיקער
באַראַק האָט אַמאָל אויפגענומען אַן אומבאַקאַנטן פּראַנצויז, וואָס
האַט זיך גערופן זשאַן זשאַק רוסאַ. אָבער אפילו דאָס שכנות פון
מער באַרימטע מענער, ווי דער גרויסער מגיד פון זלאָטשעוו, אָדער
דער רבי ר' יצחק פון דראַהאַביטש, וואָלט אויך נישט געשטערט
זי פּליטים הנאה צו האָבן יעדע שעה פון טאָג, פון דער סאַמעטענער
וואַרעמקייט אין גאַרטן. אונטערן סכך פון די בוים־קרוינען, וואָס
האַבן אַרומגערינגלט ווי אַ סוכה די שטיינערנע באַנק, וווּ די ווייבער
האַבן געשטרעקט מיטן מויל, מיט די שפיצן פינגער, און צוגעוואַרצט
זייערע שמועסן מיט לאַנגע, ייִדישע זיפּצן.

— דאָך — האָט איינע פון די באַבעס געזאָגט — ווען כּוואָלט
אַמאָל געהערט דערציילן, אַז למשל דער בעל־שם־טובּ בכבודו
בעצמו, אָדער דער האַרציקער רבי ר' אברהם מלאך, אָדער איינער
פון די זעמיאַקער צדיקים, איז אַמאָל דאָ געזעסן, וווּ מיר זיצן איצט
אויף אונזערע... וואָלט איך זיכער געשטאַרבן פון בושה. מאַמע יהוֹר־
דית האָט געשוויגן.

אַט דאָס קליינע וועלטל האָט געלעבט פון דער שטיצע פון
פּאַריזער קהילה־קאָמיטעט. מאַמע יהודית האָט ממש באַזויזן נסים,
זי האָט געשאַרערט מיט אויטאָריטעט. דערציילט האָט זי וועגן דער
גרויסער סכנה, באותות ומופתים אויפגעוויזן גאָטס חסד, און אָנגער־
וואַרפן אַן אימה וועגן יום־הדין. נישט געווען קיין ביוּראַ, וווּ זי
האַט נישט באַקומען אַ שטיק קישקע, אַ פליגעלע, אַ... און פּלעגט
זיי צוואַרפן אויפן שוועל פו דער טיר: — זייט וויסן, אַז איר
דאַרפט דאַנקען מיר, ווייל ס'שטייט געשריבן: „דאָס וואָס דו גיסט,
וועט דיר גאָט ממלא זיין אַ מאָל הונדערט“ איך זאָג אייך פשוט:
אויף ווידערזען.

מיט טרערן אין די אויגן האָט זי אויפגענומען די ידיעה, אַז
בנימין האָט זיך פּאַרדונגען צו אַ ייִדישן קאַנפּעקציע־וואַרשטאַט.

אויך מאַרין האָט דאָרטן געאַרבעט אַלס פּרעסער און לערנינגל. דערנאָך איז ערני אויפגענומען געוואָרן אַלס שליח אויף אַ ראָווער. זיי האָבן אָנגעהויבן לעבן אין שפּע און געגעסן צו דער זעט. אפילו מאַריצנס קישקע אָן אַ דנאָ. איז איצט געווען אָנגעלאָדנט מיט זעטיקייט. פון צייט־צו־צייט פלעגט ער אַרויסציען אַ בייגל, אַ ראַגאַלקע פון קעשענע, און איינבייסן אין איר מיט הנאה. יעדן פרימאַרגן, באַגלייט פון גאַנצן בני־בית, זענען די ארבעטער פון דער משפּחה געפאָרן פון קליינעם וואַקזאַל מאַנמאַרענסי, מיט דער קליינער פאַרשטויבטער און שרייענדיקער באַן, וואָס די פּראַנצויזן רופן איר: „ט אַ ק אַ“.

די מענטשן האָבן נאָכגעגאַפט נאָך אונזערע דריי גיבורים, אָבער קיינער האָט זיי נישט באַליידיקט, און מ'האַט אויך ביי קיינעם נישט באַמערקט די כוונה אָנצושפּיען זיי אין פנים. אויפן וועג צוריק טרעטן זיי אָפּ אין אַ בעקעריי, לשם פאַרגעניגן, יעדעסמאַל אין אַן אַנדערער, און קויפן קליינע מילך־זעמעלעך, וואָס שליינגען זיך מיט אַפּעטיט אויפן צווייטן שטאַק פון דעם צעוויילדעוועטן „טאַקאַ“־באַנדל, בעת די לאַנדשאַפט אַנטפלעקט זיך פאַר דייע אַויגן ווי אַ פּרעכטיקער טעפּיד.

טיילמאַל, אַז אַ דורכגייער אויף דער באַן־ליניע האָט זיי פריינטלעך באַגריסט און זיי האָבן מיט העפלעכקייט אים צוריקגע־גריסט, פלעגט בנימין דריקן די הענט פון זיינע זין (וואָס ביידע האָבן אים שוין איבערגעוואַקסן מיט אַ קאַפּ) און ער האָט געמורמלט אויף יידיש: — מיינע קליינע טייבעלעך, יאָ, דאָס איז דאָס לעבן. טיילמאַל, אין אַ זונטיק, האָט ערני באַגלייט דעם זיידן צו די אסיפות פון פאַרבאַנד פון זעמיאַקער לאַנדסלייט אין פאַריז. דער פאַרבאַנד האָט דעמאַלט געציילט זיבעצן מיטגלידער, אָבער צוליב מאַנגל אין פּלאַץ אין ענגן לאַקאַל, האָט אַ טייל זיך אויך פאַר־זאַמלט אין קליינעם קאַרידאָר, און אפילו אויפן טראַטואַר פון דער גאַס עקופּ.

בעת דער זיידע האָט זיך אין „ביוראַ“ צעשמעסט אויף זיין „ברייטן“ שטייגער, און האָט שוין צום הונדערסטן און איין מאַל זיך אָפּגעזאַגט פון פאַרבאַנדס פּרעזידענטשאַפט. האָט זיך ערני אויסגעמישט צווישן „עמך“ אויפן טראַטואַר, צוהערנדיק זיך צו די

זכרונות און גאלדענע מעשהלעך פון זעמיאק, וואָס איז אין מייל פון די פליטים געווען ווי אַ הויפטשטאָט, ווי די שטאָט פון די ליכטער, בעת פאַרזי האָט אַריינגעכאַפט קאַמישע צונעמענישן. אָבער צייטנווייז פלעגן די דערציילונגען וועגן די געשעענישן אין דייטשלאַנד, עסטרייך און טשעכאָסלאַוואַקיי — „דאָס אומגליק פון דער צייט“ שטעכן ערניס זייטן, ווי מיט נאָדלען.

— ווייסט איר וואָס — האָט ווער געזאָגט — לאַמיר רעדן וועגן עפעס מער פריילעכס: וואָס זענען די נייעסן פון דער מלחמה? ערני האָט געלאַכט, און אויך דאָסמאַל האָט זיך אַ נאָדל נחתידיק אַריינבאַקומען אין אים דורכן גאַרגל:

— מען דאַרף נישט טראַכטן — האָט ער געזאָגט צו זיך — מען דאַרף נישט זען, מען דאַרף נישט הערן די געשרייען.

ווי אָנוואַגער פון שלעכטע בשורות, פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה, זענען דערשינען די גרויסע צאָלן פון גאַרמאַסקעס, וואָס די אַרבעטער פון „טאַק אַ“ האָבן געטראָגן איבערן אַקסל, ווי ברויט־טאַרבעס פון אַ נייעס סטיל. ווען ס'האָט זיך ארויסגעוויזן אַז די פליטים פון „ערמיטאַזש“ — אַלע מיט די האַק־קרייץ פאַס־פאַרטן און אויף אים דער סטעמפל: „יודע“ — זענען נישט אַריינגערעכנט געוואָרן אין דער פאַרטיילונג פון די דאָזיקע חזירישע שוין־טראַמבעס, האָט אַ שוידער אַרומגעכאַפט די לויס.

— אַט האָסטו — האָט בנימין געזאָגט.

— וואָס פאַר אַ גרויסן גאַט מיר האָבן — האָט אויסגערופן מאַמע יהודית — און וויאָזוי ער פירט מיט דער וועלט, ממש אַ חוזק, — און דו, וואָס פאַר אַ גרויס מויל דו האָסט — זאָגט מרדכי — בנאמנות, זייער אָפט עפנטסטו דאָס מויל. און ווייסטו ווער ס'ציט דיך אַרויס פון פייער און פלאַם, פון צרה און קלעם?

אָבער אויף פאַרזאַמלונגען, באַזוכן אינדערהיים, הויז־רעוויזיעס און געהיימע אויספאַרשונגען, האָבן זיי געמוזט פעסטשטעלן, אַז אין די אויגן פון פאַלק וואָס געפינט זיך אין מצב פון מלחמה, האָט זי משפּחה לוי פון שטילנשטאַט באַקומען אַ צורה פון שונאים. אין חודש אויגוסט האָבן זיך באַוויזן די ערשטע פלאַקאַטן, וואָס האָבן געוואָרנט וועגן פאַרויכטיקייט: „אַכטונג! די אויערן פון שונא הערן אייך“, קיינער האָט מער נישט געגריסט די דריי פּרעמדע

אין „טאקא“ זיי זענען געווען די ערשטע קרבנות פון פלאַפֿ-
לערייען, שעפטשערייען. דאָס וואָרט: „אינטערנירן“ איז געווען
אין יעדנס מויל, אָבער קיינער האָט נישט געוואָגט דאָס אַרויס-
צורעדן. אין אַ פּרימאַרגן האָבן די דריי פּאַסאַזשירן דערזען אַ
קאַכעניש אין דער קליינער באַן. די צייטן האָבן זיך געביטן.
מלחמה־צושטאַנד.

אויפן צפונדיקן וואַקזאַל האָט ערני פּלוצים זיך געפילט שלעכט ;
מאַריץ האָט אים געוואַלט באַגלייטן, אָבער אויפן פּאַרלאַנג פון
„קראַנקען“, איז ער פּאַרבליבן אין אַ קליינער שענק.

ערני איז מיטאַמאַל געוואָרן געזונט און שטאַרק. ער האָט
אויסגענוצט די געלעגנהייט וואָס ער איז אַליין און איז אַריין אין
קאַזאַרמע־טויער אין רויאי, וווּ ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט אין
דער ריי פון די פּרייוויליקע פון אַלע פעלקער.

— איר האָט מזל — האָט געזאָגט דער הויפּט־סערוזשאַנט —
איר זייט אויף דער גרענעץ פון מיליטער־פּליכטיקייט. זענט איר
אַנטשלאָסן צו זיין אַ טרעגער פון קראַנק־בעטלעך ? קיין ביקס
וועט איר נישט באַקומען. אויף וואָס פאַר אַן אינסטרומענט
שפּילט איר ?

— אויף אַ פּייקל — האָט ער געענטפערט מיט געמאַכטער
פּריילעכקייט.

— ס'איז נישט צום לאַכן — האָט דער הויפּט־סערוזשאַנט גע-
זאָגט. — דער צווייטער !

אינדרויסן האָט אים אַן אַלטע פּרוי צוגעשפּילעט אַ פּאַטריאַ-
טיש רונד־בלעכל צו דער ברוסט ; אַז ער האָט איר באַדאַנקט און
געקליבן זיך אַוועקצוגיין, האָט זי אים אַ צי געטאַן פאַרן אַרבל : —
דאָס קאַסט 1 פּראַנק מיט 25, דאָס זענען נאַפּאַלעאַנישע.

אינדערפרי איז ער געווען אין מאַנמאַרענסי. דער שטאַט-
סעקרעטאַר האָט געעפנט אַ פאַר גרויסע אויגן, אָבער ער האָט
דערפילט די פּאַדערונג פון יונגן, רומפולן רעקרוט.

די הייזער־פּאַסאַדן זענען געווען באַפּוצט מיט פענער, פּאַט-
ריאַטישע לידער האָבן זיך דורכגעשלאָגן דורך אָפענע פענצטערס
צום ליכטיקן הימל, צום איך־סוף. אַ מיידל האָט אַפּלאַדירט ביי זיין
פּאַרבייגיין. ערני האָט אַנטדעקט זיין דריי פּאַרביק רונד־בלעכל

אין זיין קלאַפע. — מירן זען — זאָגט ער צו זיך — וואָס פאַר אַ
רושם כ'זועל אַרויסרופן ביי אייך אַלס אַ זון פון פּאָטערלאַנד.
אין באָן, אויפן וועג צו דער הויפטשטאָט האָט אַ פּרוי זיך
איבערגעבויגן צום שכנס אַקסל, באַקוקט ערני לוי'ס מאַגערע פּנים־
שטריכן און זי האָט געזאָגט מיט אַ זויערלעכן טאָן:
— אין דעם בחור איז שווער צו דערקענען, צי ער גייט איצט
אין דער מלחמה אַריין, אָדער ער קומט שוין צוריק פון איר.
ס'האָט ווער איר פאַרמאָכט דאָס מויל. ער האָט זיך צעלאַכט.
ער איז אַריין אין שענק אַנטקעגן דעם צפּונדיקן וואַקזאַל און
זיך אַוועקגעזעצט ביים טיש, וווּ ס'האַבן זיך אָפּגעשפּילט אַלע
משפּחהדיקע געזעגענונגס־סצענעס פאַרן אָפּפאַר אויפן פּראַנט. די
באַלעבאָסטע האָט אים צוגעטראָגן שרייבפּאַפּיר, טינט און פעדער
און אים געזאָגט:

— מיין באַווער סאַלדאַט, זיכער ווילסטו שרייבן אַן אָפּשידס־
בריוו צו דיין קליינער געליבטער?
— צי איז דאָס טאַקע אַ מיליטערישע פּליכט? — האָט ערני
געפרעגט מיט זיין פּרעמדן דיאַלעקט, און ווידער האָבן זיך גע־
שטויסן די שנעלע זילבן פון יידיש, מיט די נאַכלעסיקע גומען־
קלאַנגען פון דייטש.

ער האָט אָנגעהויבן שרייבן אַ בריוו, און צוליב זיין ציטערדיקן
כתב אים צעריסן. אַז ער האָט גובר געווען דאָס האַנט־ציטערן, איז
ער געווען געצוונגען, צוליב זיינע שוועבנדיקע און נישט געאַרדנטע
געדאַנקען, צו פּרווון אַ דריט מאָל. לטוף האָט ער זיך קאַנצענטרירט
און אָנגעשריבן מיט בולטע, שיינע, העברעישע אותיות דעם פּאָל־
גנדיקן בריוו:

— טייערע, עלטערן, זידע און באַבע, זייער געליבטע ברידער
און שוועסטער. ווידער בין איך אייך גורם יסורים. ביים דעהאַלטן
דעם בריוו, וועל איך שוין זיין אין אַ פּראַנצויזישער קאַזאַרמע.
פּרעגט מיך נישט וויאַזוי דאָס איז געשען, שטעלט מיר נישט קיין
שום פּראַגע, האַלט זיך אָפּ פון פּרעגן. מאַריץ און דער פּאָטער
ווייסן, אַז היינט אינדערפרי האָב איך באַקומען קאַפּשווינדל. ווען
כ'האָב זיך געפּילט בעסער, בין איך אַוועק שפּאַצירן. אויפן וועג
איז מיר אַ שגעון באַפּאַלן, כ'בין אַריין אין אַ קאַזאַרמע און אָפּגעטאַן

דאָס וואָס כ'האַב אָפּגעטאָן. דערנאָך איז שוין געווען צו שפעט, איך האָב געבעטן דעם גענעראַל, ער זאָל מיר צוריקגעבן די מאָביליזיר־קאַרטע פון מיין פרייוויליקן אַריינטרעטן אין דער אַרמיי, אָבער אָן דערפאַלג, דער אָפּמאַך אין געווען געהתמעט. דאָס איז אַ משוגעת וואָס אַלע וועלטס־מוחות וועלן עס נישט מתקן זיין. פּרעגט מיך נישט קיין שום שאלות, פייניקט זיך נישט! דאָס משוגעת איז מער נישט ווערט ווי דאָס שווייגן. איר ווייסט עס גאַנץ גוט, אַז כ'האַב אייך ליב און דאָס שיידן זיך מיט אייך פאַרשאַפט מיר נישט קיין תענוג. זאָגט נישט: ערני האָט אונז נישט ליב. איך פיל, אַז מיין גיין אין דער מלחמה, האָבן גורם געווען די דייטשן און דאָס וואָס זיי האָבן מיר אָפּגעטאָן. זיי זיכער, זיידע, אַז קיינמאַל וועל איך נישט פאַרגעסן, אַז אַנטקעגן מיר זענען מענטשן. אגב, איך בין אַ קראַנקען־פלעגער, איך טראָג נישט קיי ביקס, איך טראָג נאָר מענטשן. פאַרגעסט נישט צוריקצוגעבן דער פרייליך גאַלדע פישער דעם באַנד לידער פון ביאַליקן. בעט ביי איר אנטשולדיקונג אין מיין נאָמען, וואָס איך האָב אָן כוונה געמאַכט אַ קנייטש אין זיבן־און־דרייסיקסטן זייטל. אַ פאַר ווערטער פאַר דיר, טייערער זיידע, איך ווייס וויפיל יסורים איך האָב דיר פאַרשאַפט. זייט דער מעשה מיט דער שפייז־קרעמערקע. אָפטמאַל דוכט זיך מיר, אַז דאָס אָפ־געטרענע שלעכטס, איז גרעסער פון דעם שלעכטס וואָס געפינט זיך ווירקלעך אין מיר. לאַמיר רעדן וועגן עפעס פריילעכערס... וואָס זענען די נייעס פון דער מלחמה?... זייט מיר מוחל פאַר דער חכמה, איך האַלט, אַז ס'איז גוט צו לאַכן, כאַטש מיט איין אויג...

איינער זון, אייניקל און ברודער, וואָס האָט אייך ליב און קושט אייך מיט דער גאַנצער נשמה. איך בעט אייך נאָכאַמאַל זייט מיר מוחל. — ער נ.י.

פ. ס. אין דעם קאָנווערט געפינט איר אַכט באַשטעטיקונגען פון שטאַט־סעקרעטאַר, פאַר יעדן איינעם פון אייך אַ צייגעניש, אַז אייער זון, אייניקל און ברודער איז געגאַנגען פרייוויליק אין דער פראַנצויזישער אַרמיי, היט זיי אָפּ. דערמיט זענט איר, אין אַ גע־וויסער מאָס, אויך פראַנצויזן און מ'וועט אייך נישט איינזעצן אין קאַנצענטראַציע־לאַגער. לפחות איינמאַל וועט פון שלעכטס אַרייס־

קומען עפעס גוטס. און ווייל דער שגעון איז שוין דא, זאל אייך
כאָטש גאַרנישט פּאַסירן. זאל דער שגעון אַ מאָל ברענגען אַ נוצן
פאַר דעם צער, וואָס איך בין אייך גורם. ס'איז שוין שפעט, דעריבער
חתמע איך. אייער, מיט דרך־ארץ, מיט ליבשאפט און מיט צער. ערני."

4

אַכט און פּערציק שעה נאָכן חתמענען זיין פּרייוויליקן אַריינ-
טריט אין דער פּראַנציוזישער אַרמיי, האָט ער זיך דערוווסט וועגן
זיינע באַגרענעצונגען אין די רייען פון 429־טן באַטאַליאָן פון פּרעמ-
דן־לעגיאָן. סערזשאַנט, געבוירענע אין דרעזדן און אין בערלין,
האַבן אים צוגעוואָרפן צאַרנדיקע בליקן. און דער לייטענאַנט, אַ
בורגונדער, האָט אים מיט ישוב־הדעת אויפּמערקזאַם געמאַכט וועגן
זיין גורל: אַז קיינמאַל וועט ער נישט באַקומען דעם פּרעמדן־נומער,
דעם דראַפּירטן מיט דער דריי־פאַרביקער פּראַנציוזישער פּאַן, אַז
זיי וועלן מוזן שטענדיק שטיין אויפן פּלאַץ, און אַז די רעכט פון
זייער ווייניגס־באַצירק זענען באַזונדערס נישט אויפגעקלערט, בין
ביז צום נייעם באַפעל.

אויפן שטייגער פון די קאַלאַניאַלע טרופּן, האָט זיך דער 429־טער
פּרעמדן־באַטאַליאָן געפונען רעגלמעסיק אויפן ערן־פעלד. צווישן
די שלאַכטן, האָט ערני געפויקט מיט גבורה אין דער פויק פון
באַטאַליאַנס־אַרקעסטער. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז נישט אַלע מור-
זיקאַנטן זענען קראַנקען־פּלעגער, אָבער די לעצטע זענען אויטאָ-
מאַטיש אַ טייל פון מיליטערישן אַרקעסטער. אין 4־טן פון דאָזיקן
משונהדיקן חודש מאַי, יאָר 1940, איז אַנגעקומען צו ערני אויף דער
אַרדענען־ליניע אַ בריוו מיט דער בשורה, אַז מ'האַט אינטערנירט
זיינע עלטערן, ברידער און שוועסטערס, דעם זיידן און אפילו די
מאַמע יהודית. דאָס האָט אים אַ פאַריזער שכן געשריבן. ער האָט אים
געשילדערט, ווי ווייט פיינלעך און נישט אַנגענעם די זאַך איז.
אָבער — האָט ער צו געגעבן — כאָטש דאָס האָט געטראָפן די לויס,

איז עס נישט געצילט געוואָרן אין זיי. אינדעראמתן, איז דער גאַנצער צער ענין קיין שום באַליידיקונג נישט, זיי געפונען זיך אונטער ריגל און טירן, נאָר צוליב געזעצלעכן סדר. ערני באַדאַרפט פאַר־שטיין על־פּי־שכל, אַז די דייטשע יידן, כאַטש זיי זענען יידן, זענען זיי אויך דייטשן, און דער שטייגער אין פּראַנקרייך, אין אַזעלכע פּאַלן איז... א. א. וו. דערנאָך איז אָנגעקומען אַ בריוו פון פּאַטער, לגמרי נישט קיין פּריילעכער. דער לאַגער אין גיר איז דערמאָנט געוואָרן נאָר דרך־אגב, אָבער ערני האָט אַרויסגעלייענט פונעם בריוו, אַז דאָס פירעכץ אין פּראַנקרייך, ציט טיילמאַל איר יניקה פון דער דייטשער טראַדיציע... און ער האָט מסכים געווען מיט דער לעצטער ווערסיע פון זיין פּאַטערס בריוו: ס'איז אוממעגלעך צו זיין אַ ייד. דערווייל האָט דער בריוו פון לאַגער גערייצט דעם אָנאַליטישן מוח פון קאַפיטאַן, וואָס פלעגט אומגעבעטן עפענען די בריוו פון זיינע פרעמדע וואַלאַנטערן:

— דאָס איז עפעס אַ שיפּרירטע שפּראַך, אפשר איז עס גאָר העברעיִש — האָט ער געטענהט.

— ס'איז העברעיִש, מיין קאַפיטאַן — האָט ערני אויפגעקלערט מיט תּמימות, אָבער מיט חריפות פון יידיש.

אַ שטויבען, אַ פּראַבלעם, מ'האַט געפּאַרשט און געזוכט אַ פּאַר־טייטשער. צום גליק האָט די קאַמפּאַניע „ראַסיניאַ“ געהאַט איר ייד, אים געזוכט און געפונען. ער האָט באַשטעטיקט אינגאַנצן ערניס ווערסיע.

טראַצדעם, מיין קאַפיטאַן — האָט דער צווייטער העברעער גע־פרוּווט קלאַרער מאַכן — ס'איז דאָ עפעס אַ פּונקט, אַ קליין פּונקטל... — אין די אויגן פון פּראַנקרייך איז נישטאָ קיין שום קליינער פּונקט. רעדט צו מיר ווי אַ סאָלדאַט! — האָט דער אָפיציר אויסגע־שריגן מיט חשובער חשיבות...

— אַ, מיין גענעראַל — האָט דער העברעער געזאָגט אַ געריר־טער — דאָס וואָרט „חמדה“ אויף „פּיינקייט“ איז נישט גאַנץ פּינקט־לעך איבערגעזעצט, פּיל ריכטיקער איז אויף...

דער המשך פון דער שפּראַכלעכער אויפקלערונג האָט זיך פּאַר־וואַנדלט אין אַ גאַנץ פּאַרביקן געטומל, אין וועלכן די גרינע פּאַרב האָט דאָמינירט...

אינדעראמתן וואלט זיך דער גאנצער ענין געווען געענדיקט מיט דער הילף פון די געלונגענסטע פארמען פון דער מיליטערישער קונסט, ווען נאכן צוטיילן יעדן פון די העברעער: צוויי און אפילו אכט טעג אויף מער פינקטלעכערע באטראכטונגען... וואלט פלוצים דער גייסט פון אפיציר נישט אויפגערודערט געווארן פון א שפאגל-נייעם געדאנק. און דאס איז געווען דער געדאנק: היות, ווי די גאנצע משפחה פון קארפאראל ערני לוי, געפינט זיך שוין אין א מצב, ווו זי וועט מער נישט קענען שאדענען, איז דאס ווייטערדיקע האלטן דעם ערני לוי אין פראנצויזישן אוניפארם, אין א זינלאזער און בא-ליידיקנדיקער סתירה צו פראנקרייכס כבוד, וואס האט נישט קיין פריערדיקן ביישפיל אין דער געשיכטע פון פראנקרייך... זי זאל מען ערני לוי ארעסטירן שוין אויפן ארט, צי נישט? ער איז געשטאנען פאר דער גרויסער אלטערנאטיווע. און ווייל דער ענין האט באקומען א נאציאנאלן אספעקט, האט ער באשלאסן אים איבערצופירן צו הע-כערע אויספארשונגס-ארגאנען.

מ'האט גיך ארויסגעשיקט א מיליטערישן שטאפעט, וואס האט, אין אומרו און אין פאטריאטישער התפעלות, געפרוווט אויספירן זיין שליחות. אבער התפעלות-התלהבות האט דא גארנישט געהאלפן, ס'האט זיך פשוט מער נישט געפונען קיין שום קאמענדאנט פון הע-כערן שטאפל. א צום טויט-דערשראקענער, האט דער שטאפעט, פאר יעדן פאל, מיטגעשלעפט דעם וועכטער פון העכערן שטאב. האלטנדיק דעם פארבינדונגס-מאן פעסט ביי דער האנט, איז דער שטאפעט ארויפגעקראכן צום באטאליאן, איז אויך דארט קיין שום קאמענדאנט מער נישט געווען. ער איז אראפ צו דער קאמפאניע, האט מען קיין קאפיטאן מער נישט געזען.

דעם המשך קאן מען לייענען אין די יאר-ביכער פון פראנקרייך. אבער נישט אז ערני לוי, איז צוריקגעשיקט געווארן צום זאמלפונקט, צום אדיאטאנט פון באטאליאן (וואס האט אים פייערלעך איבערגע-נומען פון אספיראנט, וואס איז דערפאר באדאנקט געווארן פון געהילפס-לייטענאנט, וועלכער איז געשטעלט געווארן צו אויסציי-כענונג צום קאפיטאן)... נאר אז ערני לוי האט זיך אזוי דורכגע-וואלגערט דעם גאנצן היערארכיע-וועג ביז ער האט זיך צום סוף דער-שלאגן אין די הענט פון א צווייטראנגיקן אונטער-אפיציר, איז

אויך יענער פלוצים פארשווינדן געווארן, אויף א זייער שענדלעכן
אופן און האָט נישט קיינעם איבערגעגעבן דעם פּאַראָל.

זיין אויפהאַלטן זיך דאָרטן האָט מער נישט געדויערט ווי אַיין
רגע. וויסנדיק פון אַ גוטן ראָווער אין אַ גאַראַנזש פון דער סביבה,
האָט ער זיך געטראַכט, אַז מיט שפייז און טראַנספּאָרט-מיטלען איז
ער פאַרזאָרגט, ס'פעלט אים נאָר אַ גוטע געזעלשאַפט אויפן וועג.
דער צווייטער העברעער, האָט אים זייער האַרציק אַרומגענומען
און זיך צו אים געווענדט בזה הלשון: — טייערער הער, איך ווייס
באמת נישט ווי אייך דאָס צו זאָגן, ווי עס רירט מיך אייער פאַר-
שלאַג, ווייל איך פיל, אַז ער איז געווענדט נישט נאָר צו אַן אַיין-
גענעם גלויבנס-ברודער, נאָר אין אַ געוויסן זין אויך פּערזענלעך,
צום מענטש... אויב אַזוי, דערלויבט מיר אייך צו דאַנקען פאַר דעם
אויסדרוק פון אַפּשאַצונג. און איצט:

טאַמער דאָך... — האָט ערני געמורמלט. די צוגעפּוצטע הקד-
מה אין דעם מויל, ואָס האָט ערשט נישט לאַנג טועם געווען דעם
טעם פון דער פּראַנצויזישער גראַמאַטיק, האָט אים מער וויי געטאָן,
ווי דאָס דערנענטערן זיך פון אַ האַרמאַטן-אַנגריף.

— און טראַצדעם, נעמענדיק אין באַטראַכט, אַך איך בלייב
נאָך אייך דער לעצטער מענטש פון משהס גלויבן אין באַטאַליאַן,
דוכט זיך מיר, אַז ס'איז ממש פון גרויסער נויטווענדיקייט, נישט
צו שאַפן ביי די נישט-יידן דעם איינדרוק, אַז ס'איז דאָ מער
נישטאָ קיין ייד.

— ס'איז דאָך אַבער אויך מער נישטאָ אפילו קיין סימן פון אַ
פּראַנצויז אין באַטאַליאַן! — האָט ערני גאַנץ אומגעדולדיק
אויסגעשריגן.

— איך בין דאָך דאָ! — האָט געזאָגט דער צווייטער העברעער.
איך בין שוין זעקס און צוואַנציק יאָר אין פּראַנקרייך און וועל
אינגיכן נאַטוראַליזירט ווערן.

ערני האָט ביטער געשמייכלט: — איז גוט, וועלן מיר צוזאַמען
זיך לאָזן נאַטוראַליזירן און דאָן זיך לאָזן אויסשטאַפן... אויב אַזוי
זעט אויס אייער פּאַנטאַזיע. דרך-אגב, קענט איר די תפילת-ווידוי
פאַר דער גסיסה?

— איך קען זי, אַבער...

— אויך איך קען זי — האָט ערני שטיל געזאָגט.
— זייט נישט קיין דעפעטיסט — האָט דער צווייטער העברעער
געזאָגט — דער מענטש איז שוואַכער פון אַ פּליג און שטאַרקער
פון אייזן... מאָרגן וועלן די סאַלדאַטן פון ווערדון, פון וואַטערלאַ,
פון וואַלמי, פון ראַקראַאַ, פון מאַריגנומאַן, פון...

✱

דעם אַנדערן טאָג האָט דער נאַצישער זאַק געפּלאַצט, פּאַנאַר
דערשיטנדיק אַן אומענדלעכע צאָל פון פּאַנצער־אויטאָס אויף די
פּראַנט־אָפּצווייגונגען פון די ארדענען.

דער 429־טער באַטאַליאָן, וואָס מער איז פון אים נישט געבליבן
ווי איין קאמפּאַניע, און נאָך ווייניקער פון דעם, אינגעבוירענע
פּראַנצויזן, האָט אויסגעקליבן אַלס זיין שטאַבס־קאמאַנדע, דריי
לאַנגיאַריקע קעמפּער פון די אינטערנאַציאָנאַלע בריגאַדן. יעדער
איינער האָט ביי דער צערעמאָניע אויסגעטרונקען דאָס לעצטע גרוי־
טע גלאַז בראַנפן, און ערני האָט צו זיין איבעראַשונג פעסטגע־
שטעלט, אַז דער צווייטער העברעער האָט געהויבן הויך זיין מאַ־
גרעע פּויסט איבער אַלעמען, כלפי דעם הימל, און זיינע פנים־
שטריכן האָבן עדות געזאָגט, אַז ער איז צופרידן פון זיך און פון
אַנדערע. אין דעם מאַמענט, האָט דער אויסגעוויילטער שפּאַניער
אַ געשריי געטאָן:

— קאַמפּאַניאַרעס! (חברים) צווישן אונז זענען פאַראַן לעג־
יאַנערן־גאַריבאַלדיסטן, עסטרייכישע סאַציאַליסטן, דייטשע קאַמ־
ניסטן, שפּאַנישע אַנאַרכיסטן, יידן, פּליטים פון גאַנץ אייראָפּע. זייט
יאַרן ראַנגלען מיר זיך אין צוריקמאַרש, וואַלגערן זיך פון פּראַנט
צו פּראַנט. דאָס לעצטע פּרייע לאַנד איז פּראַנקרייך, אָבער היינט
איז איך זי דורכגעריסן געוואָרן, און די פּראַנצויזן גליטשן זיך
אַראָפּ ווי שאַף אנטקעגן ים. מיר קענען און ווייסן, וואָס עס הייסט
פּאַראַט. די חברים עקס־קאַמוניסטן, די אַנוועזנדיקע, האָבן געפּילט
זיין טעם פון דער נאַענט, דורכן פּאַקט מאַלאַטאָריבענטראַפּ.
קאַמפּאַניאַרעס! די דאָזיקע ווערטער ווערן נישט געזאָגט,
כדי צו באַנייען אַלטע וויכוחים. די ווערטער קומען אייך נאָר
זאָגן: פאַר אונז איז מער נישטאַ קיין צוריקמאַרש, קיין שום עמיג־

ראציע מעגלעכקייטן, פראנקרייך איז די לעצטע פעסטונג. די איי-
דעלע הויטן קענען זיך גיין. איך דערמאן אונזערס א קאטאלאגיש
שפריכווארט: „דער דרייטער ווערט נישט מאַזיגט, נאָר ווען ער
איז טויט, אפילו קיין איין מינוט נישט פאַר דעם“. און פאַר די
וואָס האָבן געקעמפט פאַר דער שפּאַנישער רעפּובליק, דערמאן איך
די ווערטער פון דאָלאָרעס־די־פּאַסיאַנאַריאַ...

אַ מרהשחורהדיקער סאָלדאַט, מיט אַ געשטיפלט פנים ווי די
שאַל פון אַ ניס, האָט אויסגערופן מיט פרייד:

— חברים, פון איצט אָן זענען ווערטער אונזער גאַנצע סטראַ-
טעגיע... און אונזער גאַנצע, כאַ, כאַ, רעוואָלוציאַנערע טאַקטיק...
— וואָס? וואָס האָט ער געזאָגט? — האָבן אומצופרידענע
שטימען געשריגן.

דער שפּאַניער איז געוואָרן אַ ביסל ערנסטער: — מיינע פריינט,
ביי אונז אין מאַרדירד האָט אונז די־פּאַסיאַנאַריאַ געלערנט: „בעסער
שטאַרבן שטייענדיק, איידער לעבן אויף די קני!“
די פּופציק צוהערער האָבן ווי איין מענטש אויפגעכאַפט דאָס
שפּריכוואָרט, בעת דער צווייטער העברעער, דער קליינער, דער
לייכט־טרוםפּירנדיקער, האָט געוויינט פון שמחה.

✱

ס'איז געקומען אַ תקופה פון אַפּוואָרטן. ערני איז געלעגן אין
דער אַקאַפּע מיט דער ביקס נעבן זיך און זיין שווער האַרץ איז
געווען אין לאַגער גיר, ער האָט זיך פּונדאָסניי געוונדערט, וואָס
ער געפינט נישט זיינע הענט־און־פּיס, אין דער לאַגע... דער זיידע
האָט זיך געוואַקלט אַ סעקונדע, מיט אַ געשפּאַנטער נשמה האָט
ער אַפּגעריסן, ווי אַ רייפּע פּרוכט, אַ מימרא פון תּלמוד. דער פּאַטער,
ווייניקער קאַנצענטרירט, האָט זיך באַגונגט מיט צוויפּגעקליבענע
מעשהלעך, ווי פּירות פון גרויסן בוים פון יידישער פּאַלקס־חכמה.
איינע פון די מעשהלעך האָט זיך צעזונגען אין ערניס זכרון, מיטן
פּאַטערס היציקער און איראַגישער שטים אין זיין באַברילט קראַליק־
פנים, אין זיינע פלינקע פינגער, די פעיקע פאַר אַן אויסטייטש־
אַנאַליז, פּונקט ווי פאַר דער נאָדל.

„הערט אַ ביסל, ברידער, אַ רב אין אַ קליין שטעטל האָט גע-

לערנט אין זיין דרשה וועגן דער שלימות פון אלע זאכן“:

— צוואַס פּרעג איך אייך, האָט דאָס דער אויבערשטער גע-
זאָלט באַשאַפּן אַ שלעכטע זאָך? שפּעלעך מיינע, די ערד איז אזוי
שלימותדיק אין איר קיילעך, כדי די זון זאָל קאָנען פּריי און מיט
הנאה זיך דרייען אַרום איר. איר זעט אויך, אַז די זון איז אזוי
פולקאָם רונדיק, כדי אירע פּאַנאַנדערגעטראַגענע שטראַלן, זאָלן
שיינען איבער דער גאַנצער וועלט, אַן שום אויסנאַם, אַז נישט מיר
פון איין עק און נישט די נעגערס פון אַנדערן עק, זאָלן חלילה נישט
פון איר באַעוולט ווערן. און די לבנה? אָבער וואָס גייט אונז אָן
די לבנה? זאָל פאַר אייך גענוג זיין צו וויסן: די לבנה כאַטש זי
איז נישט שטענדיק גאַנץ רונדיק, איז זי שטענדיק שלימותדיק.
— הערט מיך ווייטער, מיינע ברידער. — און די ציבעלעס?
— האָט אַ קינד געפּרעגט — און די רעטעכלעך מיט פּוטער? —
האָט אַ צווייט קינד געפּרעגט — דיזעלבע זאָך מיט די רעטעכלעך
מיט פּוטער — אָבער תמיד — האָט דער רב מוסיף געווען און
געציפּט זיך דאָס בערדל — געדענקט: אַז נאָך השם יתברך, איז
דער מענטש די סאַמע שלימותדיקע בריאה אין דעם גאַנצן וועלט-
באַשאַפּף. אוי, דער מענטש, מיינע שפּעלעך, דער מענטש.

— און איך? הויכגעשעצטער רבי — האָט געפּרעגט אַ קליין

הויקערל — דער רב האָט געכאַפּט אַ מחשבה:

— אָבער, קליין נשמהלע — האָט ער געענטפּערט מיט לייכטן

פאַרווורף, — פאַר אַ הויקער, קענסטו פולקאָמער נישט זיין...

די זיסלעך־ביטערע הנאה פון דער דאָזיקער פּילאָזאָפּיע האָט
פּלוצים דערוועקט עקל אין ערבי. דאָס וואָס די וועלט טראַגט אַ
ריזיקן און ווייטיקדיקן הויקער, קאָן על־פּי־יושר נישט פאַרעכנט
ווערן פאַר אַן הנאה. ער ווידער, פון זיין זייט ווייסט, אז דער אוי-
בערשטער, געלויבט זאָל ער זיין, האָט אים באַשאַנקען מיט אַ מין
שטיין, אַ קאַלטער און דורכזיכטיקער ווי גלאַז, וואָס שפיגלט אָפּ
די געהיימנישן פון גוף און נשמה, מיט אַן אומפאַרגלייכלעכער
שלימות: דאָס ווייסע צימער פון שפיטאַל, דאָס דעמער־ליכט פון
פאַגראַם, דעם איידל־בלאַען הימל פון פאַריזער פאַרשטאַט, דעם
סובטעלן באַגינען וואָס שטינקט פון בלוט.

נאך עטלעכע טעג, זענען דערגאנצט געוואָרן זיינע זכרונות: דער קאָפּ־שווינדליקער סוף פון צווייטן העברעער, וואָס איז געט־ראָפּן געוואָרן פון אַ שראַפּנעל אין דער געגענט, וואָס דער זוהר רופט עס אָן דאָס דריטע אויג (עינאַ תּליתאה) אָדער דאָס צענטראַלע אויג, אָדער גאָר דאָס אויג פון דער איבערלעכער ראיה. צוליב דעם קלאָרן זין, וואָס עס זיצט גענוי צווישן ביידע גוף־אויגן, און אין אים איז די דערקענונג „דערהויבן ווי די זון, ריין ווי דאָס ליכט, תּמימותדיק ווי אַ קינד“, ווי ס'איז באַוויזן געוואָרן צום צווייטן העברעער אין יענעם פּרימאַרגן. ס'איז צוגעקומען צו זיינע זכרונות: דער צווייטער העברעער איז געברענגט געוואָרן צו קבר־ישׂראל אין אַ גרוב, וואָס איז דורך אַ ווינדערלעכן צופאַל צעגראָבן געוואָרן דורך אַ האַרמאַטן־קויל. זיינע אַרעמס נעמען אַרום זיין ברוסט, די תּפּילין און רצועות אַרום זיין שטערן, און זיין גוף איינגעהילט אין טלית מיט די שוואַרץ־ווייסע פּאַסן, ווי צו תּפּילת־ווידוי. זיינע זכרונות האָבן זיך אויסגעברייטערט: דער נישט־שטאַרק געשעצטער נאַמען פון 429־טן פּרעמדן־באַטאַליאָן, זיין צוריקמאַרש אויף אַ ריין קעלטישן *) שטייגער, העלפט אויף די רוקנס פון פּערדישע שקאַ־פּעס, העלפט אויף ראָווערן. ס'איז אים געבליבן אין זכרון: די קבורה פון אַ מאַסאַקרירטן קערפּער, וואָס איז געלעגן אויפן ראַנד פון וועג. דער לעצטער כבוד, וואָס איז צוגעטיילט געוואָרן דורך אַ ווינטל פון הימל, צו אַ יינגל וואָס איז געלעגן מיטן פּנים צו דער ערד. די ברידערלעכקייט פון אַן אָפיציר אין געלע הענטשקעס אויף אַ ראָווער, וואָס האָט צו אים געזאָגט: „מיין טייערער, די לאַגע איז פאַרצווייפּלט, אָבער נישט ערנסט“.

איצט די זכרונות וועגן דער קאָפּ־שווינדליקער פון דער פּראַנצויז־זישער אַרמיי. דאָס אַנטפּלעקן זיך פון דעם אייביק־בלאַען הימל פון דער ריווערע. די בשורה, אַז האַלב פּראַנקרייך איז באַזיגט געוואָרן, אַ דאַנק דער איבערלעכער פאַרפּוילטקייט. דערנאָך די ידיעה וועגן אַלגעמיינעם צוזאַמענברוך.

*) די קעלטן — די אור־איינוווינער אין פּראַנקרייך, פּאַר דער רוימישער דעראַבערונג.

און צום סוף: אין יאָר 1941, די בשורה וועגן פולשטענדיקן איבערגעגעבן די אינטערנירטע, די מחנה גיר, אין די נאַצישע פאַרניכ־טונגס־לאַגערן.

כאַטש ער איז געווען טיף פאַרבאַרגן אין שוצגראַבן, האָט ערני ווידער געזען, אַז די מאָס איז איבערפולט געוואָרן, דער אייזערנער רינג האָט אים אַלץ ענגער אַרומגעקלאַמערט. צום צווייטן מאל איז אים געקומען דער געדאַנק פון הענגען זיך, אָבער לאַמיר זיך צואייילן און זאָגן, אַז ער האָט גאַרנישט געטאָן.

— און פאַרוואָס האָט ער זיך געוואַלט הענגען און זיך נישט געהאַנגען?

די פראַגען זענען באַמת אינטערעסאַנטע, אָבער היות ווי אונזער פלאַץ איז קליין, וועלן מיר זיך באַגרענעצן דערמיט, וואָס מיר וועלן זאָגן, אַז ער האָט זיך קיינמאל נישט מוחל געווען, וואָס ער האָט זיך נישט געהאַנגען.

5

און אַז עס האָט אים אָנגעכאַפט אַ קאַפּשווינדל, האָט ערני לוי זיך געווענדט צו די נאַענטע נשמות, מיט די ווערטער:

„אוי, מיינע טייערע טאַטע מאַמע, מיינע ברידער און שוועס־טערס, מיינ זיידע און מאַמע יהודית. וויאַזוי איז געשען, וואָס איר אַלע קומט אום און איך קאָן נישט אומקומען מיט אייך? אויב דאָס איז דעם אויבערשטנס רצון, פאַרשעלט איך מיט רעכט, זיין נאַמען. כ'בעט אים נאָר, ער זאל מיך דערווייטערן פון זיך, כדי כ'זאל אים נישט אָנשפייען אין פנים. און לויט ווי ס'האַבן מיך געלערנט מיינע חברים פון 429־טן פרעמדן־באַטאַליאָן, דאַרפן מיר אין אַלץ און אין אַלעמען זען דעם ווילן פון דער נאַטור, וואַלט איך געבעטן האַרציק די דאָזיקע נאַטור, זי זאל מיך וואָס גיכער פאַרוואַנדלען אין אַ חיה. מיינע האַרציקע, ערני, דער גע־ונדניק, אַן דער משפּחה, איז ווי אַ פלאַנץ אָן לופט.

און דערפאר, און מיט אייער דערלויבעניש, וועל איך פרווון פון איצט אן טאן אלץ, וואס איז אין מענטשלעכע מעגלעכקייטן, כדי צו ווערן א הונט. טייערע עלטערן, באטראכט, איך בעט אייך, דעם דאזיקן בריוו אלס מיין לעצטן אפשיד.

לאמיר צו זיין שולד בסוד דערמאנען, אז א סוף-זומערדיקע זון, וואס איר גלייכן אין פאראן נאר אויף די ברעגן פון מיטלענדישן ים, האט אים געמאכט פיל אנגענעמער דאס לעבן.

— ברודערקע, לאמיר נאר זען, — האט ערני לוי זיך אליין גערפרעגט — וויאזוי ווערט מען א הונט אין דעם לאנד?

און ער האט זיך צוגעפאסט צו א קיום, וואס זיין אקוראטע לאגיק, וועט זיך אן ספק באווייזן פארן לייענער. מ'זאגט און ס'איז באוויסט, אז דאס נאכמאכן ווערט ווייניקסטנס א צווייטע נאטור, אויב נישט די נאטור אליין. לויט אט דער לאגיק, און אויב ס'איז אמת, אז דאס לעבן איז נישט מער ווי דאס „אפרייסן די בלעטער פון א רויז“, אדער א שטיק הון, איז דאך דאן לייכט מסכים צו זיין, אז ווען ערני האט באשלאסן צו פארלירן זיין מענטשלעכע אידענטישקייט, האט ער מער נישט געקאנט טאן, ווי זיך צו באמיען, אז זיין גאנצע נשמה זאל אנטאן די לאקאלע לעבנס-צורה פון א הונט. כדי אנצוהויבן לערנען די זאך, האט ערני לוי „פון אמאל“ באשלאסן זיך צו רופן מיטן פאמיליען-נאמען „באט אר“ (ממור), וואס האט זיך אים אויסגעוויזן צו זיין פאסיק אין זיין נייער לאגע. און מיטן פארנאמען: ערבעסט.

אבער שמד גייט נישט אן סאקראמענטן. און אזויווי ער איז געווארן אמאל גע'מלט אין דער הויט פון א לוי „פון אמאל“, אזוי האט ער זיך דערווארבן די נייע אידענטישקייט, דורכן לאזן וואקסן זיינע וואנסן, ביזן באקומען א קאטוילישע צורה, סיי אין פארם, סיי אין אופן פון באהאנדלען זיי. ער האט געמוזט פעסטשטעלן, אז דאס אלץ איז א פראדוקט פון זיין צעשפילטער פאנטאזיע. דער מינימאלסטער עפעקט פון די דאזיקע וואנסן, האט נאך ווייט נישט געגעבן די צורה פון א הונט. זיין גאנצער הילוך, וואס איז ביז איצט געווען מרהשחורהדיק און געבויגן, איז געווארן אויסגעגלייכט און אפילו ווילגאר. ער האט אנגעהויבן גיין לייכט-טריטיק, וואס מ'האט קיינמאל ביי קיין פוילישן ייד נישט געזען.

מיט דער הילף פון די נייע איידעלע מדות, איז דער ערני לוי „פון אמאל“ אין סוף אויגוסט 1941, דריי חדשים נאָכן איבערגיין צו דער הינטישער ראַסע, אַריינגעגאַנגען אין אַ קליינע שענק, אין אַלטן פּאַרט פון מאַרסי, די שטאָט וווּ ער האָט זיך באַזעצט. זיין אַריינקומען האָט אַרויסגערופן געלעכטער — טראָץ דער ברענענדיקער היץ איז ער געווען אַנגעטאָן אין זיין אַלטן מיליטערישן רעקל, וואָס איז געווען פאַרשמירט, אַ לאַטע אויף אַ לאַטע, מער אַפּשטויסנדיקער ווי די פאַרב פון אַן אַלטן קרעציקן הונט. אַ שפּילקע פון אַ הייבאַם האָט אים פאַרשפּיליעט דעם קאַלנער. אַנשטאַט אַ פּאַסעק האָט אים אַרומגעגאַרטלט אַ שטריק און אונטער דעם בערעט, וואָס האָט אים צוגעדעקט די טשופּרינע — אַ פּיסק מיט וואָנסן און אַראָפּהענגענדיקע אויגן, ווי זיי וואָלטן געזוכט אין ווינקל אַ ביין צום צעגריזשען. צוערשט געוואַקלט זיך פון אויסגעשעפּטקייט, דער-נאָך איז ערני צוגעגאַנגען צום בופּעט און געבעטן אַ גלאַז וואַסער. דער קעלנער, אַ גרייס, אַ רויט-האַריקער לץ, האָט אים דערקלערט, ביי דער אַלגעמיינער פּריילעכקייט פון דער קונדשאַפט, אַז ער האָלט נישט אפּילו אַ טראָפּן פון דער געפּערלעכער „רפּואה“. דערנאָך האָט ער דעם אורזי-פּרוּחניק דערלאַנגט אַ האַלב גלאַז רויטן וויין, און זעענדיק ווי ער קווענקלט זיך, האָט ער אים בכיוון אַריינגעשטופּט די נאָז אין וויין, כדי אים אַנצורעגן צום טרינקען. דאָס כלאַפען פון דעם לאַיזלח האָט צעוואַרעמט דעם קעלנער, וואָס האָט אונטער-געהויבן ערניס קאַרק און אים געגעבן „צו זייגן“. צוויי רויטע ריטש-קעלעך זענען ארויסגערונען פון צווישן די ליפּן אויף ערניס גאַמבע און אויפן נאַקעטן האַלדן. כיכאַטשנדיק פון הנאה, האָט אַ גאַסט געקלאַפט אויפן רוקן פון דעם טרינקער, „כדי די משקה זאָל בעסער אַראָפּגיין“, דאָס געטראַנק האָט זיך צעשפּריצט איבערן פנים.

— גענוג — האָט אַ קול גערופן פון עק זאָל.

דער קעלנער איז געבליבן שטיין מיט דרך ארץ. ערני האָט מיט אַ שפיץ פון אַרבּל אַפּגעווישט דאָס פנים, ער האָט באַמערקט אַן עלעגאַנט געקליידעטן מאַן, וואָס איז אויפגעשטאַנען און אויסגע-דרייט זיין פלייצע צום פּריילעכן טיש, ביי וועלכן, צעהוליעטע געסט, פּרויען און מענער, האָבן זיך געלאַזט ווילגיין. ערני האָט אויפגענומען דעם קעלנערס שוואַך-געוואַרענע שטים :

— הער מאַריאַ, קיינער איז נישט אויסנגעווען קיין שלעכטס.
— באַרעמהאַרציקע, הייליקע בתולה — האָט דער מענטש אַ
ביסל אונטערגעזונגען — האָסט מיך גאַנץ גוט דערצערנט, חזיריש
חזיר וואָס דו ביזט.

און ער האָט זיך דערנענטערט מיט אַ מיושבדיקן טריט צו ערני.
— ווייזט אויס, אַז אַרמיי באַדייט הונגער? האָסט אים נישט
געקאַנט געבן מיטן גלאַז אין די ציין אַריין? ביזט אַ גוטער בחור.
אַבער נישט מיט אַזעלכע גבורים ווי דו, האָט מען געקענט געווינען
די דאָזיקע מלחמה. וועסט אפשר עסן מיט אונז? דאָס זענען אַלטע
קעמפער, ציקליסטן, ספעציעל די פריילינס. האָסט כאַטש נישט
קיין פליי?

אַ שעה שפעטער האָט ערני, נאָכן אויסבאָדן זיך און איבערטוישן
די בגדים, אַנטייל גענומען אין אַ מין פאַמיליען סעודה. אויפן ערשטן
שטאַק פון אַ רעסטאָראַן, אַן אַרעמער למראית עין. הער מאַריאַ
האָט אים ארויסגעוויזן באַזונדערן אינטערעס, נאָכדעם ווי ער האָט
באַמערקט אויף ערניס האַנט דעם רויטן סימן פון דעם זעלבסטמאָרד־
פרווו. דערנאָך האָט ערני אַנטדעקט דעם זעלבן סימן אויף דער
רעכטער האַנט פון הער מאַריאַ, וואָס איז געווען געליבט. לפי שעה
האָט ער קיין סך נישט געפרעגט, ראיז געווען פאַרטאָן אין קיינען,
מאַריאַ האָט זיך צו אים צוגעבויגן אויף אַ היימישן אופן:

— איך חזר דיר איבער — האָט ער אים איינגערוימט אין
אויער — עס און פאַרדיי ווייניק, דערנאָך טרינק און זיי משתין
ווייניק, אויב נישט, מיין פריינט, וועסטו קלאַפן מיטן בעטלער־
שטעקן. איך האָב דאָס קענען געלערנט.

מאַריאַס פריינט האָבן אַפנים געפייערט אַן הכנסה פון א שפאַרע
געלט־אפותיקא. צוערשט האָבן זיי זיך אַ ביסל איינגעהאַלטן צוליבן
גאַסט, דערנאָך זענען זיי אַריין אין אַ לעבהאַפטיקן שמועס וועגן
מסחר בכלל, וועגן פאַפיראַסן־האַנדל, מילך־פראָדוקציע, לעדער און
רפואות בפרט. ביסלעכווייז האָבן די מענער צעעפנט זייערע גאַרט־
לען און די פרויען זענען אַרויס מיט אַ שאַרף ניבול־פה געלעכטער.
מעלאַניע איז געזאַנגען אַרויף און אַראָפּ מיט די טרעפּ וואָס פירן
דירעקט צו דער קיך. דאָס איז געווען אַ פרוי פון באַרעכנטער אויפ־
פירונג, כאַטש זי איז געווען נאָך זייער יונג. ערני האָט נישט פאַר־

שטאנען פארוואַס, אָבער יעדעסמאָל ווען זי איז פאַרבייגעגאַנגען, האָבן די מענער געפונען פאַר נויטיק צו ווענדן זיך צו איר — אין די אויגן פון זייערע פרויען — מיט זייער חוצפהדיקע באַוועגונגען, און זי האָט כמעט קיין אַכט נישט געלייגט אויף זיי, האַלטנדיק דעם קאָפּ שטייף איבער די טעלערס. אויך ער האָט, פארשיכורט פון דער אַלגעמיינער הייטערקייט, אַנגעהויבן צו איר הויך צו לאַכן, זיינע אויגן פייכטע פון וויין, האָט ער זיך גענומען אויפפירן ווי אַ הונט. לאַכנדיק, האָט ער זיך צעבילט, ס'האָט זיך אַ שאַט געטאַן אַ בינטל ביניער אויף זיין טעלער, ער איז אויפגעשפרונגען און געפאַלן אויף אַלע פיר, אַרומדרייענדיק זיך דערביי, צו אַלעמענס פריילעכ־קייט, אויף אַ גראַטעסקן אופן אַרום גרויסן טיש. אַ פריילין האָט אים צוגעוואָרפן אַ ביין, וואָס ער האָט צעגריזשעט מיט זיינע ציין אויף אַ הינטישן שטייגער. ס'האָבן געפלאַצט שטורמישע געלעכטערס. פרויען האָבן זיך צעהיצט און ממש זיך געקאָרטשעט פון הירושען, דערנאָך האָט ער צוגעשפרייזט אויף אַלע פיר צו מעלאַניע און גע־פרוווט מיטן פיסק כאַפן אַ גוט שטיקל פלייש. די קעלנערקע, צוגע־שפאַרט צו דער וואַנט האָט זיך מכלומרשט קעגנגעשטעלט, און דערפילט זיין בקשה. דאָס געהירושעריי האָט זיך ממש געגאַסן ווי קאַלזשעס וואַסער. לטוף האָט ערני אַ כאַפּ געטאַן מעלאַניע, איידל איר געגעבן אַ קנופּ אין באַק און געבילט אונטער איר נאַז. אָבער פלוצים האָט ער דערפילט צווישן זיינע פינגער די ווונדערלעכע צאַרטקייט פון אַ מענטשלעך פנים, ר'האַט אַ רוף געטאַן „מעלאַניע!“ און זיך געוואָרפן אויף צוריק, ווי דער באַריר וואַלט געברענט זיינע פינגער. קהל האָט זיך צעלאַכט. אָבער ווען ערניס הינטישער געלויף אַרום טיש האָט באַקומען אַ צעווילדעוועטע און פאַרצווייפלטע פאַרם, און טרערן האָבן זיך געגאַסן אויף זיינע באַקן, איז געקומען אַ סוף צו דער שכרות, בעת ער, הערט נישט אויף הייערדיק צו בילן.

★

די וועטעראַנען־באַנדע, ווי זיי האָבן זיך אַליין איראַניש גע־רופן, פלעגט זיך צוזאמענטרעפן אין אַ הייזקע, אין עק פון דער זשאַליע־גאַס, נישט ווייט פון פאַרט, אַ צען יונגע בחורים, אַנטוישטע

צוליב דער מיליטערישער עוואַקואַציע און פאַרבאַרגענער בושה פון באַזיגטע, האָבן זיך צוזאַמענגענומען אין אַ מין ערבֿ־רבֿ. „מיר זענען פאַרקויפט געוואָרן“, האָבן עטלעכע געזאָגט. „מיר זענען שוואַך און נאַווי“, האָבן אַנדערע געטענהט. „מיר זענען פּחדנים“, האָט געזאָגט די דריטע גרופּע. אומעטום זענען געווען אַנטלאָפּענע קריגסגעפּאַנג־ענע, אַ סך פון זיי האָבן געטרונקען מער ווי אַלע אַנדערע, כדי צו פאַרגעסן פאַראַט, פּחדנות, און נאַיווקייט — דאָס געפיל פון אייגע־נער שולד. דער שוואַרצער מאַרק האָט אַלץ צוגעדעקט מיט אַ באַק־וועמען און נאַרהאַפטיקן צודעק.

אין זיין מגע־ומשאַ מיט זיי, האָט ערני אַנטדעקט אין זיך פאַר־שידענע פעיקייטן און דינע אויסשפיר־געפילן. אָבער די ערשטע סיבה פון הויכער אָפּשאַצונג וואָס ער האָט זוכה געווען, איז געווען זיין פעיקייט צו טרינקען אַלץ. די צווייטע סיבה איז געווען זיין פעיקייט צו עסן רוי פלייש. טראַצדעם וואָס די צווייטע פעיקייט האָט אַ ביסל פּוגע געווען אין פיינעם געשמאַק פון געוויסע מענטשן, איז דאָך דערפון געוואָרן ממש אַ צירק־נומער: בלוט־טריפּנדיק פלייש, בלוטווורשט פון אַלע סאַרטן, סתם שטיקער פאַרגליווערט בלוט. פרעמדע מענטשן, וואָס האָבן דאָס בייגעוויינט, זענען ממש דערשראַקן געוואָרן.

— דאָס בלוט גייט דיר שוין אַרויס דורך די אויגן — האָט אים אַיינמאַל געזאָגט זיין באַשיצער, וואָס האָט זיך דערביי משמח געווען. — עפעס אַנדערש האָסטו נישט ליב?
— דאָס איז דאָך בלוט פון לעבעדיקע באַשעפענישן, הער מאַריאַ — האָט זיך ערני פאַרענטפּערט.

די יידן הרגענען נישט די בהמות. אַ באַפּולמעכטיקטער שוחט, וואָס האָט באַקומען סמיכה, שעכט זיי לויטן יידישן דין, וואָס האָט שוין אַ געשיכטע פון טויזנטער יאָרן. דאָס בלוט איז דאָס חיות פון לעבן, מען לאָזט די בהמה אויסבלוטיקן ביזן לעצטן טראָפּן, און דאָס בלוט וואָס זאַמלט זיך אָן אין קאַנאַל, ווערט צוגעדעקט מיט ערד. די סימבאָלישע קבורה באַווייזט אויך די בכבודיקער באַציונג צו אַ הינדל, צו אַ קאַטשקע און קעלבל, דער כבוד צו אַלע לעבע־דיקע באַשעפענישן פון דער וועלט.

ערני, וואָס איז פריער געווען דאַר, מרהשחורהדיק און שוואַך,

צוליב דעם געצווונגענעם וועגעטעריאנישן עסן אין דער אַרמיי —
ער האָט דאָך אָפּגעהיטן ייִדישע דינים און כשרות — איז איצט
געוואָרן פעט, פרעסעריש, בעל־תאוה, און דערביי גוטמוטיק.
אויפן בוידן האָט זיך אים אָנגעלייגט אַ פעטער פּאַנטש, וואָס
אין פּראַנקרייך האָט ער דעם צונאַמען „פּוטערקוכן“. צי איז אָבער
דער „פּוטערקוכן“ געווען דער ריכטיקער פּאַרגלייך צו ערניס גאַנצן
צוזאַמענשטעל ? די אינטעלעקטועלע אָנשטענדיקייט איז אונז מחייב
אויסצודרוקן אונזערע ספקות, ווייל אַזאַ מין „פּוטערקוכן“ איז אַ
רױנדיקער אַנסאַמבל פון פאַרבן, באַוועגלעכקייט און האַרמאָניע
א. א. וו. אָבער ערניס פנים, האָט ווייטער אָפּגעהיטן זיין קרענקלעכן,
מאָגערן אויסזען, און זיינע אויגן האָבן נישט אויסגעדיקט דעם
וואַרעמען גלאַנץ פון אַ געזעצטער אין רויקער נשמה. געווען מענטשן,
וואָס האָבן באַמערקט, אַז וואָס מער דער „פּוטערקוכן“ פון „אַמאַליקן
לוי“ ווערט גרעסער, אַלץ דאַרער און מאָגערער ווערט זיין פנים,
זיינע חברים האָבן אים געפרעגט וויאָזוי איז דאָס צו פאַרשטיין,
וואָס ער עסט אַזויפיל געשמאַקע מאַכלים און גיט גאַרנישט אַוועק
פון זיין לעבנס־ענערגיע פאַר ליבעס־ענינים ? ס'זעט אויס, אַז טראַץ
זיין עלטער, כוח און אומגעוויינלעכן אַפעטיט, האָט דער „אַמאַליקער
ערני לוי“ געוואַלט פאַרבלייבן פרעמד זיין לעבן פון געפילן.
אינדעראמתן, האָט דער „לוי פון אַמאַל“, אויסבאַהאַלטן זיין
שפיל פון ערשטן טאַג אָן. אַ לייַדנשאַפט האָט געטליעט אין זיין
האַרץ נאָך פון דעמאַלט. אין דעם אַוונט פון דער גורלדיקער סעודה,
ווען ער האָט זיך אויסגעניכטערט, איז אים שווער געווען צו פאַר־
מאַכן די אויגן, ער האָט געהאַט דעם איינדרוק, אַז ער האַלט צווישן
זיינע צוויי פּנגער דאָס פיינסטע פאַרגענוגן אין דער וועלט. ס'איז
אים שווער געווען צו זאָגן, צי עפעס פון דער צאַרטקייט און זיס־
קייט פון מעלאַניעס פנים איז פאַרבליבן צווישן זיינע פינגער,
אַדער זיינע פינגער זענען געוואָרן גלאַטיק דורכן צושטאַן זיי צו איר
באַק. ווען ער האָט זיך צומאַרגנס אויפגעוועקט, כאַטש ער האָט
נאָך געהאַט דעם „פיסק פון אַ הונט“, האָט ער דערפילט, אַז עפעס
נייעס האָט זיך צובאַהאַפּטן צו זיין מויל. פּלוצים האָט ער באַנמען,
אַז דער זיסער באַריר מיט די שפיצן פון גראַבן פינגער און ווייז־
פינגער אויף מעלאַניעס צאַרטע פנים, האָט אים דערמאַנט וועגן

זיין מענטש־קיום. באלד האָט ער געפרוּווט רייבן די פינגער, כדי
אָפצוּוווישן דעם באַריר, אָבער אומזיסט.

ווהין ער איז פון איצט אָן געגאַנגען, וואָס ער האָט נאָר
געטאָן, האָט אים די דאָזיקע זיסקייט מער נישט פאַרלאָזט. און ווען
אַנדערע האָבן געמיינט, אַז ער איז אַריינגעטאָן מיט גוף און נשמה
אין פרעסן, האָט ער זיך נישט געקאַנט אַיינהאַלטן, פון צייט־צור־
צייט, אין מרה שחורה, צו גלעטן צוושן זיינע פינגער מעלאַניעס
פנים. ווען ער האָט נאָך עטלעכע טעג זי ווידער געזען, האָט זיך
אים אויסגעדוכט, אַז אַ ליכט שטראַלט פון איר ארויס אויף אַלע
אַרומיקע מענטשן. זי האָט געפילט די ענדערונג, און איז געוואָרן
מער אויפּמערקזאַם אויף אים, אָבער ערני האָט נישט געהאַט קיין
מנוחה. ביי אים איז געווען דער פאַרדאַכט, אַז אפילו אויפן סאַמע
נידעריקסטן שטאַפּל פון ליבע, געפונען זיך דערשיינונגען פון
פאַנטאַזיע, וואָס קאַנען אַריינציען אפילו אַ הונט אין מחשבות, וואָס
זענען געפערלעך פאַר זיין צוקונפט. וואָס מער ער האָט געדאַגהט,
אַלץ אַ גרעסערע מידקייט האָט זיך געלייגט אויף זיין אַרעם. די
צאַרטקייט פון מעלאַניעס פנים, האָט דערגרייכט זיין אַקסל, איז
אַריינגעדונגען אין זיין ברוסט, האָט געמאַכט שנעלער קלאַפן זיין
האַרץ. ביז דער „אַמאָליקער ערני לוי“ האָט אין פחד פאַרשטאַנען,
אַז ער איז פאַרליבט אין דעם מיידל מעלאַניע.

אַז עס איז אים שווער געווען, האָט ער באַשלאָסן אויסצודריקן
זיין פאַרערונג צו אַן אַרומוואַנדערנדיק מיידל. אָבער בעת זי האָט
מיט אים געפלוידערט אינעם דאָך־קעמערל, אונטער דעם פאַרנע־
פּלטן לעמפל, וואָס האָט מוראדיק אויסגעקרוּמט אירע געזיכטס־
שטריכן, האָט דאָס נאַרישע בחורל דערפילט אַ שניידיקן ווייטיק
אין זיין ברוסט.

— אַנטשולדיקט מיר, מאַדאַם זונה — האָט ער געזאָגט מיט
זיין משונהדיקן אַקצענט — איך האָב געביטן מיין באַשלוס, נעמט
גיטיגס צו דאָס געלט און לאָזט מיך אוועקגיין.
— צי ביזטו קראַנק? האָסט עגמת־נפש? געפעל איך דיר אפשר
נישט? ווי דינע אויגן זענען טרויעריק, ביזט מסתם אַ פרעמדער,
נישט פון דאָ?

— כ'האב אמת פארדרוס, ס'איז נישט פאר מיר — האט ערני
געזאגט.

— דו האסט זיכער עפעס א צרה.

ערני האט זיך אוועקגעזעצט אויפן בעט, נאָכגעדענקט און
צוגעטראַכט אַ ביאָגראַפיע: אַז ער איז איבערגעגאַנגען צו זיין
באַבע־זיידע פון טולאַן, צו די פּיל אַנדערע קרובים, אין דער געגנט
פון ניס און נאָך באַרימטע מקומות, ווי עס פאַסט פאַר אַ מענטש
פון דער ברייטער וועלט.

— און איר? — האט ער זי לטוף געפרעגט.

דאָס מיידל האט זיך געקווענקלט, דערציילט אים, אַז זי האט
אַ קינד, דערנאָך וועגן צווייטן קינד, און דערלייגט אויך אַן אַלטע
מאַמע, ווייל דאָס זענען דאָך זאַכן, וואָס דערוועקן סענטימענטאַלע
געפילן פון „חכמה־ווערטלעך“ ביז צו ליבהאַרציקע טענער, האט זי
הנדלדיק זיך, אויסגעלאָשן דאָס ליכט.

זי האט נאָך אפילו געפלאַפלט, בעת דער משוגענער שלימזל
איז זי באַפאַלן מיט די ערגסטע זידלערייען.

אין גאַס האט ער זיך באַרויקט, עפעס אַ נייע מין זיסקייט האט
ער דערפילט. ער האט אַנטפלעקט, אַז ר'איז אַן ספק פאַרליבט אין
דער פּראַסטיטוטקע. על־כל־פנים אַ סך מער ווי אין מעלאַניע, וואָס
איז, פונדערווייטנס, אַוועק אויף אַ צווייטע פּאַזיציע. ביי דער גאַנצ־
צער אויפריכטיקייט, האט ער דאָך מער נישט געשפירט ווי אַ לייכטן
קיצל אין די פינגער. אַ טעראַסע פון אַ קאַפּע־הויז האט אינגאַנצן
אָפּגעקילט זיין התלהבות. זיצנדיק דאָרט אַ באַרויקטער ביי אַ טישל,
האט ער צוויי טריט פון זיך געזען איינע פון יענע מיידלעך פון
נעגער־קוואַרטאַל, בעל־דע־מיי, וואָס אין זייערע פּריזון שטעקן
באַגילדעטע האַר־שפּילקעס, און די הויך־פאַרקעמטע האַר זענען ווי
געוועבט און געפלאַכטן אין זייד, איבער זייער צוגעשניצטן פנים.
אין אויגנבליך זענען פאַרשוונדן געוואָרן אַלע פאַלשע צערטלעכ־
קייטן און הפּקּרדיקע קיצלענישן, און אויף זייער אָרט איז איינגע־
טרעטן אַ מין משונהדיק שיכרות, אָבער דאָסמאַל אינגאַנצן קאַנ־
צענטרירט אין די אויגן, און ער האט געוויסט, אַז דאָס שוואַרצע
מיידל האט אין אים אַנגעצונדן אייביקע ליידנשאַפט. ס'איז געקומען
אַן אַנדערע, אַ ווייסע ווי מילך, וואָס איז אַרויסגעשווימען אויפן טראַ־

טואר ווי אַ שיף מיט אַלע אירע צעלאָזענע זעגלען, וואָס האָט נישט ווייניקער צעפלאַמט זיין האַרץ. דערנאָך איז געווען אַן אַנדערע און ווידער אַן אַנדערע. אין די קומענדיקע טעג האָט אים פאַרלאָזט דער אַפעטיט צום פרעסן און זויפן. ערני האָט ארומגעבלאָנדזשעט ווי אַ שאַטן אין די גאַסן, די איבערפולטע מיט פרצופים, אָנגעפיקע־וועטע מיט דורכדרינלעכע אויגן, ווי פינקדלדיקע שטערן אין דער נאַכט. צום סוף האָט ער באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די שטאָט. ווייל — אַזוי האָט ער געטראַכט אין זיין צעהיצטער פאַנטאַזיע — אויב ער וועט אָנהויבן צו גיין אויף די וועגן פון ליבע, וואָס פירן באַרג אַראָפּ, ווער ווייסט וווּ ער וועט בלייבן שטיין. נישט איין הונט האָט אָנגעהויבן זיין ירידה פון עפעס אַ ליבע־מעשהלע.

6

דעם גאַנצן ווינטער פון יאָר 1942 איז ערני געווען בע־וונד לענגאויס דעם טאָל פון טייך ראָן, ציענדיק פאַרויס צוזאמען מיט די שטאַרקסטע שטורעמווינטן פון סעזאָן. זייערע ברויזנדיקע כוואַל־יעס האָבן זיך ביינאַכט צונויפגעגאַסן מיטן אומעטיקן און וואַיענדיקן ווינט, וואָס האָט געשוועבט אין זיין צעווייטיקטן מוח. אין די טעג פון זיין וווינען אין מאַרסיי איז ער פעט געוואָרן, האָט ער מיט לייכט־קייט געפונען אַרבעט אין די דערפער, וואָס זענען דורך די סטאַלאַגט אויסגעליידיקט געוואָרן פון מענער. די דאָזיקע תקופה איז געווען פאַר אים אַ שוואַרץ־פינצטער לאַך. ער האָט אין זיך אַנטוויקלט די סאַמע נידעריקסטע אינסטיינקטן. טיילמאַל פלעגט ער זיך אַליין שלאָגן ווי אַ חיה. זיין ציל, כאַטש נישט קלאַר פאַרמולירט, איז געווען: נישט צוצולאָזן קיין שום ליכט צום לאַך. אין אַיינעם אַ טאָג האָט ערני זיך זעלבסט אַנטדעקט אין שפיגל. ער האָט מיט צופרידנדיקייט פעסטגעשטעלט, אז זיין פריערדיק פנים איז, אין אַ געוויסער מאָס, געבליבן ווייטער צובאַהאַפּטן צום קליינעם חיהשן באַשעפּעניש פון מאַרסיי.

אלע יסודות פון אַ נאַטירלעך צוזאַמענגעשטעלט פנים : נאָז, אויגן, אויערן, זענען געווען אופן אַרט, אָבער זיי זענען דאָך געווען ווי איבערגערוקט אייבער פון אַנדערן. און „ערני לוי פון אַמאָל“ האָט געהאַט דעם חשש, אַז ער טראָגט די אויערן אופן אַרט פון די אויגן, און די אויגן אין מויל, אין שאַטן פון די נאַזלעכער, למשל. אין הייליקן סילוועסטער (נייאָר), איז ער אָנגעקומען אין אַ פאַרם, וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן דורך אַ פרוי פון אַ קריגס־געפאַנגענעם. אין איר שוואַכקייט האָט זי געזידלט די פליטים, וואָס האָבן פון צייט־צורייט דערגרייכט צו איר מיט דער דייטשער אינוואַזיע. אין אַט דער פרוי, וואָס איז אַליין געווען צו שוואַך, כדי צו באַהערשן איר גורל, און צו פיל פּרעטענסיען, כדי מוותר צו זיין, איז די איידלקייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין נידערטרעכטיקייט. מאַדאַם טראַשי איז געוואָרן אַ ביסל זעלבסטשטענדיק, זייט איר מאַן איז אַרעסטירט געוואָרן. זי האָט אָפּגעטעמט, האָט זיך געפילט ווי אַ פריי באַשעפּעניש און פּלעגט זיך באַשלאָפּן, געלעגענהייטלעך, מיט יעדן פון אירע אַרבעטער, וואַרטנדיק איינצייטיק אויף איר מאַן, וואָס זי וועט שוין פון איצט אָן וויסן, וויאָזוי אים אויסצודרעסירן, אויב ער וועט זי נישט דערהרגענען. זי איז געווען אַ פּראַווענסאַלע פרוי, מיט אויגן ווי זייערע, שוואַרצע טרויבן, און אַ מויל האָט זי געהאַט, לויטער אייז און פייער. פון ערשטן אויגנבליק, האָט ערני פאַרשטאַנען, אַז זי וועט אין אים נישט דערוועקן קיין ליבע, אָבער זי האָט אים אָנגעקוקט אָן שום מורא, זיך געהנדלט צום אים און זיך אין אים פאַרליבט. סוף־כל־סוף, האָט זי באַפוילן און ער האָט מקיים געווען.

און ווייל ערני האָט זי בכלל נישט ליב געהאַט, האָט ער אויף זיך אַרויפגעלייגט אַ שטראַף, איר צו באַווייזן די תּאוּוה פון אַ הערקולעס, און זי האָט צוגענומען אלע באַווייזן אָן שום אַנאַליז. זי איז געווען אַ באַשיידן נפש און געוואָרן צוזאַמענגלידערט אויף אַ ספּעציפישן אופן: אין דער ליבע האָט זי נישט געזען און נישט געזוכט, נאָר אירע באַווייזן, בתּנאי, אַז זיי זאָלן זיך שטענדיק איבער־חזק, מ'האַט זי גערופן די „בעל־תּאוּוהניצע“. לייכט וואַלט געווען צו ווייזן, וויאָזוי דער „אַמאָליקער ערני לוי“ האָט געבראַכט זיינע באַ־ווייזן, און וויאָזוי דאָס ווייב פון זיין שויס פּלעגט צעשמאַלצן ווערן

דערפון. און קיין שום זאך איז נישט פארגעקומען צווישן זיי, וואָס האָט נישט געשטימט מיט אירע באַפעלן און זיינע ממשותדיקע ראיות. אָבער דאָס זענען דאָך אַזעלכע געוויינלעכע זאַכן, אַז זיי זענען נישט ווערט די טירחה מען זאָל רעדן וועגן זיי.

— ליובע מיינער, — האָט געזאָגט די חשובע דאַמע — נאָך אַביסל נירן? אפשר אַ שפּאַנישן פעפּער? אפשר פּון דעם פּאָזאָן? דו ווייסט דאָך ווי גוט דאָס איז פאַר דיין יונגן מאָגן, תּכּשיט מיינער, זיסער, מיין ברילאַנט, מיין געליבטער.

דער „פּריערדיקער ערני“ האָט גאַרנישט געענטפּערט, ער האָט געעפּנט זיין מויל נאָר צום קייען. אָבער צייטנווייז, אַ פּאַרבענקטער, האָט ער געמחשבה'ט: צי רוי פלייש, געקאַכטס, אָדער געבראַטנס, פּאַסט זיך גיכער צו זיין הינטישקייט.

אגב, זייענדיק איינקוואַרטירט, באַזאַרגט מיט וועש, זאָט, גע־אַכטעט אין גאַנצן דאָרף און פּאַרגעטערט אין שלאַפּצימער, איז ער דאָך געווען דאָס, וואָס מ'פלעגט פּון אייביק אָן רופן: אַ גליקלעכער בשר ודם, נאָך מער, זיין ווילטוענדיקע געליבטע, מורא האַבנדיק, ער זאָל זיך חלילה נישט פּאַרמאַטערן, האָט זי אים איינגעשפּאַרט די מי פּון פּאַרזייען, גראַבן, פּלאַנצן, ברענגען פּאַשע, שניידן תּבואה, אויסרייסן קאַרטאַפּל א. א. וו. זי האָט אים אויך פּאַרשפּאַרט די דאגה פּון אַ פּרישן טרינק, און אפילו די טירחה פּון פּאַרלאָזן דאָס שלאַפּ־צימער.

און ערני לוי, דער „פּריערדיקער“, האָט זיך צוגעפּאַסט צו דער לאַגע, זיך צוגעכאַפט נאָר צו דער הינער־שטייג, טיילמאַל געמאַכט אַ שפּרונג אויך צו דער חזירי־שטאַל, וואָס האָט אים געצויגן און איינצייטיק אַפּגעשטופּט. ס'האָט געטראָפּן, אַז ער פּלעגט אויפן יידישן שטייגער, אַ שפּיי טאַן פּון כּעס, אויף דער טמאדיקער חיה, איינמאַל אין אַוונט האָט ער געהאַט אַן אויסטערלישן חלום. ער האָט געגלעט, ווי געוויינלעך, אַ הונט פּון דער געלער גייער־ראַסע, און האָט זיך, לויט זיין שטייגער, זייער געוונדערט איבער דער גרויסער הנאה זיינער. אויב די מענטשלעכע צורה, האָט ער צו זיך געזאָגט, איז פּון אים אַוועקגענומען געוואָרן, איז לפּחות זיין גייסטיקער מהות געליבן, והראיה, זיין גרויסע הנאה פּון הונט. אָבער אין דער זעלבער רגע — וואָס לויטן ספּר הוזהר:

„שטאַרבע אלע געזעענע זאַכן, כדי צו פאַרוואַנדלט ווערן אין נישט געזעענע“ — ווערט דער הונט מגולגל אין אַ פּרעכטיקער קאַץ, וואָס זיינע אויגן לייכטן ביינאַכט, ער דערוועקט טויזנט וועגן און נעצן פון תּאוּוה און ציט ערני צום טאַנץ. און פאַרוואָס אייגענט־ לעך ווערט די קאַץ מגולגל אין אַ מויז — ווידער ווי עס שטייט אין ספר הזוהר, אַ שפּאַס פון גורל — די מויז אין מילואָרם, אין אַ מילב, אין אַ שלימאַק א. א. וו. ביז ער פאַרוואַנדלט זיך אין אַ סטינקע, וואָס ווערט אין זיין שכרות פאַרלוירן אין ריזיקן, גרענצלאָזן ים פון אינסוף? .

כאַטש די פּויערטע האָט זייער פאַרערט ערניס זאַלעכע באַווייזן, האָט זי דאָך אַנגעהויבן זיי נאַכפאַרשן מיט ערפּורכט, נאַכדעם ווי זי איז אויפּמערקזאַם געוואָרן, אַז דער מענטש וואָס טיילט איר בעט, איר מאַן, באַמיט זיך אַ סך צו טראַכטן. „מיר זענען היינט נישט מער אַזוי ציניש“ האָט זי געזאָגט מיט ערנסטקייט. שוין אַ לאַנגע צייט האָט זי געפרוּווט אויף אים משפּיע זיין, ער זאָל זיך מודה זיין אין זיין ציניזם, אָבער דער כּיטרער פּוקס האָט זיך נישט געוואַלט אין דעם מודה זיין, איז איר אַכטונג צו אים נאָך מער געשטיגן.

אַזוי האָט ער אויך קיינמאַל נישט געוואַלט מודה זיין, אַז ער איז נישט קיין באַרדאַ־איינוויינער, (ווי ס'האָט פּאַלש געוויזן די אידענטישקייט־קאַרטע אויפן נאַמען פון ערנסט באַטאַר). אויך זיין צוגעבונדנע צום עלזאַסער אַקצענט האָט דערוועקט אין דער פּויערטערס האַרץ אַ חשד, אַז ער איז אַן אַנטלאַפּענער קריגסגעפּאַנ־ גענער. און אין איר נייגעריקייט, האָט זי אין די פאַרבאַרגענישן פון שלאַפּצימער אַנטדעקט אַז ער איז אַ ייד. אָבער אַזוי ווי זי האָט אַליין געפּריידיקט רעליגיעזע טאַלעראַנץ, האָט זי אים וועגן דער אַנטדעקונג נישט געזאָגט קיין וואָרט, כּפרט ווען אַט די פאַרבינד־ דונג איז סוף־סוף נישט פּריי געווען פון פּערזענלעכן אינטערעס. פון איר פּריער יוגנט, האָט זי שטענדיק געחלומט צו באַקענען אַ מאַן א געמלטן. די זאַך איז אַרויסגעדּרונגען פון לערנען דעם קאַטע־ כּיזם, ווען דער גלח איז געווען נישט גענוג געוואָרנט און האָט גע־ רעדט וועגן מילה. וועגן דעם, אַז מ'דאַרף „באַשניידן די האַרטקייט פון האַרץ“ וואָס האָט אַרויסגערופן געלעכטער ביי דער קליינער

דימולען. זי פלעגט לאַכן אונטער דער השפעה פון איר טאַטן, דעם לערער, וואָס נישט קענענדיק פאַרווערן זיין פרומער פרוי צו גיין אין קירכע, האָט ער אויפגעצווונגען זיין יונגע נישטגלויביקע טאכטער, זי זאל לערנען דעם קאַטעכיזם, כדי צו קאָנען שטערן דעם גלח, בעת זיין אונטעריכט. די תלמידים פון קאַטעכיזם האָבן זיך פאַרזאַמלט אויף אַן אומלעגאַלע באַגעגעניש. כדי צו באַהאַנדלען די טעמע פון מילה. פריילין דימולען האָט אויפגעקלערט, ווי זי האָט עס געהרט פון איר פאָטער, אַז די איזראַעליטן, די ערשטע מאַנאַ-טעיסטן, האָבן אַ מנהג מקריב צו זיין פאַר גאָט אַ קליינעם טייל פון זייער גוף. און די קריסטלעכע גלחים, די צווייטע נאָך די יידן וואָס גלויבן אין איין גאָט, נישט וועלנדיק אַפּשטיין פון די יידן, און ווייל זיי זענען פחדנים, האָבן זיי זיך באַגנונגט מיטן אַרויסשערן אַ קליינעם האַר-קרייז אויף זייער קאַפּ.

מאָדאַם דימולען, אַ וועלטלעכע פרוי, האָט קיינמאַל אַנדערש נישט גערופן די יידן, נאָר איזראַעליטן. זי האָט אין זיך געגלויבט, אַז דאָס וואָרט „זשיד“ איז דערפינדן געוואָרן דורך די יעזואיטן, כדי צו רייצן די פריי-מויערער. פון דעם אַלעם האָט זיך געשאַפן אַ נישט באַקוועמע לאַגע פאַר ערני לוי „פון אַמאַל“, דעם געפאַלענעם פון „הויכן שטאַפּל“, אין טיפן אַפרונט“. ווען ער האָט אין אַ שיינעם נאַכמיטאַג גערוט אין זיין שלאַפּצימער, איז אַריינגעדרינגען די פויערטע, אַ צעפלאַמטע, און אים צוגעוואָרפן אַזאַ מין לשון:

— דו האָסט מיך אַפגענאַרט, דו ביזט אַ ייד!

— קוק זי נאָר אָן, האָסט דען ווען-עס-איז געצווייפלט אין דעם?

— איך האָב געוואָסט, אַז דו ביזט אַן איזראַעליט, ווייל... יאָ,

כ'האָב נאָרוואָס גערעדט מיטן סעקרעטאַר פון דאַרפסראַט, האָט ער מיר געזאָגט, אַז אַלע איזראַעליטן זענען ממילא יידן.

— ס'קאָן זיין, אָבער וואָס איז דיר די נפקא-מינה?

— וואָס איז די נפקא-מינה? ! — האָט זי געשריגן מיט פאַרביי-

טערונג — דו דארפסט דאָך אָבער פאַרשטיין, אַז איך קען פאַרט

נישט לאָזן שלאָפן אַ ייד אין מיין פיערס בעט, אים לאָזן זיצן

אין זיין פאָטעל, און ער זאל אַנטאָן זיינע קליידער און העמדער.

ניין און ניין, ס'איז גאַרנישט פיין וואָס דו האָסט דאָ אַנגעטאַן.

— גוט — האָט געזאָגט דער „אַמאַליקער“ ערני.

ער האָט זיך אויפגעהויבן צום גיין.

— ווזהין גייסטו?

— איך גיי אַוועק פונדאַנען.

— פאַרוואָס עפעס? כ'וועל דיר מאַכן אַ גוט געלעגער אין

שייער.

— און אַלע אַנדערע זאַכן? — האָט ערני געפרעגט.

— אַא, וועגן דעם דאַרף מען אַ טראַכט טאַן. זעסטו דען נישט,

אַז דער אומגליקלעכער פיער (זי זאָגט תמיד „דער „אומגליקלעכער פיער“, כדי צלווייזן איר צער צוליב זיין געפאַנגענשאַפט, און אויך איר משונהדיק רחמנות לגבי אים, וואָס ער איז נעבעך אַפגענאַרט געוואָרן) פילט, אַז מיר... אַז איר... מיט אַ ייד... ניין, ניין, כ'וועל דיר מאַכן דאָס בעט אין דער שטאַל.

— און אויסערדעם — האָט זי פלוצים צוגעגעבן — האָסטו זיך

די לעצטע צייט אַביסל צו גרינג געלעבט. איצט וועסטו מיר מוזן זיין געהאַרכנאָם, און וועסט אויך מוזן לייגן אַ ביסל ווייניקער פוטער

אויפן ברויט א. א. וו.

— און אַז דאָס אַלץ געפעלט מיר נישט?

— וואָס מערן מיינע אויערן — האָט זי שטיל געפרעגט.

— גוט — האָט דער נאַר געענטפערט.

באַלד נאַכדעם, האָט זיך דאָס לעבן ווייטער געפירט ווי פריער.

דער צפון־ווינט האָט געלינדערט. אַ ליבע וואַרעמקייט האָט זיך געלייגט איבער די פעלדער, אפילו די איילבירטן־פעלדער האָבן אויפ־געלעבט. און צייטנווייז אין אַוונט, איז אַלץ אַרום געוואָרן סוד־שטיל, ווי אַלץ וואַלט זיך אין פרייד־מזמור דערהויבן צום שלווה־דיקן אויסגעלייטערטן הימל. יעדן זונטיק איז ערני זיך אַראַפגעגאַנגען גען אין דאַרף, צוגעהערט זיך, מחמת טעמפקייט, צו די תפילות אין קירכע, און נאָכן אויסלערן אַ פאַר געגאַרטע גלעזלעך משקה, איז ער געגאַנגען זען די „פעטאַנק־שפיל“ אין שאַטן פון דער קירכע־וועראַנדע. איינער פון די מיטשפילער האָט אים צוגעוואַרפן אַ בליק, וואָס האָט בלייך געמאַכט זיין פנים. געווען איז דאָס דער דאַרפ־ס־שמיד, וואָס איז צוריקגעקומען פון געפאַנגענשאַפט.

ערני האָט אים ווידער געזען אין דער קוזשניע. אין שטילער

הסכמה, האָבן ביידע פאַרשוויגן די סודותדיקע זאַך, וואָס האָט זיי

דערנענטערט. דער שמיד האָט געהאַט אַ צפונדיק פּרצוף, און דרומ־דיקע, וואַרעמע איידעלע אויגן, שטענדיק וואַכזאַמע, לעבעדיקע. ער איז געווען אַ געזונטער יונג, מיט אויסגעצויגענע אברים, לענגלעכע הענט און פיס, און מיט גלייכגעוויכט אין אַלע זיינע באַוועגונגען. אַז ער פלעגט אַרויפלייגן זיינע הענט אויפן טיש, האָבן זיי פאַרנומען אַן אַנגעזענעם שטח. זיי זענען געווען ממש, ווי ארבעטס־מכשירים, זייער פאַרהאַרטעוועטע, גראַע הויט, צעשניטן פון שראַמען, אָבער רירעוודיקער און מוסקוליעזער ווי די לאַפעס פון אַ יאַגד־הונט. די לאַנגע, צעשפּרייטע פינגער זיינע, האָבן ביי די שפיצן געהאַט משונה־דיקע קרעמפע נעגל. אין ערניס אויגן האָבן זיי אויסגעזען ווי צוואַנזיגן, מיט דינער שפּירעוודיקייט פון אינזעקטן. געטריבן אַן אויפהער פון דער בויער־מאַשין, ביים אַרויסציען אַ רויטן דימענט פון צע־פלאַטן פייער — ווי דער וויכטיקסטער טייל פון שמידס שכל וואַלט געשטעקט אין זיינע נעגל, כדי צו דערגרייכן מיט זיי זיין ברויט. דעריבער פלעגט ער, ביי יעדן באַזוך זיינעם אין דער קוזשניע, אַנאַ־ליזירן זיינע הענט מיט דרן־ארץ.

קיינמאָל האָט אים דער שמיד נישט געשטעלט קיין שום פּראַגן, וואָס זאָלן אים צווינגען אויפצושטעלן אַ קאַמפּליצירטן בנין פון תּי־רוצים, אויפן חשבון פון אַ ביסעלע אמת. דער שמיד האָט זיך, ווייזט אויס, נאָר אינטערעסירט מיט דער צוקונפט, און האָט טיילמאָל ארויס־געלאָזט פון זיין מויל האַלבפּאַרשטענדלעכע זאַגענישן מיט שווערע רמזים, און דערביי אפילו נישט אַנגעקוקט דעם מיטשמעסערס פנים : — מיינ יינגל — פלעגט ער זאָגן — ס'זענען דאָ זאַכן, וואָס מאַכן דעם רושם, אַז זיי זענען אייביקע, ווי אַ שטייגער דער צפּונ־דיקער שטורעמוינט, דער מיסטראַל, וואָס בלאָזט, רייסט אַכט טעג נאַכאַנאַנד, און צומאַרגנס שיינט אויף די זון. האָסט פאַרשטאַנען? דערנאָך האָט ער פאַרבעטן ערנין אין שטוב אַריין, אויסצוטרייבן קען מיט אים אַ קליין גלעזל בראַנפן. זיי זענען אַראַפּגעגאַנגען דריי טרעפּ פון דער קוזשניע, די דיקע פרוי האָט דערלאָנגט אַ קאַלט קריגל, און קיינמאָל האָט זי נישט געפּרעגט ערנין וועגן זיין פאַר־גאַנגענהייט, ווי זי וואַלט זיך אינסטינקטיוו צונויפּגערעדט מיט איר מאַן וועגן דעם. ווען די קינדער זענען געקומען פון דער שולע, פלעגט דער גאַסט אַפּטמאָל איינגעלאָדנט ווערן צו מיטאַג, און די

קינדער האָבן אים געשטעלט תמימותדיקע פראַגעס, כדי אַ ביסל צו פאַרוויילן דעם משונהדיקן בחור. וואָס טיילמאָל, אין אויפבליץ פון די רעיונות, פלעגט ער אַרויסגיין פון זיין צעחושטקייט און אַנט־דעקן די נייע וועלט פאַר זיינע אויגן, דאָס דאָזיקע פשוטדיקע פראַג־נקרייך, ווי דאָס ברויט, דאָס פשוטע. אין זיין גאַנצן פאַרדאַכט, און אין באַרירונג מיט זיי, וועלן לויזער ווערן די קייטן, וואָס האָבן באַשווערט זיין געמיט, האָט ער דאָך זיך נישט געקענט איינהאַלטן פון צוריקקערן צו אַט דעם מסוכנדיקן קוואַל פון ליכט.

— הערט נאָר — האָט ער אין אַ געוויסן טאַג געזאָגט צו זיין פריינט, דעם שמיד — איך האָב דעם רושם, אַז איר קענט מיך פון ערגעצווו, אָבער כ'ווייס נישט פונוואָנען ?

דער שמיד האָט אַ מינוט זיך געקווענקלט :

— מיין טייערינקער — האָט ער נחתדיק געפלידערט, נישט אַוועקנעמענדיק זיין בליק פון דער קאָוואַדלע — גלויב מיר, איך קען דיך נישט. אָבער כ'האָב באַלד געזען, אז דו ביזט אַ ייד. — אָבער איך בין דאָך נישט קיין ייד — האָט ערני אויסגערופן מיט שרעק.

האָט דער שמיד אַראַפּגעלאָזט זיין האַמער אויף דער קאָוואַדלע און איז צוגעגאַנגען נענטער צום יידישן בחורל, האָט אים צוגעדעקט ביידע אַקסלען מיט זיינע שווערע הענט.

— איך האָב נאָר אַזאַ אויסזען — האָט ערני געזאָגט מיט אַ מאַדנע קול, אַ נאַכלעסיק און זינגנדיק קול, וואָס איז ארויס פון זיין האַלדז מיט דער לייכטקייט פון אַ צוריקגעפונענעם ניגון.

דער שמיד האָט צו אים אַראַפּגערעדט פון דער הויך :

— איך ווייס נישט צו וועמען אַ ייד איז ענלעך, איך קלער, אַז פשוט צו אַ מענטש. ביי אונז אין ס ט אַ ל אַ ג 1, איז יאָ געווען אַ ייד, אָבער איך האָב זיך ערשט דערוויסט, ווען די שוואַבעס זענען געקומען אים צונעמען. אָבער ווען כ'בין צוריקגעקומען פון דער גע־פאַנגענשאַפט, האָב איך באַזוכט פאַריו, צוליב דער פרוי פון אַ חברה, וואָס איז געשטאַרבן אין לאַגער דראַנסי. דאָס איז געווען גאַנץ פרי, דייטשע מאַטאַציקליסטן האָבן אונז געהייסן זיך אויסשטעלן אויפן טראַטאַראַ, און מיר האָבן געזען פאַרבייפאַרן אויטאָס, פול מיט יידישע קינדער, מיט צוגעשפילעטע געלע מגן־דוד־שטערנס. דורך

די פענצטער האָבן מיר זיך קעגנזייטיק אָנגעקוקט. איך האָב נישט געקאָנט אונטערשיידן קיין איין פנים, אָבער אַזעלכע אויגן האָב איך נאָך קיינמאָל נישט געזען, און פאַרהאַף, אַז כּוועל זיי מער נישט זען אין מיין לעבן. און ווען כ'האָב דיך געזען צום ערשטן מאַל, מיין יינגל, נישט ביים „פעטאַנק־פּיל“, נאָר אין דער קירכע, האָב איך זיך נישט פּאַנאָדערגעקליבן אין די שטריכן פון דיין פנים, אָבער איך האָב באַלד דערקענט די אויגן דיינע. האָסט פאַרשטאַנען ?

ערני איז אויפגעשטאַנען אַ צעטומלטער און איז אַרויסגעגאַנגען מיט וואַקלדיקע טריט. אינדרויסן האָט ער דערהערט דאָס ערשטע געשריי, נישט מיט זיין אויער, ווי אין געווייבלעכע פּאַלן, און נישט פון קיין מרחקים, אַפּגעשוואַכט דורכן פּאַנצער פון הינטישקייט, וואָס ער האָט מיט אַלע כּוחות אַפּגעהיטן, כאַטש ער איז זיך שוין צעפּאַלן. אין דער הויך פון דער סטעזשקע, וואָס פירט צום איינזאַמען פּויערי־שן פאַרם פון פּרוי טראַשי — טראַץ די בליענדיקע מאַנדלביימער און אַלע זאַכן, וואָס האָבן אים אַפט צעשטרייט—זענען צו אים דערגאַנגען הילכיקע געשרייען אין אַזאַ פאַרנעם, אַז ער האָט זיך עטלעכע מאַל פאַרשטאַפט די אויערן. צוערשט האָט ער דערהערט דאָס געשריי פון זיין, דערנאָך דאָס געשריי פון דער באַבע יהודית. ס'האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז ער וואַכט אויף פון אַ לאַנגען חלום, און האָט זיך אַליין געפרעגט, צי ער געוועלטיקט איבער זיין פאַרשטאַנד. כאַטש די פּראַגע, וואָס איז נאַרוואָס געשטעלט געוואָרן, האָט אים גורם געווען אַזויפיל ליידן, אַז ער האָט צוגעלייגט זיינע ביידע הענט צום האַלדז, כּדי צו כאַפּן דעם אַטעם. די פּויערטע האָט געמיינט, אַז ער איז קראַנק. ער איז געלעגן אין שייער, פאַרזונקען אינגאַנצן אין שטרוי, ער האָט געפרוּווט אַנטלויפן פון די געשרייען. פון צייט־צו־ צייט איז ער ארויסגעגאַנגען אריינעטעמען לופט פון דער פּראַוואַנט־סאַלער נאַכט. ווען ער איז איינגעשלאָפן, זענען די געשרייען געקור־מען פון אינעווייניק. אין חלום האָט ער זיך געזען אַלס הונט, וואָס לויפט ארום אין די גאַסן פון אַ גרויסער שטאָט, און די פאַרביי־גייערס ווייזן אויף אים אָן, אין איבעראַשונג:

— זעט נאָר, אַ הונט מיט יידישע אויגן!

ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ געיעג נאָך אים, אָן זיין וויסן. פון אַלע זייטן זענען אָנגעלאָפן מענטשן מיט נעצן, וואָס האָבן פאַרדעקט

דעם גאַנצן הימל. ערגעץ אַ קעלער האָט אים אויפגענומען און דאָרט האָט ער זיך געפילט זיכער, ביז ער האָט דערהערט דאָס גערויש פון די פאַרפאַלגערס, וואָס האָבן געפאַדערט, אַז ער זאַל זיי לכל-הפחות אוועקגעבן זיינע אויגן. — מיינע אויגן? אָבער ס'איז דאָך פשוט לעכערלעך. — און פלוצים האָט זיך דערהערט אַ גרויס געשריי: — מיר געבן קיינמאַל נישט אַוועק אונזערע אויגן, קיינמאַל, קיינמאַל, קיינמאַל נישט! מיר וועלן בעסער אוועקגעבן אונזער נפש, אַהאַ, אַהאַ!

אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט איז ערני לוי אַרויס פון שייער. ער האָט געעפנט די פּורטקע און איז אַריין אין הויז, אַ מענער־שטימע האָט זיך געהערט, נאָך פאַר דער פרוי טראַשיס צע־שראַקענע קולות.

— כ'האַב אייך געוואָלט זאָגן: זייט געזונט. — האָט ער גע־זאָגט פון יענער זייט טיר.

דאָס ליכט האָט זיך אָנגעצונדן, פרוי טראַשי אין דערשינען אַן אָנגעברוגזטע:

— וואָס איז דאָס פאַר אַ מין אַוועקגיין אינמיטן דער נאַכט, ווי אַ גנב?!

זי האָט געטראָגן אויף זיך אַ שלאַפּראַק און רויטע בלומען, און איבער איר אַקסל האָט ערני אַנטדעקט אויף זיין פריעדיקן אַרט, אַ נאַקעטן גוף פון אַ מענטש, וואָס ער האָט נישט געקענט. טראַצדעם וואָס ער האָט געקענט יעדע זאַך אין דעם צימער: דאָס פּרעכטיקע דעמבענע בעט, דעם זשיראַנדאַל וואָס האָט אויסגעשטראַלט אַ גרינע לבנה אויפן סופּיט, די שטעקשיך, אין וועלכע ער איז אַזויפיל מאָל אַריין מיט זיינע פיס, אַדער דער עקלדיקער ריח פון דעם לייבער־געמיש אין דעם צימער, וואָס איז קיינמאַל נישט אויסגעלופטערט געוואָרן — האָט זיך אים דאָך אויסגעזען, אַז דאָס אַלץ האָט זיך פון אים אָפּגעריסן און שווימט פאַר זיינע אויגן, ווי אַ טויטער פיש. אויך פרוי טראַשי האָט אויסגעזען, ווי זי וואָלט פאַרלוירן איר נאַטירלעכן אָנבליק, זי איז איצט נישט געווען שייך און נישט מיאוס, זיך האָט זיך געוואַקלט מיט איר אומגליקלעכן, ווייבלעכן קערפּער, אַן ציל, אַן צוגעבונדקייט, הפּקר אין די הענט פון שטראָם.

איך האָב געוואָלט נעמען פֿון אייך אָפּשיד — האָט ער איבער־
 געחזרט — איך האָב איבערגעטראַכט, ס'איז ריכטיק אזוי.
 ער האָט גערעדט געלאָסן, פֿון וואָס זי איז ממש אויפגעציטערט
 געוואָרן. פֿלוצים האָט זי אַרויפגעלייגט אירע הענט אויף דער
 אָפּגעדעקטער ברוסט און האָט אויסגעשריגן:
 — מיין גאָט, וואָס האָב איך געטאָן? — און זיך געבראַכן די
 פינגער אין אויפּרעגונג.
 — לאָזט אָפּ, מען דאַרף נישט וויינען — האָט ערני געזאָגט.
 ער איז אַריין אין שלאַפּצימער צו דער פּויערטע, וואָס איז ווי
 פאַרשטאַרט געוואָרן פֿון ווייטיק.
 — איר ווייסט עס גאַנץ גוט, אַז אַ שיינע פּרוי, ווי איר, וועט
 נישט בלייבן אַן אַ מאַן, נישט אַזוי?
 — אָבער ס'איז דאָך אַ קינד, ס'איז דאָך אַ קינד — האָט די
 פּויערטע אויסגערופֿן און געקוקט אויף ערני, מיט אירע ברייט־צע־
 עפנטע אויגן.
 דערנאָך האָט זי מער נישט גערעדט, נאָר אירע הענט האָבן
 גערעדט, אין פאַרצווייפּלונג האָט זי זיי געבראַכן, און ערני האָט
 זיך אַ דערשראַקענער צוריקגעצויגן צו דער טיר. אין דער לעצטער
 רגע האָט ער זיך אויסגעדרייט, כדי איר צו זאָגן דעם לעצטן: זיי
 געזונט, אָבער דער פּרויס ליפֿן האָבן זיך באַוועגט און נישט ארויס־
 געגעבן קיין שום קלאַנג.
 אויף דער וואַלד־סטעזשקע, באַרג־אַראָפּ צום דאַרף, האָט ער
 ווידער געהאַט דאָס געפּיל, אַז עפעס־וואָס האָט ער פאַרגעסן אין
 דער פאַרם, ער האָט נישט געוואָסט וואָס.
 — שמוציקער הונט — האָט ער פֿלוצים געמורמלט.
 ער האָט זיך אַנידערגעזעצט ביים טונקעלן קרייץ־וועג, וואָס
 אירע אומבאַשטימטע שאַטנס זענען געווען ענלעך צו די שאַטנס פֿון
 זיין אייגענעם לעבן. ער האָט זיך איינגעבויען און אָנגעשאַטן ערד
 אויף זיין קאָפּ, לויטן אוראַלטן יידישן מנהג, בשעת טרויער און תּשוֹר
 בה. אָבער אויך דאָס האָט אים נישט געגעבן קיין באַפּרידיקונג.
 ער האָט אויסגעשטרעקט זיין האַנט אין דער פינצטערקייט און
 זיך אויסגעפאַטשט עטלעכע מאָל. אָבער ס'האָט זיך אים אויסגעדוכט,
 אַז דער וואָס האָט געגעבן די פעטש אין געווען ער אליין — און דער

וואָס האָט זיי באַקומען איז געווען אַן אַנדערער, כאָטש די באַק האָט אים נאָך געפֿייערט.

ער האָט זיך צעקראַצט זיין לינקע האַנט מיט די רעכטער, און די רעכטע האַנט מיט דער לינקער, כדי מבטל צו מאַכן די הנאה, וואָס האָט געקאָנט געניסן יעדע איינע פֿון זיי, כדי קיין איינע פֿון זיי זאָל נישט קענען באַטראַכט ווערן אַלס די, וואָס האָט מנצח געווען. אָבער שטענדיק האָט זיך באַוויזן עפעס אַ דריטע האַנט. ער האָט אויסגעפרוּווט אַלע מנהגים, וואָס די קדמונים האָבן באַנוצט. כדי זיך צו דערנידעריקן, ער האָט אויסגערופן גאָטס נאָמען, אָבער ער האָט נישט געזען קיין שום סיבה, אים זיך אונטערטעניק צו מאַכן. ער האָט אַרויסגערופן די געשטאַלטן פֿון זיין משפּחה, אָבער בלי ספק זענען זיי שוין געווען טויט, זייט אַ לאַנגע צייט.

ער איז געבליבן אומבאַוועגלעך. דערנאָך האָט ער זיך איינגע־בויגן, אויפגעהויבן אַ שטיין און דורך דעם ווייטיק וואָס ער האָט זיך גורם געווען שלאָגנדיק מיטן שטיין אין באַק, איז אַ טרער אַרויס־געפלאָסן פֿון די אויגן, דערנאָך זענען אַראָפּגערוּנען צוויי, דערנאָך דריי טרערן. ווען ער האָט צוגעלייגט זיין באַק צו דער ערד האָט ער, קרעכצנדיק, ווידער געפונען טיף אין זיך דעם קוואַל פֿון טרערן, וואָס ער האָט אין אים שוין לאַנג געהאַלטן פאַר אַן אויסגעטרוקנטן, נאָך די דריי קליינע אַפלאַדיסמענטן פֿון אילזען. און בעת ער האָט געפילט אַז ער שטאַרבט און לעבט ווידער אויף און שטאַרבט נאָכ־אַכאַל, האָט זיך זיין האַרץ אין שלוּה צעעפנט, כדי אויפצונעמען דאָס אַלטערטימלעכע ליכט.

עס טרעפט, אַז פעלקער פאַרלירן זייערע זין, דאָס איז
אַן שום ספק, אַ שווערע אבידה און ס'איז גאַרנישט
גרינג זיך צו טרייסטן נאָך איר, אָבער אַט קומט דער
דאָקטאָר סופר מיט זיין אייגענער אבידה... ווייל ער
איז איינער פון די, וואָס האַלטן ביים פאַרלירן זייער
פאָלק. וואָס?... וואָס פאַרלירט ער... אָבער קיינמאָל
האַט מען דאָך נאָכנישט געהערט רעדן וועגן אַזאַ
אבידה.

דוד בערגעלזאָן: אַ נשמה־ליכט פאַר די טויטע.

די חתונה פון ערני לוי

1

מאָריי, אָט דער דאָזיקער אַלטער וווינונגס־קוואַרטאַל, אַמאַל דאָס וווינאָרט פון די גראַפן, איז אפשר דער סאַמע רוינירסטער קוואַרטאַל פון פאַריז; דאָ האָבן אויך די יידן געהאַט זייער געטאַ. אויף אַלע פענצטער־וויטרינעס, האָבן זעקס־שפיציקע, געלע מגן־זוד־שטערנס געוואָרנט די קריסטלעכע, פאַרגאַפטע פאַרבייגייערס. די דאָזיקע מגן־זוד־שטערנס האָט מען אויך געזען אויף דער ברוסט פון פאַרביילויפערס, וואָס האָבן זיך לענגאויס די מויערן אריינגע־גנבעט ווי שאַטנס. אָבער אינדערמיט פון דער געלע לאַטע איז געווען אויסגענייט ביי דער זייט פון האַרץ, אין פאַרם פון ים־שטערנדלעך, דער באַזונדערער דערקענצייכן: ייִד. ערני האָט געזען, אַז די צייכנס ביי די קינדער, זענען געווען פון זעלבן שניט, ווי ביי די דערוואַק־סענע, וואָס זייערע זעקס שפיצן האָבן זיך ווי נעגל איינגעביסן אין זייערע שוואַכע ברוסטלעך. דער אַנבליק פון די יונגע נפשותלעך מיט די געלע צייכנס, האָט ערנין געמאַטערט: — אומגלויבלעך, אומגלויבלעך.

די גאַס ע קיף, וווּ ס'האַט זיך אויפגעהאַלטן דער פאַרבאַנד, איז אין זיינע אויגן געווען די סאַמע „מאַלערישסטע“ פון קוואַרטאַל מאָריי. און די הייזער אין אים, די סאַמע איינגעבויגענע און די סאַמע מיאוסטע.

מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ פון נייגעריקייט און פחד, האָט ער אָנגעקלאַפט אין דער שמאַלער טיר אויפן זעקסטן שטאַק. אַ נידע־ריקער זקן האָט אים געעפנט. ערני האָט איבער זיינע אַקסלען באַמערקט נאָך דריי נידעריקע זקנים, אויסגעשטעלט הינטער אים

אין א שורה, ווי צום באַקוקן. דער בעל־הבית פון שטיבל האָט אייַ בערגער־רוקט זיין יארמלקע מיט איין סענטימעטער און דערנאָך זי צוריקגערוקט אויף איר געוויינטלעכן אָרט.

— איך בעט אייך, קומט אַריין — האָט געשעפטשעט דער ער־שטער זקן, זיין שפיציק קול האָט אים דערמאָנט דעם זויערלעכן און העפלעכן טאָן פון זיין פאָטער בנימין. אַז דער בעל־הבית האָט פאַרמאַכט די טיר הינטער ערנין און געמאַכט אַ טריט פאַרויס, האָט ער זיך אַ ניג געטאָן, אים דערלאָנגט די רעכטע האַנט און געזאָגט: — גוט מאַרגן, מיין הער.

ס'האַבן אים דאָן באַגריסט דער צווייטער זקן, דער דריטער און דער פערטער. אַלע מיט די זעלבע שפיציקע בערדלעך, צו אַלע די זעלבע שוואַרצע קליינע אויגן, אונטער דער באַרגיקייט פון פּרעכ־טיקן יידישן שטערן.

דער ערשטער האָט דעמאָנסטרירט זיין בילדונג און ארויסגע־זאָגט דעם מ'מסיע (הער) אין איינקלאַנג מיט אלע כללים פון דער פּראָנציוזישער גראַמאַטיק. די אַנדערע האָבן דאָס געמאַכט אויף זייער שטייגער, איינער האָט אַרויסגעברענגט: מאַסיע, דער אַנדערער מוסי, און ביים לעצטן האָט זיך גאָר געיאָוועט אַ משוהדיקער מיסיו. דער בעל־הבית האָט אים פאַרגעשטעלט פאַר די דריי זקנים אין זייערע ראַנגען: וויצע־פּרעזעס, אַלגעמיינער סעקרעטאַר און קאַסירער פון פאַרבאַנד.

— וואָס אַנבעלאַנגט אונז — האָט ער פאַרענדיקט זיינע רייד, לייגנדיק די האַנט אויפן האַרץ (דאָס לשון רבים „מיר“ האָט זיך אים אויסגעוויזן צו זיין מער פאַסיק ווי „איד“, ס'איז פאַראַן אין אים גאוזה און זעלבסטצופרידנקייט) — מיר זענען דער פּרעזעס. בעת דער אַלטער איז אַזוי געווען פאַרנומען מיטן צערמאַניאַלן נוסח, ביי אַ פּויע צווישן איין ספּעקטאַקל און צווייטן, האָט ערני באַטראַכט דעם וווינ־שטח פון פאַרבאַנד פון די זעמיאַקער לאַנדס־לייט אין פאַריז: אַ קובאַרטיק שטיבל פון צוויי מעטער אין יעדער זייט, אַ דאָך־פענצטערל צום הויף, אַ וואַש־שיסל און אַ קרוג, אַ ני־מאַשין, אויף איר אַ נישט פאַרענדיקט מלבוש, און אַן עטאַזשערקע מיט בערך פּופציק ביכער — אין העברעיִש, פּראָנציוזיש, דייטש, רוסיש, אפשר אויך אין יידיש — אַ קליין טישל, אַ קאָר־מאַשינקעלע

אין ווינקל, און אויף איר א קעסעלע מיט א טעלער, א באַנק און א בעט. — מעג איך אייך פרעגן וועגן צייל פון אייער באַזוך? — האָט דער פרעזעס געפרעגט, און דאָס קול זיינס איז געוואָרן גאָר דין פון אומרו, צוליב ערניס שוויגן. ערני אַ ביסל מבולבל האָט מער נישט געוואָסט צו ענטפערן נאָר „יאַיאַ“, און איז ווידער אַנטשוויגן געוואָרן, פילנדיק זיך נישט פריי, ווי ער וואָלט אַרײַן אָן רשות. — נר רעדט, האָט נישט קיין מורא — האָט דער פרעזעס גע־זאָגט מיט אַ מרהשחורהדיקן שמייכל — איר קומט מסתמא, איך שטעל זיך פאַר, כדי אונז צו אַרעסטירן, נישט אַזוי? — האָט ער פאַרענדיקט מיטן זעלבן קלוגן און אומעטיקן שמייכל. ערני האָט געשטאַמלט.

— זייט זיכער מיין הער, מיר זענען גרייט — האָט דער פרע־זעס פאַרגעזעצט, און אים באַטראַכט מיט באַצויבערנדיקער עצבות — מיר האָבן אויף אייך געוואַרט — און מיט אַ פינגער אים אַנגעוויזן אויף פיר קליינע פעקעלעך מיט בגדים, נישט ווייט פון דער טיר. — איך האָב צו אייך אַ בקשה — האָט ערני געזאָגט אין יידיש. און אין ענטפער אויף דער שווייגנדיקער פראַגע פון די קליינע בלישטשענדיקע אויגן, האָט ערני צוגעגעבן:

— איך בין דאָס אייניקל פון מרדכי לוי, מיין זיידע פלעגט מיך פאַר דער מלחמה מיטברענגען אַהער. און... כַּהאַב אַ בקשה צו אייך — און ער האָט זיך צעוויינט.

באַלד האָבן די פיר זקנים אַנגעהויבן שמועסן צווישן זיך, און זייערע שטימען, וואָס זענען פון אַנפאַנג געווען אַיינגעהאַלטענע, מחמת ערניס בייזיין, האָבן איצט באַקומען אומגעוויינלעכן שווינג. יעדע שטים איז דערגאַנגען צו דער ספעציפישער קול־שפיציקייט פון זקנים און קינדער, ביז אַט דער נישט האַרמאַנישער און וויינענדיקער צוזאַמענגוס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מין קינה־טאַנץ, מיט אויסגעשטרעקטע הענט צום הימל, קנאַקנדיקע קנאַקיקע פינגער, און די קליינע אויסגעדאַרטע גופים האָבן זיך געוויגט אַהין און צוריק. זייערע אויגן, געווענדט צום הימל, האָבן פאַרגאַסן דינינקע, דורכזיכטיקע, זקנישע טרערן, וואָס פאַרבלייבן אומבאַוועגלעך ביי די וויעס, דערנאָך שפאַלטן זיי זיך און פאַרזינקען צווישן די קנייטשן און די האַר.

אז די ערשטע גערירטקייט איז פארביי, זענען די זקנים ווידער צוגעגאנגען צו ערני. ס'האט זיך אָנגעהויבן אַ מין קאָנקורענץ, יעדער איינער האָט זיך באַמיט אים צוצוטיילן דעם גרעסטן כבוד, דער פּער־זענלעכקייט, דעם לעבעדיקן יורש פון דער משפּחה לוי. דער בעל־הבית האָט אַרויסגעצויגן אַ טיכל פון קעשענע און אָפּגעווישט דאָס אַיינציקע בענקל, צוגעדעקט עס מיט אַ קליין, אלט, זיידן קישעלע, און לאַנג געבעטן ערני, ער זאָל אים אַנטאָן דעם כבוד און זיך אַני־דערזעצן. ווען אַ טרער איז אַראָפּגעפּאַלן פון ערניס אויג, האָט דער אַלטער זיך צו אים צוגעבויגן און אים פּאַטערלעך געגלעט זיין באַק, שעפּטשנידק מיט אַ באַרויערלעכן שמייכל :

— זייט אונז מוחל, מיר זענען אַזוי אַדורכגענומען מיט פּחד. דער וויצע־פרעזעס האָט אַרויסגענומען פון אַ מעטאַלן פּוש־קעלע אַ פּאַחפּלאַטשיקטן פּאַפּיראַס און בדהילו ורחימו אים דערלאַנגט ערני, ווי ער וואָלט אויפּגעבראַכט אַ קרבן. דער אַלגעמיינער־סעקרעטאַר האָט געעפנט אַ מין שעכטעלע מיט זיסקייטן. לסוף איז צוגעגאנגען דער קאַסירער צו ערני, און דורכדרינלעך אים אַרייַנגעבליקט אין סאַמע מיטן פון אויג, האָט אָנגעכאַפט מיט זיינע צוויי סענקעוואַטע הענט ערניס רעכטע האַנט און געזאַגט: „מיסיו, מיסיו“, ער האָט אָפּגעזיפּצט פון גאַנצן האַרץ. ערני האָט באַמערקט, אַז די שיך פון מיסיו זענען נישט געווען פון אַיין פּאַר, איינער גרעסער, דער צווייטער קלענער. אָבער ס'האָט זיך אים אויך אויסגעדוכט, אַז אויף זייערע בגדים, אויסגעאַנצטע פון יאַרן, האָבן זייערע פיר געלע שטערנס — צוגענייטע מיט גראַבע, אומגעלומפּערטע שטעך — געשוועבט און אַרומגעפּלאַטערט ווי שמעטערלינגען.

ער האָט זיך אַוועקגעזעצט אופּין קישעלע און די פיר זקנים האָבן זיך אויסגעזעצט אויפן ראַנד פון בעט.

— מיר האָבן נישט געוויסט — האָט אָנגעהויבן דער פרעזעס, וואָס האָט געוואָלט ערנין אַ ביסל אויפהייטערן — מיר האָבן נישט געוויסט, אַז אייער פּאַטער האָט געהאַט אַ זון פון דרייסיק יאַר. אמת איז, אַז פאַר דער מלחמה זענען מיר נאַכנישט געווען קיין פרעזעס, נאָר אַ פשוטער הילפּס־קאַסירער (אַזאָ אויפּגאַבע איז היינט נישטאַ) וויי־און־ווּנד. ס'איז נאָענט דער טאַג, ווען דער פּאַרבאַנד וועט אויס־גיין, שטיל, ווי אַ ליכט. דער ערשטער איך, האָף איך, דערנאָך אַ

צווייטער, א דריטער, א פערטער. און טאקע, וואָס פאַר אַ חשיבות
שוין אויף להבא? „דאָס טויטע פלייש פילט נישט דאָס שאַרפע מע-
טער“ (אין בשר המת מרגיש באיזמל*).

ערני האָט צוגעטאָן אַ האַנט צו זיינע אויגן און געשעפטשעט,
ווי צו זיך:

— וואָס זאָגט איר? מײַן טאַטע האָט נישט געהאַט קײַן זון,
וואָס קאָן היינט אַלט זײַן דרייסיק יאָר.

— וויפיל זענט איר הייסט עס אַלט? — האָבן אַלע פיר אינײ-
נעם געפרעגט.

ערני האָט געשמייכלט, זעענדיק זייער גערירטקייט. ווי יונג
זײ זענען נאָך, האָט ער געטראַכט מיט אַ ניואַנס פון זלזול.

— צײַטנווייז — האָט ער געזאָגט מיט אַ שמײכל — דוכט זיך
מיר, אַז איך בין שוין אַלט טױזנט יאָר. אָבער לױט דער אויפפאַסונג

פון מײַן אַרעמען טאַטן, עליו השלום, בין איך נאָר אַלט צוואַנציק יאָר.
דער פאַרזיצער האָט אים אָנגעקוקט מיט אַ שטרענגן בליק און

איז אַרײַן מיט די אַנדערע דרײַ זקנים אין אַ היציקן ויכוח אויף
פויליש און דערנאָך ווידער זיך געווענדט צום גאַסט:

— איר זענט הייסט עס אַנטלאָפן פון גהינום?
— איך קום איצט אָן פון דער פרייער זאַנע — האָט ערני גע-

זענטפערט מיט ישוב־הדעת — היינט אינדערפרי. פון וואָס פאַר אַ
גהינום רעדט איר?

— איר קומט אַלזאָ נישט פון דאָרטן? — האָט געפרעגט דער
פרעזעס און אויפסניי זיך איינגעקוקט אין ערניס פנים, ווי ער וואָלט

פון אים אַרויסגעלייענט אַ מעשה נורא.
— רבונן של עולם — האָט זיך אָנגערופן דער סעקרעטאַר, —

ער קומט נישט פון דאָרטן.
— איז פונדאָנען קומט ער? — האָט מיסיו געפרעגט מיט אַ

שוואַך קול.
דער פרעזעס איז פאַרבליבן איבערגעבויגן איבער ערנין,

מיט אויסדרוק פון צער אין זיינע קאָלירלאַזע אויגן — די גרינע,

(* שבת י"ג ע"ב.

גראַע, אָדער גאָר פּילפאַרביקע אויגן — ווי יענע אַלטע זאַכן, וואָס זייערע פאַרבן פאַרשווונדן, מחמת זשאַווער פון דער צייט.

— זענט איר נישט ערני? — האָט ער נחתדיק געפרעגט.

ערני ווערט איבעראַשט, און באַשטעטיקט שוויגנדיק.

— בכּן — האָט דער פּרעזעס פאַרגעזעצט מיט האַרציקע ווער-טער, בעת טרערן פון געריטקייט רונען פון ערניס אויגן — אייער זיידע האָט אונז שטענדיק דערציילט וועגן אייך. ער פלעגט יעדן זונטיק אינדערפרי קומען צו די פאַרזאַמלונגען, ער איז געווען אַן אמתער יידישער מענטש. אַנטשולדיקט מיר, איך דערמאָן זיך גוט, ווי ער האָט גערעדט וועגן זיין אייניקל, בעסער געזאָגט וועגן דעם זונס זון, ווי ער וואָלט גאַנץ זיכער געווען, אַז ער איז באַשטימט געוואָרן צו זיין אַ צדיק, נישט אַ צדיק אַ לוי, פלעגט ער זאָגן, נאָר אַ פאַרבאַרגענער אמתער צדיק, אַ נישט געטרייסטער, איינער פון די צדיקים, וואָס גאָט איז נישט מעיז זיי צו גלעטן אפילו מיטן קליינעם פינגער. דאָס אַלץ איז איצט ווייט פון אונז, נישט אַזוי? אָבער אויב מיר איז דערלויבט איך צו פרעגן, טייער קינד, פאַרוואָס זענט איר צוריקגעקומען צו אונז, אין פייער אַריין? ס'קאָן זיין, אַז איר ווייסט עס נישט. מען דערציילט זאַכן, וואָס די האָר פון קאַפּ שטעלן זיך אויף.

— איך ווייס — האָט ערני געזאָגט — אַלץ וואָס איז נאָר מעג-לעך צו וויסן. פאַראַן דאָ מענטשן, וואָס האָבן געלייענט געהיימע פלוג-בלעטלעך, ס'זענען דאָ מענטשן, וואָס האָבן געהערט אונטער-ערדישע ראַדיאָ-אוידיציעס, אָבער דאָס וואָס מען שעפטשעט פון מויל צום אויער, קאָן דער מענטשלעכער מוח נישט אויפנעמען.

— און איר גלויבט אין דעם? האָט דער פּרעזעס אים געפרעגט.

ערני לוי איז פאַרווירט.

— אָבער פאַרוואָס זענט איר צוריקגעקומען?

— כּווייס נישט — האָט דער בחור געענטפערט.

דאָס וואָס איר האָט געטאָן, איז זייער שלעכט — האָט געזאָגט דער פּרעזעס — אין דעם מאָמענט איז דאָס לעבן אין פאַריז קירצער ווי דאָס העמדל פון אַ קינד. און איר זענט דאָך נאָך אַזוי יונג, איר זעט דאָך אפילו נישט אויס, ווי קיין ייד, אייער צוקונפט פליסט נאָך אינגאַנצן אין אייערע אָדערן. כּפאַרזיכער אייך — איז ער

אַריין אין התפעלות — איר זעט באמת אויס, ווי פלוני-אלמוני.
נאַכדעם ווי ער האָט באַטראַכט ערניס צעקרומטע פנים, האָט
ער געביטן דעם טאָן :

— אינדעראמתן, זענט איר נישט ענלעך צו קיינעם. דאָס זענט
איר געווען דאָס יינגעלע מיט די לאַקן, וואָס איז דעמאָלט געקומען
מיטן אַלטן לוי? זאָגט נישט גאַרנישט, רודערט נישט אויף. געווען
איז דאָך דאָס אין יענע אַוועגעגאַנגענע צייטן, אין יענער פאַרשוונד-
דענער וועלט, אין געדאַנקען פאַרגאַנגענע, און כ'ווייס נישט, צי
ס'זענען שוין פאַרגאַנגען אפילו דריי יאָר. זייט איר דאָס טאַקע גע-
ווען? (ער האָט געמאַכט אַ דעצידירט-נעגירנדיקע באַוועגונג). —
ניין, איך בעט אייך, ענטפערט מיר נישט, ווייל מיין אַלטע נשמה
ויל בעסער בלייבן אין ספק, לגבי דעם מוראדיקן גהינום וועגן
וועלכן ס'ווערט אַזויפיל דערציילט און נישט דערציילט. לוי, קינד
מיינס, איר ווייסט? זעט אויס, אַז איך בין נישט קיין צדיק, ווייל
איך לייד דאָך נישט קיין שום יסורי-גהינום.

ער האָט אַפגעווענדט זיין אויג פון גאַסט, ווי ער וואָלט נישט
געהאַט גענוג מוט איבערצוטראַגן זיין בליק, האָט ער אַרויפגעלייגט
זיינע דאַרע הענט אויף זיין צעקנייטשטן פנים און זיך צעיאַמערט:
— גאַט מיינער, ווי ווייט דו ווילסט נישט אַפּווענדן דיין אויפ-
מערקזאַמקייט פון אונז, וועסט אונז נישט אַפּלאַזן, ביז אונזער אייגן
שפייכעך וועט אונז איינשלינגען? רבונן של עולם, טאַטע פון אַלע
מענטשן, וועסט אונז נישט מוחל זיין אונזערע עוולות קעגן דיר,
ביז מיר אַלע ועלן ליגן אין שטויב? וועסט אונז נאָך אַמאַל זוכן...
און מיר וועלן מער נישט זיין — האָט פאַרענדיקט דער פרעזעס
פון די זעמיאַקער לאַנדסלייט אין פאַריז.

מיסיו האָט אין זיין כעס געציפט דעם פרעזעס ביים עלנבויגן,
און אַלע זקנים האָבן זיך אויף אים געוואָרפן:

— וואָס איז דאָס? שעמסט זיך גאַרנישט? ווי ער פאַרנעמט
זיך דאָס צו זיין אַ צווייטער איוב, און דאָס נאָך אין די אויגן פון
אַ לוי.

ביים הערן דעם מאַגישן נאָמען, זענען די פיר זקנים'לעך אַנט-
שוויגן געוואָרן, געציפט זיך די בערד פון חרפה. דער פרעזעס האָט
אַראַפגעלאָזט די אויגן.

— מיר אַמפּערן זיך — האָט ער געשטאַמלט, נישט האַבנדיק די העזה צו קוקן דעם גאַסט אין פנים אַריין — ווי אַלטע ווייבער, אַבער דאָס איז דאָך זיכער דערפאַר, וואָס מיר אַלע פיר וווינען דאָ. אין דעם קליינעם שטיבל, צוויי שלאָפן אויפן בעט און צוויי אויף א מאַטראַץ, וואָס מיר שפּרייטן אויס ביינאַכט אויף דער ערד.

— לויט דער ריי — האָט מיסיו זיך ווידער אָפּגערוּפּן.

— און דער חשובער הער לוי — האָט דער פּרעזעס אויפגע־קלערט מיט אַן אויסדרוק פון שטוינענדיקער בושה — וועט אפשר פאַרשטיין, אַז דאָס דאָזיקע געצווונגענע, ענגע צוזאַמענוווינען, צווינגט צו אַן איבערגעטריבענער מאַס פון משפּחהדיקייט, וואָס מיר אַליין זענען אַגב די ערשטע וואָס באַדויערן.

— איך באַזונדערס — האָט דער גענעראַל־סעקרעטאַר אונטער־געשטראַכּן מיט גערירטקייט. און ערני לוי האָט זיך געוויקלט אויף זיין בענקל, ער האָט זיך געשעמט אין זיין נייעם גלגול אַלס העכ־סטער שופט פון אַט די פיר גערודפּטע באַשעפּענישן, אומזיסט האָט ער געזוכט אַ נוסח, וואָס זאָל זיי אומקערן זייער מענטשלעכע ווירדע און אַליין פאַרבלייבן אין זיין נישטיקייט.

— ווער בין איך — האָט ער לטוף געזאָגט — וואָס מיין בליק ברענגט אין פאַרלענגהייט פיר בכבודיקע פאַטריאַרכן, ווי איר? ווען איר וואָלט געוויסט...

ביי די ווערטער האָט זיך מיסיו צעוואַרעמט און אויסגערוּפּן אין התלהבות:

— די דאָזיקע בני לוי, דאָך! אַלע זענען זיך ענלעך. איי, איי, איי, מיר די פאַטריאַרכן גאַר, איר האָט געהערט? מילך און האַנדיק אונטער זייער צונג.

— און אַז דו וועסט צעשטויסן אַ בן לוי אין אַ מערזשער (אם תּכתוש את האויל במכתש, בתוך הריפות בעלי, לא תסור מעליו איולתו*) — האָט דער פּרעזעס מסכים געווען, נישט האַבנדיק נאָך אַלץ די העזה צו קוקן אויף ערני — וועט דאָס שטויסל נישט אַפֿ־טיילן די איידלקייט, די זיסקייט פון זיינע צעשטויסענע קערנדלעך, און די פאַטריאַרכן זענען גאַר מיר.

(*) משלי כ"ז כ"ב.

מיט זיין שפיץ-נאָז גענייגט צו דער ערד, האָט ער שטיל צו-
געגעבן:

— מיין טייער קינד, ס'איז נישט בלויז איין נס נאָר פיר נסים,
וואָס מיר זענען נאָך ביים לעבן. ווען נישט דאָס, וואָלט איר נישט
געפונען אפילו קיין שאַטן פון אונזערע טייערע זעמיאָקער לאַנדס-
מאַנשאַפט. וואָס וואָלט איר איצט געטאָן, אין דער שווערער שעה?
— כ'ווייס טאָקע נישט — האָט ערני געענטפערט מיט אַ שמייכל
אונטער דער נאָז.

— איז דאָס מעגלעך, אַז:

— פּרעגט נישט — האָט זיך מיסיו אַריינגעמישט — פּרעגט
נישט, פּרעגט נישט קיין לוי, לאַזט אים גיין אליין, ער ווייסט זיין
וועג. ווי פּלעגט מען דאָס אַ מאָל ביי אונז זאָגן, איר געדענקט נאָך?
„לאַז צורו דעם שיכור, ער וועט שוין אַליין פּאַלן (שבקיה לרויא
דמנפשיה נפיל*) לאַז צורו אַ לוי, ער וועט שוין אַליין פּאַרשווונדן
ווערן.

— בלייבט מיט אונז — האָט דער פּרעזעס ווי צו דער ערד
גערעדט — ערלעך גערעדט, געהערט נישט דאָס צימער צו קיינעם,
נאָר צו דער לאַנדסמאַנשאַפט. איר וועט זען דערנאָך, מיר האָבן
זיך דאָ איינגעאַרדנט אַ באַהעלטעניש. זיי קענען קומען מאָרגן,
היינט אין אַזונט, אָבער היינט בלייבט איר מיט אונז. בכן, נעמען
מיר אייך אַריין צו אונז? זייער גוט, אויסגעצייכנט, תכלית השלימות.
— אָבער איך...

— אַ — האָט מיסיו געזאָגט — מיר זענען אפשר אַ ביסל צו
אַלט פאַר אייך, וואָס? ס'וועט אייך אפשר נישט זיין פּריילעך אין
דער געזעלשאַפט פון אַלטע סאַרדינען, ווי מיר? איך פאַרשטיי. אָבער
אַ מאָל, איר פאַרשטייט, זענען געווען אויך יונגעלייט אין דער חברה.
רבון העולמים, צי איז דאָס מעגלעך? איך דערמאָן זיך, אַז אין איין
יאָר, האָבן מיר געציילט זיבן און צוואַנציק איינגעשריבענע מיט-
גלידער אין פּאַריזער ראיאָן.

— און די בעלער — האָט דער גענעראַל-סעקרעטאַר מוסיף
געווען מיט באַגייסטערונג.

(* שבת י"ג ע"ב.

מיסיו האָט אים נישט געלאָזט פאַרענדיקן :

— איך דערמאָן זיך — האָט ער מיט התפעלות דערציילט — די אַמאָליקע יאָר־יערלעכע בעלער; צי איז דאָס מעגלעך? מיר פלעגן זיי איינאַרדענען אין בעלוויל. דאָס זענען געווען פשוטע, היימישע פאַרוויילונגען. נישט ווי די ווילדקייטן פון די גרויסע שטעט. אַ שטייגער, אין וואַרשע, לאָדזש, אָדער ביאַליסטאָק, וווּ איינער האָט נישט געקענט דעם צווייטן. און צו דעם אַלעם איז געווען עפעס פון דער גרויסער וועלט, ווייל די זעמיאָקער מענטשן זענען באַקאַנט און באַליבט אין גאַנץ יידיש פּוילן.

— זייט מיר מוחל — האָט ער צוגעגעבן אַ דערשלאָגענער — כּהאַב געוואָלט זאָגן, אַז זיי זענען געווען באַליבט, ווייל צווישן אונז גערעדט, איז מער נישטאָ וועמען ליב צו האָבן אין יידישן פּוילן, און אויך נישט, ווער ס'זאָל ליב האָבן.

לסוף האָט דער פּרעזעס אויפגעהויבן זיין פנים און אַנטפלעקט די אויפגערודערטע בענקשאַפט אין זיינע בלישטשנדיקע אויגן.

— נעמט איר אָן אונזער איילאָדונג?

— דאָס איז אַ גליק פאַר מיר.

דער פּרעזעס האָט אַרומגעטריטלט אַרום טיש און געשאַרפט מיט פאַפירן הינטערן גאַסטס פלייצע, ערני האָט באַמערקט אַ שענקל אין דער וואַנט, מיטן אַרכיוו פון פאַרבאַנד.

דער פּרעזעס האָט געבלעטערט אַ פּנקס און דערציילט זיינע זכרונות :

— איך האָב פאַר דער מלחמה געוויינט ביי מיין זון אין אַ שיינער דירה מיט אַ וואַרשטאָט פאַר קאַנפּעקציע, פאַרשטייט? זיי האָבן מיך פאַרלאָזט, כדי צו דערגרייכן צו דער זאַנע. אין מיין יוגנט בין איך געגאַנגען איבער אַ סך גרענעצן, אָבער איצט האָב איך קיין חשק נישט געהאַט צו לויפן. בין איך אַזוי געבליבן אַליין אין דער דירה. און עליהם השלום — זאָלן זיי האָבן רו או מנוחה. די הויזדינערין האָט צוגענומען די מאַשינען, דערנאָך די מעבל, די כלים און אויך די דירה, אָבער זי האָט מיך נישט געמרט. זענען געבליבן די אַלטע ספרים, די אַלטע וואַש־שיסלען און איך, איר פאַרשטייט? און דער הימל שמייכלט. ניין, ניין, בעסער גלייבן, אַז דאָס איז דאָס יאָר 1938, איר זעט: „מרדכי לוי, 37 יאָר אַלט, גאַס ערמי-

טאזש, מאַנמאַרענסקי, סיך-אַַאַז, שרייב איך אייך צו אין דער זייט? זייער גוט, תכלית השלימות.

— אָבער — האָט מיסיו מיט זאַרג זיך אַריינגעמישט — איר וועט דאַרפן וואָס גיכער אַנשפּילען דעם געלן מגן-דוד-שטערן.
— מיט פאַרגעניגן — האָט ערני געזאָגט.

2

ערני האָט געשטוינט, וואָס גאָט האָט זיך זיי נישט אָנגעמיאוסט די מענטשן פון מאַריי. זייענדיק אַ קליין אינזל וואָס איז פאַרמשפט געוואָרן בקרוב אונטערצוגיין אין דעם מבול פון גרויסן טויט, האָבן די מענטשן דאָרט ווייטער אויסגעשטרעקט זייערע אַרעמס צום הימל, נישט אויפגעהערט זיך צו קלאַמערן אין אים מיט דבקות, מיט ליידן-שאַפט, אין זייערע אַלע יסורים, אין זייער דאַנקבאַרן יאוש. יעדן טאָג האָבן די גאָס-אַבלאַוועס פאַרכאַפט אין זייערע אייזערנע נעצן עלטערן, פריינט, שכנים פון זעלבן קאַרידאָר, סתם יידן, וואָס אָט האָסטו מיט זיי ערשט גערעדט. אָבער די קליינע בתי-מדרשים אין די גאסן דע-סיסיל, דע-ראַזיע, פאַוויי, זענען נישט אויסגעליידיקט געוואָרן. די פיר זקנים פלעגן מיט זיך כסדר מיטנעמען אהין זייער גאַסט, ווו ער האָט מיט זיי צוזאַמען הייס געדאַוונט. טיילמאַל פלעגן יונגעלייט, שמעקנדיקע מיט ליליען-ריחות, זיי אַפּוואַרטן ביים אַרויס-גאַנג, מיט שטעקעלעך אין די פויסטן און טיף-עלעגאַנטן חוזק-שמיכל אויף די ליפן. די זקנים האָבן געקערעכצט, טאַגטעגעלעך געשפּאַנט לענגאויס די ווענט.

— ברוך השם יום-יום, מיר קאַנען דאָך נישט פאַרפעלן תפילה בציבור. ווייסט איר אפשר, וואָס זיי ווילן?

צווישן איין גאַסן-געיעג און צווייטן, איז ווייטער אָנגעגאַנגען אַ לעבאַפּטיקער קיום. ס'האָט ווייטער געווימלט אין די ווינקל-געסלעך, אין די געצייכנטע דורכגאַנגען, מיט רירעוודיקע מענטשן-פישלעך. פאַלקסקיכן האָבן אַרויסגעגעבן זופן, מען ווייסט אפילו

נישט פונוואָנען דאָס איז געקומען. אין יענע פּרילינג־טעג 1943 האָבן די קליינע מענטשלעך, די באַקריינטע מיט געלע שטערנס, נאָך געהאַלטן פּלאַץ אויך אין חסד פון אַ בלייכער זון, וואָס האָט אַראָפֿ־גענידערט אין די גאַר גראַע מיטלאַלט־ער־טעג פון וויוונגס־קוואַר־טאַל מאַריי.

ערני האָט געפונען אַרבעט ביי אַ קירזשנער, וואָס האָט געהאַט אַ גרינע קארטע. מענטשן האָבן געשעפּטשעט, אַז באַלד וועלן די ווייסע קאַרטן אויך האָבן אַ לעבנס־ווערט. דערווייל איז עס געבליבן ביי די רויטע.

דאַרטן אויבן, אין ענגען דאַכשטיבל פון זעקסטן שטאַק, האָט זיך די צאָל קליינע פּליטים־פעקלעך פאַרגרעסערט מיט ערניס אַ פעקל, וואָס האָט אַנטהאַלטן ווי די אַנדערע: אַ סידורל, אַ טלי־קטן, תּפּילין, אַ יאַרמלקע און זעקס קלעצלעך צוקער. אין אַ געוויסן טאַג, ווען ער איז צוריקגעקומען פון דער אַרבעט, האָט ער געטראָפֿן די טיר פאַר־זיגלט מיט אַ דייטשן לאַק־זיגל אויף אַ ליוונט־באַנד, נאָך אַ וואַק־לעניש, האָט ער אַראָפּגעריסן דאָס בענדל, אַריינגעגאַנגען, און געפונען דאָס שטיבל כּמעט אָן ענדערונג. ס'האַבן נאָר געפעלט די פיר קליינע פעקלעך פון די פיר איבערבלייבענישן ביים פאַרבאַנד פון די זקני־זעמיאַק אין פּאַריז. זיי האָבן איבערגעלאָזט נאָך זיך אַ ליידיקן, טרויעריקן חלל אַרום זיין פעקל.

ערני האָט זיך אויסגעשטרעקט אויפֿן בעטל און אין משונה־דיקער צאַפּלעניש געוואַרט אַכט און פּערציק שעה אויף זיין ריי. פאַר זיינע אויגן זענען צוזאַמען דורכגעגאַנגען אַלע זייניקע. נישט איינמאַל איז אים באַפּאַלן אַ פאַרלאַנג אַראָפּצוגיין, אַנצושליסן זיך אין איינער פון די באַוועגונגען, וואָס זענען אַנטשטאַנען אין געטאָ און אויסער אים. מ'האַט דערציילט וועגן די מעשי־גבורה פון יונגע יידישע העלדן. אָבער אַלע דייטשן פון דער גאַנצער וועלט האָבן נישט געקאַנט מכּפּר זיין אפּילו אויף איין אומשולדיק יידיש נפש. אויסער־דעם האָט ער צו זיך געזאָגט, וועט דאָס פאַר אים זיין אַ צו לייכטער טויט. ער האָט נישט געוואַלט זיין קיין יוצא־מן־הכלל און זיך אָפֿ־זונדערן פון גורלדיקן און הכּנעהדיקן גאַנג פון יידישן פּאַלק.

אז ס'האט זיך ארויסגעוויזן, אז די דייטשן ווילן אים נאך נישט, איז ערני אראפגעגאנגען פון די זעקס שטאקן און האט זיך אומגע- קערט צו זיין ארבעט. דעמזעלכן טאג, גייענדיק פארטראכט אויפן טראטוואר, האט זיך צו אים דערנענטערט אַ קליינע, אין טרויער- געהילטע פראנצויזישע פרוי, און האט אים אויסגעשטרעקט די האנט. אַ וואך שפעטער, אין מעטרא, האט אים אַן אלטער ארבעטער אין אַרבעטס-בגדים, אַפגעטרעטן זיין פלאץ.

אויך זיי זענען מענטשן — האט דער אַרבעטער אויסגערופן, ארומקוקנדיק זיך מיט צאָרנדיקע בליקן — און סוף־סוף קאָן זיך דאָך קיין מענטש נישט אויסקלויבן די געדערעם פון זיין מאַמע.

ערני האט נישט אויסגענוצט די דאָזיקע סימפאטישע איינלאַדונג, אָבער ער האט געשמייכלט און איז אַריין אין שול, אויף פאָוויי-גאַס צו מנחה־מעריב. די שול איז געווען כמעט ליידיק. נאָר עטלעכע זקנים, טריי דער שול אין אַלע אומשטענדן, האָבן זיך פאַרזוימט אין דער שול־טונקלקייט, און צוויי־דריי ווייבער האָבן געוויינט אין עזרת־נשים, הינטערן פאַרהאַנג. ערני האט זיך געפרעגט, וואָס איי- גענטלעך און ווער האט אים געצויגן אַהער. אָבער אין אַלע זיינע אַנשטרענגונגען האט ער נישט דערפילט גאַטס נאָענטקייט, פון וועמען ער איז געווען אַפגעטיילט דורך דער מויער פון יידישע קינות, וואָס האָבן זיך אויפגעהויבן ביז צום הימל.

אינדרויסן האט זיך לוסטיק געמאַכט אַ קאַמפאַניע פון עלעגאַנטע יונגעלייט. איינער האט גענומען רייסן די באַרד ביי אַ פרומען זקן, וואָס האט זיך עקשנותדיק געווערט צוליבן חשש, אז זיין סידור וועט אַראַפפאַלן. באַלד איז זיך צוזאַמענגלאָפן אַ חברה פריילעכע יאַטן מיט אויסגעשרייען: „פאַר גאַט און פאַר מיינע רעכט!“ אז ערני האט זיך דערווייטערט פון דער קאַמפס־פאָזיציע, האט ער באַמערקט אין אַ ווינקל, ווי אַ יונג מיידל מיט אַ מגן־דוד־שטערן, ראַנגלט זיך מיט מסירות־נפש, ווי אַ געפאַנגענע, צווישן צוויי פראַנצויזישע „פאַט־ ריאַטן“, וואָס האָבן זי געגלעט, לאַכנדיק. איין רגע האט ער געליטן פון דער דערשיינונג, פלוצים זיך אַ ריס געטאַן פאַרויס, און אין אומדערוואַרטעטן אַנגריף צעטריבן די „געזעלשאַפט“. ער האט אַנ- גענומען דעם מיידלס האַנט און זי אין ווילדן געלויף מיטגעצויגן מיט זיך, דורך די ליידיקע מיסטעריעזע געסלעך פון קוואַרטאַל מאַריי.

פאר דער גאס ריוואָלי, ווען זיי האָבן צוליבן גרויסן מענטשן פאַרקער, פאַרלאַנגזאַמערט זייערע שריט, האָט ערני צו זיין גרויסער איבעראַשונג באַמערקט, אַז דאָס מיידל הינקט.

איך בין אייך שולדיק אַ גרויסן דאַנק — האָט זי אים געזאָגט אין יידיש, ווען זיי זענען שטיין געבליבן ביים נישט-באַבויטן שטח פון דער גאס זשופּרואַ לאַסני.

זי האָט געסאַפּעט, און שווייס-פּערל זענען גערונען פון איר שטערן. ערני האָט איינגעפונען, אַז זי איז אַ ביסל באַהעמיש. מיט אירע שדישע רויטע האַר אין איר ביינוול-קליידל, וואָס האָט אויף איר ארומגעשוועבט ווי אַ זאַק, מיט אירע קיילעכיקע באַקן אין דעם העזע'דיקן און גלייכצייטיק תּמימותדיקן אויסדרוק — וואָס איז אַזוי ציציענדיק ביי די דאַרפּס-מיידלעך אויף די וועגן פון אינזל קאַ-מארג ביז סען-מאַרידע-לאַמער — האָט זי אויסגעזען באַצויבערענד. דער געלער מגרודד-שטערן אויף איר האַרץ — ווי אַ פּרעכטיקע צירונג ביי אַ ציגייענערקע.

— זיי וואַלטן מיר נישט געטאַן קיין שום שלעכטס — האָט זי געלאַכט — כּיבין נישט אַזוי שיין.

ערני האָט זיך איינגעקוקט אין איר, נישט וויסנדיק פאַרוואָס. זייערע הענט האָבן זיך צעשיידט פון זיך אַליין. דערנאָך האָט דאָס מיידל אַנגעהויבן רעדן זייער שנעל, אַרויסוואַרפּנדיק אין איר פּלוי-דעריי, ווי זייפּן-בלעזלעך, אומקלאַרע ווערטער פון דאַנק און אַנער-קענונג, וואָס זי וועט קיינמאַל נישט פאַרגעסן.

זענט איר נישט מיד ? — האָט ערני פּלוצים איבערגעריסן איר פּלייץ פון ווערטער.

— ניין, פאַרוואָס ? אַ, אפשר צוליב מיין פּוס ? האָט זי געזאָגט מיט פּשטות.

דער בחור איז געווען נישט דעצידירט.

— יא, האָט ער לּסוף געזאָגט — טאַקע צוליב אייער פּוס.

— זאָרגט אייך נישט וועגן מיין פּוס, אויבנאויפיק קאַן מען אַזוי מיינען, דערווייל איז ער שטאַרקער פון צווייטן פּוס.

זי האָט זיך אַראָפּגעבויגן צו איר שולדיקן פּוס, אים שטיפּע-ריש געמוסרט, ביזן דערלאַנגען אים אַ קליין פּעטשל : — האָסט זיך שוין אַיינמאַל צעבראַכן, טעכטערל, אַ צווייט מאַל וועסטו זיך שוין מער נישט צעברעכן.

ערני האָט גערעדט גיך, כדי אָפּצולענקען דעם מיידלס אויפֿ־
מערקזאַמקייט.

— איר ווײַנט ווייט פּונדאָנען, מאַדאַם?

זי האָט איבערגעריסן זיין מאַנעווער און אויפּגעהויבן דעם קאַפּ
אין געלעכטער: — אַ, ניין, אַ צוויי־דריי טריט.

— אויב איר ווילט, נעמט מיך ביים אַרעם, ביטע.

דאָס מיידל, אַ פּאַרווירטע, האָט זיך פּאַרוויטלט, און אָן אַרויס־
צורעדן אַ וואָרט, אַריינגעפירט איר אַרעם אין זיינעם. ביידע זענען
זיך אַזוי געגאַנגען געאַרעמט ביז צום ברעג פון דער סענע, ביי דער
געפּלעפטקייט פון די דורכגייער. נישט געקוקט דערויף, וואָס זי
איז מיט אים געאַרעמט, האָט זיך דאָס משונהדיקע מיידל באַמיט נישט
אַנצולענען זיך אין אים, און זייערע אַרעםס האָבן זיך כמעט נישט
אַנגערירט. זי האָט געשטעלט איר קורצן פּוס מיט אַ מין לייכטן
צושפּרונג און האָט דאָך באַוויזן צו גיין גלייך מיט ערני.

— איר ווייסט, דער פּוס איז נאָר קוים־וואָס קלענער פון צוויי־

טן — האָט ער געזאָגט תּמימותדיק, ווי אין פּשוטן שמועס.

אַבער ווי נאָר די ווערטער זענען אַרויסגעזאָגט געוואָרן, האָט
אים דאָס מיידל געענטפּערט מיט אַ קוויקנדיק געלעכטער, און האָט
פּאַרלאָזן ערניס אַרעם, געמאַכט עטעלעכע טריט אַליין, מיט אַ
בכיוונדיק גענגל, אירע אויגן האָבן כיטרע אַהינגעבליקט צו ערני.
— „נאָר קוים וואָס קלענער?“ — האָט זי געלאַכט.

זי איז אַנטשוויגן געוואָרן, ווייל ערני האָט, נישט פּרעגנדיק,
זי אַנגענומען ביים אַרעם און געצויגן זי נאָך זיך. אַבער דאָסמאָל,
אַז ער האָט זי אונטערגעהויבן, כדי זי זאל זיך קאַנען אויף אים
אַנלענען, איז זי אַ דערשטוינטע, שווייגנדיק אים נאָכגעגנגען, אָן
שום ווידערשטאַנד, און איר נאָכהינקן האָט זי כמעט נישט געפּילט.
ביידע האָבן זיי געלאַכט, געשוויגן, אויפּסניי געלאַכט, גליקלעכע און
שעמעוודיקע, איינציטיק. ביז ערני האָט געזאָגט, ווי אין חלום:
— און איצט פּילט איר נאָך, וועלכער ס'איז דער קלענערער פּוס?

ניין, ניין — האָט דאָס מיידל געענטפּערט מיטן זעלבן מילדן טאָן.
קוסטן־צווייגלעך זענען געוען צעשפּרייט איבערן טראַטואַר ביים
ברעג פון דער סענע. מיטן גרינגסטן בלאָז פון ווינט, האָבן זיי זיך
אויפּגעהויבן און זיך אויסגעמישט מיט אַנדערע, וואָס זענען אַראַפּ־

געפאלן פון די קלאָן־ביימער. צען מעטער נידעריקער האָט די סענע געטריבן דעם שטראָם פון אירע וואַסערן, די געפאַנגענע אינדערמיט שטאַט. נעבן דעם פּאַרל איז פאַרבייגעלאָפן אַ טעקסי, אין איר אַ שאַ פער מיט אַן אַרויסגעשטעלטער צונג, הינטער אים אַ פעטע מאַדאַם, הענט אין אַ מופע, וואָס האָט, ווייזט אויס, זייער נהנה געווען פון פאַריזער פּריילינג, עטלעכע דייטשע סאַלדאַטן האָבן שפּאַצירט איבער דער לענג פון סענע־ברעג, און גאַלדע — דער נאַמען פון מיידל — האָט זיך צוגעבויגן צו ערני. אונטערהאַלטנדיק זי מיט ביידע הענט, האָט ער אויף אַ מסוכנדיקן אופן פאַרשטעלט אַ טייל פון איר געלן מגן־דוד. דערנאָך האָט זי געפלאַלט און דערציילט צווישן אַנדערע זאַכן, אַז זי האָט אַ צווייטן מאָן און איז אַנטשלאָסן נישט צו בלייבן מיט אים, ווייל מ'האָט איר פאַרגעשלאָגן אַנדערע שידוכים. ערני האָט איר נישט געשטערט אין דער פּלוידעריי, און מיט הנאה זיך צוגעהערט צו דעם נאַרמירטן און ריטמישן עטעמען, וואָס האָט ווידער־אויפגעלעבט אין זיין ברוסט.

— ס'איז גענוג — האָט זי געזאָגט יעדע פינף מינוט — איר קאַנט מיך אַפּלאָזן, צוואָס די גאַנצע מי ?

אַבער אויך די ווערטער האָבן נישט געווירקט אויף ערני, ווייל זיי זענען געווען אַ טייל פון זיין הנאה, וואָס האָט אַרויסגערופן גאַלדעס אַנוועזענהייט: זי האָט געמאַכט טאַנצן די אַרומיקע הייזער, אין דער פּריילינג־לופט. די סענע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קליין, באַשיידן דאַרפיש טייכל, און זי האָט צונויפגעגאַסן די קלאַנגען פון פאַריז אין איין זיגרייכער האַרמאָניע. און בעת גאַלדע האָט גע־פלאַלט אירע שטותים, האָט ערני צוגעדריקט זיין רעכטע האַנט צום מיידלס פאַכווע, זי אַ ביסל אונטערגעהויבן פון דער ערד, כדי צוצוגעבן מער לופטיקייט צו אירע רייד.

נאַכדעם ווי זיי האָבן פאַרלאָזט די פּראַמענאַדע ביי דער סענע, האָט זי אים געפירט צו איינעם פון די בלינדע, ענגע געסלעך, אין דעם פאַרשמוציקטן באַרג־אַראַפּ, וואָס גרענעצט זיך מיט דער סענע, הינטער דער באַסטיליע. זי האָט זיך געחכמה'ט, ווען ער האָט איר פאַרגעשלאָגן, זי ווידער צו זען, אין וויצלעניש האָט זי מסכים געווען, אויספרעגנדיק אים וועגן זיינע אַרבעטס־שעהן, ווי אויף קאַטאַוועס געשפילט זיך מיטן געדאַנק, צי איר „רעטער“, ווי זי האָט זיך אויס־

געדיקט, וועט מאַרגן, אין דער באַשטימטער שעה קומען, און צי וועט ער וואַרטן מיט הנאה אויפן באַשטימטן אָרט פון צוזאַמענטרעפן. און ווען זי איז שטיין געבליבן פאַר אַ שמאַלן טויער פון קאַרבירטן צינק-בלעך, און אים דערלאַנגט די האַנט אויף אַפּשיד, האָט זי גע- מאכט אַ מינע ווי אַמאַדאַם, און צו אים מילד געשעפטשעט :

— איר קומט ווירקלעך, הער ערני?

— זיכער — האָט ערני נחתדיק געענטפערט — כ'קאָן דאָך

נישט שיקן מיין שאַטן.

— אָבער צוואַס זאָלט איר קומען? — האָט איר פאַרדאגהט

קול געפרעגט.

— אַנטשולדיקט, וואָס פרעגט איר?

— איך פרעג אייך — האָט זי ערנסט געענטפערט — צוליב

וואָס אַייגענטלעך וועט איר קומען?

— צוליב אייך — האָט ערני שטיל און אַ ביסעלע פאַרדראַסיק

געזאָגט.

ביי די ווערטער האָט זיך אונטער גאַלדעס געזיכטס־שטריכן

געצייכנט, מיט איבעראשנדיקער העלקייט, אַ ניי, שיין פנים, וואָס

האָט עדות געזאָגט וועגן איר תמימותדיקער פרייד, אַז ערני האָט,

קעגן זיין ווילן, אַראַפּגעלאָזט זיינע אויגן־וויעס. ווען ער האָט זיי

געעפנט, איז דאָס מיידל שוין געוען דערווייטערט פון אים. מיט

איר פליגל־שפּרינג איז זי ערגעץ פאַרשלונגען געוואָרן אין אַ קאָ-

רידאַר. פון דאָרט האָט זי ארויסגעשטעקט אַ שפיץ פון איר צע-

טומלטער נאָז און איז באַלד ווידער בעלם געוואָרן. פון אינעווייניק

איז געקומען אַ בעטנדיק קול :

— מעג איך אַלץ דערציילן מיין טאַטן?

— יאָ, יאָ — האָט ערני געזאָגט.

ער איז אַוועק נישט וואַרטנדיק אויפן נייעם דערשיינען פון

זיין פריינדין. אָבער ביים ראַג פון געסל האָט ער געפילט, אַז זי קוקט

אים נאָך, און ער איז פאַרכישופט געוואָרן פון אַ מין געפיל, וואָס

ער האָט נישט געוואָס אַנצורופן ביים נאָמען. ווען ער איז געשטאַנען

אויפן טראַטוואַר און געוויינט, האָט ער געטראַכט, אַז דאָס איז געווען

אַ מין זיסער צער, אַ צער וואָס האָט זיך פאַרוואַנדלט אין פרייד, ער

ווייסט נישט וויאַזוי. אַזאַ גרינגער צער, וואָס האָט זיך אַליין באַזייטיקט.

גאלדע איז נישט געווען קיין הינקנדיקע פון געבוירן. אין יאָר 1938, ווען די נייע „עסטרייכישע“ רעגירונג האָט צוריקגעגעבן די פּאַספּאָרטן צו יידן — פּוילישע בירגער, און זיי פּאַרטליבן צו דער פּוילישער גרענעץ, איז די משפּחה ענגעלבוים געווען צווישן די אַרויסגעטריבענע. די דאָזיקע געשיכטע איז מפורסם געוואָרן אין דער וועלט־פרעסע: די ערשטע נאַכט זענען די ארויסגעטריבענע יידן געבראַכט געוואָרן קיין טשעכאָסלאָוואַקיע, צומאָרגנס אינדערפרי, האָבן די טשעכן זיי אריבערגעוואָרפן קיין אונגאַרן, פון דאָרטן האָט מען משלח געווען קיין דייטשלאַנד, און דערנאָך השיבני־נאַזאַט, צו ריק קיין טשעכאָסלאָוואַקיע. אַזוי האָבן זיי זיך אַרומגעוואַלגערט געוונד און הילפּסלאָז. לסוף האָבן זיי פּאַרכאַפט פּלעצער אויף פּאַר־שידענע אַלטע שיפּלעך אויפן דוניי־טייך. דער גרעסטער טייל האָט זיך, מחמת יאוש, דערטרונקען אין שוואַרצן ים, און די וואָס זענען אַראָפּ אויף דער בישה, זענען באַלד פּאַרטריבן געוואָרן. ביי אַ שטאַרקן שטורם־געווירבּל אויפן דוניי, איז גאַלדע ארויסגעוואָרפן געוואָרן פון שיפּל, אָבער אין דער לעצטער רגע איז איר פּיס געוואָרן פּאַרהאַלטן און צעקוועטשט צווישן דעם שיף־דנאָ און אַ פעלזנשטיין. מען האָט איר איינגעשינדלט דעם פּוס און זי האָט געזונגען כדי איינצושטילן די ווייטיק. ביים סוף פון דער סכּנות־דיקער ים־וואַגלע־ניש, איז געלונגען עטלעכע פון די דוניי־פּליטים צו געפונען אַ מקום־מקלט אויף דער איטאַליענישער ערד, וווּ זיי האָבן זיך פּאַנאַנדערגע־שפּרייט. אַ קליינע גרופּע האָט אין געהיים דערגרייכט פּראַנקרייך, צווישן זיי אויך גאַלדע, וואָס איז געטראָגן געוואָרן אויף עמיצנס אַ פּלייצע, דער פּאַרוונדערטער פּוס איז מער נישט געוואַקסן, דאָס איז אַלץ.

אָבער גאַלדע איז מער נישט דיזעלבע וואָס אַ מאָל. כאַטש ס'איז אין איר נישט געווען קיין פּאַרביטערטקייט, האָט דער איידיע־לער שלייער פון איר מום תמיד פּאַרדעקט איר פנים, טראָץ וואָס אין

איר שמייכל, אין איר התלהבות, איז זי שטענדיק געווען א זארגלאזע און א גליקלעכע — דער אויסקונפט פון איר לעבנס־לוסטיקן כאַראַקטער. אָבער איר פּרײַערדיקע אויפגעלייגטקייט און פּרײַלעכקייט און פון איצט אָן געווען איינגעהילט אין אַ שאַטן פון קוים־געזעענער צוריקגעהאַלטנקייט.

צײַטנווייז פלעגט זי באַקומען פּרעסערישע אויסברוכן, דעמאָלט האָט זי געגעסן פירות אָן שיעור, ביז זי איז קראַנק געוואָרן. אָדער ס'פלעגן זי פאַנגען מרהשחורהדיקע טענער פון אַ האַרמאַשקע, פון וועלכער זי פלעגט אַרויסבאַקומען סענטימענאַלע ליבעסלידער. אַלץ האָט זי געמאַכט בשלימות. אַז זי פלעגט איינבייסן אין אָן עפל, איז אַזווייז דער גאַנצער ערד־קײלעך וואָלט זיך געפונען צווישן אירע צײַן. אַזוי פלעגט זי אַרײַנזשלאַקען שטראַמען וואַסער, אין פּלוג אָן דורשט, מיט אַ משוגענער לײַדנשאַפט, וואַס האָט אָנגעוואָרפן אַ פּחד אויף איר מאַמע. די אַלע אויסברוכן האָבן זי פּולשטענדיק באַפּרײַדיקט, אָן עצבות און אָן חרטה, ווי זי וואָלט זיך באמת אָנגעזעטיקט מיט אַלע פעטקײטן פון לעבן.

— דו ביזט נישט ערנסט — פלעגט זאָגן איר מאַמע — אויב דו וועסט זיך אַזוי פירן, וועט נישט זײַן ווער ס'זאָל חתונה האָבן מיט דיר.

— און דו האָסט דען אַנדערש געמײנט? ווער וועט דאָס וועלן מײן פּוס?

און גאַלדע האָט אויסגעשאַטן מיט אַ געלעכטער, בעת איר מאַמע — אַ פּרוי אַ צוגעשפיצטע, אין איר צורה און אין איר כאַראַקטער, געשליפן דורך לעבן אַליין — האָט פּראַטעסטירט שאַרף און עקשנותדיק:

— זאָל די גאַל גריזשען מײנע געדערעם, אויב איך פאַרשטיי עפעס־וואַס פון דער קלײנער חיה. מעגסט אפילו זײַן מיאוס, ווי אַ זשאַבע, אויב וועסט וועלן, וועסטו שטענדיק געפונען אַ מאן, וואַס וועט דיך מפרנס זײַן. צוליב וואַס מײנסטו, האָב איך דיך דערצויגן? כדי זאָלסט פּוילן אין דיין לעבן? קוק נאָר מיך אָן, דאָך האָב איך מצליח געווען צו געפונען דיין טאַטן. אַז הער ענגלבוים איז געווען דערביי, פלעגט ער אויפהויבן די הענט און איבערגעבן זײַן משפט צום הימל:

— דו האַסט מיך געפונען, איך האָב דײַך געפונען, מיר האָבן
זיך ביידע גוט געפונען.

און מיט חוזה אַרײַנגערעדט אין דער באַרד אַרײַן:
— זאָל דײַך גאָט אָפּהײטן פון אַזאַ ווײַלדע מצײה. קום אָהער,
טאַכטער מײַנע, זאָג נאָר מיר, וואָס פאַר אַ מאַן וואָלסטו געוואָלט?
די אַלע זאַכן זענען געשען מחוץ פון גאַלדע, און זענען זײַ גאַנץ
ווייניק אַנגעגאַנגען. טײלמאַל, אָז ס'האַט זײַ באַזעצט אַ שגעון,
פלעגט זײַ אויסדרוקן גלײַכגילטיקײט לגבי איר ווייבלעכקײט, און
פאַרטשעפעט זיך אין טאַטע־מאַמע ווי אין מאַן און פרוי, זאָגנדיק
צום פאַטער: „דו ביזט דאָך מײַן מאַן, נישט?“ און האָט צוגעוואָרפן
אַ צערטלעכן חוזה־בליק צו דער מאַמע מיט ווערטער, וואָס האָבן
זײַ אַרײַנגעבראַכט אין כעס: „און דו ביזט דאָך מײַן ווייב, מײַן
האַרציק ליב ווייבל, וואָס קאָן איך מיר נאָך ווינטשן?“ איר דמיון
איז נישט געווען געווענדט צו דער צוקונפט, נאָר צו אַ מין
באַפרידיקונג, אַ מער רײַכערע, מער פולערע, מער מיסטערײַזע,
מער ווי די באַפרידיקונג פון דער קעגנוואָרט, פון חײַשעה, וואָס
באַגרענעצט די ראַמען פון איר וועלט. איר „הונגער“ און „דורשט“,
אירע „באַגערן“ זענען דערגאַנגען נאָר צו זאַכן, וואָס איר האַנט
האַט דערגרייכט. אָז די שפײַר־שאַפע אין געווען לײַדיק, האָט זײַ
זיך דערלויבט אַ ווונדערלעכן אַפעטיט צו טרוקן ברויט.
נאָך אַ צײַט, ווען די באַציונגען מיט ערני זענען געוואָרן
מער צערטלעכער, פלעגט ער זײַ פרעגן, וואָס פאַר אַ זאַך זײַ ווינטשט
זיך: „זאָג מיר עפעס אָן אוממעגלעכע זאַך, עפעס אַזוינס, וואָס
איך קען דיר נישט געבן“. אין אַנפאַנג האָט זײַ אים געענטפערט
מיט קושן. דערנאָך, אָז זײַ האָט בעסער חופּס געווען ערניס
ספעציפישן כאַראַקטער, האָט זײַ בײַ אים געבעטן זאַכן וואָס, לײַט
איר, זענען זײַ געווען פונקט אויף דער גרענעץ פון מעגלעכן און
אוממעגלעכן. ווי למשל, אַ קלייד, אַ טואַלעט־זאַך, אַ נישט
ראַציאָנירטן דעליקאַטעס, אַ פרוכט. דאָס פעלן פון פאַנטאַזיע האָט
ערנין טײלמאַל דערפירט צו פאַרצווייפלונג, ער האָט אין דעם
געזען די גראַע באַשײדענדיקייט פון דער אַרעמקײט, טײלמאַל אַ מין
באַרעכנטע קלוגשאַפט — די גײַסטיקע פרוכט פון לײַדן. אַזוי האָט ער
אויך אויסגעטייטש גאַלדעס משלים זײַן מיט יענעם און מיט

איר אייגענעם אומגליק. ער האט געזען ביי איר תמימותדיקייט. אבער איינמאל, נאך א לאנגען שמועס, ווען זי האט פארטיידיקט דעם געדאנק וועגן גאטס ווילן און ער האט אים אפגעווארפן, האט ער איר געזאגט, ווי אין חלום:

— קומט אויס, און איך דריק נאכנישט אויס אפילו דעם סאמע אנהייב פון יסורים, בעת דו ווייסט מער פון א רבין.

ווען ער האט אין פארווייגאס א צווייט מאל זי געפרעגט וועגן איר „וונטש“ האט זי פלוצים דערפילט א „חשק“ צו שפאצירן מיט אים איבער די פאריזער גאסן א גאנצן נאכמיטאג. אבער אן דעם געלן מגן־דוד־שטערן. דאס איז געווען איר איינציקער „אוממעגלעכער פארלאנג“

✱

דער דאזיקער שפאציר איז באשטימט געווארן אויף א זונטיק, אין חודש אויגוסט. און ווייל אויף אלע זייערע מלבושים, אויף דער לינקער זייט, איז געווען אויסגענייט דער געלער שטערן, האט גאלדע פארגעלייגט, אז זיי זאלן שפאצירן פשוט, אין די בלויווע בלזעס. דאס וועטער איז געווען שיין, ווי ס'וועט שוין אין לעבן פון די צוויי קינדער קיינמאל מער נישט זיין. ערני און גאלדע זענען צוגעקומען צום באַרג־אַראַפּ פון סענע־ברעג, און אין דער טונקליקייט פון אונטער דער בריק האבן זיי אויסגעטאן זייערע דיסקרימינירנדיקע מלבושים, וואס גאלדע האט באהאלטן אין א קיישל, צוגעדעקט מיט א צייטונג.

זיי האבן זיך גענומען פאר די הענט און שפאצירט לענגאויס דער סענע ביז צו דער נייער בריק. זיי זענען, נישט אן מורא, ארויפגעגאנגען מיט די שטיינערנע טרעפלעך, צום שטח פון דער קריסטלעכער וועלט.

אין דער שעה האט זיך ערני לוי געהאלטן פעסט אויף זיינע פיס, ער איז צוריקגעקומען צום לעבהאפטיקן גאנג פון זיין קינדהייט, און זיינע לאנגע, שווארצע לאקן, וואס גאלדע האט פוין פארקעמט, האבן פארדעקט די שראמען פון ביידע זייטן שטערן. אין זיין ווייסן העמד, וואס האט געבלאנקט אין דער זון, און מיט זיין שלאנקן גוף, אויסגעלייכט, ווי א יונגער צעדערבוים, האט ער

אויסגעזען יונג און מונטער, פול מיט מוט און זעלבסטזיכערקייט. ער האלט איין דעליקאט, מיט די שפיצן פון זיינע פינגער, ווי מיט לוינע לייצן, דאס האפקען פון דער יונגער רויטער ציג, וואס רייסט זיך צום לעבן. גאלדע האט כמעט געטאנצט. איר אויסזען ווי א שיינע דארפישע שיקסע, די האר זענען געווען געקנופט ווי א זאנגען־קנאספ און האבן נאך געגלאנצט פון די סענע־וואַסערן. אויף די ליפן איז פארבליבן א שאטן פון שמינקע און אויף דער ברוסט האט זי געטראגן א ווייס, חנעוודיק וועסטל, פארשטייפט מיט קראַכמאַל, וואס זי אליין האט עס אויסגעפרעסט — „זי פרעסט דאך אריין אויך איר האַרץ“, פלעגט זאגן איר מאמע — זי איז פארוואַנדלט געווארן אין אַן אמתער פרייליך.

פול מיט אומרו און הנאה, נישט פאַרגינענדיק זיך אַריינצוקוקן איינער אין צווייטנס פנים, האבן זיי שטיל שפאַצירט. פון צייט־צורייט האט ערני פאַרגעסן זיין צוזאג און נישט איינגעהאַלטן זיך פון אונטערהאַפקען גענוי ווי גאלדע, און זי האט מיט אַ לייכטן דרוק אין זיין עלנבויגן, אים גערופן צו אַרדענונג. זיי זענען צוגעקומען צום פלאץ סאַן־מישעל און געבליבן שטיין אַ ביסל פאַרן בנין פון קינאַ.

— איך בין נאך דעם זומער נישט געווען אין קינאַ — האט גאלדע פלוצים איבערגעריסן די שטילקייט.

— איך אויך נישט — האט ערני געזאגט — אבער אַווייז מיר טראַגן נישט די בגדים מיט די געלע לאַטעס — האט ער געשעפטשעט אויף יידיש — האב איך פשוט נישט קיין געלט, אפילו אויף איין בילעט נישט. אַזאַ זאַך איז מיר בכלל נישט איינגעפאַלן. אַט האַסטו פיר, פינף, זיבן פראַנק.

— ס'איז צו טייער — האט גאלדע געזאגט — און איך וויל בעסער דעם דרויסן, דאס לעבן.

✱

ערני האט איר באַפוילן צו בלייבן שטיין און ער איז באַלד צוריקגעקומען מיט צוויי גלעזלעך אייז־קרעם, אין דער פאַרם פון קליינע שיפלעך.

זי האָט אויסגעקליבן דעם גרינעם אייז־קרעם, האָט אַוועקגענייגט דעם האַלדז, כדי נישט צו פאַרשמירן דאָס וועסטל, און זיך פאַרהוסט, געשטיקט זיך ביים שלינגען די איבעראַשנדיקע דעלי־קאַטעסן. זי האָט נאַכגעטאַן ערנין און איז אַריין מיט דער צונג אין גלעזל. ערני האָט דערביי געטראַכט, אַז זי עסט זיך אינגאַנצן פון גלעזל אַרויס, ווי זי איז זיך נוהג מיט יעדער זאַך, אַזוי מיט אירע תנועות און רייד, און אפילו מיט אירע תאוה־דיקע בליקן צו די אַרומקע קיאָסקן־הענדלער, אויפן יומטובדיקן בולוואַר סאַך־מישעל, אַזוי אויך לגבי אים, ערני, וואָס איז געווען ווי פאַרחלומט. אַז זיי האָבן פאַרענדיקט דאָס לעקן, זענען זיי ווייטער געגאַנגען מיטן בולוואַר, פאַרבייגייענדיק דעם לייב, אויפן פלאַץ דענפער, דעם מאַיעסטעטישן און תקיפותדיקן, ווי דער לייב פון יהודה, וואָס היט דעם ארון־הקודש, דערנאָך זענען זיי אַריין אין אַ פּאַלקס־טימלעך שייך געסל און ווייטער מיט דער אַן־גאַס, ווי זיי האָבן אַנטדעקט אַ קליינעם פּרעכטיקן גאַרטן, אַן אמתדיקער אַאָזיס, אַרומגערינגלט מיט הייזער, פאַרגאַסענע מיט זונשטראַלן. אַלץ אַרום האָט אויסגעזען, ווי פאַרוונקען אין אַ טיפן שלאַף, אַ צייט לאַנג געקליבן פאַר זיך אַ באַנק, גאַלדע האָט הינטער איר פאַרשטעקט דאָס קיישל. ביידע האָבן זיך אויפגעפירט ווי אַ פאַריזער פאַרליבט פאַרל. פריי זיך צוגעקוקט צו די קינדער, פלעגערינס און אלטע פרויען, וואָס האָבן אויך נהנה געווען פון גליק, אין גאַרטן מאַטאַן־דיווערנע.

— נאָ, זע — האָט ערני געזאָגט — ס'וועלן נאָך אַזוי טויזנטער מענטשן גיין און קומען נאָך אונז, ס'איז אינטערעסאַנט צו טראַכטן וועגן דעם.

— הער זיך צו — האָט גאַלדע געזאָגט — איך עקזיסטיר נאָך פון פאַר אדם־הראשונס באַשאַפן ווערן, כ'טויש שטענדיק די צוויי פאַרבן פון מיין קליידונג, טויזנטער יאַרן זענען פאַרגאַנגען און איך האָב זיך מיט גאַרנישט געענדערט, וואָס איז דאָס?
— מיין טאַטע — האָט ערני געזאָגט — האָט געהאַט מעשהלעך פאַר אַלעמען. דיין פאַטער האָט רעטענישן.
— ס'איז דער גייסט פון דער צייט — האָט גאַלדע געענטפערט ווי אין חלום, און איז אַנטשוויגן געוואָרן.

אָט דער געדאַנק האָט זיי ביידע אָנגעשטעקט. די צייט איז זיך געלאָפֿן מיט גרוינאַמער גיכקייט און האָט שווער געלייגט אויף זייער גליק דעם חותם פֿון דער געלער לאַטע.

— איך פֿרעג זיך — האָט גאַלדע געשעפטשעט — פֿאַרוואָס פֿאַרווערן זיי אונז די גערטנער? ס'איז דאָך די נאַטור.

אַ רויטלעך זיידענער וואַלקן האָט פֿאַרבייגעצויגן דעם פֿאַריזער הימל, פֿונקט איבערן גרויסן בנין, וואָס האָט זיך אַרויסגעזען פֿון צווישן דעם געבלעטער, פֿון יענער זייט פֿון דער ליידיקער מיין־גאַס. און ערני האָט אים נאָכגעפֿאַלגט אין זיין דמיון ביז קיין פּוילן, וווּ דאָס יידישע פֿאַלק איז געגאַנגען צום טויט, אונטער די זעלבע אויגוסט־הימלען.

— ערני — האָט גאַלדע געזאָגט — דו, וואָס קענסט די קריסטן, זאָג מיר, פֿאַרוואָס האָבן זיי אונז פֿיינט? די יידן זעען דאָך אויס ווי די גוים, אַז מען זעט זיי אָן דער געלער לאַטע.

ערני האָט מיט זיין אַרעם אַרומגענומען גאַלדעס אַקסלען.
— די זאָך איז באמת מיסטעריעז — האָט ער געמורמלט אין יידיש — זיי אַליין וויסן אויך נישט גענוי די סיבה. איך בין געווען אין זייערע קירכעס, כ'האַב געלייענט זייער עוואַנגעליע. צי ווייסטו, ווער ס'איז געווען יעזוס־קריסטוס? אַ פשוטער ייד ווי דיין טאַטע, אַ מין חסיד.

גאַלדע האָט געשמייכלט:

— דו מאַכסט חוזק.

— יאָ, יאָ, גלויב מיר, און איך בין זיכער, אַז ביידע וואַלטן זיך זייער גוט פֿאַרשטאַנען. ווייל ער איז באמת געווען אַ גוטער ייד, דו פֿאַרשטייסט, אַ מין בעל־שם־טוב: אַ בעל־רחמים, אַ גוט־אַרציקער. די קריסטן זאָגן, אז זיי האָבן אים ליב, אָבער איך האַלט, אַז זיי שעצן אים גרינג, דערנידעריקן אים, אָן זייער וויסן. זיי כאַפֿן אָן דעם קרייץ ביים צווייטן עק און מאַכן פֿון אים אַ באַגעט, און דערמיט שלאָגן זיי אין אונז. דו פֿאַרשטייסט, גאַלדע ?? — האָט ער געשריגן אין משונהדיקן געמיט־אויפֿברויז — זיי נעמען דעם קרייץ און קערן אים איבער. יאָ, זיי קערן אים ממש איבער, רבּונו של עולם.

— שטילער — האָט גאַלדע אַ זאָג געטאָן — מען הערט זיך צו צו אונז.

זי האָט געגלעט מיט איר קליינער האַנט די שראַמען פון
ערניס שטערן, ווי זי פלעגט אָפט ליב האָבן דאָס צו טאָן, און
געשמייכלט :

— האָסט דאָך מיר צוגעזאָגט נישט צו טראַכטן דעם גאַנצן
היינטיקן נאַכמיטאָג.

ערני האָט געקושט די האַנט וואָס האָט געגלעט זיין שטערן
און האָט עקשנותדיק ממשיך געווען :

— דער אַרעמער ישו, ווען ער וואַלט אַראַפּגעקומען אויף
דער ערד און געזען, ווי די געצנדינער האָבן פון אים געמאַכט
אַ שווערד קעגן זיינע ברידער און שוועסטערס, וואַלט זיין האַרץ
געטרויערט אין אומענדלעכער עצבות. און אפשר זעט ער דאָס,
ווייל מ'זאָגט, אַז אַ טייל צדיקים זיצן ביים טויער פון גן־עדן
און ווילן נישט פאַרגעסן די מענטשן, און אויך זיי האָפּן אויף
משיח. יא, ס'קאָן זיין, אַז ער זעט דאָס אַלץ, ווער ווייסט.
דו פאַרשטייסט גאַלדעלע, ער איז געווען אַ פשוטער ייד, איינער
פון אונז, אַ קליינער צדיק ממש, פאַרשטייסט, נישט מער און נישט
ווייניקער, ווי מיר אַלע, די צדיקים. און אמת איז, אַז דיין טאַטע
און ער וואַלטן זיך גוט פאַרשטאַנען. איך זע זיי ביידע אַזוי צוזאַמען,
פאַרשטייסטו מיר. רבי — זאָגט דיין טאַטע — טייערער רבי, צי איז
נישט קיין ווייטיק, קאָן דאָס האַרץ נישט פלאַצן, צווענדיק דאָס אַלץ?
און ער האַלט זיך ביי דער באַרד און ענטפערט : יפה דרשת, ווייסט
דאָך גוט, מיין גוטער שמואל, דו ווייסט דאָך, אַז דאָס יידישע האַרץ
מוז טויזנט מאל פלאַצן פאַרן וויל פון די פעלקער. מיר זענען דאָך
דאָס אויסדערוויילטע פאַלק, ווייסטו דאָס נישט ? און דיין טאַטע וואָס
זאָגט : אוי־וויי, צי איך ווייס דאָס ? אָבער טייערער רבי, איך ווייס
עס נישט ? וויי־און־ווינד.

ביידע האָבן געלאַכט. גאַלדע האָט אַרויסגענומען אַ האַרמאַשקע
פון זעקל, זי פאַרבייגעפירט פאַר ערניס נאָז, דערנענטערט זי צו
אירע ליפּן, און האָט ארויסגעברענגט סענטימענטאַלע, פאַרבאַטענע
קלאַנגען : דאָס געזאָנג פון דער אוראַלטער האַפענונג, די „התקוה“,
מיט אומרויקע אויגן האָט זי געפאַרשט דעם גאַרטן און האָט הנאה
געהאַט פון דער „פאַרבאַטענער פרוכט“. ערני האָט זיך אַראַפּגעבויגן
און אויסגעריסן אַ בינטל פאַרוואַנעט גראַז און באַקריינט דערמיט

גאלדעס נאך פייכטע האַר. ביים אַוועקגיין, האָט ער געוואָלט
אַראָפּנעמען דעם אַרעמען קראַנץ, אָבער דאָס מיידל האָט אים
פאַרהאַלטן די האַנט.

✱

— ערני, ערני — האָט דאָס מיידל געפליסטערט — דו ווייסט אַז
מיר זענען פאַרקנסט צום טויט?

זי איז געזעסן אַן אויסגעגלייכטע, כמעט אַ שטייפע אויף די
גראַע קאָלדעס פון קליינעם בעטל, אין שטיבל אויפן זעקסטן שטאַק,
און אויף אירע ציטערנדיקע קני זענען געלעגן צונויפגעלייגט די
הענט, ווי ביי אַ געבעט. די רויטע, וואַלענע בלוזקע האָט נישט
געשטימט מיט די טונקעלע, אומעטיקע פאַרבן אין שטיבל פון די
זעמיאָקער זקנים. אזוי האָבן זי די נישט צוגעפאַסטע קנעפּ געדריקט
ביז צום ווייסן קעלנערל פון וועסטל, וואָס האָט געגלאַנצט פון
קראַכמאַל. אַ ביסל גרעזלעך וואָס האָט זיך נאָך געהאַלטן אין אירע
האַר, איז בעתן גיין אויסגעטרוקנט געוואָרן, ענדערנדיק די גאַלדענע
פאַרב אויף האַרבסטיק־רויט.

— צום טויט, ערני, צום טויט פאַרקנסטע — האָט זי פּלוצים
געזאָגט מיט שוידער. און ערני האָט אַנטדעקט אין ווינקל פון גאַלדעס
אַן אויגנלעפל דיזעלבע טרער, וואָס האָט אים איבעראַשט בעת שטילן
צוריקגיין פון שפּאַציר. דיזעלבע ביטערע רייפּקייט, וואָס האָט
אַרומגערינגלט גאַלדעס אויגן, ווען זי האָט ווידער אַנגעטאַן די רויטע
בלוזה, די געצייכנטע מיט דער געלער לאַטע. דער זעלבע פּונק פון
עקשנות און פאַרצווייפלונג, וואָס האָט זיך געזען אין איר פנים, ווען
זי האָט אים געבעטן ער זאָל זי נעמען אין זיין שטיבל. און איצט,
זיצנדיק אויפן איינציקן בענקל פנים־אל־פנים מיט גאַלדען — ווי
צוריק מיט צוויי חדשים אַנטקעגן די פיר זקנים, וואָס זענען נעלם
געוואָרן אויף שטענדיק — און די הענט ליגן אויף זיינע ציטרנדיקע
קני, איצט ערשט האָט ערני זיך צוגעהערט צום געשריי וואָס איז
ארויס פון גאַלדעס ליפּן — היינט אַ ביסל באַשמיקטע מיט רויט,
צום ערשטן מאל.

— פאַרשטייט זיך — האָט ער געשעפטשעט און באַמייט זיך צו
שמייכלען — צווישן אונז איז דער בונד אויף לעבן און טויט.

— ניין, ניין — איז זי באַשטאַנען אויף אירס — דו ווייסט, וואָס
 איך וויל זאָגן, דאָס איז קודם־כל דער טויט.
 זי האָט זיך פאַרויסגעבויגן און אַרומגענומען די הענט פון
 יונגענמאַן, דערנאָך זיך פאַמעלעך צוריקגעצויגן נישט איבעררייסנדיק
 די בריק, וואָס זייערע הענט האָבן פאַרפלאַכטן.
 — אין דער איצטיקער שעה — האָט ערני געטענהט — ווער
 איז נישט באַשטימט צום שטאַרבן?
 — ערני, ערני, אָבער מיר זענען דאָך אַ ביסל פאַרקנסט, נישט
 אַזוי?

— זענען מיר דען אין דעם מאַמענט די איינציקע חתן־כלה!
 די טרער וואָס גאַלדע האָט פאַרהאַלטן נאָך פון גאַרטן מאַטאַן־
 די ווערנע, איז איצט שטיל גערונען אויפן רונד פון אירע באַקן, און
 זי אַליין איז פאַרבליבן אין איר פאַרגליווערטער פאַזיציע. איר
 אונטערשטע ליפּ האָט זיך געעפנט און געפליסטערט:
 — ניין, ניין, דאָס איז איבערגענוג.

קיינמאַל האָט נאָך ערני נישט געזען גאַלדען וויינען, אין זיינע
 אויגן זענען די טרערן פון אַ געליבט מיידל, געווען ביטערער ווי דער
 טויט. און זיין האַרץ האָט געוויינט: „זע, גאַט, די טרערן פון די
 אונטערדריקטע, זיי זענען הפקר, קיינער טרייסט זיי נישט.“ און בעת
 גאַלדעס טרערן פליסן אין דינע, שטילע שטראַמלעך, איז ער מער
 מקנא די טויטע, וואָס זענען געשטאַרבן, ווי די וואָס לעבן נאָך.
 ער האָט געדריקט גאַלדעס הענט, זי האָט אויפגעהויבן אירע אויגן
 און געלאַכט מיט טרערן:

— ערני, ערני, איך וואָלט געוואָלט זיין היינט דיין ווייב.
 באַלד האָט ער נישט געקאַנט געפונען דעם אַטעם.
 — אויסגעצייכנט — האָט ער לסוף געזאָגט — תכלית השלימות.
 אָבער וווּ וועלן מיר אין דער שעה געפונען אַ רב?
 גאַלדע האָט געלאַכט און אים אַנגעקוקט מיט פאַרווורף:
 — אָבער דו ווייסט דאָך גוט — האָט זי געזאָגט פאַמעלעך און
 פילדייטיק, — אַז נישט קיין רב איז אין מיין האַרץ.
 — אויסגעצייכנט, בכך, וואָס דען אין אין דיין האַרץ?
 — איך בעט דיך — האָט גאַלדע געמורמלט.
 ערני האָט פאַרמאַכט די אויגן, זיי ווידער געעפנט און ס'דוכט זיך

אים אַז ער קומט צוריק צום רעגולערן באַנוצן זיך מיט זיין צונג:
— מאַרגן — האָט ער פּלוצים געזאָגט — וועסטו באַדויערן,
וואָס דו ביזט נישט מקודש געוואָרן פאַר גאָט.

— מאַרגן — האָט גאַלדע רויק געענטפּערט — וועט זיין צו שפּעט.
זי האָט אַראַפּגענומען איין האַנט פון דער אַרעמס־בריק, וואָס
איז נאָך געווען פאַרפּלאַכטן צווישן בענקל און דעם קליינעם גראָען
בעטל, האָט אויפּגעהויבן איר פּרייע האַנט איבער ביידנס קעפּ און
אין האַלבן שמיכל געזאָגט:

— צי זענען מיר איצט נישט פאַר גאָט? וועט ער אונז דען
פאַרלאָזן אין אַזאַ מאַמענט? ווייסטו דען נישט, אַז ווען דער טויט
קלאַפּט אין טיר, איז גאָט תמיד פאַראַן.

— אויב דו ווילסט — האָט ערני געזאָגט — אויב דו ווילסט.
טראַץ זיין צאַרטקייט, וואָס האָט זיך נישט געענדערט, איז זיין קול
אַריין אין אַ האַלב־טאָן, וואָס איז גאַלדען נישט געפּעלן געוואָרן.
— ווען גאָט וואַלט דאָ נישט געווען — האָט זי געמורמלט מיט
פאַרביטערונג — וויאָזוי וואַלטן מענטשן געבעטן זיין הילף? דו
ביזט נאַריש אין דיין אמונה, ערני, ערני, דו הערסט? ווען גאָט
וואַלט נישט געווען, וואַלט פון אונז אַלע געוואָרן איין קלאַגענדיקע
טרער. אַדער מיר וואַלטן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין הינט, ווי דער
צדיק פון סאַראַגאַסע, וואָס גאָט האָט אים פאַרלאָזט אויף אַן
אויגנבליק, אַדער מיר וואַלטן זיך אויסגעדעמפּט אין לופּט, פאַר־
שטייט, ערני, דו פאַרשטייט מיך?

ווען ערני האָט ווי אין חלום געמורמלט: „אודאי, אודאי, גאָט
איז דאָ פאַראַן, גאָט איז דאָ“, האָט זי דערפּילט אין זיינע אויגן אַזאַ
מין קאַלטן גלאַנץ, אַז זי האָט צוריקגענומען אירע הענט און זיך
אַ וואַרף געטאַן אין בעט אַריין, מיטן פנים צו דער וואַנט,
אַפּזיפּצנדיק שווער:

— הייסט עס, אַז דו ווילסט מיך נישט פאַר אַ ווייב?

— דיך? — האָט ערני געפּרעגט.

ער האָט זיך פּלוצים אויפּגעשטעלט און דורכגעזייערט צווישן
די ציין: „דיך, דיך?“ זיינע אויגן זענען געוואָרן גרין און די באַקן
ווי אויפּגעבלאַזן, ער האָט אויסגעשריגן מיט אַ גרילצנדיק קול:

— אָבער, אַרעמע גאַלדענע מיינע, דו ווייסט נישט, ווער
איך בין.

— איך ווייס גוט ווער דו ביזט — האָט גאַלדע געזאָגט מיט פּחד.
זי האָט געפילט, אַז זי האָט פאַר זיך אַ משוגענעם פּון אַ
באַזונדערן מין. ס'איז שווער תּופּס צו זיין זיין קרענק, ווייל אין
שמועס איז ער הארציק, קלוג, קולטורעל, אָבער פּלוצים אַנטפלעקט
מען, אַז עס פעלט אים נאָר חכמה.

— ניין — האָט ערני איבערגעחזרט מיט שאַרפּקייט — דו
ווייסט נישט ווער איך בין, איך...

דערנאָך האָט זיך דאָס דאָזיקע אַפּשרעקנדיקע קול פאַרנעפּלט,
און אַ דריט קול האָט זיך דערהערט, אַזאַ נידעריקס, אַז גאַלדע האָט
זיך געמוזט שטאַרק צובייגן, כדי עס אויפצונעמען.

— הער אויס, גאַלדע — האָט דאָס דריטע קול געשפּטשעט — דו
דאַרפּסט וויסן, בנאמנות, אַז ס'איז נישטאַ קיין ערגערער ייד פּון
מיר אויף דער וועלט, ווייל איך בין... אַ חיה... דו פאַרשטייסט, גאַלדע.
— רעד נישט — האָט זי געזאָגט אינדערשטיל.

ער האָט באַטראַכט דאָס מיידל, וואָס האָט זיך שוין איצט נישט
געשראַקן און געלאַכט צו אים מיט אַ העל אויג. און האָט אויפּגעהויבן
זיינע הענט, וואָס האָבן געפּלאַטערט אַ מאַמענט אין דער לופּט, דאָן
זיך מיט דער גאַנצער לאַסט פּון זיין חרטה-געפּיל אַראַפּגעלאָזט צו
גאַלדעס קני, און זי האָט אים רויק געגלעט זיינע האַר און אויסגעגלייכט
די צעשוּיבערטע לאַקן. זי האָט געפּילט אין איר שוּיס ערניס צעברויזטן
אַטעם, און געווען גליקלעך פּון דעם באַוווּסטזיין, אַז ער האָט זי ליב.

— איך ווייס אַז דו ביזט... איך ווייס ווער דו ביזט... האָט זי
איבערגעחזרט מיט התפּעלות.

ערני האָט אַנטדעקט, אַז זיין אַלטע מאַסקע פּון ערד און בלוט
צעגייט זיך אונטער דער ווירקונג פּון גאַלדעס רייד. ער האָט זיך פּון
איר אַפּגעריסן, זי אַנגעקוקט, און געפּונען אַ ווייטע אַפּשפּיגלונג פּון
זיין פּנים אין די פאַרזשמורעטע אויגן פּון דעם מיידל. ער האָט נישט
געוואוסט, פּון וואָס פאַר אַ מאַטעריע ס'איז געפורעמט געוואָרן זיין
אמתדיק פּרצוף, די אינערלעכע געשטאַלט, וואָס ער האָט מטושטש-
דיק געפּילט אין זיך. אָבער גאַלדעס אויגן האָבן געשמייכלט צו זיין
פּשוטן, מענטשלעכן פּנים, און ערני האָט זיך פּריי צעשמייכלט.

מען דאַרף זיך כאַטש איינמאַל אַרומנעמען — האָט גאַלדע
געזאָגט, דרך אגב.

— ס'איז נויטווענדיק — זאָגט ערני — לחלוטין.
זיי זענען געזעסן איינער קעגן אַנדערן, אויפן ראַנד פון בעט,
זיך איינגעקוקט אין די מיילער, פיר הענט האָבן זיך פאַראייניקט
אין אַ בויגן. אָבער די זאך איז פאַר זיי געווען אַזוי שווער, אַז גאַלדע
האָט לטוף אַ צעטומלטע, פאַמעלעך זיך צוריקגעצויגן צום קליינעם
פענצטערל, וואָס אין זיין מיטן, האָט זיך געזען איר רויט קעפל
אויפן פאַן פון הימל.
— און איצט — האָט זי געזאָגט — וואָס באַדאַרף איך איצט
צו טאָן?

זי האָט באַלד דערפילט דעם קינדישן שמייכל, וואָס שוועבט
אין ווינקל פון ערניס ליפן.
— ווייסטו וואָס — זאָגט זי אַ גערייצטע פון דעם שמייכל —
איך האָב געלייענט, אַז די מענער טוען אויס זייער פרוי. אָבער דו,
וואָס ווילסטו בעסער: מיך אויסטאָן, אָדער זאַל איך זיך אַליין
אויסטאָן?

— און דו, וואָס איז דיר מער ניחא?
— איך וואָלט געוואָלט זיך אַליין אויסטאָן — האָט זי זאָפטיק
געשמייכלט.

דערנאָך האָט זי, אַ פאַרזאָרגטע, געקנייטשט די ברעמען:
— אָבער טאַמער ווילסטו קוקן אויף מיר?
— איך וויל, אויב דו ווילסט — האָט ערני געשמייכלט.
— בעסער, זאַלסט נישט קוקן אויף מיר — האָט זי מילד
געלאַכט.

און אַז ער איז געווען אויסגעטאָן, האָט ער זיך אויסגעדרייט
און געזען דאָס פנים פון גאַלדע ווי אַ בלום, צוקאַפנס פון בעט,
און די גרויע קאָלדרע דעקט זי צו ביז צו דער גאַמבע. ער איז געווען
פאַרדאָגהט צוליב די לאַנגע שראַמען אויף זיינע פיס, הענט און
רוקן — שפורן פון די אַלטע ווונדן. ער האָט געקנייט ביים בעט און
צוגעלייגט זיין באַק צום קישן, זיינע שוואַרצע לאַקן האָבן זיך
פאַרוויקלט אין גאַלדעס צעפּ.

— דער מאַרגן עקזיסטירט נישט מער — האָט ער געמורמלט
שטילערהייט.

ביי די ווערטער האָט דאָס מיידל אַפּירגענומען אַ מילכווייסע
האַנט פון אונטער דער קאַלדרע, זי האָט שעמעוודיק געגלעט ערניס
פייכטע ברוסט. און ווען אירע אויגן האָבן זיך אויפגעעפנט, האָט זי
געזאָגט פאַרטראַכטערהייט:
— דו ביזט שייַן, ווי דער מלך דוד, ווייסטו?

4

ווען די צוויי קינדער זענען צוריקגעקומען אויף דער וועלט, איז
אין די שפּע־שעהן פאַר די יידן געווען אַ רויקע בלאַע נאַכט. כאַטש
גאַלדע האָט אים פאַרווערט, האָט ערני זיך נישט איינגעהאַלטן פון
צו באַגלייטן זי, אַ צוואַנציק מעטער, איבער די טונקלע ליידיקע
געסלעך פון קוואַרטאַל מאַריי. ביים אַפּקלאַנג פון דעם פאַטרולס
מעטאַלענע טריט, האָט זי זיך פאַרשטעקט אין קאַרידאָר. אויך ערני
איז ערגעץ נעלם געוואָרן. ער איז געווען גליקלעך, וואָס ער האָט
זי נישט איבערגעלאָזט אַליין אַנטקעגן אַ מעגלעכן אַרעסט. אַבער
דער פאַטרול איז פאַרבייגעגאַנגען, און גאַלדעס הינקענדיקע גע-
שטאַלט איז פאַרשוונדן געוואָרן אין חשכות פון דער נאַכט. ווען
זי האָט דערגרייכט איר געסל, האָט זי, צו ערניס שטוינען, זיך אויס-
געדרייט און געפאַכעט מיט דער האַנט אינדערלופטן, און ווידער
נעלם געוואָרן.

ערני איז אָן שטערונג צוריקגעקומען אין גאַס דעז־עקור, האָט
פאַרמאַכט די אויגן און איז אַנטשלאָפן געוואָרן. איבערוועקנדיק זיך
האָט ער געפונען אויפן קישן עטלעכע גרעזלעך פון זיין כלה'ס קאַפּ.
ער האָט זיי פאַרויכטיק אַריינגעלייגט אין אַ טיכל און זיי באַהאַלטן
צווישן העמד און לייב.

ער איז אַוועק צו זיין אַרבעט און האָט אַנגעהויבן פלאַנירן
פלענער פאַר דער צוקונפט. זיי זענען אויפגעשטאַנען און געפאַלן
איינער נאָכן אַנדערן אין זיין מוח. זיין אַרבעט איז געווען דאָס

שפאנען או צוקלאפן מיט נעגעלעך רויע שעפסן־פעלעכלעך, וואס הער ציגלער, א „באשטעטיקטער“ מיט א גרינע קארטע, האט געליפערט דער דייטשער אַרמיי, אין דער פאַרם פון לעדערנע קורטקעס. מיט אַ מויל פול מיט טשוועקעס, דאָס קליינע קירושנער־העמערל אין האַנט, האָט ערני זיך געראַנגלט קעגן די שטייגנדיקע פאַרפירענישן פון אַ ביסל „פשוט מענטשלעך גליק“. די לאַגיק — האָט ער געזאָגט, אַ טאָג פריער — וויל, אַז מיר אַלע זאָלן זיין אין אַרעסט. די לאַגיק — האָט גאַלדע געענטפערט — וויל אַז איך זאָל זיך ליב האָבן און בלייבן ביי מיינע עלטערן. די לאַגיק? אַבער זי איז מען נישט מיט דערזעלבער לאַגיק אין סכנה, צו שטאַרבע פריער אָדער שפעטער? דאָך איז גאַלדע גערעכט געווען: זיי וועלן נישט קענען אַנטלויפן, זיי וועלן זיך נאָר קאַנען ליב האָבן אין די גרענעצן פון בשותפותדיקן גורל, עטלעכע טעג, עטלעכע וואָכן „און אפשר נאָך עטלעכע חדשים, ווער ווייסט?“ האָט ערני אויסגעשריגן מיט התלהבות, ביי דער גערירטקייט פון זיינע אַרבעטס־חברים.

דאָס מיידל איז מיטאַג־צייט מער נישט געשטאַנען אויפן טראַג־טואַר. זי ווייסן מיר דעם פרייו פון אַ רגע פחד? אפשר האָבן זי אירע עלטערן פאַרהאַלטן? צי...

אַ האַלבע שעה נאַכמיטאָג האָט ערני זיך געאַיילט צו איר ווייז־געסל. די לעצטע הונדערט מעטער איז ער געלאָפן. אַבער ווען ער איז צוגעקומען צום ווינקל, איז ער געבליבן שטיין. ס'איז געווען איינס אַ זייגער. ערני איז צוגעשפאַרט צו דער וואַנט פון הויז און הערט זיך צו צום קלאָפן פון זיין האַרץ. אַז ער איז דאָך אַריינגעגאַנגען אין געסל, האָט די הויז־וועכטערין אַרויסגעשטעקט איר האַלדז פונעם פענצטערל, האָט געעפנט דאָס טירל און עס ווידער פאַרמאַכט. אויפן ערשטן שטאַק האָט ערני זיך אַנגעלענט אין פאַרענטש פון די טרעפּ. דערנאָך איז ער אַרויף אָן שום אַנשטרענגונג, ווי ס'וואַלט אים געצויגן אַ שטריק, אַ צוגעפעסטיקטער צום נאָפל. ער איז געשטאַנען פאַר דער אַרעמער טיר מיטן אייזער־נעם שלאָס־הענטל און דערזען דעם געחתמתן גורל פון די ענגלבוים. די הויז־וועכטערין האָט אים אונטן אָפּגעוואַרט, און געהאַלטן אויף איר האַנטפלאַך גאַלדעס האַרמאַשקע. דאָס איז געווען איינע פון יענע פאַריזער הויז־וועכטער־ינס, די אַנגעטוענע אין געפאַסטן

שלאפראק, מיט אַנדולירטע האָר — וואָס זענען קיינמאָל נישט מוחל, אויב מען האַלט זיי צו לאַנג אין זייער צעל. ווען ערני האָט זי אַ מאָל געפרעגט, וווּ ס'וויינען די ענגלבוים, האָט זי אַרויסגעשטרעקט איר אַנדולירטן קאַפּ און געענטפערט מיט כעס: „שטענדיק אויפן זעלבן אָרט“.

אַבער היינט איז זי געשטאַנען ביי די טרעפּ, אַ באַשיידענע, צעבונדענע בענדלעך פון אירע האָר זענען נאָכלעסיק אַראָפּגעהאַנגען פון איר איינגעבויענעם קאַפּ, ווי כדי צו פאַרדעקן דאָס גראַע פלייש, און אין האַנט גאַלדעס קליינע האַרמאַשקע. כאַטש אַ צעבראַכענע, אַ צעקאַנדערטע דורך אַן אייזערנע האַנט, האָט זי אויסגעדריקט אַלק, וואָס די הויזוועכטערין האָט נאָר געקאַנט דערציילן. ערניס שווייגן האָט זי צעטומלט:

— כ'האַב איצט טאַקע געוואַלט זאַגן — האָט זי דערקלערט — צוליב מיינע דרייצן יידן... וויל איך קודם לאָזן די מענטשן אַרויפגיין. באַנומען פון ווייטיק, האָט ערני צוגעפירט די האַרמאַשקע צום מויל. אַ גרילצנדיקער פּיף האָט זיך אַרויסגעריסן, אַ נישט אַנגענעמער.

— ווען זיי זענען אַרויפגעגאַנגען, האָט זי מיר דאָס צוגעוואָרפן און געזאָגט: „דעם יונגען בחור“. און כ'האַב פאַרשטאַנען, אַז דאָס זענט איר, ווייל איך פאַרשטיי דאָס לעבן. איינער פון די דאָזיקע הערן האָט עס גיך אויפגעהויבן, טראַכטנדיק, אַז ס'איז עפעס אַ צירונג, אָדער סתם צו זען וואָס דאָס איז. ער האָט עס צעטרעטן מיט די פיס. דערנאָך זענען זיי איינגעשטיגן אין אַן אויטאָ. איר ווייסט דאָך וואָס דאָס איז.

— דאָס מאַכט נישט אויס — האָט ערני געזאָגט — מען קאַן דאָס פאַריכטן.

און ווען זי האָט אים אַן איבערראַשטע אַנגעקוקט, האָט ער דערזאָגט:

— זייט נישט אומרויק, מאַדאַם, אַלע אייערע יידן וועלן צוריק־קומען. בכלל, אַלע יידן וועלן נאָך צוריקקומען. אַלע!
און נאָכדעם, ווי ער האָט באַהערשט די מורא:
— און אויב זיי וועלן נישט צוריקקומען, וועלן ביי אייך תמיד נאָך בלייבן די שוואַרצע, אָדער די אַלזשירער, אָדער די הויקערס.

— וואס האט איר געזאגט ?

— איר האט רעכט, מאדאם — האט ערני געזאגט — אנטשולדיקט מיר. כ'ווייס באמת נישט, וויאזוי זיך צו אנטשולדיקן. איך דאנק אייך, איך דאנק אייך, אט וואס! כ'ווייס באמת נישט, ווי אזוי זיך צו אנטשולדיקן...

— גייט אייך פונדאנען — האט זי געזאגט — איידער ס'וועט פלאצן מיין געדולד.

— זייט מיר ווידער אַמאַל און נאַכאַמאַל מוחל — האט דער ייד עקשנותדיק געשטאַמלט — דאָס רייסט זיך מיר אַרויס פון מויל, אזוי זיך, באמת.

✱

דער נאָמען דראַנסי איז נישט מער ווי אַ לעכערלעכע שילד, אין פראַנג פון אַ פשוטער באַן־סטאַציע, פון אַ פאַריזער פאַרשטאַט, מיט זיינע ברייטע פּעראַנען, מיט זיין אַנטיקן־זייגער. וווּ די צייט פליסט זיך נחתדיק, נוסח פראַנקרייך, אַן פאַסאַזשירן־שטופּעניש. און מיט אַ באַאַמטן אין אַ קאַשקעט, וואָס האָט אויטאָמאַטיש, אַן קאַנטראָל, צוגענומען די באַן־בילעטן, אַן אַנגעשפּאַרטער אין דער בעטאַן־באַריערע, די אָפּענע צו דער שטאַט, וואָס געפינט זיך אינ־גאַנצן אונטער די גלעטענישן פון די, כמעט פאַרלאַשענע, זון־שטראַלן פון איל־דע־פראַנס. — אין דעם אַלעם, האָט קיין שום אויג, אפילו דאָס סאַמע פילבאַרסטע, נישט דערקענט, אַז עס עקזיסטירט דאָרט אַ לאַגער, וואָס זיין איינציקע אויפגאַבע איז געווען, אַנצופילן יידישע הערצער מיט טייוולאַנישן גרויל־פחד. ער איז ווידער געווען אונטערן שווערן רושם פון שטוינען און דערשלאָ־גנקייט — וואָס ער האָט שויט עטלעכע מאָל בייגעוויינט אין זיין לעבן — ביים אַנבליק פון דעם אומגעוויינלעכן כח ביי מענטשן, צו פאַרשאַפן אַזויפיל צער. דער הימל איבער די דעכער פון דראַנסי איז נישט געווען ווייניקער מילד און ריין און דורכגעפלאַכטן מיט הבטחות, ווי דער הימל איבערן ברעג פון דער „שלאַססע“, אין שטילנשטאַט, וואָס האָט באַקריינט די גיהנום־קינדהייט פון ערני. אזוי איז ער אויך נישט געווען ווייניקער שלווה־דיק פון די וואַלקנס, וואָס האָבן זיך צוגעקוקט צו דער פאַרניכטונג פון 49־טן

פרעמדן־לעגיאן, אָדער צו ערניס פאַרצווייפלטער הינטישקייט. צור־
מאַרגנס נאָך דעם באַמבאַרדירן סאַן־נאַזער, דורך אַמעריקאַנישע
פּאַספּאַר־באַמבעס, האָט זיך — לויט די פּרעסע־דיעות — די שטאַט,
וואָס איז געווען דריי פּערטל צעשטערט, אויפגעוועקט אונטער אַ
זיידענעם הימל. די זאַכן נעמען נישט קיין שום אַנטייל אין די געפילן
פון מענטש. דראַנסי האָט באַהאַלטן אין זיך אַן אייטערנדיקע ווונד,
וואָס האָט אויפגעטרייסלט מיט אומגלויבלעכע מענטשלעכע ליידן
און צער.

ערני איז געגאַנגען מיטן וועג, וואָס דער בילעטער האָט אים
אַנגעוויזן, ער איז געגאַנגען אַ לאַנגע צייט צווישן פיל בנינים פון
בעטאָן, אויף שלעכט ברוקירטע וועגן, און פּלוצים געבליבן שטיין
פאַר אַ טאַפּלט־גרויסן הייזער־בלאַק, וואָס איז ווי אַרויסגעוואַקסן
פון די ברייטיקייטן פון גרינסן־גערטנער און בוי־פּלעצער, און זיך
אויפגעוויבן ווי אַ פעסטונג. אַ מאַטאַציקליסט איז זיך געמיטלעך
פאַרביגעפאַרן לענגאויס דער מויער מיט שטעכל־דראַט, און די
נידעריקע בודקעס, אַנטקעגן דעם קאַנצענטראַציע־לאַגער. דורכ־
פאַרנדיק, האָט ער מיט הויבן די האַנט, געגריסט די וואַך פאַרן
טויער (פאַקטיש, פאַר אַ קליינע פּורטקע פון שוואַרץ האַלץ). ער
האַט פאַרקערעוועט אויף לינקס און איז אַראָפּ אויפן טראַטוואַר.
אַן אָפּגעברענט פּרצוף, רויטע באַקן, לעבנס־דורשטיקע אויגן, פייפּנדיק
איז ער אַריין אין שענק. דער שאַטן פון די שטעכלדיקע מויערן
איז געפאַלן אויפן טראַטוואַר.

ערני איז געבליבן שטיין פאַר די צוויי וואַך־זשאַנדאַרן און
געזאַגט צו זיי:

— איך וואָלט געוואָלט אַריינגיין אין לאַגער, כ'בעט אייך. כ'בין
אַ ייד — ער האָט זיך פאַרנייגט פאַר זיי און באַפעסטיקט אונטער
זיין אַרעם דאַס קליינע פעקל פון די זעמיאַקער לאַנדסלייט.
— דו הערסט? — האָט דער ערשטער זשאַנדאַר געזאַגט,
אַנווייזנדיק אויף ערניס מגן־דוד־שטערן — ער איז אַ ייד, ווי איך
איך בין אַ זשאַנדאַר.
— באַזוכן זענען פאַרבאַטן — האָט דער צווייטער געזאַגט,
מיט אַ באַפעלערישן טאָן — אָבער איר קאַנט איבערלאָזן די פעקלעך,
דאַס קאָן מען אַראַנזשירן.

אָבער דער ערשטער, וואָס האָט געקלאָפּט ערנין אויף דער פלייצע מיט חזקדיקער האַרציקייט האָט געזאָגט:

— איר קאַנט אַרײַנגיין, אָבער נישט מער אַרױסגיין.

ערני האָט געוואָרט ביז זײ וועלן אויפהערן צו לאַכן.

— זיכער — האָט ער געזאָגט מיט אַ טאָן פון פולשטענדיקער

גלייכגילטיקייט — כּוּויל טאַקע נאָר אַרײַנגיין און נישט אַרױסגיין.

ער האָט זײ היימישלעך אַנגעקוקט, ווי אַ שותף צו זײער

מײנונג, און האָט אַראָפּגעבויגן דעם קאַפּ מיט אַ שמײכל, ווי כּדי

זײ צו געבן די מעגלעכקײט אָפּצוהוזקן פון אים.

לויט זײער פּלוצימדיקן אַנטשוויגן ווערן, האָט ערני פּאַרשטאַנען

אַז זײ זענען נישט מסכים צו זײן פּאַרשלאַג. און אַז נאָכן שוויגן

איז געקומען אַן אויסברוך פון כּעס, האָט ער צו זײן איבראַשונג

באַנומען, אַז די זשאַנדאַרן באַטראַכטן זיך נאָר אַלס היטערס פון די

טשערעדעס מענטשן־בהמות, וואָס ווערן דורך די געסטאַפּ אַהער־

געשלעפּט, און פּילן זיך זײער באַליידיקט, ווען מ'באַציט זיך צו

זײ, ווי צו מענטשן־יעגערס.

— אָבער דאָס איז נישט אונזער אויפגאַבע! ווענדט זיך ערגעץ

אַנדערשווי! דאָ נעמט מען צו די סחורה און דאָס איז אַלק.

אין זײער שאַרפּן אָפּזאַג האָט ערני געזען אַ געוויסן פּאַרווורף

צוליבן חלוּל־הקודש, וואָס ער האָט גורם געווען מיטן מקדים זײן

דעם ווילן פון די דײטשע געטער, אַנשטאַט הכּנעדהדיק צו וואַרטן, ווי

יעדער אײנער פון זײן פּאַלק, אויפן טאַג און דער שעה, וואָס וועלן

אויסגעקליבן ווערן דורך די דײטשע מאַכטהאַבער. לסוף האָט דער

מער־חשובער זשאַנדאַר (ערני האָט באַמערקט אויף זײן אַרבל דעם

דרייעק פון אַ בלאַק־קאַמענדאַנט), אויפּגעהויבן מיט אַ נערוועזער

באַוועגונג די ביקס־קאַלבע און אויסגעשריגן: „זײ נישט צופיל

כּיטרע.“ ער האָט מיט גראַבקײט אַרױסגעשטופּט ערנין אין דער גאַס

אַרױס.

דער פּאַרהאַנג ביים אַרײַנגאַנג אין שענק האָט זיך אויפּגעהויבן,

און עטלעכע געסט (אײנער מיט אַ גלעזל אין האַנט) זענען צוגע־

גאַנגען נענטער צו דער וואַך, כּדי געווייר צו ווערן די סיבה פון

אינצידענט. און בעת ס'הערט זיך נאָך זײער פּאַרשטאַטישער

אַקצענט אין דער הײסער לופּט, אויסגעמישט מיט די באַנײטע

זשאַנדאַרישע קללות, שטייט ערני לוי, אַ באַנומענער פון פחד אינמיטן שאַסיי. אין צער, און אין חמימה זיך געווישט זיינע באַקן מיט אַ פאַלע פון געירשנטן זעמיאַקער מאַנטל, מיט פאַרמאַכטע אויגן און אַראַפֿ־הענגענדיקער צונג, ווי איינגעטונקען אין אייביקן צער.

דריי פון די שענק־טרינקערס האָבן אים אַרומגערינגלט און פריינטלעך געפרוווט אַריינציען אין שענק דעם מאַגערן, שוויינגדיקן ייד. פלוצים האָט ערני דערזען פאַר זיינע פאַראומערטע אויגן וואָס האָבן אים געשטאַכן פון שווייס, דאָס פוסטע פרצוף פון מאַטאַציקליסט, וואָס האָט מיט צען מינוט פריער זיך צוגעפיפן, און איצט האַלט ער אין איין איבערחזון מיט קינדישער פיבערדיקייט:

— אָבער קום דאָך, וועלן מיר עפעס רעדן, מיר וועלן רעדן. ערני, געריט פון דעם שלימזלדיקן, פראַנצויזישן רחמנות־געפיל, האָט זיך צוגעשאַרט צום פענצטער־לאַדן פון שענק און געשמייכלט צו די אַרבעטער, וואָס האָבן אים אַריינגעשלעפט אינעווייניק. ער האָט רויק, און אָן וועלכן־ס'איז באַליידיקנדיקן טאָן דערקלערט, אַזוויי מען שטעלט פעסט אַ פשוטן פאַקט:

— אָבער איר קאַנט דאָס נישט פאַרשטיין, איר קאַנט נישט פאַרשטיין.

ער האָט נישט געווסט וויאַזוי די זאַך איז געשען: זיי האָבן אים זיכער פאַרלאָזט, אין קאַפּ האָט געזשומעט, ער האָט אַליין געשטוינט, וואָס ער געפינט זיך אַליין פאַר דער זון־באַלויכטענער שענק, און איר קרעלן־פאַרהאַנג פאַטלט זיך לייכט נעבן אים. פון ערגעצווו איז אַנגעקומען אַ שוואַרצער, סקריפנדיקער לאַסטאויטאַ, וואָס האָט געגלאַנצט ווי אַ זשוק, און פאַמעלעך זיך אַוועקגעשטעלט פאַרן גרויסן טויער פון לגער. פון דער מאַשין אין אַראַפּגעשטיגן אַ מענטש פון נידעריקן וווקס, אַ טיראַלער קאַפעלוש אויפן קאַפּ, מיט אייז־קאַלטע, קליינע אויגן פון אַ באַאַמטן. באַטראַכט דעם צעטומלטן ערני, דעם מאַטאַציקליסט אויפן טראַטוואַר, וואָס זיינע הענט האָבן זיך געטרייסלט פון פחד, די צוויי זשאַנדאַרן, וואָס האָבן געקוקט אויפן דייטשן אינספעקטאָר, און אונטער דעם שטיין אויף „אַכטונג“ פאַרבאַרגן פאַר אים זייער קנעכטישע אומרויקייט. ערני האָט אויפגעהויבן די האַנט צום האַרץ און געפרוווט אַראַפרייסן אַ שפיץ פון דער געלער לאַטע, די צוגענייטע צו זיין רעקל. אָבער דער פאַרזיכטיקער הער

צווינגלער, האָט אַזוי פינקטלעך צונויפגענייט די שטערן־שפיצן, אַז ערני, אין זיין פאַרצווייפלונג, האָט מיטן גאַנצן כּח אַ ריס געטאַן די געלע לאַטע פון רעקל, מיטרייסנדיק אַ שטיקל פון שוואַכן שטאַף. און נאָך אַ נאַכלעסיקער באַוועגונג, וואָס האָט אויסגעדריקט אַ מין בענקשאַפט, האָט ער אַוועקגעשליידערט דאָס אַפּגעריסענע שטיקל שמאַטע אין מיטן שאַסיי אַריין, וואָס זיינע שטיינער האָבן זיך אים אויסגעוויזן בלישטשענדיקע אונטער דעם שטאַרקן ליכט פון דער זון. זי ליגט ווי אַ כּישוף אויף אַלץ אַרום — אויף דער גאַס, אויף די זשאַנדאַרן און אויפן שוואַרצן ריזיקן זשוק, וואָס האָט געזשומעט פאַרן ברייט־צעפענטן טויער פון קאַנצענטראַציע־לאַגער דראַנסִי.

— וואָס איסט דאָס?! — האָט זיך דאָס מענטשל אין טיראַלער קאַפּעלושל צעשריגן מיט אַ שאַרף און צאַרנדיק קול, דין ווי אַ פּאַדעם. אַ יונגער ס. ס. מאַן אין אונאַפּאַרם פון „טויטנקאַפּ“, איז אַראַפּ־געשפּרינגען פון אויטאָ און האָט, לויט אַ צייכן פון טיראַלער קאַפּע־לוישל, אַריינגעשלעפט ערנין אין קאַנצענטראַציע־לאַגער, וווּ ער האָט אין אים אַריינגעשטורכעט מכות־רצח. און ביידע זענען דערנאָך אַריין אין דער וואַך־בּודקע אין באַגלייטונג פון טיראַלער קאַפּעלושל, וואָס האָט געשאַלטן אויף דייטש קעגן דער „אומדערהערטער יידישער חוצפּה“. הינטער אים האָבן נאַכגעשפּאַנט די צוויי זשאַנדאַרן, אויס־רופּנדיק הכּנעה־דיק:

— מיט אייער דערלויבעניש הער אינספּעקטאָר, מיט אייער רשות.

✱

די „באַהאַנדלונג“ וואָס ערני האָט באַקומען אין וואַך־שטיבל, האָט זיך אים אויסגעוויזן, אויב נישט אינגאַנצן אַ פּאַרדינטע, איז זי לכול הפּחות אין הסכּם מיט זייער שטייגער פירעכץ. ס'איז אים אָבער גאַנץ קלאַר געוואָרן, אַז דאָס טיראַלער קאַפּעלושל האָט אין דעם נאַכנישט געזען די פּולע שטראַף פאַר זיין „חוצפּה“. ווייל נאַכדעם ווי ער האָט מיט דער הילף פון אַ דאַלמעטשער, סיסטעמאַטיש אויסגעפּאַרשט די צוויי זשאַנדאַרן, האָט ער אַליין אַנגעהויבן אַרויסציען „די ווערם פון דער נאַז“, ווי ער האָט דאָס אַנגערופּן, כדי אַרויסצובאַקומען פון אים די „אמתדיקע מאַטיוון“ פון זיין גוטן ווילן

אַרײַנצוגיין אין לאַגער. ערני האָט זיך נישט געקאַנט איינהאַלטן פון צו פאַרקומען זײַנע ליפן אין אַ דינעם שמײכל, דאָך האָט ער זיך אָנגעשטרענגט און דערקלערט גוטוויליק אַ נאָך וואָס לײגט זיך אויפן שכל: ער האָט געוואָלט עמעצן זען, זײער אַ נאָענטן מענטש, וואָס דער לאַגער האָט אים אָפּגעטײלט פון אים אויף אַן אומגליקלעכן אופן. ער האָט געבעטן אַנטשולדיקונג און נישט געטראַכט, אַז דאָס וועט עמעצן גורם זיין שוועריקייטן; ס'האָט בײ אים אויסגעזען, גאַנץ פשוט, דאָס אַוועקשטעלן זיך ביים אַרײַנגאַנג פון לאַגער. וועמען ער האָט געוואָלט זען?... — אָבער צוואָס נאָך גורם זיין צער דער דאָזיקער פּערזאָן? צי קאָן מען אים נישט גלױבן? וואָס פאַר אַ שלעכטס איז אין דעם, אַז אַ ייד וויל אַרײַנגיין אין לאַגער? — האָט ער לסוף אויסגעשריגן, מיט אַ געמיש פון מאָנענדיקער חריפות און איראַניע.

עטלעכע מינוט שפּעטער האָט זיך ערני געפּינען אויפן ערשטן שטאַק פון אַ בנין, הינטער די צוויי גרויסע בלאַקן פון קאַנצענט־ראַציע־לאַגער. ער איז אַרײַנגעפירט געוואָרן אין אַ פּרעכטיק צײַמער מיט שטאַלענע פּענצטער־לאַדנס, וואָס האָבן פאַרהאַלטן דאָס איינציקע ליכט פון אַ זשיראַנדאַל אין פאַרם פון אַ בוּיגן. די ווענט פון ווייסע פאַרצעלאַן־קאַפּעלקעס; די מאָזאיק־פּאַדלאַגע אַ גע־וועלכטע. אַ קאַנאַל אויף פליסיקייטן ווי אין אַ מרחץ, האָט זיך געענדיקט מיט לאַך בײ די פיס פון געפאַנגענעם. — זאַל זיך דאָס פאַרשוּנדל אויסטאָן — האָט געזאָגט דאָס טיראַלער קאַפּע־לוש. די ברוטאַלקייט האָט געשטעקט נישט אַזוי אין די פאַרשטאַרטע אויגן פון ס.ס.־געהילף, (וואָס איז געשטאַנען אין אַ קורטקע אָן אַרבל און האָט גערוועזן געקלאַפּט מיט אַ לעדערנע בײטש אויף זײן שטייול) נאָר בעיקר אין דעם בלאַנדן, פּעטן פּרצוף פון באַפּעל־געבער, וואָס איז געזעסן שטייף אונטערן קאַמישן קאַפּ־צודעק. זײנע אויגן, געשני־טענע אין חשובּער, גערמאַניש־ווייכער סענטימענטאַלקייט, האָבן מינטווייזן זיך באַוועגט הינטער די ברילן, ווי גרין־גערינגלטע שלאַנג־גען. באַזונדערס איז דאָס רשעות אַרויסגעדּרונגען פון זײן קליינעם, קינדישן מויל, וואָס איז געווען געציק, ווי פון מאַלינע־זאַפט. פון סאַמע אַנפאַנג־אויספאַרשונג, האָט ער נישט אויפּגעהערט צו שטעכן ערנין מיט קורצע פּראַגן, אין דער פאַרם פון אייזקאַלטע פּאַדערונגען, וואָס

וואלטן נישט געווען אזוי שרעקענדיק, ווען נישט דער אַקצענטירטער אויסדרוק „פאַרשווינדל“, וואָס ר'האַט דערמיט באַצייכנט דעם ייד, אָבער יעדעס מאל האָט עס באַשיינט מיט אַן אַנדערן דיבוקישן מייַן: — זאָל מיר נאָר דאָס פאַרשווינדל בעסער דערקלערן די סיבות פון זיין האַנדלונג — האָט דאָס טיראַלער קאַפּעלושל געזאָגט — האָט דאָס „פאַרשווינדל“ באַקאַנטע דאָ אין לאַגער? וואָס פאַר אַ שליחות האָט ער דורכצופירן? צוואָס פאַר אַן אַרגאַניזאַציע געהערט דאָס „פאַרשווינדל“?

— האַנס, דערקלער דעם „פאַרשווינדל“, אַז דאָס איז מער נישט ווי אַ קליינע פאַרציע, נאָך איר קומט אַ פאַרשטאַרקטע סעודה. נו, האָט דאָס „פאַרשווינדל“ פאַרשטאַנען?

ווי ער וואָלט געגלויבט, דער אינספּעקטאָר, אַז דער דיבוק יצט נישט אין אים, נאָר אין קרבן, האָט ער זיך דערלויבט צו פאַרשטאַרקן זיין רשעות, אין נוסח פון אַרויסטרייבן דעם דיבוק מיט ווערטער. אָדער, ווי ער וואָלט מורא געהאַט צו זען אַ מענטשלעך אויג אין דעם פלייש, וואָס איז אויסגעליפּערט געוואָרן פאַר זיין הנאה וועגן, האָט ער געוואָלט, אַז ערני זאָל אַראָפּנידערן פון אַלע שטאַפלען, וואָס פירן ביז נול, ביז צו ווייניקער פון אַ ייד, אפילו נאָך ווייניקער פון אַ בהמה, דערנידעריקן אים צו אַ קוים געזעענע זאָך.

— זאָל דאָס „פאַרשווינדל“ זיך אויסטאָן — האָט ער געזאָגט געלאָסן, און די גרינע שלאַנגען־אויגן האָבן זיך ווידער באַוועגט מיט קראַפט, מיט אַ מין צאָרנדיקער ווילדקייט, וואָס האָט די אויגן פאַראומערט.

דער ס.ס.־געהילף האָט זיך שמייכלענדיק צוגעבויגן.

— ס'איז נויטיק מיט הילף?

ער האָט זיך צוריקגעצויגן אין שאַטן, זעענדיק אין די אומצופרי־דענע פּרצוף־שטריכן פון זיין קאַמענדאַנט, אַז ער האָלט ביי איבער־היפּערן איבער געוויסע פּונקטן פון דער צערעמאַניע.

די רשימה פון פייניקונגען איז באַגרענעצט ביז חוּק: די סאַמע געוואָגסטע פּאַנטאַזיע מוז זיך באַגרענעצן ביים דערפּינדן וואַריאַנטן פון גרונט־טעמעס, אַרום די מענטשלעכע פינף חושים. ביז אין די פאַרנאַכט־שעהן האָט ערני לוי געפלאַפּלט, און געפלאַפּלט און געפלאַפּלט אַן אויפהער.

צוזאמענגעקנילט אין אַ ווינקל ביי דער טיר, האָט ער געצאָפּלט
אין זיינע אָפּענע ווונדן. מען האָט פון אים אַראָפּגעצויגן די בגדים,
אַן בוש. די אויגן האָבן זיך פאַרברייטערט, די איינציקע פאַרטיידי-
קונג זיינע איז געווען, דאָס האַלטן זיינע הענט, ווי אַ מושל, אויף זיין
געשלעכטס-גליד. קיין שום יידישער נאָמען און קיין שום אַדרעס פון
יידן, נאָר קינדישע פּלאַפּלעריי, האָט סתם געפּלאָסן פון זיין מויל,
ווי פון אַ קוואַל.

— וועגן וואָס טראַכסטו? — האָט פּלוצים דאָס טיראַלער קאָפּע-
לושל געפּרעגט זיין געהילף.

דער ס.ס. געהילף האָט זיך געשטעלט אויף „אַכטונג“:
— איך קלער גאַרנישט, הער שטעקל — האָט ער אַ דערשראַקענער
געזאַגט.

דאָס נידעריקע מענטשל האָט זיך הנאהדיק אויסגעלענגערט
איבערן פּאַטעל, וואָס ער האָט דעם גאַנצן נאַכמיטאַג נישט פאַרלאָזט.
— איך וועל דיר באַווייזן, אַז דו טראַכסט וועגן עפּעס. איך
דערלויב דיר דאָס צו זאַגן, און איך באַפּעל דיר אפילו.

— טאַקע, באַמת? — האָט דער געהילף געפּרעגט.
ווען די אייגעלעך פון נידעריקן מענטשל האָבן אַרויסגעברענגט
אַ באַפּעלעריש-הערשערישן בליק, האָט דער געהילף זיך גענומען
וואַקלען אין אַ מין קנעכטישער צעטומלטקייט, און לסוף האָט ער
געזאַגט אין פּחד:

— מיט אייער דערלויבעניש, הער שטעקל. ווען כ'בין געווען
אין פּוילן, בין איך ביי 'עדער „אַקציע“ געווען אונטערן פּרייען
הימל, ביז דער לעצטער מינוט, ווען דער גאַנצער ראַיאָן איז שוין
געווען „באַהאַנדלט“. איר פאַרשטייט? שטענדיק איז געווען עפּעס
אַ „טינופת“ אַדער צוויי, וואָס זענען אַרויס פון ערגעץ אַ לאַך, און
זענען שטיל צוגעקומען צום גרוב אַדער צום לאַסט-וואַגן און האָבן
געוואַלט „ספּעציעלע באַהאַנדלונג“. און אַט איז...

דער נידעריקער האָט זיך געדרייט אין זיין פּאַטעל, און
הנאהדיק זיך צעקראַקעט פון דערלייכטערונג.

— און אין וועלכער רגע איז דיר דער געדאַנק געקומען?
— מיט אייער דערלויבעניש, הער שטעקל, ווען דער-אַ פּגר
האָט געהאַלטן אין איין מורמלען: „ווי זענט איר? ווי זענט איר?“

— איך — האָט דער נידעריקער געזאָגט — האָב וועגן דעם
באַלד געטראַכט.

— אויף אַן אמת? — האָט דער געהילף געשטוינט.
ער האָט געשאַקלט מיטן קאָפּ פון פאַרערונג. אָבער לויטן קראַקען
פון קאַמענדאַנט, האָט ער דערקענט, אַז דער צייכן פון זיין התפעלות
איז נישט מער געווען ווי אַ וויץ. האָט ער מיט דרײַ-אַרץ צוגעגענט
זיין האַנט צום מויל און געזאָגט: כּי, כּי, מיט אייער דערלויבעניש,
הער שטעקל, די זאַך איז שרעקלעך קאַמיש.

5

ווען ערני איז צוריקגעקומען צו זיין באַווסטזיין, האָט זיך אים
אויסגעדוכט, אַז דאָס אַלץ איז געשען מיט עטלעכע יאָר צוריק, אין
שפיטאַל אין מאַינץ. נישט אַזוי, מחמת די יידישע קולות, וואָס שעפּ־
טשען אַרום זיין בעט, נאָר גיכער, מחמת דאָסזעלבע געפיל אין זיין
צעבראַכענעם גוף, און מחמת זיין ווילן פון דעמאַלט, נישט צו
שרייען, כאַטש זיין מויל האָט אַרויסגעברענגט אַ געכאַרכל, וואָס
איז אפשר געווען אַ מין געשריי. דערנאָך האָט ער באַמערקט דעם
טונקל-גראַען סופּיט פון בעטאָן, די געלע שטערנס, וואָס האָבן
געלויכטן אויף די ווייסע בלוזעס פון די קראַנקען-געלעגערס.
אַ שפּריצער פון פּאַנטאַסטישער פּראָפּאַרץ, האָט געטאַנצט איבער
זיין גאַנצן קערפּער, וואָס איז געלעגן אויף די פאַרבלוטיקטע
ליילעכער. ער האָט געפילט, אַז ער דרינגט אַריין אין זיינע לענדן,
מיט אים אַ פלייץ פון פּרישקייט און שטילשווייגן, וואָס האָט
באַהערשט זיין גוף. ער האָט אַראַפּגעלאָזט זיינע אויגנלעפלעך
אַנטקעגן דעם פלייצנדיקן געפיל, און איז אַנטשלאַפּן געוואָרן. און
ווען מ'האַט באַטראַכט די ווונדן פון זיין לייב, זיי געוואָשן, דעזיב־
פיקירט, געוואָשן דעם קאָפּ און אונטערזוכט אַלע זיינע געלענקען
און ביינער, האָט ער געחלומט, אַז ער האָט חתונה, און אין דער
לופט שאַלן פּאַנפּאַרן פון פּרייד.

...דעם אינדערפרי, פאר באַגינען, ווען דער מאַרגנשטערן האָט זיך נאָכנישט באַוויזן, איז ער געגאַנגען זיך טובל זיין אין אַזאַ אומגעוויינלעך באַד, אין וועלכן קיין שום ילוד־אשה אויף דער וועלט, האָט זיך נאָכנישט געבאַדן — דער חלום, אַן אַנזאָג פון מענטשלעכן גליק, אין זיין מחשבה, האָט זיך דער זיף געגליטשט אויף זיין הויט, נישט מאַכנדיק די מינדעסטע באַוועגונג, נאָר איידל זיך אַ הויב געטאַן, אַרומגעקרייזט זיין גוף און זיך דערנענטערט צו זיין פלייצע. (מיט זיין רויטן בערדל, האָט אים דער שומר־המרחץ געוויזן דעם וועג צו דער שול).

— מיינט נישט, אַז מיין דאַנקבאַרקייט לגבי אייך האַקט זיך אָפּ, מיט מיין אַרויסגיין פון מרחץ — האָט אים ערני לוי געזאָגט — איך בין נישט פון יענע יונגע חתנים, וואָס פרעסן אַריין די גאַנצע וועלט אין אַ רינגל. און דערלויבט מיר, איך בעט אייך, קיינמאַל נישט צו פאַרגעסן אייער באַרד. צוואַס פאַרקויפט איר דעם זיף, אויב קיין שום מענטש אין דער וועלט, האָט אייך נישט אין זיין זכרון? — נעמט מיט זיך מיין באַרד אויף אַן אַנדענק — ענטפערט דער שומר מיט פשוטות — און דערלויבט מיר, אייך צו דאַנקען פאַר אייער אויפריכטיקער פריינטשאַפט. קיינמאַל פאַרגעס איך נישט די זיף, וואָס כ׳האַב פאַרקויפט. מזל טוב.

און ווען דער באַד־שומר האָט זיך צו אים געווענדט מיט דער יידישער ברכה „מזל טוב“, האָבן צוויי מגן־דודס באַלויכטן זיינע אויגנלעפלעך, און ערני האָט פאַרשטאַנען, אַז דער שומר איז אַ צדיק. בכּן — טראַכט ביי זיך ערני, מיינע עלטער־זיידעס פרייען זיך מיט מיר און איך דרינג פון דעם אַרויס, אַז איך בין אַ צדיק און מיין שטאַם איז פון צדיקים, און כ׳בין באַרעכטיקט צו זיין גליקלעך ביי דער זייט פון מיין אוסדערוויילטער.

— האָט הנאה פון אייער קרישטאַלענעם בעכער — זאָגט אים דער שומר מיט אַ שמייכל פון הסכמה — זאָל עס אפילו זיין נאָר אויף איין טאַג.

— גלויבט נישט — האָט אים ערני דערויף געזאָגט — אַז איך וויל בכלל זיך נישט פרייען מיט מיין געליבטער. מען טרינקט טרויבן־וויין, נישט דוקא אין אַ קרישטאַלענעם בעכער. אָבער דער שומר־המרחץ קלאַפט איראַניש מיט זיין שנאַבל,

און זיינע צוויי מגן־דוד־שטערנס קוקן אָן ערנין, ווי צו זאָגן:
— דו מיינ יינגל, ווילסט מיך לערנען, וויאָזוי ס'ווערט פאַר־
פלאַנצט זאָמען־קערן פאַר דער אייביקייט? און אַ געל־גראַער פויגל
האַט זיך אויפגע־הויבן צו די באַצירונגען פון געוועלכטן סופיט, און
האַט אויסגעשפרייט זיינע פליגל אין דער טונקלקייט פון דער שול.
דאָס רויטע בערדל פון רב איז אויך געווען אין פאַרם פון אַ
שנאַבל, און זיין טלית מיט די שוואַרצע פאַסן האָט צוגעדעקט אַ
בייכל פון אַ שוועלבל.

ערני האָט מתפלל געווען, אַז עס זאָל פאַרשווינדן ווערן זיין
גוף, זיין האַרץ און זיין נשמה, אויף וואָס די קריסטן לויערן. און
ער זאָל בלויז באַקומען זיין אויסדערוויילטע, ווי ס'איז זוכה אַ
בעטלער אין גרויסן טאָג פון געטלעכן דין, פון דער לינקער זייט
פון רב שמייכלט מאַמע יהודית, איר שייטל איז דאָסמאַל פאַנאַנדער־
געלאַזט אין לאַנגע צעפּ, ווי אַ וואַלקן, טראַגט אַ שלעפ־קלייד וואָס
פאַרהילט אין נאַקעטן גוף, אין איר רעכטן אויג אַ טרער פון בלוט
און אין איר לינקען אויג האָט געפערלט אַ טראַפּן מילך. און אין אַ
נישע פון דער גרויסער שול, אַרומגערינגלט פון אַ מנין מענטשן,
שטייט די כלה. אַזאַ שיינע, אַז אַלץ וואָס אַרום איר ווערט פאַרשווינדן,
זי איז אַזוי שייך, אַז זי אַליין ווערט פאַרווישט, און ווערט אַ נישט
געזעענע.

— כלי־זמר, אַ פריילעכס — זאָגט דער רב — מיר גייען צו
דער חופּה.

ער דערלאַנגט דער כלה אַ כוס וויין, זי טרינקט אויס די העלפט,
בעת איר אונטערשטע ליפּ פּורעמט זיך אויס, ווי אַ לעפעלע. ערני
באַנעצט זיינע ליפּן און וואַרפט דעם קרישטאָלענעם בעכער אַראַפּ
צו זיינע פיס, צעברעכט אים און ווענדט זיך צו דער כלה, וועמענס
איידעלער און צאַרטער גוף איז דורכזיכטיק, טראַצדעם וואָס אירע
געזיכט־שטריכן בלייבן אומבאַשטימט:

— כדי קיין שום פרוי זאָל נישט טרינקען פון בעכער, וווּ דו
האַסט צוגעטאָן דיינע ליפּן, און כדי קיין שום מאַן זאָל נישט צולייגן
זיינע ליפּן צום בעכער, וווּ איך האָב געטונקען מיינע ליפּן. און
דער דאָזיקער צעבראַכענער בעכער זאָל מעורר זיין דעם גייסט און
אונזערע הערצער, און זאָל אייביק בלייבן גאַנץ, ביי אונזער לעבן

און ביי אונזער טויט. זיי וויסן, מיין אויסדערוויילטע, אַז ער איז געפורעמט געוואָרן פֿון אַזאַ מאַטעריע, וואָס דאָס מענטשלעכע אויג קאָן נישט תּוֹפֵס זיין, און קיין מענטשלעכער פּוֹס קאָן אים נישט צעברעכן, א מן.

גאַנץ קהל האָט געפּאַטש בראַוואַ, ווי דער נוסח וואָלט צוגע־טראַכט געוואָרן דורך ערני אַליין.

— ס'איז אַ שיינע חתונה — האָט געזאָגט פּרוי פּייגלסאַן.
— ס'זאָל קיין בייז אויג חלילה נישט פּאַרשאַדטן — האָט מאַמע יהודית געענטפּערט — אין דעם טאָג ווען גאָט האָט באַשאַפֿן הימל און ערד, זענען אילזע און ערני באַשטימט געוואָרן זיך ליב צו האָבן.

— און איך האָב געמיינט — האָט געזאָגט פּרוי פּייגלסאַן, אַז די כלה הייסט גאַלדע.

— האָב איך נישט געזאָגט גאַלדע? — האָט מאַמע יהודית געפרעגט.

דער חתונה־צוג איז אָנגעקומען צו דער ריגענשטראַסע, אַ העלע פּריילעכע זון האָט באַשיינט די חתונה־געסט. הינטער דער מאַמע יהודית האָט געשפּאַנט די כלה, געאַרעמט מיט לוי, דעם פּאַטער, וואָס האָט זיך אַזוי געגוידערט, ווי ער אַליין וואָלט געווען דער חתן און נישט זיין זון, דער גליקלעכער ערני. דערנאָך איז געגאַנגען דער כלהס מאַמע, אַזאַ איידל באַשעפעניש, אַז אירע הענט אַרום ערניס עלנבויגן, האָבן נישט מער געוויגן ווי אַ פּאַדעם פֿון שפּינובעכץ. ס'איז שווער געווען צו זען איר פנים, וואָס איז געווען באַדעקט מיט ראַזע טרערן פֿון גליק. מ'האַט געקאַנט אַרויספֿילן, אַז זי איז זייער שטאַלץ מיט איר איידעם ערני לוי. כדי צו פּאַרמערן דאָס ווונדער, באַווייזט זיך דער פּידלער. ער טאַנצט און דרייט זיך אין קרייז, צאַפּלט און פּלאַטערט, ווי אַ שוואַלב. מיט לעבעדיקייט ציט ער דעם בויגן און פּידלט אויס דעם חתונה־מאַרש:

„ווער שטייגט דאָס אויף פֿון מדבר און שטיצט זיך אויפֿן אַרעם פֿון איר געליבטן? וויי־און־ווינד“.

די שוואַלב וואָס האָט זיך אָפּגעשטעלט אינמיטן וועג, האָט אָפּגע־וואַרט די חתונה־גייערס און אָנגעהויבן שפּאַנען ווי אויף אַ קאַטוי־

לישער פראצעסיע; פויסטן באוויזן זיך פון די פענצטערס.

„לייג מיך ווי א זיגל אויף דיין הארץ, הא, הא, הא.

ווי א זיגל אויף דיין ארעם, הי, הי, הי.

ווייל שטארק איז די ליבע ווי דער טויט.

אלע האבן געוואלט, אז דער פידלער זאל מיט מער איינגער-
האלטנקייט אויסדרוקן חתן-כלהס פרייד, ווי אויך די התפעלות פון די
חתונה-געסט פאר דעם שיינעם פאר. אבער מ'האט צום באדויערן
נישט געקאנט אפשטעלן דאס זינגען, ווייל ס'האבן זיך געהויבן
פויסטן. ערני האט אפגעשאצט, אז ער וועט מסכים זיין, אז איינע
פון די פויסטן זאל זיך העפלעך דערנענטערן און זאגן:

„מיינע ידישע דאמען און הערן — זאל א זאג טאן די פויסט —
די וועלט איז נישט אזוי אויפגעלייגט, אז איר זאלט שפילן מיט איר
פידל. יעדער קלאנג פון אייער בויגן שטעכט אונז דורך דאס הארץ.
צי האט איר נישט קיין רחמנות?“

אבער די פויסטן האבן זיך געהויבן פונדערווייטנס, שטומע,
איינגעשפארטע. דער חתונה-צוג האט זיך ווייטער געפירט אומגע-
שטערט, יעדעס פארל האט זיך פארוויילט געמיטלעך, מיט חן, און די
פיס האבן זיך געהויבן פאמעלעך, ווי ביי א שפאציר אן צייל. אפילו
דער פידלער-שוואלב האט פארלאנגזאמערט זיין פלי, כדי בולט צו
באצייכענען זיין ווידערווילן קעגן די פויסטן. מיט א לאנגן צי פון
בויגן, און מיט א צעצויגענעם הארצרייסנדיקן קלאנג איז ער אריין
אין סאלאן פון די לויס:

„גרויסע וואסערן וועלן נישט פארלעשן די ליבע

און טייכן וועלן זי נישט אפשוענקען

וויי-און-ווינד, וויי-און-ווינד.

ווער איז דאס די, וואס שטייגט אויף פון מדבר

און שטיצט זיך אויפן ארעם פון איר געליבטן?“

ווי האט ה' רייזמאן אויפגעכאפט אזויפיל פראכט און שיינקייט?
און די טייערע פרוי טושינסקי, ווי האט זי זיך פארשאפט אזא
פיקסענעם קאליר, וואס מאסקירט אזוי שלעכט די הארטע הויט-
אנוואקסן אויף איר האלדז? און אט דער קבצן, שלמה ווישנאק,
און די פלאש מיט דעם גאלדענעם קארעק צווישן זיינען קניען, ווי
ער וואלט מורא געהאט, אז מ'וועט עס אים אָוועקגעבענען? גוט

וואס דאס קליינע גאסמיידל פון מאַרסיי, האָט אָנגענומען זיין איינ-
לאַדונג און געקומען אין אַ פשוט קליידל. און דער צווייטער העברעער
אין זיין פאַרבלאַטיקטן אונגפאַרם. אַבער, אַד-און-וויי, ער הערט
נישט אויף יעדעס מאָל צו בעטן מען זאָל אים מוחל זיין, ווען אַ
שטראָם בלוט פליסט אַראָפּ פון זיין שטערן אויפן טעלער. אַבער
פאַרוואָס פאַרענטפערט ער זיך? מען קאָן דאָך שטאַרבע הערנדיק,
ווי די צאַרטע און ריינע נשמה פאַרענטפערט זיך אַזוי. דאָך, אָן
העויות און מאַניערן טרעט ער צום צום זינגען. ווי ער האָט זיך נאָר
אַוועקגעשטעלט אויף דער פּליושענער סאַפע און אָנגעהויבן מיט אַ
ווייך, צאַרטדין קול פון אַ גראַעזער מויז אונטערברומען אַ משונהדיק
ליבעס-לידל, וואָס נאָך קיין שום מענטש האָט עס ביז איצט נישט
געהערט, האָט ער צווישן איין סטראָף און צווייטן, טויזנט און איין
מאָל איבערגעבעטן פאַר דעם איבערייס, און האָט אָפּגעווישט דאָס
בלוט, וואָס האָט אַריינגערונען אין זיין מויל. און ווען דער לעצטער
סטראָף האָט זיך געענדיקט מיטן טויט פון די געליבטע, האָט ער
זיך ווידער אַנטשולדיקט מיט אַ חנוודיקן שמייכל:

— אַנטשולדיקט, מיינע פריינט, אַנטשולדיקט — האָט ער
געזאָגט — דאָס איז אונזערס אַ היימיש לידל, אַ פּומון אַזאַ, פאַר
צוויי גראַשן, איר פאַרשטייט, פון יענע לידלעך, וואָס וועגן זיי זאָגט
מען, אַז זיי ענדיקן זיך שלעכט, ענדיקן זיי זיך זייער גוט...

דער צווייטער העברעער האָט זיך, ביי אַ שטורעם פון אַפּלאַ-
דיסמענטן, אַוועקגעזעצט. דערנאָך האָט הער לוי, דער פּאַטער, רויט
ווי אַ קאַרש, געפרוּווט עפעס דערקלערן דעם חתן, אַבער ער איז אָן
אויפהער איבערגעריסן געוואָרן דורך איבערגעשפיצטע געלעכטערלעך
פון די פרויען, און האָט באַוויזן צו זאָגן נאָר די ווערטער:

— מיין זון, איך וועל דיר אָן עצה געבן... ווייל דער געטלעכער
אינסטינקט... באַלויכטן דורך אַ ביסל וויסן...

דערנאָך איז ער געזונקען אין זיין בענקל און זיך אַליין אַפּלאַ-
דירט. ערני האָט אים געדאַנקט מיט אַ לייכטן שאַקל מיטן קאַפּ און
געוואָרפן זיין אויפּמערקזאַמקייט אויפן פּידלער, וואָס איז אַרויף
אויפן טיש. און טאַנצנדיק האַפּערדיק צווישן די טעלערס, האָט ער
געפּידלט און געזינגען מיטן גאַנצן כּח. נאָך אָן אומעטיקן געטאַ-ניגון,
האָט דער פּידלער געכאַפט אַ פּלאַש און גענומען טאַנצן דעם טאַנץ

פון די פאָרגאַנגענע צייטן, צוקלאַפּנדיק מיט די פּיס צום טאַקט.
אַריינגעטאַן אין טאַנץ און שפּיל, האָט ערני קיין איין מאָל נישט
געקוקט צו זיין כּלה, דאָך האָט ער פון דער לינקער זייט געפּילט אַ
לייכטן דרוק פון אַן עלנבויען.

— זאָל איך אומקומען אויפן אָרט — האָט מאַמע יהודית
געזאָגט — צי פון חתן־כלהס מויל איז אַרויס אפּילו איין וואָרט.
— דאָך הער איך נישט אויף צו רעדן צו מיין אויסדערוויילטע —
האָט ערני איר געזאָגט.

— און איך הער איך נישט אויף אים צו הערן — האָט די כּלה
געזאָגט.

— זאָלן מיינע געדערעם פּלאַצן — האָט מאַמע יהודית ווידער
אַנגעהויבן מיט ביטערניש. אָבער ערני האָט איר איבערגעריסן מיט
אַ שמיכל און זיינע אויגן זענען געווען געווענדט גלייך צו איר:
— וווּ זענען די מענער? — האָט ער געפרעגט מיט אַ טאָן פון
פּאַרוויילנדיקער סודותדיקייט.

— יאָ וווּ, וווּ זענען זיי? — האָט די כּלה געמורמלט, ווי אין מורא.
— קוק זי כאַטש איינמאָל אַן — האָט מאַמע יהודית זיך געבעטן
ביי אים.

— איך הער נישט אויף צו קוקן אויף איר — האָט ערני איר
געענטפּערט.

— ער הערט נישט אויף... האָט אָפּגעהילכט דער כּלהס קול.
— אויב אַזוי, מזל־טוב דיר, מיין זון — האָט מאַמע יהודית
געזאָגט און אים געקושט.

— מזל־טוב, מזל־טוב דיר — האָבן אים אַלע געזאָגט וויינענדיק,
איינער נאָכן אַנדערן. דערנאָך האָט די געליבטע כּלה געשעפּטשעט
אין קאָרידאָר ביים יחוד־שטיבל:

— מיינע פּיס טראָגן מיך צו דעם אָרט, וואָס איז מיר ליב.
דאָס יחוד־שטיבל איז געווען אַזוי קליין, אַז אין זיין ענגשאַפּט
איז נאָר געשטאַנען אַ ניימאַשין, אַ פעקל וועש און אַ נעבעכדיק
בעטל צוגעדעקט מיט אַ גראַער קאַלדרע. ערני און גאַלדע זענען
איצט אַריינגעגאַנגען, און ווי אונטערן דרוק פון זייער שטילן
עטעמען, האָט זיך דאָס שטיבל אויסגעברייטערט, ליכטיק געוואָרן,
און גורם געווען דעם ייגן פּאָר אַ פּולע מאַס גליק, און אַט איז עס

א רחבותדיקער זאל פון א פאלאץ, אינמיטן א חופה־בעט מיט א
באלדאכין, אונטער אן אויסגעשטערנטן הימל, און א טייל שטערן
פאלן זיך נחותדיק אויף די ווענט. גאלדע האט זיך גרינג אריינגע-
גליטשט אין בעט, צניעות'דיק, ווי מען האט זי אינדערהיים דערצויגן,
און די פרוי לוי האט מיט רעכט געזאגט, אז זי איז דערצויגן
געוואָרן צו זיין דער זיווג פון א נביא. (כאַטש דער זיידע האָט
געטענהט, אַז די נביאים האָבן אפילו אין אַזאַ שיין און תמימותדיק
מיידל געזען נאָר די שיינקייט פון גייסט) ערני נעמט אָן די האַנט
פון זיין אויסדערוויילטער, און פון צווישן זייערע פינגער זענען
אויפגעגאַנגען פילפאַרביקע שמעטערלינגען אויפן הימל, איבערן
חופה־בעט. גאַלדעס גאַנצע האַנט איז פארשוונדן געוואָרן אין ערניס
האַנט, און די וואַרעמקייט פון זייערע הענט האָט געבוירן אַ טויב,
דערנאָך אַ הינדל אַ ווייסן האָן מיט אַ רויטן קאַם, אַ פיש וואָס
האַט געצאָפלט מיט לעבן. בעת ערני ציט צו זיך גאַלדעס גוף, וואָס
איז פלוצים געוואָרן פאַרגליווערט, עפנט ער די אויגן און דערזעט,
אַז ער דריקט אין זיינע הענט אַ זשמעניע פאַרוואַנעט גראַז.
וויאַזוי איז דאָס פאַרגעקומען? וויאַזוי פאַסירן אַזעלכע זאַכן
אויף די ברעגעס פון דער סענע? און די חתונה, איז זי טאַקע פאַרגע-
קומען? ערני האָט נאַכלעסיק געלאָזט אַראַפּפאַלן די זשמעניע גראַז,
ער איז אַראַפּ אין קאַרידאָר און מרהשחורהדיק געקרעכצט:

— וווּ ביזטו? וווּ ביזטו?

אבער דער קאַרידאָר איז געווען ליידיק, ווי דאָס יחוד־שטיבל.
און פוסט איז אויך דער גרויסער עס־זאל נאָך דער חתונה, וואָס איז
אפשר פאַרגעקומען מיט יאָרן צוריק. ווייל אַ שפאַר ביסל שפינוועבס
ליגט ברייט צעלייגט אויף די ווענט און פאַרדעקט אַלע ווינקלען פון
סופיט, און אַ שימל איז אויסגעשפּרייט אויפן טיש, נאָך דער פּריי-
לעכער חתונה־סעודה. ערני איז אַרויסגעלאָפן אַ נאַקעטער אויף
דער ריגענשטראַסע, בעטנדיק אַלע פאַרבייגייערס צו ווייזן אים דעם
וועג צו דער חתונה. אַבער פאַרוואָס ענטפערן אים עפעס די פאַר-
בייגייערס מיט באַמערקונגען וועגן רעגן און שיינעם וועטער?
פאַרוואָס ציען זיי אַזוי גלייכגילטיק מיט די אַקסלען און לעכערן אים
דורך מיט זייערע בליקן, ווי ער וואַלט געווען פון גלאַז, מיט בליקן
נישט דאַיקע. לגמרי אָן בליק?. ער האָט אַראַפּגעלאָזט זיינע אויגן

און פלוצים דערוען זיין פארבלוטיקטן און פארווונדעטן קערפער, ווי ער וואלט אקארשט אראפ פון דער פאך פון אנאטאמישן שטודיר־צימער — הוילע מוסקלען און אדערן.

כאטש ער איז געווען פארצווייפלט פון דער אנטדעקונג, (אדער אפשר האט ער אים, אויף א מיסטעריעזן אופן, צוגעגעבן נייע כוחות) האט ערני דערגרייכט אן שטערונג די באשיידענע וואקזאל־בודקע פון דראַנסי, ציטערנדיק אינגאנצן פון הנאה אונטערן שטראם פון די זיסע זונשטראלן. אבער קיין שום באאמטער האט אים נישט געוואלט אינפארמירן, אלע האבן זיי העפלעך פארמאכט די פענצ־טערלעך אונטער זיין נאָז. איינער פון זיי האט זיך אפילו געגרייט משלח צו זיין אַט דעם אָפגעשוונדענעם בחור, מיט דער טענה, אַז זיין צעמאַרשטער אויסזען באַליידיקט די פאַסאַזשירן. ער האַט דערפילט אַ האַנט אויף זיין צעריסענעם אַקסל:

— מ'וואַרט אויפן פאַרשוּנדל — האַט געזאָגט דער דייטשער סאַלדאַט. איילט זיך צו, ווייל די קליינע באַן וועט באַלד אָפּפאַרן. די קליינע באַן האַט געוואַרט אין אַ מין געהיימען וואַקזאַל, וואָס האַט זיך געפּינען אין אַ צווייטן וואַקזאַל. ערני האַט נאָכנישט דערגרייכט דעם פּעראַן, ווי די צווייטאַקיקע באַן האַט גערירט מיט טומל און רעש. ער איז אַרויפגעשפרונגען אין לעצטן מאַמענט, אַ שטופּ געטאַן די טיר, און אַט איז דער גאַנצער חתונה־עולם אינעווייניק אין באַן־וואַגאַן.

— מיר האַבן געוואַרט אויף דיר — האַט די חתונה זיך צעשריגן מיט התלהבות — מיר האַבן שוין געמיינט, אַז דו וועסט מער נישט קומען...

— צי בין איך דען דער איינציק געבליבענער ייד? — האַט ערני געקערעכצט. — אַבער יעדער טראַפן פון מיין בלוט האַט נאָך אייך געשריגן. זייט וויסן, אַז דאָרט וווּ איר זייט, דאָרט בין איך אויך. ווייל ווען מען שלאָגט אייך, ווער איך דען נישט געטראַפן? ווען מען שטעכט אייך אויס די אויגן, ווער איך דען נישט בלינד? און ווען איר פאַרט מיט דער קליינער באַן, צי פאַר איך נישט מיט אייך מיט?...

— אמת, אמת, דו ביזט מיט אונז — האַבן זיך אַלע חתונה־געסט צעשריגן. אַ חוץ ערניס מאַמע, אינגאַנצן אַ צונויפגעקאַרטשעטע אין

א ווינקל, מיט אַ ניי זייגקינד ביי דער ברוסט. זי האָט געכליפּעט אין פאַרצווייפלונג:

— גאָט אין הימל, כ'האַב אַזוי געהאַפּט אַז זאָלסט נישט קומען אַהער...

— פאַרוואָס עפעס — האָט ערני געפרעגט — צי איז מיין אָרט נישט צווישן אייך?

— טו אַן דעם בגד — האָט דער זיידע געזאָגט — און אַנשטאַט אויסצוהערן פּוסטע רייד, זעץ זיך נעבן גאַלדען, וואָס האָט פאַר דיר געהיטן אַ קליינעם פּלאַץ, ווי אַ גוטע יידישע פּרוי, כאַטש זי איז נישט קיין טאַכטער פּון אַ נביא.

— איך האָב אויך אַפּגעהיטן אַן אָרט פאַר דיר, האָט ערני געזאָגט צו גאַלדע.

דאָס מיידל האָט אים שווייגנדיק געדריקט די האַנט, און זיך אַרויסגעבויגן פּון פענצטער, כדי אים צו ווייזן דעם לאַנגן שטח פּון דער קליינער באַן.

פּונדערערווייטנס האָבן זיך געזען אַנדערע באַנען, וואָס האָבן געצויגן ווייט, ווי דאָס מענטשלעכע אויג קאָן נאָר גרייכן. און אַלע האָבן נאָר געהאַט איין צענטראַלן ציל: קיין פּוילן — לויט מרדכי רייד.

— און איך — האָט מאַמע יהודית געזאָגט — איך ווייס נישט, וווּהין מיר פאַרן, איך זאָג נישט קיין נביאות, ווי אַנדערע, אָבער מיר פאַרן אַלע צוזאַמען און דאָס איז גוט.

— מען פאַרט קיין פּוילן — האָט מרדכי איבערגעזאָגט — גאָט רופּט אונז צוריק אַהין, גרויס און קליין, אַ צדיק אָדער נישט.

אין דעם מאַמענט האָט זיך ערנין אויסגעדוכט, אַז ער האָט אַנטפלעקט זיין גרויסן געדאַנק פּון אַמאָל: גאָט וועט אונז זאָגן — קוקט, מיינע טייערע קינדער! איך האָב אייך געמאַכט פאַר אַ שעפעלע צווישן די פעלקער, כדי אייער האַרץ זאָל זיין ריין אייביק. — דאָך טענהט דער העברעער — די דאָזיקע נסיעה צו וואָס?!

ניין און ניין, קיין שום וואָרט פּון ערני איז נישט געווען אימשטאַנד צו באַרויקן דאָס האַרץ פּון צווייטן העברעער, און אויך נישט בכח געווען איינצוהאַלטן דאָס צעשראַקענע אויגן־פּינטלען פּון די קליינע עופּעלעך, וואָס זענען געלעגן שטיל צווישן דער

מאַמע יהודית און זיידן, יעדעס אויף זיין וואַנדער־פעקעלע אין דעם אומענדלעכן גלות. פלוצים האָט אַ שוידער באַנומען ערנין. ער האָט זיך דערנענטערט צו גאַלדען, וואָס האָט מיט ליבשאַפט אַרונט־טערגעטאָן איר האַנט אונטערן רעקל פון איר חתן, זוכנדיק זיין ברוסט. אָבער טראָץ דעם גליק, וואָס האָט פאַרפלייצט זיין נשמה, איז דאָך דאָס באַרירן מיט דער האַנט, מיט די נערוון און מיטן גאַנצן לעבעדיקן פלייש, געווען אַזוי פחד־מדיק, אַז ערני האָט דערשטיקט אין זיך אַ געשריי... און געשמייכלט צו גאַלדען, וואָס איז אינגאַנצן געווען פאַרפלאַכטן אין מיני גראָזן. אין דער רגע עפנט דער פידלער מיט אַ מעלאָדיע, וואָס האָט דעם גאַנצן חתונה־עולם געוועקט צום וויינען, און זיין קול האָט זיך צעזונגען מיט אַזאַ שפע פון טענער, וואָס נאָך קיינמאַל נישט:

„צי קאָן מען אַרויפגיין אין הימל, אוי,

און פרעגן פאַרוואָס פירט גאָט די וועלט אַזוי?“

די באַן איז פאַרשוונדן גאַנץ ווייט, פון דער פידל איז די מעלאָדיע, ווי אַ רויך אויפגעגאַנגען צום הימל. ערני איז פלוצים צוריקגעקומען צו זיין איינזאַמקייט, אַ נאַקעטער און בלוט־טריפֿנ־דיקער אויף די שטיינער פון דער באַן־טעזשקע. די פיס פאַנגדער־געשפרייט צווישן די רעלסן, און דער ווינט האָט געשמיסן אין דער גאַנצער נאַקעטקייט פון זיין גוף. ער האָט געטראַכט, אַז דאָס צעשיידן זיך מיט אַ געליבטן מענטש, איז גורם אַ פיינפול געפיל, וואָס איז ביטערער פון טויט אַליין.

די פידל־קלאַנגען זענען פאַרשוונדן, און ערני האָט אַנגעהויבן

שרייען אין זיין חלום, שרייען, שרייען, שרייען.

עס וועט די זון מער אין איר אויפשטייג איבער א קליין
שטעטעלע אין ליטע און אין פוילן, נישט טרעפן שוין
א ייד א ליכטיקן אין פענצטער, אן אלטיטשקן, א זאגנדיקן
א קאפיטל תהלים, און א צווייטן גייענדיק אין שול —

י צ ח ק ק א צ נ ע ל ס א ן :

„דאָס ליד פֿון אויסגעהרגעטן ייִדישן פּאָלק“.

מער קיינמאל נישט

1

עטלעכע לאסט־באנען, אייניקע אינושיניערן און כעמיקער, האָבן ליקווידירט דאָס כפרה־הינדל פון דעמאלט — דאָס יידישע פּאַלק אין פּוילן. מיט אויסטערלישע וועגן־נישט־וועגן איז דער אוראַלטער מאַרש פון די שייטערס דערגאַנגען צום קאַלכאוויון.

אינעם גאַנג פון פּאַרטיליקן דעם יידישן שטאַם, איז דער לאַגער אין דראַנסי נישט געווען מער ווי איינער צווישן די פיל אויפנעם־ערטער אין דער פּאַסיווער אייראַפע. איינער פון די פונקטן פאַר צונויפּזאַמלען די טשערעדעס, וואָס זענען געטריבן געוואָרן אין פולשטענדיקער רויקייט צו דער שחיטה, מיט די שלעזישע, היימישע פליינען, די שוויגענדיקע.

די דייטשן האָבן דערגרייכט אַזאַ פערפעקציע אין דער פּאַרניכ־טונגס־„וויסנשאַפט“, אין דער „קונסט“ פון מאַסן־שחיתות, אין מענטשן־פּאַרטיליקונג, אַז פאַר דעם רוב פון די צום טויט פּאַרמשפּטע, האָט זיך אַנטפלעקט זייער גורל ערשט אין די גאַזקאַמערן. פון דער רעגיסטראַציע, פאַר טראַגן דעם געלן מגן־דוד־שטערן, פון דעם פּאַנאַנדערלאָזן די דורכגאַנגס־לאַגערן, די לעצטע פּאַרן אומקום, האָט זייער אַפּאַראַט געאַרבעט אויף אַ ווונדערלעכן אופן. ער האָט געפּאַדערט געהאַרצואַמקייט פון דעם מענטש־חיה, אין וועלכן ס'האַט נאָך געטליעט ערגעצווי אַ שטיקל האַפּענונג, ביז צו זיין לעצטן אַטעם. אין לאַגער דראַנסי האָט מען זיך איינגעוויגט אין אַ גלויבן פון עפעס אַ ווייטער מלוכה „פיטשפּוי“, וווּ די יידן וועלן קאַנען, אונטער דער השגחה פון די בלאַנדע פּאַסטעכער, געשמאַק עסן דאָס גראַז פון דער נייער צייט.

און אַט די אַלע יידן, וואָס האָבן געהערט וועגן דער ענטגילטי־

קער „לייונג“, האבן עס נישט באנומען מיט זייערע חושים, מיט זייער זכרון און, פון פחד, צערודערטן שכל. עפעס א מין אינערלעך קול האט זיי בארויקט און איבערצייגט, אז „לא היי דברים מעולם“, אז קיינמאל וועט דאס נישט פאסירן, כל־זמן די נאציס וועלן נאך האבן א מענטשלעך פרצוף. אבער ווען דאס קול איז אנטשוויגן געווארן, זענען זיי אנטרונען אין שגעון, אראפגעווארפן זיך פון זעקסטן שטאק אויפן טרויעריק־בארימטן צעמענט־ברוק אין לאגער. אדער זיי האבן געשוויגן און פארבארגן דעם שרעקלעכן סוד ביון סאמע סוף. און ווען זיי וואלטן אפילו אים געווען אנטפלעקט, וואלט סייווי קיינער נישט געגלויבט, ווייל די נשמה איז ווי א שקלאפין פון לעבן.

✱

אין שפיטאל האט ערני געזען דעם סך־הכל פון אלע פיזישע און גייסטיקע צרות, וואס שעדיקן דעם מענטש: שוואכע זקנים, וואס מ'האט ארויסגעשלעפט פון די יידישע שפיטאלן אין פאריז, גייסטיק קראנקע, וואס מ'האט מיט געוואלט ארויסגענומען פון די אזילן. קימפעטארינס און פארפארקטע קינדער מיט אייטרנדיקע ווונדן, וואס זייערע מלאכים־פנימלעך זענען אינגאנצן פארקריפלט געווארן, פיינפולע פרויען־פנימער פון גיפטיקן וואנצן־בייסעניש, אזוי איז דער לאנגער זאל מיט די פרימיטיווע צעמענט־ווענט געווען טאג און נאכט א טאל פון טרערן, פון פארצווייפלטע געשרייען, וואס די יידישע קראנקן־פלעגערס האבן געפרוהוט איינשטילן. געוועזענע זענע בארימטע דאקטוירים, פראפעסארן פון באדייטנדיקע קאטעד־רעס, האבן הילפלאז זיך צוגעקוקט צו די צוויי־דריי־שטאקיקע בעט־לעך מיט צעשראקענע און כמעט טעמפע בליקן. בעת זיין ליגן אין שפיטאל, האט ערני אנטדעקט דאס אמתיקע גיהנום, די ווירקלעכע וויזיע פון גיהנום. די ראנגלענישן און שלאכטן ממש, וואס הדבן זיך אפגעשפילט ארום די נאכט־טעפ, וואס האבן איינצייטיק געדינט אלס טעפ צום קאכן, זענען געווען א שפיל פון אשמדאי אליין. די קראנקן־פלעגערס האבן אים גערופן „שוטה“. איינער פון זיי, א קאטאליק פון אויסגעפארשטער יידישער אפשטאמונג, האט נישט אויפגעהערט זיך צו דרייען ארום ערניס בעטל, ווי ער וואלט

נתפעל געוואָרן פון דער משונהדיקער מעשה, וואָס האָט געבראַכט דעם יידישן בחור אין שפיטאַל אַריין.

— אָבער ס'איז דאָך ממש אַ משוגעת — האָט יענער געזאָגט, אַרויפֿרוקנדיק די גאַלדענע ברילן, ווי כּדי בעסער אַנצוקוקן דעם ליגנדיקן — ווייניק וואָס איר זענט אַ ייד, קומט איר נאָך אַליין גלייך אין לאַגער אַריין?

— און דאָס וואָס קומט איצט פאַר — האָם אים ערני אַמאַל געענטפּערט — זעט איר נישט אין דעם וויסטע משוגעת? אַט טראַגט איר אַ מעדאַליאַן מיט דער הייליקער בתולה אויף אייער האַלדז און דעם געלן מגן־דוד־שטערן אויף אייער בלוזע. און צי האָט אַ זין צו זאָגן, אַז איר זענט געבוירן געוואָרן מיט אַן אַכטל פון יידיש בלוט?

— איך ווייס — האָט געענטפּערט דער קראַנקען־ברודער — אַמאַל, אַז ס'איז אייך נישט געפּעלן געוואָרן דער גורל פון אַ פאַרפּאָלגטן, איז אייך דערלויבט געווען ניצול צו ווערן דורך שמד. אָבער היינט, נישט אייער נשמה, נאָר אייער בלוט ווילן זיי, זיי מיינען, אַז איר האָט בכלל נישט קיין נשמה.

דער משוגענער פון צווייטן שטאַק האָט אַרויסגעבילט פון בעטל. דער יידיש־קריסטלעכער פלעגער, נישט אַראָפּנעמענדיק פון זיך די שווערע כּבּוד־מאַסקע, האָט זיך מתנצל געווען פאַר ערני, און האָט אַרויפּגעשטעלט אַ פּוס אויף זיין געלעגער, אויסגעגלייכט זיך און געזאָגט עטלעכע ווערטער צום משוגענעם, וואָס האָט נאָר געוואַלט געבן אַ צייכן אַז ער לעבט, און זייענדיק פון דעם באַפּרידיקט, איז ער אַנטשוויגן געוואָרן אויף אַ שעה. דער קראַנקענברודער איז געבליבן ביי ערניס בעטל, ער האָט געענטפּערט געוין אויף די פּראַגן פון פאַרוונדעטן. און דער דערמאַנטער, טיילווייז מחמת זיין דערשלאַ־גענקייט און אַ ביסל געשטערט פון אויבערפלעכלעכער אַנשטענ־דיקייט — וואָס מיט איר האָט דער געוועזענער פּראַפּעסאָר איצט אַרומגעהילט זיין אינערלעכקייט — האָט פּלוצים אַנטדעקט פון אונטער די גאַלדענע ברילן, אַ מין ציטער אין זיינע גרויסע, קורצ־זיקטיקע אויגן, פון אַ זייער פּראַנצוויזשער בלאַער פאַרב, אַ מין שרעק. וואָס האָט זיך באַוווּזן אין אים ווי דורך אַ ריס פון אַ טעפּיך — דער גאַנצער צער פון מענטשלעכן קיום.

— צי איר גלויב נאך, מיין שוטה? דאָס איז אָפהענגיק אין צייט. ווען כ'בין געווען אַ הער, ווי איר זאָגט, האָט מיך מיינער אַ חבר, כדי מיך צו איריטירן, שטענדיק געפרעגט, צי גאָט דער אַל-מעכטיקער, קאָן באַשאַפן אַזאַ שווערן שטיין, וואָס ער אַליין זאָל אים נישט קאָנען אויפהויבן. איך גלויב אין גאָט און אויך אין שטיין. ערני האָט זיך פאַרטראַכט און געשמייכלט:

— כ'האָב גאַרנישט פאַרשטאַנען, הער זשאַפּראָ, זענט איר נישט אין כעס אויף מיר?

ער האָט עס געזאָגט אוף אַזאַ אופן, אַז דער דאָקטאָר האָט גאַר-נישט געפונען קעגן זיין כבוד, אים דאָס אַ ביסל אויסצוטייטשן, לאַכנדיק דערביי מיט דער האָנט ביים מויל, צוליב העפלעכקייט: — שוטה וואָס איר זענט, ריכטיק, מיר פּראַנציון באַזיצן אויך אַפּטמאַל אַ ביסלעך חכמה, דאָס איז דאָך אייערס אַ וואָרט, נישט וואָר? אינדעראַמתן, ווייס איר נישט, צי איר בין אַ קאַטאַליק, אַדער נישט. אַז איר בין מיט אַ יאָר צוריק געווייר געוואָרן, אַז איר האָב אין זין אַן אַכטל יידיש בלוט, האָב איר זיך אָנגעהויבן שטאַרק צו שעמען. דאָס איז געווען איבער מיינע כוחות, ס'האָט זיך מיר אויס-געדוכט, אַז כ'האָב געקרייזיקט אונזער האָר, יעזוס קריסטוס, איר פאַרשטייט דאָך מיך, כ'בין נאָך דעמאַלט געווען פון דער אַנדערער זייט. און אַט בין איר געקומען אַהער, און כ'הויב זיך אָן צו שעמען מיט דעם חלק פון מיין בלוט וואָס איז נישט יידיש. איך שעם זיך זייער. איר טראַכט וועגן די צוויי טויזנט יאָר קריסטלעכע אַמוננה, וואָס האָט צוגעגרייט דעם-אַ באַדן, וואָס האָט צעבונדן, אויפגעבונדן... איר פאַרשטייט, נישט אמת?

דער ריס אין זיין בליק האָט זיך נאָך מער צעעפנט:

— צוויי טויזנט יאָר פון קריסטלעכער תורה — האָט ער געזאָגט, אַ פאַרזונקענער אין טראַכטענישן, ווי צו זיך: — און דאָך, ס'איז אַן אַבסורד, איך גלויב נאָך אַלץ אין קריסטוסן און כ'האָב אים ליב מער ווי תמיד. אָבער דאָס איז נישט מער דער בלאַנדער קריסטוס פון די קאַטעדראַלעס, דער באַרימטער אויסלייזער, וואָס איז געטויט געוואָרן דורך די יידן... נאָר דאָס איז...

ער האָט געוויזן מיט דער האָנט אויפן שפיטאַל און זיך צוגעבויגן צו ערניס שטינקענדיקן בעטל:

— ס'איז גאר אן אנדערע זאך — האָט ער געשעפטשעט מיט אַ
נייעם טאָן פון יידישן קלאַנג, אַ מין קול פון אַן אומגליקלעכן, פון
אַ געפאַנגענעם.

צו דער גרויסער איבעראַשונג פון ערני, פון די קראַנקע אין
שכנות און אפשר אויך פון זיך אַליין, האָט ער צוגעלייגט זיינע הענט
צו די שלייפן, כדי צוצוהאַלטן די בריילן, און איז אויסגעבראַכן
אין אַ געוויין.

*

דער אַקטאַבער-הימל האָט אויסגעזען ווי אַ ברייטער רוים פון
פאַרבלאַטיקטן שניי, וואָס איז גרייט יעדע רגע אַראַפּצופאַלן אין
גרויסן, ליידיקן הויף. שטאַרקע ווירבל-ווינטן האָבן געוואַיעט ממש
מיט מענטשלעכע קולות, האָבן אויפגעהויבן אַ שוואַרצן קוילן-שטויב
איבערן גאַנצן לאַגער. פאַרן בנין פון די „נאַרמאַלע“, זענען קינדער
אַרומגעלאָפן מיט צעפלויענע וואַלענע האַלדז-טיכלעך איבערן צע-
מענט-באָדן, וואָס איז געווען באַשטימט פאַר שפּאַציר פון די אינ-
טערנירטע. נעבן טויער האָבן געגלאַנצט די ס.ס.לייט אין זייערע
לעדערנע-מונדירן און שטאַלענע העלמען. זיי זענען געקומען אויפן
אַרט פון די פראַנצויזישע זשאַנדאַרן, וואָס האָבן זיך נישט אויסגע-
צייכנט מין קיין איבעריקער באַגייסטערונג. דאַקטאָר לוי זשאַפּראַ,
דער „אַכטל-ייד“, האָט נאָך דערווייל געהאַלטן דעם אויסגעדאַרטן,
אויסגעבלייכטן און ממש קאַמישן ערני אין זיין שוואַרצן קאַסטיום,
אַבער זיין מצב האָט מער נישט באַרעכטיקט דאָס ווייטערדיקע פאַר-
בלייבן אין שפיטאַל, דאָס איז געווען אַ זעלטענע פּריווילעגיע. זיי
זענען פאַרבייגעגאַנגען דעם טעכנישן בנין, די קליינע ציגל-הייזקעס
פון רוטן „קאַסטעל“-בנין, און האָבן זיך פאַראייניקט מיטן „שפּאַציר
פון די נאַרמאַלע“.

ערני לוי'ס קאַפּ איז געווען אַפּגעראַזירט, אַבער אַ ביסל האָר,
אין שטח פון אַ סענטימעטער, האָט פאַרדעקט אַלע שפורן פון זיינע
פיין. דאָס רעכטע אויער-טרייבל איז נישט געהעריק פאַרנייט געוואָרן,
איז געווען אַראַפּהענגענדיק, און זיין לאַכן האָט אַנטפּלעקט עטלעכע
שוואַרצע ערטער צווישן די ציין, וואָס האָבן אים צוגעגעבן דעם אויס-
זען פון אַ זקן. צוקומענדיק צו איינעם פון די איינגענג פון בנין, איז

א פופצניעריק יינגל פון דארט ארויסגעלאפן ווילד, מיט האַר
צעפאָטלטע אין ווינט, דאָס פנים בלאָ פון פראַסט־געשוויין, און ער
ווייזט אַ פאַר באַקס־הענטשקעס, וואָס זענען צוגעבונדן מיט אַ
שטריקל צום אַרעם:

ס'איז מיר נאָך מער קאַלט אין מיינע הענטשקעס. — האָט ער
זיגעריש געשריגן — ס'איז מיר נאָך מער קאַלט!
און ער האָט געטאַנצט איבער דער לענג פון שפּאַציר־פּלאַץ,
שרייענדיק מיט קול־קולות:

— מיר איז נאָך מער קאַלט, ס'איז מיר נאָך מער קאַלט — און
ער איז נעלם געוואָרן אין אַ צווייטן איינגאַנג פון בנין.
דער אַכט־לייד" האָט איבערגעגעבן ערנין צום שעף פון ערשטן
טרעפּן־קאַרידאָר אויפן ערשטן שטאַק. אָבער בלויז דער צונאַמען
„שוטה" האָט ערניס בעטל אַרומגערינגלט מיט געלעכטער. ער האָט
באַקומען ברויט, זופּ, וויטאַמין־קיכלעך, דאָס אַלץ באַגלייט מיט
פיקאַנטע עצות טובות, למשל, וויאַזוי אויסצומיידן הונגער, דורשט,
קראַנקהייטן, טויט, א. א. וו. דער זאַל האָט זיך מיט גאַרנישט אונטער־
שיידט פון שפיטאַל, אויסער דער מנוחה, וואָס האָט דאַרטן יאָ גע־
הערשט. עטלעכע האָבן גשפּילט אין קאַרטן, געלייענט, געדאַוונט
אויפן קול. אַ קליינע גרופּע האָט אַרומגערינגלט אַ רונדן אויוון, וואָס
האָט נאָר פאַרשפּרייט רויך. אַז מ'האַט אין אים אַ ביסל פאַרגעסן, האָט
ערני אַרויפגעצויגן אויף זיך דאָס איינציקע רעקל, און איז אַ ציטער־
דיקער אַרויפגעגאַנגען מיט די שטיגן און געזוכט אין די פרויען־
צימערן. העפלעך זיך פאַרניגט און געפרעגט וועגן אַ שיינ רויט מיידל,
מיטן נאַמען גאַלדע, וואָס איז פאַר דריי חדשים פאַרשווונדן געוואָרן.
נאָר איינמאַל האָט ער אַנגענומען מוט צו זאָגן, אַז דאָס מיידל הינקט
אַ ביסל, אָבער „זי איז אַזוי הנוודיק און שיינ, נישט אַזוי?" מ'האַט
אים געענטפערט מיט אויסמיידנדיקע תשובות: שוין אַזויפיל טראַנס־
פאַרטן זענען דאָ זייט דריי חדשים געטוישט געוואָרן און פאַרשווונדן...
מ'זייסט נישט, מ'זייסט גאַרנישט, מ'קאָן זיך נישט דערמאַנען...
און הינטער זיינע פלייצעס האָט מען זיך געשושקעט. פאַרן אַריינגיין
אין טרעפּן־קאַרידאָר נומער 2, האָט ער זיך געקווענקלט. ער איז
געווען פאַרשיכורט פון די אַלע ווייבערישע שטיבער, וואָס אין זייער
גאַנצער, אומבאַשרייבלעכער אומאַרדענונג, האָט מען פון טויזנטער

סימנים געקאנט אראפלייענען, דעם ווילן אויפצוהיטן ביז צו דער לעצטער רגע א פוטער-מאנטל, א שמינקע-שטיפט, עפעס א לעכער-לעך, קליין שיין חפץ — רעשטלעך פון ווייבלעכן מין. ווען ער איז אריינגעקומען אין א נייעם זאל, האט זיין הארץ געקלאפט נאך איידער ער האט קלאר דערקענט גאלדעס גריווע אויף א ווייט בעטל, אין טונקלקייט פון דער שורה, אנטקעגן די פענצטערס.

זי איז געזעסן אויפן ראנד פון בעטל, א מידע, דער קאפ פאר-זונקען אין די הענט, זי האט נישט געפילט זיין אנקומען. ער האט אנגעריירט איר רויט יאקל, ווי זיך איבערצוצייגן, אז דאס איז ווירק-לעכקייט, און זי האט אויפגעוהויבן איר געשוואלן פנים פון פליי און וואנצן-בייסענישן, א ביינערדיקס, אן אויסגעליידיקסט, פארגעלט פון צרות. די פראסט-פארונקלען האבן פארמיאוסט אירע שיינע הענט, וואס זי האט צוגעלייגט צו איר מויל, כדי איינצוהאלטן אן אויסגעשריי. ערני האט זיך אָוועקגעזעצט נעבן איר און זיך שטארק צעוויינט. ווען ער האט זי ענדלעך גוט אנגעקוקט, האט ער באַמערקט, אז אירע אויגן זענען טרוקן, און זיי באַטראַכטן אים מיט א מרהשחורה-דיקער גלייכגילטיקייט פון א לאַגער-אינטערנירטן.

— דו אויך? — האט זי קאלט געפרעגט.

— און דייע עלטערן? — זאגט ערני.

— זיי זענען שוין לאַנג אָוועקגעפארן קיין פיטשיפוי.

זי האט בכלל קיין אַכט נישט געלייגט אויף ערניס פארצווייפלטן

גלעטן אירע הענט, די רויטע, די בלאַע פון פראַסט.

— שוין לאַנג ביזטו דאָ? — האט זי אים העפלעך אויסגעפרעגט,

און נישט ווארטנדיק אויף קיין תשובה, האט זי ממשיך געווען מיטן זעלבן גלייכגילטיקן טאָן:

— איך דערקען דיר קוים, מיין אַרעם יינגל. מ'וואַלט געקאנט

זאָגן, אז אַ מאַשין האט דיר צעקוועטשט, ס'זענען נאָר געבליבן

דייע אויגן. און איך, געפינסטו נאָך מיך אזוי שיין?

— גאלדע, גאלדע — האט ערני געמורמלט.

פון אַ קליינעם מרחק האבן זיך נייגעריקע פרויען צוזאַמענגע-

קליבן. אַ קאָפּ פון אַ פרוי, אַ צעשויערטער, האט זיך אַראַפּגעבויגן

פון אַ העכערן שטאַק. גאלדע האט באַדויערלעך געשאַקלט מין קאָפּ:

— דאָס איז מער נישט גאלדע — האט זי געזאָגט — דאָ, איז

יעדער פאר זיך. דאך בין איך צופרידן, וואס איך זע דיך, ס'איז מממש נישט צום גלויבן.

— דו ביזט אפשר הונגעריק? — האט ערני געפרעגט.

זי האט אים אנגעקוקט מיט שרעק אין אירע אויגן, זי האט אים אנגעהויבן פארשטיין.

ערני האט שמייכלענדיק א ציפ געטאן אין שפיץ פון גאלדעס בלאַע נאָז און איז אַרויסגעגאַנגען פון זאַל, נישט אַרויסווייזנדיק איר זיין גערירטקייט. אָבער אינדרויסן, אין קאַלטן ווינט אויפן אַפּעל-פּלאַץ, האָט אים די דיזענטעריע-קרענק איינגעבויגן אין צווייען, ער האָט געהאַט בויך-קרעמפּן. דאָך האָט אַ משונהדיקע שלווהדיקייט אויף אים גערוט: ס'האַט זיך אים אויסגעדוכט, אַז קיין שום זאַך, נישט די מענטשן, נישט די אומשטענדן, וואָס פירן מיט מענטשן און פאַרניכטן זיי לויט זייער קאַפּרין — קיין שום כוח וועט אים מער נישט דערווייטערן פון דער גרויסער יידישער תיבה, אין וועלכער ער האָט געפילט, זייט זיין אַריינקומען אין שפיטאַל, דעם נישט געזעענעם שאַטן פון די „אונזעריקע“. אַזוי האָט ער מיט עטלעכע מינוט פריער געקאַנט אַנרירן גאַלדעס גוף מיט זיינע פינגער, זאַל זי אפילו זיין מיאוס, פאַרביטערט און גלייכגילטיק לפּי שעה. מיט רירעוודיקייט האָט ער אויפגעהויבן זיין קאַלדרע און געפונען גאַנץ דאָס שטיקל ברויט און די וויטאַמין-ביסקוויטן. מיט אַ לאַכנדיקן גרימאַס האָט ער זיך געפרעגט אַלע אין שטוב, פשוט, צי עמיצער וואָלט אים געקאַנט געבן בתורת מתנה אַ שטיקל שאַקאַ-לאַד, אָדער עפעס אַן אַנדערע זיסקייט צו „דערקוויקן דאָס האַרץ“.

די שכנים האָבן אים אנגעקוקט ביזן, מיט כעס:

— איר האָט געהאַט רעכט — האָט אַ קאַרטנשפילער געזאָגט אין

יידיש — ער איז באמת לעכערלעך און אומדערטרעגלעך.

— אָבער דאָס איז דאָך נישט פאַר מיר — האָט ערני פּראָטעסט-

טירט מיט טרערן אין אויגן — איך שווער אייך, אַז דאָס איז פאַר

עמיצן.

דאָס געלעכטער האָט זיך פּאַנאָדערגעקאַלערט. אין איין אויגן-

בליק האָט זיך די נייע משונהדיקייט פון „שוטה“ צעשפּרייט ביזן

סוף פון זאַל. אָבער פון אַ שכנותדיקן בעט האָט אַ מענטש מיט גראַע

שליפּן אויסגעשטרעקט אַ האַנט צו אַ געהיימער עפענונג פון זיין

שטרויזאק און פון דארט אַרויסגעצויגן אַ ברילן־שיידל, וווּ ס'איז געווען באַהאַלטן צוויי שטיקלעך צוקער און עטלעכע זיס־זויערע צוקערלעך. גענומען דאָס אַלץ אין זיין האַנט. נאָכגעדענקט אַ וויילע און צוריקגעלייגט איין צוקערל אין דעם שיידל. דערנאָך זיך דער־גענטערט צו ערני און מיט ציטערנדיקע הענט, שמייכלענדיק אים דערלאַנגט זיין קליין פאַרמעגן.

— ברודער מיינער — האָט ער געשעפטשעט מיט באַדויערן — מיין קליין ברודערל, דו האָסט רעכט, ס'איז זייער וויכטיק צו געבן אַ מתנה... — געוואַקלט זיך און צוגעגעבן, אונטערשמייכלענדיק: — ווען מען האָט גאַרנישט...

*

ערני האָט באַלד דערפילט, אַז אין זיין אַפּוועזנהייט אין פאַר־געקומען אַן ענדערונג לגבי אים. אַ גרופע פרויען האָט אים אַפּגע־וואַרט אין טרעפ־קאָרידאָר און אַלע האָבן אים אַנגעקוקט מיט היימישן, טיפּן מיטגעפיל. אַ קליינע דיקע פרוי מיט אַ קופּקע אויפן קאָפּ, האָט אַרויסגעצויגן אירע הענט פון דער קאַלדערע, וואָס האָט איר געדינט אַלס מאַנטל און אים אַפּלאַדירט: בראַוואָ! די אַנדערע האָבן צוגעשמייכלט אין הסכמה. אַז ערני איז אַריינגעקומען אין פרויען־זאָל, איז ער איבעראַשט געוואָרן צו זען אַ גאַנצע פרויען־חברותא, אַ צעפּלוידערטע, אַרום גאַלדען, וואָס איז געווען אויס־געפּוצט, און אַ יונגע לאַגערניצע לייגט איר אַרויף אַ רויטן שמוקע־פּלעק אויף אירע ליפּן. ווען ער האָט זיך דערנענטערט, איז זיך די ווייבער־חברותא צעפּלויגן, און די אויף די שכנותדיקע בעטלעך, האָבן זיך אויך דערווייטערט, איבערלאַזנדיק די צעטומלטע גאַלדע אַ געשמיקטע און פאַרקעמטע אינמיטן דער סטעזשקע, וואָס האָט פּאַנאָדערגעטיילט די שטייגן פון ווייסן האַלץ. אַז זי האָט דערוען דאָס שטיקל שוואַרצע ברויט מיט די זיסקייטן אין זיינע הענט, האָבן אויפגעלויכטן אירע אויגן, וואָס האָבן געטריבט אין אַ מין גלאַנץ, זיי זענען ווידער געוואָרן שיין. זי האָט צוגעצויגן ערנין מיט אַ פינגער און אים אַוועקגעזעצט. ער האָט באַנעצט זיין טיכל מיט שפּיעכץ און איר אַפּגעווישט די שמינקע פון די ליפּן. זי האָט נישט אויפּגעהערט טרויעריק איבערצוחזרן:

— דאָס האָבן זיי מיך געוואָלט שיין מאַכן, זיי, זיי...
 פּלוצים, זי האָט נישט צוריקגעהאַלטן איר סאַמעט-ווייך געלעכ-
 טערל, צולייגנדיק ערניס האָנט צו איר פנים, האָט זי געזאָגט:
 — איך האָב נישט געוואָסט, אָ דאָס רופט מען דיך „שוטה“,
 ביזט געקומען אין לאַגער צוליב מיר?
 — ניין, גלויב מיר — האָט ערני געזאָגט מיט אַ שטיל קול.
 אונטערן פּודער און מיאָסן שמירעכץ זענען נאָך גאַלדעס אויגן
 געווען אויפגעהייטערטע און רייצנדיקע, ווי דעמאַלט אונטערן בלע-
 טער-שאַטן, אין גאַרטן מאַטאַר-דיווערנע.
 — צי זענען — האָט זי געזיפּצט — נאָך פאַראַן אַנדערע הימלען,
 אָ אַנדערע ערד און מחשבות אַנדערע, ווי די וואָס אין דראַנסי?

*

אין דער העלפט פון חודש אַקטאָבער, האָבן די „פעלדגראַוו-
 אויטאָבוסן אַראַפּגעלאָזט אין צענטער פון פאַרשנייטן אַפעל-פּלאַץ,
 פּופּצן הונדערט יתומים אין עלטער פון פיר ביז צוועלף יאָר, וועלכע
 מ'האַט „אַריבערגעוואָרפן“ פון זאַמל-לאַגער פּיטיווייער. מ'האַט
 זיי געדיכט צוזאַמענגעדערענגט ווי קליינע חיות, אין די ספּעציעלע
 שלאַף-זאָלן, אַדורכגעטיילטע מיט ברעטער-מחיצות, אין טעכנישן
 בנין. און דאָרט האָט זיי האַרצרייסנדיק געיאַמערט, געפאַדערט
 זייערע עלטערן. האָט מען זיי צביעותדיק פאַרשפּראַכן, אָ זיי וועלן
 זיך באַלד מיט זיי טרעפּן אין פּיטשיפּוי, וואָס איז געוואָרן — לויט
 אַלע סימנים — דאָס גאַענטסטע, אויב נישט דאָס לעצטע אָרט פון
 זייער לעצטן גלגול אויף דער וועלט.
 די גאַר קליינע קינדער האָבן לרוב נישט געוואָסט זייערע נעמען,
 פּלעגן זיי פּרעגן זייערע חברים, וואָס האָבן איבערגעגעבן געוויסע
 ידיעות. ביים באַשטימען זייערע נעמען און פאַמיליע-נעמען, האָט
 מען זיי פאַרשריבן אויף רונדיקע האַלץ-שילדלעך און צוגעבונדן
 זיי צום האַלדז פון יעדן קינד. נישט זעלטן האָט מען געקאַנט זען
 ווי אַ קליין יינגלעל טראַגט אויף זיך דעם נאָמען אסתר, אַדער שרה.
 די תּמימותדיקע קינדערלעך האָבן זיך געשפּילט מיט די רונדיקע
 נעמען-שילדלעך און זיי צווישן זיך פאַרביטן.
 פינף הונדערט דערוואַקסענע זענען געוואָרן צוגעטיילט צו זייער

טראַנספּאָרט, וואָס איז באַשטימט געוואָרן אויף איבערמאַרגן, פאַר-
טאָג. ווען ערני האָט זיך דערוואַסט, אַז גאַלדע געפינט זיך אין דער
רשימה, איז ער אַוועק אין סעקרעטאַריאַט און דאָרט געטראָפּן אַ
צענדליק פּרויען מיט די זעלבע בקשות. אַ טייל האָבן, אין בשותפות-
דיקן גורל, געוואָלט מיטגיין מיט זייערע מענער, אַנדערע פּון
רחמנות צו די קינדער. דער אויפזעער פּון דער רשימה, איז געזעסן
אין אַן ענג שטיקל ביוראַ אין פּאַרטער-קאַרידאָר, וואָס האָט אויס-
געזען ווי אַ מין מיסטקאַסטן פּון צעטלעך און קוויטלעך. באַלויכטן
נאָר מיט אַ קליין רויט לעמפל, וואָס האָט געפלעמלט ווי אַן אויג אַ
פאַרבלוטיקטס, איבער דער קאַמישער מאַריאַנעטקע אין ברילן און
ביוראַרבל פּון אַ שטאַטישן באַאַמטן. אַ קאַפּ מיט אַ ראַזלעכן פליך
און קליינע אויגן פּון בלאַען פאַרצעלאַן, וואָס האָבן יעדן אַנגעקוקט
מיט דער פאַרגליווערטער העפלעכקייט פּון אַ בילד פּון פאַריקן
יאָרהונדערט. דער געלער שטערן איז ווי בייזוויליק צעגעטשעפעט
געוואָרן צו זיין פעדאַנטיש געפּרעסטער בלוזע.

— זענט איר משוגע געוואָרן? — האָט געפליסטערט דאָס
פּראַנציוזישע לשון, ווען ערני האָט אים איבערגעגעבן זיין משונה-
דיקע בקשה.

— יאָ, יאָ — האָט ערני באַשטעטיקט און זיך נאָריש צעלאַכט —
איר בין אינגאַנצן משוגע, איר האָט געטראָפּן.

— אויסער — האָט געזאָגט דער באַאַמטער תּוך כדי קראַצן
מיט דער פעדער — אַז איר גלייבט נישט אין יידישן מלכות.
כדי צו בלייבן אין זיין ראַל, האָט ערני דריי מאַל אַפּלאַדירט
מיט זיינע הענט און צעטומלט דעם רשימות-שרייבער מיט אַ שפּרונג
אינדערלופטן (אַלס צוגאַב צו ערניס לאַכן אָן ציין און זיין נישט-
דאָיקער געשטאַלט אין שוואַרצן בגד, וואָס האָבן אים צוגעגעבן דעם
אויסזען פּון אַ משוגענעם) און טייוולאַנישן געלעכטער:
— הער בלום, אומעטום וווּ ס'זענען דאָ יידן, דאָרט איז מיין
מלכות.

דאָס קליינע מענטשל האָט געצויגן מיט די אַקסלען, ער איז
געווען איבערציגטיג, אַז ערני האָט זיך אַפּגעזאָגט פּון מלכות-ישראל.
ער האָט געצויגן זיין פעדער און געפונען אין די רשימות אַן ענלעכן
פאַמיליע-נאָמען פּון משוגענעם בחור, דאן אויסגעמעקט דאָס וואָרט

הערמאן און פונאוויבן צוגעשריבן מיט שיינעם קאליגראפישן כתב:
ערני.

נאכן מיטאג איז פארגעקומען דאס איבערנישטערן די פעקלעך.
די פראנצויזישע פאליציי־אינספעקטארן פאר יידישע ענינים האבן
ווי געוויינלעך, געטאן זייער אַרבעט אין אַ באַראַק, נעבן דעם בנין
פון די ס.ס.־לייט. ביים אַרויסגאַנג־טויער האָט מען אַוועקגעשטעלט
אַ טיש, וווּ „פרייוויליקע“ האָבן ביז אַוונט ווי־עס־איז צונויפגעבונדן
די פעקלעך פון די קינדער. דער גורל פון די קליינע בראַשלעך,
אויפערנינגלעך און די בראַסלעטן פון די מיידלעך האָבן געהאַט
דעמוזעלבן גורל, ווי דאָס צירונג פון די דערוואַקסענע. אַ מיידעלע
פון אַ יאָר צען איז אַרויסגעקומען פון באַראַק מיט אַ פאַרבלוטיקט
אויער: דער אכזריותדיקער נישטערער האָט מיט געוואַלט אַראַפֿ־
געריסן ביי איר דאָס איערינגל, וואָס זי האָט אין שרעק, נישט באַוויזן
עס שנעל אַראַפצונעמען. ערני האָט באַמערקט אַ יינגעלע פון זעקס
יאָר מיט צעשויבערטע לאַקן, אַנגעטאָן אין אַ קליין, שיין וועסטל,
צעריסן ביי די אַקסלען, אַליין שמוציק, דער לינקער פוס אין אַ
גוטן שוץ, דער רעכטער אַ באַרוועסער, די הענט נאַקעטע.

נאָך דער אונטערוזכונג, זענען צוויי טויזנט יונגע נשמות
צונויפגעזאַמלט געוואָרן אין טעכנישן בנין, איזאָלירטע פון רעשט
לאַגער. אין די הילצערנע ווענט פון די „ספעציעלע שלאַפֿצימערן“
האָט זיך נישט געפונען אפילו קיין שטרוי. די קינדער, וואָס זענען
שטאַרק מבולבל געוואָרן פון דער נישטעריי, האָבן זיך נישט געקאַנט
באַהערשן, ס׳איז אַנטשטאַנען אַן אומבאַשרייבלעכע מהומה. בעת
עס האָבן זיך געבילדעט גרופעס פון דערוואַקסענע, האָט ערני, אין
באַגלייטונג פון אַ דאַקטערשע, עטלעכע קראַנקענשוועסטערס און
אויפזערינס, אַנטיילגענומען ביי דער פאַרטיילונג פון די קינדער
צווישן די דערוואַקסענע. ביזן אַוונט האָבן עטלעכע מענטשן מיט
בלייפֿעדערס און פילפֿעדערס, וואָס זיי האָבן „אַפּגעראַטעוועט“ בעת
דער נישטעריי, געשריבן אַפּשיד־קאַרטלעך. זקנים און ווייבער,
וואָס האָבן נישט גקאַנט שרייבן, האָבן זיך געשטופּט אַרום ערני, ער
איז מיד געוואָרן פון איבערחזרן דעם אכזריותדיקן און באַנאַלן
נוסח:

— מיר פאָרן מאַרגן אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג.

גאלדע און ערני זענען געשלאפן פאנאנדער געטיילטע צווישן צוויי קינדער. אין דער פינצטער האט ער אויסגעשטרעקט זיין ארעם צו דער וואנט און זיך אנגעטראפן אויף גאלדעס האנט, וואס האט געווארט אויף זיין ארעם. פון צייט צו צייט האט א געשריי ארויסגע רופן א שטורמישע בהלה, און א וואלד פון קליינע הענטלעך האט זיך אויפגעהויבן אין דער טונקלקייט, צו איין גרויס געשריי. ס'האט געפעלט די מענער-שטימע וואס זאל איינשטילן דעם טומל. אויך די פרויען זענען מבולבל געווארן און זיך צעהוליעט אין טויט-שרעק. בלית ברירה האט יעדע פרוי גענומען א קינד אין אירע ארעמס, כדי א ביסל צו בארויקן דעם פחד-שטורעם, וואס האט אויפגעריסן זייערע גערגעלעך.

אין א שכנותדיקער שטוב האט זיך געטומלט אין דער נאכט. א טעמפקייט, ליידן פון קעלט און הונגער, מאנסטער-אימה פאר דעם פארשטייענדיקן קלארן גורל, וואס האט געלויערט איבער זייערע קעפ. דאס אלץ האט די ארעמע קינדער צוזאמען מיט אלע לאגער-געפאנגענע אריינגעטריבן אין יאמערלעכע וואקאנאליע-וויכוחים, וואס האט פארוואנדלט די נאכט אין א וויסט גהינום.

פארטאג זענען די קינדערלעך אזוי טיף איינגעשלאפן, אז ס'איז נויטיק געווען דאס אריינמישן זיך פון די ס.ס. לייט און „טויטקעפ“ כדי זיי צו וועקן און ארויסשלעפן פון די צימערן. אבער אין הויף האבן זיי אלע געשוויגן ווי פארכישופטע. זיי האבן זיך געשיקט צובאהאפטן צו די הענט אין ארעמס פון די דערוואקסענע און ווי-עס-איז געענט-פערט ביים אויסרופן זייערע נעמען. דער וואס האט נישט געוואסט האבן אים די דערוואקסענע אונטערגעזאגט, איבערלייענענדיק זייערע נעמען אויף די האלקי-שילדלעך, אין בלענדנדיקן שיין פון די פרא-זשעקטארן, אויף די וואך-טורעמס.

דערנאך האט מען אפגעשניטן די געלע מגן-דוד-שטערנס און זיי אויסגעלייגט אינמיטן הויף, וואס איז געווארן געל ווי א מדבר-סטעפ, א פארווארפענער מיט גאלדענע קנאספן.

ס'האט זיך אויפגעריסן דאס ברייטע טויער און די ערשטע אויטאבוסן מיט נייע מענטשן-טראנספארטן זענען אריינגעפארן אין הויף. אין ערשטן מאמענט האבן זיך די דייטשן געווארפן אויף א לאגער-געפאנגענעם, וואס האט געטראגן א שטייפן מעלאן אויפן

קאָפּ און געהאַט אָן עלעגאַנט טעשל אין זיין רעקל. זיי האָבן אים געוואָלגערט אין שניי, גערעטן מיט די פיס, געשלאָגן מיט דער ביקס־קאַלבע, ביז אָן ס.ס.מאַן האָט אים מיט דער פויסט צעקוועטשט דעם שטייפן קאָפעליוש אויפן קאָפּ, און דערמיט צונישט געמאַכט זיין לעצט ביסל מענטשלעכע ווירדע, עטלעכע קינדער האָבן זיך שטאַרק צעלאַכט. ערני האָט געפילט, אַז ער איז אַריבערגערעטן דעם לעצטן גיהנום־אַפטייל פון דער משפחה לוי. מיט אַ שעה שפעטער, אויפן וואַקזאַל פון דראַנסי, ווען ס'האָבן זיך פאַרמאַכט די מעטאַל־טירן פון די לאַסט־וואַגאַנען, וווּ די יידן זענען מאַסנווייז אַריינגעקוועטשט געוואָרן, האָט ערני זיך נישט געקאַנט באַהערשן און האָט אויסגעשריגן זיין פחד אין געהייל פון אַ פאַרווונדעטער חיה :

— ראַטעוועט! ראַטעוועט! ראַטעוועט!

ווי ער וואַלט צום לעצטן מאל געוואָלט אויפרודערן די ברייטקייטן פון חלל, וווּ אַ מענטשלעך קול שלאָגט זיך אָן אין עכאָ.

2

זיין קאָפּ אויף גאַלדעס קני, ער האָט זיך אויפגעכאַפט פון זיין פאַרגליווערונג און געטראַכט, אַז די מענטשלעכע נשמה איז אויס־געוועבט פון גאַרנישט, כדי זי אויפצוהיטן פון צוזאַמענברוך דורך די אַלע נסיונות, וואָס גאַט האָט באַשטימט פאַרן בשר ודם.

— דו ווינסט אין שלאָף — האָט ער געהערט גאַלדעס שטים פון ווייט — האָסט נישט אויפגעהערט צו פאַרגיסן טרערן. קאַנסטו נישט חלומען?

זי האָט פאַרענדיקט מיט אַ וויינענדיק קול פון פאַרווורף, בעת ערני האָט ווידער אַנטדעקט די טונקלקייט, די פאַנטאַסטישע, דאָס געקלאַפּעריי פון די רעדער און אַקסן פון לאַסט־וואַגאַן, וואָס איז צוגעקייטלט געוואָרן צום לאַקאָמאַטיוו, דעם פייפנדיקן מיט אַלע נאָזלעכער פון אַ פאַרמבולדיקע חיה, וואָס שלעפט אַריין אין איר הייל הונדערטער גופים, אַנגעוואַרפענע אויף דער טרייסלענדיקער פאַדלאַגע, פאַרפלאַנטערטע אברים און זיך שטויסנדיקע שאַרבנס

איינער אין צווייטן. און צווישן זיי, קינדער קראנקע, צוגעגרייטע פֿאַרן טויט.

— וואָרט, לאַמיר דיר אויסווישן דיינע אויגן, זיי זענען אַזוי רויט. גאַלדע האָט צוגעזענט ערניס קאַפּ צו איר שויס, האָט אַריינגע- הויכט אירן שווערן אַטעם אין דעם פֿאַרפרוירענעם טיכל און אים אויסגעווישט די אַנטצינדענע אויגנלעפלעך. זי האָט פּלוצים דערפילט זיין דאָזיין, און אַן אויפגעוואַכטע, אויך דערזען די קינדער וואָס זענען געשטאַנען אין אַ קרייז אַרום זיי. זייער צאָל אין געווען פּופּצן, פון פֿאַרשידענעם עלטער. די גופּימלעך אַרומגענומען, צונויפגעפרעסטע איינס צום אַנדערן אין פֿאַרשידענע פּאַזיציעס, און אינדערמיט פון זייערע פּנימלעך די אויסטערלישע, די אויסגעקרוםטע פון דיזנטעריע, זעען זייערע אויגן אויס מער שוואַרץ אין דער טונקלקייט, און זיי גלאַצן אויף ערני, ווי אין חיהשער דערוואַרטונג. ס'האַבן אייניקע פון זיי געעפנט זייער מויל, אפשר צוליב די אַפּגעשוואַכטע קינביינדלעך. און פון זייערע פֿאַרווונדעטע ליפּן האָט זיך אַרויס- געריסן אַ דינע פֿאַרע, אַ גראַע ווי רויך.

— זיי הערן זיך צו, אַז דו רעדסט צו זיי — האָט גאַלדע געזאָגט. פון קינדישער תּרעומת, וואָס איז זי באַפּאַלן זייט פיר און צוואַנציק שעה, זייט דער רוב פון די איינגעשלאָסענע אינעם דאָזיקן גיהנום-אַפּטייל, האָבן אויפּגעהערט צו זיין מענטשלעכע באַשע- פענישן — האָט זי ברוגזדיק אַ זאָג געטאָן:

— איך קאָן דיר מער נישט האָבן ביי זיך.

און ווי זי האָט דאָס נאָר געזאָגט, האָבן קינדער-שאַטנס זיך דערנענטערט אויף די קני, אָדער צוגעשלעפט זיך אויף זייערע עלנבויגנס אויפן שוואַרצן שטרוי פון קויל-שטויב, דאָס פֿאַר- שמירטע מיט צוואה.

— ווי שפעט איז איצט? — האָט ערני געפרעגט.

— ס'איז דער דריטער מאָרגן — האָט גאַלדע קוים געענטפּערט.

— ס'האָט נישט גערעגנט די גאַנצע צייט?

— ניין, אָבער פון טוי איז געוואָרן איין.

און מיט אירע פֿאַרשטאַרטע פינגער האָט זי אַפּגעקרישלט אַן אייז-ליכטל, וואָס איז ביינאַכט אַנטשטאַנען צווישן די שפּאַלטן פון וואַגאָן, און עס געלייגט אויף ערניס ליפּן, אַנטקעגן די קנאהדיקע

בליקן פון די קינדער. און ער, אינגאנצן אַ באַווסטלאַזער, האָט געזיגן דאָס אייז מיט צער און מיט הנאה, בעת זיין גומען ברייט פון קעלט און זיין גאַרגל קוויקט זיך אין גליק פון געשטיילטן דורשט.

— בין איך מער גאַרנישט פאַר דיר? — האָט גאַלדע געפרעגט. ערני האָט פאַרשטאַנען, אַז זי וויל ער זאָל זי טרייסטן אין די אויגן פון די קינדער. האָט ער צוגערוקט צו זיך דאָס בינטל קאַלדעס, אין וועלכע גאַלדע איז געווען פאַרוויקלט. אַפּגעדעקט אַ ביסל די אויסגעבאַרטע, ביי די טויטע, וואַלענע טיכלעך, וואָס האָבן צוגעדעקט איר קאַפּ — און זי געקושט אין די בלאַפּאַרגליווערטע באַקן, אַזוי איז ער פאַרבליבן צובאַהאַפטן צו גאַלדען, באַק צו באַק. — דו ביזט פאַר מיר אַלץ — האָט ער אַנגעהויבן מיט אַ שוואַך קול, ווי אין שטילער תּפּילה — דו ביזט פאַר מיר מער פון דעם ברויט, פון דעם וואַסער און פון זאַלץ, דו ביזט פאַר מיר מער פונעם פּייער, דו ביזט פאַר מיר מער פון לעבן אַליין. ער האָט אַזוי ממשיך געווען, נישט טראַכטנדיק וועגן זיך פון די ווערטער, און האָט זיך נאָר באַמיט צו געפונען דעם וואַגיקן און טרייסטנדיקן ריטם פון תּנכּישע פּסוקים. און גאַלדע האָט אין חשכות פון אירע פיין אַראַפּגעלייגט איר שטערן אויף ערניס אַקסל און איז פאַרזונקען אין דער פאַרגעסנהייט פון אירע טרערן. ערני האָט זיך איינגעקוקט אין די קינדער, וואָס האָבן זיך צוגעהערט צו זיינע רייד:

— דאָס אַלץ קומט פון דעם וואָס דו גלויבסט אין דעם וואַגאַן און אין פאַראיבערגייענדיקע זאַכן, בעת פּאַקטיש עקזיסטירן זיי נישט. נישט אַזוי, קינדער? דאָס אַלץ קומט פון דעם, וואָס דו גלויבסט דיינע אויגן, דיינע אויערן און דיינע הענט.

ביי די ווערטער האָבן די קינדער פון דער ערשטער שורה אַראַפּגעלאָזט זייערע קינביינדלעך. אַ טייל האָט אַנגעהויבן צו שאַקלען מיטן קאַפּ, אויף רעכטס און אויף לינקס, ווי כּדי בעסער תּופּס צו זיין דעם חלום וואָס פליסט אַרויס פון ערניס מויל. אַנדערע האָבן נייגעריק זיך צוגעקוקט, מיט אַן אויסגעשטרעקטן האַלדן, צו די ליפּן וואָס האָבן שוין געלאָזט די סלינע.

— דו רעדסט נישט פאַר מיר — האָט גאַלדע געוויינט — דו רעדסט פאַר די קינדער.

די קינדערלעך פון דער ערשטער שורה האבן זיך אָפּגערוקט מיט צעשראַקענער נאַכלעסיקייט און האָבן ווידער צוגעטאַן זייערע עלנבויגנס צו די קניען. נישט אַרויסרעדנדיק אַ וואַרט. דער גאַנצער כּוח פון זייערע בליקן איז געבליבן צוגעשמידט צו ערניס ליפּן, ער האָט ווידער געשטוינט איבער דעם מעכטיקן ווידערשטאַנדס־כּוח פון זיין נשמה.

— מיין גאַט — האָט ער געטראַכט — האָסט מיר געגעבן אַ נשמה פון אַ קאַץ, וואָס מען דאַרף זי דריי מאָל הרגענען, ביז זי שטאַרבט.

ער האָט געגלעט גאַלדעס באַק, וואָס איז אַלץ נאָך געווען אַנגעלענט אויף זיין אַקסל, האָט שווער געעפנט זיינע ליפּן מיט אַ מין שוואַרצען שמייכל, היימיש צוגעוונקען צו די קינדער פון דער ערשטער שורה און געשפטשעט אין יידיש :

— דערווייטערט אייך נישט, קינדערלעך, לייגט נישט קיין אַכט אויף איר, זעצט אייך נאַענטער צו מיר, כּוועל אייך זאַגן וויאַזוי ס'איז באַשאַפּן געוואָרן אונזער יידיש מלכות.

אַ יינגלעך פון דער ערשטער ריי, האָט האַלב געעפנט אַ געשוואַלן אויג און געשעפטשעט אַן קלאַנג, ווי זיין צונג וואַלט נישט אַנגערירט זיין פאַרטרוקנטן גומען :

— דאָס איז נישט פאַר אונז, הער, דאָס איז פאַרן אַנדערן וואָס גייט שטאַרבן, ער בעט אייך.

— פאַרוואָס האָט מען מיך נישט אויפגעוועקט ? — האָט ערני געפרעגט.

— איך האָב געמיינט — האָט גאַלדע געזאָגט און זיך פאַר־שעמט — ווייל דאָס איז דאָך דאָס ערשטע מאָל...

ערני האָט זיך פון איר אָפּגערוקט, און אין שווערן ווייטיק אין אַלע זיינע צעבראַכענע אברים, האָט ער זיך צוגעשאַרט צווישן די גופים פון די קינדער, וואָס האָבן אים פריי געמאַכט דעם פלאַץ, אַדער ער האָט איבער זיי אַריבערגעשפּאַנט, כדי זיי זאָלן בלייבן אויף די ערטער. דאָס קינד, צו וועלכן ער איז גערופן געוואָרן, איז געלעגן אויסגעצויגן צוויי מעטער ווייט פון דער טויטן־מחיצה, און די אַלטע דאָקטאָרשע איז געזעסן נעבן אים.

איר פאַרשטייפט פנים ווי אַ מאַסקע, אונטערן ווייסן אונפאַרם־

מיצל מיטן רויטן צלם. זי, די איינציקע וואָס האָט עס עקשנותדיק
ווייטער געטראָגן, טראָצדעם וואָס זייט דער לעצטער נאַכט איז איר
גאַנצע אויפגאַבע געווען, איינצורייבן די פאַרגליווערטע גופים פון
די דיזענטעריע־קראַנקע און צו זען ווי זיי שטאַרבן. זי האָט געקוקט
אויף אַ נישט געזעענעם פונקט אין חלל פון פלאַמבירטן וואַגאָן,
און איז געבליבן אומבאַוועגלעך, ווען ערני איז צוגעקומען.

— ער איז געשטאַרבן — האָט זי פשוט געזאָגט.

דאָס פנים פון דער אַלטער פרוי איז געווען אַן אויסגעטרוקענע־
טער בייך, אַ בלאַער פון קעלט, און אירע נאַזלעכער זענען געווען
פאַרשאַרפט ווי ביים טויטן קינד. ערני האָט געפילט די בליקן פון
אַלע קינדער אויף זיך, ער האָט מודיע געווען אויפן קול, אַז קיינער
זאָל נישט האָבן קיין אילוזיע:

— ער איז איינגעשלאָפן.

דערנאָך האָט ער אויפגעהויבן דעם טויטן גוף פון יינגל און
אים צאָרט אַוועקגעלייגט אויפן וואַקסנדיקן הויפן פון מענער, פרויען
און קינדער, וואָס דאָס טרייסלען פון דער באַן האָט זי באַגלייט
אין זייער לעצטן שלאָף.

— דאָס איז מיין ברודער — האָט געזאָגט אַ קליין מיידעלע
מיט אַ מין קווענקעלניש און פאַרווירטקייט, ווי זי וואַלט נישט
געוואָסט וויאַזוי זי האָט זיך איינגטלעך צו פירן כלפי ערני. ער האָט זיך
אַוועקגעזעצט נעבן איר און זי צוגעצויגן צו זיינע קני.

— אויך ער וועט זיך אינגיכן אויפוועקן, צוזאַמען מיט אַלע
אַנדערע, ווען מיר וועלן אַנקומען אין מלכות ישראל. דאָרט וועלן
די קינדער ווידער געפונען זייערע עלטערן און אַלע וועלן זיך
פרייען, ווייל אין דעם לאַנד ווהיין מיר פאַרן, דאָרט איז אונזער
מלוכה, איר זאָלט עס וויסן.

— דאָרט גייט די זון קיינמאַל נישט אונטער און דאָרט וועט
איר קאַנען עסן אַלץ, וואָס איר וועט נאָר גלוסטן; דאָרט וועט אַן
אייביקער בלומענקראַנץ אַרומנעמען אייערע קעפּ. פרייד און
גליקזעליקייט וועלן זיך צו אייך דערנענטערן, און צער און טרויער
וועלן אַנטלויפן.

— דאָרטן — האָט אַ קינד איבערגעחזרט זיינע ווערטער אין
ריטם, ווי ס'וואַלט שוין דאָס אַ מאַל געזאָגט, געטראַכט אָדער גע־

הערט. — דארטן וועלן מיר זיך קאנען ווארעמען בייטאג און
ביינאכט.

— יא — האט ערני באשטעטיקט — אזוי וועט עס טאקע זיין.
— דארטן — האט זיך דערהערט א צווייט קול אין דער פינצ-
טערניש — וועט מען נישט זען קיין דייטשן. קיין וואגאנען און
קיין שום זאך וואס טוט אונז וויי.

ערני האט די גאנצע צייט געוויגט דאס מיידעלע אויף זיינע
קני, ארום אים האבן די קעפלעך פון זיינע יונגע צוהערערס זיך
געהוידעט אויף זייערע אקסלען. ערני האט דערפילט פונדערווייטנס,
ווי דערוואקסענע מענער און פרויען הויבן זיך אן צוצוהערן און
פון זייערע אויגן האט ארויסגעפינקלט א שימער פון טרוים וואס
האט אויפגעמונטערט די קינדערלעך. פלוצים האט דאס מיידעלע
אויף זיינע קני אנגעהויבן וויינען אן טרערן און זי האט איינ-
געדרימלט.

— און מ'ך, מיין הער — האט געשעפטשעט אן אפשטארבנדיק
שטימעלע — מיך ווילט איר נישט איינשלעפען? — איך האב פון
סאמע אנהויב נישט געשלאפן.

געווען איז דאס א קול פון א צוועלף-יעריק יינגל וואס זיין
טובערקולאזפנים איז געווען פארלאשן אין אַזאַ מדרגה, אַז נאָר
על-פּיננס זענען נאָך זיינע אויגן געווען אָפּן.
— און פארוואס שלאפטו נישט?

— כ'האב מורא.

— דו ביזט דאך אבער א ביסעלע צו גרויס, כדי דיך איינצו-
וויגן — האט ערני נישט ווילנדיק געלאכט — כ'ווייס נישט וויאזוי
דאס צו מאכן.

— דאך — האט דאס יינגל געבעטן — איך בין טאקע גרויס,
כ'וואלט אבער אזוי געוואלט א ביסל שלאפן.

ערני האט געלייגט דאס מיידעלע אונטער די קאלדרעס, און
ביי דער מיטהילה פון אנדערע קינדער אוועקגעלייגט דאס יינגל
אויף זיינע קני, אבער ער אליין איז געווען אזוי אויסגעשפט, און
אים איז שווער געווען צו באוועגן דעם יינגלס קערפער. און מיט
דער הילה פון עטלעכע פרויען, האט גאלדע, ווי-עס-איז, אנגעהויבן
איינצורייבן די פארשטארטע אברים פון דעם מסוכנעם יינגל.

— אז מיר וועלן אַנקומען אין אונזער מלכות־ישראל — האָט
ערני געמורמלט איבערן יינגל, וועמענס אויגן האָבן זיך פאַרצויגן
מיט אַ געל, פאַרחלומט און שלווהדיק הייטל. באַלד איז דערשינען
דאָס פאַרצערטע פנים פון דער דאָקטאָרשע, זי האָט געצאָרנט:
— וואָס טוט איר? — האָט זי אַריינגעמורמלט אין ערניס
אויער אַריין.

ערני האָט זיך איינגעקוקט און געזען, אַז ער וויגט אַ טויטן
גוף. די דאָקטאָרשע האָט אַנגעכאַפּט ערניס אַקסל און איינגעגראָבן
אירע נעגל אין זיין לייב.
— וויאָזוי קאַנט איר זיי זאַגן, אַז דאָס אַלץ אין אַ חלום? —
האָט זי געסאַפּעט מיט שנאה.

וויגנדיק מעכאַניש דאָס טויטע יינגל האָט ערני זיך באַגאַסן
מיט טרערן.

— מאַדאַם — האָט ער לטוף געזאָגט — דאָ איז נישטאַ קיין
פלאַץ פאַרן אמת.

אַפנייגנדיק אַ ביסל דעם קאַפּ האָט ער באַמערקט, אַז ביי דער
אַלטער פרוי בייט זיך דער אויסדרוק פון איר פנים פון רגע צו רגע.
— אויף וואָס, בכּו, איז דאָ יאָ פאַראַן אַן אַרט? — האָט זי
געפרעגט.

זי האָט געפאַרשט יעדן קלענסטן פרט פון ערניס פנים און מילד
געשעפטשעט:

— גלויבט איר אַליין נישט אין דעם אַלעם וואָס איר זאָגט?
און זי האָט זיך צעוויינט מיט אַ מין ביטערן צער און מוראדיקן
שמיכל פון שגעון.

3

די שעהן וואָס ערני האָט נאָך איבערגעלעבט אין פלאַמבירטן
וואַגאַן, זענען אופאַרגעסלעכע פאַר אַ סך מענטשן פון אונזער צייט.
די פערטע נאַכט האָט אַראָפּגענידערט איבער דעם תּוהו־וּבוהו פון
די צונויפגעקנוילטע גופים. אַ פּוילישע נאַכט האָט זיך צעלייגט מיט

איר גאַנצער וואָג פון פינצטערניש און קעלט אויף די דערשלאָגענע
נפשות, ווי אַ פּאַנטאַסטישע אור־חיה, אַ טייל דערוואַקסענע מענטשן
האַבן זיך נאָך געראַנגלט מיט איר, אַריינבלאָזנדיק אין זייערע
הענט, רייבנדיק אַ פאַרפרוירן אבר, אָבער קיין שום געוויין, קיין
שום פּראָטעסט, קיין שום ווייגעשריי האָט זיך מער נישט געהערט
פון די האַלבאַפּענע מיילער פון די קינדער, קיין שום צערטלעכקייט
איז נישט מסוגל געווען זיי צו מאַכן רעדן. זיי האָבן געקוקט אויף
אייך מיט אַ לאַנגן און אויסדרוקלאָזן בליק, און טיילמאַל האָבן, די
צוגעטוליעטע צו די קערפּערס פון די דערוואַקסענע, געקראַצט מיט
זייערע נעגל ווי קליינע חיילעך, נישט כדי צו דערמאַנען די וועלט,
אַז זיי עקזיסטירן נאָך, נאָר פון קאַנוולסיע פון זייערע נאָך וואַרעמע
געדערעם, פון אַפּגעשוואַכטן פולס וואָס האָט נאָך אַריינגעשטראַמט
אַ ביסל בלוט אין זייערע אַדערן, פון דעם ביסל לעבן וואָס איז נאָך
אַריינגעדורנגען אין זייערע גופים, וועלכע זענען שוין פאַרלאָזן
געוואָרן דורך די פאַרלאַשענע נשמות, אָבער נאָכנישט געטרייסט
געוואָרן פון גאַט. ערני האָט זיך אַנגעלענט אין אַ מחיצה און נישט
געהאַט דעם מוט פעסטצושטעלן, צי גאַלדעס קאַפּ, וואָס האָט
געדרימלט אויף זיין אַקסל, האָט נאָך אין זיך אַטעם, צי האָט זי זיך,
שווייגנדיק, שוין באַפּרייט פון דעם, וואָס האָט זי געמאַכט, טראַץ
דעם שווייס פון איר לייב, פאַר דעם אַביעקט פון זייע ליבע. אָבער
פון אַ צייט שוין, האָט ער נישט געקאַנט מאַכן וועלכע־עס־איז
באַוועגונג, און נאָר זיין אויבערשטע טייל פון קערפּער האָט זיך
אַרויסגעזען פון דעם הויפּן קליינע גופּימלעך, וואָס האָבן זיך געקלאָ־
מערט אין אים, איינגעשלאָסן זיך אין אים, צוגעצויגן דורך זיינע
ווערטער, האָבן זיי אים אַרומגענומען, כמעט זיך איינגעבראַכן אין
זיין לייב. פון צייט־צור־צייט, ווען ס'האַט זיך אים אויסגעדוכט, אַז
איינער, אַדער צוויי זענען נאָך מסוגל אים אויסצוהערן, האָט ערני
אַרויסגעברענגט זיסע און פריילעכע ווערטער פון מוח צום פאַרפרויר־
רענעם גומען; אָבער טראַץ זיין אַנשטרענגונג, זענען די ווערטער נישט
דערגאַנגען נאָר ביז צו דער צווייטער זייט פון זיין פאַרשפּאַרט מויל.
דער לאַקאָמאַטיוו האָט געסאַפּעט, געקרעכצט און געבליבן
שטיין אָן חשק, אַ זשומען פון קריכנדיקע נפשות האָט זיך געהערט
אין וואַגאַן. אָבער ווי נאָר ס'האַט זיך דעהערט דאָס ערשטע בילן

פון די הינט, איז אַנטשטאַנען אַן עלעקטרישער שטראַם פון פּחד, וואָס האָט אַנגענומען פאַרשידענערליי פאַרמען. און ערני האָט געשטוינט, וואָס ער באַוועגט זיך נאָך. ער האָט אַ שטופּ געטאָן גאַלדען, וואָס איז געווען מיד און דערשיטערט אין איר טיפּן שלאָף. די נאָך לעבן־געבליבענע קינדער האָבן אַנגעהויבן וויינען און שרייען מיט זייער לעצטן פאַרסטן אַטעם, אַלע אַרום ערני, וועלכער איז געווען אַרומגערינגלט מיט אַ קראַנץ פון צעפּוילטע קישקעס. צוואַנגען רייסן אַראָפּ די פּלאַמבעס וואָס האָבן אין דראַנסי פאַרזיגלט די וואַגאַנען. די טירן האָבן זיך פּאַנאַנדערגעעפּנט, און צוואַמען מיטן בלענדיקן ליכט האָבן זיך אין וואַגאַן אַריינגעריסן די ערשטע געשטאַלטן פון די ס.ס.טויטנקעפּ. אַ נאַהייקע אָדער אַ שפּיצרוט אין האַנט, און גרויסע, שוואַרצע הינט אויף אַנגעצויגענע רימענס, גלאַנציקע שטיוול, שטויסן און קאַפען אין דער צעברויטער כוואַליע פון די אַרויסלויפּנדיקע פון די וואַגאַנען. מיט געלאַרעם און אכזריות־דיקן שלאָגן ווערן די פאַרמאַטערטע געשלידערט צו דער ערד, ווערן געטריבן ווי אַ טשערעדע בהמות. אין פאַרטאָג זעען די באַן־פּעראַנען אויס ווי נישט רעאַלע, אין פאַרפלייצטן ליכט פון די פּראַזשעקטאָרן. דער וואַקאַל האָט זיך געצייכנט אויף אַן אויסטערלישן פּלאַץ, אַרומגעצוימט דורך אַ קייט פון ס.ס.לייט, הינט און אַ באַראַק, וואָס זייער צורה איז געווען מטושטש אין דעם צעשפּרייטן נעפּל. ערני האָט נישט געוואָסט וויאַזוי ער, גאַלדע און אַ קליין קינד אויף איר אַרעם, זענען אַריבערגעלאָפּן איבערן באַנוועג, אינמיטן דער תּוהור־ובוהור־בהלה פון די איבערגעבליבענע, וואָס האָבן אין זייער פאַר־טעמפּטקייט געשלעפּט וואַליזעס, פּעקלעך נאָך זיך. אַ פּרוי איז אַריינגעפּאַלן אין איר צעעפּנטער וואַליזע, איז באַלד דערשינען אַ דייטש מיט זיין צעיושעטן הונט אויפן רימען און האָט זיך צעשריגן: — מענטש, צערייס דעם הונט. — ערני האָט דערהערט דאָס געשריי פון דער אומגליקלעכער און איז ווייטער געלאָפּן. ער האָט גאַרנישט באַנומען אַ חוץ דאָס גרילצן פון זיין צעפּאַלטן מוח און דעם דרוק פון גאַלדעס און דעם קינדס הענט.

אונטער די טונקעלע הימלען פון פרימארגן האט דער דאזיקער פלאץ, אן איבערגעפילטער מיט הונדערטער פיס פון יידן, אויס־געזען ווי נישט רעאל. אבער ערניס דורכדרינגלעכע אויגן האבן באלד אויפגענומען אלע באַומרויקנדיקע פרטים: דאָ און דאָרט, אויף דער ערד וואָס איז אויסגעקערט געוואָרן אין געאיייל, — כמעט האַרט פאַרן אַנקומען פון דער באַן — האָבן זיך נאָך געוואַלגערט איבערגעלאָזענע זאַכן, בגדים־שמאַטעס, אַפענע וואַליזקעס, בערשט־לעך, עמאַיל־פענדלעך. פּונוואַנען האָט זיך דאָס גענומען? און פאַרוואָס האָבן זיך די באַן־שינעס געענדיקט דאָרט וווּ ס'האַט זיך אַפּגעהאַקט דער פּעראַן? פאַרוואָס איז דאָס דאָזיקע געלע גראַז און די שטעכל־דראַט אין דער הויך פון דריי מעטער? פאַרוואָס לאַכן אזוי די וועכטערס מיט חזק, אין אַנבליק פון די ניי־אַנגעקומענע, וואָס באלד נאָכן אַפּכאַפּן דעם ערשטן אַטעם, פּרווון זיי זיך ווידער איינאַרדענען אין זייער נייעם לעבן? — די מענער ווישן זיך אָפּ מיט אַ טיכל דעם שטערן, די יונגע מיידלעך פאַריכטן זיך זייער פּריזור און שפּאַרן צו זייערע קליידלעך ביי יעדן בלאַז פון אַ ווינטל, און די אַלטע לייט באַמיען זיך צו זיצן אויף זייערע וואַליזעס. אויסער זייער אַפּלאַכן, האָט אויסגעזען, אַז די וועכטערס האָבן פאַרלוירן יעדן פּחד. און בעת זיי האָבן געגעבן באַפעלן, קלעפּ און קאַפעס, האָט ערני פאַרשטאַנען, אַז זיי מאַכן דאָס נישט פון שנאה נאָר טוען דאָס וואָס זיי טוען, מיט אַ מין מכלומרשטע סימפּאַטיע, וואָס מ'פּילט צו אַ הונט אפילו ווען מ'שלאַגט אים. ווייל די געשלאַ־גענע חיה איז אַ הונט, קאָן מען זיך משער זיין, אַז דער שלעגער איז וואַרשיינלעך אַ מענטש. ווען זיין בליק איז ווידער געווען געווענדט צום באַראַק, האָט זיך פון מיטן נעפל, פאַר אים באַוויזן אַ נישט לויטערער שיין אויפן גראַען הימל, וואָס האָט זיך פאַרענ־דיקט מיט אַ רויכנדיקן שוואַרצן וואַלקן. אין דערזעלבער רגע האָט ער דערשפּירט אַ מיגלדיקן ריח, וואָס האָט זיך אויסגעטיילט פון דער געפרעסטער לופט פון די דיזענטעריע־קראַנקע, מיט דער שאַרפּקייט פון אַן אַרגאַנישער ברען־שטאַף מאַטעריע.

— דו וויינסט מיט בלוט — האָט אים גאַלדע געזאָגט מיט שטוינונג.

— מ'וויינט נישט מיט קיין בלוט — האָט ערני געענטפּערט.

ער האט אפגעווישט די בלוט־טרערן, וואס זענען גערונען אויף זיינע באַקן און אפגעקערט דאָס פנים פון גאַלדען, כדי צו באַהאַלטן פאַר איר דעם טויט פון יידישן פאַלק, וואָס איז טיף איינגעקריצט — ער האָט דאָס געוואָסט — אין גאַנצן פלייש פון זיין פנים.

דער המון איז פאַר זייערע אויגן אַלץ מער איינגעשרומפן געוואָרן. איינציקווייז זענען די דעפאַרטירטע דערשינען פאַר אַן ס.ס.־אַפיציר און צוויי זשאַנדאַרן מיט מאַשינגעווער, וואָס האָבן מיט זייערע שפיצרוטן געמיטלעך צעטיילט די געפאַנגענע, אויף רעכטס און אויף לינקס, שאַצנדיק זיי מיט אַ גיכן און געניטן בליק. די פון לינקס, מענער פון צוואַנציק ביז פינף און פערציק יאָר, וואָס האָבן נאָך, מער־ווייניק, געהאַט אַ מענטשלעכע צורה, זענען איבערגעגעבן געוואָרן אין רשות פון אַ קייט פון ס.ס.־לייט, לענג־אויס אַ ריי אַפענע לאַסט־אויטאָס. ערני איז איבעראַשט געוואָרן, זעענדיק אויף איינעם פון די אַפענע אויטאָס, אַ גרופע מענער אין פּיזשאַמעס, מיט מוזיק־אינסטרומענטן אין די הענט, אַ מין וואַנדער־דיקער אַרקעסטער. די געפאַנגענע פון רעכטס, קינדער, פרויען, זקנים און אינוואַלידן, זענען צוזאַמענגעדערענגט געוואָרן פאַרן באַראַק, ביי דער זייט פון משונהדיקן בנין.

— זיי ווילן אונז צעשיידן — האָט גאַלדע קאַלט געזאָגט. און ווי אַ ווידערקול צו איר פאַרדאַכט האָבן זיך די קינדער צוגעדריקט צו ערני, זיי האָבן אים על־פּי־נס צוריקגעפונען צווישן דעם המון. אייניקע האָבן זיך באַגנוגנט מיט שטומע פאַרווורף־בליקן פון זייערע געשוואַלענע אויגן, אַנדערע האָבן זיך קראַמפּהאַפטיק געהאַלטן אין זיין אַרבּל, אין די עקן פון זיין פלאַטערנדיקן רעקל. ערני האָט געגלעט די קליינע קעפלעך, ער האָט זיך איינגעקוקט אין גאַלדעס פנים, וואָס איז געווען געווענדט צו אים, און האָט דערווייטערט זיינע פאַרנעפּלטע אויגן פון דעם פאַרגליווערטן בלוט אויף זיינע אוינגלעפּלעך. צום לעצטן מאָל זיך פאַרשיכורט מיטן אַנבליק פון גאַלדעס פנים, מיט איר נשמה, די באַשאַפענע פאַר די אַלע פשוטע ווונדער, וואָס די ערד טיילט צו די מענטשן, און וואָס אַ דרד־אגב באַוועגונג פון אַן ס.ס.־ישן שפיצרוט וועט זי איצט אַפּשיידן פון אים אויף אייביק.

— ניין, ניין — האָט ער געזאָגט מיט אַ שמייכל צו גאַלדען.

בעת אַ נייער פלייץ פון בלוט האָט זיך געגאָסן פון זיינע אויגן — מיר וועלן תמיד בלייבן צוזאַמען, איך שווער דיר.
און צו די קינדערלעך, וואָס עטלעכע פון זיי האָבן געוואָגט צו יאַמערן מיט דיניקע קולעכלעך, האָט ער געזאָגט:
— קינדער, איצט, ווען מיר קומען אָן אין יידישן מלכות, גלויבט איר, אַז איך וועל נישט בלייבן מיט אייך? צוזאַמען וועלן מיר אַריינגיין אין מלכות — האָט ער איבערגעזחזרט מיט אַן ערנסטן און התלהבותדיקן טאָן, זיי אַ ביסל אויפצוטייען און טרעפן אין זייערע פינצטערע און דערשראָקענע נשמות. — באַלד וועלן מיר האַנט־ביי־האַנט אַריינגיין און דאָרטן וועלן מיר זיך אַוועקזעצן ביי אַ יום־טובדיקע, פעטע סעודה מיט אַלטן וויין — יין המשומר, געשמאַקע מאַכלים, געלייטערטע וויינען, דאָרטן, מיינע הייליקע שעפעלעך. זיי האָבן זיך צוגעהערט און נישט פאַרשטאַנען, אַ דינער שמיכל האָט געשוועבט איבער זייערע צעקאַנדערטע ליפן.

4

איך בין פאַרמאַטערט, מיין פעדער קאָן מער נישט שרייבן.
— מענטש, טו אויס דיינע קליידער, דעק צו דיין קאָפּ מיט אַש, לויף אַרום אין די גאַסן און טאַנץ אין שגעון.
איין איינציקער אינצידענט האָט פאַרשטערט די צערעמאַניע פון דער סעלעקציע: אַ פרוי, וואָס האָט דערשפירט דעם ריח, האָט פּלוצים אויסגעשריגן:

— דאָ מאַרדעט מען מענטשן!

דאָס געשריי האָט אַרויסגערופן נאָר אַ קורצע בהלה, און די טשערעדע האָט זיך צוריקגערוקט צום פּעראַן, דעם מאַסקירטן דורך אַן אויסטערלישער פאַסאַדע, וואָס האָט ווי אַ טעאַטער דעקאַראַציע, פאַרגעשטעלט אַ וואַקזאַל. באַלד זענען געוואָרן טעטיק די וועכטערס. בעת די סטאַדע האָט זיך ווידער באַרויקט, זענען אַפּיצירן אַדורכ־געלאָפּן די רייען און העפלעך אויפגעקלערט, אַ טייל, ממש, מיט אַ שמן־זייתדיקער שטים: אַז די שטאַרקע מענער ווערן אַרויסגערופן צו בויען הייזער, שאַטייען, און די איבעריקע וועלן זיך קאַנען אַ

ביסל אפרוען פון וועג, ביז מען וועט זיי באשעפטיקן ביי הויז-
ווירטשאפט און ביי אנדערע לייכטע ארבעטן. ערני האט הנאה
געהאט, וואס גאלדע, ווייזט אויס, גלויבט אין דער איינרעדעניש,
א פונק פון האפענונג האט זיך געזען אין איר פנים. פלוצים האט די
פיוזשאמעס־קאפעלע אנגעהויבן שפילן אן אור־אלטע דייטשע מע-
לאדיע, וואס האט ערנין דערמאנט אין די טרויעריקע דייטשע
לידער, וואס אילזע פלעגט ליב האבן צו זינגען. די קופערנע אינס-
טרומענטן האבן געבלישטשעט איינם גראען ארום, און עפעס א
מיסטעריעזע מעלאדיע האט זיך דערהערט פון דעם משונהדיקן
ארקעסטער אין די טויטן־פיוזשאמעס, א מעלאדיע פון פארשמאכטע,
אייז־קאלטע קלאנגען, ווי פון אן אנדערער וועלט. דער לעצטער
קלאנג אין אנטשוויגן געווארן, די טשערעדע האט זיך ווידער איינ-
געוויגט, די סעלעקציע האט זיך באנייט.

— אבער איך בין קראנק, איך קאן נישט גיין — האט ערני
געמורמלט אויף דייטש, ווען ס'איז געקומען זיין ריי און דער
שפיצרוט האט אים טרוקן געוויזן דעם וועג צו דער גרופע פון די
געזונטע. זיי איז געגעבן געווארן א פראלאנגאטע.

ד"ר מענגעלע, דער הויפט־דאקטאר פון פארניכטונגס־לאגער
אין אוישוויץ, האט צוגעווארפן א קורצן בליק דעם „יידישן טינאפּת“.
— גוט — האט ער געזאגט — מיר וועלן דיך פלעגן.

דער שפיצרוט האט געצייכנט א האלבן קרייז, צוויי יונגע
ס.ס.־לייט האבן כיטרע געשמייכלט. ערני האט, וואקלענדיק זיך, מיט
דערלייכטערונג זיך צוגעשארט צו דער טרויעריקער כוואליע פון
מענטשן, ביים ראנד פון באראק. ער האט ארומגענומען גאלדען,
צוגעצויגן צו זיך די קליינע הענטלעך פון די קינדערלעך און איז
פארשלונגען געווארן אין המון. לסוף, זענען אלע צונויפגעזאמלט
געווארן. אן אונטעראפיציר האט זיי איינגעלאדנט מיט א הויך קול
און בולטער אויסשפראך, זיי זאלן איבערלאזן זייערע פעקלעך און
אריינגיין אין באד, מיטנעמענדיק מיט זיך נאר זייערע דאקומענטן,
טייערע חפצים, און דאס נויטיקע צום וואשן. צענדליקער פראגן
האבן געשוועבט אויף זייערע ליפן: צי זאלן זיי נעמען וועט מיט
זיך? מעגן זיי אויפבינדן זייערע פעקלעך? צי וועט גארנישט
פארשוונדן ווערן פון זייערע זאכן? אבער די פארמשפטע האבן

נישט געקאנט דעם אויסטערלישן כח וואס האט זיי געצווונגען צו שווייגן, צו לאזן זיך שנעל פירן אן אַרױסצורעדן אַ וואָרט, נישט צו קוקן אונטער זיך אַנטקעגן אַרױנגאַנג, וואָס אין דעם דרײַמעטער הױכן שטעכיקן דראָט, בשכּנות פון באַראַק, מיט קלײנעם פענצטערל. פּלוצים האָט דער פּיזשאַמע־אַרקעסטער ווידער אַנגעהױבן שפּילן און ס'האַבן זיך דערהערט די אױפּטרייסלונגען פון די מאַטאַרן, וואָס זענען אַרױפּגעשטיגן צום הימל, אַרום וועלכן ס'האַט נאָך געשוועבט אַ שווערער פּרימאַרגן־נעפל — זיי זענען פאַרשוונדן געוואָרן אין די ווייטקײטן. באַוואָפּנטע ס־ס־קאַמאַנדעס האָבן צעטיילט די צום טױט פאַרמשפטע, אין גרופּעס צו הונדערט. דער קאַרידאָר פון שטעכיקע דראָטן האָט זיך געצויגן אַן סוף.

ביי יעדע צען שריט אָן אױפּשריפט: „צו די בעדער און צו די דאַמען־אַפּטיילונגען.“ די מענטשן־סטאַדע איז פאַרבייגעגאַנגען די געקנוילטע זײלן פון שטעכישן דראָט קעגן טאַנקן, לענגאױס אַ שוצגראַבן, אַ פאַרוויקלטן אין דינעם שטעכל־דראָט ווי א קוסט, און צום סוף מיט דער לענג פון אַן אַפענעם קאַרידאָר אונטערן פּרייען הימל, אין אַ געדיכטער שטעכיקער נעץ. ערני האָט געטראָגן אַ פאַרחלשט קינד. די אַנדערע קינדער האָבן זיך געהאַלטן אינאַיינעם. אין דעם אַלץ מער דריקנדיקן שווייגן און אין דעם אַלץ מער שטינקענדיקן ריח, ווי בשעת אַ מגפּה, האָבן גרינגע, האַרציקע ווערטער ווידער אױפּגעלעבט אױף זײנע ליפּן, און מיט זיי האָט ער באַגלייט די טריט פון די פאַרחלומטע קינדער און דעם גאַנג פון גאַלדען. ס'האַט זיך אים אױסגעדוכט, אַז אַ נצחיותדיק שווייגן נידערט אַראָפּ אױף דער יידישער שעפּסן־סטאַדע, וואָס ווערט געפירט צו דער שחיטה. און קיין שום ירושה, קיין שום מענטשלעכער זכר, וועלן נישט ממשיך זיין דעם דאָזיקן שווייגנדיקן מאַרש פון די פאַרמשפטע. אפילו אַ טרײער הונט וועט נישט אױפּציטערן, קיין גלאַק וועט זיך טרויעריק נישט צעקלינגען, בלייבן וועלן די שטערן אַליין, וואָס פינקלען אין חלל פון קאַלטן הימל.

— אױ, גאַט — האָט צו זיך געזאָגט דער צדיק ערני לױ, בעת דאָס בלוט פון רחמים טריפט פונסניי פון זײנע אױגן — רבּונו של עולם. מיר גייען ווידער אַרױס, ווי אין משך פון די טױזנטער יאָרן. מיר גייען דורך וויסטע מדבריות, דורכן רױטן ים פון בלוט, אין אַ

מבול פון יאָמערלעכע און ביטערע טרערן. מיר זענען זייער אַלט, מיר גייען נאָך אַלץ. אוי, מיר וואָלטן שוין איינמאַל געוואָלט אַנקומען.

✱

דער בנין האָט אויסגעזעען, ווי אַ ריזיקער מרחץ. רעכטס און לינקס, זענען געשטאַנען גרויסע בעטאָן־טעפּ מיט פאַרויאַנטע בלומען. פאַר אַ האַלצערן טרעפּן־געשטעל האָט אַן ס.ס.־מאַן מיט אַ גוטמוטיק פּרצוף געזאָגט צו די פאַרמשפּטע:

— קיין שום שלעכטע זאָך וועט אייך נישט פאַסירן, איר דאַרפט נאָר שטאַרק עטעמען, דאָס שטאַרקט די לונגען, ס'איז אַ מיטל קעגן אַנשטעקנדיקע קראַנקהייטן, ס'איז אַ גוטע דעזינפעקציע.

דער רוב איז אַריינגעגאַנגען, נישט אַרויסרעדנדיק אַ וואָרט, ווערנדיק געשטויסן דורך די נאַכגייענדיקע הינטער זיי. אינווייניק, האָבן נומערירטע הענגערס פאַרוואַנדלט די ווענט אין אַ גיגאַנטישער גאַרדעראַבע, און די טשערעדע האָט זיך אויסגעטאָן, ווערנדיק דערמוטיקט דורך די ס.ס.־וועכטערס, וואָס האָבן זיי געראַטן צו היטן די נומערן, און האָבן פאַרטיילט שטיקלעך זייף, האַרטע ווי שטיינער. גאָלדע האָט געבעטן ערני, ער זאָל אויף איר נישט קוקן. ער איז מיט פאַרמאַכטע אויגן אַריין אין צווייטן זאָל אין באַגלייטונג פון גאָלדען און די קינדערלעך. די דאַרענקע הענטלעך האָבן זיך געקלאַמערט אַרום ערניס און גאָלדעס נאַקעטע לענדן. אונטער באַפעסטיקטע טושן אויפן סופּיט, אין בלאַען ליכט פון קליינע פאַרקראַטעטע לעמפלעך, האָבן זיך צוזאַמענגעדערענגט קנוילן גופים פון מענער און פרויען, קינדער און זקנים. מיט פאַרמאַכטע אויגן האָט ער דערפילט דאָס שטויסן פון די לעצטע מענטשלעכע לייבער, וואָס די ס.ס.־לייט האָבן איצט אַריינגעשטופּט מיט די ביקסן־קאַלבעס אין דער גאַזקאַמער אַריין. און מיט פאַר־מאַכטע אויגן, האָט ער געוואָס, אַז דאָס ליכט פאַרלעשט זיך איבער דעם לעבן, איבער די הונדערטער יידישע פרויען, וואָס האָבן איצט אויסגעשריגן זייער דערשיטערנדיקן אומרו, איבער די זקנים וואָס זייערע תּפילות האָבן זיך געהערט אַלץ העכער, בקול־קולות, איבער די קינדער, די טרויעריקע, די תּמימותדיקע, וואָס זענען אויסגע־בראַכן אין אַן אימת־מות געשריי: „מאַמע, ס'ווערט פינצטער,

מ' צ' מ' ע'!". און ווען די ערשטע שטראמען פון גאז „ציקלאן ב" זענען אריינגעדורנגען אין די גרויסע פארשוויצטע קערפערס און דערנאך נידעריקער אראפ, אויף די פחדים־שרייענדיקע קינדערישע קעפלעך, האט ערני זיך באפרייט פון גאלדעס לעצטן, שטומען ארומנעם און זיך אראפגעבויגן צו די קינדערלעך, וואס זענען געלעגן צונויפגעקניילט צווישן זיינע פיס, ער האט מיט ליבשאפט, מיטן לעצטן כוח פון זיין נשמה, אויסגעשריגן:

— עטעמט שטארקער, הייליקעשעפעלעך, עטעמט גיך! ...!

ווען דער גאז האט פארפלייצט די טויטן־קאמער, איז אין איין אויגנבליק אנטשטאנען א טויט־שווייגן, וואס איז נאר איבערגעריסן געווארן דורך א שטארק הוסטן... און פלוצים איז אויסגעבראכן, תחילת ווי א טייכל, דערנאך ווי א וואסערפאל, ווי א מעכטיקער, אומבאזיגבארער שטראם, דאס געזאנג וואס איז דורכגעגאנגען דורך די פלאמען אין רויך פון אלע שייטערהויפנס פון דער געשיכטע. דאס געזאנג פון די יידן, וואס האבן זייט צוויי טויזנט יאר נישט געטראגן קיין שווערד, נישט געהאט קיין מלכות, נישט קיין מיליטער, און נישט אונטעריאכט קיין שקלאפן. — דאס אוראלטע געזאנג פון ליבע צו גאט, וואס האט מיט אותיות פון בלוט אומעטום געצייכנט די הארטע שאל פון דער ערד, האט זיך איצט צעברויזט אין דער גאוקאָ-מער — דאס תהומיקע געזאנג וואס איז גובר שפאט און אומקום:

— שמע ישראל, ה' אלהינו, ה' אחד! הער אויס, ישראל, אדוני איז אונדזער גאט, אדוני איז איינציק! האר פון דער וועלט, דו שפייזט מיט דיין חסד אלע לעבעדיקע און מיט דיין גרויס רחמים ביזט מחיה מתים, האלטסט אונטער פאלנדיקע, היילסט קראנקע, באפרייסט געפאנגענע, און היטסט אפ דיין צוואג צו די, וואס רוען אין שטייב פון דער ערד; ווער איז אזוי ווי דו, דערבארעמדיקער פאטער, ווער איז דיר גלייך?!

די קולות האבן זיך ביסלעכווייז אויסגעלאָשן, די גוססדיקע קינדערלעך האבן, ווי אין לעצטן רוף, אריינגעשטאכן זייערע נעגל אין ערניס פלייש און ביינער, און דאס ארומנעמען פון גאלדעס ארעמס איז געווארן לויזער, אירע קושן אלץ שוואכער, זי האט זיך צוגעשפארט צו זיין האַלדז און איר לעצטער אטעם האט קלאנגלאז געשעפטשעט:

— וועל איך דיך שוין קיינמאל מער נישט זען? שוין קיינמאל
נישט מער?

ערני האָט צוריקגעשטויסן די פייער־נאָדל, וואָס האָט געשטיקט
זיין האַלדז, און בעת גאַלדעס גוף איז צו אים צוגעפאַלן, האָט ער
אַריינגעשריגן אין אויער פון דער טויטער גאַלדע, ווען זיינע אויגן
זענען ברייט צעעפנט אין דער פינצטערער, טריבער נאַכט אַריין:
— באַלד, כּשווער דיר...

איצט האָט ער געוואָסט, אַז מער וועט ער שוין פאַר קיינעם
גאַרנישט טאָן אויף דער וועלט. און אין לעצטן געדאַנק־אויפבליץ
פאַר יציאת־הנשמה, האָט ער זיך דערמאַנט מיט התלהבות אין דער
לעגענדע וועגן רבי חנינא בן תרדיון, וואָס דער זידע פלעגט זי
תמיד מיט הנאה דערציילן:

„זיי האָבן אים געפונען (די רוימער) ביים לערנען תורה, בעת
ער זאַמלט איין קהלות אונטערן פרייען הימל, און אַ ספר־תורה ליגט
אין זיין שייך. זיי האָבן אים אַרומגעוויקלט מיט די יריעות פון
דער ספר־תורה, אַרומגעבונדן מיט גרינע צווייגן, כדי זיינע יסורים
זאָלן לענגער דויערן, און אים אַריינגעוואַרפן אין די פלאַמען פון
שייטערהויפן. האָבן זיינע תלמידים אים געפרעגט: רבי, וואָס
זעסטו? האָט ער זיי געזאָגט: פאַרמעטן ברענען און די אותיות
פליען אין דער לופטן“...

— יא, די אותיות פליען אין דער לופטן — האָט ערני לוי
איבערגעזאָרט, בעת דאָס פייער האָט פאַרכאַפט זיין ברוסט און מיט
איין מאל אויך פאַרפלייצט זיין מוח. מיט זיינע אַפּשטאַרבנדיקע הענט
האָט ער געהאַלדזט גאַלדעס גוף, אין אַ באַוויסטלאַזער באַוועגונג
פון ליבשאַפט. און אין דער פאַזיציע האָט אים אַ האַלבע שעה
שפּעטער געטראָפן אַ גרופע פון ס.ס. זאָנדערקאַמאַנדאָ, וואָס איר
אויפגאַבע איז געווען דאָס פאַרברענען די יידן אין קרעמאַטאָריע.
מיליאָנען זענען אַריבערגעגאַנגען, ווי ער, פון מצב פון לופט־מענטשן
צום מצב פון לופט.

די דערציילונג וועט זיך נישט ענדיקן אין קבר, וואָס מ'באַזוכט
צום אַנדענק. ווייל דער רויך, וואָס גייט אַרויס פון די קרעמאַטאָריעס
איז אונטערגעאַרדנט די געזעצן פון דער פיזיק: די טיילעכלעך
קלייבן זיך צונויף און שפּרייטן זיך פאַנאַנדער לויטן בלאַזנדיקן

ווינט. דאָס איינציקע עולה־רגל־זיין אויף קברים, טייערער לייענער, וועט זיין דאָס איינקוקן זיך פון צייט־צו־צייט אין אַ צעשטורעמטן הימל, מיט עצבות.

יתגדל. אוישוויץ. ויתקדש. מאידאַנעק. שמיה רבא, טרעבלינקע. יתגדל. בוכנוואַלד. ויתקדש, מאַטהאוון. שמיה רבא, בעלזשעץ, יתגדל. סאַביבאַר. ויתקדש. כעלמנאָ. שמיה רבא. בערגן־בעלזן. יתגדל. פּאַנאַרי. ויתקדש. סקאַרוזשיסקאַ. שמיה רבא. בערגן־בעלזן. יתגדל, יאַנאַוו. ויתקדש. דאָרא. שמיה־רבא. נויענגאַמע. יתגדל. פּוסטקאַוו. ויתקדש.

דאַכאוו. שמיה רבא. יאַנאַווסקי־לאַגער. אמן

אמת, ס'טרעפט, אַז דאָס האַרץ איז נאָענט צום פּלאַצן פון צער. אָבער אָפּטמאַל, אין אַ שעת רחמים, איז מיר שווער נישט צו טראַכטן, אַז ערני לוי, וואָס איז געשטאַרבן זעקס מיליאָן מאָל, לעבט נאָך ווי־עס־איז, איך ווייס נישט וווּ. נעכטן ווען כ'האַב געציטערט פון יאוש אין מיטן גאַס, אַ צוגעשמידטער צו דער ערד, האָט אַראָפּגע־נידערט פון אויבן אַ טראַפּן פון רחמים אויף מיין פנים, אָבער ס'איז נישט געווען קיין שום אַטעם אין דער לופט. קיין שום וואַלקן אויפן הימל. ס'איז נישט געווען מער, ווי דער באַשאַף אַליין.

אונזערע אויסגאבן :

- אנא פראנק — טאגבוך פון א מיידל
- ש. פראנק — טאגבוך פון לאדזשער געטא
- ד. ס. דזשאן — דוד בן־טוריון
לעבנסגעשיכטע פון אן אומגעוויינלעכן מענטש.
- ב. פאסטערנאק — דאקטאר זשיוואגא
2 בענד.
- מ. מאן — דאס הויז צווישן דערנער
- ד"ר מ. ווייכערט — זכרונות
- ד"ר מ. ווייכערט — ווארשע
- אבא גארדין — שלמה המלך
- היסטארישער ראמאן
- מילט חלום איבער תהום — פראכטאויסגאבע. לידער
- אנדדעי שווארצ־בארט — דער לעצטער פון די צדיקים
- משה וויטיעס — מסות על ספרות (העברעיש)

אריין אין דרוק־

לענא קיכלער־זילבערמאן — מיינע הונדערט קינדער

פארלאג „מנורה“, רחוב זנגביל 24 תל־אביב, ישראל

אינה אלט:

- א. די לעגענדע פון די ליו צדיקים
- ב. אין שטעטל זעמיאק
- ג. דער צדיק פון די פליגן
- ה. הער קרעמער און פריילין אילזע
- ו. דער הונט
- ז. די חתונה פון ערני לוי
- ח. מער קיינמאל נישט